

JEGYZETEK

*Mikes összes művei VI. kötetének
kritikai kiadásáról*

A *Mikes ÖM VI.*, befejező kötete az eddigiekben alkalmazott kiadási elvek és az előző kötetekben bevált szövegkiadási gyakorlat alapján készült. A betűhív szövegközlés alapjául a szerző által keltezetlenül hagyott autográf kéziratok, kiadatlan Mikes-művek szolgáltak. A szövegek sajtó alá rendezését a korábbi technikai megoldások alkalmazásával végeztük. A főszöveg kéziratlevél-számozásának és lapkezdetének jelölésére itt is a kéziratári levélszámozást használtuk, s szögletes zárójelben a recto/verso (a/b) oldalt is jelöltük. A nyomtatott szöveg sorait paginánként ötösével számoztuk. Ha a főszövegben idegen kéz nyoma, tollvonása látszik, a Mikesétől eltérő betűkre vagy írásrészekre a lapalji szövegkritikai jegyzetben hívjuk föl a figyelmet, akkor is, ha némely esetben nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy idegen tollvonásról van-e szó. Mikes aláhúzásait a szövegben kurziváltuk: a szerkesztési rendeltetésű lap-szerűségű aláhúzásokat elhagytuk, de a jegyzetben erről jelzést adtunk. Fokozottan ügyeltünk mindarra, ami a fordító kiejtése, hangjelölése szempontjából tanulságos lehet. Ritkán, s csak azt javítottuk a főszövegben, ami az érthetőség szempontjából föltétlenül szükségesnek látszott, de az eredeti szövegrész minden ilyen esetben lapalji szövegkritikai jegyzetbe került.

A tárgyi jegyzetekbe foglalt tömör magyarázatok kiterjedtek olyan esetekre és jelenségekre, amelyek a fordító nyelvi kifejezésmódja s az író stilizálása szemszögéből figyelemre méltóak. Mindez teljesebbé teszi azt a hiteles vizsgáló-dási anyagot, amely támaszt nyújt az író és fordító nyelvi és stilisztikai szempontú tanulmányozásához, helyesírásának és írásmódjának fejlődéstörténeti értelmezéséhez, továbbá fordítói munkásságának jobb megértéséhez, valamint kiadatlan fordításainak immár teljes áttekintéséhez. A bibliai idézetekre és részletekre, a franciából szabadon átvett szövegrészekre vagy a Káldi-biblia segítségével történő átvételekre s átalakításokra vonatkozólag az előző kötetekben jelzett módon igyekeztünk eljárni, és utalni ilyen jellegzetes esetekre. Az egyes fordítások és a francia forrásművek összevetésekor lehetőség szerint igyekeztünk ízelítőt adni a hazai könyvtári gyűjteményekben ritkán vagy egyáltalán nem elérhető, az OSzK — Eötvös-könyvtár útján nemzetközi kölcsönzés keretében meghozott eredeti kiadások szövegéből. A takarékosan idézett francia szövegrészeket, kifejezéseket vagy szavakat a használt kiadás régi helyesírása szerint, idézőjelben közöljük a lapszám (p.) megjelölésével, anélkül, hogy esetenként bővebben kitérnénk Mikes fordítói módszerének behatóbb elemzésére.

Mikes Kelemen összes művei kritikai kiadásának terve két és fél évtizeddel ezelőtt vetődött fel a MTA Irodalomtudományi Intézete Régi Magyar Irodalmi

Osztályán. Ösztönzőleg hatott akkori erdélyi tanulmányutunk alatt Jancsó Elemér, Márton Gyula, Szabédi László, Szabó T. Attila és Szigeti József, irodalomtörténészek és nyelvészek baráti biztatása. A régi forráskutatások kritikai felülvizsgálását és megalapozását elősegítő franciaországi tanulmányutunk idején kézbe vettük a Mikes fordításai alapjául szolgáló valamennyi francia eredeti mű különféle hozzáférhető korabeli kiadásait. Igaz, később nehézségekbe ütközött a megfelelő vagy megközelítőleg alkalmas kiadás elérése nemzetközi kölcsönzés útján. A VI. kötet az intézet XVIII. századi osztálya kutatási programja keretében készült, sajtó alá rendezése a szerkesztési feladatokkal együtt 1985-ben fejeződött be. A Mikes-kiadás befejező szakaszában továbbra is törekedtünk érvényesíteni az előző kötetekre vonatkozó kritikai észrevételek felhasználható tanulságait, szóbeli megjegyzéseket és tanácsokat. A kiadás tökéletesítését célzó bírálatokért ez alkalommal is köszönettel tartozunk. Sokat köszönhetünk a kritikai kiadás időközben elhunyt lektorainak, Zolnai Bélának, aki régóta szorgalmazta Mikes kéziratának nyilvánosságra bocsátását, valamint Kelemen József nyelvi lektornak. Az ő gondos és alapos lektori munkája sokban hozzájárult a betűhív szöveg és a kapcsolódó szövegkritikai jegyzetapparátus sokévi munkával történő előállításához. A befejező kötet jegyzetanyagának lektorálásáért Bíró Ferencnek tartozunk köszönettel. Azt is meg kell mondanunk, hogy az Irodalomtudományi Intézet által biztosított munkalehetőség és az Akadémiai Kiadó megértő támogatása nélkül e nagyon régi adósság törlesztése, a Mikes-kiadás nem valósulhatott volna meg.

Kézirathagyomány

A befejező kötetbe került három keltezés nélküli kézirat leírását közlésük sorrendjében adjuk. E kéziratok mikrofilmje is megtalálható Mikes neve alatt az OSzK, az MTAK Mikrofilmtárában, valamint a kolozsvári EK gyűjteményében.

Az idő Jöll el Töltésének Mődgya Minden féle rendben

A kávébarna színű, egész bőr-kötésű 4° rét kézirat Mikes lapszámozásában 213 oldal. A kéziratíró ceruzával írt lapszámozás az első laptól az utolsóig terjed, és 112 levelet jelöl. Az első lap rectóján, fölül, Mikes háromsoros verse és latin beírása található. Alul, a bal sarokban, évszám nélküli dátum van: 26 aug. E lap versóján fölül számjegy található: 38. — ; tintaszíne egyezik a kézirat szövegének tintaszínével. A lap alján beírás: „Farkas Lajos könyvtárából 1873. December 10-én.” A fedőlapot követő első levelet, a címlapot és az utána következő *Elöl járo beszéd*-et, valamint az ezt követő üres 4ab levelet és a kézirat végén lévő *Táblát* Mikes nem számozta. A szerző lapszámozása az 5a-n kezdődik; 120 után tévesen 122-t írt, majd törölte, és alája 121-et írt. Az egész kézirat szabályosan szerkesztett, egyenletes sorközzel, de nem nagy margóval; a javítás viszonylag kevés benne. A papír állapota jó; alaptintaszíne egyenletesen barna, szövege

elégg jól olvasható. A kézirat jellege szerzői tisztázat. Több utólagos javítás és beírás esetében Mikesétől eltérő betűtípusok (z, d) találhatóak a kéziratban, néhol valamivel sötétebb, máshol hasonlóknak látszó tintaszínnel: idegen kéz nyomai!

Lelőhelye és jelzete: OSzK Quart. Hung. 1091.

Az Izraéliták Szokásáról. — A Keresztényeknek Szokásiról

A kávébarna színű, újabb keletű egész bőr-kötésre rá van ragasztva a régi sötétbarna, töredékes, rongált bőrfelület. A címlap alján beírás: „Farkas Lajos könyvtárából 1873. December 10-én.” A 2a-n a papír belső széle a kötésnél a lap aljáig ragasztva van, ezért a sorok kezdőbetűi hiányoznak. A 8a-n a sorok a kézirat belső lapjának szélén (öt sor kezdőbetűi) ragasztásnál eltolódtak. A 4° kézirat két részből áll. Az első rész címe: *Az Izraéliták Szokásáról*; ez Mikes lapszámozásában 151 oldal. A befejező részt, vagyis a *Táblát* és az ezt követő üres 78b-79ab-80ab leveleket a szerző nem számozta. A kézirat második része a 81a-n kezdődik; ennek címe: *A Keresztényeknek Szokásiról*. Ez a rész Mikes lapszámozásában 249 oldal; a végén lévő *Táblát* nem számozta. A *Tábla* után még egy üres levél van, versója felső szélén Mikes tollpróbáival. A kéziratári lapszámozás folyamatos, és 208 levelet jelöl. Mikes lapszámozása az első részben a 2a-n, a második részben a 82a-n kezdődik. Az első rész vége felé 145 után tévedésből 156-ot írt, majd áthúzta, és fölé írta a 146-ot. A második részben 53 után 44-et írt, majd áthúzta, és föléje írta az 54-et; az 55 helyett először 456-ot írt, majd ezt törölte, és eléje írta a helyes számot. Az 56-ot 57-ből javította, vagyis a hetesből hatost csinált. 70 után tévedésből 72-öt írt, majd a kettést egyesre javította. 148 után 19-et írt, majd a kilencet négyesre javítva, kijavította 149-re. A kézirat tintaszíne egyenletesen barna, a szöveg jól olvasható. Az egész kézirat szabályosan szerkesztett; a javítás viszonylag kevés benne. A rendezett sorok lapszélíg terjednek; ebben a kéziratban Mikes nem hagyott szabályos, nagy margót. A kézirat jellege szerzői tisztázat.

Lelőhelye és jelzete: OSzK Quart. Hung. 1098.

A Sidok és az Ujj Testámentumnak Historiája

A vöröses színű, egész bőr-kötésű, 4° alakú kézirat Mikes lapszámozásában 589 oldal. A kötés belső támlájára ragasztott papíron beírás: „Farkas Lajos könyvtárából 1873. December 10-én.” A pirossal írt cím Kelemen József lektori jelentésében kifejtett megállapítása szerint „nyilván későbbi kéz írása”. (Vö. a szöveg előtt, a 3. rectón megismételt címet: *A Sidók. és az új Testámentumnak. Historiája.*) A jelenlegi címlap az eredeti címlevélnek kb. 2 cm-es csíkjához van ragasztva. De nem látunk eltérést a kézirat egész papírállományához viszonyítva. Az eredeti címlevél megmaradt részén csak a *TESTÁMENTUM* szó *TE* része látszik. A kéziratári levélszámozás a címlapon kezdődik, és 296 levelet jelöl. A címlapot és az utána következő üres 2ab levelet, valamint a végén lévő s a kéziratáros által ceruzával számozott négy üres lapot a szerző nem számozta.

Mikes lapszámozása a 3a-n kezdődik. A 325 szám ötösét valószínűleg hatosból javította. 412 után eltévesztette a lapszámozást, és 413 helyett 415-öt írt; a hibát nem vette észre, és így folytatta tovább. Az 513-as számmal az egyest nullából javította. 535 után tévesen 537-et írt, majd a hetest hatosra javította; 538-at úgy javította 537-re, hogy áthúzta a nyolcast, és mellé írta a hetest. Az egész kézirat szabályosan szerkesztett, egyenletes nagy margóval ellátva; tintaszíne barna. A javítás viszonylag kevés benne, szövege jól olvasható. A kézirat jellege szerzői tisztázat.

Lelőhelye és jelzete: OSzK Quart. Hung. 1100.

A kéziratok sorsa

A kritikai kiadás utolsó kötetében közölt fordításkéziratok sorsa, hazakerülése és fölfedezése beletartozik a Mikes-kéziratok történetéről a II. kötetben adott összefoglaló képbe (907-910-914). Ezúttal csak arra utalunk, hogy az e kéziratokban olvasható bejegyzés szerint 1873 decemberében kerültek a Nemzeti Múzeum Könyvtára állományába Losonczi Farkas Lajos hagyatékával, az igen értékes magángyűjtemény lajstromozatlan kéziratai közt. Az utókor tiszteletét kiérdemlő jeles könyvgyűjtő följegyzése szerint „Néhai Kulcsár István könyvei árverésén” szerezte meg őket könyvritkaság-gyűjteménye gazdagítására. Pulszky Ferenc, az NMK akkori igazgatója adott hírt róluk először, aki Toldy Ferencsel együtt megállapította hitelességüket. Fölfedezésük óta többen javasolták kiadásukat, de nyomtatásban nem jelentek meg.

Keletkezéstörténet és források

Mikes fordítói munkásságát jellemezve, keltezett fordításai kiadása kapcsán már jeleztük, hogy szerzőnknek 1724-ben *Az Ifjak Kalauzával* megkezdett, de ezután csak *Az Epistoláknak és Evangéliumoknak Magyarázattya* 1741-gyel datált kéziratával folytatódó fordítói tevékenysége a negyvenes években különösen erőteljessé vált. Szinte minden évre jut egy újabb évszámmal ellátott kézirat: a *Kalauz* új dátummal jelzett átjavítása 1744-ben; a *Catechismus ...* 1744; *Mulatságos napok* 1745; *A Keresztnek királyi uttya* 1747; *Keresztényi Gondolatok* 1747; *Kristus Jéhus Életének Historiája* 1748; *A Valóságos Keresztényeknek Tüköre* 1749; majd a *Kalauz* végső változata 1751-ben; utána a *Catechismus Formájára való közönséges Oktatások* második átdolgozása az 1752–54-re tehető években. A megfeszített fordítói munka láttán nem gondoljuk, hogy a *Leveleskönyv* tanúsága szerint 1753 derekától szembajával küzdő, csaknem megvakult, s csak 1754 végére gyógyult (190–193. levél) rodostói író mindhárom keltezetlen munkáját ezután ültette volna át.

Ha figyelembe vesszük, hogy Mikes fordításai kedvelt olvasmányai közül

kerültek ki, s ezeknek a levélfrónál föllelhető nyomait összevetjük a keltezetlen fordításokkal, fölmerülhet az 1724 és 1740 közti mintegy másfél évtized számbavétele. Ebből is inkább az első évtizedre terjedő időszak, mivel a Rákóczi halálát (1735) követő Rodostóból történt hosszabb eltávozás (1737–1740) miatt ezek az esztendők aligha jöhetnek számításba.

Megjegyzendő, hogy a három keltezetlen fordítás francia forrása Rákóczi rodostói könyvtárából való. Az egyik témája, a viselkedés illetmánya és a kulturált időtöltés témakörébe vágó könyv, *Az idő Jól el Töltésének Módgya...*, amely címirata szerint *Idegen országban idegen nyelvből fordítatott Magyar* — célzatában sok rokonság van *Az Ifjak Kalauza* tematikájával. Ez utóbbi „előljáró beszédében” a levélíró első éveinek a „restsége” és a „heverésre” panaszkodó leveleire emlékeztetve írja Mikes: *Ez a könyv nem kíván hoszu elől járó beszédet, mivel midön idegen nyelvből magyarra akartam fordítani ... Szándékom nem egyéb vala hanem hogy ... az iffiaknak lelki hasznokra légyen: az Istennek szent kegyelme és az bujdosásomnak ideje adván alkalmaságot erre, hogy szomorúsággal muló időmet haszontalanul ne tölteném, és egyszers mind ezen munkám magam oktatására is fordulna ...* Ajánlásában előrebocsátotta: *adgy kegyelmet nékem, hogy ezen előttd érdemtelen munkám és azon idő melyet abban töltök, légyen kegyes jesusom dicsőségedre. (ÖM IV. 385–386.)* Az időtöltés súlyos problémaként jelentkezett az átmenetinek vélt törökországi tartózkodás első éveiben, még a serény levélírás mellett is. De még inkább azzá vált a huszas évek dereka után egyre unalmasabbá váló rodostói élet s lankadó levélírói kedv esztendeiben.

Ezért *Az idő Jól el Töltésének Módgya...* tematikája teljes egészében beleillik a fiatal levélíró ekkortájt állandóan foglalkoztató gondolatkörbe. Rákóczi maga is fölhívhatta udvari embereinek figyelmét azokra az általa talán már olvasott, könyvtárában meglevő könyvekre, amelyek tanácsul szolgálhattak a hasznos időtöltés különféle módozataira. Mikes e munkájának „Elöl járó beszéd”-e foglalkozik a *lelki nyavalyák* egyik legveszedelmesebbjével, a *resttség*gel. A gyógymódot kis könyvében foglalja össze, s mint a *Kalauzban*, ebben is hangsúlyozza a saját magára is vonatkoztatható tanulságokat: *Ugyan azért is neveztem ezeket, az idő jól el töltése modgyának, mert minden féle rendü, és mesterségü. emberek. vehetnek magoknak valamely oktatást, és meg láthatták ezekből, mint kel az időt meg kinélleni, és hogy mitsoda. jó erkölcsel kell az embereknek. gyermekségektől fogvást, ellene állani. a restségnek, ugy hogy egész. életekben. nem fognak időt találni a henyelésre. S a végén a Kalauz ajánlására emlékeztetve még hozzáfűzi: *Ajánlom Édes jesusom. azt az időt melyet ezen írásban töltöttem, és adgyad hogy mind nékem, mind azoknak. kik ezt fogják olvasni lelki hasznokra légyen...* Nézetünk szerint reálisabbnak látszik az a föltételezés, hogy e munka Mikes ifjú évtizedeiben saját lelki és szellemi igényeivel összefüggésben keletkezett. Erre vallanak bizonyos gondolatpárhuzamok és a tárgyi jegyzetekben kiemelt részletek s motívumok, amelyek a *Leveleskönyv* viszonylatában fölmerülhetnek.*

A másik két kéziratban az ilyen föltételezésre alkalmat nyújtó összefüggések korlátozottabbak. Csak a *Leveleskönyv* forráskutatásával összefüggő olvasmányelemekre s ezek révén bizonyos történeti kritikai-szemléleti vonatkozásokra támaszkodhatunk, elsősorban *Az Izraéliták Szokásáról* és *A Keresztényeknek Szokásiról* c. kézirat esetében. További s többoldalú kutatások szükségesek e keltezetlen kéziratok keletkezési idejének közelebbi meghatározására.

Az alábbiakban egyenként foglalkozunk a kötetbe került keltezetlen kéziratok forrásaival és francia szerzőik irodalmi munkásságával. Jellemezzük Mikes fordításait, és összegezzük a rájuk vonatkozó gyér szakirodalom tanulságait. Az általános, ismertető, összefoglaló jellegű írásokat, bibliográfiai, könyvészeti ismereteket is nyújtó kézikönyveket, amelyek tudnivalókat tartalmaznak az itt közölt munkákról is, ezáltal nem soroljuk föl újra, vö. róluk *ÖM* III. 953–954. Az alább említendő cikkek hozzájárultak a szóban forgó kéziratok munkák forrásainak tisztázásához, keletkezésük megvilágításához vagy önállóbb értékeléséhez, illetve nyelvi-stílustörténeti jelentőségük értelmezéséhez; a továbbiakban jobbára ezekre hivatkozunk.

Pulszky Ferenc: *Mikes Kelemen kéziratai*. Fővárosi Lapok 1874. XI. 144. sz. jún. 26. 630–631. [Első híradás a NMK-ban fölfedezett ismeretlen Mikes-fordításokról.] Uő: *Mikes Ferenc* [helyesen Kelemen] *ismeretlen kéziratairól*. A Kiskaludly Társaság Évlapjai. Új folyam X. 1874/1875. 155–160.

P. Szathmáry Károly: *Mikes Kelemen két műve*. Hon 1875. 95. sz. 92–93. [Az egyik: *Az idő Jöll el Töltésének Módgya...*]

Abafi Lajos: *Mikes Kelemen*. Bp. 1878. 124–128, 151.

Szilasi Móricz: *Mikes Kelemen két fordítása*. EPhK 1880. 334–336. [Az *Izraéliták Szokásáról* és *A Keresztényeknek Szokásiról* forrásának megállapítása Cl. Fleury művében, valamint *A Sidok és az Ujj Testámentumnak Historiája és Az idő Jöll el Töltésének Módgya...* forráskutatása.]

Kohn Ármin: *Mikes Kelemen két munkája*. Magyar Zsidó Szemle 1891. VIII. 543–544. [Nem ismerve Szilasi cikkét, ő is Fleury munkájában látja Mikes forrását.]

Schwarzzenberg József: *Mikes Kelemen két munkája*. Magyar Zsidó Szemle 1891. VIII. 500–501. [Szilasi cikkét nem ismerve, a források érintése nélkül ír a zsidó vonatkozású művekről.]

Papp Endre: *Mikes Kelemen kiadatlan kéziratai*. Bp. 1895. 4, 7, 9, 23, 25–32, 40–45. [Mikes keltezetlen fordításaira vonatkozó megfigyelések.]

Dézi Lajos: *Mikes fordításairól*. ItK 1904. 177–182. [Az idő Jöll el Töltésének Módgya... forrásmegjelölése: A. Courtin.]

Nagy József: *Fleury Kolos*. Bp. Magyar Pedag. Bp. 1906. 28. (Klny.)

Kürtö Menyhért: *Mikes Kelemen kiadatlan munkái*. Egri Róm. Kat. Főgimn. Értesítő 1906–1907. 5, 11, 19–20, 23, 26–31, 44–50, 54–57.

Riedl Frigyes: *A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei*

felléptéig. Bp. 1908. 298—300. [Egyetemi jegyzetében szól Mikes említett fordításairól is.]

Király György: *Mikes Kelemen fordításai*. EPhK 1912. 27—28. [Az eddigi eredmények összefoglalása és *A Sidok és az Ujj Testámentumnak Historiája* forrásának megállapítása A. Calmet művében.]

Zolnai Béla: *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Bp. 1926. 12—13, 21, 26—27. (Klny.) [Mikes három keltezetlen fordításának francia forrásai.]

Zsoldos Jenő: *A biblia, a midras és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben*. Magyar Zsidó Szemle 1930—1931. Bp. 1931. 3. (Klny.)

Madácsy László: *Clement Mikes et les sources françaises de ses Lettres de Turquie. Mikes Törökországi Leveleinek forrásaihoz*. Szeged 1937. Études françaises 16.

Zolnai Béla: *Mikes eszményei. (Király György emlékezetére.)* Minerva Bp. 1937. 21, 43, 45. [Mikes olvasmányai és fordításai.]

Zolnai Béla: *A janzenizmus kutatása Középeurópában*. Kolozsvár. Acta Philosophica 4. 1944, 27—28, 75, 77, 95, 117, 131. [Főleg Fleury műveire vonatkozó utalások.]

Hopp Lajos: *Mikes Kelemen, a műfordító. (Zolnai Béla emlékére.)* ItK 1969. 648, 651. — Uő: *Mikes és világa*. Bukarest 1973. 86, 100, 247, 261, 325, 469, 472, 499, 501.

A francia szerzőkre s műveikre vonatkozólag:

Bibliographie de la littérature française du XVIIe siècle, par Alexandre Cioranescu. Paris, C. N. R. S. 1965. T. I; 1966. T. II; 1967. T. III et Index.

Bibliographie de la littérature française du XVIIIe siècle, par A. Cioranescu. Paris, C. N. R. S. 1969. T. I, II, III.

Biographie universelle ancienne et moderne. Nouvelle éd. publié sous la direction de M. Michaud. (Ouvrage rédigé par une société de gens de lettres et de savants.) Paris 1843—1857 etc. 1—45 tomes.

Dictionnaire des lettres françaises, publié sous la direction du G. Greente. *Le dix-septième siècle*. Paris 1954.

Dictionnaire des lettres françaises, publié sous la direction du G. Greente. *Le dix-huitième siècle*. Paris 1960. T. I—II.

Dictionnaire de biographie française, sous la direction de M. Prevost et R. d'Amat. Paris 1956. T. VII (Calmet); 1961. T. IX (Courtin); 1979. T. XIV (Fleury).

Dictionnaire historique par Louis Moréri. Paris 1673. Vol. 1; 1681. Vol. II. etc. en 1718 à V vol. in-fol. — *Le grand dictionnaire historique*. Paris 1759. X vol. (Ez utóbbi használtuk.)

Nouveau dictionnaire historique, par Louis Chandon. Avignon 1766. 4 vol. in-8. Réédité maintes fois et amélioré par Antoine-François Delandine: *Nouveau dictionnaire historique*. Lyon 1804—1805. Vol. 13 in-8.

Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos

jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources à consulter. 1—46 tomes. Publié par MM. Firmin Didot-Frères, sous la direction de M. Hoefer. Paris 1862—1877.

Az idő Jöll el Töltésének Módgya...

Mikes fordításának francia nyelvű forrása Antoine de Courtin (1622—1685) diplomata és moralista szerző műve. Az író Riom en Auvergne-ben született, pénzügyekkel foglalkozó főtisztviselői családból. Ifjú éveiben kitűnt szorgalommal és sikerrel végzett tanulmányaival s tehetségével. 1645-ben külföldi útra is alkalma nyílt, amikor Pierre Chanu rezidenssel, majd Krisztina királynő mellé rendelt francia követtel együtt Svédországba ment. Szerencséjére hamar megnyerte a királynő tetszését, aki bizalmába fogadta, megette udvari titkárának, s később ilyen minőségben került az ő révén Károly Gusztáv, a korona várományosa, az idő tájt a német földön állomásozó svéd seregek főparancsnoka mellé. Ezután újra visszakerült a királynő közelébe, aki kegyeltjét 1651-ben svéd nemessé tette földesúri birtokadománnyal. A királynő meghívására időközben Descartes is a svéd udvarban tartózkodott; ottlétét Duménil képe (Musée de Versailles) is megörökítette: Krisztina királynő tudósok társaságában, amint asztalánál éppen Descartes-tal társalog. Korábbi elgondolásának megfelelően Descartes itt írta meg értekezését a helyes életvitel művészetéről a lélek szenvedélyeiről szóló fejtegetéseiben (Traité des passions de l'âme. Stockholm 1649). Ez lett utolsó műve, mivel a következő év elején, 1650 februárjában meghalt. Courtin a királynő belső embereként föltehetőleg személyesen ismerte, s Descartes műveit bizonyára olvasta, megismerhette értekező műfajait.

Kevés idő múltán Courtinnek vissza kellett térnie Franciaországba hazai ügyeinek intézése végett. De amikor a lemondott Krisztina királynő helyébe Károly Gusztáv került a svéd trónra, az ismét maga mellé hívta. Courtin elkísérte az uralkodót Lengyelországba, s követte őt a katonai expedíciók alatt is. Károly király bizalmával tüntette ki, s rendkívüli franciaországi megbízottjának nevezte ki. Diplomáciai karrierje a svéd király 1660-ban bekövetkezett halála után sem tört meg, mert Colbert megbízásából Franciaország főrezidenseként működött az északi hatalmak mellett, 1662-ben pedig a Dunkerque visszaadására vonatkozó, Angliával folytatott alkudozásokban vett részt.

Courtin negyvenéves múlt, amidőn diplomáciai funkciói alól elismeréssel és tisztességgel fölmentették; visszatért Párizsba, ahol jámborságban töltött két évtized alatt könyvek írására adta fejét. Itt is halt meg, miután néhány munkája megjelent egy párizsi kiadónál.

Irodalmi működésére elsősorban az udvari ember életmódjával, viselkedésével és a kulturált időtöltéssel kapcsolatos, kellemes értekező műfajban írott munkák jellemzőek. A „civilité” hazai és külföldi udvari körökben egyaránt időszerű témája sokat foglalkoztatta a diplomáciai életpálya során személyes tapasztalatokat gyűjtő, s ezeket olvasmányjaiból erkölcsi céllal feldolgozó

művelt szerzőt. Kötetlen műfaja: a divatos „traité” egyéniségének megfelelő irodalmi keretül szolgált moralizáló gondolatainak formába öntésére. A „traité de la civilité” sokrétű témaköréből a hatvanas évek előkészületei után több kötet jelent meg. Alábbi XVII. századi őskiadásait franciaországi tanulmányutunk idején a Bibliothèque Nationale, a párizsi Arsenal, valamint a Bibliothèque de la Ville de Troyes gyűjteményében vettük kézbe.

Nouveau traité de la civilité qui se pratique en France parmi les honnestes gens, par... Paris. H. Josset. 1671. In-12°, XII-175 p. (1695-ben már a 8. kiadásnál tart, 1728-ig meghaladta 10. kiadását. — Megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában is.)

Traité de la jalousie, ou Moyens d'entretenir la paix dans le mariage... par... Paris 1674. In-12°, VIII-191 p.

Suite de la civilité françoise, ou Traité du point-d'honneur et des règles pour converser et se conduire sagement avec les incivils et les fâcheux, par... Paris 1675. In-12°, XVI-357 p. (1717-ig az 5. kiadást érte el.)

Időközben került sor a bennünket elsősorban érdeklő mű kiadására: *Traité de la paresse, ou l'art de bien employer le temps, en forme d'entretiens*, par A. de Courtin. Paris. H. Josset. 1673. In-12°, VIII-191 p. (Bibliothèque Nationale, Catalogue général... Paris 1908. Jelzete: R.21172. — Bibl. Troyes, 5346. K.197233.)

Második kiadása Michaud szerint: Amsterdam 1674. In-12°.

A harmadik: Paris 1677. Ibid. 1 tom. en 2 vol. In-12°. (BN Cat. gén. 1908. Jelzete: R.21173-21174.) Az *Avertissement*-ban a szerző utal a témakörbe tartozó egyéb értekezéseire is, mondván, hogy ezek gondolati s tematikai egységet alkotnak: „on a accompagné cet Ouvrage de trois autres Traitez, qui tous ensemble donnent en general des preceptes pour tous les temps de la vie civile ... Ces quatre Traitez ne sont qu'un Ouvrage divisé en quatre parties, dont l'une ne doit point estre separée de l'autre.” (Bibl. Arsenal, 8° S.2575.)

Teljes címe: *Traité de la paresse, ou l'art de bien employer le Temps en toute sorte de conditions*. A Paris. H. Josset. 1677. Corrigée et augmentée, 2 vol. In-12°, p. 221+259. BN, új jelzete: 14323 55 [8° Z. Le Senne. 7190] Privilege du Roy 10 Octobre 1674. Régistré 13 Decembre 1674. Achevé le 15 Mars 1677.

Ugyanezzel a hivatalos jelzésű (Privilege, Fait, Achevé) keltezéssel jelent meg a következő évben is: *Traité de la paresse, ou l'art de bien employer le Temps en toute sorte de conditions*. A Paris, Chez Helie Josset. 1678. 2 vol. In-12°, p. 634 (1. vol. p. 294; 2. vol. folytatólagos lapszámozással). Lelőhelye: OSzK 321314 jelzet alatt.

A szerző halála után fél évszázad múltán jelent meg: *Traité de la paresse, ou ...* 4e édition. Paris. J.—F. Josset. 1743. 2 vol. In-12°. [Acq. 4349—56] vagy [16° Z. 6951] Troyes.] Ezt a kötetet Michaud is említi, mondván, hogy a harmadik kiadás „est épuisée depuis longtemps...”, és egy negyedik „augmentée” publiée avec la vie de l'auteur, par l'abbé Goujet”. (Paris. 1743. In-12°. Bibl. Arsenal, 8° S.2576.) Claude-Pierre Goujet (1697—1767), Courtin biográfusa személyének jellemzésekor kiemeli „janséniste ardent” voltát és „son antipathie contre les

jésuites”, valamint rigorista irodalomszemléletét s előítéletét a szerelmi költészettel szemben. (Vö. *Dictionnaire des lettres françaises*, XVIIIe siècle.) Goujet részt vett Cl. Fleury az *Histoire ecclésiastique...* c. műve folytatásául szolgáló kiadványsorozat (Paris 1721–1738) kiadásában is; életrajzi jegyzeteket írt a Boileau-kiadás (Paris 1735 és 1740) kötetéhez is. Jeles könyvészeti munkája: *Bibliothèque française, ou histoire de la littérature française*. Paris 1741–1756. 12°, 18 vol.

A kora leghaladottabb polgári jogfelfogását, a természetjogot, a háború és béke jogát megismerő szerző lefordította Hugo Grotius (Hugo de Groot) *De jure belli et pacis* c., Európa-szerte ismert művét: *Le droit de la guerre et de la paix...* par ... Paris 1687. 2 vol. In-4°. Van posztumusz kiadású kegyességi munkája is: *L'Esprit du saint sacrifice de l'auel*. Paris 1688. In-12°, III-615 p. — Egy másik munkája sokáig kiadatlanul maradt: *L'art de devenir éloquent*, publié par Kamal Farid. Revue Caire XX. 1958.

Az általunk is jelzett, Michaud által számon tartott Courtin-műve kiadására vö. *Bibliographie de la littérature française du XVIIe siècle*. T. I. 651. A nyelvi és stiláris kérdésekről I. D. Bouhours: *Remarques nouvelles sur la langue française*. Paris 1675. 12°, XX-558 p. Az életrajzi vonatkozásokhoz I. Michaud; Chandon—Delandine; Mémoires Académie Clermont, I (1859). 494. Munkáira I. V. B. Heltzel: *The rules of civility (1671) and its French source*. Modern Language Notes XLIII(1928). 17—22; K. Farid: *A. de Courtin*. Revue Caire XX(1958). 83—109, 197—222, 293—313; K. Farid *Sources idéologiques de l'oeuvre de Courtin*. Revue Caire XX. 387—400, 486—507; Idem: *A. de Courtin(1622—1685). Étude critique. Thèse... de l'Université de Paris*. 1969. 309

Mikes fordítása forrásának kérdésével Pulszky fölfedező közleménye (1874) után kezdtek foglalkozni. A kézirat címszövegében — *Az idő Jóll el Töltésének Mődgya Minden féle rendben. Idegen országban idegen nyelvből fordítatott Magyara* — a fordító, szokásához híven, nem utal forrására. P. Szathmáry Károly megelégszik a hat didaktikai és erkölcsi célzatú párbeszéd címének felsorolásával és „eredeti magyar” nyelvének dicséretével; Pulszky kezdeményezését megismételve, kiadásra javasolja a rodostói író kéziratot munkáját (Hon 1875. 95. sz. 92—93). A fordítás kéziratát Mikes többi munkájával együtt ismertető Abafi Lajos közlése (1878. 124—128) után Szilasi Móricz próbálkozott a francia forrás megjelölésével. Az a gyanúja, hogy Mikes forrása Cl. Fleury *Traité du devoir des maitres et des domestiques* c. művének fordítása, de a francia forrásmű hiányában erről nem győződhetett meg (EPHk 1880. 336). Érdemben még Papp Endre megfigyelése említhető, hogy e munka „a vallás-erkölcsi fejtegetésnek és az erkölcsi elbeszélésnek mintegy a mesgyéjén áll, sőt élénk, népies, mindenk följött magyaros előadása majdnem arra utal, hogy a szépirodalom körébe sorozzuk” (1895. 45). Ő is kiadásra javasolja.

Dézi Lajos először Szilasi nyomán indult el, összevetve Fleury említett művét a Mikes-fordítással. Így jutott arra a megállapításra, hogy a kézirat eredetije nem Fleury rokon témájú könyve. Mikes forrását „A. de Courtin:

Traité de la paresse, ou l'art de bien employer le temps en toutes sortes de conditions. Tome 1. 2. Paris, 1667" c. munkájában jelölte meg. Ez az elsőnek tartott kiadás nem volt a kezében, s mivel mi sem találtunk 1667-ből valót, föltehetőleg itt az 1677-es 1 tom. en 2 vol." párizsi kiadásról lehet szó. Dézsi a forrásmű azonosításához a 4. kiadást (1743) használta a müncheni Egyetemi Könyvtárból, de nem döntötte el, hogy Mikes végül is melyikből fordított (ItK 1904. 178–182.) Ennek eldöntésére Zolnai sem vállalkozott; megjegyzése a rodostói könyvtár listájához a következő: „100. [L'art d'employer le temps 1 tome 8°.] Antoine de Courtin, Traité de la paresse ou l'art de bien employer le temps en forme d'entretiens, Paris, 1667, 2 vol. 8°; 1673, 1 vol. 12°, Mikes lefordította." Ő sem jelzi, hogy az a bizonyos 1667-es kiadás a kezében volt-e; lehetséges, hogy Dézsitől vette át (1926. 12, 26–27).

Pulszky a kézirat címlapja előtti levél rectóján található szerzői beírás, *Azt el vesztettem a mit el költöttem...*, a háromsoros bölcs mondás és a *Leveleskönyv* 166. levelében (1742) talált egyező szöveg alapján 1742-i keletkezésre gondolt (1874/1875. 157). Utána erre többen is hivatkoztak, legfőljebb kérdőjellel (1742?). A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mivel a jelzett szövegrész másutt is előfordul. Időrendben először a 109. levélben (1735) olvasható az adakozó ember koporsófeliratának egyik változata; a következő szövegváltozat a 166. levélben (1742), vö. Mikes *ÖM* I. 669–670. Csaknem azonos vele a *Keresztények Tüköre* (1749) kéziratban a címlap versóján szintén előforduló szövegrész, vö. Mikes *ÖM* III. 929, 1104.

Abafi a Mikes-kéziratok időrendjének vízjegyek alapján végzett meghatározásakor, Pulszky nézetét módosítva, e kézirat keletkezési dátumára 1751-et javasolt (1878. 127–128). A kéziratok vízjelének összehasonlító vizsgálata önmagában meglehetősen problematikus, amire más vonatkozásban rámutatunk (*ÖM* I. 377–378, 385), s így nem adhat hiteles alapot kétségbevonhatatlan következtetések levonására.

Biztosabb fogódzót nyújtana a *Leveleskönyv* viszonylatában fölmerülő forrásoknak és a Mikes-kéziratok írásmódjának az író összes műveire kiterjedő elemzése, összekötve a vízjegyek vizsgálatának revíziójával, nem feledkezve meg arról, hogy e szerzői tisztázat jellegű keltezetlen kéziratoknak is lehetett (elvesztett) korábbi szerzői piszkozati példányuk. A probléma régóta foglalkoztatta Kelemen Józsefet, a Mikes-kiadás nyelvi lektorát, de 1982-ben bekövetkezett halála miatt nem jutott hozzá megoldásához.

Az ismert kiadásoknak a fordítás kéziratához viszonyított szerkezeti rendjéből következtetni lehet Mikes forrására. Az őskiadás négy fejezete később hat *Entretien*-re bővült; Mikes kézirta is hat *Beszélgést* tartalmaz.

Mivel a javított és bővített, szerkezet és szöveg szerint egyező kiadások felelnek meg Mikes forrásának, nem szükséges annak részletezése, hogy miben térnek el az 1673-as kiadástól. Röviden megjegyezhető, hogy az első kiadás *Avertissement*-ja p. 4-ről p. 8-ra bővült; a régi I–IV. *Entretien* szövege és a folyamatos számozású XXXI alfejezet szerkezeti felosztása is megváltozott; az V–VI.

Kiadás	Entretien						
1673	IV:	I.	II.	III.	IV.		
1677	VI:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
1678	Ua.						
1743	Ua.						
Kézirat	Beszélgetés						
	VI:	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.

Entretien révén az alfejezetek száma XXXVII-re szaporodott, *Entretien*-enként újra számozva (I—VI; I—XIII; I—III; I—V; I—VII). A fordítás alapjául szolgáló 12° formátumú kötet a rodostói könyvtár jegyzékében az „octav” alakú könyvek között szerepel.

A módszeresen dolgozó francia szerző traité-szerűen építette föl munkáját, amelynek az *Avertissement* gondolatait követő analitikus *Table des Entretiens, et des Matieres contenuë dans ce livre*-je híven tükrözi az író gondolatmenetét, világosan csoportosítja a moralista tételeit, általános elveit, erkölcsi normáit. A könyv tartalomjegyzékét helyettesítő, lényegre figyelmeztető *Table des Entretiens...* alfejezetekre tagolt, áttekinthető rendszerével olvasója elé tárja a szerzői mondanivaló egészének legfőbb vonásait. Ezek az alfejezetcímek — figyelemfelkeltő céllal — a folyamatos szöveg megfelelő helyeit kísérve a lapszéli margón is feltűnnek a kiadásban. A fordítás kéziratában a *Tábla* csupán a hat beszélgetés fő témáit jelzi, s az alfejezetcímek a szövegben is elmaradnak.

A fordító már az *Elöl járó beszéd* megfogalmazásában is önállóan járt el. A könyv témájának megjelölésével egyidejűleg merővidíti a francia bevezetést, nem veszi át Courtin retorikussá emelkedő hangnemét, de osztja szerzői reményeit, mondván, *lehet tehát reménleni, hogy az értelmesekek kedvesen veszik. és olvasak ezeket abeszélgetéseket.* Majd az erkölcsoktató munka magyar olvasóira gondolva zárja bevezető sorait: *...és adgyad, hogy mind nekem, mind azoknak. kik ezt fogják olvasni lelki hasznokra légyen. és a te ditsőséges szent nevednek ditséretire.* Ennek megfelelően dolgozta át a bizonyára kedves olvasmányának számító francia könyvecskét.

A francia kiadásokban az *Avertissement* után következik a *Table des Matieres...*, Mikes a *Táblát* a kézirat végére helyezte. Igaz, hogy egészen rövidített formában, a következőképpen.

Ennek a könyvnek Táblája.

Első napon valo beszélgetés.

A restségről. és annak eredetéről.

Második napon valo beszélgetés.

Hogy külső képen.mit viszen végbe.aresttség. és avilágiaknak tunya életek.

Harmadik napon valo beszélgetés.

Hogy a munka, természet szerént.minden renden levő személyeket illeti.

Negyedik napon. valo beszélgetés.

Hogy mi képpen lehessen a resttséget el hagyni.

Ötödik napon valo beszélgetés.

A tselédes gazdáknak kötelességeiről.

Hatodik napon valo beszélgetés.

Hogy atselédes gazdák, tartoznak gondot viselni tselédgyekre.

Ennek a munkának bé fejezése.

Amelybe meg láttzik.az eddig valo beszélgetésnek.

hasznos volta. és ezeknek a resteknek meg térések.

Az erkölcsnevelő könyv tárgyát, mondanivalójának lényegét a szerző az első beszélgetésben fejt ki. Mielőtt a restség fogalmát meghatározná, a főrendi társasági életben lejátszódó cselekményen keresztül rávilágít a rest életmód keresztényi morállal ellenkező voltára, hogy a restség definíciója után rámutasson káros lelki hatására. Íme, Courtin gondolatmenete:

I. Entretien.

*„Ce que c'est que la Paresse;
son Origine, et ses effets interieurs.”*

I. Abus des Ruëllés et des Toillettes.

II. Des divertissemens qu'on prend par coûtume.

III. D'où vient la vie relâchée.

IV. Tableau de la Paresse.

V. Definition de la Paresse.

VI. Effets interieurs de la Paresse.

A bevezetőben a szerző a restséget a „lelki nyavalyák” („maladies de l'âme”) közé sorolta, s a legveszedelmesebb véteknek nevezte. A súlyos baj eredetére bibliai passzusok segítségével világít rá, forrását a kevélységgel párosult „magunkhoz való szeretet”-ben („l'amour de nous — un amour corrompu”) vagy „megromlott szeretet”-ben jelölve meg. A restség definiálásának és erkölcsromboló „belső” hatásának leírásakor a továbbiakban gyakran idézett Szent Pál leveleire, a keresztény morál egyik legnagyobb auctorának tartott Aquinói Szent Tamásra és a középkori skolasztikussal jól megférő görög filozófia klasszikusának, Arisztotelésznek *Ethica*-jára hivatkozik. A rest életmód, a tunyaság és henyélés valláserkölcsi szempontból vétkes, a „világi élet” és társadalom szemszögéből pedig haszontalan. Az orvosság: a kulturált viselkedés, illetve az idő eltöltésének dicséretes módja. A fordító nyomon követi a francia moralista pontokba foglalt fejtegetéseit, viszonylag alig rövidítve az első napi

beszélgetés szövegén. De már itt is nyoma van a párbeszédben kedvét leelő fordító szépírói törekvésének, hogy megkurtítja a terjedelmesnek tűnő moralizáló monológot. Az értekező tónus kötetlenebb elbeszélő prózává oldása következtében a francia klasszikus hagyományokon alapuló „traité”-értekezés szerkezeti, műfaji s nyelvi formája a fordításban a szépprózai előadáshoz került közelebb.

A fordítói önállóság nyilvánul meg a cselekmény megindulásakor jelen lévő társaság bemutatását és a személyek csoportosítását szolgáló írói jellemzésben. *Diánna, Angyélika, Páter Dénes és Télámon* a francia Mme de Philargie, Demoiselle de Philargie nommée Angélique, l'Abbé Theotée és Zeroandre elkeresztelése. (Diánna és Télámon egyébként a Mikes-levelekben is előfordul egy *Journées amusantes*-ből fordított részletben Lisimond és Mélise neve helyett, 99. lev. 1733. *ÖM* I, 183, 653.) Az, hogy Diánna *mint egy negyven esztendő korában* maradt özvegyen, csupán fordítói ötlet; hasonlóképpen rest életmódjára adott társadalmi magyarázata is, olyan asszony ő, *akinek a nagy jóság modot adot mindenre*. Angyélika, *aki mint egy husz esztendő leány lévén, egyedüli szép* jelzőjével szemben a francia jellemzés finomabb s részletesebb, életkorát is megmondja: „vingt-deux ans.” Télámon a franciában csak „jeune homme de qualité”, a magyarban *huszon három vagy huszon négy esztendő iffiu lévén* — éppen Angyélikához illő.

Van egy lényeges eltérő mozzanat az eredeti könyvhöz viszonyítva. Courtin úgy adja elő, mintha ő is jelen volna a társaságban, ahol a főrangú szereplőkkel találkozott. Sőt, a későbbi beszélgetések folyamán magában írói megjegyzéseket fűz a hallottakhoz, látottakhoz. Mikes a szerzői jelenlétet kiiktatja, s elhagyja a személyes szerzői véleménynyilvánítást. Így a végén elmaradt Courtin utolsó írói megnyilatkozása is, hogy úgy igyekezett fölidézni emlékezetében ezt a hasznos társalgást, hogy semmit ne hagyjon el belőle, és ne is tegyen hozzá, inkább a beszélgetőkre, főleg a derék páterre bízva gondolataik kifejtését. A fordító ehelyett a társalgás személyek erkölcsi megújulását teszi szemléletesebbé.

A folytonos társalgás színtere a „ruelle” A XVII. századi francia előkelő társadalmi s irodalmi életben divatba jött fogalom, amely szó szerint a „ruelle du lit” — a fal és az ágy közti kis teret jelenti, s a női lakosztályban folyó „alkóvi szalonélet” és annak sajátos stílusa, „style de ruelle”, „alkóvi (korábban précieuse) stílus” jelölésére szolgál. (Gravure de F. Chauveau. B. N. Imp.) A népszerű s vonzó helyszínen indul s folyik majd megszakításokkal a cselekményt alkotó moralista célú társasági beszélgetés, hogy mindez ne tűnjék elvont okoskodásnak. A szereplők jelenetszerűen tűnnek föl s távoznak, majd újra összegyűlnek, szolgálok jönnek s mennek, mint egy színpadon, ezzel is élénkítve az előadást. Az özvegy Diánna ágya egy kis asztalkával s székekkel a „díszlet” állandó elemei.

Diánna, aki minden ürügyet felhoz, hogy a délelőttöket heverve töltsse, még ágyban fekszik, amikor Angyélika és Télámon valamin civódni kezdenek. Már javában vitatkoznak, amikor tíz óra tájban belép a Diánna fölkelésére hiába

várakozó Páter Dénes, hogy rábeszélje Diánnát egy általa régóta halogatott ügy, egy börtönbe került szegény ördög kiszabadításának előmozdítására. De úgy látja, hogy az asszony lusta életmódja miatt kár az idejét vesztegetni. Diánna heverője mellé ülteti, s kérdi tőle, hogy miért nem ment már be hozzá. A jámbor Páter azt feleli neki, *hogy nem illik az én rendemhez olyankor menni az aszszonyokhoz, mikor még ágyban vannak, vagy öltöznek*. Téliámon jót nevet a Páter aggályoskodásán, mire emez, elhatárolva magát a „szalonpapocskák” („abbé de ruelle”) szokásától, kijelenti: *soha sem szerettem olyankor menni az aszszonyokhoz, amidön öltöznek*. Szavaiból Diánna kiéri vendége neheztelését, ám lelki nyugalmát megőrizve ironizál: *Bezzeg páter uram... Hát azért jött kegyelmed ide, hogy nekünk prédikállyon?* Angyélika siet a főasszony szavain megütköző Páter segítségére, és az igazság kimondására biztatja őt. Téliámon viszont, Diánna védelmére kelve, ellenvetéseivel szítja a hirtelen fellángolt szócsatát. A Páter nem kíméli délig ágyban hempergő, kényeskedő vendéglátóját: *veszedelembbe kerül az olyan aszszony, a ki egyebet nem tselekeszik, tsak eszik, iszik, aluszik, magát mulatya és czifrázza...* — az ilyen asszony üdvösségét teszi kockára. Angyélika, aki Téliámont vette célba, melléjük teszi *a haszontalan beszédü udvarlókat* is, ami fölszítja veszekedésüket. A Páterre várna, hogy igazságot tegyen köztük. Keresztényi életre inti őket. A dámát bosszantják intelmeli, s kitör belőle: *Páter uram, kegyelmed igen kemény, nem akarnám, hogy kegyelmed volna az én gyontato papom*. Erre már ez is indulatba jön, s kijelenti: *Nem is olyan szándékal jöttem ide, hogy cáthekezállyak...* S az emberbaráti cselekedet végbevitelére, bizonyos — a francia forrásban nem említett — levelek előkeresésére sűrgeti őt. Diánna ismét holnapra akarja halasztani. *Ezen el hülvén a Páter...*, majd az asszony mentegetőzése és a szókimondó Páter panaszkodása közepette — Mikes helyzetteremtő ötlete nyomán — ebédhez fognak a Diánna ágya mellett megterített asztalnál. Azután Angyélika Nientilde márkiné inasát bocsátja be. *Nó te kis tsutak, mondá Diánna, mint vagon a Grófné. Igen frisen, felel az inas, és az aszszonyt köszöntetvén, tudakoztattya az aszszonynak egéssége mint szolgál, és hogy ha volnaé aszszonynak kedve a városra menni sétálásnak kedviért*. A népnyelvi szóhasználatra emlékeztető „kis csutak” („Te voila donc, Petit-pied...”) Mikes gyermeknyelvi emlékeiből jöhetett a fordító tollára. A magát hirtelen jobban érző dáma örömmel küldi beleegyező válaszát: *köszöntsed fiam az aszszonyodat... és ide el várom*. („Mon enfant...”)

A párizsi sétakocsizás fölmerülése kapcsán a Páter egész kis prédikációt rögtönöz a keresztényektől elvárható életmódról. Angyélika biztatja, csak oktassa őket: „Hé dites Monsieur, ajoüta-t' elle, voila de belles ames à gagner” — *a vasat nem kell hagyni, hogy meg hülyön*, amit ezúttal Mikes saját szóláskészletéből tett hozzá. *A magunkhoz valo szeretet és Ádám vétke (Ádám almája)* összefüggésében tárja föl a *megromlott szeretet* vétkes következményeit; ez a *gyökere minden rosznak*. Erkölcsmesítő szándékkal sorolja föl a *fő vétkeket*, a tisztátalanságot, a torkosságot, a restséget, továbbá a fősვნისეget és a kevélységet, amelyek a *rendeletlen szeretetet* táplálják, *valamint hogy a lámpásban valo*

tüzet az olaj táplálja... — „que de mesme que l'huile nourrit le feu d'une lampe...” A jó erkölcsöket elrontó restséget kárhoztatja: *a restség olyan betegség, amely el rejti magát a szívnek mélységében, és láthatatlanná teszi magát olyankor is, a midőn minden tselekedetinkben észre lehetne ötet venni.* Az elmét eltompítja, elvon a dolgos élettől, mert *valamint utállyá a dolgot, a nyugodalmat úgy szereti.* A rossz erkölcsök legfőbb okozójával szemben Szent Pál szavaival inti a jelenlévőket: *ne legyetek restek...* Az erkölcsi oktatásra fordult társalgást a Grófné érkezése szakítja meg, *s félben hagyatá a páterel beszédét.* Diánna is fölkelvén, elbocsátja a társaságot, a folytatást és az ügyek intézését *mint hogy sétálni kell menni, azért más napra lehet hagyni.* Ezzel a dáma magatartását jellemző fordulattal az első nap erkölcsi leckéje be is fejeződik. Ám amíg Courtin az „entretien” szabályaihoz illően megszólaltatja még a másik kettőt is, pl. Zeroandre késznek mutatkozik a további filozofálásra („...et nous philosophons encore ensemble”), Angélique pedig igen alkalmasnak tartja a témát a folytatásra („...jamais sujet ne fut plus à propos”), Mikes Diánna szavaival zárja a jelenetet.

Ebben az egyszerű, színpadias keretben folytatódik a párbeszédese cselekmény a franciában négy, a magyarban hat napon keresztül. Az irodalmi indítás „ruelle”-jelenete, amely a továbbiakban is a beszélgetések helyszíne marad, francia kortűnet. Saint-Amant már Courtin előtt megverselte az ágyukban hempergőket, „le paresseux vautre dans son lit...” A preciosité ironikussá vált nagyvilági típusa eléggé elterjedt volt ahhoz, hogy irodalmi feldolgozásban hatásos erkölcskritika tárgyát alkossa. Ezt Mikes is tapasztalhatta olvasás és fordítás közben. Ch. Gobinet is külön fejezetet írt róla, amelyet rodostói olvasója teljes egészében lefordított (*Instruction de la jeunesse... — Az Ifjak kalauza... Harmadik könyv. 7. Rész. Vö. ÖM IV. 162—165*). A katekizmusok különösképpen ostromozták, mint F.-Aimé Pouget is az un. *Catechisme de Montpellier*-ben, illetve magyar fordításában (*Instructions generales, en forme de Catechisme... — Catechismus Formájára való közönséges Oktatások... Második könyv. II. Rész 7. Art. A restségről. Vö. ÖM V*). Az erkölcsstani irodalom előszeretettel foglalkozott a francia előkelők életmódja révén különösen időszerűvé vált témával; így eshetett rá a világi moralista Courtin választása is.

Az újra összegyűlt társaság másnap délelőtt kiegészült Diánna sétakedvelő barátjánőjével, a már említett Nientilde grófnővel, aki Mikestől *Mariánna* (v. *Máriánna*) nevet nyert. Az őt ide kísérő Télámontól értesült az elmemozdító találkozási körülményekről, s szívesen csatlakozott hozzájuk; jellemzése frappáns: *ez a fő asszony igen okos, de mód nélkül szerette a kártyát...* Télámon kötekedik a Páterrel: azért hozta el a grófnőt, hadd hallgassa ő is a *Catechismust...* Némi szerénykedés után kialakul a sokfelé ágazó beszélgetés, hiszen „a világiak tunya élete” számtalan példát kínál a restség „külső” megjelenéséről. Menete s tárgyköre röviden áttekinthető: „II. Entretien — Effets extérieurs de la Paresse, vie, et occupation paresseuse des gens du monde” Mikes által elhagyott analitikus felosztásból.

- I. Dormir paresseux et ce que c'est que le sommeil.
- II. Devotions paresseuses.
- III. Occupations inutiles.
- IV. Travail et peines inutiles des occupations paresseuses.
- V. De la précipitation.
- VI. Gens qui passent leur vie à jouer.
- VII. Gens qui passent leur vie à apprendre, et à debiter des nouvelles.
- VIII. Gens qui passent leur vie à faire des visites.
- IX. Gens qui passent leur vie à inventer des habits, des modes, et des emmeublemens.
- X. Curieux qui passent leur vie à troquer.
- XI. Gens qui passent leur vie sur les livres, ou à en faire.
- XII. Gens qui passent leur vie à faire les Amoureux.
- XIII. Gens d'Eglise occupez à autre chose qu'à leur profession.

Bizonyos esetekben (I., V., XI.) öt-hat kérdés vagy alpont, másutt (VI., VII., XIII.) két-három hasonló kurzív jelzés ad részletesebb útbaigazítást az olvasónak. Courtin értekezése legterjedelmesebb beszélgetésében szóba kerül a lustaság, az alvás és az álom, a lanyha vallásosság, a haszontalan foglalatosság és a léha időtöltés, a munka kerülése, a hebehurgyaság válfajait megtestesítő viselkedése, szó van olyan közismert típusokról, mint a szerencsejátékosok, hírhordozók, a szüntelen vizitben járók, a divatmajmolók, a csereberélők, a pennarágók, a dilettáns könyvfabrikálók és a szórakozott könyvmolyok, a szerelem bolondjai, a világi dolgokba keveredő egyháziak s társaik.

Vitapartnerei meggyőzése érdekében a Páter egyre sűrűbben bocsátkozik hosszadalmas fejtegetésekbe, tudálékos magyarázatokba és terjengős erkölcs-prédikációkba. Fordítója pedig a társalgás látszatának megmentésére éppen ezeket próbálja összevonni, rövidíteni vagy elhagyni eddig nem tapasztalt mértékben. A hat beszélgetésben elhagyott mintegy 150 nyomtatott lapból csaknem 100 lap esik a másodikra.

A népszerűségnek örvendő korabeli szalontémákról, az alvásról és az álmatlanságról, az álomról és az ébredésről, az ásitásról, a szervezet rejtett működéséről összehordott körülményes, tudálékos, műszavakkal operáló dilettáns magyarázatokat Mikes tolla ugyancsak meggritkította. *A mi pedig a dolgosokot illeti* — „Et pour les gens de travail...” — egészen más a helyzet; a korán kelő szegény dolgosok („ces bonnes gens”) a munka után jól alszanak, s nem árt szervezetüknek, ha megfogyatkozott „erejük pótlására” *sok bort, és sok éget bort isznak...* De a sokat éjszakázó resteknek minden megárt, ezek viselkedése ellenkezik a természetes életmóddal, nappal is csak az időt fecsérelik. A világ és a természet rendje szerint kell élni: *a nap pedig fel jötekor az egész természetet hja a munkára, de főképpen az embert.* A biológiai, természeti és társadalmi okok egyaránt alátámasztják ezt. Az égitestet is bevonja a délig ágyban heverő rest elítélésébe, *mint ha azt mondaná, hogy nem azért gyujtyák meg a fáklyát, hogy a világánál alugyanak...* — átvéve a kiadás erasmusi fordulatát: „Il semble vous

dire que l'on n'allume pas un flambeau pour dormir à sa lumière.” Mikes ilyenkor minden gondolati elemet megőrizve fordít, hűen átültetve, vagy magyar olvasójára különös tekintettel alakítja a szöveget. A későn ébredő, ágyban evő s órákig öltözködő francia előkelők déli fölkeléséről írva, Courtin — „se levant neanmoins à onze heures, ou à midy...” — nem túloz. Erdélyi fordítója azonban ezt túlzásnak tartja hazai viszonylatban, és kissé módosítva ülteti át; nem keresztényül élnek, *kik jó egészségben lévén, még kilentz, tiz orakor kelnek fel, sőt még az után...* A kelletlen és figyelmetlen templomba járó dámák jellemzésekor is tekintettel van az otthoni vallási, művelődési és kulturális állapotokra, ami némi bővítéséből és érthető rövidítéséből is kiderül. *De még a templomban is hogy töltik azt a fél órácskát? ugy hogy másokat tekénetnek, hogy őket is tekénessék, de még őt is köntösököt, tsipkéjeket szüntelen igazgattyák, tsinogattyák. A reggelt tehát eképpen töltik el, de hát még ebéd után.* — „...elles s'y en iron parées magnifiquement, pour se faire regarder, et se servir de l'Eglise comme un rendez-vous, ou d'un Theatre, où elles viennent étaler en public leur visage et leur pompe. Voila pour le matin.” Courtin hangsúlya a templomot színháznak néző úriasszonyok világias szokására esik, míg Mikes a hölgyek illetlen viselkedését részletezi.

Mínthogy a kiadás beszélgetés közben a társaság is eltöltötte a délelőttöt, *Angyélika félben hagyatván a páterel beszédét, mondá, hogy az ebéd utánra valot, ebéd utánra kell hagyni, mivel az étet fel adták. Az ebédöt fel kelvén mondá a páter:* — ezt a megszakító mozzanatot Mikes tartotta szükségesnek beiktatni; a francia forrásban megszakítatlanul folyik a társalgás: „L'apres-dinée...” — *Az ebéd után valo időt...* udvarlásban, hivalkodó látogatásban, játékban, emberszólásban, sétálásban — a franciában még sokféle intrikákban, komédiákban, estebédeken, bálokon — töltik el. *Előhizza az esztelen szüzek példáját... akiknek esztelenségek leg inkább restségekben állot...* Az ilyenek képtelenek valami hasznosat cselekedni, lám, ő is hiába jár ide azért a „bizonyos levélért”, amelyet az asszony elmulaszt megkeresni. Hiába, a restség a jó erkölccsel nemigen alkuszik, céloz Diánna magatartására. Angyélika és Mariánna helyeslése, Télámon ellenvetése közben rámutat a restség, a kapkodás és hirtelenkedés összefüggésére, csak a restek *sápolodnak szüntelen, oh'mitsoda siető dolgom vagyon, el kel mennem, oh' Istenem mikor érhetem végít, engem várnak...* — csupa zűrzavar az ilyenek élete. „L'ay haste: Laissez-moy aller, mon Dieu ie n'auray iamais achevé, quelle heure est-il? on m'attendra, le coche sera party, etc.” Mindent ímmel-ámmal, hebehurgyán cselekednek; tetteiket nem az akarat és az okosság irányítja. Mert *a mint egy filosofus mondgya, hogy az eszesség a jelen valo dolgokat el rendeli, a jövődöbelieket előre el láttya, és meg emlékezik a multakrol, ő is igazgattyá az elmét és a tanácsot.* A kiadásban kurzívált Seneca-idézet, „...ou nostre raison mesme, ou une lumiere qui éclairant nostre raison...” — ismét alkalom a rosszul elvégzett munka, *a sok beszédü emberek* („ces grands parleurs”) és a meggondolatlanul fecsegők, mindenben gáncsot találók elmarasztalására. Angyélika segít a Páternek felsorolásukban. Ilyenek az

utcán és a házban nagy sietséggel közlekedők, akik mindenkor olyan sebeséggel járnak, mint ha mindenkor üznék őket... Télámon ismer egyet a házban, igen jó szolgáló, de rettenetes szeles — „une femme de charge, fort bonne enfant, mais broüillonne, vive, et turbulante s'il en fut jamais”. A szeleburdi „Esvent” a fordításban *Ilona* néven jelenik meg. Mariánna azért haragszik, hogy vendégségben, a jó helyek elfoglalása reményében, tizen is egyszerre akarnak beférni az ajtón, a Páter meg azon csodálkozik, hogy kifelé hasonlóképpen tülekednek. A folyton jövők s menők, a „szorgos” tételek is közéjük tartoznak. A „semmittevő” Télámon a *mester embereket* („les ouvriers”) is hajlandó volna hozzájuk keverni, mondván, üzhetnének többféle mesterséget, mire a Páter válaszol: csak akkor restek, ha henyélők.

Angyélika hallotta valakitől, a ki is volt idegen országokban, hogy kivált török országban a közönséges, hogy mester ember egy házat egészen fel épít... — Az egzotikus tapasztalatszerzés — „kivált török országban” — természetesen Mikes közbevetése.

Kisebb-nagyobb összevonásokkal folyik a restség megnyilvánulásait feltáró beszélgetés, a Páter pedig alkalmanként szókimondó erkölcsbírónak bizonyul. A természet szegényére van az olyan férfi vagy asszony, aki *szüntelen valo tunyaságban tölti életét...*, s a bibliai passzust idézi: *hogy az ember ugy teremtetett a munkára, valamint a madár a repülésre.* — „Que l'homme est naturellement fait pour le travail, comme l'oiseau pour voler.” Mikes itt is figyelmesen követi a francia megfogalmazást. „Je vous avoüe qu'il n'y a rien de plus monstrueux que cette paresse: et ie ne sçais comment ces personnes ne font pas scrupule de manger du pain qui couste tant de sueur aux autres, et de se servir du travail et de la peine de toute la société civile pour tous leurs besoins, sans y rien contribuer...” Az „irtóztató restség” társadalmi szemszögből elfogadhatatlan: *Nem tudom, hogy engedheti meg az olyanoknak lelkek üsméreti, hogy olyan kenyeret egyenek, a melyért anyit izadtak mások, és hogy fordíthatják a magok szükségekre a mások munkáját, holot ők ahoz semmi munkát nem tesznek...* Ha tudnák, milyen ítéllettel vannak a bölcsek a restség iránt, például Szókratész, akit a kiadás Cícero „az istenek természetéről” szóló munkájára hivatkozva idéz. A restséggel párosuló haszontalan időtöltés, a szerencsejáték is előkerül, amiben különösen a „kártyás” Mariánna érdekelt. Akit a játékszenvedély elragad, csak a nyereségre céloz, miközben eladósodik, fűnek-fának tartozik, mindene zálogba kerül, családját a tönk szélére juttatja. A nyereszkesedési vágy nem annyira a *közönséges rendet* („les petites gens”) jellemzi, inkább illeti a *gazdagokat, mint sem a szegényeket.*) „...ie parle des riches plustot que des pauvres...” Eltérőzött vagyon, elrontott élet: *Illyen a vége a játékosoknak...* A társadalmi és erkölcsi következmények egyaránt kiábrándítóak. De idővel bajba sodródnak a „játéknézők” maguk is, a házaknál lebzselők („on court les ruelles...”), a híreken, újságokon kapók, hírhozók és hírferdítők, beteglátogatók, hozományvadászok. Egyik olyan rest, mint a másik, *mint a ki házrol, házra hordozza haszontalan ábrázattját* — „il n'y a presque point de faineantise pareille à celle

d'un homme, ou d'une femme, qui porte de maison en maison un visage inutile..." *A betegnek az ágyát úgy körül veszik, mint ha valamely régi koporsót mentenek volna látni, de még miről beszélnek ott, semmiről...* — „...assemble comme autour de quelque tombeau antique que l'on viendrait voir par rareté..." Az egész nagybőjti prédikálásra telne ebből a „matériából” — mondja a Páternek Angyélika.

Közben ismét feltűnik egy sajátos mikesi mozzanat a hírhozás kapcsán. *Példának okáért, hát a honnét vagyon, hogy ma érkezék valaki ide, és beszéllye elé, hogy mint vette meg a török fejér várt...* Ahányan hallották, annyiképpen adják tovább, *s az a hír kézről kézre menvén, a végén azt híresztelik, hogy nem fejevárt vették meg, hanem föld várt...* Mikes hazai példát helyettesít a francia („la nouvelle de la prise de l'Isle”) esemény helyébe magyar olvasói számára, talán éppen az osztrák–török háború idejéből (1739).

A könyveket ritkán forgató Télámon rosszmájú kérdése új irányba tereli a mindentudó Páter oktató érvelését. *Azt kérdem pater uram, hogy mit mond kegyelmed az ollyanok felől, a kik minden dolgokat el hagyák az olvasásért?* A moralista irodalom egyik sokat emlegetett témája kerül ezzel szóba, a hasznos időtöltés, tanulás, művelődés, szórakozás, a jó és a rossz könyvek olvasásának erkölcsi megítélése, a dilettáns „könyvcsinálók” és az ízlésrontó pennarágók kritikája, a talentummal megáldott auktorok dicsérete. *Itéllye el kegyelmed, mitsoda tudatlanság nem volna a világon, hogy ha könyvek nem volnának? Azért is mondhatni, hogy a könyv lelke az elmének... Nem szollok azokrol a nagy elmékről, kik ékességi voltak a világnak és az anyaszent egyháznak, hanem...* — „Jugez-en un peu vous-mesme,...il n'y a personne, quelque legere teinture des lettres qu'il ait, qui ne voye que le monde seroit un chaos terrible s'il n'y avoit point de Livres; on les peut appeler en un sens l'ame de l'Esprit... Je laisse les Philosophes qui se devoüoient à l'Estude, ie ne dis rien de tant de grands hommes, qui on esté ou sont aujourd'huy les lumieres et l'ornement de leur siecle, et mesme de l'Englise; il faut...” S a franciában Justus Lipsius- és Seneca-utalással kísért összevont sorokhoz a szembeállítás: *De az ollyanok, kik ujjokat, pennájokat harapják, midőn valamely fabulákat, haszontalan historiákat tsinálnak, a melyek nem egyebre valok, hanem hogy az időt vesszessék, az ollyanok vétkesek, mind a magok restségekért, mind a melyet okoznak másoknak.* — „Mais de se mordre les ongles, comme vous dites, et de manger ses gans pour empoisonner le monde de Livres inutiles, de Fables, et de Romans, qui ne servent qu'à allumer des passions criminelles dans l'ame; qui ne servent qu'à corrompre l'esprit au lieu de l'instruire; qui ne servent enfin qu'à faire perdre le temps...” A fordító enyhített a francia fogalmazáson, amelyhez külön margószöveg járul: „Dangereux effets des mauvais Livres, inutilité de ceux que l'on ne fait que par vanité.” Mikes is olvasott regényes históriákat, a levélíró ismert gáláns regényeket, francia szépirodalmat, s a fordító találkozott másutt is az olvasásukra vonatkozó tilalakkal (pl. *ÖM* II. 956; III. 1056; IV. 743–745; V 2. könyv stb.). A könyvek után Mikes elhagyott egy Angyélika által előhozott polemikus

részt a francia nyelvről; egy terjedelmes összefüggő szöveget a nyelv tisztaságáról, nyelvtani kérdésekről, udvarias társalgási formákról, a nyelvhasználat különféle területeiről, „les Bourgeois et la populace” beszédmódjáról, retorikáról, különös tekintettel a „bon françois” és a „Civilté” követelményeire. A Páter a „Souverin Legislatateur de la Langue”-nak vélt Vaugelas nézeteit visszhangzó idézett munkákkal szemben Pascal helyesnek tartott gondolataira hivatkozik. (Az itt elhagyott szöveg mintegy 50 nyomtatott lapra tehető.)

Miközben Angyélika dicséri a Páter észjárását, aki Télámon közbeszólásaira a keresztényi életről és a felebaráti szeretetről kezd beszélni, Diánna is megszólal az ágyból; egyszóval a részvétel megelégnél, a Páter kezd beledülni. *Valaki az ajton zörgetvén, Diánna mondá Angyélikának, hogy nézné meg kitsoda. — Angyélika azonnal viszá tére, és mondá, hogy a vatsorának ideje volna. Diánna meg marasztván Máriánát, együtt vatsorálnak.* Ez azonban Mikes ötlete nyomán alakult így. A franciában Angelique a kopogó Potacry, az asszony orvosa jövetelét közli, mire Diánna elbocsátja a társaságot, Mariánával együtt kérve a Páttert a holnapi folytatásra.

Courtin erkölcsi elveinek alátámasztására — a Biblia mellett — itt is szívesen folyamodik tekintélyes auktorokhoz. A szentatyák közül ismét Szent Tamásra hivatkozott. Modern szerzők közül Du Hamel, Erasmus, Lipsius, Pascal, Vaugelas műveire utalt. Nagyobb a görög és latin auktorok száma: Seneca, Xenophón, Plautus, Boetius, Tacitus, továbbá Plinius, Cicero és Szókratész. Az elhagyások és margóutalások elmaradása következtében Mikes kézirata csupán ez utóbbi három nevét őrizte meg ebben a beszélgetésben.

A restség belső és külső jegyeinek a mindennapi életből merített gyakorlatias példákon s gyarló emberi megnyilvánulásokon keresztül történt érzékeltetése után egy eddig is hangoztatott elv: a munka társadalmi jellege és erkölcsileg kötelező volta kerül megfogalmazásra. A francia eszmefuttatás szerzői vázlata a III. Entretien elején olvasható: „Le travail et l'action regardent naturellement toutes sortes de personnes, chacune selon sa condition: et s'en dispenser, c'est attirer de grands maux sur soy-même et sur les autres.” A „Table”-ban részletezve: „I. Toute la nature est dans l'action et ne subsiste que par l'action. II. Sensualité de la plupart du monde à l'égard d'eux-memes. III. Incommoditez et maux qui cause aux autres cette sensualité molle.”

A harmadik napi beszélgetés módot ad a szerzőnek s fordítónak általános érvényű elvek rögzítésére. Ezeket a teocentrikus világnézet, az isteni és természeti törvények alapján a Páter fogalmazza meg. A teremtő rendelése és alkotása szerint minden mozgásban van; a restség sem dacolhat az Úr akaratával. *Az ég, a föld, a tenger, a fák, a füvek és az állatok, mindezek szüntelen mozgásban vannak. — „...sont dans un travail continuel.” Ez így lévén, meg kellene szegyenletében halni a restnek, látván, hogy ezek szüntelen mozgásban vannak, és csak ő marad egyedül veszteg haszontalanul... — „...un paresseux ne doit-il pas mourir de honte de se voir au milieu de toutes ces choses qui sont en un mouvement perpetuel, qui vont et viennent sans cesse, et d'estre luy seul*

immobile, inutile, et comme perclus de tous ses membres.” A világmindenség mozgása és a mozdulatlan rest szembeállítása biblikus elemmel párosul; *a ki nem akar dolgozni, annak nem kell enni adni...* — idézi Szent Pál szavait. — „Que celui qui ne veut point travailler, ne doit point manger.”

Télámon másképpen gondolkodik, mert hogy kívánhatja a Páter, *hogy a fő renden lévők úgy dolgozzanak, mint a nap számosok?* — „Est-ce donc que vous voudriez que les personnes de qualité allassent travailler à la journée?” Nem ilyen szándékkal mondta, hangzik a válasz, *hanem azt akarnám, hogy a restséget ne fedezzék el azal a fő rendi titulusal. Mint ha a fő rendiség szabadságot adna a henyéléésre, holot még azért kellene leg inkább munkálodni, holot az uraságban valo létel mind több okot, mind több modot ad arra.* — „...mais ie voudrais bien que l'on ne se servit pas de ce mot *de qualité*, pour couvrir sa Paresse: comme si la qualité nous donnoit privilege de ne rien faire; au contraire, elle nous oblige de travailler avec plus d'application, et...” *A jó erkölcsnek uttya munkával jár...* hangzik a Szent Bernát és Szent Tamás moralista ítéletével fűszerezett főrangúakkal szembeni társadalombírálat. (Ami emlékeztet a fordító Ch. Gobinet nyomán írt társadalomkritikájára, *ÖM IV. 754–755, 767–768.*)

A főrendiség erkölcskritikája kiterjed a kényes dámákra is, amiben Angyélika csevegése — Diánna életmódjára célozgatva — nagy segítségére van az asszonyi dolgokban kevésbé jártas Páternek. Órákig ülnek mozdulatlanul, *valamint a kö bálványok* („des Idoles”), miközben öltöztetik őket, s körülöttük zajlik az élet a házban; húszlépésnyire is hintóval mennek a templomba, s utána alig vonszolják fel magukat a lépcsőn; az asztalnál még elvárják, *hogy a szájokban tegyék a falatot.* — „...porter la main à la bouche pour manger...” Az előkelő lusta dáma űzi-hajtja szolgálóit: *mit járkálsz it fudáza, a gyomrom emésztésit meg háborítod.. Ilona, ad ide... Panna, ály hátam megé, és tartsad a fejemet...* — „Arrestez-vous, du Perche, vous empechez ma digestion... Pigremont, venez me faire des deux mentons... Mets-toy derriere moy, la Vitesse, soutiens-moy la teste...” Cselédeinek munkájával mindenkor elégedetlen. Amikor este lefektetik, s mozdulatlan testét s tagjait ágyba helyezik, az egész ceremónia úgy fest, mint egy temetés.

Az anekdotikus részletekkel tarkított beszélgetésbe Angyélika irodalmi elemet vegyít, a népszerű gáláns költő, Tristan l'Hermite verssorait idézi a restségről („d'une Paresse tres-bien peinte”). A francia versike lusta hőse: „Colin pour tout mestier, ronfle, baille et s'alonge...” Mikes ismert „versgyaluló” mesterséggel ülteti át: *Mátyásnak nints egyéb dolga...* — talán Mátyás három lustájára gondolva Colin elkeresztelésekor. Az ügyes-bajos házi dolgok, a famfliákat ért károk, a perlekedők, a tunya *uri asszonyok* és a „munka-cbéden” elalvó *uri emberek*, az egymásnak és másoknak okozott bajok — minderről főleg Mariánna és Angyélika hoz példát a Páter igazának bizonyítására. Estefelé éppen ez utóbbi tartja szóval a társaságot... *Itt a vatsorának ideje lévén, a beszélgetést is félbe hagyák.* Ez Mikes lezáró fordulata. Courtin szövegében újra kopog valaki, mire Angélique nyit ismét ajtót; egy „Gentil-homme” érkezik.

Diánna azzal vonul félre a hölgyekkel „cabinet”-jébe, hogy visszatérve folytatják: „... nous ne serons qu'un moment.”

A viszonylag élénk beszélgetés folyamán aránylag csekély a fordítói rövidítés; egy esetben maradt el két nyomtatott lapnyi szöveg, néhányszor több sor, összevonásokkal pedig pár sornyi francia szövegrész. Összesen csupán mintegy 100 sorra, kb. 4-5 lapra tehető a Mikes által ebben a beszélgetésben elhagyott terjedelem.

A francia szövegnek megfelelően a társalgás még a harmadik napon, Mikesnél már a negyedik napon folytatódik. Az előbbiben a „Gentil-homme” távoztával; a kéziratban pedig másnap délelőtt. A IV. Entretien tárgya: „Préceptes généraux contre la Paresse.” Mikes *hogy mi képpen lehessen a restséget el hagyni* alcímet adta neki. Courtin ezúttal is megadja értekező szempontjait: „I. Qu'il faut faire promptement bien. II. Qu'il faut avant toutes choses avoir de bons sentimens de la Religion pour se porter à la vertu, et quels sont ce sentimens.” S ehhez még három gondolat: „Que meme la nature seule donne la connoissance de Dieu. — L'Écriture sainte nous confirme cette connoissance... — La Religion ne doit point estre oisive; mais toujours dans l'action.” „III. Qu'il faut conformer ses actions à la condition.”

Amíg az előzőkben a restség egyik legjobb orvosságáról, a munkáról mint isteni rendelésű természeti, társadalmi s emberi kötelességről volt szó, a negyedik napi beszélgetésben mindezt megerősítve a valláserkölcsi követelmény lép előtérbe. Már az elején jelzi a példabeszédekből idéző Angyélika, aki Salamon mondását ajánlja az érdeklődést tanúsító Télámon figyelembe: *eredgy oh rest a hangyához, visgáld meg annak tselekedetit...* — „Allez à la Fourmi, ô Paresseux; considerez sa conduite, et apprenez d'elle à devenir sage...” Ezután a Páter veszi át a szót, s abból kiindulva, *hogy a restség a magunkhoz való szeretetnek leánya*, jut el a következtetésig, hogy legyőzése erkölcsi kötelesség. Halogatás, de hirtelenkedés nélkül, az értelem („la prudence”) szerint okosan („sagement”) kell jót és hasznosat cselekedni. S ha a második napon egy filozófus mondását idézte, *hogy nintsen semmi drágább az időnél...*, most Démoszthenészt, a görög klasszikus kori ékesszólás mesterét szólaltatja meg: *az időre igen kel vigyázni...* Majd francia bekezdésvégék elhagyásával elmaradt Sallustius-, Livius- és Thuküdidész-utalások után a *restes lassuságotól* („cette lenteur paresseuse”) származó viselkedést a római történetíróval, Tacitusszal ítéli el: *A hejában való halogatásban tölttyük azt az időt, mely szükséges a munkára, és a munkára való időt a beszédben tölttyük.* — „Nous perdons par d'inutiles delais le temps qui est necessaire pour agir. Nous perdons en paroles le temps destiné aux actions.” Az antik auktorok után a Páter a keresztényi tanításra hivatkozva int a jó cselekedetre és az önzetlenségre; a vallás megismereti velünk a jó erkölcsöt, és segít a rossz elkerülésében.

Télámon egyre biztatja a prédikálásra hajlamos Páttert, mondván, hogy most beszéljen, mert *nintsen mindenkor időm arra, hogy a predikatoria el mehessek.* Magyarazza meg neki a *hitnek, reménségnek és szeretetnek tselekedetit*, mert

sohasem tudta, hogy kicsoda cselekedetek ezek. A Páter kapott a kérdésemre, amely a három jó erkölcs („Foy, Esperance, Charité”) egybefoglalása révén az egész vallást érinti, és egészen belemelegszik az oktatásba. A szeretet a legnagyobb a három között, s megmarad örökké. Istent kell szeretni („l’amour de Dieu”) és felebarátainkat, amint a parancsolatok előírják. A rest önző, az önzés pedig kiöli az emberek szívéből a felebaráti szeretetet. Sem a vallás, sem a szeretet nem lehet „henyelő” („ne doit point estre oisive”). A mindenható Isten nagyságáról üdvös elmélkedni, *belső elmélkedésekkel* kell a lelket táplálni: az imádások, imádságok, fohászok, az elme maga meg alázása, a léleknek tselekedeti... Ebből áll a belső élet, és az elmélkedő élet. — „...car les adorations, les regards, les prieres, les desirs, les gemissemens, les aneantissemens de l’esprit devant Dieu, sont les actions de l’ame; ... la vie contemplative des Chrestiens.” A belső lelki életet az embernek külső tselekedeti, a jó cselekedetek fejezik ki. Ez nevezik munkálodo életnek („la vie active”), ugyan csak erről is vagy a mi beszélgetésünk... „...et celle proprement qui est de nôtre sujet.” A Szent Pálra támaszkodó újabb fejtegetés magvas tanulsága: A tehát bizonyos, hogy a vallás a szeretetben áll, és a szeretet a jó tselekedetekben. — „...notre religion consiste en charité ou en amour, et cet amour en bonnes actions.” Az eleinte közbeszólással megtűzdel, látszólag dialogizált szöveg immár monológgá, prédikációvá alakult.

A Páter érzi, hogy kissé belemerült a szónoklásba, rövideden akar végezni: szoval, hogy el végezem beszédemet, a mely feletté is hoszu volt, csak azt mondom... — „Enfin pour racourcir encore davantage cette Doctrine, sur laquelle je n’ay peut-estre esté déja que trop long: ayez cette vérité fortement gravée et...” De Téliamon jóakarató kérdésére újra visszatér a társadalmi szempontra a keresztény életmód kialakításában: kinek kinek kell magának rendet szabni, visgállya meg elsőben ki ki a maga állapotját, és mitsoda rendbe legyen, hogy ha függé valakitől vagy nem fűg, hogy ha gazdag vagy szegény... — „...chacun doit le faire lui-méme, et considerer premierement ce qu’il est, et de quelle condition il est, s’il est dépendant de quelqu’un, ou indépendant; s’il est riche ou pauvre, etc.” De akármilyen társadalmi állapotban legyünk, senki e világon ment nem lehet valamely dologtól, és hogy az Isten meg kívánja tőlünk a mi rendünkhöz illendő dolgot. — „...car c’est ce grand principe que nous avons étably dans tous ces entretiens, que personne dans le monde n’est exempt de l’obligation d’agir et de faire quelque chose, et que Dieu veut ces actions-là de chacun de nous dans la condition où il nous a mis.” Aki e világra jött, bármilyen rendbe került, lehet szegény vagy egy közönséges renden lévő („à un pauvre, et à un homme de mediocre condition”), születhetett nagynak vagy szegénynek („aux grands — aux mediocres”), egyaránt vonatkozhat rá a bibliai kérdés: meddig fogsz alunni oh! rest? mikor fogsz fel ébredni álmodbol... — „Jusqu’à quand dormirez-vous ô paresseux? quand vous reveillerez-vous de vôtre sommeil...” Angyélika közbeszólására az oktatás teljessé válik, mert az ilyen közönségesen való letzkék, mint ezek, az aszonyokot úgy tekintik, valamint a férfiakot. — „...car les principes généraux, comme sont ceux-cy, regardent en leur maniere

aussi-bien les femmes que les hommes.” De még mindig nincs vége, mert a Páter most az asszonyok dolgáról kezd értekezni: *Először...* — „Premierement...” De a mérték betelt, megismétlődik az ajtós jelenet, Angyélika a grófné egyik lakáját találja ott, aki asszonyáért jött. Mariánna elbűcsúzik, de másnapra is szívesen látják, s a szerénykedő Páter is vállalja a folytatást, ezúttal Télámon ösztönzésére is. *Jó szível el várom monda Diánna. El jövők tehát, monda Máriaanna.* A mikesi egyszerűséggel és kedvességgel színezett befejezés csupán árnyalatokban és az utolsó nyomtatott lap némi összevonásában különbözik a mindenkit újra megszólaltató francia forrástól. A rövidítés és összevonás módja és mértéke egyébként (kb. 100 sor) hasonló a megelőző beszélgetésben tapasztalt fordítói eljáráshoz.

A két utolsó beszélgetés összetartozása és fölépítése jobban kiviláglik a francia forrásmű rendszeréből. Az V. és VI. Entretien lényegében egy nagyobb gyakorlatias témakörnek: „Devoir des Chefs de Famille” két elkülönülő része. „Premiere Partie. Où il est parlé de l'education des enfans.” (V.) „Seconde Partie. Où il est parlé des Chefs de famille, et de la conduite domestique.” (VI.) Mikes is ezt a felosztást követi, s kéziratában is az a gondolatmenet érvényesül, amelyet a francia „Table” részletezése tükröz. Először az V. Entretien. „I. Que les Meres doivent avoir soin de leurs enfans, et les nourrir elles-memes si elles le peuvent.” Ezen belül három mozzanat: a rossz táplálkozás lerontja a testet, ami a szellem megromlását eredményezi; némely anyák embertelensége gyermekük iránt; s hogy a gyermekek nevelése a szülőkre tartozik, de különbözőképpen érinti a férjet és az asszonyt.

„II. Ce que c'est que l'education des enfans, qu'elle se divise en trois temps.”

„III. Temps qui regarde la femme dans l'education d'un enfant.” Ebben öt gondolati elem van: a gyermeknevelés értelmi, szellemi fejlődésüket szolgálja; oktatás, érzelem, hajlam a nevelésben; a példa ereje a gyermeki lélekre; oktatás és a latin nyelv tanulásának módja; a gyermekek testi nevelése; a dorgálás és fenytetés mikéntje.

„IV. Temps de l'education des enfans qui regarde le mary.” Ez hat mozzanattól áll: a preceptor képzettsége és kötelessége; az ifjú tanulási feladatai; testkultúra; utazás; a leánynevelés — Angélique beszámol a sajátjáról; nem kell egy leányt hajlama ellenére zárdába kényszeríteni.

„V. Temps qui regarde l'enfant memes.” Négy gondolat jegyében: meg kell jutalmazni a preceptorokat; az ifjú bevezetése a világi foglalkozásokba, s nem kell erőltetni, hogy egyházi pályára lépjen; a kívánalmakat a személyiséghez kell szabni, s hogy lehetnek ezek a szegények hasznára; a gyermekek kötelessége atyjuk és anyjuk iránt.

Az immár ismerős jelenet, a még mindig ágyában „gyengélkedő” Diánna körül helyet foglaló társaság ott folytatja, ahol előző nap abbahagyta. Angyélika antik irodalmi példával idézi föl *azt a tsuda állatot, a ki szüntelen ostromol minket.* „...ce monstre si terrible qui incessamment nous assiege.” Az asszonyokat különösképpen ostromló restség legyőzőre vár. *Erről jut eszembe az*

Andromédes historiája... — „Il me suivent à ce sujet de la Fable d'Andromède...” A tengerparti kösziklához láncolt szép királyleányt a sárkánytól megszabadító vitéz Perszeusz mitológiai meséje görög tragédiák témája volt, de írt róla Ovidius is. A nemes feladat most a Páterre vár, aki fáradhatatlan a leckéztetésben. Téliámon megrökönyödésére a főasszonyokat kezdi hibáztatni, hogy dajkaságba adják gyermeküket. A természet törvénye szerint — „selon la loi naturelle” — kell élni. *Nintsen olyan állat, aki ne táplálná az ő kisdédét...* Az anyai kötelességek elmulasztása az *uri asszonyok* restségéből fakad, a dajkák mulasztása miatt károsodik a gyermek egészsége. Az előkelő dámák ezt szégyenlik a társaságban, mert félnek, hogy *vénebeknek* látják őket, de mily szeretettel vannak *kényesen* nevelt *kis kutyájokhoz*, a *kinek is különös gondviselője és asztala* vagyon..., s ha el találna veszni, vagy megdöglik, *oh! akkor az asszony meg vigasztalhatatlan.* Egy ilyen *uri asszony* házában járt Angyélika látogatóban, amikor *nagy sirással bé futa egy leány, és mondá: oh! asszonyom, ihon haldoklik a szegény kis leányka, jöjjön... Oh! Ersok, felelé az asszony hogy mennyek én fel a felső házba? Ersok...* — „Madame... Ho, l'Epine... que ie monte à une seconde chambre?” S miközben szolgálója kérleli az anyát, a gyermek meghal az emeleti szobában. A lelkiismeretlen anyák viselkedése erkölcsi ítéletre ragadhatja a Páttert: *Oh! utálatos restség, aki fel fordítod a természetnek törvényét...* — „Abominable paresse, qui renverse les loix de la nature!” S az isteni törvényt is megérti, amire Szent Pál szavait idézi, s az intelmet az atyákra is kiterjeszti.

De erről már csak — a Mikes által közbeiktatott ebédszünet után esik szó. Erkölcsös, vallásos, *emberséges embert* („honneste homme”) kell belőlük nevelni, hogy ne csak „a maguk hasznát” keressék. A nevelés kihát az ember egész életére. *Mit mondgyak? Ugyan attol is származik egy országnak boldogsága vagy romlása...* — „Que dis-je? c'est de là mesme d'où vient le bon-heur, et le mal-heure des Estats...” A gondolat hasonló a levélíróéhoz: *egy országnak a boldogsága, az iffiakot való jó neveltetésekből áll.* (62. lev. 1725. ÖM I. 106.) Társadalmi összehasonlítást tesz, amikor a *finyásságra* szoktatott *zablodó és kényes*, válogató, beteges úri csemetékkel szembeállítja az *alacsonyrendűeket. Noha nem látom, hogy a paraszt embernek gyermeke, akít nem kényeztetnek, hogy azért betegbebb légyen, sőt még azok kövérek, izmosok, vidámok.* — „Quoy que mesme, s'il faut dire la verité, ie ne voye pas que les enfans des païsans, que l'on nourrit sans façon, en soient plus infirmes: Au contraire, ils sont gros, gras, gais, robustes...” A betűk tanulására a fordítónak saját receptje van. *Annak könnyeb modgya nem lehet, mint a jádzo kártyákra irni a betűket, a gyermek azon kívül is kap a kártyán, mindenik kártyát ugy kel el nevezni, valamitsoda betű vagyon rajta; a gyermek észre sem veszi, hogy meg üsméri a betűket, és hogy oly hasznosan meg isallyák ötet.* A sokféle tanulnivalót a gyermek értelméhez kell mérni; ahogy növekszik, *lehet valamely nyelvre tanítani, főképen a deák nyelvre.* Courtin meg is indokolja a javaslatot: „...et particulièrement du Latin comme la plus necessaire, et de celle qui est une espece de vehicule pour les autres

sciences...” alkalmas a legjobb szerzők tolmácsolására, mivel egyetemes jellegű nyelv. Szó van más nyelvek (héber, német, spanyol) tanulásáról is, de ezeket Mikes elhagyta; az írás mellől az ortográfiát érintő sorok is elmaradtak, valamivel rövidült a reáliák oktatásáról szóló bekezdés is. A leányok nevelése kiegészül a szabás-varrás, rajzolás, csipkekötés stb. (*retze* – „dentelle”) tanulásával, s mindazzal, amit Angyélika életéről és neveltetéséről elmesél. A *verő fényen* futkosás, játék, multság is gyermeki szórakozás, a nagyobbaknak némelykor a tánc is megengedhető. A francia „joüer à la paume, au volant, aux quilles...” játékokból Mikes csak a *tekét* tartotta meg. A kislány az anyja kezén marad, de a fiúgyermeket, a *kis tsemetét* az atyja gondjára kell bízni. Modern nevelés alapelv, hogy *jól meg kell üsmérni a gyermek természetét és hajlandóságát*, s a nevelőnek *tudni kell követni a természetnek hajlandóságát...* – „...de suivre le penchant de la nature...” Így jobban meg lehet ítélni, milyen pályára alkalmas. Az otthoni és iskolai nevelés, illetve tanulás eredményeképpen egy becsületes, egyenes, ájtatos, jó hitű, igazságos ifjú áll előttünk, akivel azt is megtanultatták, *hogy hejában ne hordozza a nagy titulust. Egy szóval a jó erkölcs által lehet valaki emberséges ember...* – „Que c'est enfin par ces vertus que l'on est ce que l'on appelle honneste homme...”

A tanulásnak van még egy gyakorlati oldala: kézi foglalatosságok elsajátítása. *A mi a mesterségeket illeti, az iffiat valamelyre kell taníttatni hajlandósága szerint, a kő a fő renden lévőknek is ezt jóvallani kellene.* A franciában ez a gondolat – a korabeli divatos felfogásnak megfelelően – a főnemesek szórakoztató, unaloműző időtöltéseként jelenik meg. „Pour tous les autres Arts, qui servent plus au divertissement qu'à l'usage, il les faut laisser à l'inclination, ainsi que nous avons dit, et ne l'y appliquer que pour le desennuyer.” Angyélika szerint így sokféle dolgot ő maga is megcsinálhat, amit különben szolgálja vagy valamely mesterember („des valets ou ouvriers”) vinne végbe. Azt hallotta, hogy *más idegen országban a nagy urak, sőt még a fejedelmek is tanulnak valamely mesterséget.* – „J-ay ouï dire que dans les païs étrangers, les gens de qualité et plusieurs Princes memes, scavent toujours travailler quelque mestier, et même en perfection.” A folytatódó mozzanatokban egy mikesi élmény is megfogalmazódott. *Én esztergában tsinált szép munkáit láttam egy nagy fejedelemnek.* – „J-ay veu des ouvrages d'yvoire faits au tour par un Prince, qui étoient des chefs-d'oeuvres.” A fordítás csak abban tér el forrásától, ami számunkra kézenfekvő: Mikes Rákóczira gondol, akiről levélíróként is följegyezte: *ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt, ebéd után pedig aki látná azt mondhatná, hogy valamely mester ember, vagy fur, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik, és az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgáccsal, hogy maga is neveti magát, és úgy izzad, mint ha munkája után kellene enni kenyérét...* (ÖM I. 88. lev. 1728. 161, 630.) Az említett „mesterségek” közé tartozott a rajzolás, festegetés, kertészkedés, építgetés, barkácsolás, bútoresztergálás, tehát a testi fáradsággal járó fizikai munka is.

A hasznos kézi s házi foglalatosságok egyébként, mint láttuk, a leányok neveléséhez is hozzátartoztak. Angyélika azt is elárulta, hogy nemcsak ezekhez

ért, hanem a zenéhez is. *Egy keveset a kép íráshoz is tudok.* — „Je sais aussi un peu peindre en miniature pour me divertir, et voila le portrait de Madame, montrant celuy Philargie, qui est de ma façon.” Tehát megfestette miniatúrában Diánna arcképét, amely a „ruelle” falán díszeleg. Mariánna meg is dicséri: „Le le sais, Mademoiselle, dit Nientilde. Il y a long-temps que je le vois dans cette ruelle: Il est fort beau et bien ressemblant.” Mikes beérte Angyélika ügyességének és tanulási kedvének jellemzésével. Annak hangsúlyozása is ide tartozik, hogy atyja házában a jó társaságtól többet tanult, mint a könyvekből. Korán elhunyt anyjának is köszönettel tartozik, mert mindenkor rajta volt a szeme, és *soha hejában heverni nem hagyot...* — „...de ne me laisser jamais sans rien faire.”

A szülők s nevelők által elültetett magot öntözni kell, s a szüntelen tanulás megérleli gyümölcsét. Ám hozzáfűzi: *kinek kinek a maga rendéhez kel szabni, a mit a neveltetésről mondottam.* A gazdagok mellett szegények is („qui n'ont pas tant de biens de fortune”) alkalmazhatják magukra, törekedjenek, hogy gyermekeik gazdagok legyenek jó erkölcsben. Minden rendre érvényes a nevelési alapelv, amely a restség legyőzését célozza. Erre figyelmeztet a bibliai bölcs meg a pogány hét bölcsök egyike, *valamint Solon mondotta: A halálhoz futok, s szüntelen tanulok.* — „J'avance vers la mort en ne cessant d'apprendre.” Jóllehet a Páteren volt a beszéd sora, de előtte a többiek is élénken részt vettek az eszmecserében.

Ezúttal Mariánna hagyatja félbe a Páterrel a leckét, *holnapra* halasztva a többi. *Tsak valami hasznát láthassam, felelé emez, örömet beszélek, de talám az aszonyok unták meg hoszas beszédemet.* Mire a társaság feloszlik, s Téliamon elkíséri Mariánnát. Ez a mikesi verzió.

A franciában ismétlődik az egyhangú kopogási jelenet, amire a márkiné figyel föl, s újra Angélique az ajtónyitó. „Monsieur le Maistre”, érdeklődik, hol térítsenek? A fekvő dáma természetesen az ágya mellé parancsolja a terítéket. Kéreti a szobalányt, s fölkéri a grófnét, kísérije közben vendégeit egy kis kerti sétára.

A szerző az előző beszélgetésekhez képest növelte forrásutalásainak számát. A latin egyházi írók közül Firmianus Lactantiust említi; újra hivatkozik Arisztotélészre, Szókratészre, s ezekkel együtt a Mikes által már többször elhagyott, ezúttal idézett késő klasszikus kori görög történetíróra, Courtin kedvelt forrására, Xenophónra, s végül Szolónra. A kéziratból azonban hiányoznak olyan szerzők, akiktől a kiadásban idézetek — Mikes által lefordított sorok — is előfordulnak, vagy a kihagyott lapokon található, mint Erasmus, Pascal, Grotius, Lipsius. Továbbá antik szerzők, a nyomtatott szöveg rendjében Tacitus, Ezópus, (Aiszóposz), Phaedrus, Plutarkhosz, Seneca, Quintilianus, Platón, Anaxagórasz. Helyenként szólásszerű fordulatok emlékeztetnek szerzőikre: nem kell a rosszban másokat követni; *...ha a világ rosszul tselekeszik, nem kell rosszat tselekedni,* — a kiadásban latin margóidézettel kísért erazmusi mondás — „Le monde est dans l'extravagance, donc il faut extravaguer.” Másutt arról van szó, hogy a túlzásba vitt évés ostobává teszi a gyermekeket, *ha*

Aristotélesnek akarunk hinni, el olttya az elmének friseségét, valamint a kevés tűz meg fojtodik a sok fa alatt. — „...comme si on étouffoit un petit feu en jettant dessus trop de bois.” Sokrátés azt mondgya hogy a ki másoknak parantsol, annak szükséges hogy tudgya szenvedni az éhséget, szomjuságot, hideget, meleget, másként hivatallyát jól végben nem viszi. — „Il faut, dit Socrate, qu’un homme qui est destiné au commandement, sçache supporter la faim, la soif, le chaud, le froid, les veilles, ou bien il ne reüssira jamais.” (Margóutalás: Ex Xenoph. mem. II.) A holttestről beszélve így ír: Tisztelettel is kell ahoz lenni...kik az Isten kegyelmében holtanak meg. — „...nous devons l’honorer...ceux qui sont morts en la grace de Dieu.” (A kiadás margóutalása: Pensées de M. Pascal.) Courtin maga is használ beszélt nyelvi szemléltető fordulatokat, pl. „c’est lors que la plante est tendre... qu’il faut la redresser...” — a mikési hasonlat: a mikor még az ág gyenge, hogy ugy mondgyam, addig kel meg hajtani... A neveléssel kapcsolatban a levélírónak is van egy hasonló magyaros népnyelvi szólása: már a nád szál kezd vastagodni, és nehezeben hajol. (82. lev. 1727. ÖM I. 150.)

A nyomtatott lapterjedelmet tekintve a harmadikhoz hasonló ötödik beszélgetés rövidítése sokkal nagyobb mértékű. Az 1–2 lapos, egyszer 5 lapos elhagyásból kb. 17 nyomtatott lap, a gyakori többsornyi elhagyás és bekezdések összevonása, rövidítése révén kb. 6–7 lap, összesen mintegy 20–25 lapnyi szöveg fordítása maradt el a kéziratban. A dialogizált próza ezzel vesztett értekező jellegéből, párbeszédés előadásmódja viszont élénkebbé vált.

A *tselédes gazdák* („chefs de famille”) kötelességeiről tartott erkölcsi lecke befejező része az utolsó, VI. Entretienbe került. Gondolatmenete ugyanolyan részletező, mint az előző beszélgetésé.

„I. Les femmes ne sont point exemptes du soin et de la conduite de la maison.

II. Defence du titre de ce livre.

III. Ce que c’est que l’oeconomie, et quel est le partage du mary dans le gouvernement domestique.”

Íme, a társalgás gondolati fonala: a család és a családfő gondoskodása; a családfő biztosítja a belső békességet a família összetartása és a házi rendtartás révén s a rendbontók fegyelmezésével; ő teremti elő a szükségeseket; a családfő jellemvonásai; a gazdasági és házi alkalmazottak tulajdonságai; mindenki rendjének megfelelően keresse javai gyarapításának eszközeit és járja gazdagodásának „törvényes” útját.

„IV. Partage de la femme dans le gouvernement domestique.” A ház asszonyára háruló feladatok is hat mozzanatban kerültek megfogalmazásra: a férjnek mindjárt a házasság után oktatnia kell asszonyát a háztartásra; mi a háztartás; rend és hasznosság; mi a házirend ékessége; e szabályok a szegényekre és gazdagokra alkalmazhatók; hogyan fest egy igazi háziasszony: ehhez alponctokba foglalt előírások és maximák tartoznak: a jövedelem elosztásáról, költség, alamizsna, adósság, tartalék; vásárlás és eladás kicsiben és nagyban; a házvezetőnő kiváltsátsága; a dolgok igazságos elosztása; a pazarlás és a haszontalan kiadások megelőzése; az épületek elrendezése és alkalmazossága; egyöntetűség a takarékoságban; mindenre rendszeresen kell ügyelni.

„V. Ouvrage des mains.” A szentírás tanúsága, hogy a kézi munka és a háztartás természetes feladatai az „emberséges asszony”-nak.

„VI. Distribution du temps; ce que c'est que le temps, et combien il est précieux.” Egy megjegyzéssel az időbeosztásról: „Comment on peut régler son temps.”

„VII. Des divertissemens.” A megengedett határok között: „Comment les divertissemens sont permis.”

A *tselédés gazdák, emberséges emberek és emberséges asszonyok* házi dolgainak fenti részletezése az előbbiekhöz hasonló társadalmi keretet nyújt általános elvek és gyakorlati tanácsok elmondására, erkölcskritikai észrevételekre, az erkölcsös családfő és háziasszony dicséretére s a rossz erkölcsűek elmarasztalására. A *hatodik napon* a kéziratban *más nap* délelőtt, a franciában még aznap ebéd után ül össze ismét a társaság; a Páter is így kezdi: *...eleget beszéllék tegnap... —* míg Theotée csupán: „Nous avons assez parlé...” Előljáróban a lelki és anyagi javak közti különbségtételre int; a gyermekáldás és gyermeknevelés a szülők legfőbb hivatala, *és ez olyan nagy dolog, hogy jobb volna a háznak fenékel fordulni, mint sem azt el mulatni.* A szerző az *iffiu asszonyi állatokat* külön is figyelemzteni Szent Pál szavaival s egy Mikes által elhagyott Arisztotelész-utalással.

A párbeszéd ezúttal is ellentmondó nézetekkel kezdődik; Télámon nem tartja *fő asszonyokhoz és fő renden lévőkhöz* illőnek a házi gondviseléssel és rendtartással járó gondokat. A Páter ismét elemében van, ahogy cáfolatába fog. Nincs Isten áldása a henyelő és tunya atyák és anyák familiáján; a sok jószág eltűnik, s utódaiknak *csak a haszontalan ur név marad a nyakokon... —* „...ne leur restant pour toutes choses que cette idole ou cette qualité...” A megrontó restséget el kell úzni, s meg kell tanulni a kormányzás helyes módját. *Egy ház népe tehát olyan, mint egy kis ország, ahol a nép ott is különb féle renden vagyon... A gyermekek, a cselédek és a szegények alkotják az első, második és harmadik rendet. — „Une maison est donc un petit Estat; et les sujets...”* Mindegyiket foglalkoztatni, dolgoztatni, segíteni kell.

A *természetenek törvénye* nem engedi, hogy egyik ember szükségben hagyja a másikat; az *Isten törvénye* pedig azt parancsolja, hogy a gazdagoknak a szegényeket részesíteni kell javaikban. S amint egy fejedelemnek is arra kell törekednie, hogy népe békességben és egyezségben éljen, a *tselédés gazdának* is meg kell teremtenie a belső békességet („la paix intérieure”), ne legyen megoszlás, irigység, veszekedés, az ellenkezések okozói *szó hordások, a sok temonda.* (Erről Mikes másutt is értekezett, *ÖM* III. 556–560, 1062–63; IV. 759–760; I. 423.) A személyes gondviselés a *jó rendet, fenyítéket és a jó erkölcsöt* fenntartja, *mondgya Socrates,* s hozzáfűzi, *a példa beszéd szerént, a gazda szeme hízallalya a lovat... —* „selon le Proverbe, l'oeil du Maistre engraisse le cheval...”, a xenophóni citátumot folytatva. Télámon nem hisz a Páter ideális családrájának. *Látom... hogy kegyelmed olyan respublicat akarna fel állítani, valamint Pláto. De hól fogja kegyelmed találni azokat az engedelmeseket, tsendeseket? A*

görög filozófia klasszikus államelméleti munkájára való hivatkozást egy *philosophus* (Xenophón) gondolata egészíti ki. A továbbiakban ő lesz az író fő forrása, s már „nostre Philosophe”-ként emlegeti. S amikor a Páter hosszasan idézgeti őt, akinek szavait példának veheti mindenki, *fő képpen egy nemes ember* — „qui peut servir de modele à tous les honnestes gens, et particulièrement à des Gentils-hommes” —, Télámon félbeszakítja: *Ihon mondá...egy pogánynak imádsága.* — „Voilà...une priere toute payenne.” A Páttert azonban ez nem zavarja, s kifejti, hogy pogány filozófustól is lehet jó erkölcsöt tanulni. De nem mulasztja el a bibliai passzusokat sem.

Az okos és gondos, értelmes gazdálkodás kizárja a telhetetlen vagyonszerzést és harácsolást; *inkáb legyünk a leg nagyob szegénységbe, mint sem törvénytelenül szerezzünk valamely jóságot, mivel az ilyen kereset átkot hozna a házhoz...* Ez az erkölcsi intelem is társadalmi kritikái élű. Ami csak erősödik a fősvény bírálatával. *Tartsuk meg tehát tisztán szívünket és kezeinket, és távozzunk el a fősvénységtől, a mely a földi jóknak rendetlen kívánsága...* — „...contre l'avarice, qui est un desir démesuré de bien...” A fősvények szüntelen gyűjtenek, de akármely *gazdagok*, csak meghalnak, s fölhangzik a bibliai kérdés, *hogy kié léssen a mit gyűjtöttél?* (A levéllíró Mikes is használja a világszemléletével egyező moralista fordulatot: *ilyen a világ, és mit gyűjtöttél kié léssen?* 145. lev. 1738. ÖM I. 235, 714.) A fősvény gazdagsága a lélek elvesztése. *Valamint egy közönséges példa beszéd mondgya, hogy boldog fiu az, a kinek az atya el kárhozot.* Ez Mikes betoldása, de a levéllíró francia eredetűnek mondta: *a francia példa beszéd bé nem tölt rajta, a mely azt mondgya, hogy boldog fiu az, akinek az apja elkárhozot, értvén olyan apát, aki sok hamis keresetel valo jóságot hádgy a fiára...* (118. lev. 1735. ÖM I. 210, 685.) A korabeli fősvénység ostorozása, a fősvény (*L'Avare*, 1668) Molière által is megörökített típusának kemény erkölcsi ítélete Szent Pál gazdagellenes megnyilatkozásával párosul: *minden gonosságnak gyökere a pénz szerelme...* — „Car l'amour du bien est la racine de tous les maux, et...”

Szorgalmas munkával is lehet javakat szerezni, csak *nem kell mindenkor ülni, hanem munkálodni...* — „...il falloit ne se pas tenir toújours assise; mais agir...” Egy *emberséges aszony* ne festéssel pirosítsa magát; egészségesebb volna, ha maga is dolgozna, akkor *az orczája fris piros posgás és jó színbe volna.* — „...elle...seroit fraische, et auroit toújours bon tein et bonne couleur.” Mikes egyéni nyelvi színekkel fordít. A természetes szépség *az igazán valo szépség, nem a festékel valo.* Ez nem ellenkezik a keresztényi életfelfogással, de a bizonyos, *hogy nem a szépség ád bővséget a háznál, hanem a jó erkölcs.* A franciában a legmagasabb rangúakra is kiterjedő moralista intelem a fordításban összevonással folytatódik. A rendre, tisztaságra, csinos házi öltözködésre, egyszóval mindenre figyelő gazdasszonynak *meg kell a házat cirzkálni, valamint egy Comendánsnak a várat, mint egy királynénak...* — „Elle doit faire la ronde dans sa maison, comme un Gouverneur autour de sa place...” Az udvari s udvarházi életforma eddigi tanulságait összegezi a Páter, mondván, *nintsen se szeb, se hasznosab a világon a rend tartásnál,* — „il n'y a donc rien dans le monde ni de

plus beau, ni de plus utile que l'ordre." Egyébként a levélíró is ezt vallja a rendtartásról. (37. lev. 1720; 124. lev. 1737. *ÖM* I. 57, 215, 491.)

A rendtartás és a gazdálkodás haszna valójában a nagy uraknak javára van, mert akinek nincs miből gazdálkodni, annak nincs szüksége rendtartásra. Ezt Télámonnak magyarázza a Páter, amihez Angyélika jelképesen hozzátesszi: *A gazdag mikor tettzik ebédelhet. A szegény pediglen tsak amikor lehet.* — „Le riche quand il vouloit: Le pauvre quand il l'avoit.” Hasonlóképpen a levélírónál is, de más stízlálással: *de a gazdag akor eszik mikor akarja, és a szegény mikor kaphattya...* (160. lev. 1740. *ÖM* I. 252, 728.) Télámon a Páterrel ingerkedve kérdi, milyen rendet szabna annak, akinek ezer tallér jövedelme volna. Angyélika meg akarja kímélni a két órája beszélő, lélegzethez alig jutó Páttert, s vállalja helyette a válaszadást. A következő megszakító mozzanat Mikes szerkesztői betoldása. *Tsak ebéd utánra kel hagyni Angyélika, mondá Diánna, és eregy mond meg, had terítsék meg az aszalt. Ebédől fel kelvén,* s itt folytatódik a lélegzetvételnyi szünetet jelző francia szöveget beolvasztó fordítás.

Angyélika, már eddig is jó néhány epizodikus részlet elbeszélője a tiszteletes *gazdaszonyt* — „cette Illustre ménagere” — eleveníti meg, s vállalkozik a gazdálkodásra az ezer tallérnyi jövedelemből. A lényegre tapintó hasonlattal kezdett előadás máris a restség ellen irányul: *a gazdaszony olyan egy háznál, valamint az anya méh egy kosárban, ez el nem szenvedí, hogy a több méhek henyéllyenek, hanem ki küldi őket a munkára...az apro mehetskéket fel nevelvén...mint egy királyné...* — „...ce que la maistresse Abeille est dans une Ruche...les jeunes Essains qui naissent...” Mindent az adottságokhoz fog szabni, mert nem akar *ingo fővényre építeni*, „pour ne pas bâtir ma tour sur le sable mouvant...” Ha túllépi a költséget, segít rajta: *hát egykevesé meg huzom a gyepőlöt, és rövidebben fogom.* Télámon sokallja a szegényeknek szánt alamizsnát, mire Angyélika szentírási példával, a Páter pedig Szent Bernát és Chrysostomus intelmével válaszol. Kerülni kell az adósságot, mert a gazdaság romlásához vezet. *Azt gyakran halottam egy okos és értelmes embertől, hogy az adosság ugy mégyen a házhoz, valamint a farkas a juh akolban...* — „car ainsi que l'ay oüy dire à un homme de bon sens; dés que les debtes entrent dans une maison, c'est le Loup qui entre dans la bergerie...” A gazdaság tudománya távol áll a jószág lelketlen szeretetétől, *és azt ne kívánnyuk gyűjteni valamely rut sobrák és fősvény hajlandóságal, a mely igasságtalan volna...* — „...que par une inclination avare et sordide...” A szükséges, megfontolt költekezés *minden nyughatatlanság és sopánkodás nélkül mehet végbe.* — „...sans rien dire, sans m'inquieter, sans apprehender...” Meg kell tanulnia jól vásárolni, *más képpen nagy vakságba vezetí a ház gondgyát.* — „...autrement c'est un Pilote aveugle qui se mesle de gouverner un Vaisseau.” Időben jó gondolkodni *a kézi munkárol* („des Manufactures”), hogy *a mester ember* („l'ouvrier”) ne drágán végezze a sürgős munkát. Igaz, *sok olyan nehezen teszi az erszényben a kezét,* hogy elvesztegeti az időt, s kárát vallja a halogatásnak. A vevő és a család eladó viszonyáról a már említett Lactantiustól hoz példát a Páter, de Chrysostomus és Szent Isidorus is az

igazságos ár szakértőjének bizonyul. Az áruért fizetni is kell, bár sokan nem fizetnek időben *se a mészárosnak, se a sütőnek, se a mester embereknek...* — „...qui ne payent, ni Boucher, ni Boulanger, ni Ouvrier, et... ces pauvres gens...” Ilyenekért szenvednek *ezek a szegény emberek; az igazság azt tartja, hogy a ki későbbre fizet, kevesebbet ad.* — „...car une des maximes de l'équité estant, que qui paye plus tard paye moins...”

A háziasszony *valamely jó gondos aszonyt* vegyen maga mellé; ez a *gondviselő aszony* („femme de charge”) *az italt ne szeresse, álmos és rest ne légyen, a férfiakal való trétsélést ne kedvelje...* — „...et moins encore aimer la conversation des hommes.” A cselédekkel szemben *humánusnak* mutatkozott Angyélika ezúttal az uraságban elterjedt nézetet visszhangozza, *mert ha sokat adnak a tselédnek, annyi mint ha el veszet volna, még annál inkább zörgölődik.* A tömörítő fordítással kifejezett nemesi felfogáshoz Téliámon is csatlakozik, *mert a mely lonak sok abrakot adnak, az el kapja az urát.* — „... un cheval à qui on donne trop d'avoine devient fougueux.” A kisasszony jóváhagyólag *egy spanyol példabeszédet* — „ce proverbe Espagnol” — idéz, *a mely azt mondgya, no hartes tus criados de pan, y no te pedirā queso, ne adgy elegendő kenyeret tselédidnek, és nem fognak tölled kérní sajtot.* — „Ne donne pas à tes valets leur saoul de pain, et ils ne te demanderont point de fromage.” A mértékkel s takarékosan változtatott étkek közé magyaros ételek keverednek: *ma tehén hust... holnap császár madarát... káposztát... borsót... ha sült vagyon, holnap kaszás lév legyen... piatzos kenyeret...* („du pain de cuisson” — a. m. házikenyér.) Mikes magyar közmondással összegezi a silány áruk vásárlásának tanulságát: *az óltsu husnak híg a leve.* Téliámon nem méltányolja Angyélika nézeteit, s gúnyosan megjegyzi: *Látom, hogy már Angyélika fel találta a philosophusok kövét.* — „...ie crois, Angeliqne, que c'est là la pierre philosophale de tout le ménage.” De emez megfelel neki: ennyi pénzből nem lehet még hintót is tartani s cifrán öltöztetni az uraságot; *a mely gazdaszonyságot prédikálok kegyelmednek, ahoz nem kell szem fény vesztés.* — „...et c'est cette magie que le ménage que ie vous préche icy n'entend pas.” Semmiből nem lehet valamit csinálni, *ha tsak a János pap országában nem megyünk...* — ami a levélíró Mikesnél is a lehetetlenség kifejezésére szolgált. (96. lev. 1731. ÖM I. 175, 646.) Ha szerényen is, de tisztességgel kell eltartani a családot. *Mondám tisztességesen, mert a sóbrákságot nem tartom jó gazdaságnak.* — „Je dis honnestement; car ie n'appelle point ménage ce qui est sordide.” Házi eseményekkel világít rá a fősვნყsséggel járó bajokra; a szomszédasszony is megjárta, mert sajnálta a gyertyát szolgálójától, aki *a setétben le veré, és el töre száz forint érő finsáit és kristály edényit.* De *az ollyan szobrák háznál* („dans ces maisons inhumaines et sordides”) nem lehet elkerülni, hogy a cselédek ne lopjanak és pazaroljanak. A tékozlás megelőzésére és emberieségből is *igasságosnak kell lenni, és jó szívűnek...* — „Comme il faut estre iuste et humain...”

A nemesi udvarházi épületekről, Xenophón nyomán szólva, az úri dámák szemére hányja, hogy rangjukhoz méltatlannak tartják a konyhára járást vagy a pincébe menetelt. *Igen féltik meg szirozni szoknyájokat, és meg szennyezni a*

pompás fő asszonyi titulust. — „...et de gaster le titre auguste de Dames de qualité.” Nem tartozhatnak a jó erkölcsű asszonyok közé, *ha el nem hagyák az ilyen finnyásságot.* — „...si elles ne surmontent cette fausse délicatesse.” A nagy urak se fordulnak meg szívesen a dolog színterén, ahová másokat küldenek, *de ha maga is el menne, azal nem volna aláb valo nagy ur, mivel nem a hely teszi ötet fő emberré...* A ház urának és asszonyának jelenléte a jó háztartás biztosítéka. Vannak olyanok, akik egyfelől tékozlók, másfelől fősvények, *mint azon kártyás asszony, aki száz forintot („cinqant pistoles”) elvesztvén a kártyán, szolgálóját szidja, ha két gyertyát éget a házban; cifrán öltöznek, de a konyhájok igen sovány.* Úgy kell élni és gazdálkodni, hogy mindenre jusson.

Ihon ez a gazdaszonsyágnak törvénye... — „Voilà les loix du ménage, et...” Angyélika elnyerte Mariánna dicséretét, de Télámon közbeszólására fölmerül: *illiké a fő asszonyokhoz a dolog?* Ami itt a kézzel való foglalatosságra („l'ouvrage des mains” vagy „le travail des mains”) vonatkozik. Az ifjú főnemes válasza nemleges. *Nékem úgy tettzik...hogy nem igen nagy ékesség egy fő asszony kezében a gusaly.* — „A la verité... ie ne trouverois pas une Dame de qualité trop bien parée d'une quenouille.” A Páter szerint jó erkölcsre vall, ha egy főasszony dolgozik, noha nincs rászorulva. Télámon mesének tartja, amit *Penelopé vásznáról* régebben olvasott, *Immár mese, vagy nem — felelé a páter, elég a hogy az a régi auctor, Homerus, előnkbe adgya...* — „Contes ou non... car quoy qu'il employe beaucoup de fables et d'allegories dans ses Poëmes...” *S ha szinte sok fabulát elegyit is verseibe... nem szötetné Penelopét, egy királynak feleségét...* ha az ő idejében *a leg fővebb renden lévő asszonyok* nem szoktak volna kézi munkát végezni. Erre másutt is akad példa az Iliászban, meglátszik, *mi formában beszélte ez a poeta Hectort...* — „...quand il fait parler Hector et Andromague sa femme.” A táborba távozó hős azt mondja búcsúzáskor feleségének, *hogy tsak a gusalyrol gondolkogyal...*, aki később Hector halálhírére *a vetöllöt* („la navet”) *ki ejté a kezéből...* Homérosz eposza kortörténeti tanuság. „Mais laissons la Fable, si vous voulez, et venons à l'Histoire.” *Hagyuk el a mesét, és mennyünk a historiára...* — fordítja Mikes, elősorolva néhány esetet Justus Lipsius példatárából. *Augustus* császár legszívesebben abban a köntösben járt, amelyet *felesége, huga, leánya* csinált neki. De van keresztény példa is. *Azt írják, hogy az a nagy spanyol királyné, Isabella* maga ékesítette a templomokat, és leányaival papi öltözeteket varrt; *Ferdinandusal, az ő urával* együtt viselte az ország gondját, mégis talált magának időt a munkára. Az uralkodópár ismert a levélíró és fordító más munkáiból is (53. lev. 1724. ÖM I. 528—531; III. 21—29, 599). *Izabella leánya, Mária, Emmánuel portugál király felesége* is anyjához méltóan szorgoskodott. *Ám újabban az úri hölgyek* nem vesznek tút a kezükbe, mondván, *hogy ők nem varro asszonyok.* Angyélika ismer *egy fő renden lévő asszonyt*, aki ugyan egészséges, *de e soha sem jádzik, soha nem dolgozik, soha sem olvas. Talállya ki kegyelmetek az okát; azért hogy pápa szemet kellene fel tenni és azt tarttya, hogy egy fő asszonymak nem illik azt fel tenni.* „...parce qu'il luy faudroit des lunettes, et...” (A levélíró egyik motívuma emlékeztet erre a

dámára. 146. lev. 1739. ÖM I. 237.) „Voilà qui est plaisant” — felel rá Zeroandre. Mikes Télámonja a fordító betoldását mondja: *az a te fő aszonyod nem tudgya, hogy spanyol országban még a nagy betsület, és tsak a nagy uraknak és aszonyoknak szabad pápa szemet fel tenni, mikor másoknál vannak, vagy az uttán mennek.*

A világi példák sora újra a bibliai forráshoz vezet, mivel keresztény erkölcsi megalapozás szükséges a restség és a rossz szokás elűzését szolgáló dolgok életmód elfogadtatásához. A Páter művelt segítőtársához, Angyélikához fordul, *adgya ide kegyelmed a kis könyvecskéjét, melybe a Salamon példa beszédi vannak, hogy bemutassa kegyes, szép erkölcsű asszonyeszményét.* „Je vous prie, Mademoiselle... d'avoir la bonté de me donner vos Proverbes de Salomon, que je vois sur cette tablette.” A bölcs Salamon Szentlélek sugallta passzusait, igazi asszonyi erényeket magasztaló sorait hosszasan idézgető Páter elérkezettnek látja a pillanatot, hogy Télámont nyílt színvallásra készítse. *Akarjaé kegyelmed meg hazudatni a régi időt, a historiát — „...voudriez-vous donner un démenty à l'antiquité, à l'Histoire...”*, a régi idők szokását, az okosságot és bölcsességet. *Nem bírok a kegyelmed erejével páter uram, mondá Télámon, kegyelmed igen erős.* — „Vous estes trop fort pour moy, Monsieur l'Abbé, répondit Zeroandre.” Íme, az erkölcsi tanítás eredménye.

A Páter nem is mulasztja el, hogy az egész társaság számára összegezze — a szerző által a könyv címébe foglalt — tanulságot, s elméjükbe s szívükbe írja a restség elleni orvosság bevált receptjét. Újra emlékeztet, hogy a filozófusok mennyit foglalkoznak az idővel, a tudósok a szüntelen mozgásban lévő természettel, mások az időszámítással, a csillagok, planéták, a föld forgásával, az idő sebes járásával. *Ezért is mondgyák, hogy az idő drága, a mint hogy igen drága, mert azon kívül, hogy soha meg nem állapodik, ha egyszer el mégyen, többé viszá nem tér.* — „Et c'est ce qui fait dire que le temps est precieux. Il l'est en effet extrémement; car outre qu'il ne s'arreste jamais; c'est qu'apres qu'il est passé, il ne revient plus.” (Hasonló a levélíró szólásszerű megnyilatkozása: *tölttyük azt a drága időnket... az el töltöt idő pedig soha viszá nem jö.* 85. lev. 1727. ÖM I. 155, 617.) Mindenhez idő kell, s az élet bármely területén, az országban, a családban, a gazdaságban mindent időben kell cselekedni, sorolja Xenophón nyomán. A hiába elvesztegetett időt az Isten is számon kéri világiaktól és egyháziaktól egyaránt. A jó időbeosztás, a napirend, a rendtartás tartalmassá teszi életünket, „par l'habitude que l'on s'y formeroit, que cette vie, quoy que laborieuse et active, deviendroit un jeu et un plaisir”. A francia bekezdésből elmaradnak bizonyos mozzanatok, mint a szokásos jótékonykodás, ispotályok és börtönök fölkeresése stb. A fordításban részletezett napi rendtartás mozzanataiban emlékeztet a rodostói udvartartás rendjére. (Vö. 37. lev. 1720. ÖM I. 57, 491.) A fordító fogalmazása arra vall, hogy Mikes magukra gondol: *Ezen modon egészen bé lehetne tölteni a napot, és üresség nem volna az unadalomra és a restségre, és ez a külömb külömb féle foglalatosság mint egy kedvessé tenné ezt a nyomorult életet.* A mikesi befejezés forrásától eltérő egyéni jelzős szerkezet.

A szívesen moralizáló Páttert Télámon azzal téríti más irányba, hogy mindenről eleget beszélt, de a munka mellett elfelejtette a mulatságot. *Ollyannak kellene lenni annak, mint egy Mizánthropus, a ki tiltaná a tisztességes mulatságot, fő képpen az aszonyoknak...* — tiltakozik amaz — „...c'est faire le Misanthrophe, et blesser la charité, que de deffendre entierement les divertissement...”, ami a Molière által megtestesített típusból (Le Misanthrope, 1666) való szándékos elhatárolódást fejez ki. A különféle játékok részletezését elkerülő, az egyik bekezdést rövidítő, a másikat elhagyó fordító az utolsó bekezdés legutolsó mondatát megtartva fejezi be: *tsak a mint mondam, hogy a mulatság a hivatalunkat el ne mulatassa velünk, és a mulatságot az értelem igazgassa.*

Az utolsó napi beszélgetés a hat közül a leghosszabbá vált, mivel néhány 2–3 nyomtatott lapos elhagyás és az előbbihez hasonló többsoros rövidítés és bekezdések gyakori összevonása következtében csupán kb. 15 lap fordítása maradt el. Némelykor viszont Mikes saját betoldásaival bővítette a kézirat szövegét.

Ennek a Munkának bé fejezése. „Conclusion de ce traité.” A Mikes alcímének megfelelő szöveggel: „Effet des ces avis et conversion de ces paresseux.” A beszélgetések, érvelések, intelmek, példák hatására sorra kezdenek „megtérni” a társaság többé-kevésbé érintett tagjai, Télámon, *aki holmit kezdé érezni magában*, Diánna, aki mentegetőzve fogadkozik, s a „kártyás” Mariánna is a javulás útjára akar térni. *Oh! e már nem tréfa, mondá tsak magában Angyélika, ilyen szokot lenni a meg térésnek kezdete.* — „Tout de bon, Madame, s'écria Angélique, voila le commencement d'une conversion.” És jól ismerve őket, ironizál, hogy mire a Páter legközelebb hozzájuk jön, *tsak szenteket talál.* A szerző egy Mikes által ismét elhagyott arisztotelészi etikai idézettel és a jól kiaknázott Xenophónból vett utalással támasztja alá a Páter buzdítását, aki kétszeres hasznot remél jövetelétől. *Ez így lévén, már most bizhatom abban, hogy azon szegény nyomorultaknak a leveleket az aszony kezemhez fogja adni.* — „Et cela estant, Madame, continua Theotée, ie veux esperer aussi que nostre pauvre prisonnier verra bien-tost la fin de son extrême misere.” Ez visszatérés a kezdőmotívumhoz, de a francia szöveg itt sem említi *leveleket*, amelyeket Mikes kezdettől fogva kereset a Páterral. A dáma sem említi jóakarató válaszában: „Allez, Monsieur l'Abbé, répondit la Dame, il ne couchera pas demain où il est, si Dieu me donne la santé.” Mikes mégis ezt mondatja vele: *Ha Isten egéséget ád, felelé Diánna, holnap oda adom, és magam is abban munkálodni fogok.* Mire a Páter biblikus szellemű köszönettel adózik Diánnának.

E képpen lett vége a hat napig tarto beszélgetésnek. — „Ainsi finirent ces entretiens, dont on a veu depuis des fruits merveilleux.” A hat nap említése nélkül így kezdődik az utolsó francia bekezdés is, de aztán egészen másról van szó, mint Mikes önálló szövegalakításában. Az átdolgozásban Diánna feleségül adja Angyélikát Télámonnak, s Mariánna is elhagyta a kártyát. A forrásműben a szerző első személyben szól arról, hogy hitelesen igyekezett elmondani, amit ez a derék Abbé véghez vitt, hasznos és üdvös erkölcsi útmutatásaival együtt.

„Fin du Traité de la Paresse.” A francia kiadás végét jelzi. A kéziratban egyszerűen: *Vége*. Előtte azonban a fordító hálaadó zárómondata: *Ditséret adassék az Istennek, a ki áldását adgya azokra, kik hozzája meg térnek.*

Courtin dialogizált értekező prózája, példák, históriák, epizódok, az életből vett hétköznapi események beleszövése alkalmas előadásmódja s a „beszélgetés” műfaji kerete jó lehetőséget kínál a fordítónak levélíró énje szabadabb megnyilatkozására. Elsősorban nyelvi, stílusbeli megnyilvánulásokra, a társalgás fordulatainak, beszélt nyelvi elemeinek alkalmazására, inkább irodalmi leveleiben, mint fordításaiban megismert hajlékonyabb nyelvezetére, kötetlenebb, színebb egyéni kifejezőmódjára gondolunk. Még nagyobb mértékben, mint azt szépirodalmi munkájában, a *Mulattóságos napok* átdolgozásában érzékelhetjük. A francia szöveg erre lehetőséget nyújtott, de értekező jellegével járó — didaktikai célzatával párosult monologizálás — helyenkénti hosszadalmassága akadályozta is benne. Az a fordítói műhelymunka, amely több ezer sor, csaknem százötven nyomtatott lapnyi forrásszöveg elhagyását eredményezte, a legtöbbit Mikes más fordításaihoz viszonyítva, azt tanúsítja, hogy a rodostói író folyamatosan küzdött a társalgó prózai előadás egyensúlyának visszaállításáért. A franciának megfelelő értekező, társalgó nyelvi fordulatok és udvarias nyelvi kifejezések mellett feltűnnek a levélírótól ismert, Mikes szavajárására jellemző előadásszövevény stílusfordulatok is. Ismerősnek tűnnek: *valamint történt a minap... — rendes példa történt... — mikor eszembe jut, mindenkor kell nevetnem... — lehetetlen, hogy ne nevessek... — e már nem tréfa... — egy néhány vers jutott eszemben... — valamint történék egy iffiu fejdelemmel... — hogy el végezem beszédemet... — ha kegyelmed prédikállani akarna... — a valo hogy... — erről jut eszemben... históriája... — de nem erről vagyon itt a kérdés... — itéllye el már kegyelmetek... — ez így lévén... — ugy tettik... eleget beszéllénk... — szollyunk már a... — nézzük meg már mostanában... — arra is kell vigyázni... — és az ilyenekhez hasonló, egyszerűen, spontánul, természetesen ható, személyes hangnemhez érzetető nyelvi fordulatok, mint *gondolom, hogy... — azt meg vallom, hogy... — én nem tudom, hogy lehet a... — én azt nem tartom... — én azt tartom... — hadd szollyak már... — azt nem mondhatni, hogy... — azt is hozá teszem... — és hogy rövideden meg mondgyam... — hát az honnét vagyon... — az attol vagyon... — az ugy vagyon... — mit mondgyak... — nékem ugy tettik... — erre is ré állok... — ihon mondá... — no már... — az időtől kell várni... — egészen a Leveleskönyv jellegzetes „beszélgetését” idéző sajátos kifejezéseikig: *kérem kegyelmedet... — kedvesen veszik... — a melyért botsánatot is kérek az aszonytól... — engedelmeskedem hát az aszszonynak...***

A személyes jellegű prózai előadás írói lehetősége élénkséget visz Mikes fordításába, a párbeszédes forma pedig elősegíti a rövid mondatok használatát, a többszörösen összetett francia mondat szerkezetek egyszerűsítését, összevonását, szükség szerinti rövidítését. A szövegkritikai jegyzetek a fordító stilisztikai igényességét tanúsítják, Mikes nyelvi önállóságára, alakító készségére vallanak.

Szépirodalmi vonásait, moralista társadalomkritikai értékeit és eszmetörténeti összefüggéseit tekintve az átdolgozott munka a fordító legjobb teljesítményei közé tartozik.

Az Izraéliták Szokásáról
A Keresztényeknek Szokásáról

Claude Fleury 1640 decemberében született Párizsban. Atyja normandiai (Rouen) származású párizsi ügyvéd (avocat au Conseil privé) volt, aki gyermekét Collège de Clermont-ba, a jezsuiták iskolájába küldte, ahol a francia előkelőség fiai nevelkedtek. S mivel atyja ügyvédi pályára szánta, hat kollégiumi iskolaév után Cl. Fleury a polgári jog és jogtörténet tanulásába fogott; emellett az irodalom volt egyik fő kedvtelése. Még nem töltötte be 18. évét, amikor parlamenti ügyvéddé fogadták (1658); csaknem tíz esztendeig tevékenykedett itt. Jogi tanulmányait M. de Gaumont, „conseiller au parlement” irányításával folytatta. Látogatta M. de Montmor, tudós törvényszéki bíró szalonját. Szívesen látta őt Guillaume de Lamoignon, „premier président du parlement”, akinek fogadásain olyan jeles személyiségekkel találkozhatott, mint Bourdaloue, Bossuet, Boileau, Pellisson, Rapin... Ügyvédi jogi tevékenységével párhuzamosan érdeklődése kiterjedt a történelemre, az irodalomra, az antik kultúrákra. Kutató hajlama és a magány kedvelése már ifjúkorában a könyvekben való elmélyülésre inspirálták. Atyja halála (1667) után egy életre szóló elhatározás kezdett érlelődni benne, amit összefüggésbe hoznak Bourdaloue és Bossuet személyes hatásával is. Elhivatottságot érezvén az egyházi pályára, tanulmányait kiterjesztette a teológia, az egyháztörténet, a patrisztika és a kánonjog területére is. Az ígéretes világi pályát a papi hivatás vállalásával cserélte föl. 1669 júniusában a csaknem harmincéves Cl. Fleuryt pappá szentelték.

Első „sermó”-ját egy év múltán, 1670 júliusában mondta el. Ebben az évben írta az ún. Académie de M. de Lamoignon számára a „Discours (ou Lettre) sur Platon”-t, amelyben Szókratész filozófiája és az evangéliumi erkölcs összefüggéséről értekezett. A felkészült pap, Bossuet, Fénelon s mások társaságában, részt vett a „petit concile” tudós kör munkájában, amely az egyházatyák, az egyháztörténet s a gyakorlati teológia kérdéseinek tanulmányozására irányult. 1672-ben kitüntető megbízásban részesült: királyi rendeletre Armand de Conti herceg — Dauphin mellett nevelődő — két árvájának preceptora (prêtre et sous-précepteur) lett. A tisztségre Bossuet, a Dauphin nevelője ajánlotta s jelölte ki. A rábízott ifjak számára írta a *Traité du choix et de la méthode des Études* (1675, megj. 1686), *et de l'Institution au Droit françois* című munkáját. Bossuet hívének s tanítványának munkássága elismerést váltott ki az udvarban s mesterében egyaránt. Gyakran sétáltak együtt társalogni Cordemoy, La Bruyère és mások kíséretében a versailles-i park egyik sétányán, amelyet „Allée de Philosophes”-nak neveztek el róluk. Ezekről az eszmecserékről némely korabeli följegyzés is fennmaradt. Ekkortájt készült Fleury *Histoire du Droit françois*

(1674) és *Institution au Droit ecclésiastique de France* (1677), továbbá egy később megjelent könyvének kéziratja, az udvari társadalmi viszonyokat érintő — a Dauphin által kulcsfontosságúnak ítélt — *Les Devoirs des maîtres et des domestiques* (kiad. 1688). Amikor Conti herceg fiainak nevelése befejeződött, Bossuet új feladatra szemelte ki. A király kegyét elnyerve, 1680-ban De Vermandois herceg, XIV. Lajos Mlle de La Vallière-től született, törvényesített tizenhárom esztendő fia nevelője lett. A királyi gyermek elhalálózása (1683) után a Napkirály udvari könyvtárosának nevezte ki Fleuryt, immár „királyi pensió”-val.

Cl. Fleury újabb életrajzi összefoglalásában ezek a jellemző sorok olvashatók: „Bien qu'il eût été, pendant toute sa vie, fort occupé par des fonctions de pédagogue qu'il prenait très au sérieux, bien qu'il eût été mêlé, dans l'ombre, à toutes les grandes discussions religieuses de son temps: gallicanisme (il assista à l'assemblée de 1682), quiétisme et jansénisme, Cl. Fleury a beaucoup écrit...” (1979. T. XIV, 36. hasáb). Valóban a sokat alkotó szerzők közé tartozott, de műveit erudícióval és írói kifejezés- és stíluskézséggel hozta létre. Említett első értekezéseit gyakorlati nevelő munkája hívta életre. A gondjaira bízott főrangú tanítványoknak szánta a nyolcvanas évek elején írt könyveit is.

Ezek közé tartozott a Rákóczi rodostói könyvtárában meglévő, Mikes által lefordított munka is. A negyvenéves szerző egymást követően három könyvet publikált: *Les Moeurs des Israélites* (1681) — *Les Moeurs des Chrétiens* (1682) — *Catéchisme historique* (1683). E három műben, Fleury szerzői s gyakorlati nevelői elgondolása szerint, a *Traité du choix et de la méthode des Études* kéziratában korábban kifejtett valláserkölcsi nevelési rendszer alkalmazására került sor. A *Traité* megírására egyébként egy olyan személy ösztönzésére vállalkozott („par l'ordre d'une personne à qui il devoit obéir”), akinek engedelmességre kellett. Ez a személy valószínűleg Bossuet volt, s óhaja találkozott Fleury alkotó szelleméből s oktatói tapasztalataiból fakadó írói szándékával. A *Traité*ben összegezett elvek alapján az értekezés Fleury említett írásai kulcsának tekinthető. A XVII. századi francia oktatási rendszerről adott kritikája egy új oktatási program alapjainak kifejtésével párosul benne; kéziratja az előbb jelzett három könyv megjelenése után került kinyomtatásra. (Ez is megvolt Rákóczi könyvtárában.)

Az első kettő — *Les Moeurs des Israélites* és *Les Moeurs des Chrétiens* — a bibliai történekek és épületes példák feldolgozása, antik auktorok és modern szerzők felhasználása révén történeti tablót nyújt a zsidókról, Jézus Krisztus életéről s az első keresztyényekről. *Az Izraéliták...* első kiadásában ez áll: „Approbation de Messire Jacques Benigne Bossuet, ancien Evêque de Condom, premier Aumosnier de Madame la Dauphine. Donné au Chateau Royal de Saint-Germain en Laye le 13. Janvier 1681.” Utána: „Approbation de Monsieur Pirot, Docteur et Professeur de Sorbonne. En Sorbonne le 16 Novembre 1680.” *A Keresztyényeknek...* első kiadásában pedig „Approbation de Monseigneur l'Evêque de Meaux. Donné à Paris 28. Février 1682. J. Benigne,

E. de Meaux." Alatta: „Approbation de Monsieur Pirot, Docteur et Professeur de Sorbonne. En Sorbonne le 18. Février 1682.” A két könyv összetartozását hangsúlyozandó, a XVIII. század elejétől együttes kiadásba foglalták őket, hiszen az utóbbi az előző téma folytatásának tekinthető.

A nyolcvanas évek derekán Fleury abbé egy apátságban (l'abbaye de Loc-Dieu, dans le diocèse de Rhodéz, ordre de Citeaux) találjuk. 1684-től királyi kinevezéssel tartózkodik itt; 1685-től a király neki adományozta. Újra találkozik a fiatal Fénelon abbéval, Meaux püspökével, akivel együtt járja az egyházmegyét, és segítségére van hivatalában. A nantes-i ediktum visszavonása (1685) után csatlakozik hozzá s megosztja vele gondjait, amelyek új püspöki megbízatásával, Saintonge és Poitou misszióinak irányításával támadtak. Térítő munkájukat a keresztényi szeretet jegyében végezték; keresztényi lelkiülettel enyhíteni igyekeztek a provinciák lakóinak helyzetét, amely a vallási türelmetlenség és vérengzéssel kísért erőszakos térítés (dragonnades) következtében válságosra fordult. Egymás iránt tanúsított megbecsülésük és barátságuk megmaradt köztük nehéz „missziójuk” végeztével is. Fénelon jutalmul a „précepteur des enfans de France” tisztet nyerte el; Fleuryt is sikerült hasonló királyi nevelői tisztségbe („sous-précepteur des petits-fils du roi — les ducs de Bourgogne, d'Anjou et de Berry”) helyeztetnie az udvarban (1689). Az új pedagógiai feladatokból fakadó eszmecserék, írói-nevelői gondolatok szorosabbra fűzték a köztük lévő baráti, szellemi kötelékeket.

Cl. Fleury másfél évtizedet töltött ebben a minőségében az udvarban. Azt tartják róla, hogy ezalatt szerény és könyvek közé visszavonult munkás életet élt, mint korábban kedves apátságában. A gallikanizmus vitájában ő is hallatta szavát, 1690-ben írta *Discours sur les libertés de l'Église gallicane...* című fejtegetését a francia nemzeti egyház kiépítését célzó mozgalom ügyében. Minden idejét a nagy erudícióval tervezett *Histoire ecclésiastique* előkészítésére szentelte, amelynek első húsz kötete az ő nevéhez fűződik. Egyháztörténetének I. kötete 1691-ben jelent meg; kiadása 1720-ig folytatódott Mabillon, Bernard de Montfaucon, Dom Ruinart, Dom Calmet, Lenain de Tillemont közreműködésével. 1696-ban az Académie française negyven tagja közé került, La Bruyère megüresedett helyére. Bossuet titkára, Ledieu abbé egy levele szerint még ebben az évben kinevezhették volna Montpellier püspökének, de az ügy halasztódott. A kvietizmus pöre (la querelle du quietisme) csakhamar megrendítette Fleury helyzetét. Nem azért, mintha osztozott volna Mme Guyon tévesnek ítélt tanaiban, hanem Fénelonhoz fűződő barátsága miatt, mivel az ekkori combray-i püspök kegyvesztettsége baráti körére is kiterjedt. Bossuet közbenjárására Fleury udvari pozíciója megszilárdult (1698). A királyi hercegek nevelése néhány év múlva véget ért (1706). Bossuet ekkor a gazdag „prieuré d'Argenteuil” kolostort adta Fleurynek, aki Loc-Dieu apátságát visszaadta a királynak. A hivatalos udvari kötöttségektől mentesen, a hetven éve felé közeledő tudós író munkájába temetkezett.

XIV. Lajos halála (1716) után a régens az idős papot visszahívta az udvarba az

ifjú XV. Lajos gyóntatójának. Kinevezésekor az orléans-i herceg állítólag így nyilatkozott: „Je vous ai choisi parce que vous n'êtes ni janséniste, ni moliniste, ni ultramontain.” Fleury 1722-ben vált meg — magas korára tekintettel — utolsó udvari megbízatásától. A következő évben, 1723. július közepén halt meg.

Cl. Fleury a munkásságának első két évtizedét (1670—1690) követő harminc (1690—1723) évet főműve létrehozásának szentelte. A korabeli forrásokból különféle véleményeket idéznek a szerző életművének megítélésével kapcsolatosan. „C'est la meilleure histoire de l'Église qu'on ait jamais faite...” — írja Voltaire, főleg a *Discours préliminaires* tartalmára célozva. Számos kritikusa (l'abbé Lenglet, Lonquene, La Harpe) úgy véli, hogy nem annyira történeti műről van szó, hanem inkább az ilyen összegezés alapjául szolgáló forrásanyagok gyűjteményéről, amely a szerző gondosságáról és tárgyilagosságáról, a tények mérlegeléséről tanúskodik. (Az *Histoire ecclésiastique*, a *Discours sur l'histoire ecclésiastique*, továbbá a *Catéchisme historique* és az *Institution au Droit ecclésiastique de France* szintén megvolt a rodostói könyvtárban. Zolnai, i. m. 1926. 5.)

Ami Fleury stílusát illeti, La Harpe szerint, „simple, clair et naturel; il a un caractère de candeur qui va, s'il est permis de dire, jusqu'à une sorte bonhomie affectueuse, qui ne rabaisse point l'écrivain, et qui fait estimer l'homme.” Desfontaines abbé: „...Le style est simple, quelquefois négligé, mais presque toujours pur, élégant, concis...” Írói magatartását jellemezve Lemaître de Claville hangsúlyozza: „Jamais homme ne fut plus savant et plus simple, plus humble et plus élevé...” (*Traité du vrai mérite.*) M. Adam, az Académie Française-ben Fleury megüresedett székét elfoglalva, az alkalomhoz illő emlékbeszédet mondott róla 1723 december 2-án: „Que de qualités estimables réunis dans un seul homme... Un esprit excellent, cultivé par un travail infini, une science profonde, un coeur plein de droiture, des moeurs innocentes, une vie simple, labourieuse, édifiante, une modestie sincère, un désintéressement admirable, une régularité qui ne s'est jamais démentie, une fidélité parfaite à tous ses devoirs; en un mot, l'assemblage de tous les talents et de toutes les vertus qui font le savant, l'honnête homme et le chrétien.” Cl. Fleury több évtizedes munkássága alatt levelezésben állt tudós kortásaival, akikkel a becses forrásanyag bizonyossága szerint eszmecsereket és polémiákat folytatott főleg egyháztörténeti kérdésekben és pedagógiai, valláserkölcsi tárgykörökben.

Posztumusz kiadású munkái közül megemlítünk néhányat. *Discours sur la poésie des Hébreux* (1731), *Discours sur l'Écriture Sainte* (1731) s az 1690-ben írt *Discours sur les libertés de l'Église gallicane...* („elle est accompagnée de notes violentes dirigées surtout contre les papes”, ezek szerzőjének és a mű kiadójának abbé Débonnaire ex-oratorien-t vélik, első kiadásai: 1724 és 1733). A hetvenesnyolcvanas években: *Le soldat chrétien* (1772), *Opuscules* (1780—83) et *Nouveaux opuscules de M. l'abbé Fleury* (1807), valamint *Traité du choix et de la méthode des études par M. l'abbé F. Nouvelle édition, revue, corrigée et augmentée de plus d'un tiers [avec un Discours sur Platon]*. Nîmes 1784 — tehát a szerző első „sermo”-jának kiadásával.

Fleury halála után a huszas-harmincas években, műveinek folytatódó új-nyomása évtizedeiben számos kritikai írás látott napvilágot. Az *Histoire ecclésiastique* korábbi méltatását (Journal des Savants 1691, 1693, 1696, 1703—1705, 1708—1709; Journal littéraire 1721) követően terjedelmes bírálatok jelennek meg, pl. Le P. Honoré de Sainte-Marie, *Observations sur l'Histoire ecclésiastique de l'abbé Fleury*. (Malines 1726. 102 p.) A polémia felfogásbeli és írói módszerbeli, forrásinterpretációs kérdésekre is kiterjedt: B. de Housa, *La mauvaise foi de M. de Fleury prouvée par plusieurs passages des saints Pères, des conciles et d'autres auteurs ecclésiastiques qu'il a omis, tronqués ou infidèlement traduits dans son histoire*. (Malines 1734. XXIV-192 p.) Két év múlva kiadós válasz jelent meg, Osmont du Sellier, *Justification du Discours et de l'Histoire ecclésiastique de M. l'abbé de Fleury, contre les reproches et les calomnies de quelque religieux flamands contre cet historien, principalement au sujet de la doctrine du clergé de France*. (Nancy 1736. XXVI-356 p.) A vita azonban folytatódott a Bibliothèque raisonnée (XVIII, 1737 p. 5—37) cikkével, amire szintén Osmont du Sellier felelt meg, védelmére kelve a megtámadott szerzőnek; *Justification des Discours et de l'Histoire ecclésiastique*. Tome II, où l'on répond aux reproches de l'auteur de la Bibliothèque raisonnée. (Nancy 1738. XLVIII-350 p.) Mire a vitapartner újra reflektált (Bibliothèque raisonnée XXIII. 1739. p. 243—296; XXIV. 1750. p. 74—120). Másutt is közöltek polemikus írásokat a vitatott műről, P.-Fr. Lantheaume, *Observations théologiques, historiques, critiques, etc. sur l'Histoire ecclésiastique de feu M. l'abbé Fleury*. (Avignon 1736—1737. 2 vol.) Itt még évtizedek múlva is folytatták a küzdelmet Fleury sokat támadott nézeteivel szemben. A különféle olasz vitairatok (Milan 1749; Bologne 1781—1783 etc.) közül egyet le is fordítottak, A. Muzzarelli, *Remarques sur l'Histoire ecclésiastique, spécialement contre les discours de Fleury*. Traduit de l'italien. (Avignon 1826.) A tudós francia szerző gallikán nézeteire különös hangsúlyt vető polémiaíráról azért szóltunk bővebben, mivel érintett művei közül több Rákóczi és Mikes olvasmánya volt, s beletartoztak a korabeli politikai, eszmetörténeti viták áramába. Vö. Louis Genay, *Un pédagogue oublié du XVIIe siècle. L'abbé Fleury*. Paris 1879. 65 p. — Abbé Fr. Gaquère, *La vie et les ouvrages de Cl. Fleury (1640—1723)*. Thèse. Paris 1925. 515 p. — J. Lassailly, *La vie et l'oeuvre de Cl. Fleury*. Vieil Argenteuil 1930. p. 23—30.

A Rákóczi rodostói könyvtárában olvasott, és a fejedelem kamarása által fordításra kiválasztott munka őskiadása: *Les Moeurs des Israélites*, où l'on voit le modèle d'une politique simple et sincère pour le gouvernement des états et la réforme des moeurs, par M. Fleury... Paris, Ve G. Clouzier, 1681. In-8°. VIII-348 p. (BN H. 7289) — *Les Moeurs des chrestiens*, par M. Fleury... Paris, Ve G. Clouzier, 1682. In-12°. XII—492 p. (H. 7315) S az első együttes (éditions collectives) kiadás: *Les Moeurs des Israélites et des chrestiens*, par M. l'abbé Fleury... Paris 1700. In-12°. 2 vol. — egy másik: Bruxelles 1701. p. 204 és p. 255. (Arsenal 8° H. 18419 és 18420.)

Fleury két könyve külön-külön és együttesen sokszor megjelent: *Les Moeurs des Israélites...* (Suivant la Copie imprimée à Paris en 1681.) La Haye 1682. A. Moetjens. In-12°. IV-175 p. (a lapszámzás eltérése az apró betűs nyomásból adódik — H. 7290)

A második párizsi kiadás bővített és javított formában jelent meg: Paris 1682. Vve de G. Clouzier. In-8°, corrigée et augmentée, VIII-399 p. (H. 7291)

A harmadik kiadás: Paris 1690. P. Aubouyn, P. Emery, Ch. Clauzier. In-8°, dernière ed. IV-428 p. (H. 7292) Ez is bővített, illetve tovább bővült egy fejezettel, a XVIII. fej. szétválása folytán.

A további kiadások: 1700 (ibid.), 1701 (ibid.), 1712 (ibid.), 1732 (Émery), 1739 (ibid.), 1754 (J.-T. Hérissant), 1754 (Hérissant, ibid., VIII-364 p., itt a lapszámbeli különbség a szélesebb tükör és kisebb betűtípus következménye), valamint utánnyomások, lényegében azonos lapszámmal és formátummal. (Sorrendben: H. 7293—7298.) A „Nouvelles éditions” sora még a következő században is (1847, 1853, 1860) folytatódott; s egy szemelvényes kiadása a régi remekművek sorozatában is fennmaradt: *Les Moeurs des Israélites*. Extraits précédés d'une notice par Albert Chérel. Paris 1912. Bloud et cie, 64 p. (Science et Religion. N° 629. Chefs d'oeuvre de la littérature religieuse.) Vö. BN Cat. Gén. 1913. 670.)

Hasonlóképpen sok kiadást ért meg a másik könyv is; még párizsi megjelenése évében: *Les Moeurs des chrétiens* (Suivant la Copie imprimée à Paris en 1682). La Haye 1682. A. Moetjens. In-16°, VIII-256 p. (H. 7316), — kisebb formátum és kisebb betűjű nyomás.

Második párizsi kiadása szintén javított és bővített: Paris 1683. Vve de G. Clouzier. In-12°, corrigée et augmentée, XII-420 p. (H. 7317), — itt a lapszám az elsőhöz viszonyítva kevesebb, mivel azt nagyobb betűtípussal nyomták.

Harmadik kiadása: Paris 1694. P. Aubouyn... In-8°, VIII-424 p. (H. 7318), — jelzése szerint Dernière éd. corr. et augmentée, a második kiadáshoz képest is.

Következő kiadásai: Paris 1701. P. Émery... In-8°, VIII-426 p. (továbbra is Dernière éd. corr. et augm., egyező lapszámmal). 1701 (Aubouyn), 1712 (Émery), 1712 (Émery), 1713 (J. Mariette), 1754 (Hérissant, VIII-555 p. más nyomással.) Jelzetük: H. 7319—7325. S később is (1847, 1852, 1853) a következő században.

Az együttes kiadások 1700-ban megindított sorát folytatta: 1701 (Bruxelles); ezek szövege az 1682-es és 1683-as bővített és javított kiadásokból való, az 1701-es lapszáma 204 p. és 255 p. (Bibl. Arsenal H. 18419).

A következő ismert közös kötet két évtized múlva jelent meg: Paris 1720. Émery père, Émery fils, Saugrin l'aîné, P. Martin. In-12°, VI-381 és 3 p. — Paris 1720. J. Mariette. In-12°, 381 és 5 p. (mindegyik az 1690, ill. 1694. évi külön kiadások tovább bővített szövegével). Jelzetük H.7330 és H.8212. Az alaplapszám marad az alábbiakban is, a plusz lapszámok különbsége abból adódik, hogy a Table, Approbation, Privilège előre- vagy hátravetése és beszámozása eltérő. Paris 1727 (Ibid. 381 és 11 p.), Paris 1727 (Émery, Saugrin, Martin. 381 és 11 p.),

1735 (ibid.), 1739 (G. Martin. Idem p.), 1746 (P.-J. Mariette. Idem p.), 1754 (Hérissant. 406 pl.), 1755 (Idem.), 1760 (Idem.) Jelzetük sorrendben: H.7331—7338. S tovább 1765-től a következő század derekáiig több mint harminc kiadásban.

Népszerűségéhez hozzájárult, hogy iskolai, líceumi tankönyvül is használták: *Moeurs des Israélites et des Chrétiens*, par... Ouvrage adopté par la Commission d'Instruction publique à l'usage des lycées et des écoles secondaires. Paris 1804; 1806; Avignon 1813; Tours 1832; 1842 stb. Fleury érdeklődést ébresztett kortörténeti szempontból is, vö. *Oeuvres de l'abbé Cl. F. pour faire suite aux oeuvres de Fénelon*. Précédées d'un essai sur la vie et les ouvrages de Cl. F. par Aimé-Martin. Paris 1837. 4°, V—XLIII-630 p. (Panthéon littéraire. Illustrations religieuses du siècle de Louis XIV.) S végül: *Moeurs des Israélites et des chrétiens*, par l'abbé Fleury. Édition classique, revue et annotée par M. l'abbé de Valette. Paris 1853. In-16°, VIII-304 p. Ugyanebben az évben másik gondozója is akadt, Nouvelle édition, revue par l'abbé Legravereng. Paris 1853. In-16°, 352 p. De voltak külföldi kiadások, fordítások is: latin, spanyol (1734), angol, olasz (1773), német (1744, 1774), lengyel (1783, 1811, 1815), magyar (1801-2), mind az egyes, mind az együttes kötetekből.

A fordítások közül megemlítnék néhányat: *Costumbres de los Israelitas*, trad. en el idioma castellano por D. Juan Bautista Josef de Barry. Paris 1734. In-12°, 414 p. — Cl. F. *Costumi Dei Israeliti*, né quali vedesi il Modello di una semplice e sincera Politica per lo Governo degli Stati, e per la Riforma dei Costumi... Venezia 1773. — *Die Sitten der Israeliten und diejenigen der Christen*. Ausburg 1774. In-8°. — *Obyczaje Izraelitow przez Xiędza Fleurego z języka francuzkiego napisana*. Supraśliskiey J. K. Mci u XX Bazyljanów. 1783. 8°, 438 p. — *Obyczaje dawnych chrześcian*, z francuzkiego na polski język przełożone przez... Szymona Bielskiego... Na klanę 4, Warszawa 1811, w druk. Xięży Piarów 16°, 246 p. — Ibid. 1815. 240 p. — Magyarra (Mikes után) Kopácsy József, későbbi veszprémi püspök fordította le: *Az izraeliták és a keresztények szokásai*. Veszprém 1801—1802.

Mikes e kéziratának eredetijét is Pulszky fölfedezése (1874) s Abafi ismertető közleménye (1878. 124—125) után kezdték kutatni. Már az első forrástörténeti dolgozat szerzője, Szilasi Móricz rámutatott a Mikes-fordítás francia alapművére, Fleury, *Moeurs des Israélites* (1681) és *Moeurs des Chrétiens* (1682) könyveire hivatkozva (EPHK 1880. 335). Ő utal első ízben arra, hogy a század végén Kopácsy József is lefordította és kiadta (Veszprém 1801—1802). A kettőt összevetve arra a következtetésre jutott, hogy Mikes kéziratot munkája meghaladja Kopácsy fordítását. Egy évtized múlva Schwarzenberg József — Szilasi cikkének ismerete nélkül — tartalmi ismertetést ad az *Izraelitákról*, forrásutalás nélkül (MZsidóSz 1891. 500). Ennek alapján Kohn Ármin újra kiderítette Mikes forrását (MZsidóSz 1891. 543). Úgy látszik, hogy ő sem olvasta Szilasi írását, mert Fleury első (1681) kiadására célozva, egy német fordítás (1744) alapján tételezte föl Fleury szerzőségét. A század végén Papp Endre, összefoglalva az

eddig közölt ismereteket, Fleury írói tudósi erőit hangsúlyozza; XIV. Lajos kora egyik legtevékenyebb egyházi írójának tartja a francia szerzőt. Különösen „egyszerű és vonzó előadását” dicséri. Utánanézett annak is, hogy Fleury művei közül „egyik-másik gallicán szelleme miatt »index«-be, az egyházilag tiltott olvasmányok lajstromába került”. Könyvcímet nem említ, de ilyen pl. katekiz-musa (Reusch. 589) vagy a *Sur les libertés de l'église gallicane*, Discours 9e (Patouillet. I. 450) és az *Institution au Droit ecclésiastique de France*. Mikes fordításáról főleg azt jegyzi meg, hogy „minden lényegesebb változtatás nélkül” fordította le; „...egyszerűsít, a közbevetett mondatokból, a felhozott példák-ból egyet-mást elhagy...” A rodostói író vonzó nyelvi köntösbe öltöztette a művelő-déstörténeti érdekű francia munkát. „Kár azonban, hogy ez a keresetlenség a mondatfűzéseiben is érvényesül s előadása helyel-helyel pongyolává válik.” Mikes híven fordít, de nem törődik sokat a mű tudományos jellegével, pl. nem törekszik a margószéli bibliai hivatkozások és forrásutalások teljes visszaadásá-ra, mint később Kopácsy (1895. 4, 23, 27–32).

Egy évtized múlva Dézsi a meghatározott forrásmunka rögzítésére szorítko-zik (ItK 1904. 177). Kürty Menyhért tartalmi beszámolója mellett nem csupán Fleury történeti érzékére és a munka művelődéstörténeti jellegére hívja föl a figyelmet, hanem arra is, hogy Mikes fordításában a francia auktor művelődés-történeti példáit magyar vonatkozásokkal szaporítja. Szemléletében történeti módszer követésére neveli olvasóját; a szokások viszonylagosságának megérté-sére, a történeti időrend szem előtt tartására, a különböző felfogások kritikai vizsgálatára, összevetésének hasznára tanít. Kürty joggal föltételezi, hogy Fleury munkája Mikes „kedves olvasmánya” lehetett, és egyik fő forrásul szolgálhatott *Leveleskönyve* ilyen elemekkel, témákkal tarkított vonatkozásai-hoz. A Mikes-fordítások kéziratának fölfedezése után két évtizeddel új problé-mák, a levélíró és fordító munkájának közös vonásai, az irodalmi levelek és fordítások összefüggései, a forráskutatás kibővülésének szellemi irányai, újabb nyelvi és stilisztikai kérdések kezdtek foglalkoztatni a szakembereket. „Ismét egy kérdés — írja Kürty —, mely épenugy várja még a feleletet, mint az a sok más, melyek e kéziratok művek körül végzett vizsgálódásaim közben lépésről-lé-pésre feltűnedeztek. Talán eljön az idő, mikor az irodalom elrejtett kincsei iránt érdeklődők ezekre nézve is kielégítő felvilágosítást kaphatnak, mikor Mikesnek, egyik legnagyobb stilisztánknak, a Törökországi Leveleken kívül e művek alapján is összefoglalják írói sajtáságait s megállapítják nyelvének szabályait.” (1906. 7, 55–57.) S bár a Mikes-kutatás azóta sok mindent fölszínre hozott, a szerző reményei csak részben teljesültek, mivel Mikes kiadatlan munkáinak napfényre kerülése csak az utóbbi két-három évtizedben valósulhatott meg. A század elején Király György összegezi e fordításokkal kapcsolatos forráskutatá-sok értékelhető eredményeit (EPhK 1912. 27–28).

Új irányba terelte a forráskutatók érdeklődését Zolnai Béla Rákóczi rodostói könyvtáráról szóló közleménye. A Thaly által kiadott César de Saussure iratainak függelékében közölt „Rákóczi rodostói ingóságainak jegyzéke, 1736” a

fejedelem könyvtárának jegyzékét is tartalmazta: „Catalogue des Livres de la Bibliothèque.” (Bp. 1909. 365—368.) Zolnai a Rákóczi halála után készült listát szemügyre véve, a nyolcadrétű könyvek között rábukkant az érintett francia forrásmunkára; a könyvlista általa számozott rendjében így azonosította:

105. „[Moeurs des chrétiens 1 tome 8°.] Claude Fleury: Moeurs des Chrétiens, Paris, 1682, 1 vol. 12°. Mikes lefordította, vö. Király György, Egyet. Phil. Közl. 1912. 28. 1.”

106. „[Moeurs des Israelites 1 tome 8°.] Claude Fleury: Les Moeurs des Israélites, Paris, 1681, 8°. Több kiadása van. Mikes lefordította. 1801-ben Veszprémben is megjelent egy magyar fordítása (Bpesti egyet. könyvt. »Aa 3010«).” Minthogy Zolnai több Mikes-fordítás francia forrására utalt nagy erudíción alapuló bibliofil közleményében (1926. 27), föltárult a levélfíró és fordító olvasmányainak tárháza, Rákóczi rodostói könyvtára. Pár év múlva Zsoldos Jenő foglalta össze a forráskutatások eddigi eredményeit, különös tekintettel a bibliai, a midras és a zsidó elemekre Mikes *Törökországi Levelei*-ben. (MZsidóSz 1930. 109 stb. Klny. Bp. 1931. 3.) Még egy mozzanat érdemel figyelmet Mikes és Fleury kapcsán. Zolnai újabb tanulmányában föleleveníti a gallicanizmust, mivel hozzátartozott Fleury szellemtörténeti képéhez. De túlsáznak tekinthető, hogy történeti kritikai módszerének reális értékelése mellett a főnti műveket is a janzenista szellemű fordítások közé sorolja. (*Mikes eszményei*. Minerva 1937. 20—21; vö. *A janzenizmus kutatása közép Európában*. I. Bp. 1944. 117 stb.) A kiadatlan fordítások forráskutatásával végeredményben le is csillapodott a kevesek kezén megfordult kézirat iránti érdeklődés.

Az Izraeliták Szokásáról történeti időrenden megírt értekező munka. Az izraeliták életéről, szokásairól nyújt olvasmányos ismereteket Ábrahámotól Jeruzsálem pusztulásáig. A kétezer esztendő magába foglaló áttekintést a szerző három nagy részre osztotta: az első a pátriárkák ideje, „a kezdetek” leírása; a második Izrael népének Egyitomból való kimenetelétől babiloni fogságáig tart, mely évszázadok az izraeliták „boldog állapotját” mutatják; a harmadik pedig a zsidók rabságból való megszabadulásától az evangélium prédikálásáig a hanyatlás, „lefelé való fordulás” ideje. E fő részek között „nagy különbözőség” látunk. Különösen a középső szakasz, a fölemelkedés ismertetésére szánt (5—28. fej.) terjedelmes anyag tanúsítja ezt a kezdetek (2—4. fej.) és a hanyatlás (29—35. fej.) bemutatására szolgáló szerkezeti arányokkal szemben. Az izraeliták rítusos életmódja az egykorú népekkel történő összehasonlítás folytán párhuzamba állítható a görög, római, perzsa, egyiptomi viszonyokkal, s a szomszéd népektől eltérő szokások jellemzése tovább szélesíti a munka művelődéstörténeti kitekintésének határait.

A Keresztényeknek Szokásairól c. könyv az előzményekre utalva, a „valóságos izraeliták” és az első keresztények idejétől indul. Négy részből áll: az első az őskeresztények szokásairól, Krisztus Jézus életéről, a keresztényi rendtartásról szól Jeruzsálem pusztulásáig; a második az üldöztetéseket, a „három első

saeculum alatt való időt” írja le; a harmadik az anyaszentegyháznak „szabadságban való létit” adja elő Nagy Konstantintól; a negyedik a változások okait keresi, amelyek „az óltától fogvást lettenek”, ti. kikezdték a keresztények szoros életmódját, ősi erkölceit és bevett szokásait. Az első részt két *beszélgetés* (2–3.) alkotja, a másodikat harminc (4–33.), a harmadikat huszonegy (34–54.), a negyediket tizenégy (55–68.). Erről a felosztásról az első *beszélgetés* tájékoztat. Az utolsó (69.) a *Bé fejezés*.

A befejezésben mindkét könyvet egybefoglalva írja, hogy munkája az izraeliták és a keresztények szokásairól, az ó- és újtestamentumbéli hívek életéről szól. *Az első könyvben meg látjuk — fordítja Mikes Fleury nyomán —, hogy lehessen leg jobban élni a világi jókkal, és ott meg tanulhatjuk az életnek leg okosabb módját. A másodikban meg akartam mutatni, hogy micsodás életet élnek azok, kik csak lélek szerint élnek, amely élet mind lelki és mind természet felett való élet lévén, a Krisztus Jézus kegyelmének erejétől függ.* A „külsőképpen való élet” és a belső „lélek szerint való élet” bemutatását jámbor szerzői óhaj követi: *Boldognak mondhatnám magamot, hogy ha valaki ezen írásra való nézve, valóságosan meg vizsgálná az okos és keresztényi életet, és azt valójában akarná követni.* Az írói célkitűzés és moralista szándék tömör összegezése mintegy magyarázatul szolgál a két könyv egybefoglalására.

Az Izraeliták... és A Keresztények... eredeti forrása a külön-külön s együttesen megjelent francia kötetek előbb már felsorolt s kézbe vett példányai alapján meghatározható.

Les Moeurs des Israélites

Kiadás	Chap. eltérése	Chap. számozása	Szövegeltérés
1681 in 8°	XXXIV	XVIII. Deuil. XIX. Religion. XX. Jeunes. Voeux. XXI. Prophetes. XXII. Idolatrie.	Chap. XXXIV „S. Zacharie, le S. vieillard Simeon, le S. Docteur Gamaliel, et tant d'autres...” XXXIV, p. 342.
1682 in 8° Corrigée et augmantée.	XXXIV	ugyanaz: XVIII. XIX. XX. XXI. XXII.	„S. Zacharie, et saint Elizabeth son épouse, S. Joseph, le S. vieillard Simeon, Anne la prophetesse, Nathanael le S. docteur Gamaliel et tant d'autres...” XXXIV, p. 398.

Kiadás	Chap. eltérése	Chap. számozása	Szövegeltség
1690 in 8° Derniere éd.	XXXIV+I valójában XXXV	eltérő: XVIII. Deuil. XIX. <i>Funerailles</i> . XXI. Religion. XX. Jeunes. Voeux. XXI. Prophetes. XXII. Idolatrie.	Itt is a már bővített szöveggel, XXXIV (va- lójában XXXV), p. 415.
1700 in 8° 1701 1712 1732 1754 *	XXXIV+I valójában XXXV	XVIII. Deuil. XIX. <i>Funerailles</i> . XX. Religion. XXI. Jeunes. Voeux. XXI. Prophetes. XXII. Idolatrie.	Ugyanaz, p. 415.
Közös kiadás 1700 in 12° 1701 in 12°	XXXIII	XV. Religion. XVI. Jeunes. XVII. Prophetes.	Ugyanaz.
1720 in 12° 1727 * * 1735 1739 1746 1754	XXXIV+I valójában XXXV	XVIII. Deuil. XIX. <i>Funerailles</i> . XX. Religion. XXI. Jeunes. Voeux. XXI. Prophetes. XXII. Idolatrie.	Ugyanaz, p. 151.
Mikes	XXXV	Táblája számozás nélkül, a részek sorrendjében: XVIII. Gyász. XIX. <i>Temetés</i> . XX. Vallás.	Ugyanaz, tehát a bővebb szöveggel.

* Az 1700, 1701, 1712, 1732, 1754. kiad. Chap. számozása egyaránt XX. XXI. XXI. XXII. etc.

Van még egy 1754-es kiadás más betűtípussal: XX. XXI. XXII. XXII. XXIII. etc. számozással is.

* * Az 1720-as közös kiadás után 1727-től csupán a számozás eltérő: XX., XXI., XXII., XXII., XXIII. etc. az 1735., 1739., 1746. évi kiadásokban.

Az *Izraeliták...* esetében a *Les Moeurs des Israélites* kiadásai közül a fordításnak megfelelő kötet az 1690-es típusú 8° (mint a vele azonos 1700-, 1701-, 1712-, 1732-, 1754-es); a közös kiadások közül megfelelne az 1720-as 12° (valamint a vele azonos szövegű 1727-, 1735-, 1739-, 1746-os kiadás), bár a rodostói könyvtári jegyzék szerint a kötet az „in octavo” példányok között szerepel, s külön kötetként volt fölvéve a leltárban. Igaz, van rá példa, hogy más 12° formátumú kötetek is az „in octavo” csoportba kerültek.

A megfelelő kiadások a nyomtatott szöveg margóján és a „Table des titres”-ben a Chap. I. „Dessein de ce Traité” — Mikesnél: *Első Rész. Hogy mi végre vagyon tsinálva ez a könyv* után három nagyobb egységre tagolják a könyvet: Chap. II. Ire Partie. Patriarches. „Leur noblesse.” Chap. V. II. Partie. Israélites. „Leur noblesse.” Chap. XXVIII. (valójában XXIX.) III. Partie. Juifs. „Captivité.”

A fordításban Mikes sem a lap szélén, sem a *Táblában* nem jelöli e felosztást. A szövegben az elsőtől a 35. részig számoz, de a *Táblában* elhagyja a számozást. A felosztásról az első rész utolsó bekezdésében szól a francia szöveg alapján. Ábrahámtól s az izraeliták „boldog” állapotjától a jeruzsálemi templom pusztulásáig a pátriárkák idején, Izrael népének babiloni fogságán és a zsidók megszabadulásán keresztül vezet az út a „valóságos izraeliták” megjelenéséig. A fordító elegendőnek tartotta ezt az útbaigazítást a bevezetőként szolgáló első részben.

A könyv célkitűzéséről és szerzője szándékairól előrebocsátott fejtegetés önmagában is egy kis értekezés. Tömörségére és fontosságára való tekintettel a fordító — a későbbiekhez képest — alig rövidített rajta. Isten választott népének története a krisztusi evangélium prédikálásáig az emberiség történetének tanulságos példája. Az izraeliták szokásai, foglalatossága, társadalmuk igazgatása, mindezek ismerete hasznos lehet az erkölcs („la morale”) mellett a gazdaság („l’oeconomique”) és az országbeli rendtartások („la politique”) szemszögéből is. Lehet, hogy visszatetszést kelt bennünk a régi és új közti társadalmi különbözőség, mert az *izraeliták között nem fogunk látni anyi nemesi titulust, se anyi sok tisztségeket, se annyi sok külömb külömb féle renden valokot, mint miközöttünk, ő közöttök tsak munkás embereket és parasztokat fogunk látni, mindnyájan a kézi munkában foglalták magokat...* A nagy különbség ellenére sem lehet úgy vélekednünk, hogy ez a nép *tudatlan és balgatag* lett volna, s hogy szokásaikat inkább megvetni, mintsem követni kellene. Kevesen és kevés haszonnal olvassák az ótestamentumot, s *bal ítélettel* vannak Izrael népe iránt. Ám mindez csak előítélet. *De ha az izraeliták szokásait a romaiak, a görögök és az egyiptom béliek szokásához hasonlítjuk, akoron az olyan bal ítéletek füstben mennek.* Az összehasonlítás az izraeliták szokásai és életmódja tanulságos volta mellett szól, jóllehet megkülönböztetjük, ami jó s ami változott a régi időktől, mi tetszik s mi nem a régebbi s újabb szokások viszonylatában.

S ami nem tetszik — véli a szerző —, onnan is lehet, *hogy a mi szokásink megvannak romolva*, nem attól, hogy a kereszténység megvilágosított volna bennünket, *hanem attól* — folytatja —, *hogy keveseb okoságunk vagy, mivel nem a*

kereszténység hozta bé a sok külömb külömb féle rendeket („cette grande inégalité de conditions”!), a kézi munkának meg vetését, a sok féle játékot, a férfiak és az asszonyok között való nagy szabadságot, a sok féle ételkezel meg rakot hoszu asztalokat; mind ezek igen meg különböztetnek minket a régiektől és azokból a parasztokból és munkásokból, akiknél a pénz ritka volt, és akik nem vágytanak az előmenetekre, könnyebben lehetet volna azokból jó keresztényeket tsinálni, mint sem a mi udvariainkbol, és a vármegyék biráiból és tiszteiből, akik vagy a nagy szorgalmatosságban vagy a nagy kenyélésben töltik életüket. A korabeli társadalom moralista kritikája után a szerző a valóságnak megfelelő hiteles történeti előadást ígér, mint egy idegen országba utazó, aki a jó és rossz dolgokról egyaránt beszámol.

Arra kéri olvasóját, legyen figyelemmel, *mitsoda időben és mitsoda helyen* („les circonstances des temps et des lieux”) *laktanak az izraéliták és mitsoda népek valának szomszédtságokban, és aszerént itéllyen azután szokásokrol.* A történeti szemlélet jegyében érthetővé válik a szokások különbözősége és viszonylagossága. *Nem tudhattya az olyan a historiákat, aki nem tudja, hogy mitsoda nagy különbözést okoz az időnek és a helynek mesze volta* („la distance des temps et des lieux”) *a szokásokban.* S nemcsak az egyes nemzetek között, hanem a népek évezredes vagy évszázados múltja s jelene között is. *Akik a historiát nem tudgyák* — értekezik Mikes a francia szerzőt követve, azt gondolják, hogy régen az emberek tudatlanabbak voltak a mostaniaknál, *s hogy most a világ sokkal okosab.* Az egyszerű ősi életviszonyokat az akkori nemzetek anyagi és erkölcsi világa összevetéséből s a változásokkal együtt lehet megítélni évezredek távlatából. A nemzetek életében vannak kezdetek, változások, a szegénység és nyomorúság vagy tudatlanság idejét gazdagság, boldogság és tudomány válthatja fel, majd a boldog állapotot a *le felé való fordulás* követi. Például *a görögök leg nagyob ditsőségekben nagy Sándor alatt valának, a romaiak Augustus alatt, az izraéliták Salamon alatt.* Ezek Fleury történeti vizsgálódási módszerének vonásai, amelyeket Mikes fordításában pontosan jellemez. Ez a szemlélet az alapja a könyv anyaga három részre osztásának s a történeti időrendet követő tárgyalásnak. Az összehasonlító szempont érvényesítése, az izraéliták szokásainak a görög, római, perzsa, egyiptomi viszonyokra való kitekintéssel történt előadása egyetemes művelődési jelleget kölcsönöz a munkának.

Ennek megfelelően látja el a tudós francia szerző a szöveget alátámasztandó forrásutalásokkal. Természetes az ószövegségi hivatkozások nagy száma; e bibliai margóutalások töméntelen volta következtében a fordító egyszerűen elhagyta őket. Találhatók a Talmudra vonatkozó utalások is. Összességében jelentős a zsidó, görög, római, keresztény auktorokra történő hivatkozások száma is, jóllehet a fordítás bizonyos elhagyásai és rövidítései következtében egyesek hiányoznak a kéziratban a kiadáshoz viszonyítva. Pl. Origenész, Szent Ágoston és Szent Jeromos; ilyenek a klasszikus kori Démoszthenész, a hellén Theokritosz; a római archaikus korból Terentius, az Augustus kori Sztrabón, a

császárkori és az utáni görög prózaírók, mint Plutarkhosz, a szofista Philosztraatosz, a pergamoni Galénosz s a művelődéstörténeti elemeket kedvelő latin Suetonius, a régiségek iránt érdeklődő Gellius és az ókori latin széppróza utolsó klasszikusa, Apuleius. Az antik világ számos Fleury által említett szerzője azonban megtalálható a fordításban. A könyv első részében csak Homérosz; a másodikban vele együtt Cato, Xenophón, Josephus Flavius, Eustathius, ill. Tertullianus és Alexandriai Szent Kelemen. A harmadik részben ez utóbbi mellett Szent Justinus s a már említett zsidó József. De az antik szerzők itt is többségben vannak: Hérodotosz, Szólón, Püthagorasz, Platón, Szókratész, Arisztotelész, Horatius, Tacitus, Philón. Egészében gazdag forrásanyag; jellemző Fleury széles körű olvasottságára és klasszikus irodalmi-történeti műveltségére, de a tudós módszerére is, ahogy elárasztotta írásművét forrásutalásokkal, ami alább következő másik írásában csak fokozódott (s arányaiban is megváltozik az újszövetség és a patrisztika javára); ez Mikes fordításában is tükröződik.

Nemcsak a forrásutalások túltengése, de a tudós értekező próza és a hosszadalmas fejtegetések helyenként unalmassá váló tudálékos előadásmódja is terhére volt a fordítónak. Kiutat keresve az általa kedvelt, élénkebb előadásfűzés irányába, szemmel láthatólag folytonosan rövidíti a francia szöveget. Fordítói munkáját figyelemmel kísérve megállapítható, hogy a gyakori összevonások, rövidítések során több mint félszáz esetben hagyta el egyes hosszú mondatok első vagy második felét; innen erednek félsoros, egy- vagy kétsoros rövidítései. A többsoros elhagyások egyes bekezdések vagy szövegrészek átalakításával, összevonásával, többször a bekezdés végének elhagyásával függenek össze, s kb. tizenöt esetben féllapnyi szövegre, mintegy tíz alkalommal pedig jobbára egy, illetve 1–3 nyomtatott lapig terjednek. Összességében Mikes rövidítési törekvése mintegy 700–800 nyomtatott sor elhagyásához vezetett, ami ismert fordítói gyakorlatát s a könyv terjedelmét tekintve igen jelentősnek mondható.

De Mikes kéziratában nemcsak elhagyások, hanem rövid betoldások is vannak, ezek részben magyar vonatkozásúak, másrészt életrajzi körülményeivel kapcsolatosak. Egy ilyen passzus olvasható mindjárt a bevezető részben: *mi azt az országot birjuk, amelyet a pannonusok és a romaiak bírták, mind azon által mennyire vagyunk szokásoktól; mitsoda nagy különbség nintsen a mi szokásunk között és azok a magyarok szokási között. kik ennek előtte hat száz esztendővel éltenek? még mostanában is mely nagy különbség vagon a törökök és a kinaiak szokási között és a mi szokásink között? nem kel tehát tsudálni...* A fordító szokása szerint a magyarokat szötte bele az összevetésbe, amint az kiderül a kiadás szövegéből. „Nous habitons le même país, qu'ont habité les Gaules, et ensuite les Romains. Combien sommes nous éloignés, de la manière de vivre des uns et des autres: et même de celle des François, qui vivoient il y a sept ou huit cens ans? Et dans ce siècle où nous sommes, quel rapport y a-t-il entre nos moeurs, et celles des Turcs, des Indiens, ou des Chinois? Donc...” Másutt van egy betoldás a kínai császárról, ami nincs meg a francia kiadásokban. Mikesnek voltak olvasmányai

Indiáról, Kínáról, levélíróként is emleget kínai motívumokat. Ezúttal így fogalmaz a 6. részben: *azt tudjuk, hogy kinában még most is szokás, hogy a tsászár a szántásnak idejekor nagy pompával mégyen udvarával az arra rendeltetett földet meg szántani maga, és ugyan bé vetni, és azután szabadul fel a szántás, ezel jó példát akarván adni az országban lévő gazda embereknek.* Ezzel szemben csupán ez áll a francia forrásban: „Enfin l’histoire de la Chine nous apprend que l’agriculture y étoit aussi fort estimée dans les temps les plus anciens et les meilleurs.” (Chap. VI. Leurs occupations. Agriculture.) A 10. részben az izraeliták ruházódása kapcsán ez olvasható: *főképpen meg mosták gyakorta a lábokat. mivel olyan forma kalapodiát viseltenek, valamint nálunk a barátok.* Mikes megjegyzése gyermekkori hazai emlékein alapul, hiszen a francia szövegben csak arról van szó, hogy a zsidók „parce que ne portant que des sandales...” (Chap. X. Leurs habits.)

Személyes motívum, de már törökországi tapasztalatain alapul a 13. rész következő mondata, amely a francia alapszöveg átalakítása: *még mái napon is a törököknek sok ilyen szokások vagyon, egy írás tudó, áitatos török, egy kereszténynek a házában nem menne pénteken.* — „Encore aujourd’hui les Mahometans ont plusieurs pratiques semblables: mais ceux qui en ont plus, et qui y sont attachez avec le plus de superstitions, sont les Indiens.” (Chap. XIII. Purifications.) Hogy mennyire személyes megfigyelésről van szó, arról a levélíró tanúskodik (pl. 4. lev. 1717; 37. lev. 1720; 42. lev. 1721 stb., 181. lev. 1750). Ez utóbbiban hivatkozik egy esetre a török vallásról s ünnepekről írva: *A törökök tisztelik a pénteket... azon a napon... egy áitatos török, a keresztény házában sem menne, a mint e velem meg történt.*

S végül még egy rendkívül érdekes török—magyar történeti vonatkozású betoldás egészen más összefüggésben, de föltehetően személyes élmény alapján. A 15. rész „a gyermekek neveltetéséről, foglalatosságokról és tanulásokról” szól. Az izraeliták nevelési szokásairól, könyveiről, a nyelv, az írás, olvasás, muzsika tanulásáról az egyiptomi, a régi görög, római iskolázással összehasonlítva számol be. A tanítás módszeréről szólva egy sajátos módszerről tudósít: *a valo, hogy az tanítások közben vagy példa beszédeket, vagy meséket elegyítettek, amelyek valamely valóságos dolgot jelenítettek. A szokás volt a régi tudosok között, hogy egymásnak meséket tsináltak, amelyek mély dolgokat jelentettek, és nehezek valának a meg fejezésre. erről példát látunk Samsonról és az ethiopiai királynéről. Azok a példa beszédek rend szerént versekre valának tsinálva, és azokat énekletek, ebből gondolom, hogy az izraeliták tanulták a musikát is, valamint a görögök, kik mind a musikára, mind az éneklésre tanították a gyermekeket. Valamég annyi könyveket nem irának, addig tsak az énekekben marada fent a nagy dolgoknak emlékezetek.* A Mikes által összevont francia szövegben is olvashatók a lényegi mozzanatok: „Les Grecs nous racontent la même chose de leurs premiers sages. [A margón: Plutarch. comm. sept. Sap.] Ils usoiert aussi de ses fables à la maniere d’Esophe, dont la fiction est si manifeste, qu’elle... Ces paraboles étoient d’ordinaire exprimées en vers, et les vers étoient

faits pour chanter: ainsi je croy que les Israélites apprennoient aussi la musique... Avant l'usage des lettres, la memoire des grandes choses se conservoit par les chansons." S folytatólag a múltból a jelenbe fordul: „Les Gaulois et les Germains en usoient encore ainsi du temps des Romains: et la même coûtume s'est conservée jusques à present chez les peuples de l'Amérique.” (Chap. XV. Education des enfans. Exercices. Etudes.) A fordító viszont így alakította a bekezdés végét: *régenten e szokás volt a németeknél. még mostanában is magyar országban; a törökkel való hadakozásokat versekre tsinálták, és azokat éneklék, való hogy csak debretzenbe a koldusok.* Mikes a magyar históriás énekekre tereli a szót, a hazai irodalmi hagyomány fennmaradására a XVIII. század elején. Látott s hallott dolgokra utalhat, amikor a kuruc fejedelem új apródjaként Kolozsvárról Szerencsre tartó Rákóczival Debrecenben járt 1707. május 4–6-án. Gondolattársítása az énekvers magyar hagyományára, a történelmi tárgyú énekszerzés, Tinódi és Ilosvai énekmondó örökségének szóbeli közvetítéssel történő továbbélésére utal.

A könyv végén: „Fin”. — a kéziratban vége. — jelzi a munka befejezését. Mikes megtoldotta egy záró fohással: *Ditsértesség az Izrael Istenének szent neve.* Hasonló jámbor tónusú záróakkord másutt is előfordul, például következő fordítása végén is.

Az izraeliták szokásairól, életmódjáról szólva Fleury fogalmazásával, célzással kora társadalmának visszasságaira is utal. Biblikus moralista kritikai szemlélete lépten-nyomon megnyilvánul, s úgy látszik, hogy fordítója ezeket híven s vele a legnagyobb egyetértésben tolmácsolja. Ez a társadalomkritika a munka, a munka kerülése, ill. a munkás életmód, a szegény-gazdag ellentéte körül forog, s általában a gazdagok, a nemesség bírálatát váltja ki. A pátriárkák jószágairól, foglalatosságairól s eledelükről szóló 3. és 4. részben például azt írja: „Avec toutes ces richesses, ils étoient fort laborieux, toujourn...” (Chap. III. Leurs biens et leurs occupations.) „Leurs valers servoient à les aider, non pas à les dispenser du travail.” (Chap. IV. Leur frugalité.) Mikes: *De ha szinte ökk ilyen gazdagok valának is, hejában nem hevertének, hanem mindenkor dolgoztanak, ... mert ők a tselédet segítségül tartották, és nem azért, hogy magokat megmentsék a munkától... Azt el lehet hinni, hogy az ilyen egyaránsu és munkás élet vala az oka, hogy oly nagy öregségeket érhatték, és... — „C'est sans doute cette vie simple et laborieuse qui les faisoit arriver à une si grande vieillesse, et mourir si doucement.” (Chap. IV.)*

Különösen azt emeli ki a 6. részben, hogy az izraeliták különbség nélkül szabadon dolgoztak, Dávidot is a mezőn találák, midőn Sámuel érte küldött, hogy királynak kenné föl. De akik a régi dolgokat nem ismerik, megütözköznek a régi szokásokon; *a dolgozókról, munkásokról és a pasztorokrol* azt gondolják, *hogy azok ostoba paraszt emberek* voltak, akik nyomoruságban és szegénységben éltek. A francia jellemzés még erőteljesebb: „Quant on leur parle de laboureurs et de bergers, ils se figurent des païsans grossiers, menant une vie penible et triste dans la pauvreté et le mépris, sans coeur, sans esprit, sans éducation.” Ezzel

szemben nem gondolnak a mai állapotokra. *Azt pedig meg nem gondolják, hogy közönségesen azért nyomorultak a mi paraszt embereink, hogy a több embereknek szolgái és mint egy rabjai, kik nem csak magoknak munkálodnak, hanem még mind azoknak, kik jellebe való renden vannak. A paraszt ember táplálja a városit, a birágot, a nemes embereket és az egyháziakat... — „Car c'est le païsan qui nourrit les bourgeois, les officiers de justice, et de finance, les gentilshommes, les ecclésiastiques...”* Mikes szinte minden rövidítés nélkül követi Fleury gondolatmenetét abban is, hogy az izraeliták munkás társadalma leírásának éle a mai nemesi társadalom erkölce ellen irányul. Tömören foglalja össze a szembeállítást a következő bekezdés. *De gondoljunk el egy olyan országot, amelyben a rendek között nintsen olyan nagy különbség, ahol a nemesi élet nem abból áll, hogy semmit ne munkálodgyanak, hanem hogy szorgalmatossággal meg tartsák a szabadságot, azaz hogy csak a törvény alatt legyenek, a magokébol éllenek, mástol ne fügjenek, és inkább kevésel meg elégedgyenek, hogy sem mint rossz modal vagy hizelkedés által gazdagullyanak meg, amely országban meg vetik a henyélést, és tudgyák mi szükséges az élethez, és ahol nagyobra betsüllik az egésséget és az erőt a gyönyörüségnél; az olyan országban tehát sokal betsületeseb a földet művelni vagy a juhokot őrizni, mint sem az egész életet a játékban és a sétálásban tölteni. Nem kell azért a Plato respublikájában menni, hogy ilyen emberekre talállyunk, mivel a világnak nagyob része eszerént élt csak nem négy ezer esztendeig.* Fleury eszményi állama az izraeliták országa, „ou vivre noblement ne fût pas vivre sans rien faire, ...et se contenter de peu plûtôt que de faire quelque bassesse pour s'enrichir: un païs où l'on méprisât l'oisiveté, ... Or il ne faut point recourir à la republique de Platon pour trouver des hommes en cet état...” Az iraeliták pásztori életéről és a mezei munkáról mondott dicséretet alátámasztja a görögök és régi rómaiak dolgos életmódja is, *mint hogy minden embernek keze és a munkára termet teste vagon, azt tartották, hogy azzal dolgozni kell...* De nemcsak ők, az egyiptomiak és a perzsák is nagy becsben tartották a mezei munkát. Összegezőképpen még egy szembeállítás: „Au lieu de nos villages, où nous voyons d'un côté des châteaux et des maisons de plaisir, et de l'autre de miserables chaumières: figurons-nous ces grandes fermes que les Romains appelloient villes, qui... Ces esclaves étoient la plûpart plus heureux que nos païsans: bien nourris bien vêtus, sans aucun soin de leurs femmes ny de leurs enfans.” A rabszolgák állapotának idealizálásával még szembeütőbbé teszi a jelenkori parasztok nyomorúságát. *Hadgyuk el tehát az illyen gyermekségünköt fogvást való gondolatokat, és a mi falunk helyet, ahol egy felöl egy kastélyt, más felöl holmi nyomorult házakot látunk, tekéntsük meg a romaiak nagy major házakot... a rabok házait, azok a rabok pedig jobb állapotban valának a mi paraszt embereinknél...* A gazdagság és szegénység állapota új jelenség, mutat rá a régi idők szokásainak ismerője; a mezei munka megvetése pedig általánossá kezd válni, ami sok családi baj okozója. *De mostanában az a rossz, hogy a nemeseket és a gazdagokat a többi is akarja követni... azért is gondolnak ki minden nap ujab ujab mesterségeket, hogy egyik erszényből a másikában menyen*

a pénz; tsak az Isten is tudgya, hogy ha ártatlané az ilyen modal valo kereset... Nem kell tehát megvetni a dolgos izraeliták szokásait, *ök azt tudták, hogy a munkára téteték az ember a földi paraditsomban...* — „Ils savoient que l'homme avoit été mis dans le paradis terrestre pour y travailler...” (Chap. VI.) A bibliai alapelv hangsúlyozása erkölcsi nyomatékul szolgál a szerző társadalomkritikai fejtegetéseinek. Fordító és levélfíró munkásságának valamint jól ismert morális kritikái szemléletének is jellemző vonása.

Amíg a munka megvetése és a könnyebb pényszerzés vágya a familiák romlásához vezet, a munka szeretete az emberi kötelek szorosabbá fűzését eredményezi. Az izraeliták multságairól szóló 17. részben ezt azzal vezeti be, hogy *a munka nem engedé nékiek, hogy minden nap vendégeskedhessenek, valamint tselekesznek mostanában a gazdagok, de...* — „L'application au travail de la campagne ne permettoit pas de faire tous les jours des festins, et... comme font aujourd'hui la plûpart des riches, mais...” *De a magok mulatására elegendő idejek vala, ugy mint szombatokon és a törvény szerint valo innepeken, de még ezeken kívül a lakadalmakkor, a midön a juhokot nyirték, aratáskor, szüretkor, és amidön kalákában mentenek egy másnak dolgozni...* — ezek voltak a kölcsönös segítség napjai „où les voisins s'assembloient pour s'aider les uns les autres...” (Chap. XVII. Plaisirs.); a dolgos gyülekezetek a kerti multságok alkalmául is szolgáltak.

Még az izraeliták életének árnyoldalai sem adnak okot a jelenkor magasztalására. Az igazság kiszolgáltatásáról értekező 26. részben a zsidók városi élete kapcsán az emberi megromlással járó gonoszságról olvashatunk. *David ki szaladván jérusalemből, az Absolon fel támadásakor, előnkbe adgya, hogy a harag és az egyenetlenség a jérusalem falain sétálnak szüntelen, a városban pedig a nyomoruság és az igazságtalanság, az utzáin az usora és a tsalárdság, de azt el hihetni, hogy se annyi perlekedések, de azok olyan közönségesek nem valának közöttök mint mi közöttünk.* — „David fuyant de Jerusalem... dans ses ruës l'usure et la tromperie... Seulement on ne peut croire que ces maux estoient moins frequens que chez nous...” (Chap. XXV. — valójában XXVI. Administration de la justice.) Fleury ezúttal is a XVII. század végi franciaországi társadalomban tapasztalt káros jelenségekre céloz; Mikes pedig egyszerűen átveszi magyar vonatkozásúvá módosított fordításában.

A könyv művészi, irodalmi szemlélete is a moralista nézőpont függvénye. Csak a jámbor izraeliták naiv pásztorköltészetét illeti elismerés, akik marhaórzés közben *idő töltésnek kedviért, mulattságra valo énekeket tsináltak.* (3. rész.) „...les poësies pastorales n'ont point d'autre fondement... et qui dans le grand loisir de cette espece de vie, et la belle humeur que ces beaux païs inspirent, faisoient des chansons fort naïves et fort agreables.” (Chap. III.) *Dávid maga is nagy poéta és fő musikás vala...* — „David lui-même étoit grand poëte et grand musicien...” A zsidók írtak könyveket is, hogy megismerjék Isten törvényét, a világ históriáját, az izraeliták geneológiáját, királyaik életét. Ám *idegen könyveket* nem olvastak, *mivel a nékik veszedelmes olvasás lett volna, mert azokból meg*

tanulták volna a pogányok helytelen és istentelen fabuláit... — „...puisqu'ils y eussent appris les fables impies et extravagantes qui faisoient la théologie des idolâtres.” Az írástudók művelték a tudományt, *de csak a papok és a proféták irnak vala historiákat... akik a dolgokat jól tudták*, hiszen okos és értelmes öreg emberek voltak. „Les prêtres et les prophètes étoient les seuls qui se mêloient de composer, surtout les histoires.” A zsidó historikusok dicsérő jellemzése Fleurynél a görög történetírók elmarasztalására irányul, ami enyhül a Mikes által kissé összevont részletben: *az ő írásokban nem láthatni se hejában valóságot, se hízkelvést, se elme mutogatást; ők a magok neveket fel nem tették, se el nem titkolták a királyokban vagy a királynékban való fogyatkozásokat; akik a Dávid historiáját irták, szintén úgy leirták egészen az ő vétkeit, valamint más egyéb szép tselekedeteit. Ők nem szoktak vala elöl járó beszédekkel élni, hanem a dolgot kimondották, mentől világosabban lehetet, és semmit ahoz magoktól nem tettek... nagy böltseséggel válogatták meg a dolgot, a melyről írtanak...* (15. rész.) — „Ils ne font ny preface ny transitions: ce ne sont que des faits racontez... et mettent l'action devant les yeux du lecteur, par une narration tres-vive... Les Hebreux n'écrivoient pas moins bien dans tous les autres genres. Les loix sont écrits avec clarté et breveté.” (Chap. XV.) Más műfajokat is műveltek, de nem voltak zsidó komédiaírók és tragédiaírók, mint a bálványimádó görögöknél, akik a vallással kereskedtek, s a *gyönyörűségnek szeretetin forgó komédiák és a tragédiák a szüretkor valo vigassággal kezdettenek a bacchus tisztességére...* (23. rész. A bálványozásról.) — „La comédie et la tragédie commencerent par les réjouissances des vendanges en l'honneur de Bacchus...” (Chap. XXII. — valójában XXIII. Idolatrie.)

Míg a zsidók a lelki dolgokra, a jó erkölcsre törekedtek, a görögök a *testi ékességet* és az *érzékenységeket* részesítették előnyben, amikor a *kép írásokban, kép faragásokban és a mesterséges építésekben foglalták magokat, a musikában igen gyönyörködtenek, és azt jól tudták; minden törvények, tudományok, csak a földi dolgokat tekintették... azt ki ki tudja, hogy a görögök mely nagyra vitték vala a szemérmertlenséget, ugy annyira, hogy a nálok nem csak szokásban, de még betsületben vala.* — „La peinture, la sculpture et l'architecture regardent le plaisir des yeux... Aussi on sçait à quel point de dissolution les Grecs arriverent par ces beaux moyens: les impudicitez les plus abominables étoient chez eux, non seulement en usage, mais en honneur.” (Chap. XXIII.) Az antik görög képzőművészetek elfogult jellemzése párosult a testi kultúra elmarasztalásával; a fordításban erősen összevont szövegrész a kiadásban a muzsika és a költészet hasonló szempontú negatív megítélésével folytatódik. Visszatér a témára később, hogy micsoda állapotban valának a zsidók a görögök birodalma alatt, a 31. részben. Ezek *összeelgyedvén* amazokkal, megismerték egymás kultúráját; a görög tudósok lefordították a zsidók szent könyveit, csodálták templomaik szépségét. A zsidók megismerték az erkölcsről *nagy kiáltással disputáló* görög filozófusokat s a magukat a *fő mesterségekben foglaló* neves embereket; *némellyek közülök a rethoricára adták magokat, némellyek a vers tsinálásra, a*

kép írok, képfaragok, az áts mesterek nagy betsületben valának közöttök, mások a geometriában, ástronomiában foglalatoskodtanak... — „Tout le reste des Grecs étoit possédé de la curiosité et de l'amour des beaux arts: l'un s'appliquoit à la rethorique, l'autre à la poësie, l'autre à la musique: les peintres, les sculpteurs, les architectes étoient fort considerez.” De a görögök tudatlanak, barbarusoknak tartották a zsidókat, s mivel nem tanúsítottak érdeklődést profán művészeik iránt, Tacitus is elmarasztalta őket. *Tegyük azt is hozzája, hogy a sidok irtozván a bálványozástól, meg vetették a kép írást és a kép faragást, amely mesterségek igen kedveségben valának a görögöknél; a sidok pedig semminek tarták a köből faragot képeket, mint olyan haszontalan munkákat, amelyek csak nevetésre valok, és amelyek csak a heverő embernek munkáji: ettől is vagyon, hogy az írás sok helyt a bálványokat hejában valoságnak nevezi...* — „Ajoütez à cela, que l'horreur de l'idolatrie, faisoit rejetter aux Juifs la sculpture et la peinture, ces arts si chers des Grecs. Ils méprisoient les statuës, comme des ouvrages inutiles et dignes de risée; qui ne pouvoient être que l'effet d'une grande oisiveté...” *Azt is el mondhattuk, hogy a sidok nem halhatták irtozás nélkül az utálatos fabulákat, amelyekel tele valának a görög poéták; ezért is igen gyűlölték őket a gramatisták, akik a fabulákat magyarázák vala, és mind azok akik a versek éneklése után élődtének, vagy akik betsületeket azok által keresék... egy görög gramatista mitsoda haragal nem halgatá az olyan sidot, aki a profétiákból szollot a bálványok ellen, aki Homérust tsalárd és hamis profétának mondá lenni, aki az istenek geneologiáit és szerelmit utálatosnak tartotta? aki az ő komédiájokot és Ceremoniájokot utálta, egy szoval, tsak a maga Istenét vallotta igazán valo Istennek lenni...* — „Par la même raison, les Juifs ne pouvoient ouïr sans horreur, les fables impies, dont les poëtes Grecs étoient remplis... tous les autres, dont la subsistance et la reputation étoit fondée, sur la poësie et la fausse theologie...” A pogány filozófusok nem hitték el a zsidók csodáit; a görögök örömet hallgatták a föníciaiak, az egyiptomiak és a zsidók más ellenségeinek gyalázkodásait, *ebből származának azok a hazug fabulák, a melyeket ír Tacitus a sidok eredetéről...* — „Les Grecs aïnsi disposez écouterent volontiers les calomnies... Et de-là vinrent ces fables impertinentes, que Tacite debit si serieusement, quand il veut expliquer l'origine des Juifs, et faire le sçavant historien...” (Chap. XXX — valójában XXXI. Etat des Juifs sous les Macedoniens.) Fleury természetesen a zsidó forrásoknak ad igazat, és védelmébe veszi a zsidó nemzetet a görög s római támadásokkal szemben. Sőt az üldözések idejére utalva, a keresztény mártírok előképének tartja az áldozatokat: *leg első példa az egész világ historiájában, kik a hitért holtanak volna meg, azon idő előtt nem látunk egy pogányt is, se egy filosofhust, aki valamely kint vagy halált szenvedet volna a maga vallásáért...* (31. rész.) S amint az utolsó időkben lévő zsidóknak szokásairól és a zsidók sokféle vallásáról és babonáságairól szóló utolsó (33. és 34.) részekben megtudjuk, sokan a görög nyelv tanulására *adták vala magukat*, s más népekkel együttélve, változtak erkölcsaik. *De azt tsak meg kell vallani, hogy ezen utolso időkben lévő sidoknak szokások igen meg romlottak vala... példa erről a Kristus, akit kinos*

halálal ölének meg... — Mind azon által, ilyen nép között marada meg a jó erkölcs, a tudomány és a vallás... le szálván tehát az évangéliumnak kegyelme ilyen szent állapotban lévő személyekre, könnyen tekkéletes keresztényeké tévé ezeket a valóságos izraélitákat. (35. rész.) Ez a konkluzió megfelel Fleury könyve célkitűzésének, illetve ezt követő írása bevezető mondanivalójának.

Az izraeliták korabeli és modern ábrázolásával kapcsolatban érdekes megjegyzések olvashatók Mikes fordításában. A szerző abból indul ki, hogy bizonyosat nem lehet tudni, mivel a zsidóknak tiltott volt a „képírás” és a „képfaragás”, s így a görögök munkáira vagyunk utalva. *Nem szóllok a mostani kép irokol, mivel annak nagyob része ugy írja le... valamint mostanában viselik a köntöst, ki veszem a hires Raphaelt és más ilyeneket, kik jól tudták a régi szokásokat...* Már hozzászoktattak bennünket ahhoz, hogy a pátriárkáknak tsalmát (turbans) tésznek a fejekre és övig valo szakálal írják le... (10. rész.) — jobb volna igazán s fogyatkozás nélkül leírni a régi dolgokat. „Je parle des ouvrages des plus grands peintres, excepté Rafaël, Poussin, et quelque peu d'autres, qui ont bien étudie l'antique et les moeurs de chaque temps, ou comme ils disent, le costume...” De nem kell oly messzire menni a múltban, mert ha valaki meg láttya a nagy atya képit tsak nem szár középig erő dolmányban, azt meg neveti, mivel nem szokot hozzá... — „voyant les portraits de leurs grands-peres, avec des habillemens, dont tout le ridicule paroît, parce que...” (Chap. X.) De az is furcsa, ahogy a musikás Dávidot ábrázolják, a kép irok hárfát adnak a Dávid kezében, nem tudjuk miért, mivel nem tudjuk azt, hogy mitsoda féle musikás volt. (15. rész) — „Ainsi nous quand nous donnons une harpe à David, ce n'est que par conjecture...” (Chap. XV.) Mikes átveszi Fleury képírásra vonatkozó bíráló észrevételeit.

Az *Izraéliták Szokásáról* c. kézirat keletkezése valószínűleg azzal függ össze, hogy Fleury munkája nemcsak Mikes tanulságos olvasmánya volt, hanem forrásul is felhasználta irodalmi leveleinek írása közben (vö. *ÖM* I. 1718–1727 stb. jegyz.). A levélíró utazásai és törökországi életkörülményei folytán is foglalkozik a szokások viszonylagosságával, mind a korabeli eltérések megfigyelésével, mind történeti összefüggésben, amihez személyes élményei és olvasmányai egyaránt hozzájárultak, s amire Fleury könyveinek olvasása is ösztönözhetette.

Les Moeurs des chrestiens

Kiadás	Chap. száma	Partie I—IV
1682 in 12°	LVII	I. Division de ce Traité. II. Eglise de Jerusalem. Première Partie.
1683 in 12° Corrigée et augmantée.	LVII	III. Temps des persecutions. Seconde Partie. IV. Instruction. Baptême. V. Vie chrestienne. Prière. VI. Etude de l'Ecriture Sainte.

Kiadás	Chap. száma	Partie I—IV
	 XXVII. Troisième Partie. XLIV. Quatrième Partie.
1694 in 8° Dernière éd. corr. et. augm. 1701 1712 1713 1754	LXVIII +I= LXIX	I. Division de ce Traité. II. <i>Vie de Jesus Christ</i> . Première Partie. III. Eglise de Jerusalem. IV. Temps des persecutions. Seconde Partie. V. Instruction. Baptême. VI. Prière. VII. Etude de l'Écritures Sainte. XXXIV. Troisième Partie. LV. Quatrième Partie.
Közös kiadás 1700 in 12 1701 in 12	LVII LVII	Ua., mint 1682, 1683. kiad.
1720 in 12 1727 1735 1739 1746	LXVIII +I LXIX*	Ua. mint 1694, 1701, 1712, 1713, 1754. kiad.
Mikes	LXIX	1. Ezen könyvnek elosztásáról. 2. Második beszélgetés. Első Rész. 3. Harmadik beszélgetés. 4. Negyedik beszélgetés. [Második Rész.] Ua. mint 1694 etc. 1720 etc. 34. Harmadik Rész 55. Negyedik Rész

* I=Valójában a jelzett francia kiadásokban is LXIX Chap. van. Igaz, hogy ezek szövege végén is LXVIII az utolsó Chapitre jelzése, s a Table des Titres is ezzel végződik. De itt is, ott is téves számozás következte; az alábbi módon: LXV. Chap. Multitude des docteurs (p. 401).

A folyamatos szövegben kétféle ismétlődő számozás fordul elő:

1694: LXV. Chap. LXVI. LXVI. LXVII. LXVIII.

1701: LXIV. Chap. LXV. LXV. LXVI. LXVII. LXVIII.

1712: LXIV. Chap. LXV. LXV. LXVI. LXVII. LXVIII.

1713: LXIV. Chap. LXV. LXV. LXVI. LXVII. LXVIII.

1754: LXV. Chap. LXVI. LXVI. LXVII. LXVIII.

Közös

1720: LXIV. Chap. LXV. LXV. LXVI. LXVII. LXVIII. (mint 1701, 1712, 1713)

1727, 1735, 1739, 1746, 1755, 1760: mint az 1720-as kiadás. Mikes kéziratában a számozás folyamatos az elsőtől a 69-ig. A Table des Titres számozásában más zavar mutatkozik: Chap. LV. után kimaradt a következő (a szövegben Chap. LVI-tal jelzett Corruption des Romains) Chapitre. Innen kezdve a Table e hiány miatt eggyel kevesebbet mutat a LXVIII-ig tartó számozásban, minden említett kiadásban.

A Table a kötet elején van (1694, 1701 etc.); hátul helyezkedik el (1720 etc.) a közös kiadásokban; Mikesnél is. A kiadások szerkezeti áttekintéséből adódó, Mikes fordítására vonatkoztatható tanulságokat alátámasztják a szövegtérések.

1682 in 12°	„La vanité y trouve son compte; on croit par là se distinguer...” Chap. LVI. p. 490.	„Peut-être aussi que...entendre.” LVI.p.486.
1683 in 12°	„La vanité fait que l'on croit par là se distinguer...” LVI. p. 419.	Ua. LVI. p. 417.
1694 in 8°	„On se flatte par la vanité de se distinguer...” Chap. LXVII. p. 423.	Peut-être aussi que...entendre. + kb. 11 sor: „Ils verront que leurs réformateurs ont ...dont ils se sont separéz.”
1701	Ua. Chap. LXVII. p. 423.	
1712	Ua. Chap. LXVII. p. 423.	
1713	Ua. Chap. LXVII. p. 423.	
1754	Ua. Chap. LXVII. p. 546.	

65. Beszélgetés. A Doctorok sokaságáról.

LXV. Chap. [!] Succession de saine doctrine et de bons... (p. 410).

66. Beszélgetés. Hogy a jó tanítás minden koron meg volt. és...

LXVI. Chap. Quels abus tolerez, et comment (p. 416).

67. Beszélgetés. Hogy mi formában, és mitsoda viszá élést... S az eltérő számozás így folytatódik végig:

LXVII. Chap. — 68. Beszélgetés.

LXVIII. Chap. — 69. Beszélgetés.

		LXVII. p. 420. Ua. 1701. p. 421. 1712. p. 421. 1713. p. 421. 1754. p. 543.
Közös kiadás 1700 in 12° 1701 in 12°	Ua., mint 1682, 1683	Nincs „Peut-être aussi que...”
1720 in 12° 1727 1737 1739 1746	Ua., mint 1694 etc. LXVII. p. 381. Ua., „ <i>On se flatte par la vanité</i> Ua., „ <i>de se distinguer...</i> ” Ua., Ua.,	Ua. 1694 etc. LXVII. p. 379. „ <i>Ils verront... se sont separez.</i> ”
Mikes	<i>az olyan, könnyen hízkelkedik magának, hogy meg különböztesse maga... 68. beszélgetés.</i>	<i>ezt is meg látták, hogy az ő refor- mátoruk csak igen... mint a kiktől el sza- kadtanak. 68. be- szélgetés.</i>

Az előbbieken tapasztalt szövegeltérések alapján a Mikes-fordítás valószínűsíthető forrása az 1694 8° típusú (1701, 1712, 1713, 1754) francia kiadás; szöveg szerint igen, de formátumra nézve nem felel meg az 1720 12° típusú (1727, 1735, 1739, 1746) közös kiadás.

A 68. beszélgetésben jelzett két szövegrész nincs meg az első (1682) és második (1683) kiadásban; csak 1694-től kezdve fordulnak elő a szövegben, kivéve az előbbieken alapuló első két közös (1700, 1701) kiadás. Van még egy mondat e könyv elején, az első beszélgetésben, amely arra vall, hogy a fordító kizárólag 1691. utáni kiadású szöveget használhatott. Fleury: „... et ceux qui voudront en voir les preuves, les trouveront dans les deux premiers volumes de mon histoire ecclesiastique.” (1694. p. 1–2.) Mikes: *és akik erről bizonyosságot kívannak, azok meg olvashatták az anyaszent egy ház historiáit*, — kerülve a francia szerző megfogalmazását, aki az egyháztörténetet sajátjaként említi. Mivel az *Histoire ecclesiastique* c. összefoglalás (Tom. I–XX) első kötetei 1691-től jelentek meg, a Mikes által használt kötet nem lehet ez előtti kiadás. A korábbiakból (1682, 1683 és az ezekből készült közös kiadások) ez a mondat hiányzik.

De az 1691 utáni francia kiadások differenciálására is akad néhány további szövegrészlet. „Comme il nous étoit semblable en tout, hors le peché; il... et rien

ne pouvoit être déreglé dans un corps conduit par la sagesse même.” (1701. p. 24. II. Vie de Jesus Christ. Première P.) Mikes: *mint hogy pedig mindenben hasonló volt hozánk a vétkén kívül, ... akit maga a bölcsesség igazgatót.* (2. Beszélgetés.) Mintegy féloldalmi nyomtatott szöveg nincs meg az 1694-es kiadásban, csak az 1701, 1712, p. 24. 1713, p. 24. 1754-esben, valamint az 1720, p. 167. 1727, p. 167. 1735, p. 167. 1739, p. 167. 1746, p. 167. 1755, p. 176. 1760, p. 176. közös kiadásokban.

Hasonlóképpen: XL. Sermon. 40. Beszélgetés. *A prédikállásrol.* — végén levő rövid bekezdés kb. négy sora nincs meg az 1694-es kiadásban; csak az 1701, p. 256. etc. és az 1720, p. 289. etc. közös kiadásokban.

Ilyen eset: XLV. Conciles. 45. Beszélgetés. *A Conciliumokrol.* — végén a bekezdést záró sorok: „On voit en détail la forme de tenir des Conciles dans le quatrième Concile de Toledé.” Tom. 5. Conc. p. 1702. Nincs meg az 1694-es kiadásban csak 1701, p. 278. etc. és az 1720, p. 300. etc. Mikes: *atoletumi negyedik Conciliumbol, meg lehet látni, miképpen, és mi formában kel tartani a Conciliumokat.* tom. 5. S folytatólag egy utalás: Mikesnél *euseb. V. hist C. 34.* ugyanígy az 1720-as kiadásban, *Eus. V. hist. c. 34. (p. 302).* — Az 1694-es és 1701-es kiadásban *Eus. VI. hist. c. 34. (p. 280).* Hasonló apróság, de az előbbiekkal együtt említendő az LII. Monasteres. 52. beszélgetés. *A klastromokrol.* szövegében: *De meg ellenben, ... bekezdés ugyanígy új bekezdés „Aussi...”* 1720, p. 321. — Nem új bekezdés, hanem folytatódó szöveg, „Aussi...” (1694, 1701, p. 314.) Jóllehet Mikes fordítói gyakorlatában előfordul, hogy új bekezdést ír folyamatos francia szövegből, vagy új bekezdést olvaszt be folyó szövegbe.

Mindezek figyelembevételével a Mikes-fordítás alapjául szolgáló forrásmű az 1701 8° (és azonos lapszámú 1712, 1713) típusú különálló kiadás lehetett; szöveg szerint változatlanul fennáll a kisebb formátumú 1720 12° (1727, 1735, 1739, etc.) közös kiadás lehetősége is.

A közös kiadások (éditions collectives) ellen szól, hogy a rodostói könyvtár jegyzékében Fleury munkája nem együtt, hanem két egymás után következő kötetben van fölvéve: in octavo jelzés alatt.

Tomes

[105.] Moeurs des chrétiens 1

[106.] Moeurs des Israelites 1

Ha itt valóban két külön kötetről van szó, akkor a fentiek alapján szóba jöhető kiadások:

A 1701 in 8° (és 1712, 1713) Les Moeurs des chrestiens.

B 1690 in 8° (és 1700, 1701, 1712, 1732) Les Moeurs des Israëlites.

Amennyiben az in 8° alakú könyvek között voltak in 12° alakú kötetek is (vö. pl. Courtin: *Traité de la paresse...* előbb tárgyalt művét), s Fleury közös kiadású könyvét a benne közölt két mű címe szerint vették jegyzékbe, olyan együttes kiadásról lehet csak szó, amelyet az előbbi A és B típusú szövegkiadás valamelyikéből szerkesztettek össze: 1720 in 12° (és 1727, 1735, 1739) Les Moeurs des Israëlites et des chrestiens, éditions collectives. A rodostói könyv-

jegyzék egyébként három csoportból áll: In folio — In quarto — In octavo. Az ívrétű, negyedretű s nyolcadrétű kötetcsoportok jól elkülöníthetők egymástól. A 8° és 12° formátum között már nincs ilyen nagy különbség, s így föltehetőleg nem választották szét, vagy így csoportosították őket a leltár fölvételekor.

A fordító hellyel-közzel saját megjegyzéseivel toldja meg a francia szerző szövegét. A házasságról szóló 12. beszélgetésben például a gyűrűs pecsétnyomó régi használatával kapcsolatosan hozzáfűzi, *valamint most is a törököknél*. Alább A temetésről 31. beszélgetésben említi az éneklést, imádságot követő őskeresztény lakomát, *amely vendéglést nevezék agapesnek*, eddig a francia szöveg, de Mikes hozzát teszi, *ezt nevezik a mi nyelvünkön tornak*. Érdekesek az 57. beszélgetés ilyen vonatkozásai: *A barbarusok el terjedésekről és szokásokról*. (LVII. Incursions des Barbares et leurs moeurs.) Fleurynél: „Il est vrai que les barbares se convertirent. Les Francs se firent Chrétiens: Les..” *A valo hogy a barbarusok meg térének, a magyarok keresztényeké levének, a gotusok, lombardusok...* Mikes szokása szerint a magyarokkal helyettesíti a franciakat, illetve őseiket, de ezúttal tévesen ír magyarokról a IV. század frankjai, a gótok és a lombardok társaságában. Az amerikai vademberekről szól a további francia szöveg: „...il a esté tres-difficile jusques à present d'en faire des Chrétiens; sinon de ceux qui ont esté dès l'enfance aprivoisez et éleveez parmi les François.” Mikes: *mostanáig is nehéz belölk keresztényt tsinalni, hanem az olyanokbol, kik a francziák, vagy a spanyolok között nevedkedenek fel...* A fordító és levélíró Mikesnek voltak más olvasmányai is a vademberekről, és a *spanyolok* így kerültek ide. A beszélgetés a vad és barbár népekre utalva fejeződik be. „Je ne veux pas dire que les Francs et les autres peuples vainqueurs des Romains fussent encore en cet état. Mais...” *Nem mondom azt, hogy a hunnusok, vagy az akori nemzetségek ilyenek lettenek volna, de...* — ahol hunok kerültek a frankok helyére.

Másutt Fleury is beszél magyar vonatkozásokról. *A nap nyugoti szokásokról és a tizedik saeculumban lévő rendeletlenségekről* írott 60. beszélgetés (LX. Moeurs de l'Occident. Desordres du dixième siecle.) első bekezdésének témája az európai részek pusztítása: „...l'empire François... les Normands encore payens le pillerent et le desolerent de tous cotez; les Hongrois aussi payens coururent l'Italie; les Sarrasins...” Mikes összevonással írja: *az időkben a saracenusok nagy rablásokat követtek orosz országban, spanyol országot már annak előtte száz esztendővel birták, a magyarok még akkor pogányok lévén, Európának egyik részét fel nyargalták, és...* A következő, A vallás megtartásáról készült 61. beszélgetés — LXI. Conservation de la religion fejtegetései közben olvasható: „S. Gerard noble Venetien évêque et martyr en Hongrie, et... S. Gerand Comte d'Aurillac, S. Etienne roi de Hongrie, S. Emeric son fils, l'empereur S. Henry, le roi Robert.” Mikes: *szent Gerardus püspök, velencezi nemes ember lévén, magyar országban martýrságot szenvedet... a világiak között is látunk egy néhány szenteket, úgy mint szent István magyar királyt, szent Imrét, az ő fiát, szent Henricus császárt, Robertus királyt, s a folytatást már ő fűzte hozzá a*

62. beszélgetés egyik bekezdése végéről: *ugyan ezis tsinálta azt az Isteni hymnust, veni sancte spiritus, et emitte Coelitus*. Mikes alkalmi bővítései és a szöveg magyar vonatkozásai összességükben sajátos színt adnak e fordításnak.

Fordítói eljárására itt is az a jellemző, hogy a francia szöveget átültetve, Mikes a szerkezeti rendet megőrizve, tömöríti Fleury művének tartalmát. Mintegy másfélszáz sort hagyott el, mondatok, sorok, bekezdések összevonásával, kihagyásával, nyomtatott lapok megrövidítésével, ami jóval kevesebb, mint az előző kéziratban. Ugyanakkor a forrásutalások túlzott mértékben megszorodtak, a bibliai hivatkozások aránya pedig az újszövetség javára tolódott el. Nyelvi-stilisztikai szemszögből továbbra is rendkívüli erőpróba volt a francia klasszicizmus fejlett értekező prózájának, Fleury csiszolt egyéni nyelvezetének és sajátos történeti elbeszélő oktató prózájának magyarra fordítása.

A munka egyik gondolati alapvonása a krisztusi őskereszténység szegénységének hangsúlyozása. *A bizonyos, hogy mindenkor nagy szegénységben élt... — „En effet il vécut toujours dans une grande pauvreté...” — emeli ki a Krisztus Jézus életéről szóló 2. beszélgetésben (Chap. II. Vie de J. C.). Az őskeresztény közösség, amelyben a híveknek egy szívek vala és egy lelkek, azon elv alapján formálódott, hogy nem lehet addig a közönséges társaság tekkelltes, valamég az emberek azt mondgyak, ez a tiéd, ez az enyim... — „Ils voyoient bien que pour faire une société parfaite, il falloit ôter le tien et le mien, et tous les interêts particuliers...” (3. Beszélgetés. A jeruzsálemi anyaszentegyházról. — Chap. III. Eglise de Jerusalem.) A keresztény erkölcsi intelem régóta érvényes: *Leg inkább a gazdagoknak jóvallyák vala, hogy szorgalmatossággal olvasnák a szent írást, azért hogy el kerüllyék a henyéltést... a predálást, huzást, vonást ne kövessék... — „C'étoit particulièrement aux riches que l'on recomandoit de lire assidûment l'écriture, pour éviter l'oïsiveté et la curiosité... et ne point faire de concussions ni de fraudes...” (8. Beszélgetés. A munkáról és a hivatalról. — Chap. VIII. Travail. Professions.) Visszatérő moralista témakör a szegények és gazdagok életmódjának a munka és egészség révén történő szembeállítás: *azt láttyuk a közönséges nép között, hogy a mulattságot nem keresi, hanem a munkát, és a test mindenkor jó egészséges erőben vagyon. A mulattságot pedig tsak a gazdagok és a henyélok keresik, hogy még is enyhíttessék a henyéltésben valo magok meg unásokot. — „On le voit par l'exemple des pauvres et de tout le peuple, qui travaillent continuellement. Ce sont les riches et les gens de loisir, qui cherchent les divertissemens, pour diminuer l'ennui de leur oïsiveté.” (11. Beszélgetés. A keresztények szemérmetségel való magokviselésekről. Chap. XI. Modestie et serieux des Chrétiens.) A keresztény egyházi közösségek kezdetben igen szegényesek voltak, a hívek ajándékaiból tartották fenn magukat, segítették a mártírok árváit és a szegényeket; *jóságuk mind inkább ingo bingo jóvakból állot, eledel némüböl, köntösökből és kész pénzből... — „Ces biens communs des eglises pendant les trois premiers siecles ne consistoient quere qu'en meubles, en provisions de bouche, en habits, en argent comptant, qui...” (28. Beszélgetés. A szegényekre való gondviselésről. — Chap. XXVIII. Soin des pauvres.) Nemesak****

a hívek, papjaik is kevéssel beérték. *A püspökök és a több egy háziak igen szegényül éltek... valamint a köz renden valók...* — „Tous les clercs jusques aux évêques, vivoient pauvrement, ou du moins simplement, comme des gens du commun...” (32. Beszélgetés. A püspökökről és más egyháziakról. — Chap. XXXII. Evêques. Clergé.) Néhány évszázad múltán romlottak az erkölcsök: nem lehetett megakadályozni, *hogy annyi sok számu új keresztények között ne szivárkozzék olyan állapot, a melyet a világi haszon keresés okozot... a buza mindenkor elegendes volt a konkolyal... a gyönyörűséghez való szeretet, a fősvénység és a nagyra vágyás fel serkenének, a világ ha keresztényé lett is, azal tsak világ marada, lassan, lassan, különböztetni kezdék a keresztényeket... A természetnek meg romlása mindent meg ront, viszá kezdének élni azal, ami addig jonak láttot lenni...* — „C'est cette decadence qui me reste à expliquer... Voici donc en general que a esté le progrès du relâchement... Il y avoit toûjours de la zizanie mêlée avec le froment... Le monde devenu Chrétien ne laissoit pas d'être monde... La corruption de la nature empoisonne tout.” (4. Rész. 55. Beszélgetés. Hogy mennyire meg bomlottanak és eltávoztanak a keresztények. — IV. Partie. Chap. LV. Relâchement des Chrétiens.) A befolyásos egyháziak a jó erkölcsök visszaállítására, az eretnkségek megszüntetésére törekedtek. *A fejedelmek előtt valo tiszteleteket és hiteket a püspökök arra fordították, hogy a népen valo huzást, vonást és az igazságtalanságokat meg gátolják... azt meg kell vallani, hogy mihent a világi uraságokat eszekeverték a papi rendel, az anyaszent egy ház rend tartásiban nagy fogyatkozások lettenek.* — „Les évêques... pour empêcher les injustices et les oppressions...” (58. Beszélgetés. A rómaiaknak a barbarusokkal való eszeelegyedésekről. — Chap. LVIII. Mélange des Romains et des Barbares.) Később a keresztény társadalomban súlyosodtak a bajok: *a fő renden lévők huzni, vonni kezdék a szegénységet...* — „Les seigneurs en prenoient occasion de faire des exactions sur leurs sujets, pour fournir...” (63. Beszélgetés. A penitenziatartásban való változtatásról. — Chap. LXIII. Changement dans la penitence.)

A vallás erkölcsi szemponttal párosult biblikus társadalombírálat nemcsak a kereszténység, hanem az antikvitás, a pogányok viszonylatában is érvényesül. Mint a zsidók-görögök ószövetségi tárgykörében már szó volt a bálványozók káros befolyásáról, itt keresztény—római összefüggésben emeli ki a szerző: *A pogányoknak szines jó erkölcsök oly tör volt, a melyben könnyen estenek a gyenge keresztények...* — „Les vertus aparentes des Payens étoient un autre piege pour les foibles.” (55. rész. — Chap. LV.) *A jó erkölcsű keresztények azonban ellenálltak a pogány római nemzetségnek, melyet rossz erkölcsök vitt a romlás útjára, bűneik pohára meg telvén, az Isten példás igazságot tett rajtuk... a barbarusok... fel prédálák roma városát...* A kérdés egyetemes történeti jelentősége következtében kialakult polémiát idéző moralista álláspont szerint fogalmazódik meg az egyháztörténeti érdekű megállapítás: *e tehát a valóságos oka a romai birodalom elesésének, és nem a keresztényi vallásnak fel állítása okozá azt, a mint tartották a koron a pogányok, és* — fűzi hozzá indulattal — *amint*

Machiavélus és más egyéb istentelenek merék azt mondani az utolsó időkben. (56. Beszélgetés. A rómaiak megromlásokról.) „Voilà les vrayes causes de la chute de l'empire Romaine,... — et comme Machiavel et les autres politiques impies et ignorans ont osé dire dans les derniers temps.” (Chap. LVI. Corruption des Romains.) Fleury könyve megjelenését követő mintegy fél évszázad múltán, Mikes fordítása keletkezése körüli időszakban látott napvilágot Montesquieu: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (1734) c. műve. Elmékedéseiben a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól összefoglalja a korabeli vitákat, és elmondja, hogyan vezetett a szabadság és a republikánus erények eltűnése a Római Birodalom bukásához.

A rómaiaknak a barbarusokkal való összeelgyedéséről írt s említett 58. beszélgetésben sok szó esik a háborús évszázadokról, a galliai, németországi, itáliai részeken dúló harcokról, pusztításokról. A kereszténység ekkor is a békesség *fundamentuma* és a *felebaráti szeretet* hirdetője volt: *a való, hogy a keresztényekhez nem illik úgy az országokat való hódítás, mivel azok a nagy hódítások és országok nyerése nem más, hanem nevezetes és emlékezetes tolvajságok...* — „Il est vrai que les Chrétiens ne sont pas si propres à devenir des conquérans, parce que les grandes conquêtes ne sont la plûpart que d'illustres brigandages.” (Chap. LVIII.) Fleury háborúellenes álláspontját olyan időben fogalmazta meg, amikor a két európai keresztény királyság, a Bourbon-dinasztia és a Habsburg-ház uralkodói kölcsönösen hódító háborúkkal voltak elfoglalva. A fordító Mikesnek pedig már voltak történelmi ismeretei a XVII. és XVIII. század fordulójára vonatkozó háborúkról.

Visszatérve a barbár időkre, előfordult, hogy *az anyaszent egy ház jóságát* is oltalmazni kellett különféle ellenségektől; *való hogy az anyaszent egy hazaknak nagy jóságok vala, de azokra szüntelen vágytanak a fejedelmek és az urak, akiknek mindenkor fegyver volt kezekben...* De nem hiányzott a fegyver a nagy térítő kezéből sem: *Carolus magnus* idejében törekedtek az egyház tekintélyét helyreállítani, *a hitnek magva el vala ültetve saxonniába, bavoriába es az egész német országba, hogy pediglen azt meg gyarapithassa azokban a kemény nemzetekben, kényszeríték fegyverrel meg halgatni a predikációt. Tehát őt eleinte sok erőszakal való meg térítések valanak...* „dans la Saxe, dans la Baviere, et dans tout le reste de la Germanie; mais pour l'affermir chez ces nations indomptables, Charlemagne avoit esté obligé de soutenir la prédication par le fer et par les supplices.” (60. Beszélgetés. A napnyugoti szokásokról, és a tizedik saeculumban lévő rendeletlenségekről. — Chap. LX. Moeurs de l'Occident. Desordres du dixième siecle.) Ilyen körülmények között a hit aligha gyökeresedett meg ezekben az országokban, amelyek később az eretnység, a reformáció fészkeivé váltak.

Van a hadakozásnak még egy sajátos területe, *a fegyveres szarándokok* vagy a *keresztetek* muzulmánok elleni hadakozása. A hitetlenek elleni háború sok lelki jót ígért és testi, anyagi haszonnal járt, de még több erkölcsi visszasságot okozott. Fleury is magáévá teszi a korabeli jogos kritikát: „Aussi est-il certain

par les historiens, que les armées des croisez étoient non-seulement comme les autres armées, mais encore pire; que toutes sortes de vices y regnoient, et...” (Chap. LXIV. Croisades et Indulgence.) Mikes szintén elfogadta a kritikai motivációt: *ugyan láttuk is azt a historiákból, hogy a keresztes had hamisab volt a más féle hadnál... és hogy minden féle vétek volt közöttök...* (64. Beszélgetés. A keresztesekről és az indulenciákról.) A levélírónak voltak erről különféle olvasmányai, de erkölcsi konklúziója hasonló: *akik erről irnak, nyilván fel teszik, hogy a keresztes hadnál el fajultab had nem lehetet mindenben, és nem kel csudálni, ha az Isten egyszersem áldotta meg a keresztes hadat...* (80. lev. 1727. ÖMI. 146–148, 606–607.)

A moralista nézőpont érvényesül a patrisztika olyan retorikai s filológiai kérdéseiben is, mint a szentatyák szentírásmagyarázó munkásságának értékelése. Ezek a régi *szent predikátorok* röviden, „együgyűen” prédikáltak, beszédekben, írásaikban nincsenek „haszontalan okoskodások”, kerülték a „haszontalan versenglést”, *nem igyekeztenek az ékesen valo szolláson, vagy hogy peroratiokot tsinállyanak... azért is nevezik az ő predikaciojokot homéliáknak, az az nyájas beszélgetésnek, oktatásnak...* — „Il est vrai; ces saints évêques ne prétendoient parler familièrement,... homelies en grec, et en latin sermons; c'est-à-dire entretiens familiers.” Szent Ágoston munkái között *a predikacioi leg együgyűbbek, azoknak stílussa könnyeb, mint sem a leveleknek*, mert tekintettel volt hallgatóságára, egy kis városkában prédikált hajósoknak, munkásoknak és kereskedőknek. Mások viszont, mint Szent Cyprianus, Szent Ambrus és Szent Leó nagyvárosi hallgatóság előtt prédikáltak, *ezeknek predikaciojok pompásab és ékeseb...* — „Les sermons de S. Augustin... le stile en est bien plus coupé et plus facile que celui de ses lettres; parce qu'il prêchoit...” *Sokan a mi predikatorink közül mind más féle gondolatban voltak az atyák predikacioi iránt, ...nem kel azokra a fogyatkozásokra vigyázni, a melyeket a mostani humanisták tulajdonítanak az atyáknak, tudni illik, hogy tisztán nem beszélletenek deákul, hogy beszédeket tsak gyengén bizonyították, némelykor jádzo beszédeket éltenek. Ezeket az időnek kel tulajdonítani, a melyben éltenek, ha Cicero vagy Terentius idejében éltenek volna, ők is ugy beszéltenek volna valamint azok...* — „...que les humanistes modernes reprochent aux peres...” (40. Beszélgetés. A prédikállásról. — Chap. XL. Sermon.) A humanista filológusok latin stíluskritikájával szemben a szerző védelmébe vette a szentatyák írásait.

A kolostoralapítás és templomépítészet kapcsán két említésre méltó mozzanatot emelünk ki. A régi s újabb viszonyok közti összefüggésre utalva Fleury a remetéskedő barátok lakásáról írja: „Les celles ou cellulés chez les premiers moines habitans des deserts, étoient autant de cabanes ou petites maisons séparées, comme celles des Chartreux et des Camaldules.” Mikes, aki Rákóczi-val együtt korábban Grosbois-ban (Yerres) a kamaldúliak kolostorában lakott (1715–1717), ismerte az ilyen kolostori települési formát: *a pusztában lakozo barátok Cellái, kalyibák vagy egy mástol mesze valo kis házatskák valának, valamint mostanában a Cartusiánusok vagy a Camaldulok Cellái...* (54. Beszélge-

tés. — Chap. LIV.) Alább a rendalapításokról szóló részben is említi őket: „En France la discipline monastique commença à se relever, par la fondation du fameux monastere de Cluny, dont... En Italie S. Romuald fonda le monastere de Camaldoli et...” — Mikes csak a kamaldúliakat hagyta meg, talán mert személyesen is jól ismerte utódaikat: *szent romuáldus akoron szerzé a Camaldulensis barátokot, és sok szent tanítványokot hagyta maga után...* (61. Beszélgetés. — Chap. LXI.) Ismeretes, hogy Rákóczi Rodostón is levelezett a grosbois-i kamaldúliakkal.

Az antikizáló francia barokk és klasszicista egyházi építészeti formák forrásait kutatva Fleury saját megfigyelései alapján antik mintákra figyel, „comme il étoit aux maisons antiques”, *Egy szóval úgy tettik, hogy még mostanában is fel találok a klastromokban a régi romai házaknak formájokat, valamint azokat le írják Vitruvius és Palladius...* Marcus Vitruvius Pollio és A. Palladius római építészek; Palladius nevének említésével a régi maradandó emlékek megbecsülésére emlékezteti az olvasót. „Et comme les plus savans architectes étudient avec soin ci qui reste des bâtimens antiques, sachant que leur art ne s'est relevé dans les derniers temps, que sur ces excellens modelles...” Mikes hasonlóképpen: *valamint hogy mostanában tsudállyuk azokat a régi épületeket, a melyek annyi saeculumtól fogvást meg maradtak, és valamint hogy mostanában is a tudos építő mesterek tanullyák azoknak a régi épületeknek formájokat, tudván azt, hogy az ő mesterségeket azok a fő példák vitték anyira, hasonló képen...* — folytatja a kolostori régiségekre térve — *a klastromok a régi dolgoknak kints tarto helyei, a leg régieb kéz írások ott talaltattak fel... mostanában is találnak ót minden nap...* — „On découvre tous les jours dans les usages écrits des anciens monasteres, des antiquitez ecclesiastiques tres-curieuses.” (54. Beszélgetés. — Chap. LIV.) Amivel a szerző a XVII. század második felében megélnékült egyháztörténeti kutatásokra céloz.

Mikes fordítói munkájával, rövidítő, tömörítő eljárásával kapcsolatba hozható Fleurynek egy olyan szerzői megnyilatkozása, amely saját módszerére vet fényt: „Je n'ai rien dit ici qui ne soit familier eux gens de lettres, et tiré des livres qu'ils ont entre les mains; ils verront même que j'en ai beaucoup omis.” *Az ilyen nagy bizonyos dolgokrol irván... semmit itt olyat nem mondtam, a melyet az olvasot emberek nem tudnának, és azt olyan könyvekből vettem ki, a melyek közönségesek, sőt még azt is meg láthatyák, hogy sokat el is hagytam...* (68. Beszélgetés. Hogy mi haszonra légyen ez az írás. — Chap LXVII. — valójában LXVIII. Usage de cet écrit.) Mikes figyelemmel kísérhette a szöveg és a források összefüggését, és ő is élt a Fleury által követett módszerrel, s önállóságát tanúsítandó, saját meggondolása szerint hagyott el a francia szövegből, bár ezúttal jóval kevesebbet, mint Fleury előző könyve fordításakor.

Mikes az utolsó beszélgetésben hűen követi Fleury rövidre fogott befejező szavait. (69. Beszélgetés. Befejezés. — Chap. LXVIII. — valójában LXIX. Conclusion.) *A vége* — „Fin.” után itt is a könyv tartalmához illő fohással — *Légyen üdvözítőnk szent nevének dűseretire* — zárja le kéziratát.

A Mikes-fordítás alapjául szolgáló francia forrásmű szerzője, Antoine Calmet 1672 februárjában született a lotaringiai Commercyhez közeli Ménil-La-Horgne-ban. Atyja, Barthélemy Calmet (maréchal-ferrant) jó nevelésben igyekezett részesíteni tanulásra fogékony gyermekét. Iskoláit egy kis vidéki kollégiumban kezdte, amelyet a Szent Mór-kongregáció alapított a Commercy melletti Breuil kolostorban. A humaniorák végeztével retorikai tanulmányait Pont-à-Mousson egyetemén folytatta. Kiváló tanuló lévén, a jezsuiták szerették volna magukhoz vonni, de a jeles diák a benediktínus rendet választotta; 1689-ben a Toul külvárosában lévő S. Mansuy (S. Benoît) apátság novíciusa lett. Új tantárggyal bővítették tanulmányait, amikor vezetői S. Epvre-be küldték, ahol Descartes alapján oktatták a filozófiát. Ezután az elzászi Münsterben a teológia következett; a münsteri apátságban kezdett hozzá a szentírás tanulmányozásához, s a latin után görög s héber nyelvet tanult. Minthogy alapos felkészültségről tett bizonyosságot, pappá szentelése (1696) után (új nevén Dom Augustin Calmet) Moyen-Moutier-be irányították, hogy elmélyítse a szentírással kapcsolatos ismereteit, és társainak oktassa, magyarázza. Hat esztendeig munkálkodott itt, írt néhány értekezést, és előkészítette az ószövetségről írt kommentárjainak latin kéziratát. A filozófia és a teológia tanáraként távozott ebből az apátságból, ahonnan a münsteri közösségbe tért vissza (1704), s ott folytatta oktató-nevelő munkáját ifjú egyháziak körében.

Calmet elmúlt harmincéves, amikor 1706-ban Párizsba ment, hogy kiadót keressen az Ó- és Újszövetségről készült kommentárjainak. Mabillon és Duguet abbé arra bátorították, hogy fordítsa franciára kommentárjait, amit Calmet el is végzett. Munkája, *Commentaire littéral sur tous les livres de l'Ancien et du Nouveau Testament* címmel a következő évtized alatt (1707–1716) jelent meg. Párizsi időzése alatt egy olyan apátság (l'abbaye des Blancs-Manteaux) lakója volt, amelyet a janzenizmus egyik leplezett fészkének tartottak. Innen Lorraine-be ment 1707 végén, mad a kiadási munka miatt a következő évben visszatért a fővárosba. Ezután 1709-től S. Mihielben találjuk, ahol munkatársai segítségével nagy munkája befejezésén dolgozik. Közben Párizsba szőlítják a 23 kötetre terjedő kiadás munkálatai. Vitába száll a Geneziszről szóló kommentárjainak bírálójával: *Lettres de l'auteur du Commentaire littéral sur la Genèse, pour servir de réponse à la critique de M. Fourmont contre cet ouvrage* (Paris 1710). Megjelenteti az előbbivel összefüggő ötkötetes munkáját: *Discours et dissertations sur tous les livres de l'Ancien [et du Nouveau] Testament* (Paris 1715).

Az egyházi tudományok mesterévé érett Calmet negyvenéves, amikor új vállalkozásba kezd. Lorraine (Lotaringia) történetének megírása foglalkoztatja; elsősorban erre vonatkozólag folytat kiterjedt anyaggyűjtést. Bejárja Normandiát (1712), majd Artois, Picardia, Flandria könyvtárai következnek (1714). Gyűlnek a kéziratmásolatok, az oklevelek kópiái, gyűjtik a francia királyi, püspöki, kolostori, apátsági könyvtárak ritkaságait, átkutatják Lotaringia és

Elszáz gyűjteményeit. Végleges lotaringiai megtelepedésekor (1716) ifjúkori tanulmányainak színhelyét, az abbaye de Moyon-Moutier-t választja, amelynek rendkívül gazdag könyvtára jó munkahelyül kínálkozott. Itt hozta létre számos újabb munkáját: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament* (Paris 1718); *Histoire de la vie et des miracles de Jesus-Christ* (Paris 1720); *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible* (Paris 1720-21) — latinul is (1726, 1729) —, *Trésor d'antiquitéz sacrées et profanes, tirées des Commentaires du Au. Calmet sur l'Écriture sainte...* (Amsterdam 1723). Az *Histoire de Lorraine* megírására 1723-ban kapott hivatalos megbízást a duc de Lorraine-tól, s a széles körű anyaggyűjtésen alapuló, háromkötetes, folio alakú forrásmunka néhány év múlva meg is jelent: *Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine...* (Nancy 1728). *Histoire de Lorraine*. Nouvelle éd. revue, corrigée et augmentée par l'auteur (Nancy 1745–1757), fol. 7 vol. A tudós papot hamarosan Senones apátjának választották. XIII. Benedek pápa felruházta volna püspöki (l'évêque in partibus) címmel is, de ő visszautasította a felajánlott püspökséget. Senones-ban folytatta munkásságát; három évtizeden át vezette a gondjára bízott apátságot, könyvtárát igen értékes gyűjteménnyé fejlesztette. Megírta történetét is — *Histoire de l'abbaye de Senones* —, de kézírata hasonló jellegű írásaival együtt (*Histoire de l'abbaye de Munster*; *Histoire du prieuré de Laye*) csak a XIX. század második felében került kiadásra. A harmincas, negyvenes években különféle művei láttak napvilágot, köztük: *Traité de la confession général* (Toul 1731); *Abregé de l'histoire de Lorraine* (Nancy 1734); *Brevis chronologia, seu rationarium temporum ecclesiasticae ac civilis historiae, a mundo condito ad annum Christi 1734* (Strasbourg 1734); *Commentaire littéral, historique et moral sur la règle de saint Benoît* (Paris 1734); *Dissertation historique et chronologique sur la suite des médailles des ducs et duchesses de la maison royale de Lorraine* (1736), amelynek folytatása — *Suite des portraits des duc et duchesses de Lorraine* — csak halála után jelent meg (1762–1763). Van egy furcsa témájú, részben magyar vonatkozású könyve is: *Dissertations sur les apparitions des anges, des démons et des esprits, et sur les revenants et vampires de Hongrie, de Bohême, de Moravie et de Silésie* (Paris 1746); vö. B. Köpeczi: *Les vampires de Hongrie: un scandale des Lumières*. Artes Populares 1981. 7. 87–105.

A következő évben fejeződik be nyolckötetes összefoglalása: *Histoire universelle sacrée et profane, depuis le commencement du monde jusqu'à nos jours* (Strasbourg 1735–1747). Vitája támadt a *Bibliothèque Lorraine, ou histoire des hommes illustres qui ont fleuri en Lorraine, dans les Trois-Évêchés, dans l'archevêché de Trèves, dans le duché de Luxembourg, etc.* (Nancy 1751) megjelenése után, vö. *Réponse de D. C. aux attaques dirigées contre la Bibliothèque lorraine dans les Mémoires de Chévrier* [publié par Gillet]. (Nancy 1860)

A tudós szerző társadalmi tevékenységével enyhíteni igyekezett a parasztok nyomorúságát, segítette a kórházat, szegény gyermekek tanításával foglalko-

zott, támogatta a szegényebb rétegek művelődését. Közben az ország tudósaival levelezett, de kortörténeti fontosságú levelezése csupán részben került kiadásra. Néhány, életében elszórtan megjelent levele mellett a XIX. század második felétől (1859, 1873, 1874, 1900, 1956) közzétett levelei ismereteseek (*Documents inédits... lettres... correspondances.*)

A. Augustin Dom Calmet 1757 októberében halt meg Senones-ban. (Vö. *Éloge sur la mort de Dom Calmet*, par Stanislas Duplessis (1757). Szerénysége és egyszerűsége jellemzésére idézik a saját maga által írt epitáfiumát:

Frater Augustinus Calmet
Natione Gallus, religione catholico-romanus,
Professione monachus, nomine abbas,
Multum Legit, scripsit, oravit
Utinam bene!

Unokaöccse és örököse néhány év múlva már közreadta életrajzát, nyomtatott s kéziratok műveinek jegyzékével együtt: *Vie du très-révérénd P.D.A. Calmet*, abbé de Senones; avec un catalogue raisonné de tous ses ouvrages, tant imprimés que manuscrits, auquel on a joint plusieurs pièces qui ont rapport à cette vie, par Dom Aug. Fangé. (Senones 1762. VIII—518. p.) Halálát követően számos posztumusz kiadású műve vált ismertté, például *Jérusalem au temps de N.—S. Jésus-Christ. Légende topographique et historique de la carte de Jérusalem...* (1857) vagy *Publication des oeuvres inédites de...* (1877—1878. 2 vol.).

S. Vanne Benedek-rendi kongregációjának tudós teológusa és lorraine-i historikusa a francia benediktínusok egyik legkiemelkedőbb alakja. Voltaire megörökítette kis négy soros versében:

Des oracles sacrés que Dieu daigna nous rendre
Son travail assidu perça l'obscurité.
Il fit plus, il les crut avec simplicité,
Et fut, par ses vertus, digne de les entendre.

De egy másik „quatrain”-t is írt Calmet személyére célozva

Ses antiques fratrias ne sont pas inutiles,
Il faut des passetemps de toutes les façons,
Et l'on peut quelquefois supporter les Varrons,
Quoiqu'on adore les Virgiles. (1757)

Voltaire használta Calmet műveit saját munkái (*Histoire générale és Essai sur les moeurs des nations*) megírásakor. Mielőtt fölkereste a jámbor egyháztudóst Senones-ban, levelet írt neki: „Je préfère monsieur, la retraite à la cour, et les grands hommes aux sots... Je veux m'instruire avec celui dont les livres m'ont

formé, et aller puiser à la source... Je serai un de vos moines. Ce sera Paul qui ira visiter Antoine..." etc. (1748). Voltaire látogatására csak 1754-ben került sor. Hat hétig dolgozott a tudós rendkívül gazdag könyvtárában, Calmet útbaigazítására is támaszkodva a források olvasásakor. Senones-ból Plombières-be távozva írta vendéglátójának: „Je prendrai les eaux en n'y croyant pas, comme j'ai lu les Pères.” Majd Plombières-ból: „Je trouvais chez vous bien plus de secours pour mon âme que je n'en trouve à Plombières pour mon corps. Vos ouvrages et votre bibliothèque me m'instruisaient plus que les eaux de Plombières ne me soulagent” etc. — A jelek szerint nagyobb tiszteletet tanúsított a tudós papi személye iránt, mint Calmet halálát követően. (Michaud, p. 423.)

Munkái közül szentíráskommentárjait tartják — a korabeli szinthez mérve — a legértékesebbeknek. A bibliai antikvitás magyarázataiban azonban hiányolják a keleti nyelvek s következőképpen ilyen antik források ismeretét, főleg a zsidó forrásanyag (sources rabbiniques) elhanyagolását. Bibliai szótára igen hasznosnak bizonyult, többször kiadták, és számos nyelvre lefordították; katolikusok és protestánsok egyaránt használták. Az *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament et des Juifs* nem olyan egyedülálló munka, mint kommentárjai. Voltak ilyenféle históriák előtte is, utána is; Calmet históriáját többször kiadták, s több nyelvre lefordították. Munkásságát méltatták a következő században is: L.-E. Maggiolo, *Éloge historique de D. A. Calmet, abbé de Senones*. (Nancy 1839. 131 p.) Munkáinak s kiadásainak teljesebb jegyzékét tartalmazza: *Notice biographique et littéraire sur Dom A. Calmet*, par Aug. Digot. (Nancy 1860. 157 p.) Kőpeczi B.: *Magyarok és franciák*. Bp. 1986. 337–352.

Calmet nevezetes munkájának kiadásai:

Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament, par le R.P.D. Augustin Calmet... Paris, Émery, 1718. 2 vol. in-4°. (BN Cat. gén. 1905. H. 2373–74.)

Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament et des Juifs, pour servir d'introduction à l'Histoire Ecclésiastique de M. l'abbé Fleury. Par ... dom Aug. Calmet... Paris, Émery, 1719. 2 vol. in-4°.

Histoire... Paris, Émery fils, 1725. (Jelzete: H. 5200–01.) Tome I–VII. in-12°.

Histoire... Paris, G. Martin, 1737. 4 vol. in-4°. Nouvelle édition corrigée. (H. 5202–05.)

Histoire... Paris, G. Martin, 1742. 5 vol. in-12°.

Histoire... Paris, 1770. 5 vol. in-12°.

A *Sidok és az Ujj Testámentumnak Historiájáról* Pulszky (1874) és Abafi (1878, 128) közlése után Szilasi úgy vélte, hogy eredetije Cl. Fleury munkájának, az *Histoire ecclésiastique* első két kötetének külön kiadása, némi kihagyásokkal. De a francia mű nem volt kezében (1880. 335–336). Egy évtized múltán Schwarzenberg is fölfedezte Mikes fordítását, anélkül, hogy Szilasi cikkét ismerte volna. Forrására nem utal, de vissza fog térni rá (MZsidóSz 1891. VIII.

500—501). Az ő nyomán Kohn Ármin Szilasi közleményének ismerete nélkül másodsor „derítette ki” Fleury szerzőségét (MZsidóSz VIII. 543), amit Dézsi szóvá is tett később (ItK 1904. 177). Papp Endre a fordítás keletkezési idejét Abafi nyomán 1754-es évszámmal jelzi, s föltételezése szerint a forrás Fleury említett művének első kötete (1895. 4, 25). A Szilasitól kezdve pontatlanul meghatározott forrásmű kérdésében Kürthy csupán összegezte a korábbi nézeteket (1906—1907. 4, 26, 55). A tévedést Király György igazította helyre. Helyes megállapítása szerint az *Histoire de l’Ancien et du Nouveau Testament...* szerzője nem Fleury, hanem Dom Augustin Calmet, akinek könyve Fleury húszkötetes munkájához bevezetésül készült. Hivatkozik első (Paris 1718) kiadására is (EPhK 1912. 27). Zolnai Rákóczi rodostói könyvtára listájában a nagydedrétű könyvek között találta meg:

„15. »[Histoire de l’ancien et de nouveau Testament par le pere Calmet 2 tomes 4°.]« A Bibl. Nationale katalógusában: Histoire de l’Ancien et du Nouveau Testament. Paris 1718. 2 vol. 4° (»H 2373—2374« jelz.). Dom Augustin Calmet-nak ez a műve bevezetésül készült Fleury Hist.ecclesiastique c. nagy munkájához. Vö. a 20. számot is.”

A jelzett szám alatt ez áll:

„20. »[Histoire ecclesiastique par l’abbé Fleury 28 tomes 4°.]« (Vö. a 15. számot.) Claude Fleury abbé nagy egyháztörténete több példányban megvan a budapesti Egyet. Könyvtárban. Egy példánya az Akadémiában (»Tört. Qu. 277«) és a kismartoni Esterházy-könyvtárban (»176« jelz.).” (1926. 21—22.) Zolnai itt jelzi azt is, hogy Calmet bibliai szótára is megvolt Rákóczi könyvtárában: „1. »[Dictionnaire de la Bible du Pere Calmet 4 tomes 2°.]« Dom Augustin Calmet (1672—1757) Dictionnaire historique et critique de la Bible. Paris 1730. 4 vol. in-fol. (Brunet). Az első kiadás: Paris 1722. 2 vol. in-fol.; supplément: Paris 1728. 2 vol. in-fol. A budapesti Egyet. Kvtár példánya: Genève 1730. »Aa 4° 89« jelz.” (1926. 4, 20.)

Más összefüggésben Thaly már régebben hírt adott arról, hogy Rákóczi fejedelem halála előtt néhány évvel könyveket, köztük „Calmet-műveket” ajándékozott a konstantinápolyi Saint-Benoît egyház könyvtárának. Az egykori hivatalos leltár szerint: „Son Altesse Sérénissime Monseigneur le Prince Ragocki se trouve parmi les bienfaiteurs de la bibliothèque. Il a donné, sous le R.P.Gresset (1730—31) Dom Calmet en 27 volumes... (la valeur)... 400 p.” A négyszáz piaszterre becsült nagy értékű ajándékot nyilvántartó adományozók lajstromában foglaltakat megerősíti az akkori jezsuita könyvtáros bejegyzése: „Ex Dono Celsissimi ac Serenissimi Principis Transilvaniae, Domini D. Francisci Ragozzi.”

Thaly a következőket fűzte hozzá a Rákóczi bőkezű könyvadományozását tanúsító, rendkívül értékes sorokhoz: „Calmetnek az ő- és új-szövetségi könyvek és a zsidók történetéről írott s Fleury bíbornok költségén díszesen, gazdag illusztrációkkal s térképekkel Párisban kiadott 27 vaskos kötetből álló nagyszerű munkáját” ajándékozta a könyvtárnak „francia, aranyozott barna bőrkötések-

ben”. A kötetek kézbevétele követően megjegyezte: „A nagy 8-ad rétből kiállított munka címe: Histoire de l'ancien et du nouveau Testament et des Juifs. — Par le R.P.D. Augustin Calmet, Religieux Benedictin. Az első kötet 1719-ben, az utolsó 1730-ban nyomtatott, némely kötetek azonban az elsőnél jóval előbb készülének el, s már 1712, 1713, 1715-ben kerültek ki a sajtó alól (pl. a 14-ik, stb.). E korábbi köteteket Rákóczi nyilván még Franciaországból vivé 1717-ben magával Rodostóba... következtethetjük adományából, hogy Rodostóban is rendezett volt be magának könyvtárt.” (*Rákóczi-émlékek Törökországban*. Bp. 1893. 150—151, 162.)

A Thaly által teljes egészében Calmet munkájának tulajdonított sorozat valószínűleg Fleury már említett *Histoire ecclésiastique*-ja..., amelyhez Calmet jelzett könyve (1719) csupán bevezetésül szolgált. Az egyes kötetek kiadási dátumainak említése is ezt támasztja alá. A húszkötetes (1691—1720) egyháztörténeti széria ugyanis Fleury halála után is folytatódott: *Histoire ecclésiastique*, pour servir de continuation à celle de M. l'abbé Fleury (par le P. J. — C. Fabre et l'abbé Goujet). Paris 1721—1738. 4°. 16 vol. Tehát az 1691—1738 közötti időszakban összesen 36 kötet jelent meg folyamatosan. Így válik érthetővé Thaly 1730-as hivatkozása. A jelek szerint a Mikes fordítását is tartalmazó francia forrásmunka: Calmet, *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament et des Juifs*, pour servir d'introduction à l'Histoire Ecclésiastique de M. l'abbé Fleury... két példányban is megvolt Rodostóban. Calmet könyvét a Rákóczi halála után készült rodostói könyvtárjegyzék külön is számon tartja. (Zolnai, i. m. 1926. 21.) De Thaly művelődéstörténeti értékű közlésére ő sem hivatkozik. (Itt jegyezzük meg, hogy törökországi tanulmányutunk idején — 1972 — a galatai Saint-Benoît mai intézményében sem a kollégium könyvtárosa, Mr. Duchemin, sem igazgatója, Jean Bertrand nem tudott felvilágosítást adni a Rákóczi által adományozott kötetek hollétéről.) A Thaly által szerencsésen megtalált régi bejegyzés és följegyzés hiteles bizonyosság arra, hogy Mikes Franciaországból török földre érkezése után is hozzájárított a rodostói könyvtárban vagy Rákóczi környezetében olyan könyvekhez, amelyek 1717 után jelentek meg párizsi vagy más kiadóknál. Ezek közé tartozott az általa lefordított francia forrásmű is. Zolnai után már alig foglalkoztak vele. Mikes művei zsidó vonatkozásainak összefoglalásakor Zsoldos *A Sidok és az Új Testámentumnak Historiája* forrására is kitért az ismert irodalom alapján (MZsidóSz 1930—31. Klny. Bp. 1931. 3). A harmincas éveket követő közleményekben a forrásmű kérdésében új mozzanat nem merült fel.

Calmet bibliaépszerűsítő munkája Jézus mennybemenetelétől történeti sorrendben mondja el a zsidóknak a kereszténység megalakulása idején viselt dolgait; beleszövi a rómaiak történetét is Vespasianusig, fölhasználva a klasszikus forrásokat és különféle auctorokat (Schwarzenberg, 1891. 500—501). Főleg az Apostolok cselekedeteire támaszkodva, az Újszövetség könyvei nyomán, s végül a „histórikus József” könyvéből merítve hosszasan írja le a történeteket. Az első könyv a jeruzsálemi eseményekről, az egyháztörténet

kezdeteiről s az apostolok eloszlásáról szól. A második könyv Cajus Caligula „esztelenségeit”, az alexandriai zsidók üldöztetését, Péter és Pál térítéseit és viszontagságos életét adja elő, hivatkozva leveleikre. A harmadik könyvben Péter és Pál személye még jobban előtérbe kerül, majd az előbbi halála után következő Kelemenről s János és Márk evangélistákról emlékezik meg; végül Jeruzsálem pusztulásának részletezésével fejezi be. A laza szerkezetű munka előadása helyenként szinte meseszerű, előadásmódja pedig hosszadalmasnak tűnik. A Fleurnél tapasztalt kritikai szemlélet nem jellemző Calmet szóban forgó bibliai históriájára. (Papp, 1895, 25–27; Kürthy, 1906–1907. 55.) Csupán elszórt jelei vannak a szerző kritikai törekvésének; ezekre a tárgyi jegyzetekben utalunk.

A pontosabb forrásmeghatározás céljából sorra vesszük az említett francia kiadásokat.

Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament, par le R.P.D. Augustin Calmet, Religieux Benedictin de la Congrégation de S. Vanne et de S. Hydulphe, Abbé de S. Leopold de Nancy. A Paris, Chez Emery, Pere et Fils, M.DCC.XVIII. Tome I—II. In-4°.

(BN Cat. gen .H.2373—2374.)

A következő évben megjelent második kiadás címében új, fontos, eltérő jelzést tartalmaz az elsőhöz képest: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament, et des Juifs*. Pour servir d'introduction à Histoire Ecclésiastique de M^r l'Abbé Fleury. Par le R.P.D. Augustin Calmet,... A Paris, Chez Emery, Pere — Emery Fils, Saugrain l'aîné, Pierre Martin, M.DCC.XIX. Tome I—II. In-4°.

(BN H.5200—5201.)

Ez a két kiadás azonos tükörrel és szedéssel készült, lapszáma is azonos; a margószéli és lapalji forrásutalások is megfelelőek. A képek is azonosak. A Tome I. címlapja, tartalma ugyanaz. A Mikes fordításának forrászövegét is tartalmazó Tome II. címlapja után előbb a Table chronologique de l'histoire de l'Ancien Testament (I—XXII. p.), majd Table chronologique de Monarchie des Grecs en orient (XXIII—XXVIII. p.), mindkét kiadásban azonos számozással. Utána 1-gyes lapszámmal: Histoire de l'Ancien Testament folytatása, Livre VI., VII., VIII. p. 475. Fin de l'Ancien Testament. Ezzel eljutottunk kb. a Tome II. közepéig.

A tome II. p. 476: Histoire du Nouveau Testament kezdete. Livre I. Chapitre I—XLVIII (p. 476—682). Mindkét kiadásban. Livre II. Chapitre I—XXXIII (valójában* XXXIV! p. 683—836).

* Ismétlődő számozás miatt: Chap. IX., Chap. X., Chap. X., Chap. XI. Table des matieres p. 837—867. Mindkét kiadásban.

Az első két kiadást követően, mintegy fél évtized múlva, szövegbeli eltérések nélkül, bizonyos formai, szerkezeti módosulással jelent meg a harmadik kiadás: *Histoire de l'ancien et du nouveau Testament, et des Juifs*. Pour servir d'introduction à l'Histoire Ecclésiastique de M. l'Abbé Fleury. Enrichie de Cartes

Géographiques, et de Figures en Taille-douce. Par le R.P.D. Augustin Calmet, Religieux Bénédictin, Abbé de S. Léopold de Nancy. A Paris Chez Emery Fils, Saugrain, Pierre Martin, M.DCC.XXV. In-12°. Tome I—VII. (Arsenal 8^H 18547 — BN 8^H 1652 ez csak egy kötet, Tome second.)

Az 1725-ös kiadás első négy kötete — az Histoire de l'ancien Testament — a Mikes által nem fordított szövegrészt tartalmazza. A hetedik kötet a fordításban szintén elhagyott Table chronologique de l'Histoire... Dissertation sur l'excellence de l'Histoire des Hebreux. Table general des matieres I—VII. vol.-ból áll.

A Mikes fordításának megfelelő forrásanyag:

Tome V. p. 362—497. Livre I. Chap. XVII. (Valójában XVIII., mivel a fejezetek számozásában a XVI. ismétlődik: XV., XVI., XVI., XVII.)

Tome VI. p. 1—262. Livre II. Chap. XXX.

262—553. Livre III. Chap. XXXIII. (Valójában XXXIV., mert a számozásban a Chap. X. kétszer fordul elő; IX., X., X., XI...)

Az új szerkezet szövegbeli kialakítására vö. az 1737-i kiadás alább következő leírását.

Egy évtized elteltével visszatértek a negyedretű formátumhoz az új s javított kiadással: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament et des Juifs*, pour servir... Par le R.P.D. Aug. Calmet, Religieux Bénédictin, Abbé de Senones. A Paris Chez Gabriel Martin, Jean Baptiste Coignard, Pierre-Jean Mariette, Hyppolite-Louis Guerin, MDCC.LXXXVII. In-4°. Nouvelle Edition corrigée. Tom I—IV. (BN H.5202—5205; egy másik példány H.5206—5209.) A szintén negyedretű első két kiadáshoz viszonyítva megnövekedett terjedelem abból adódik, hogy szövegét nagyobb betűvel nyomták.

Az 1737-es kiadás első három kötete a Mikes által elhagyott összefüggő részt tartalmazza. Tome I [Preface, Table chronologique... et des Juifs, Dissertation ou... Livre premier — deuxième — troisième (vége p. 516)]. Tome II [Livre (suite) troisième — quatrième.] Tome III (Livre septième — huitième — neuvième — dixième). Ez a Livre X felel meg az 1718 és 1719-es kiadás Livre VIII jelzésű könyvének, de csupán szerkezeti elosztásról van szó, nem a szöveg bővüléséről. A Livre X vége egyezik az említett Livre VIII utolsó előtti bekezdésének végső szavaival: „...et porte son nom.” (Livre X, p. 676) A Livre VIII. Chap. XLIII utolsó bekezdése itt nincs meg, mivel azzal kezdődik a Tome IV. Chap. I. Ugyanúgy fennáll itt is a szöveg szerkezeti elkülönítése, mint az 1725-ös kiadásban.

Az átalakítás a margószövegben is megfigyelhető:

1718—1719 (p. 475)

Histoire de l'Ancien...

Livre VIII. Chap. XLIII.

Margó

Les Apôtres reviennent

à Jerusalem, et sont

témoins de l'Ascen-

1737 (p. 1)

Histoire du Nouveau Testament...

Livre I. Chap. I.

Margó

Les Apôtres de retour

à Jerusalem, l'an du

M. 4036 de J. C. 36.

sion du Sauveur. de l'Ere vulg. 33.

An du Monde MMMM

XXXVI de J.C. 36.

de l'Ere vulg. 33.

Az 1718–1719-es kiadásban ezután kezdődik az Histoire du Nouveau Testament... (p. 476) szövege.

Margó Livre I.

Margó

Chap. I. Election de

Election de S. Matthias... (p.2)

S. Matthias en la place

de Judas le traître.

p. 480:

p. 8:

Chap. II.

Chap. II

Vie des premiers

Vie des premiers

Chrétien.

Chrétien.

A Tome IV felosztása a következő:

Histoire des Juifs, et du Nouveau Testament.

Livre I. Chap. I–XVII (p. 100). Valójában XVIII, mivel* téves a számozás:
Chap. XVI – Chap XVI – Chap. XVII.

Livre II. Chap. I–XXX (p. 293). Vö.* *

Livre III. Chap. I–XXXIV (p. 513).

Fin de l'histoire des Juifs et du Nouveau Testament. Table generale des matieres (514–660), Mikes elhagyta. Permission, Approbation, Privilège du Roy, Errata (p. 661–665).

Az 1742-es – az 1725-ös kisebb formátumú kiadáshoz hasonlóan – 12° alakban jelent meg, s mivel kisebb szedésű, csupán öt kötetben: Nouvelle Edition, revüe et corrigée. Paris chez G. Martin etc. Tom. I–V. A Mikes kéziratának megfelelő szövegrész a Tom. IV–V-ben található. A Bibliothèque Nationale-ban három példány is van belőle: BN H.1843–1844; H.13219–13220; H.6931–6932; ez utóbbit használtuk.

Tome IV. p. 241: itt fejeződik be a Livre IX–X előzmény.

p. 242: Histoire des Juifs, et du nouveau Testament.

Livre I – p. 330. Chap. XVIII

Livre II p. 504. Chap. XXX

* Chap. XVI. Histoire de saint Philippe Apôtre (p. 85).

Chap. XVI. Histoire de saint Matthieu (p. 89). [XVII helyett.]

Chap. XVII. Histoire de saint Jude Apôtre (p. 97). [XVIII.]

** Chap. I. Regne de Caius Caligula... (p. 100) az 1718–1719-es kiadásban a szerkezetileg folytatódó Chap. XIX-nek felel meg, amely így indul: „Reprenons à présent le fil de nôtre histoire. On a vû cidevant que Caius...” Az 1725-ös és 1737-es kiadásokban csak ez áll: „Nous avons vû ci-devant que Caius...” (Mikesnél is: *Meg mondók ide fellyeb. hogy kájus kaligula...*)

Tome V. Livre III. p. 126. Chap. XVIII (ez eltérő, de)
Livre IV p. 216. Chap. XVI (összesen XXXIV)

Table generale des matieres p. 217—512, folytatólag következik.

Az előző kiadások és a kézirat beosztásától különbözik az utolsó könyv kettéosztása, ennek következtében a harmincnégyszáz fejezet a Livre III és Livre IV-ben oszlik meg.

Az általunk megvizsgált kiadások beosztása tehát a következő:

1718 ⁴	I Livre 1—48 Chapitre	II Livre 30 Ch.	II Livre 34 Ch.
1719 ⁴	I Livre 1—48 Chapitre	II Livre 30 Ch.	II Livre 34 Ch.
1725 ¹²	I Livre 18 Chap.	II Livre 30 Ch.	III Livre 34 Ch.
1737 ⁴	I Livre 18 Chap.		III Livre 34 Ch.
1742 ¹²	I Livre 18 Chap.		III Livre 18 Ch. IV Livre 16 Ch.
Kézirat	I. Könyv 18 rész	II. Könyv 30 rész	III. Könyv 34 rész

Mikes kézírata az 1725-ös és 1737-es kiadás szerkezeti fölépítését tükrözi mind a könyvek, mind a fejezetek tekintetében. Abban is egyezik a két kiadás előbb jelzett beosztásával, hogy az I. Könyvnél a XVI. rész ismétlődése következtében Mikes is XVII-et ír XVIII. helyett. A III. Könyvnél pedig azért van csak XXXIII rész, mivel a fordító az utolsó XXXIV. részt nem írta ki a kéziratban.

A fordítás szövegének kezdete úgy viszonylik az 1718—1719-es kiadásokéhoz, mint az 1725-ös és 1737-es kiadás eleje. Mikesnél az *Első könyv I. Rész* kezdete szintén megfelel az 1718—1719. kiadás *Histoire de l'Ancien Testament* Livre VIII. Chap. XLIII. utolsó lapja utolsó bekezdésének; illetve s folytatólag az I. Rész második bekezdése ugyancsak azonos e kiadások *Histoire de Nouveau Testament* Livre I. Chap. I. első bekezdésével.

Összegezőképpen megállapítható, hogy a Mikes-fordítás a megvizsgált kiadások közül szerkezeti szempontból az 1725-ös és 1737-es kiadás szerkezetével azonos. S mivel a rodostói könyvtár említett példányai negyedrétiűek, az 1725-ös pedig 12° formátumú, Mikes forrása az 1737⁴ kiadásban határozható meg. De hangsúlyozzuk, hogy az 1718-as és 1719-es 4° kiadások szövege — szerkezeti módosulás mellett is — lényegében azonos a harmadik és negyedik kiadás szövegével.

Előfordul egy margóutalás, amely arra vall, hogy a fordító az 1737-es kiadást követve, annak pontatlan utalását írta ki. 650. lap: *Act. XXVI.* — 1737. kiad.: *Act. XXVI. 1. 2. etc., (p. 300).* — Míg az 1718—1719-es kiadásban helyesen *Act. XXVII. 1. 2. etc. (p. 688).*

Más esetben a fordítás szintén az 1737-es kiadással egyezik: 1718 — 1719-es kiad.: *Livre III. Chap. II. Naufrage de S. Paul. Il arrive à Malté. (p. 690.)* Ez a jelzés nincs meg az 1737-es kiadás margóján, s Mikes kéziratából is hiányzik a Harmadik könyvben a [II. Rész] lapszélén.

Ami a fordító módszerét illeti, röviden jellemezhető. Mikes megőrzi francia forrása szövegének szerkezeti fölépítését. A lapszél nem zsúfolja annyira tele margóutalásokkal; s általában elhagyja az események tartalmi jelzését szolgáló marginális tájékoztató mondatokat. A szöveg alatti forrásjelzéseket megszüntetve, a margón helyezte el őket. Szövegrészek elhagyásával, mondatok, sorok összevonásával, tömörítésével, bekezdések összevonásával folytonosan rövidített. A mintegy két-háromszáz sort is kitevő elhagyott szöveg jobbára 2—3—6—10 soros részletekből tevődik össze, de többször előfordul 10—20 sornyi rövidítés is. Ez a törekvés az előadásszövegre alkalmas próza gördülékenyebbé tételét szolgálja; igyekszik nyesegetni a kissé terjengős értekező próza oldalhajtságait, hogy az előadás fonalát egyenletesebben szövhesse, s olvasását megkönnyítse a didaktikus célú ismétlődő passzusok elhagyásával is. Bizonyos esetekben saját megjegyzéseivel egyszerűsít, amikor például a kiadás hosszasan utal valamire. Máskor, a francia szerző helyenkénti magyarázataihoz hasonlóan, önálló magyarázó megjegyzést fűz egyes szövegrészekhez. Sőt, a Harmadik könyv vége felé a jeruzsálemi templom pusztulásakor kibővíti Titus beszédét, sorokat told be az utolsó napok eseményeiről szóló részletekbe; saját beiktatott bekezdéséhez Josephus Flavius *De bello Judaico* c. — a kiadásban és a fordításban egyébként gyakran említett — művére külön utalást is ad. Ezeket a fordító önállóságára valló eseteket a tárgyi jegyzetekben rögzítjük. Azt is jelezzük, ha néhányszor klasszikus auktorokat (Plinius, Sztrabón) vagy modern szerzőket (Grotius. Janson, Tillemont: *Ruine des Juifs*), egyéb forrásokat hagy el a kiadás utalásai közül.

A forráskutató francia szerző szokásához híven Mikes is szól bizonyos egyháztörténeti témák kapcsán a szentatyák nézetkülönbségeiről. Lefordítja az olyan kritikai megjegyzéseket, hogy a tudósok közül sokan nem tartanak igaznak némely „tradíciókat” vagy régi „aktákat”, s hogy vannak olyan kérdések, amelyekben „még mostanában sem egyeznek meg a tudósok”. A sokat használt forrásmű, a zsidó történetíró József munkáinak méltató jellemzésébe is vegyülnek bíráló megjegyzések. A fordításban is érződik Calmet kutató, forrásokat összevető, mérlegelő szemléletének hatása, de a naiv színezetű historizáló francia előadásmód írói ösztönzése is.

A kéziratokban előforduló bibliai rövidítések

A biblia könyveinek száma és rendi (Káldi, 1626)

Az ószövetség könyvei

genes.
exod.
lev. levit.

Genesis vagy Mózes I. könyve.
Exodus — Mózes II. könyve.
Leviticus — Mózes III. könyve.

num. Num.	Numeri — Mózes IV. könyve.
Jud.	Iudicum — Bírák könyve.
paral.	I. Paralipomenon — Királyi Krónikának I. könyve.
jób jób.	Iob — Jób.
ps. pasal.	Psalter. Davidic — Dávid Zsoltári.
prov prov.	Parabola seu Proverbia — Példabeszédek.
eccl. eccl. Eccl Eccl. eccli	Ecclesiasticus — Jésus Sírak fia könyve.
eccles. Eccles.	Ecclesiastes — Prédikátor könyve.
isa. Isai	Isaias — Isaias Profétálása.
ézékiel	Ezechiel — Ezekiel Profétálása.
Dan	Daniel Profétálása.
joël	Ioël — Joël Profétálása.
zak	Zacharias — Zakarias Profétálása.
2 macc.	II. Machabaeor — Makabaeusok II. könyve.

Az újszövetség könyvei

Matt. matth. Matth Matth.	Evangelium secundum Matthaenum — Máté Evangeliuma.
Mark.	Evangelium sec. Marcum — Márk Evangeliuma.
luk. luc.	Evangelium sec. Lucam — Lukách Evangeliuma.
joan joan. Joan	Evangelium sec. Ioannem — János Evangeliuma.
act act. Act Act.	Acta Apostolorum — Apostolok cselekedetei.
rom. Rom Rom.	Epistola Pauli Ad Romanos — Pál levele a Rómaiakhoz.
1 cor 1 cor. kor. 1 Cor	Epistola I. ad Corinthios — a Korintusiakhoz I.
1 Cor. 1 Kor.	Epistola II. ad Corinthios — a Korintusiakhoz II.
2 cor. 2 Cor 2 Cor. 2. Cor.	Epistola Pauli ad Galatas — a Galateiaiakhoz.
Gal. galat Galat Galat. Galat:	Epistola ad Ephesios — az Efezusiakhoz.
eph. Ephes.	Epistola ad Philippienses — a Filippiekhez.
phi. philipp. filip filip.	

Colos.	Epistola ad Colossenienses — a Kolossaiakhoz.
1 Thess. 1 Thessa. 1 Thessal.	Epistola I. ad Thessalonicenses — a Thessalonikaiakhoz I.
2 Thess. 2 Thessal.	Epistola II. ad Thessalonicenses — a Thessalonikaiakhoz II.
1 tim. 1 Tim 1 Tim. Tim	Epistola I. ad Timotheum — Timóteushoz I.
2 tim. 2 Tim. 2. Tim. 2 Tim	Epistola II. ad Timotheum — Timóteushoz II.
tit tit. Tit Tit.	Epistola ad Titum — Títushoz.
Hebr Hebr.	Epistola ad Hebraeos — a Zsidókhöz.
petr. 1 petr 1 petr.	Epistola I. Petri — Péter I. Levele.
2 petr 2 petr. 2. petr.	Epistola II. Petri — Péter II. Levele.
judae.	Epistola Judae — Judás Levele.
1 joan 1 joan.	Epistola I. Ioannis — János I. Levele.
apoc. Apoc.	Apocalypsis, Ioannis — János Jelenése

A bibliai, ókori vonatkozások (személyek, helynevek, események stb.) jegyzetelését szükség szerint végeztük, s általában a szöveg közérthetőségét tartottuk szem előtt. Részletesebb történeti, földrajzi, patrisztikai stb. magyarázatot s az idézett auktorok műveire vonatkozó további felvilágosítást igénylők figyelmét fölhívjuk a *Mikes ÖM* I–V. kötetének jegyzeteire és az alábbi segédkönyvekre.

Irodalom

Szótárak, kézikönyvek, enciklopédiák

- Atlas Geographiae Biblicae*. A. Grammatica. Bergomi. 1921.
- Atlas Scripturae Sacrae*. R. Riess. — L. de Heidet. Friburgi Br. 1924.
- Bibliai atlasz*. Bartha T. előszavával; Tóth K. kortörténeti bevezetésével. Bp. 1972.
- Bildatlas der frühchristlichen Welt*. Van der Meer — Ch. Mohrmann. 1959.
- Bildatlas zur Bibel*. L. H. Grollenberg. 1959.³
- Bibel-theologisches Wörterbuch*. J. B. Bauer. 1962.
- Bibliai képszótár*. (Eredeti címe: *Bijbels beeldwoordenboek*.) A. Van Deursen. J. de Vries rajzaival. [H. n.] 1968.⁴
- Biblikus teológiai szótár*. Szerk. Szabó F. és Nagy F. Róma 1974. Francia eredetije: *Vocabulaire de théologie biblique*. Sous réd. Xavier Léon-Dufor et J. Duplacy, A. George, P. Grelot, J. Guillet, M. — F. Lacan. Paris 1970.²
- Biblisches Reallexikon*. E. Kalt. Paderborn 1937–1939.
- Biblichhistorisches Handwörterbuch*. B. Reicke — L. Rost. 1962–1966.

Bibliographia Patristica. Internationale Patristische Bibliographie. Unter Mitarbeit zahlreicher Fachgelehrter herausg. von W. Schneemelcher. Berlin 1956—1969, Band I-Bd. X.

Dictionnaire archéologique de la Bible. Sous la dir. A. Negev. Jerusalem-Paris 1970.

Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine. Par P. Grimal. Préf. de Ch. Picard. Paris 1964.⁴

A Dictionary of the Bible. 5 vol. J. Hastings. Edinburgh 1898—1904.

Dictionnaire de la langue philosophique, par P. Foulquié et R. Saint-Jean. Paris 1962.

Dictionnaire de théologie catholique. A. Vacant et E. Mangenot. Paris Coll. 1895—1968.

Dictionnaire de la Bible. I—IV. F. Vigouroux.—L. Pirot. Paris 1895/1912. Supplement I—IV. 1928—1952.

Dictionnaire portatif, historique, théologique, géographique, critique... I—VI. P. Barral. Paris 1758—1759.

Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. I—IV. Ed. A. Baudrillart. Paris 1912/14, 1925 etc.

Dictionnaire de Nouveau Testament. Ouvrages de X. L.-Dufour. Paris 1975.

Encyclopaedia Italiana di scienze, lettere ed arti. I—XXXV. Roma 1929—1937. Appendice 1938.

Encyclopaedia Judaica. I—III. I. Klatzkin, I. Ellbogen, Charlottenburg 1928—29.

Filozófiai kislexikon. Bp. 1970. (Az 1964-es 2., átdolgozott kiadásá bibliográfiával.)

Herders Theologisches Taschenlexikon. Freiburg im Breisgau 1972—73. Band 1—8.

Jöcher, Ch. G.: *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. 4 Bde. Leipzig 1750/51, und. Suppl.

Katolikus Lexikon. I—IV. Bp. 1931.

Kleines Stuttgarter Bibellexikon. Red. K. Vogt. Stuttgart 1970² — *Stuttgarter Bibliai Kislexikon*. Ford. Sántha M. Eisenstadt 1973.

Lexikon biblicum. Tom. 3. Ed. M. Hagen. Paris 1905/11.

Lexikon für Theologie und Kirche. Zweite, neubearbeitete Auflage des kirchlichen Handlexikons, herausgegeben von M. Buchberger. I—X. Freiburg im Breisgau 1930—38.

Ókori Lexikon. I—II. Pecz V. Bp. 1902—1904.

Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Neue Bearb. von G. Wissowa (und W. Kroll, K. Ziegler). Stuttgart 1893—1957.

Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud. I—III. Abt. I. Hamburger. 1866/70 etc.

Reallexikon für Antike und Christentum. I—IV. Herausg. von t. Klauser. Stuttgart 1950—66.

- Repertorium biblicum medii aevi*, I—VII. Fr. Stegmüller. 1940—61.
Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Bd. 8. G. Kittel- G. Friedrich. 1933 etc.
Tusculum-Lexikon. Griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters. Von W. Buchwald, A. Hohlweg und O. Prinz. München 1963.
Vallástörténeti kislexikon. Irta Gecse G. Szerk. Lakatos Gy. Bp. 1971. 1975.³
Világirodalmi kisenciklopédia. I—II. Szerk. Köpeczi B. és Pók L. Bp. 1976.
Világirodalmi lexikon. I—IX. Főszerk. Király I. Bp. 1970.
Wetzer und Weltes Kirchenlexikon. 12 vol. Von J. Hergenröther und Fr. Kaulen. Freiburg i. Br. 1882—1903. 1905.
Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments. W. Bauer. Berlin—New York. (Első kiad. 1958.) 1971.⁵
 Zorell, Fr.: *Novi Testamenti Lexicon Graecum (Cursus Scripturae Sacrae)*. Paris 1931.

Bibliai kiadások és tanulmányok

A Mikes-fordításokban sokat idézett biblia magyar vonatkozásaihoz: az első nyomtatásban magyarul megjelent szentírásfordítás Erazmus bibliakiadása (1516) és jegyzetei nyomán készült, Komjáti Benedek, *Az Zeenth Paal levelei magyar nyelven*. Krakkó 1533 (RMNy I. 13). Szintén erasmusi hatást mutat Pesti Mizsér Gábor, *Négy evangélium*. Bécs 1536 (RMNy I. 16). Görög s latin szöveg alapján filológiai felkészültséggel dolgozott a humanista tudós a teljes újszövetség fordításán: Erdősi Sylvester János, *Uj Testamentum*. Újsziget 1541 (RMNy I. 49). Hasonmás kiadása megjelent a Bibliotheca Hungarica Antiqua faksimilesorozatban (Bp. 1960) Varjas Béla kísérelő tanulmányával. Az egész ószövetség és újszövetség első teljes fordítását Károli Gáspár (Vizsoly 1590), illetve Káldi György (Bécs 1626) végezte el.

Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600, I. Bp. Szerk. Borsa G., Hervay F., Holl B., Käfer I., Kelecsényi Á. Bp. 1971.

Bottyán J.: *A magyar biblia évszázadai*. Bp. 1982.

Károlyi Gáspár Vizsolyi bibliája. Hasonmás kiad. Szerk. Szabó A., tipográfia Szántó T. Magyar Helikon, 1981.

A biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Bp. 1973.

Káldi György: *A Szent Biblia*. Bécs 1626. (Németly zsidó, görög és egyéb idegen nyelven-való igéknek és neveknek meg magyarázása. — A Bibliára-való Laistrom...)

Károli Gáspár: *Szent Biblia*. Amstelodámban 1685. M. Tótfalusi Kis Miklós betűivel.

La bible de Jérusalem. La Sainte Bible. Trad. en français sous la direction de l'école biblique de Jérusalem. Paris 1975.

Nouveau Testament. Traduction Oecuménique de la Bible. Édition intégrale. Avec les Conseillers et Colloborateurs. Paris 1979.

Vulgata — Biblia sacra vulgatae editionis Sixti V. et Clementis Pont. Max. auctoritate recognita. 5 ed. 1-2. tom. Venetiis 1758. Remondinianus. (Teljes modern kritikai kiadása 1954-ben készült el Oxfordban, 4 kötetben, F. Wordsworth és H. J. Sparks gondozásában.)

Synopsis Quattor Evangeliorum. K. Aland. 1965.

Concordantia librorum biblicorum. Venetiis 1770.

Bouyer, L.: *La Bible et l'Évangile, le sens de l'Écriture.* Paris 1962.

J. F. Charles.: *Le Milieu biblique avant J. Christ.* 3 vol. Paris 1922, 1923, 1936.

Jaroslavszkij, J.: *Biblia hívőknek és hitetleneknek.* Uzshorod 1960.

Kézikönyv a vallásról. (Mátray L. előszavával; oroszról ford. Szepesy Gy.) Bp. 1961. (A bibliai könyvek eredetéről, a biblia mint történeti forrás; tudomány és vallás stb.)

Kosidowski, Z.: *Opowieści biblijne.* Warszawa 1963. Magyarul: *Bibliai történetek.* Ford. Varsányi I. Bp. 1968.

Kriveljov, I.: *Könyv a Bibliáról.* (Ford. Hetényi P.) Bp. 1960.

Az evangéliumi legendákról. Bp. 1960. (Az ó- és újszövetségi könyvek keletkezése és tartalma, bibliamagyarázatok és bibliakritika stb.)

Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. 6 k. 1956.² H. L. Strack — P. Billerbeck. München (1922—1961).

Ory, G.: *Les Citations de l'Ancien Testament dans le Nouveau.* Paris 1962.

Pernot, H.: *Etudes sur la langue des Evangiles.* Paris 1927.

Réau, L.: *Iconographie de l'art chrétien.* I. Paris 1955. (Tom II. 1956. Iconographie de la Bible; tom. III. 1958/59.)

Bucaille, M.: *La Bible, le Coran et la science. Les Ecritures saintes examinées à la lumière des connaissances modernes.* Paris 1976.

Spinoza, Baruch (Benedictus): *Teológiai-politikai tanulmány.* Bp. Akadémiai Kiadó. 1963. (Spinoza 1670-ben megjelent műveivel indult meg a tudományos bibliakritika.)

Arbeiten zur Neutestamentlichen Textforschung. Herausg. von K. Aland. Berlin. Bd. I. 1963; II. 1967; III. 1969; IV. 1972.

Barett, C. K. — Colpe, C.: *Die Umwelt des Neuen Testaments.* 1959.

Cotoni, M. H.: *L'exegese du Nouveau Testament dans la philosophie française du XVIIIe siècle.* Oxford 1984. (49: La position des jansénistes.)

Simon—Prado: *Praelectiones Biblicae.* Torino 1950—53.

Sizoo, A.: *Die antike Welt und das Neue Testament.* 1955.

Szörényi A.: *A Biblia világa. Az Újszövetség.* Bp. 1966.

Tóth K.: *A régészet és a biblia.* Bp. 1982.

Wright, G. E.: *Biblische Archäologie.* 1957.

Általános érdekű munkák a vallás és társadalom történetéhez

- Alfaric, P.: *Origines sociales du Christianisme*. Editions rationalistes. Paris 1959. — *A kereszténység társadalmi gyökerei*. Ford. Nyilas V. Bp. 1966.
A marxista filozófia alapjai. Bp. 1963.
- Czarnecki, Z. J.: *Filozoficzny rodowód marksistowskiej teorii religii*. PWN Warszawa 1971. — *A marxista vallásemélet genezise*. Ford. Pfeifer D. Bp. 1975.
Bevezetés a vallástörténetbe és a valláskritikába. Bp. Tankönyvkiadó 1967.
- Donini, A.: *Korok, vallások istenek*. Ford. Nyilas V. Bp. 1961.
Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény. I. *Az ókortól a XVII. század végéig*. II. *A XVII. század végétől Marxig*. Szerk. Simon E. Az előszót írta Mátrai L. Bp. 1966.
- Hainchelin, Ch.: *Les origines de la religion*. Nouvelle éd. Paris 1950.
Magyarul: *A vallás eredete*. Bp. 1954.
- Hartmann, N.: *Theologisches Denken*. — *Theológiai gondolkodás*. Bp. 1970.
Ford. és bev. Redl K.
- Jóri J.: *A vallás kialakulásának kezdetei*. Bp. 1970. Filozófiai tanulmányok 5.
- Kanapa, J.: *La doctrine sociale de l'église et le marxisme. Paris 1962* — *Az egyház társadalmi tanítása és a marxizmus*. Ford. Gellért Gy. Bp. 1964.
- Lencman, J. A.: *A kereszténység eredete*. Ford. Meggyeri J. Bp. 1960.
- Levada, J.: *A vallás társadalmi természete*. Ford. Józsa P. Bp. Kossuth K. 1969.
- Pigler, A.: *Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*. Bd. I—II. Bp. 1956.
- Plehanov, G. V.: *A vallásról*. (Válogatott írások.) Ford. Nyilas V. és Zalai E. Bp. 1960.
- Trencsényi—Waldapfel I.: *Vallástörténeti tanulmányok*. Bp. 1960.
Vallás és történelem. Írta Sz. A. Tokarjev. Ford. Siklósi M. Bp. 1966.

Antik görög, római, zsidó, keresztény biblikus vonatkozások

- De l'antiquité au monde médiéval*. Par R. Folz, avec la coll. de A. Guillou, L. Musset, D. Sourdel, Paris 1972. „Peuples et Civilisations” 4 s., t. V.
- Gaudemet, J.: *Institutions de l'antiquité*. Paris 1982.²
- Falus R.: *Az antik világ irodalmi*. Bp. 1976.
- Leipoldt, J.: *Die Frau in der antiken Welt und im Urchristentum*. 1955.²
- Thierfelder, H.: *Unbekannte antike Welt*. 1963.
- Tronszkij, J. M.: *Az antik irodalom története*. Bp. 1953.
- Bardtke, H.: *Die Handschriftenfunde am Toten Meer*. I—III. 1960.
- Burrows, M.: *A holt-tengeri tekercsek*. Ford. Csaba J. 1961.
- Miről vallanak a papiruszok?* I. e. IV. — i. sz. VIII. sz. Szerk. Moravcsik Gy. Bp. 1961.
- Világtörténet*. II. Zsukov, J. E. Mihajlovics. Ford. Borzsák I. Bp. 1962. (Ókori történet.)

Zamarovský, V.: *Istenek és hősök a görög–római mondavilágban*. A–Z. Bp. 1970.

A görög irodalom világa. Szerk. Borzsák I. Bp. 1966.

A görög művészet világa. A görög képzőművészetek archaikus és klasszikus korának tört forrásaiból. I–II. Szerk. Szilágyi J. Gy. Bp. 1962.

A II. századi görög apológiák. Szerk., előszó és bev. Vanyó L. Bp. 1984.

Görög vallás, görög istenek. Szerk. Sarkady J. Bp. 1974.

Fontes historiae mysteriorum aevi hellenistici. N. Turchi. 1923.

Kovács K.: *Hellenizmus – Róma – Zsidóság*. Köln–Bécs 1969.

A római művészet világa. Szerk. Castiglione L. Bp. 1974.

Bignone, E.: *Storia della letteratura Latina*. I–II. Firenze 1942–1945.

Bayet, J.: *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*. Paris 1957.

Carcopino, J.: *Aspects mystiques de la Rome païenne*. Paris 1942.

Baron, S. W.: *Histoire d'Israel, vie sociale et religieuse*. Paris 1957.

Dubnow, S.: *Weltgeschichte des jüdischen Volkes*. 10 k. 1925 etc. — Uő: *A zsidóság története az ókortól napjainkig*. 5. kiad. Bp.

Fohrer, G.: *Geschichte der israelitischen Religion*. Berlin 1969.

Grayzel, S.: *Histoire du peuple juif*. Trad. fr. par Madeleine Touati. Paris 1967 (ered. New York 1947), t. I, 1–13 (Introduction), 17–243 (Le second temple) etc.

Le peuple juif quatre mille ans de survivance, par M. Wurmbrand en coll. avec. C. Roth. Trad. de R. Albeck. Paris 1976², 5–84 (utolsó fej.: *Après la destruction du temple*).

Sachar, A. L.: *Histoire des Juifs*. Trad. de l'anglais par Benoit Braun. Paris. 1973⁵, 7–169 (I^e partie: „...au Christianisme”).

Schlatter, A.: *Geschichte Israels von Alexander dem Grossen bis Hadrian*. 1925.³

Scholem, G. G.: *Les grands courants de la mystique juive*. Paris 1950.

Lagrange, M. J.: *Le Judaïsme avant Jésus Christ*. 1931.

Schwab, M.: *Le Talmud de Jérusalem*. 11 vol. Paris 1878–90.

Stauffer, E.: *Jerusalem und Rom im Zeitalter Jesu Christi*. 1957.

Festugière, A. J.—P. Fabre.: *Le Monde gréco-romain au temps de Notre-Seigneur*. I. *Le Cadre temporel*. Paris 1935.

Richer, J.: *Géographie sacrée dans le monde romain*. Paris 1985.

Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Előszó, szerk. Vanyó L. Bp. 1984.

Gellért Gy. Bp. 1956.

Jeremias, J.: *Jerusalem zur Zeit Jesu*. 1962.³

Dalman, G.: *Jerusalem und sein Gelände*. 1930.

Dressaire, L.: *Jérusalem à travers les siècles. Histoire, Archéologie, Sanctuaires*. Paris 1931.

Renan, E.: *Histoire des origines du christianisme*. Paris 1864–1881. (A

kereszténység eredetének története — első kötete Vie de Jésus. 1864. Izrael népének története: 5. k.)

Bultmann, R.: *Das Christentum im Rahmen der Antiken Religion*. Zürich 1949.

Volz, P.: *Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde im neutestamentlichen Zeitalter*. 1934.

Religionsgeschichtliches Handbuch den Raum der altchristlichen Umwelt. H. Prümm. 1943.

Marx—Engels: *A vallásról*. Bp. 1961.

Abel, F.-M.: *Géographie de la Palestine*. I—II. 1933—1938. — Uő: *Histoire de la Palestine*. I—II. 1952.

Stapfer, E.: *La Palestine au temps de J. Christ*. Paris [1908].

Watzinger, C.: *Denkmäler Palestinas*. I—II. 1933—1935.

Haenchen, E.: *Der Weg Jesu*. Berlin 1968.

Altauer, B.: *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. 1960.

Apostoli atyák. Szerk. Vanyó L. Bp. 1980.

Artner E.: *Ókeresztény egyház- és dogmatörténet*. Bp. 1946.

Bardenhewer, O.: *Geschichte der altkirchlichen Literatur*. 6 Bde, Freiburg i. Br. 1912—32.

Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis. Ed. Socii Bollandiani. I—II. 1898, 1901; Suppl. (1911).

Ceillier, R.: *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*. Tom. 23, Paris 1729/64. Table des matières de Rondet et Drouet, tom. 2. 1782.

Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum. Hrsg. von der Österr. Akademie der Wissenschaften in Wien (1866-tól; eddig 76 kötet).

Kittel, G.: *Die Religionsgeschichte und das Urchristentum*. 1931.

Lietzmann, H.: *Geschichte der alten Kirche*. I—IV. Berlin 1961.

Ókeresztény írók — sorozat, szerk. Vanyó L. 1—11. k. Bp. 1980—1986.

Scriptorum ecclesiasticorum historia literaria, Tom. 2. W. Cave, London 1688/98.

Szántó K.: *A katolikus egyház története*. I. — II. Bp. 1983, 1985.

Tableau des saints. P. H. Holbach. Londres 1770. — *Szentek képtára*. Ford. Gellért Gy. Bp. 1966.

Thesaurus antiquitatum sacrarum. 34 vol. Bl. Ugolinus, Venetiis 1744—1769.

Vanyó L.: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Bp. 1980.

Weisbender, J.: *Heilige des Regionalkalenders*. Leipzig 1978. — *A szentek élete*. Szerk. Diós I. Bp. 1984.

*

Abraham Bosse et la société française au XVIIe siècle. Par A. Blum, préface de G. Hanotaux. Paris 1924.

Bénichou, P.: *Morales du Grand Siècle.* Paris 1948.

Chevalier, J.: *Histoire de la pensée.* (III. La pensée moderne, de Descartes à Kant.) Paris 1961.

Hardy, G.: *Le cardinal Fleury et le mouvement janséniste.* Paris 1925.

Lacroix, P.: *Le XVIIe siècle. Institutions, usages et costumes.* Paris 1891.

Patouillet, N.: *Dictionnaire des livres jansénistes ou qui favorisent le jansénisme.* Anvers 1755.

Reusch, F. H.: *Der Index der verbotenen Bücher.* 2 Bde, Bonn 1883/85.

Zolnai Béla: *A gallikanizmus magyarországi visszhangja.* Minerva Könyvtár 1935.

*

Helyesírási tanácsadó szótár (Szerk. Deme László és Fábíán Pál). Bp. 1961. A magyar helyesírás szabályai 10. kiadásában felsorolt, s a jegyzetekben is előforduló állandó rövidítéseket külön nem jelöltük. Vö. még *A magyar helyesírás rendszere.* Írta Deme L., Fábíán P., Benczéd J. Bp. 1966. Nyelvtudományi Értekezések 54. sz. — Kniezsa István: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Bp. 1952. — Fábíán P.: *Az akadémiai helyesírás előzményei (1722–1832 között).* Bp. 1967.

A magyar nyelv története. Bárczi G., Benkő L. Berrár J. Bp. 1967. — *A mai magyar nyelv.* Benczéd J., Fábíán P., Rácz E., Velcsov Mártonné. Bp. 1968. — Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza.* Bp. 1963. Uő: *A magyar nyelv múltja és jelene.* Bp. 1980. — Benkő Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Bp. 1960. — Szathmári István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.* Bp. 1968. — *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan.* I–II. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetében, Szerk. Tompa J. Bp. 1961, 1962. — Imre S.: *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Bp. 1971. — *Fejezetek a magyar leíró hangtanból.* Szerk. Bolla K. Bp. 1982. — Szabó T. A.: *Anyanyelvünk életéből.* Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest 1970. I. és II.; 1971. III.; 1972. IV.; 1980. V.

A Mikesnél előforduló szavak, szólások, közmondások értelmezéséhez vö. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár.* I–III. (Szarvas G., Simonyi Zs.) Bp. 1890–93. — *Magyar Tájszótár.* Szerk. Szinnyei J. Bp. I. 1893–96; II. 1897–1901. — *A magyar nyelv értelmező szótára.* I–VII. Szerk. az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1959–1962. — *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–III. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézete és az ELTE I. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszékének közös munkájaként. Főszerk. Benkő L. Bp. 1967,

1970, 1976. Mutató, 1984. — O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Bp. 1966. — *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Szerk. Juhász J., Szőke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. Bp. 1972. — *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerk. Szabó T. A. Bukarest 1975. I.; 1978. II.; 1982. III.; 1984. IV.

Stilisztikai vonatkozásúak: *A magyar stilsztika vázlat*. Fábíán P., Szathmári I., Terestyéni F. Bp. 1958, 1981.⁵ — *A magyar stilsztika útja*. Szerk. Szathmári I. (Fordítás és stilsztika, bibliográfiai útmutató 560–62. l.) Bp. 1961. — Szabó Zoltán: *Kis magyar stilstörténet*. Bukarest 1970. — Kovalovszky Miklós: *Nyelvfejlődés – Nyelvhelyesség*. Bp. 1977.

TÁRGYI JEGYZETEK

Az idő Jöll el Töltésének Módgya Minden féle rendben

7. lap. *Elöl járo beszéd.* — Az *Avertissement*-nal összevetve úgy látszik, hogy Mikes itt is önállóan járt el a bevezető megfogalmazásában. A harmadik bekezdéstől elhagyta a retorikusan szárnyaló folytatást; elmaradt a munka első kiadására utaló negyedik, valamint folytatólag a *Traité* javított és bővített kiadására vonatkozó bekezdés. A fordító ezekben tudomást szerzett a francia szerző más munkáiról, valamint arról a szerzői elgondolásról is, hogy a *Traité de la paresse*... tulajdonképpen egy tágabb tematikához fűződő, másik három traktátussal egységet alkotó erkölcsnevelő könyvecske.

hogy a ki a nyavalyát nem üsméri, azt meg sem gyógyíthattya, — Mikes önálló magyaros mondatszerkesztéssel és nyelvi stilizálással ülteti át a francia szöveget; vö. alább az *Avertissement* elejét.

vagy hogy jobban mondgyam, — fr. „ou pour mieux dire,” 1. személyű ige az általános francia fordulat helyett.

...el rabolta, — fr. „ravage” jelen időben, a. m. elpusztítja, tönkreteszi.

mint a virág alatt el rejtet kigyó. — fr. „un vice caché,... un serpent caché sous des fleurs,...”; a francia barokk költészet kedvelt motívuma.

hogy meg akarják étemi, — meg akarják mérgezni, vö. itt alább a fr. szövegrészt; a régies igét a fordító és levélíró egyaránt használja.

az értelmesek — fr. „les gens raisonnables” *kedvesen veszik. és olvasak. ezeket abeszélgetéseket.* Innen az *Avertissement* erős összevonásával folytatódik Mikes *Elöl járo beszéde.*

minden féle rendü, és mesterségü. emberek. — fr. „Toutes sortes de personnes; tous les etats; toutes les conditions; toutes les professions...” Mikes másik erkölcsoktató munkája, *Az Iffjak kalauza* (ÖM IV) is ilyen társadalmi tendenciával s célkitűzéssel tágítja olvasói körét. A francia szerző ezután a gondolat után tér rá másik három *Traité*jének ismertetésére, és ezzel be is fejezi; vö. az *Avertissement* itt idézendő szövegét.

8 *Ajánlom*... — Ezek a fordító saját szavai; Mikes magyar olvasóira gondol, könyve címe után is hangsúlyozza: *Idegen országban idegen nyelvből fordítatot Magyará.* Íme, az *Avertissement* összefüggő szövege.

„Avertissement

Si c'est une maxime constante à l'égard des maladies du corps, que pour les guerir il faut les connoistre, et que de les connoistre c'est presque leur guerison; cette maxime n'est pas moins veritable pour les maladies de l'Ame; car il est tres-assuré qu'il y a une infinité de personnes, qui avec le fond de bon naturel

qu'elles ont, ne manqueroient pas de demander à Dieu, qu'il leur fist la grace de les guerir de leurs foiblesses, si elles connoissoient le peril où elles les jettent.

La Paresse est un de ces maux, ou pour mieux dire, est le plus dangereux de tous. C'est un vice caché, qui cependant ravage toute la terre. Autant qu'il est inconnu, autant est-il commun et ordinaire. Il n'y a guere de personnes qui ne trouvent de la Paresse en elles, les unes plus, les autres moins, si elles veulent s'examiner, un peu serieusement: et il n'y en a presque point qui ne croient en mesme temps en estre exemptes; tant il est vray qu'elle est comme un serpent caché sous des fleurs, ou un demon sous un beau visage.

C'est pourquoy, comme il n'y a personne si ennemy de luy-mesme, qui ne dust se sentir extrêmement obligé à un homme qui l'avertiroit des embûches mortelles qu'on luy auroit dressées, ou qui lui donneroit moyen de se garantir d'un poison qu'on luy auroit appresté; on espere aussi que les gens raisonnable recevront en bonne part un Traité, qui arrache le masque à ce detestable enchanteur; qui rompt le charme d'une magie dont tout le monde est ensorcelé et aveuglé; et qui pour ainsi dire, porte un flambeau à la lumiere duquel les bonnes ames peuvent se rennoistre, et se dégager de ces tenebres.

On n'abat pas, d'un premier coup un monstre puissant comme celui-cy, et il faut que la vertu s'arme de toute sa force pour cette victoire. C'est pour ce sujet que les efforts, que l'on avoit faits dans la premiere Edition de cet Ouvrage, où on n'avoit traité les matieres qu'en abreyé, n'ayant comme servi qu'à l'irriter, on a jugé à propos cette seconde fois, de donner à ces matieres toute leur estenduë.

On trouvera donc ce Traité augmenté en toutes ses parties de maximes, de preceptes, d'exemples: Et ce qui sembloit auparavant n'estre qu'une regle contre des paresseux, qui se croient, s'il faut ainsi dire, en droit de l'estre, en sera une à present contre ceux-mesmes, qui s'imaginent mal-à-propos, estre les plus laborieux.

Toutes sortes de personnes; tous les estats; toutes les conditions, toutes les proffessions, y trouveront des avis qui les concernent. Bien plus, on y donne les moyens d'inspirer aux hommes dès le berceau la vertu opposée à ce vice, et de s'y accoûter dans tous les temps, si bien qu'en tout le cours de la vie ils ne trouveront iamais le loisir d'avoir du loisir, ou plutôt d'estre dans l'oisiveté, et de se relâcher du travail, ce devoir si indispensable que Dieu leur imposé.

Afin mesme de contribuer à la perfection des hommes dans tous les estats où ils peuvent se trouver, on a accompagné cet Ouvrage de trois autres Traitez, qui tous ensemble donnent en general des preceptes pour tous les temps de la vie civile.

Le premier est celui qui explique les regles de la bien-seance, pour vivre civilement avec les honnestes gens, sous le nom de *Nouveau Traité de la Civilité, qui se pratique en France parmy les honnestes gens.*

Le second est celui qui propose les maximes de bien vivre avec les gens fâcheux, dont le titre est: *Suite de la Civilité Française, ou Traité du Point d'Honneur.*

Et le troisième, qui fait voir aux personnes mariées ce qu'il faut observer pour nourrir la paix entr'elles, est intitulé, *Traité de la Jalousie*, ou *Moyen d'entretenir la paix dans le mariage*.

L'homme qui est dans la société civile a à converser avec les autres hommes: il a outre cela quelque employ ou quelque charge à exercer; ou enfin il a à vivre avec une femme pour la conduite d'une famille; et il est certain qu'il ne sera point honneste homme, si sa vertu qui doit estre uniforme par tout, se dément en quelqu'un de ces estats.

Ces quatre Traitez ne sont donc qu'un Ouvrage divisé en quatre parties, dont l'une ne doit estre séparée de l'autre."

9 *Elsö Napon*. — Premier Entretien. (p 1.)

A restségröl, és annak eredetéről. való beszélgetés. „Ce que c'est que la Paresse: son Origine, et ses effets intérieurs." A kérdés saját élettapasztalatán keresztül is foglalkoztatta a fordítót s levélíróát, vö. *Leveleskönyvét*, ÖM I. 480.

Gondolom. hogy... — Mikes önálló indítására vö. itt alább Courtin előadását; *azok a beszélgetések csak hat napig tartottanak*, — ezt a keretet a hat „entretien" alapján formálja meg.

hogy kik legyenek azok a személyek. — Diánna, Angyélika, Páter Dénes és Télámon, illetve Mme de Philargie, Demoiselle de Philargie nommée Angélique, l'Abbé Theotée és Zeroandre elkeresztelése, bemutatása és a személyek csoportosítása a fordító ötlete. Hasonlóan járt el a *Mulattságos napok* átültetésekor is a szereplők jellemzésekor. Mikes önálló eljárására vö. a következőképpen kezdődő francia szöveget:

„On ne sçauroit mieux représenter les desordres de la Paresse, ny proposer de meilleurs moyens pour la connoistre et la vaincre, que de rapporter exactement quelques conversations qui se sont faites sur ce sujet chez une Dame de qualité et du beau monde, où je me suis trouvé.

Nous appellerons cette Dame *Philargie*; c'est une veuve qui peut passer, pour un Portrait naïf de ces personnes qui menent une vie voluptueuse et inutile. J'y rencontray *Zeroandre*, jeune homme de qualité, et qui est de cette sorte de gens qui comme dit le Comique:

Sont en tout fort sçavans, mesme
sans rien apprendre.

Je le trouvoy en contestation avec le Demoiselle de Philargie nommée *Angélique*; c'est une belle personne, noble par sa naissance; mais encore beaucoup plus par son merite. Elle est bien élevée, fort vertueuse, et d'une humeur bien opposée à celle de la Dame. Elle a l'esprit enjoué, agreable, bien tourné, juste, et éclairé par la connoissance de quantité de belles choses, quoy qu'elle n'ait que vingt-deux ans. Zeroandre avec qui elle est familiere, se plaignoit de ce qu'elle s'étoit mal acquitée d'une commission qu'il luy avoit donnée; et Angélique se justifiait jusqu'à luy faire voir qu'il avoit tort, luy-mesme de se plaindre de la

sorte. La dispute auroit pû s'échauffer entr'eux, si la visite de *Théotée*, qui entra, n'eust, remis le calme dans la conversation. C'est un Abbé qui est de qualité, qui a beaucoup d'érudition et de piété. Il a habitude dans la maison, et je crois mesme, qu'il est parent ou allié Philargie. Elle, qui estoit sur son lit, luy fit donner un siege, et le commencement de l'entretien se passa en compliment; mais comme il est fort ouvert, il ne put pas s'empescher de mesler quelques reproches parmi ses civilitez. Il luy dit qu'il estoit, déjà venu plusieurs fois, et que si l'oeuvre qu'il luy avoit proposée et à laquelle elle s'étoit offerte ne s'accomplissoit, il ne pourroit pas s'empescher de regretter tant de temps et de pas perdus." (p. 1–3.)

Diánna mint egy negyven esztendőös korában maradt özvegyen — ez csak Mikes fikciója; a francia dáma haszontalan életmódja okául fűzi hozzá kissé pongyola módon mint olyan. akinek a nagy jóság, modot adot mindenre — saját írói társadalmi magyarázatát.

Angyélika szép jelzőjével szemben a francia jellemzés finoman részletező; mint egy husz esztendőös leány lévén, fr. pontosabban „vingt-deux ans”.

Télámon koráról, hogy huszon három, vagy huszon négy esztendőös iffiu lévén, csak Mikes ír; tíz óra tájban. ezt is ő teszi hozzá.

10 idején az ajtomon volt. — fr. „il est vray que vous m'estes venu chercher, on me l'a dit...” (p. 3) tömör s találó szóhasználat.

hogy igen köszöni emberségét. — fr. „Theotée luy repartit qu'il estoit bien obligé à sa civilité.” (p. 4) de igen bálnám... nem illik az én rendemhez, olyankor menni az aszszonyokhoz, mikor még ágyban vannak. vagy öltöznek, Mikes tapintatos, találó fordításában, fr. „Mais, ajoûta-t'il, j'auerois peur, Madame, de vous importuner; et il me semble mesme qu'un homme de ma robe est un objet peu édifiant à la toilette ou à la ruelle d'une Dame.” (p. 4)

igen nehéz, és akadályos természetű volna, — fr. „que Monsieur l'Abbé estoit scrupuleux, et qu'il avoit la veuë tendre,” (p. 4)

erre felelé a páter, — A feleletként új bekezdésben következő francia szöveg margóján ez áll: „I. Abus des ruëllés et des toilettes.” (p. 4)

*10 soha sem szerettem olyankor menni az aszszonyokhoz amidön öltöznek, — fr. „je n'ay jamais aymé à parler aux Dames à ces heures-là;” (p. 4) egyháziak a világi életben, korabeli moralista irodalmi téma; *hogy ha szinte ne szollyak is arrol ahejában valo véghetetlen csinogatósról*, „que sans parler de la vanité de ces ajustemens sans fin dont elles s'occupent,” (p. 4) moralista nézőpont a „csinogatósról” elterjedt divatjáról. Mikes más fordításaiban is előforduló erkölcs-nemesítő kritikai téma; az asszonyok öltözködéséről ír még ÖM III. 1056 (*Keresztényi Gondolatok*).*

Bezzeg páter uram... — Frappáns, tömör fordítás; fr. „Vrayment Monsieur l'Abbé, s'écria Philargie, vous prenez les choses bien au criminel! Estes-vous donc venu pour nous prescher?” (p. 5)

a melyért, bótánatot is kérek az aszszonytól. — fr. „Je vous en demande pardon, Madame.” (p. 5) Ez itt szokványos francia udvarias fordulat; a Mikes-levelekben is előfordulnak hasonló udvariaskodó célzatú stílusfordulatok.

Angyélika látván... — A franciában van egy mozzanat előtte: „Theotée s'estant tû, et Angelique voyant bien...” (p. 5)

Hogy lehetne a páter uram. hát... fr. „Que veut donc dire cela, Monsieur l'Abbé? à vostre compte toutes les femmes de qualité seroient damnées.” (p. 5) *Egy kevesé tsak lassan...* fr. „Tout doucement, Monsieur, répondit Theotée,” (p. 5) Mikes egyéni dialogizáló fordulata.

11 az ő frajzímerei — fr. „leurs Demoiselles” (p. 6) Mikes elterjedt németes udvari szóhasználattal él; *három vagy negy óráig a tükör előtt*, fr. „six heures”. A részletező, mozzanatos leíráshoz: „... que les tiennent six heures au miroir à les farder et à les friser, qui contribuënt tant à cette vanité, qui les impatientent et les mettent en colere en ne tournant pas bien cette boucle de cheveux, en attachant ce mouchoir de travers: ces Demoiselles, dis-je, ne seront-elles pas damnées aussi?” (p. 6)

Angyélika vevén észre... — Mikes a párbeszéd kiemelésére új bekezdésbe teszi; fr. „Angelique qui voyoit bien que...” (p. 6) a szövegben folytatólag; *mi esze vesztünk egy másal.* — „nous sommes broüillez ensemble.” (p. 6) *esze* — össze, a levélírónál is, ÖM I. 429.

Oh! mint örülök ezen... mondá tsak lassan... mint ha a szivemben nézhetne. — fr. „Je suis ravie, me dit tout bas Angelique, d'entendre Monsieur d'Abbé: il lit dans mon coeur.” (p. 7) *De mit susoksz te magadban...* — *susoksz* ejtés utáni változata; fr. „Mais, interrompit Zeroandre, tu parles entre tes dents, Angelique: que dis-tu?” (p. 7)

azok a sok haszontalan beszédü legények. — fr. „ces Messieurs les diseurs de rien,” (p. 7) *három óráig* — fr. „quatre heures”. Eleven s szemléletes a kurtizánok rövidebbre fogott jellemzése: „qui sont quatre heures à la Toilette d'une Dame à épiloguer sur une cadenette, sur une piece de brocard, sur un point, sur une guipure; à railler l'un, à piller l'autre, à faire perdre-la Messe à nos Dames, ou à nous reduire là, que si nous l'entendons, c'est apres avoir couru tout Paris pour trouver de ces Messes de paresseuses, qui nous servent de Messes et de Vespres, et que l'on entend bien souvent avec ces memes causeurs, qui prennent pretexte de donner la main à Madame, pour avoir occasion de la cajoler dans l'Eglise, où la Demoiselle est éloignée de sa Maistresse?” (p. 7–8) A végén a határozó mellékmondatot Mikes külön mondatban oldja föl.

12 Lassan. lassan angyélika, mondá diánna. — fr. „Tout beau, tout beau Angelique, cria Philargie.” (p. 8) Az előbeszéd előbb is használt fordulatai; *Jól mondod, angyélika, mondá télamon.* „Tu a raison, Angelique, dit Zeroandre,....” helyenként a francia központozás és tagolás követésével; *leg aláb ha te el kárhozol. mi is őt leszünk.* „au moins si tu es damnée, nous le serons de la compagnie.” (p. 8) Ez a korabeli vallási viták egyik témája; Télamon-Zeroandre könnyelmű vélekedésével szemben került sor az üdvözülés és elkárkozás moralista szempontú fölhasználására, a *keresztényi életre* nevelés érdekében.

Páter uram... nem akarnám. hogy kegyelmed volna az én gyontato papom. — fr. „Vous estes trop severe, Monsieur l'Abbé, dit encore une fois Philargie. Je ne

voudrois pas que vous fussiez mon Confesseur.” (p. 8) A gyóntató szigora is korabeli probléma; a janzenista gyóntatásokat túlzott szigorúság jellemezte az általuk lazának tartott jezsuitákkal szemben. Az itt keménynek tartott Dénes abbéről nem derül ki, hogy túl szigorú lett volna.

arrol a dologrol — Mikes itt „levelek” előkereséséről beszél, amiről forrása nem szól, csak egy szegény bebörtönzött megmentésének dolgáról ír, „... à vous parler de l'affaire de ce pauvre prisonnier,” (p. 9), amelyet a Madame rábizott; *akinek három gyermeke vagyon* — fr. „Cinq petits enfans”-t (p. 10) említ alább.

Ezen el hülvén apáter, — fr. „Surquoy Theotée faisant l'étonné; Quoy, Madame, s'écria-t-il, vous estes indisposée? Je suis un mauvais Courtisan: ie vous prie de m'excuser,....” (p. 9)

13 *Mi jól üsméri az aszonyt, ...de tsak lassan.* — fr. „Il connoist la Dame, me dit tout bas Angelique.” (p. 9) *oh' Istenem...* — „Mais mon Dieu,....” (p. 10) itt új bekezdésben.

avállát vonitván, — Ez mikesi mozzanat; fr. „J'en suis fasché, Madame, reprit Theotée: car il ne s'agit que de faire...” (p. 10)

már egy holnaptól fogvast... — fr. „depuis trois mois” (p. 10) *...holmijit zálogban adta.* Ezt is Mikes tette hozzá, fr. „pendant que sa femme et cinq petits enfans meurent de faim.” (p. 10)

reménlem hogy az aszonyt el nem feletkezik rollok. — Mikes egyszerű magyaros átültetése; fr. „J'espere donc, Madame, que vous aurez la bonté de vous en souvenir.” (p. 10–11)

a diánna ágya mellé asztalt teritének, és... — A dáma lusta életmódját jellemző ebédelési mozzanatot a fordító toldotta bele; fr. „Là dessus quelqu'un ayant graté à la porte, la Dame interrompit l'Abbé, et parce qu'on avoit fait retirer les Laquais pour avoir plus de liberté, dit à Angelique de voir qui c'étoit: Angelique alla, et revenant; c'est, dit-elle, le Laquais de Madame la Marquise^{xxx} (p. 11).

nó te kis tsutak... — Megszólítás mikesi közvetlenséggel; fr. „Te voila donc, Petit-pied, dit Philargie, comment porte Madame la Marquise?” (p. 11) *...sétálásnak kedviért.* — fr. „elle viendroit vous prendre pour aller ensemble au Cours.” (p. 11) NySz: Csuta, csutak, csutka; MTSz I, 372: Csutak; csutak ember; törpe ember; EMSzT II, 232: csutak; vezetőknévként is Székelyföldön (Csutak Uram, Csutak András stb.).

14 *Diánna, egy kevesé gondolkodván, mondá,*... — Mikes egyéni stilizálása; fr. „Philargie se radoucissant; Mon enfant, répondit-elle, tu luy diras que ie luy suis bien obligée, que ie me trouve un peu mieux, et que ie l'attendray.” (p. 11) *köszöntsed az aszonyt szomal,* — fr. „Laquais, dit-il, fais mes baisers-mains à Madam la Marquise, et...” (p. 11)

nem gondolom pater uram, mondá nevetve, hogy... — fr. Télámon e szavai a kiadásban új bekezdést nyitnak; a margón: „II. Des divertissemens qu'on prend par coütumes.” (p. 12)

Ihon az én szentem... én Istenem... meg mosnák a fejét, mert... — fr. „Voila de mes Saints, Monsieur l'Abbé, s'écria aussi-tost Angelique. Dieu! qu'ils auroient

bon besoin d'une forte remonstration, tout est innocent à leur compte." (p. 12)
Ihon használatára példák: *ÖM* I. 436; III. 1043, 1077 stb.

mivel jól tudja a mit kellene tudni. — fr. „il sçait mieux qu'il ne dit.” (p. 12)

de avároson valo sok sétálás, tsak... — A franciában jobban részletezve: „mais parce que le Cours, comme on en use, est devenu un mestier, ie n'ajoute pas qu'il est mesme souvent le rendé-vous de gens qui y cherchent occasion de mal faire.” (p. 13)

meg ütköztem én egy kevesé azon. — fr. „En verité ie suis un peu embarassé.” (p. 13)

15 *Kérem kegyelmedet...* — fr. „Et Angeliqve secondant sa Maistresse: Hé dites, Monsieur, ajôuta-t'elle, voila de belles ames à gagner.” (p. 13) *a vasat nem kell hagyni hogy meg hülyön,* Mikes beleszövése; a fordító és levélíró gyakran alkalmaz szólásokat és közmondásokat átültetett és eredeti prózájában, vö. *ÖM* I. 422.

Bizonyára, mondá apáter, nem gondolom... — fr. „En effet, continua Theotée, je...” (p. 14) Itt a margón: „III. D'où vient la vie relaschée.”

16 *a magunkhoz való szeretet, meg romlot szeretet.* — fr. „et cet amour de nous — mesmes n'est plus qu'un amour corrompu, si Dieu ne nous donne sa grace pour le rétablir dans la pureté qu'il doit avoir.” (p. 16) Az „amour propre” interpretációjához vö. Mikes más műveiben előforduló passzusokat; a *Leveles-könyvben* egy egész levelet szentelt a témának (99. lev. 1733. *ÖM* I. 652; vö. még II. 952; III. 1094. Rákóczi is foglalkozik vele Vallomásaiban és Meditációiban.

...rosz kívánságnak, — A francia szövegben „...les noms de cupidité et de concupiscence,” (p. 16) két szóval.

1. *tim. 6.10.* — Ezek az utalások a kiadásban a margón vannak, s az idézettel együtt kurzív szedésűek. Mikes nem mindig jelzi ezt aláhúzással.

a gyönyörködtetésnek szereteti... avilági joknak szereteti... az elő menetelnek szereteti, — fr. „l'amour du plaisir... l'amour du bien... l'amour des grandeurs.” (p. 16) *a test kívánságának, a szem bujálkodásának, és az élet kevélységének.* — „Concupiscence de la chair, concupiscence des yeux, et orgüeil de la vie.” (p. 16) Káldinál: „a'test kívánsága, és a' szemek kívánsága, és az élet kevélysége” *I joan. 2.16.*

az első vétéktől fogvást, — „Ádám vétke” és következményei; alább is szól róla a negyedik napi beszélgetésben; ismert téma Mikes írsaiban: *ÖM* I. 532—533; V. (1. könyv).

S.thom. 2.2. qu. 77. art 4. — Az ehhez tartozó kurzívált idézetet Mikes rövidítve beolvasztotta a szövegbe. A kiadásban az auktorra vonatkozó utalás a margón van (p. 17). Aquinói Szent Tamás (1225?—1274) *Questiones quodlibetales* (v. *disputatae*), alább többször említett forrásmű; a jeles skolasztikus egyházdoktor munkáira vö. Mikes *ÖM* II. 950.

17 *Másodszor,* — A kiadásban folytatólag; *valamint hogy a lámpásban valo tüzet az olaj táplallya,* — „...que de mesme que l'huile nourrit le feu d'une lampe,...” (p. 17)

értem, azt a kevélységet, amely... — fr. „Je dis par l'orgueil, et j'entens un orgueil interieur qui...” (p. 18) Mikes egyszerűsíti a francia értekező fordulatokat.

ecclesiast. — A fr. margón „*Ecclesiasti.*” (p. 18) A hozzá fűződő idézet a kiadásban kurzivált.

hogyan hosszú beszéd... — fr. „et ainsi il n'est pas besoin d'un long discours pour faire voir combien ce vice est pernicieux, et...” (p. 18) A beszélgetés hosszadalmasnak tűnő erkölcsi fejtegetését mentegető fordulat az abbé részéről.

mert a kevélység mindent erővel tselekeszik., és... — Ez új mondat a kiadásban is, fr. „Celuy-là fait tout avec éclat, ou en se faisant, comme je viens de dire, tellement sentir en nous-mesmes, que...” (p. 18)

Ezért mondotta olyan okosan, egy nagy elméjű, hogy... — fr. „De-la vient qu'un grand esprit a dit avec autant d'éloquence que de raison:” (p. 19) A kiadás margóján: „IV. Tableau de la Paresse.” Alatta a fordításban erősen összevont kurzivált idézethez „*Reflex. mor. 289. et 290.*” Így az 1678-as kiadásban is. Mikes a mintegy lapnyi citátumnak az elejét és a végét tartotta meg, utalással zárva, *reflex.mor.290.*

18 másoda boldogság... az igazán való boldogságot. — fr. „Mon Dieu! quelle beatitude qui nous fait perdre la véritable felicité, pour laquelle nous sommes au monde!” (p. 20) Mikes e bekezdésből néhány sort elhagyott, továbbá a belemelegedő Theotée-t csillapító „Fort bien, Monsieur Abbé” Zeroandre közbeszólását is, s összevonta az ismétlődő gondolatokat hangoztató fejtegetések végét.

E tettzik nekem e fél kiálta angyelika. — A kettőzött régies, kopott (e'—ez) szóalak kissé póriás a választékos francia stílusfordulathoz képest, „Voilà qui me plaist, s'écria Angelique.” (p. 21)

A restség monda apáter,... — Itt a kiadás margóján: „V. Definition de la Paresse.” (p. 21) A kurzivált idézetet Mikes lefordította; *st.thom. 2.2.qu. 35.art.2:* a nyomtatásban még hozzá *Ib. q.35. art.3.* a már előbb idézett műből.

valamint utállya a dolgot, — a munkát, fr. „le travail” (p. 21)

A restség meg utáltatya velünk a jó erkölcsöt, — fr. „Elle nous fait repugner à la vertu, et...” (p. 22) A margón: „VI. Effets interieurs de la Paresse.” Alatta ismét e bekezdésben kiaknázott auktorra utal: „*S.Tom. 2.2.q.35. art.4.*” amit Mikes a fordítás mellől elhagyott.

olyan lankadságot — fr. „un engourdissement” (p. 22).

19 atunyaság... szunyadás... imel, ámal,... fr. „De cet engourdissement procede l'oisiveté par laquelle on ne fait rien du tout; et un certain assoupissement qui nous fait faire lâchement et negligemment le peu que nous faisons.” (p. 23) Ehhez a kiadás két — Mikes által elhagyott — latin idézetet ad a margón s utalást: „*Prov. 19.15*” és *S.Thom. 2.2. q.4.art.2.*”

ne legyetek restek,... *rom.12.11.* — A bibliai passzus a kiadás szövege (p. 23) nyomán szabadon.

olyan rendeletlenséget okoz, — fr. „Cette Paresse cause aussi la dissipation et

une certaine évaporation d'esprit, qui..." (p. 23) *arist. eth. 8.c. 5. et 6.* Az utalás és az idézett latin sor a kiadásban a margón áll. Arisztotelészre (i. e. 384–322), a görög filozófia klasszikusának írására hivatkozik, vö. még *ÖM IV. 750.*

az a sok véghetetlen hejában való beszélgetés,... — fr. „De là viennent encore ces vaines conversations sans fin...” (p. 23) A korabeli francia társasági életre s a szalonokban szokásos szenvedélyes szócsatákra jellemző tünet. A. Courtin saját tapasztalataira is támaszkodik e téma kapcsán. A bekezdés végén újra „*S. Thom. 2.2.q.35. art.4.*” (p. 24)

tekintvén télámonra,... — Ezt Mikes tette hozzá.

kétt dologal bé fejezni, — fr. „Il est facile après cela, continuë Theotée, de tirer deux conclusions de ce que j'ay avancé.” (p. 24) A következtetések levonása az „entretien” folyamán bőbeszédűvé vált páter részéről.

20 hogy az egész világi élet, mely a restségen forog. és... — fr. „que toute cette vie mondaine qui roule sur la Paresse, et...” (p. 24) Nemcsak moralista intéés, hanem erkölcsi szempontú társadalomkritika is a párizsi nagyvilági életről. A sommás ítélettel szemben Télámon tiltakozik.

egy nagy szentnek, a ki... st.thom. 2.2.qu. 54. art.3. — Ismét Szent Tamás, akit a francia szerző itt „un des principaux Maîtres de la Morale Chrestienne”-nek (p. 25) nevez; a tőle való francia idézet kurzív.

a melyben tett kit kit, — ti. „sa Providence” (p. 25).

prov. 19. 16. — A kurzív francia idézetnél kissé bővebb, Káldi szövegére is emlékeztető fordítás.

meg követé a pátert mondván, — Diánna fr. „elle se leva aussi-tost de son lit, et fit ce compliment à Theotée: Vous m'excusez, Monsieur, pour aujourd'huy; mais demain sans faute, nous travaillerons à l'affaire que vous avez si fort à coeur. Au moins ne manquez pas de venir, je vous attendray: et moy, Madame, reprend Theotée, j'auray l'honneur de me rendre icy, puisque vous me l'ordonnez.” (p. 25–26) A francia író az „entretien” keretét visszaállítva fejezi be a beszélgetést, megszólaltatva még a másik két résztvevőt is. „Je m'y trouveray aussi, dit Zeroandre, et nous Philosopherons encore ensemble.” — mondja kedvelt korabeli szóhasználatlalt a páterrel ellenkező világfí. Mire a szolid leányzó hozzáfűzi: „Ne croyez pas vous mocquer, dit Angelique, il faut que Monsieur l'Abbé acheve: Car je voy bien où il eu veut venir, et jamais sujet ne fut plus à propos.” (p. 26) Mikes Diánna szavai után zárja az első napi beszélgetést, nem tartván szükségesnek a forrásában utána leírt mozzanatotat.

Második Napon. — II. Entretien. (p. 27) Az egyik legerjedelmesebb része a nyomtatott könyvnek.

a kit is nevezek Máriánának, — fr. „que nous appellerons Nientilde,” *elébeszélte volt.* — „avoit fait recit de la conversation du jour précédent.” *ez a fő aszszony, igen. okos, de mód nélkül szerette akártytát,* „est une Dame d'esprit, mais passionnée pour le jeu;” (p. 27) a francia jelzős szerkezet igei fordítása.

21 a kit is még az ágyban találá, — Mikesnél csaknem általános a vonatkozó

névmás utáni tárgyias igeragozás *ÖMI*. 412, 464; *egy kevesé azon meg ütközék.* — fr. „il en fut un peu surpris, néanmoins s'approchant civilement.” (p. 27)

de az el mulik. — fr. „mais ce ne sera rien.” (p. 28) *ugy is elegen vannak it...* — „aussi bien vous avez compagnie.”

hogy halgassa a Catechismust. — fr. „c'est une Dame que j'ay amenée au Catechisme.” (p. 28) *Ironikus éllel. a mit tegnap mondot.* — „comment vous prouvez ce Paradoxe.” A beszélgetés fonala az előző konklúziójához fűződik.

Ugyan is kérem kegyelmedet... — A kiadásban a margón: „I. Dormir paresseux, et ce que c'est que le sommeil.” (p. 29) A francia szövegben is kipontozva. „que de” vö. utána Télámon közbeszólását: „Tout doucement, M. l'Abbé, interrompt Zeroandre. Vous exagerez.” (p. 29)

22 Nám ki találám... — fr. „N'ay-je pas deviné, reprint Angelique.” (p. 29) A régies *nám* használatára vö. *ÖMI*. 450.

abban nem kel kételkedni... — fr. „Sans doutes, répond Zeroandre.” (p. 30) *plinius* — A kiadásban „Pline; *Si vivre c'est veiller,*” utalás nélkül; a római történetíró, kora hétköznapi életének krónikása, Caius Plinius Caecilius Secundus (61–114?) *az álom, ahalál képe.* — „Aussi dit-on ordinairement que le sommeil est l'image de la mort.” (p. 30) Utána elmaradt egy közbevetés: „Les Poëtes, interrompit Angelique, feignent qu'il vient des enfers, et qu'il est le frere de la mort.” (p. 30) Népszerű korabeli szalontéma: *hogy mi légyen az álom.* „dites-nous un peu ce que c'est que ce dormir.” (p. 30)

23 A mely auctor... — fr. „Un Auteur moderne...” (p. 31) A margón *Du Hamel De corpore animato. Lib. 3. cap.6.* Mikes erősen lerövidíti a tudálékos magyarázatot. *mit gondol az iránt.* után még fr. „la matiere est curieuse” (p. 31)

...meg mutamni atudományt. — fr. „et pourtant dans la difficulté qu'il faut paroistre homme.” (p. 32)

az álom nem egyéb, hanem... — A fenti forrásra támaszkodó, körülményes, műszavakkal operáló dilettáns szöveggel Mikes nehezen birkózik meg; *azok aváporok, (vagy párák.)* — „des vapeurs.” (p. 32) *az agyvelő gyomrának,* — „...le Ventricule du Cerveau, comme on diroit l'Estomach du Cerveau,” (p. 33) innen többlapnyi elhagyás (p. 33–41), főleg az álmatlanságról és az álomról, az ébredésről szóló oldalak.

24 A fáradtság honnét vagyon? — A fordító itt tér vissza a folytatáshoz: „Pour revenir au sommeil, continua...” (p. 41)

...lankadságot érez? — fr. „et tous les membres sans vigueur?” (p. 42) *a sok ásitást. a szem könnyvezést. az or fuvást. a pökést.* — „on baaille pour donner passage à ces vapeurs, les yeux pleurent, on crache, on se mouche; on s'étend pour faciliter le cours aux esprits qui ont peine à se faire jour.” (p. 42)

25 ett. és ivut. — A levélíró és fordító egyaránt így használja e székelyes igealakokat, *ÖMI*. 537, 572, 615, 701; III. 1036, 1070, 1099.

...nem egészséges pór tubákot szini? — fr. „D'où vient qu'il est mal sain de prendre continuellement du tabac en poudre par le nez?” (p. 43) *pór tubákot a. m. por tubákot. E kegyelmedet illeti...* — „voilà qui vous regarde”.

Ugyan azon szokást... — Ez a bekezdés kb. egylapnyi francia szöveg (p. 43–44) összevonásából jött létre.

kik sokat dolgoznak. — fr. „ceux qui font un travail pénible;” (p. 44)

Kegyelmed ezt helyesen mondgya. — fr. „Vous objectez fort juste, Monsieur, répondit...” (p. 45) Beszélt nyelvi fordulatok; *azt tudgya kegyelmed, hogy* — „Vous sçavez, qu’il...”

25 és más egyéb fluxiókot. — fr. „et autres fluxions” (p. 45) fluxion a. m. vérömleny, gennyesedés; fluxion de poitrine: tüdőgyulladás; *az inakban* — fr. „les nerfs” (p. 46) inakban vagy idegekben: *gutta ütést okozz.* — „et cause la paralisie” (p. 46)

A mi pedig adolgosokot illeti, — fr. „Et pour les gens de travail, il est aisé de voir qu’estant toujours obligé à de grands efforts, et...” (p. 47) *a szegény dolgozók pediglen...* — „ces bonnes gens au contraire...” *sok bort, és sok éget bort isznak,* — „...Aussi boivent-ils beaucoup de vin et d’eau de vie, sans que cela leur fasse mal, parce qu’ils ont besoin à toute heure de choses qui reparent et reproduisent les esprits qu’ils consomment, et...” (p. 47–48)

27 A déli álmom — „meridianum” fr. „la Meridiane” (p. 48).

28 a gyengeség, és az álmatlanság. — A fordító ezután elhagyott néhány oldalt (p. 49–54). *Végezetre, nem az itt akérdés, hogy...* — fr. „Mais il n’est proprement pas question icy, de sçavoir comment...” (p. 54)

valamint másut meg mondottuk,... — fr. „comme nous avons dit;” után a bekezdés (p. 55–56) rövidítése.

De hogy még erről többet mondgyak, — fr. „Mais pour pousser la chose plus loin...” (p. 56) Önálló magyaros fordulat; hasonlóképpen Téliámon válasza: *Ugy tettzik...* — „Il me semble, répondit Zeroandre, qu’il n’y a rien au monde que ie ne luy donnasse pour cela.” (p. 56)

minden babonáság nélkül, — fr. „ny d’aucune magie,” (p. 56)

idejébben — fr. „plus matin” (p. 56)

28 E valójában így vagyom — fr. „Il n’y a rien de plus vray, dit Angelique, et ie commence à m’appercevoir que...” (p. 56) *a reszttség* — másutt s gyakrabban *resttség* alakban írja Mikes.

a szokás természeté válik, — fr. „la coutume est une autre nature.” (p. 57) A szokás és a természet ilyen összefüggéséről ír Mikes másutt is, pl. *ÖM I.* 518, 822 (1760. évi misszilisében) és *A Keresztnek királyi utya* (1747) fordításában, *ÖM III.* 344; vö. *Consuetudo (est) quasi altera natura* (Cicero: *De finibus libr. 5*). Természeté válik a szokás — erdélyi közmondásként is előfordul, vö. Háromszéki magyar népköltészet. Konsza Samu gyűjteménye. Szerk. és bev. Faragó J. Marosvásárhely 1958. 499.

En nem tartok abban ellent, — fr. „Je ne dis pas le contraire...” (p. 57) *egy filosofus mondása szerint, nintsen. semmi drágáb az időnél,* — „Comme disoit un philosophe, de plus precieux que le temps;” (p. 58) Alább Démoszthenészti idézi az idővel kapcsolatban, 62. 1. (p. II. 9).

29 a romai törvény azt parantsolta. a hadi embereknek; — fr. „nous voyons

dans les regles de la discipline des Romains, qui font nos Maîtres pour la Prudence civile,...” (p. 59) A mondat franciákra vonatkozó részét Mikes elhagyta; a puritán katonai étkezésből levont túlzó s naiv állítást átvette; *valamint egy romai tanács ur?* — „qu’un Senateur Romain” (p. 60).

Mert az olyanok. mint ő kegyelme. mondá... — fr. „C’est, disent ces Messieurs, ajoûta Angélique, que le sommeil engresse.” (p. 60)

30 *hogy pediglen viszá térjek arra. amit fellyeb mondék.* — fr. „Pour revenir à ce que ie disois, il est certain...” (p. 60) Értekező stílusfordulat a párbeszédben.

a világnak közönségesen valo rende más szokáson forogván,... — fr. „Car quoy qu’il y ait plusieurs personnes qui en usent comme vous, et que se levant tard: neanmoins l’ordre general du monde, et pour ainsi dire la masse de la nature roulant sur d’autres principes, il faut de nécessité s’y conformer et suivre cet ordre,... et le Soleil quand il se leve rappelle à l’action toute la nature, et particulièrement l’homme.” (p. 61) *az egész természetet hija a munkára. de főképpen az embert.* A biológiai és természeti okok mellett társadalmi magyarázattal is szolgál a kiváltságos életmódot folytatók erkölcsi befolyásolására.

mint ha azt mondaná, hogy nem azért gyujtják meg a fáklyát, hogy a világnál alugyanak, — fr. „Il semble vous dire que l’on n’allume pas un flambeau pour dormir à sa lumiere.” A kiadásban a margón: „*Ex Erasm. coll. diluc.*” (p. 62)

és mondá,... én pedig felelé afejdelem. — A kapcsolódó párbeszéd a kiadásban kurzív. A fordító másutt is a sajátos *fejdelem* alakot használja, vö. Mikes ŐM I. 409; más munkáiban néha előfordul „fejdelem” alakban is.

31 *Annak a fejdelemnek volt esze...* — fr. „Ce Prince avoit de l’esprit,...” (p. 62) A *Leveleskönyv* tanúsága szerint Rákóczi fejdelem és kamarása is a korán kelők közé tartozott, ŐM I. 491.

...mint a munkások? — fr. „...que les personnes de qualité, et particuliere-ment les Dames, se levassent aussi matin que des Manoeuvres?” (p. 62) *kinek kinek, meg kel üsmérni magát,* — „chacun doit se connoistre.” (p. 63)

olylan regel — fr. „aussi matin” (p. 62) *olyan jó regel valo fel kelöket,* — „certains matineux,” *ezek a jó regel kelök* — „ces esprits vigilans” (p. 62)

Azt tarttyák... elég hét óráig alunni, — fr. „On dit, interrompit Angélique, que c’est assez de dormir sept heures, quelque âge que l’on ait.” (p. 63) A régi római közmondás szerint „Sex horas dormire satis est juvenique senique.”

kilentz, tíz orakor kelnek fel, sött még az után, — Mikes korábbra tette magyar olvasóinak a késői fölkelést jelző időt, „se levant neanmoins à onze heures, ou à midy,...” (p. 64)

vagy magokat festik. vagy magokon pepetsélnek, — fr. ... s’en vont devant le miroir pour y estre deux heures, ou plus, à se parer, à se farder, et à entendre dans l’occasion cent discours dangereux comme nous le disions en une autre conversation.” (p. 64) Mikes a befejező mozzanatot elhagyva, az új bekezdésben következő s a margón „II. Devotions paresseuses” jelzéssel kísért részt kissé rövidítve, folytatólag hozzákapcsolja, *az alát a misének ideje lévén, akoron... másokat tekéngetnek, hogy öket is tekéngessék, de még őt is köntösököt,*

tsipkéjeket, szüntelen igazgattyák, tsinogattyák,... — „elles s'y en irontr parées magnifiquement, pour se faire regarder, et se servir de l'Eglise comme d'un rendez-vous, ou d'un Theatre, où elles viennent étaler en public leur visage et leur pompe. Voila pour le matin.” (p. 64–65) A Mikes által érzékletesen átültetett részlethez vö. a figyelmetlen templomba járó jellemzését *Az Ifjak Kalauzában*, ÖM IV. 746–747, 759.

32 *Angyélíka félben hagyatván a páterel...* — Ezt a mozzanatot Mikes tette bele azzal a fordulattal, *hogy az ebéd utánra valot, ebéd utánra kell hagyni,...* E kis bekezdést követő kérdésben a fordító a kiadásban a „III. Occupations inutiles.” margójegyzettel kísért bekezdést s abból eredő kérdést vonta össze. Az is érdekes, amiből Mikes kivonta a nagyvilági társasági életre jellemző kérdés tartalmát; fr. „L'après disnée s'employe à recevoir où rendre des visites inutiles, à iouër, si elles aiment le ieu, y passant souvent non seulement les iours, mais les nuits; à se méler de cent choses vaines, de cent affaires, de cent intrigues; à faire cadeaux et collations, à aller à la Comédie, à la promnade; et apres avoir soupé sur les dix ou onze heures, à courrir les assemblées et le bal, pour ne rien dire de plus criminel.” (p. 65) Mikes ismerte az itt elítélt párizsi életformát, hiszen egykori apródtársa, Szathmári Király Ádám naplójában följegyezte Rákóczi udvari s városi időtöltését a franciaországi évek (1713–1717) alatt, s mindez az inkognitóban élő fejedelem s legszűkebb kísérete akkori életmódjának tartozéka volt. Rákóczi *Vallomásai* 2. könyvében ír erről.

tunya életet — fr. „une vie de molesse” (p. 65) alább is *atunya életben*. — „dans cet estat de vie paresseuse,” (p. 66)

hivalkodik lévén, ...tsátságok haszontalan dolgokrol. 1 t. 5. 13. — fr. „1 Thimo. C.V.13.” (p. 65) Káldira is emlékeztető, nem szó szerinti fordítása a francia idézetnek (p. 65) Utána egy rövid bekezdés elmaradt a kiadáshoz (p. 66) viszonyítva.

33 *Ezeket bővebben...* — fr. „Je pourrais vous faire comprendre ces veritez bien au long...” (p. 67) A kiadás margóján: „IV. Travail et peines inutiles des occupations paresseuses.” *csak az esztelen szüzek példáját hozom elé,...* — „mais pour me rendre plus intelligible, ie ne vous rapporteray qu'un exemple sensible, et assez connu; c'est celuy des vierges folles de l'Evangile,....” (p. 67) A fordító másutt is találkozott „balga szüzek” irodalmi példájával, ÖM III. 1043, 1052, 1078, 1099.

bizony mondom néktek. nem üsmérlek titeket. — A kiadásban kurzivált sor mellett a margón: „Matt. 25.12.” (p. 68) *st thom. qu. 35. art. 4* — a szerző többször idézett moralista forrása; *atsak vétek.* — „elle ne laisse pas d'estre peché.” (p. 69)

34 *Nem értem jól ezt a theologiát...* — fr. „Je n'entends pas bien cette Theologie, dit Zeroandre.” (p. 69) Az abbé társadalmi életből hoz gyakorlati példát; *egy levelet fel keresen.* a kiadás itt sem említ a fogoly kiszabadítását szolgáló levelet, csak a Madame közbenjárásáról szól.

35 *...tsak haszontalan, és arestségtől jö,* — A kiadásban itt a fordításban kissé

összevont bekezdés melletti margón a már idézett „S. Thom. 2. 2. q. 35” (p. 71) *ha a hinto el törvén.* „son carosse venant à rompre,” (p. 71)

Igy szeretem hogy beszéljenek. — fr. „Cela est solide, s'écria Angelique.” (p. 71)

Engedelmeskedem hát az aszszonynak. — fr. „Je vous obeiray Madame, continua...” (p. 72) A levélíró is használ hasonló udvarias fordulatokat „nénjének” írt irodalmi *Leveleiben* (ÖM I. 261).

36 *hogy miért sápolodnak szüntelen, oh' misoda...* — NySz Sápolód-ik, számos régi nyelvtörténeti adattal; a sopánkodás mozzanatos fordításához vö. a kurzivált fr. szöveget: „*L'ay haste: Laissez-moy aller, mon Dieu ie n'auray iamais achevé, quelle heure est-il? on m'attendra, le coche sera party, etc.*” (p. 72) *Az ilyen szorgalmatoskodás...* — Cét empressement est comme un vent qui pousse tumultuairement la plupart des gens...” (p. 79)

Veszem észre... — fr. „Je vois, Monsieur, reprit...” A kiadás margóján: „V. De la precipitation.” (p. 73)

immet álmal hebehurgyán... — fr. „faire lâchement les choses que notre devoir demande de nous, et les faire tumultuairement et toujourns dans le desordre: mais...” (p. 73) *két képpen* „eu deux manieres:” (p. 74)

37 *vagy ugyan maga az okosság, vagy olyan világosság, mely...* — A kiadásban kurzivált sorok: „*ou nostre raison mesme, ou une lumiere qui éclairant nostre raison...*” (p. 74)

mint egy filosofus mondgya, hogy az eszesség.a... — A francia szövegben kurzivált idézet mellett „Senec. sive Auctor lib.IV.virtutum. (p. 75)

prudencia speculativa, ... prudencia activa, — fr. „la prudence speculative, ... la prudence active, ou simplement la prudence.” (p. 75) *aresttség, és ahirtelenkedés.* Ez a mondat a kiadás következő kb. egy lapnyi bekezdésének (p. 75–76) elhagyásával került ide.

atürhetetlenségtől vagon. — fr. „est un effet d'impatience,” (p. 76) az előtte lévő sor a kiadásban kurzív szedésű.

asok beszédű emberekben, — fr. „Vous en pouvez voir des exemples en tous ces grands parleurs, dont les paroles luttent dans leur bouche à qui sortira la premiere, comme disoit un fort agreable esprit; ou mesmes en ceux qui...” (p. 77)

38 *semmi előttök rejtékben nem marad,* — fr. „Rien n'échape à leur arrogante critique, ...” (p. 78)

kik az ország dolgát forgattják. — fr. „ceux qui iugent des affaires publiques.” (p. 79) A meg gondolatlan ítélezők eleven stílusú jellemzése.

39 *nagy kerülötet kel véle tenni.* — nagy kerülöt; fr. „il faut luy faire prendre de grands circuits, pour le conduire...” (p. 79)

mint ha mindenkor üznék őket. — Az utcai közlekedésre vonatkozó rövidített bekezdés után kimaradt kb. kétoldalmnyi, ezt részletező dialogizált szöveg (p. 80–81), majd a házi dolgokról szemléletesen szóló Angyélika beszédével folytatja: *vannak is itt aháznál olyanok. kik...* emiatt törnek-zúznak.

egy szóval a mi házunk... — Az előtte levő sorokhoz a kiadásban a margón:

„Certa paupertas est, quum alicujus indigeas, uti eo non posse. *Xenoph.memor.Lib.5.*” (p. 82)

temploma lehetne a jó erkölcsnek, — fr. „sa Maison est capable d'être le temple de la vertu?” (p. 82) Mikes utána mintegy féloldalnyi nyomtatott szöveget (p. 82—83) elhagyott.

de rettenetes szeles, — fr. mais broüillone, vive, et turbulante” (p. 83) Mikes kitűnő összevont szerkezete.

a jó historikus úgy tselekeszik. — fr. „C'est ce qu'un bon Historien doit faire,…” (p. 83) Van benne némi irónia is.

40 *Ilona. Ilona*, — fr. „l'Esvent” (p. 84) *egy gyermeket* — „un petit laquais”; *mondgya tsak lassan. a pintzében, a pintzében*. — „elle dit entre ses dents à la cave, à la cave,…” (p. 84) A következő kurta bekezdés egy kissé hosszabb rész (p. 85) összevonása; a szerző ugyanis arról kezd beszélni, hogy a franciák mintha hajlanának az ilyen természetre: „Il me semble mesme que nostre nation ait cela en partage plus que les autres.” (p. 85)

41 *Hát mit mond kegyelmed páter uram*. — fr. „Que dites-vous, Monsieur, dit Angelique, de ceux qui s'agitent sans cesse, qui vont et viennent, qui…” (p. 85—86) Ez is frappáns jellemzés a „szorgos” tételekről.

az a reststégtől vagyon. — Utána Mikes ismét elhagyott néhány oldalt (p. 86—93) arról, hogy nem jó mindenbe belekeveredni; típus: a sokféle üzletbe fogó s tönkremenő kereskedő.

még a mester embereket is... — fr. „car par exemple, tous les Ouvriers le sont.” (p. 93) Ez itt kijelentés a világfői részéről; a páter csak *ha henyélők*. „si ce sont des faineants.” *miért nem üz egy néhány féle mesterséget...* — A semmittevő Téliamon kérdést Mikes rövidebbre fogta; „Pourquoy un mesme homme ne fera't'il pas un chapeau, un habit, des bas, des souliers, de la toile, et le reste? (p. 93)

42 *kivált török országban*. — Ezt Mikes írta bele; *a közönseges, hogy...* általános, elterjedt; a fordító a házépítésbe az általa látottak alapján több elemet visz bele, mint forrása (p. 94), amely viszont utána valamivel jobban részletezi a mesterségeket.

még az özön viz előtt valo emberekről... — fr. „que j'entens parler du temps de la Creation du monde, où…” (p. 94) *mikor nintsen más mester ember...* — „quand on manque d'Ouvriers.” *de közönsegesen azt tarttyák. hogy...* „Mais la plus commune opinion est, que…” (p. 94)

...és jobban megyen végben. — A kiadásban itt a margón rövid latin idézet utalással: „*Xenoph.memor.5.*” (p. 95) az ott már idézett auktorra; utána a francia bekezdés vége és további oldalak (p. 95—100) az emberek és állatok falánksága közti különbségtételről, a franciák katonai erényeiről stb. *Végezetre azt mondom. hogy...* — „Or nous devons éviter…” (p. 100—102) mintegy két nyomtatott lap összevonásával a bekezdés végéig, *és serényen szolgállyunk néki*. — „il faut alors s'y porter avec vigueur,…” (p. 101)

43 *...hogy tunyán, vagy szelességgel munkálodgyanak*. — fr. „mais elle ne veut

pas que l'on agisse avec mollesse, on à l'étourdie." (p. 102) *Igen is ugy vagyon felelé apáter.* — „C'est cela iustement, Madame, répondit, Theotée." (p. 102)

...*magát visgálni.* — Utána elmaradt a bekezdés utolsó mondata (p. 102), továbbá a következő rövid, idézeteket (Seneca, Plautus, Boëtius) tartalmazó kurzivált bekezdés (p. 103).

vagy a mikor éppen hejában ülnek. — fr. „ou de garder la chambre sans rien faire." (p. 103) *szüntelen valo tunyaságban* „dans une oisiveté continuelle" (p. 103).

43 *az ember ugy teremtetett a munkára, valamint a madár arepülésre.* jób.C.5. — A kiadás szövege kurzív: „Que l'homme est naturellement fait pour le travail, comme l'oiseau pour voler." A margón: *Iob.ch.5.* (p. 103)

Azt meg vallom.hogy... — Ez a részlet erős társadalomkritikát tartalmaz; *hogy olyan kenyeret egyenek, a melyért, anyit izadtak mások. és hogy fordíthatják a magok szükségekre a mások munkáját, holot ök ahoz semmi munkát nem tesznek.* — fr. „Je vous avoüe qu'il n'y a rien de plus monstrueux que cette paresse: et ie ne sçais comment ces personnes ne font pas scrupule de manger du pain qui couste tant de sueur aux autres, et de se servir du travail et de la peine de toute la société civile pour tous leurs besoins, sans y rien contribuer..." (p. 103—104)

azt mondgya socrates, ... Ci 2. de nat.deor. — A kiadásban kurzív (p. 104). A margón levő *Cic.lib.2. de nat.deor.* az idézet előtti mondat *...ha semmit sem munkálodik,* utáni jelzés egy rövid latin margóidézettel „Míhi enim qui nihil agit esse omnino non videtur." A kiadásban még a margón „*Xenoph. memor.5*" (p. 104) Szókratész (i. e. 469—399) — alább ismételtlen idézi a klasszikus kori görög filozófust.

Az ugy vagyon... hát az után.? — fr. „Il est vray, répond Angelique, et bien?" (p. 105) Társalgó fordulatok; *Bezzeg mely gondolat e, ... — „Oüy, répondit Angelique, mais..."* (p. 105)

45 *Mit gondol kegyelmed...* — A kiadás margóján itt a beszélgetés újabb témakörét jelzi a szerző: „VI. Gens qui passent leur vie a jouër." (p. 106)

mikor az aszony egész nap jádztot,... — A francia szöveg szerencsejátékról szól: „Lors que Madame a passé tout jour à iouër, elle ne fait que iouër en dormant: *Vostre point ne vaut rien, i'ay la main sur vous etc.* elle me fait mourir, de rire." (p. 106)

Azt értem azon... — fr. „Je veux dire,..." (p. 106) A szerencsejáték szenvedélyéről szóló befejező mondatok (p. 106—107) elmaradtak a bekezdés végén.

46 *valaki száz forintot nyer.* — fr. „...vous a gagné cinquante pistoles, vous ne scauriez le regarder de bon oeil, et que vous ne scaurez en bien parler?" (p. 107)

és azért vétkes. — Utána néhány nyomtatott lap (p. 107—112) kimaradt a házárjátékról. *Hát még mennyi...* ennek a bekezdésnek az eleje és vége (p. 113) is elmaradt; *minden féle törvény szerént...* — „qu'ils sont obligez par les loix civiles et naturelles de faire subsister,..." a forrás itt „polgári és természeti törvények" megjelölést használ.

...*hogy tsak a közönséges rendet illeti.* — fr. „...est pour les petites [!] gens, et à leur égard vous avez raison.” (p. 113) *Követem az aszszonyt, ... sőt még inkább illeti agazdagokat, mint sem a szegényeket.* — „Vous me pardonneriez, Madame, reprit Théotée, ie parle des riches plustost que des pauvres car...” (p. 113) *tsak hamar nyomoruságra jutnak.* „on se ruine”. (p. 114) Mikes kissé összevontan fordította e bekezdést.

olyan fő renden lévő — fr. „un Cavalier de qualité,” (p. 114)

46 *Illyen avége ajátékosoknak...* — A szerencsejáték társadalmi és erkölcsi következményei kiábrándítóak. „Et c'est la bien souvent la mal-heureuse suite de cette miserable passion...” (p. 115) A francia kiadás folytatólag szól a családi életben okozott súlyos bajokról, példát hoz az udvari életből a játék veszélyeiről (p. 115–122), amit Mikes elhagyott, s néhány lappal odébb folytatja, egy bekezdésbe vonva össze a játéknézőket is elmarasztaló részletet (p. 122). Vö. Mikes *ÖM IV.* 762, ahol Ch. Gobinet fordításakor szól a hazardjáték ellen.

atunyaságban maradnak. — fr. „sont dans une paresse et une faineantise inexcusable.” (p. 123)

hát az olyanokrol mit mondhatni, kik tsak ahireket halgatták. a hirekről beszélnek,... — A kiadásban a bekezdés melletti margón új témajelzés: „VII. Gens qui passent leur vie à apprendre, et à debiter des nouvelles.” (p. 123)

négy vagy ött száz mély földnire... — fr. „...qui arrivent à plus de quatre cent lieux du país...” (p. 123) mélyföld a. m. mérőföld, a fordító és levélíró által használt régies szó. *ÖM I.* 410.

47 *az ország dolgát,...* — fr. „des affaires de l'Etat” (p. 124) *olyan jó fejdelmet adot.* E bekezdés erősen összevont a franciához (p. 124–125) képest, beolvasztva egy Seneca-idézetet is, *Senec.cons.ad Pol.* (p. 125) Utána elmaradt kb. 2 lapnyi nyomtatott szöveg egy kisebb Tacitus-idézettel (p. 125–126).

Példának okáért, ...hogy ma érkezék valaki ide, és beszéllye elé hogy mint vette meg atörök fejét várt,... — Nándorfehérvár első bevétele 1521-ben volt, de Mikes francia szövegbe helyettesített saját példája közel egykorú eseményre utalhat. Az ausztriai–török háború folyamán a Rodostóból kimozdult levélíró maga is beszámolt a hírről, Belgrád megvételéről (151. lev. Jász. 23 aug. 1739. *ÖM I.* 242); fr. „mais ce qui m'estonne, est de voir qu'un homme vienne de l'armée; qu'il apporte par exemple la nouvelle de la prise de l'Isle, et qu'il en fasse le recit tout d'un coup à quatre ou cinq personnes...” (p. 126–127) Zeroandre vele történt esetet hoz föl; Mikes rövidíti. *én nem tudom hogy lehet a?* — „i' ignore d'où cela vient.” (p. 127) Erősen összevont *Az attol vagyon...* Angyélika megjegyzése, sőt a páter *A nintsen külömben...* magyarázata is (p. 128).

...nem érti hogy fejevárt vették meg, hanem föld várt. — Íme, a francia változat: „Un homme qui à haste en rencontre un autre, il luy crie: *Joye, joye, le Roy a pris l'Isle;* cela dit, il s'enfuit aussi-tost. Celuy-cy qui en trouve un autre ne se donnant pas la peine de penser à ce qu'il dit, ou s'estant interieurement preoccupé aussi, quand il entendoit cette prise, dit: Si vous voulez que le Roy a

pris Anvers au lieu de l'Isle; ce dernier en dit autant à un autre, ainsi une pauvre nouvelle se trouve si fort défigurée parmy le peuple, qu'elle n'est plus reconnoissable une heure après." (p. 128–129) Anvers~l'Isle helyett Fejérvár~Földvár. Mikesnek talán a Zágónhoz közeli Olt menti Földvár jutott eszébe.

48 *Én azt nem tartom, ...* — fr. „Je ne suis pas de ce sentiment..." (p. 129) *nagy tunyaság* „une grande lacheté”, eddig különféle rokon jelentésű francia kifejezéseket fordított így Mikes; utána egy bekezdés elmaradt a „Gazette” híreinek (p. 129–130) olvasásáról.

Mint hogy páter uram. ... — A kiadásban az új bekezdést kísérő margón: „VIII. Gens qui passent leur vie à faire des visites.” (p. 130)

mint a ki házról, házra hordoza haszontalan ábrázattját. — fr. „il n'y a presque point de faineantise pareille à celle d'un homme, ou d'une femme, qui porte de maison en maison un visage inutile..." (p. 131)

49 *valamely régi koporsó* — fr. „assemble comme autour de quelque tombeau antique que l'on viendroit voir par rareté.” (p. 131) *semmiről*. Utána Mikes elhagyott egy lapot a könyvből (p. 132), s folytatólag fordítja a következő „IX. Gens qui passent leur vie à inventer des habits, des modes et des emmeublemens.” (p. 132) elejét, de némi összevonással; *ha kegyelmed prédikálani akarna, ...* — „que s'il vouloit precher un Caresme contre les visits, ie luy fournirois matiere pour cela sans sortir de mon sujet, ...regardant Zeroandre.” (p. 133) A prédikálással, prédikációval kapcsolatos tréfás népnyelvi fordulatra vö. már az első beszélgetés elejét is; a fordító és levélíró számos hasonló megnyilatkozására vö. Mikes ÖM I. 437–438; II. 974; III. 1027 (*A Keresztnek királyi uttya*) stb.

Azt is szeretném tudni, mondá... — Az egész divatról szóló bekezdés kb. a felére összevonva; *ujjab tziffiraságot* — fr. „...qu'à inventer des modes, des habits, des garnitures... de nouveaux ajustemens; et de certaines Dames qui sans cesse s'appliqueront à trouver de nouvelles jupes et de nouvelles coiffures, de nouvelles manieres de meubles, et à ne faire enfin rien au monde que cela; ...on court les ruelles pour l'aller montrer...” (p. 133–134)

tsak a hejában valóságban kapnak. — Utána elmaradt ennek a résznek a vége (p. 134–136), valamint a következő rövid rész: „X. Curieux qui passent leur vie à troquer.” (p. 137)

Hadd szollyák már én is... — fr. „Je retiens à parler, dit...” Itt a lap alján a margón ismét újabb részt jelez a kiadás: „XI. Gens qui passent leur vie sur les livres, ou à en faire.” (p. 137)

A kik nem tsak a könyvekbe vannak. hanem még könyveket is tsinálnak, ... — fr. „Qui sont sans cesse, continua-t'il, non seulement sur les livres, mais à faire des livres; qui sont des songe-creux, toûjours distraits, et qui vous répondent *Non*, quand il faut dire *Oüy*, qui pour trouver quelque belle pensée se mordent les ongles et mangent le bout de leurs gans; ie veux, dis-ie, vous demander Monsieur, à quoy ces sortes de gens-là sont bons?” (p. 138) A dilettáns

„könyvcsinálók” s pusztán szórakozásból olvasók kritikáját az erkölcsi haszon, tanulás szemszögéből hasznos könyvek dicsérete követi.

50 *De hogy ha azért olvas valaki,...* — A kiadásban a margón megjegyzés: „Excellence et utilité des belles Lettres et des bons Livres.” (p. 139) *valamely hasznos munkát...* a francia szerző felsorolja „ou enfin si on a quelque talent particulier pour mettre au iour des Ouvrages qui servent à établir ou à deffendre la verité, à instruire le prochain pour la conduite des moeurs, ou à cultiver les beaux Arts, il n’y a rien si louable.” (p. 139) *ítéllye el kegyelmed, mitsoda tudatlanság nem volna.avilágon.hogy ha könyvek nem volnának?* Mikes a kiadásban következő bekezdést is ide vonta. „Jugez-en un peu vous-mesme, ...il n’y a personne, quelque legere teinture des lettres qu’il ait, qui ne voye que le monde seroit un chaos terrible s’il n’y avoit point de Livres; on les peut appeler en un sens l’ame de l’Esprit...” (p. 139) A folytatódó francia szöveg végének rövidítése után következő *nem szollok azokrol a nagy elmékről, kik ékességi voltak avilágnak,...* egy újabb bekezdés elejének összevonása. „Je laisse les Philosophes qui se devuoient à l’Estude, ie ne dis rien de tant de grands hommes, qui ont esté ou sont aujourd’huy les lumieres et l’ornement de leur siecle, et mesme de l’Eglise; il faut vous faire admirer des Empereurs, qui au milieu des agitations publiques ont fait des Livres... d’Antonin... de Cesar...” etc. (p. 139–140) Az elmaradt francia szövegrészben Iustus Lipsius-utalás (*Iust. Lips. Monit. et Ex. Pol. lib. I. cap. 8.*) és Seneca-idézet is volt.

De az olyanok, kik ujjokat.pennájokat harapják, midőn valamely fabulákat, haszontalan historiákat tsinálnak. a melyek... — fr. „...pour empoisonner le monde de Livres inutiles, de Fables, et de Romans, qui ne servent qu’à allumer des passions criminelles dans l’ame; qui ne servent qu’à corrompre l’esprit au lieu de l’instruire; qui ne servent enfin qu’à faire perdre le temps,...” (p. 142) A bekezdés mellett a kiadásban megjegyzés: „*Dangereux effets des mauvais Livres inutilité de ceux que l’on ne fait que par vanité.*” Közöttük főleg a regényes históriákat és gáláns regényeket kárhoztatja, amelyeket a levélíró kedvtelve olvasgatott. A „rossz könyvek”-ről a fordító másutt részletesebben olvasott és írt, vö. *ÖM* I. 469; II. 956; III. 1056 (*Keresztényi Gondolatok*); IV. 743–745; V. (2. könyv) stb.

A továbbiakban egy nagyobb összefüggő részt hagyott el Mikes a kiadásból; új bekezdésben következik egy terjedelmesebb rész a francia nyelvről, amelyet Angyélika így vezet be: „Je ne sçais donc pas, dit Angelique, quelle Morale suit un certain Auteur, dont on m’envoya il y a quelque temps en grand secret la copie manuscrite.” (p. 142) Címe: *Remarques nouvelles sur la Langue Française.* Ezzel polemizál Theotée az „*Estat present de la Langue Française, et quelles Regles il faut observer pour en bien juger, et pour bien écrire.*” margómegjegyzéssel következő lapokon (p. 143–195). Nem fogadja el a Vaugelas-ba takarózó szerzőt, mint „Souverin Legislateur de la Langue” munkáit sorra véve, elmondja róluk elmarasztaló nézeteit. A nyelv tisztaságáról, nyelvtani értelmezésekről folytatott vitában saját érvelésében hivatkozik egy író helyes ítéleteire, „*Pensées*

de M.Pascal” margójelzéssel, elutasítva Vaugelas-ra hivatkozó „son Compagnard” megfellebbezhetetlennek mondott ítéleteit; az „Avertissement”-ből vett nyelvi, kifejezésbeli példákkal foglalkozik a társaság, keresve a helyes nyelvtani megoldásokat, az udvarias kifejezőmódot és az udvari társalgás formáit, kitérve „les Bourgeois et la populace” nyelvhasználatára is. Hivatkoznak a Retorikára s a francia nyelv, a „bon François” s a „Civilité” követelményeire. A kritikai megjegyzések összegezésével fejeződik be az elhagyott, de Mikes által bizonyára olvasott nyelvi szempontú polemikus rész. Az egész egyébként csak a bővített kiadásokban (1677, 1678) van meg.

Kérem kegyelmedet... az olyan szerelmesek felől... — A kiadásban a margón: „XII.Gens qui passent leur vie à faire les amoureux.” (p. 195) *akik házról.házra járnak., ahol...* „qui vont par toutes les maisons où il y a quelque riche party, comme...” (p. 196)

51 *az olyanok tsak szokásból szerelmesek.* — A korabeli szűkebb francia arisztokráciában divatos szerelmi színlelés; a szalonélet libertínusaira jellemző, szerelmi becsvágytól sarkallt szerelmesek sorozatos hódítása időszerű téma; Molière Don Juanjában (1665) céloz rájuk.

...hogya a legyezőt tarttsák. hogya a tsipkét, és a szoknyát dítserjék... — fr. „ils y vivent et y meurent sans qu'on leur ait jamais vu faire autre chose que tenir un Ecran, ou un Evantail, ny parler que de tours blonds, de Juppes à la Psyché, de Points de Paris, ou de France.” (p. 196)

Én is akarok kegyelmedtől egyet kérdeni. — fr. „Je veux aussi, Monsieur l'Abbé,... vous faire une question à mon tour.” (p. 197) Ehhez a bekezdéshez a kiadásban a margón: „XIII.Gens d'Eglise occupez à autre chose qu'à leur profession.” Egyházkritikai érrel fogalmazott kérdés és válasz; *egy zászló alá* — „sous un mesme Drapeau” *bezzeg* — „En verité,” (p. 197).

52 *Gyönyörűség a pátert halgatni.* — fr. „Il y a plaisir, reprint Angelique, Monsieur l'Abbé ne biaise point.” (p. 198) *a szent pál hagyásitol. 2 tim.4.5.* — „...de suivre les preceptes que donne sur cela saint Paul.” *a Conciliumokban.* az idézett passzus a kiadásban kurzív, a margón bővebben: „*Conc. Tolet. can.6. Afric. can.6.*” (p. 198)

Oh! e már sok mondá az ágyból diánna. — fr. „Ho! cela est un peu fort, Monsieur, commença à dire Philargie.” (p. 198)

ugyan az a felebaráti szeretet... — fr. „C'est cette Charité qui... (p. 199) A páter válaszához a kiadás margóján: „En quel sens les Personnes d'Eglise se peuvent mesler des affaires du monde.”

53 *az illyen, jövés. s'menés.de...* — fr. „...i'ay moy-mesme assez de repugnan- ce à toutes ces allées et venües: mais...” (p. 200)

jaj annak, és énnekem. — fr. „malheur à eux et à moy.” (p. 200)

hogya a vatsorának ideje volna. diánna meg marasztván máriánát. együtt vatsorálnak. Ez Mikes helyzetteremtése. A kiadásban következő befejező mozzanatok: „...Madame, dit-elle; c'est Monsieur Potacry votre Medecin, qui vient pour vous voir.” Erre Diánna: „Excusez-moy donc, Monsieur l'Abbé, dit

Philargie pour aujourd'hui; mais à demain sans faute, j'espère de me mieux porter." Ezután Nientilde fejezi ki köszönetét, s reméli, hogy találkoznak. A páter szerénykedve búcsúzik: „J'y viendray, Madame, répondit Theotée, pour obeir à vos ordres; mais non pas pour recevoir des loüanges que ie ne merite point.” (p. 201) Ezzel fejeződik be a „II. Entretien”.

54 Harmadik.Napon valo beszélgetés. — III. Entretien. (p. 202) *Hogy a munka, természet szerént, minden renden lévöket illeti.* — „Le travail et l'action regardent naturellement toutes sortes de personnes, chacune selon sa condition...” Ez a téma más munkáiban is foglalkoztatja a fordítót és levélíró, vö. Mikes ÖM I. 569; II. 142; III. 513, 927, 1055; IV. 164, 741–742, 752, 780.

54 és egy mást köszöntvén, ki ki le üle. — fr. „et s'estant placé apres les civilitez ordinaires;” (p. 202)

54 valakik itt tanácsi székünkben ülünk, — fr. „tout ce que nous sommes icy qui composons cét Auguste Senat,” (p. 202).

Én azt tartom. mondá... — fr. „Pour moi, répondit...” (p. 203) A kiadásban a margón: „I. Toute la nature est dans l'action, et ne subsiste que par l'action. „mind ezek szüntelen valo mozgásban vannak.” „...sont dans un travail continuel.” (p. 203) Utána elmaradt a bekezdés vége, s a fordítás ez így lévén, ... — „Et cela estant, ...” újabb bekezdés beolvasztásával folytatódik. Érdekes a világmindenség mozgása és a mozdulatlan rest szembeállítása; és tsak ő marad egyedül veszteg haszoniatlanul, ... — „un paresseux ne doit-il pas mourir de honte de se voir au milieu de toutes ces choses qui sont en un mouvement perpetuel, qui vont et viennent sans cesse, et d'estre luy seul immobile, inutile, et comme perclus de tous ses members.” (p. 204) Utána több sor elmaradt az emberi test mozgásáról.

hogy veritékével egye kenyerét. — A kiadásban kurzív és „Genes.cap.3.” a margón (p. 204) *hogy a ki nem akar dolgozni, annak nem kell enni adni, mert...* ez is kurzív a nyomtatásban, „Que celuy qui ne veut point travailler, ne doit point manger.” Káldinál: „hogy a' ki nem akar munkálodni, ne is egyék.” S folytatólag a fenti magyarázatok bibliai megtámasztása következik Szent Pál idézésével. 2 thess.3.11. — Az idézett sorok Káldihoz viszonyítva a francia szöveg szabad követésére vallanak. A kiadásban utána még van egy kis bekezdés idézettel s hozzá a margón „1. Thess. cap.4.2.” (p. 205)

...hogy a fő rendben lévök. ugy dolgoznak mint a nap számosok.? — fr. „Est-ce donc que vous voudriez que les personnes de qualité allassent travailler à la journée? (p. 205)

55 *hogy a restséget ne fedeznék el.azal. a fő rendü titulusal. mint ha a fő rendőség. szabadságot adna a henyélésre, holot...* — fr. „... mais ie voudrois bien que l'on ne se servit pas de ce mot de qualité, pour couvrir sa Paresse: comme si la qualité nous donnoit privilege de ne rien faire; au contraire, elle nous oblige de travailler avec plus d'application, et...” (p. 205) A bekezdés végénél latin idézet és utalás a margón a már idézett műre: „S. Thom. 2. 2.q.133.art.2.” A. Courtin

társadalomkritikája Ch. Gobinet társadalombírálatára emlékeztet, vö. Mikes
ÖM III. 1027, 1076; IV. 754–755, 767–768.

valamint szent Bernárd mondgya. — Mikes a kiadás margóján levő latin idézetet és utalást beemelte saját szövegébe; *super Cant.serm.85.* Szent Bernát (1090–1153) Sermones. In *Cantica Canticorum*; vö. ÖM IV. 734. *mondgya szent tamás*, az előbbi műben (p. 205–206)

A bizonyos mondá... — fr. „Il est bien vray, dit...” (p. 206) Itt a kiadás margóján: „II.Sensualité de la pluspart du monde à l'égard d'eux-mesmes.” (p. 206) ...*kik aszonyi életet élnek*,... — „que souvent ie suis interieurement en colere de voir des hommes mener, une vie de femme, et...” *az ő haszontalan voltokhoz.* A kiadásban utána van még pár sor a bekezdés végéig.

De hogy szól anyyélika. az... — fr. „Tu n'as garde, reprit Zeroandre en riant, de parler des femmes.” (p. 206)

56 valamint a kö bálványok. — A semmittevő, lusta asszonyok szemléletes jellemzése; „comme si elle estoient des Idoles. Quand ie coëffe, et que j'habille Madame, ie crois quelquefois estre un Sculpteur qui travaille à une Statuë qu'il taille et tourne comme il veut, avec cette difference toutefois, que nos Statuës parlent et grondent toüjours, et que celles des Sculpteurs ne disent mot.” (p. 207) *a mi tsont képeink* Mikes humoros képzalkotása.

hogy a szájokban tegyék a falatot. — fr. „...porter la main à la bouche pour manger;” (p. 208) itt a kiadásban latin idézettel kísért utalás „*Prov.cap.26*” Utána a kérdés „*voulez-vous, Madame, que ie vous serve de quelque chose?*” és a válasz *ie ne sçais si i'ay faim.*” is kurzív.

Diánna ezért... — fr. „Philargie s'émut un peu en cet endroit, et dit d'un ton dédaigneux, ce que vous-dites-là Angelique, me semble un peu familier.” (p. 208) Alatta Angyelika válasza kissé rövidített a fordításban.

valamint történék. egy iffiu fejdelemel., — Zeroandre történetét Mikes a franciához hasonló tömörséggel adja elő. „...qu'il arriva il y a quelques années, qu'un jeune Seigneur de la premiere qualité allant à la promenade, surpris par la pluye se tourne vers son Gouverneur, et luy dit comme en pleurant: *il me pleut dans la bouche*: L'autre luy répondit, *fermez-là Monsieur.*” (p. 208–209) Angyelika következő megjegyzése után Zeroandre rövid válasza (p. 209) elmaradt, s a fordításban újra a hölgy folytatja.

57 egy néhány vers jutot eszemben. egy bizonyos restről,... — fr. „Cela me fait souvenir, reprit Angelique, d'une Paresse tres-bien peinte, et qui vient fort à propos icy.” (p. 209) *Mátyásnak nints egyéb dolga*, ... A francia versike lusta hőse Colin.

Colin pour tout mestier, ronfle, baille et s'alonge,

Il étend peu le bras, si ce n'est quand il boit:

Il est si paresseux, que s'il se souvenoit

D'avoir par un hazard, pris quelque peine en songe,

Ce seroit malgré luy si iamais il dormoit.

A kiadás margóján: *Tristan l'Hermite*. (p. 209) A francia gáláns költő, François l'Hermite, sieur Du Solier, dit Tristan l'Hermite (1601–1655) névvel Mikes találkozott a *Journées amusantes* fordításakor is (ÖM III. 981, vö. hozzá IV. 744). A verses átültetés hasonló a fordító és levélíró ismert „versgyaluló” s rímfaragó teljesítményéhez, ÖM I. 503; III. 251, 270, 303, 343, 359, 447, 1021, 1024–5, 1030, 1033–4, 1043–4.

mikor le fektettyük őket, mint ha el temetnők... — fr. „Quand nous les couchons, c'est comme si nous les enterrions.” (p. 209) Mikes a következő bekezdést (p. 210) is ide vonja a sok mozzanattal tarkított eleven „temetési” jelenetbe.

Ezen mindnyájan nevetni kezdenek, — fr. „Là toute la Compagnie ne put s'empêcher de rire.” (p. 210) *de angyélika. ismét mondá...* — Ez a kiadásban már a következő bekezdés; *egyik a leányok közül* a franciában egyszerűen „sa Demoiselle”; *mit járkálsz it fudáza, a gyomrom...* — A kiadásban kurzív: „Arrestez-vous, du Perche, vous empêchez ma digestion.” (p. 210) *fudáza* vö. MTsz I. 640: fudáz, fudázó, fudáza ('szeles, szeleburdi, hóbortos, féleszű'), a Székelyföldről idézi. A francia „la perche” a. m. 'rúd, pózna; langaléta, égimeszelő, hórihorgas'. Kriza J. (szerk.): Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvárt 1863. 499: „Fudázó, futri: szeleskedő, háborgó (Hsz.) Fudáza (Hsz.) Futri Kati.”

58 két óráig kel néki a talpát dörgölni... — fr. „...il faut l'endormir, en luy frottant deux heures durant la plante des pieds avec des linges chauds.” (p. 211) Mikes új bekezdésbe teszi a kiadásban folytatólag következő „altató” részlet összevont sorait.

egy grófné ... ilona, ad ide a vállamot, oh! — fr. „une Duchesse...” egy hercegnő; a felkiáltás kurzív „Pigremont, venez me faire mes deux mentons,... *Que cette Dame est tuante avec ses visites! il faudra que ie me tienne droite.*” (p. 211)

Még etsak semmi, de... — fr. „Mais cela n'est que plaisant,...” (p. 211) A kiadásban a margón „III. Incommoditez et maux que cause aux autres cette sensualité mole.” Ez is már az első kiadást bővítő részhez tartozik; *a szolgálójának mondgya. panna. ály hátam megé, és...* — fr. „...disent à un Laquais: *Mets-toy derriere moy, la Vitesse, soûtiens-moy la teste.*” (p. 211) *a kementze pedig füstöl,* — „fume de tous cotez,” (p. 212) itt csak a tűzről („le feu”) van szó, Mikes írta „kemencé”-nek. Az előkelő lusta dáma embertelen cselédeivel szemben; ez is társadalomkritika.

olyan tulajdonsága vagyon, hogy... — fr. „le propre de la paresse et des paresseux, est de n'aymer qu'eux-mesmes, de n'estre nais que pour eux, et de croire que tout le genre humain, et toute la nature ne soit faite que pour eux; et comme cela est tout à fait contraire à la charité, ils sont responsables en l'autre monde de toutes les tyrannies qu'ils exercent en celuy-cy sur les autres.” (p. 212) A kemény moralista bírálat társadalmi szempontú kritikával párosul.

59 sok szegény legény... — fr. más fogalmazásban „...c'est une chose loüable,

puisque c'est exercer la charité envers les pauvres, qui n'auroient pas sans cela de quoy vivre, ny de quoy apprendre mestier." (p. 212) *ne hogy hejában töltsék az időt,...* — „pour ne les pas laisser vivre dans la paresse, qui est le lit de repos du Diable,...” (p. 213) teszi hozzá a francia szerző.

Hanem azt mondom, hogy... — A francia kiadás egy hosszabb és egy rövidebb bekezdéséből (p. 213) összevont intelem.

Én azt magam tudom, mondá mariánna, hogy... — fr. „Je le sçais par experience, dit...” (p. 213) *holot nem hiszem hogy napjában két órát dolgoznék,* — „il n'y a peut-estre pas pour deux heures d'ouvrage.” (p. 214) *a familia igen nagy kárban maradna.* — „cela jetteroit nos familles dans des embarras terribles, et pourroit les ruiner sans ressource.” A bővebb francia bekezdést a fordító kissé rövidebbre fogta.

Mert ihon az aszony, mutatván diánnára,... — fr. „Madame, parlant de Philargie, a donné de certains titres et papiers à un homme pour en faire des copies, on ne sçauroit les retirer de ses mains. Voila...” (p. 214) *nem gondol semmivel* — „Et comme c'est un homme fort negligent,” (p. 214)

60 valamint történék a minap... — A levélírnál is használt előadásszöveg fordulat; fr. „comme il arriva ces iours passez à une Dame, qui se papillota les cheveux d'une promesse que son mary laissa traîner avec sa boëtte à tabac: elle la prenoit, dit-elle, pour un papier mal écrit et qui ne servoit de rien.” (p. 215) Mikes elhagyta a bonyodalmakkal járó eset részleteit tartalmazó következő bekezdést és Theotée újabb bekezdésnyi megjegyzését.

aki már régen perlekedik,... *az igen emberséges ember, de a munkát kerüli.* — fr. „a un procez que ie puis appeller le procez éternel, parce que ie ne voy pas qu'il finisse. Il ne se plaint d'autre chose, que de ce qu'il a un Rapporteur à la verité fort honneste homme et bon Juge, mais qui fuit le travail.” (p. 216) Utána mintegy két nyomtatott oldal (p. 216–217) elmaradt Theotée, Zeroandre, Nientilde közbeszólásából és Angélique kis történetet előadó szövegéből.

Hát még az olyanok, mondá... — fr. „Bien davantage, ajoüta Angélique,...” *mikor eszembe jut, mindenkor kel nevetnem,...* a levélíró Mikes gyakran él ilyen fordulattal, *ÖM I. 95, 97, 446, 541 stb.;* „Il me prend toujourns envie de rire, continua-t'elle, quand ie me souviens d'une pareille rencontre.” (p. 218) A. Courtin számos tömören előadott históriát szó különféle stílusfordulatokkal előadásába, a társalgás élénkítésére s példái gyarapítására.

az ásitás el nyomá. az után a szunnyadás, és az álom. — A „munkaebéd” vége. „L'autre apres avoir donné un peu d'attantion, baaille, s'assoupit, et s'endort.” (p. 218) *nó már mind a ketten alusznak. de...* — Ismert elbeszélő fordulat a levélírnál. „Les voila donc tous deux endormis, et dans un si profond sommeil,...” (p. 219) *a külső házakban.* — „dans l'anti-chambre.”

61 Itt a vatsorának ideje lévén. a beszélgetést is félbe hagyák. — Ez Mikes lezárása; Courtin szerint ismét érkezik valaki az ajtóhoz, s Philargie visszavonul a hölgyekkel. „On heurte, interrrompt Philargie; et Angélique revenant de la porte, c'est, dit-elle, ce Gentil-homme.” Mire a Dáma: „Passons dans mon

cabinet, Madame, dit Philargie à Nientilde, Monsieur l'Abbé et ces Messieurs auront bien la bonté de s'entretenir ensemble, nous ne serons qu'un moment." (p. 220) A lap közepén: „*Fin du premier Volume du Traité de la Paresse.*” Az 1678-as kiadásban is így (p. 294). Az első kiadásban pedig tovább folytatódik a negyedik (befejező) beszélgetéssel.

Negyedik napon valo beszélgetes. — fr. „Quatrieme entretien.” (II. p. 3) *Hogy miképpen. lehessen a restséget el hagyni.* — „Préceptes generaux contre la Paresse.” Az említett két bővített kiadásban előtte még „*Traité de la Paresse, ou l'Art de bien employer le Temps en toute sorte de conditions. Volume second.*” A lapszámozás az 1677-i kiadásban újrakezdődik, az 1678-asban pedig folytatódik.

Más nap... — fr. eltérő kezdő mozzanattal „Le Gentil-homme estant sorti, et tout le monde s'estant remis en sa place, Zeroandre commença le discours en ces termes.” (p. 3) *igen jó tanácsot* — „un admirable conseil” (p. 4)

62 *En egyebet nem mondok.* — fr. „Je n'ay qu'à parler comme Salomon,...” (p. 4) *eredgy oh rest. a hangyához...* — „Allez à Fourmi, ô Paresseux; considerez sa conduite, et apprenez d'elle à devenir sage;” Mikesnél idegenszerűen *és tanuly tölle okos lenni*, Káldinál „és tanúly bölcheséget”. A kiadásban a margón utalás „*Prov. c.6.6.7.8.*” A bekezdéssel együtt a margón: „I.Qu'il faut faire promptement bien.”

de hogy kegyelmednek kedvit töltsem... — fr. „mais pour ne vous rien refuser, ie me hazarderey de vous dire mon sentiment sur ce sujet.” (p. 5) *Még eleinte mondottam vala...* Ez s a következő kis bekezdés két hosszabb francia bekezdés (p. 5–6) lerövidítése; utána még elmaradt kb. két nyomtatott lap (p. 7–8) lefordítása a témát érintő okoskodásból.

az értelemhez kel folyamadni... fr. „C'est donc la prudence qui donne les regles, tant pour deliberer sagement, et...” (p. 8)

63 *mondgya demosthènes, hogy az időre igen kel vigyázni, és...* — A kiadásban a margón a kurzivált idézethez, „*Philip.*” (p. 9) A késő görög klasszikus kori ékesszólás mestere, Démoszthenész (i. e. 384–322).

a jó helyet, — a jó helyett, „...le mal pour le bien”, (p. 9) *meg előzteti velünk* — „nous porte à prevenir, et à hâter ce temps...” Utána elmaradt a bekezdés vége egy idézettel és utalással „*Sallust.ad Caes.*” (p. 9–10)

de sött el rontaná. — Utána ismét elhagyta a fordító a francia bekezdés végét, amelyben idézetek („*Liv.1.22. Thucyd. lib.3.Liv.1.31.*”) is voltak.

a restes lassuságtól vagon., — rest, restes, mikesi szóalkotás; fr. „cette lenteur paresseuse.” (p. 10) A bekezdés eleje kissé összevont a francia szöveghez képest; *mondá demosthènes.* a franciában „reprochoit” szemére vetette; a szövegben utána következő idézet *tacit. 3 hist.* a kiadás margóján is. A korai római császárkor történetírója, Publius Cornelius Tacitus (55?–120?), *Historiarum libri III. némely hig, és lágy elmébe.* — „dans certains Esprits si mous, et pour ainsi dire, si liquides, qu'ils ne sçauroient s'arrester ny se fixer à rien.” (p. 11) A bekezdés vége felé is rövidített Mikes.

64 *mint a nyirkas papiros. vagy mint az árnyék ora*, — fr. „Ce sont des hommes de papier mouillé... ils sont comme des Cadrans au Soleil, qui servent de quelque chose, sans pourtant travailler ny rien faire. Aussi tout se perd et s'aneantit entre leurs mains.” (p. 12)

két hintos lovat — fr. „deux chevaux de carosse” (p. 12).

hogy ha szükséges mondám. — fr. „S'il faut, dis-je,” (p. 13) kissé rövidítve a „prédikációs” bekezdés.

65 *prov 26.* — A fordító a kiadás margószéli utalását és a latin passzust is bevette a nyomtatást követő magyar szöveg végére.

65 *az időtől kel várni...* — a levélíró Mikes is többször hangoztatta; fr. „il faut attendre que le temps les ait préparées...” (p. 15) *nem is szükséges...* Ez már a következő bekezdés vége, amelynek elejét a fordító elhagyta.

De hogy lehessen azt... — fr. „Mais comment connaitre ce bien, interrompit Zeroandre.” (p. 16) Mellette a kiadás margóján: „II. Qu'il faut avant toutes choses avoir de bons sentimens de la religion pour se porter à la vertu, et quels sont ce sentimens.”

65 *ezeket aboldog szokot...* — A kiadásban kurzivált bibliai idézethez a margón „*Math.25.31.*” *nintsen mindenkor időm arra, hogy a predikatoria el mehessenek.* — „car pour moy ie n'ay pas toujours le loisir ce dont il d'aller au Sermon.” (p. 16) Ezzel az abbé várható prédikációs oktató válaszait készíti elő.

Nem, nem páter uram... — fr. „Non, non, Monsieur l'Abbé, repliqua Zeroandre, vous parlez des choses franchement, et c'est ce que j'aime.” (p. 16)

Ha nem mondaná is el hinném, mondá erre csak lassan angyélika. — Ezt Mikes vetette közbe, a kiadásban mindjárt a páter következik Télámon után (p. 17).

67 *és a nem más hanem az Isten.* — A kiadásban itt utalás a margón latin idézettel „*Ad. Rom. 1.20*” (p. 18)

az elmélkedő üsmeretség, a munkálkodo üsmerettségre vezet. — „Aussi ces notions speculatives nous portent à des notions actives...” (p. 19)

68 *ádám esetitől fogvást...* — fr. „après le peché d'Adam.” (p. 20) Már az első napi beszélgetésben szó volt róla.

ő az út, az igazság, és az élet. — fr. „...qu'il est la voye, la verité et la vie.” (p. 21) A margón utalással „*Ioan. 14.6.*”

68 *egy társaságot tsinálván,* — fr. „faisant de tous ceux qui on crû en luy un corps de fidelles, qui...” (p. 21) A bekezdés végén a kiadás margóján „*Matth.27.*”, de a szöveg folytatódik (p. 21–22) az „Eglise Triomphante” és „Eglise Militante” szerepéről.

ahárom között. — fr. „estant la plus excellente des trois,” (p. 23) és utalás hozzá a kiadás margóján „*Cor.13.13*” s a Mikes által elhagyott pár sorhoz a bekezdés végén „*Ad Col. 3.14*”

Erről a szeretetről... fr. „Aussi de cette Charité...” (p. 23) A kiadás a margón a bekezdés tartalmi magjára utal: „*La Religion ne doit point estre oisive; mais toujours dans l'action.*” *atörvény. ... az ő parantsolatit. ... és az ő szeretetiben maradot,* — E három helyhez a kiadásban utalás a margón: „*Matth. 23.37 et*

suivantes.” „Ioan.14.13.21.23.24.” (p. 23) „Ioan 15.10” (p. 24) az ő szeretetiben itt „dans son amour.”

69 *Azt nem mondhatni. hogy... azt nem mondhatni mondám. hogy...* — fr. „Ce n'est pas que de considerer... Ce n'est pas, dis-je, que de...” (p. 24) Értekező fordulatok az oktató prózába váltó beszélgetésben.

mivel az imádások, imádságok, fohászok; az elme maga meg alázása, a léleknek tselekedeti... — fr. bővebben sorolja föl a lelki tevékenység elemeit „car les adorations, les regards, les prieres, les desirs, les gemissemens, les aneantissemens de l'esprit devant Dieu, sont des actions de l'ame;” ...és az *elmélkedő élet.* — „la vie contemplative des Chrestiens.” (p. 24) A könyv Rákóczi rodostói könyvtárából való, amelyben számos „meditációs” jellegű munka volt.

ezt nevezik munkálodo életnek. ugyan tsak erről is vagyon. a mi beszélgetésünk. — A könyv francia szerzője világi ember és gyakorlati moralista: „Il veut que nous mettions en pratique par de bonnes oeuvres l'amour dont nous ayons Dieu et nostre prochain, et c'est là la vie active, et celle proprement qui est de nôtre sujet.” (p. 25) Ez időben különösen a janzenisták hangsúlyozták, hogy az erős hit mellett jócselekedet, az elmélyült belső lelki élet mellett külső keresztényi cselekedet is szükséges az üdvösséghez. *Ezek olyan szükségesek avalláshoz, hogy...* — „Elle est en effet tellement essentielle à la Religion, que...” (p. 25) A fordításban a bekezdés rövidített; Mikes folytatólag hozzávonta a nyomtatásban következő bekezdést is, amelyben a bibliai passzusok kurziváltak.

70 *rom.13.8.9.10.* — A francia szöveg nyomán készült Szent Pál-idézet; *hogy mások tselekednének velünk,* — A kiadásban kurzivált passzushoz utalás a margón „Matth.7.12.” (p. 27)

és hogy rövideden meg mondgyam. — fr. „et dont nous avons dit un mot;” (p. 27).

71 *gal.5.* — Ez is a nyomtatott forrás (p. 27) alapján fogalmazott újszövetségi részlet.

egy szoval hogy el végezem beszédemet a mely felett is hoszu volt. tsak azt mondóm. — fr. „Enfin pour racourcir encore davantage cette Doctrine, sur laquelle je n'ay peustestre esté déjà que trop long; ayez cette vérité fortement gravée et toujours presente dans l'esprit, que vous devez mourir...” (p. 28) A bekezdés végi latin idézet a kiadásban a margón „Eccl.”

Ezt már meg értetem... fr. „Je le comprends maintenant, dit Zeroandre; mais...” (p. 28) A bekezdés mellett a kiadásban a margón: „III Qu'il faut conformer ses actions à sa condition.”

mert a kegyelmed tanítása, kezd nekem tettzeni. — fr. „car ie commence d'entrer dans vos principes.” (p. 28)

hogy ha gazdagé, vagy szegény. — fr. „s'il est riche ou pauvre, etc.” (p. 29) Társadalmi szempont a keresztényi életmód egyéni kialakításában; *másokhoz pedig nem illenek.* utána elmaradt pár sor a nyomtatáshoz viszonyítva a bekezdés végéről.

mert a mint már meg mondtuk,... — fr. „car c'est ce grand principe que nous avons étably dans tous ces entretiens, que personne dans le monde n'est exempt de l'obligation d'agir et de faire quelque chose; et que Dieu veut ces actions-là de chacun de nous dans la condition où il nous a mis.” (p. 29—30) Tömör erkölcsi és társadalmi állásfoglalás a parazita életmód ellen.

72 egy szegénynek. vagy egy közönséges renden lévőnek, — fr. „Que si on peut donc dire à un pauvre, et à un homme de mediocre condition,...” (p. 30) *meddig fogsz alunni oh! rest,...* *prov.7.9.20.21.* A kiadásban még hozzá „*Prov.ch.7.9.10.11. Ib.ch.20.4. 21.5.*” s az elhagyott bekezdés végén „*Ib.25.26. 20.13.*” (p. 31) Káldi Prov. 6.9. „Meddig aluszol ő rest? mikor kelsz-fel álmodból? Egy kevéssé aluszol. ...” Mikes a passzus francia fordításának szövegét követi.

se a nagyak, se a kicsinyek. — fr., n'y aux grands ny aux mediocres.” (p. 32) *az ilyen közönségesen való letzkék, mint ezek.* — „car les principes generaux, comme sont ceux-cy, regardent en leur maniere aussi-bien les femmes que les hommes.” (p. 32)

73 először. fr. „La premiere.....” (p. 32) itt is kipontozva:

Máriánna fel kelvén. — A nyomtatásban előtte még egy mozzanat: „C'est un Laquais de Madame la Marquise, dit Angelique, qui demande à luy parler.” (p. 32)

Jó szível el várom mondá diánna.

El jövök tehát, mondá máriánna.

A kiadásban ez a mikesi egyszerűséggel és kedvességgel alkotott befejező mozzanat a következőképpen szól:

„De bon coeur, répondit Philargie.

Et Nientilde prenant la parole: Voilà qui est fait, Madame, dit-elle, ie répond pour toute la troupe: Mais ce sera sans façon.

Pour moy, Madame, repliqua Theotée, ie ne.....

Vous n'avez pas le mot à dire, interrompit Zeroandre, vous ne voudriez pas démantir Madame la Marquise.

Et bien, il faudra donc obeir, répondit honnestement Theotée.” (p. 33)

Ötödik napon való beszélgetés. — V. Entretien. (p. 34) *A tselédes gazdáknak kötelességekről.* — „Devoir des Chefs de Famille.” I. Partie. „Où il est parlé de l'éducation des Enfants.” Mikes erről másutt is olvasott, írt s fordított; a „cselédes gazda” kapcsolatra I. ÖM I. 573; II. 943, V. (3. könyv) stb.

és angyélika mondá apáternek. — A francia szövegben még ebben a bekezdésben: „Reprenons le fil de notre discours, Monsieur.” (p. 34) A bővített kiadás új (V.) beszélgetési témája kapcsán a folytonosság fenntartására utaló francia fordulat.

azt atsuda állatot. a ki szüntelen ostromol minket. — fr. „ce monstre si terrible qui incessamment nous assiege.” *erről jut eszembe az andromédes historiája,...* — „Il me souvient à ce sujet de la Fable d'Andromede;” (p. 34) Mikes levélfírás

közben is él ilyen gondolatkapcsolással, epizódok gördülékeny beleszövésére. Androméda és Perszeusz mitológiai meséje több görög tragédia témája, írt róla Ovidius is (*Metam.* IV. és V.). A barokk kedvelt hősza; Benvenuto Cellini (1500–1571) híres Perzeusz bronzszobra; Peter Paul Rubens (1577–1640) olajfestménye is megörökítette.

74 *szárnyas lovon* — fr. „...sur un cheval qui avoit des aisles,” (p. 35).

arra reá emlékezem. mikor mondtám tegnap, hogy... — „Je me souviens que ie vous disois, qu'il y avoit...” (p. 35)

Először, hogy... fr. „La premiere est...” (p. 36) E beszélgetésen belül öt kisebb rész következik; ezeket jelzi a nyomtatott tartalomjegyzék, de szokás szerint a margón is adja a kiadás. „I. Que les meres doivent avoir soin de leurs enfans, et les nourrir elles-memes si elles le peuvent.” *midön még kisdeded.* — „lors qu'ils sont dans le bas âge.” (p. 36) alább az állatokra vonatkozólag *aző kisdedet,* — „leurs petits.”

ha avilág roszul tselekeszik, nem kell roszat tselekedni, — fr. „Le monde est dans l'extravagance, donc il faut extravaguer.” A kiadásban utána latin idézettel kísért utalás a margón „*Erasm.col.puerp.*” (p. 30)

75 *Oh péter uram...az irtoztato.* — fr. „...une chose qui fait peur.” (p. 37) *Igen is irtoztato...* — „Et c'est,... pour nous donner de l'horreur de cette conduite.”

Nem engedhetem meg kegyelmednek. ezt a filosofiát monda. — fr. „Je ne vous pardonneray pas cette Philosophie, interrompit...” (p. 38)

hogy ha azok az organumok meg romlottak. — fr. „si ces organes sont corrompus.” (p. 38) A kiadásban hozzá a margón latin idézettel kísért előbbi utalás „*Erasm. col.puerp.*” *hogy ha szemek fájosok.* — „si les yeux sont malades,” (p. 38) *a tapasztalást,* — „par l'attouchement” az érintésen, tapintáson keresztül.

76 *Mindgyárt meg mutatom kegyelmednek...* — fr. „Vous l'allez voir, Monsieur...” (p. 39) *példának okáért.* — „par exemple,” (p. 39)

valamint az égethor főzés. — fr. „comme dans un alambic” (p. 40) alambic a. m. lombik, lepárló készülék; a második napi beszélgetésben elhangzott vulgáris természettudományos fejtegetések folytatása, *mivel azt tudgyuk. hogy...*

Hát a honnét vagyon, hogy akik részegesek,... fr. „Et c'est d'où vient que ceux qui sont sujets au vin, par exemple, ont mauvaise memoire, qu'une trop grande repletion cause l'apoplexie, et...” (p. 40)

77 *ha aristotélesnek akarunk hinni,...* — Arisztotelészre már az első beszélgetésben hivatkozott; *valamint a kevés tűz. meg fojtodik a sok fa alatt.* — „comme si on étouffoit un petit feu en jettant dessus trop de bois.” (p. 40) Hasonló formában előfordult a *Ifjak Kalauzában* is, *ÖM* IV. 736.

Már most kezdem meg fogni. — fr. „Je commence à comprendre, interrompit Zeroandre.” (p. 40)

a dajkák gondviseletlenségek miat. — A kiadásban ehhez a margón a már többször idézett utalás: „*Erasm.coll. puerp.*” (p. 41)

a természet. törvénye szerint, — fr. „selon la loy naturelle.” (p. 41)

Értem mit akar kegyelmed mondani — fr. „Je vous entend, dit Zeroandre, vous est de l'opinion de ceux qui...” (p. 42)

78 *annyának, vagy mamának hija. meg...édes anyocskám,* — fr. „Elles ont pour cela si grand peur, qu'ils les appellent leur mere, ou maman, que quand cela leur arrive, elles leur donnent le foüet; il faut les appeller ma *menone*,...” (p. 42) *ha el vakarodik a házbol. és meg sem mutattya magát.* — „s'aller cacher” jó egyéni átültetése; „elvakarodik” ÖMI. 416.

oh! akor az aszony meg vigasztalhatatlan. — A francia dáma és kiskutyája, „la Dame et son petit chien”, ez is társadalombírálat, enyhe mikesi iróniával fűszerezve. *A minap egy uri aszonymál voltam...* — „J'allay voir dernièrement une Dame, interrompit Angelique, qui est justement l'original d'une pareille copie.” (p. 43) Mikes egyszerűen így fordítja: *a ki éppen ilyen természetű.*

a ki is igen hamis és ugato. — A francia szövegben sokkal erősebb jelzőkkel, „car c'est bien la plus méchante petite beste que l'on puisse voir, toujours grondant, toujours aboyant, iusqu'à faire perdre patience.” (p. 44)

79 *az aszszony... némelykor meg inté akis kutyát. mondván, halgas kis hamiska. de a hamiska. mint hogy...* — fr. „la Dame cependant étendüë dans son fauteüil, se contentoit de dire de temps en temps d'un ton grave, *Taisez-vous, fripon*: Et le fripon qui est élevé en enfant gaté, aboyoit toujours; ie pensay mourir de rire.” (p. 44)

De hogy ismét viszá térjek. az én... — fr. „Mais pour revenir à mon histoire lugubre,...” (p. 45)

oh aszszonyom ihon...oh! ersok. — fr. „Madame...Ho, l'Epine,...” (p. 45) a kiadásban végig kurzív; *a felső házba,* — „...que ie monte à une seconde chambre?”

80 *Oh! Utálatos restség, aki fel fordítod atermészetnek. törvényét,...* — fr. „Abominable paresse, qui renverse les loix de la nature! s'écria...” (p. 46) A társadalmi példa természeti és isteni törvényre mutató háttere, bibliai idézettel, Szent Pál szavaival, ezeket a kiadás kurzívan adja; Mikes egy idézett passzust elhagyott, s két bekezdést (p. 47) összevont itt. *1 tim. 2.15.* majd *1 tim. 5.4.* Mikes fordítása a kiadást követi; alább *eph. 6.4.* részben Káldira emlékeztet.

81 *Nem hogy tehát azt mondanám. hogy...* — fr. „Bien loin donc de dire que...” (p. 48) *a férfiu. és az aszony között,* ehhez latin idézettel kísért utalás a kiadás margóján a nyomtatásban többször idézett szerzőtől, „*Xenoph. memor.5.*” (p. 48)

az után a férfiunak kel keze alá venni. — A Mikes által kissé rövidített bekezdés végén a kiadásban latin idézettel utalás a margón, „*Erasm. coll. puerp.*” (p. 49) alább *tacit.II.ann.* Tacitusra a 4. beszélgetésben utalt, itt Annaleseire hivatkozik.

mondgya aristotéles,... *de curra rei fam.C.3* — Röviden latinul is a kiadás margóján, „Huius id. Uxor is est educatio, illius Id.Viri, institutio. *Arist.de cura viri fam. c.3.* (p. 49—50) Az 1678-as kiadásban: *Arist.de cura rei fam.c.3.* (p. 357)

82 *...ket oráig is el veszekedet egy almáért.* — fr. „il se battoit deux heures pour une pomme.” (p. 50) Csak a kiadásban kurzív.

a mikor még az ág gyenge, hogy úgy mondjam. addig kel meg hajtani, mert...
— „c'est lors que la plante est tendre, pour me servir de la comparaison ordinaire mais iuste, qu'il faut la redresser; parce que si on attend... de mesme qu'un arbre, qui rompt plustost qu'il ne ploye.” (p. 51) A francia szerző többször él beszélt nyelvi fordulatokkal, szemléltető hasonlatokkal, szólásokkal és közmondással tömörítéssel; Mikesnek mindig van rá hasonló vagy saját magyaros szóképe, népiyelvi szólása, mondása. A fentihez hasonló értelmű szólást említ a levélfíró: *már a nád szál kezd vastagodni. és nehezeben hajol*, (82. lev. 1727. ÖM I. 50.)

A páter felelni akarván erre,... Ebéd után... — Ez az ebédelési mozzanat is mikesi betoldás, amit előzőleg a napi beszélgetések végénél vagy hosszúra nyúlt témánál alkalmazott; itt az ötödik napi társalgás következő újabb témája sugalmazhatta e motiválást. *Az attol vagyon. mert...* Itt a kiadásban az új bekezdés mellett a margón: „II. Ce que c'est que l'education des enfans qu'elle se divise en trois temps.” (p. 51)

83 *...egész életében,* — A francia kiadásban ehhez utalás a margón, „*Xenoph. mem. II.*” (p. 52) *mit mondgyak.? ugyan attol is származik egy országnak boldogsága, vagy romlása, mivel...* — „Que dis-je? c'est de là mesme d'où vient le bon-heur, et le mal-heure des Estats, puis que l'un ou l'autre dépend de la vertu, ou du déreglement des Citoyens.” (p. 52) Vö. a levélfírónak ezzel rokon gondolatát az ifjak neveléséről *egy országnak, aboldogsága, az iffiakot valo jó neveltetésekből áll.* (62. lev. 1725. ÖM I. 106.)

mondgya xenophon. ...in Cyr. I. — A kiadásban a margón „*Ex Xenoph. Inst. Cyr. I.*” (p. 52) Az 1678-as kiadásban: *Ex Xenoph. I. Cyr. I.* (p. 361) A kiadásban eddig többször idézett késő klasszikus kori görög történetíróra Mikes itt hivatkozik először; Xenophón (i. e. 430?–354) Kúrosz neveltetése c. műve kapcsán; alább egy másik munkájára utal. A fordító másutt is találkozott nevével. ÖM III. 980.

még a csecs szopo gyermekeket is... — fr. „instruire des enfans qui sont à la mamelle?” (p. 53)

84 *...hogy jól nevelthessék.* — Mikes ezt a bekezdést (p. 53–54) kissé összevonta.

hogy emberséges ember legyen. — fr. „qu'il soit honneste homme,” (p. 54) *Hogy ezt meg lehessen érteni.* — „Pour y parvenir, il est à propos de sçavoir, que...”

85 *Az Anyát illetvén tehát...* — A kiadásban az új bekezdésnél a margón „III. Temps qui regarde la femme dans l'education d'un enfant.” (p. 55) Itt az elején Mikes elhagyott egy kis versikét. „Dans le partage de la femme vient donc ce premier temps, qui est tout animal selon ces Vers d'Aeschile:

Comme une beste dans l'enfance,
On a besoin de la prudence,
Et de la conduit d'autrui,
Pour son guide et pour son appuy.” (p. 55)

akisdedeket; ...a fiokat. — fr. „leurs petits...leurs petits.” (p. 56) *Ugyan gyönyörűséggel nézem némelykor. mondá angyélika, a madarakot.* — „J’y quelquefois plaisir, dit Angélique, de voir des oiseaux, qui apres avoir élevé...” (p. 56)

86 *és ajó erkölcsnek. sengéjét adgyák beléje,* — fr. „et luy donnez la premiere teinture de la vertu.” (p. 57)

socrátes azt mondgya. — A kiadásban Szókratész szavai után a margón: „Ex Xenoph.mem.II.” (p. 57) A bekezdés elején a kéziratban van bizonyos összevonás.

Arra is kell vigyázni,... — fr. „Il faut de plus avoir égard à...” (p. 58) *a finyáságra... zablodó és kényes* — „et ne le point accoustumer à mille friandises, qui dans la suite le rendent gourmand, delicat, et sujet à son ventre,...” (p. 58) E bekezdés is kissé rövidített a fordításban.

a paraszt emberek gyermeke, akit nem kényeztetnek. — fr. „Quoy que mesme, s’il faut dire la verité, ie ne voye pas que les enfans des païsans, que l’on nourrit sans façon, en soient plus infirmes: Au contraire, ils sont gros, gras, gais, robustes, et c’est ce qu’on doit particulièrement rechercher dans cet âge, où comme nous disions, il ne s’agit presque que de la vie animale.” (p. 59) Itt is elhagyta Mikes a bekezdés végét.

87 *A gyermeket nem kel igen tzifrázni,...* — fr. „Il faut de plus prendre garde de ne pas tenir les enfans trop braves: car quand ils se voyent mieux parez que les autres, ils...” (p. 59) A fordításban a bekezdés rövidítése a lényeg megtartásával; elmaradt a következő rövid bekezdés is (p. 59–60), amelyben a francia szerző a felnőtteket is óvta az ilyen gyermekbetegségtől.

annak könnyeb modgya nem lehet, mint a jádzo kártyákra írni abetüket, ...és hogy oly hasznoson. meg tsallyák ötet, — A betűk tanulásának ez a módja Mikes betoldása; a francia bekezdés vége (p. 60) elmaradt az emlékezet („la mémoire”) szerepéről.

én már hét esztendő koromba. jól olvastam. — fr. „On m’a dit, interrompit Angélique, que ie lisois dès l’âge de six ans, et que ie lisois mesme pour estudier et pour me divertir.” (p. 60) *A nem tsuda...* — „Cela n’est pas surprenant, Mademoiselle, reprit Theotée, et...” (p. 60) A fordításban itt két bekezdés is (p. 60–62) össze van vonva a teocentrikus világnézet alapelemeinek oktatásáról.

88 *mert azok ki munkáloznak.,* — A kiadásban előtte „Car comme disoit Cyrus, suivant les preceptes qu’il avoit receu de son pere; ceux qui travaillent profitent de la benediction de Dieu, et non pas ceux qui vivent dans la paresse. Et il est inutile, par exemple, de demander la victoire si on ne veut combattre... de demander une bonne moisson si on ne prend la peine de semer...” (p. 63) Kúrosz szavaihoz utalás a kiadás margóján „Ex Xenoph. Cyropaed. Lib.I.” Az ez után következő részt a bekezdés végéig Mikes lerövidítette.

...az eget, és a tsillagokat. — fr. „il faut leur faire remarquer la nature, la structure de l’Univér, les Cieux, les Planettes, la revolution des saisons.” (p. 63–64) A fordítás e bekezdése a kiadás két kisebb bekezdésének összevonásából készült.

89 *midön a gyermek anapot nézi, ...* fr. „Quand un enfant void le Soleil, ...” (p. 64) A kiadásban ez már a következő bekezdés, amelyet a fordító az előző megrövidített bekezdéshez kapcsolt.

meg bátorítja a gyermeket, — Ez eddig a francia bekezdés (p. 65) összevonása; a fordítás folytatása a kiadásban újabb bekezdés (p. 65–66). *ilyesztőről, holt testről, babonáságról, étzaka járo lelkekről, ...* — „Et c'est pour ce sujet qu'il faut empecher qu'on ne leur donne jamais de terreurs paniques, de frayeur d'esprits, de fantomes, de loups garous, de corps morts, d'une nuit sombre, et le reste. Il faut leur faire voir le peu de fondement de toutes ces choses, la vanité de la magie, la foiblesse et l'impuissance des Demons, qui sont des creatures rebelles et maudites...” (p. 66)

90 *mondám hogy szeretni kell, ...* — Ez a kiadásban már a következő bekezdés (p. 66–67), amelyet a fordító folytatólag ide kapcsolt; *tisztelettel is kell ahoz lenni, ... holtanak meg,* A nyomtatásban ez a pár sor kissé bővebb, s idézőjelben van, a margón utalás: „*Pensées de M. Pascal. T.28. et 30.*” Mikes Pascal Gondolatok c. művének részletét fordítja! *...hogy valamit látnak étzaka.* Az ijesztő álmokról és éjszakai látomásokról szóló bekezdés (p. 67) vége a kéziratban erősen rövidített, akárcsak a következő bekezdés (p. 67–68), amelyben a francia szerző a „la Morale Chrestienne et civile” elvei oktatásának fontosságáról beszél, megjegyezve, hogy sok könyv („une infinité de bons livres”) áll rendelkezésre.

kik a krisztusnak képít viselik. — A kiadásban következő bekezdés a királyoknak való engedelmességről szól: „Il faut ensuite leur faire entendre que le Roy tient la place de Dieu, pour nous favoriser dans le bien, et nous punir dans le mal: que c'est luy qui nous fait iouir de tous les biens dont nous iouissons, et qu'ainsi nous devons l'aimer, le respecter, et luy obeïr comme à Dieu mesme, ...” (p. 68) Magyar olvasóknak szóló munkában ez a téma elmaradt.

eccles.3.8. — A kiadásban „*Ecclesiast.3.8.*” (az 1678-asban pontatlanul 3.1.) és alatta „*Ibid.9.10.*” (p. 69) kurzív; az utóbbi passzus a fordításban nincs meg. Mikes fogalmazása a kiadást követi. Utána elmaradt egy bekezdés a témával kapcsolatos oktató könyvekről (a Biblia, Krisztus élete, Esopus és Phedrus meséi stb. (p. 69).

Az után az emberségre kel tanítani. — fr. „Il faudra leur apprendre aussi, comme nous avons déjà dit, les principes de la Civilité, dont on a donné des Traitéz à part, ...” Courtin francia bevezetőjében említett munkájára utal. (p. 69–70) *ez a letzke igen hasznos, ...* A kiadásban a margón utalással kísért példa is van az előző sorban „comme faisoit Cyrus, ...” (p. 70) „*Xenoph. Cyrop. I.*” már idézett munka; az összevont bekezdéshez Mikes hozzávetta a következő lerövidített bekezdést is, a végén *ihon ezekre lehet oktatni gyermekeket lassanként.*

91 *mivel a gyermek olyan mint a majom, ...* — fr. „Aussi est-il vray que les enfans sont, comme on dit, de petits singes, ils contrefont tout ce qu'ils voyent faire.” (p. 75) Az előtte rövidített s elhagyott sorokhoz a kiadásban utalás a margón „*Xenoph.instit. Cyr.I.*” *ezert igen kell arra vigyázni.* Ez a nyomtatásban

már a következő bekezdés, Mikes ezt is rövidíti; *hogy jó szokásuak legyenek.* — „Il faut avoir soin que les domestiques qui les approchent soient bien reglez...” (p. 71) A kiadásban folytatólag jövő bekezdés (p. 71–72) a kéziratban elmaradt.

lehet valamely nyelvre tanítani, főképen, adeák nyelvre. A francia bekezdés lényege; ott meg is okolja a szerző „...et particulièrement du Latin comme la plus necessaire, et de celle qui est une espece de vehicule pour les autres sciences, l'interprete des meilleurs Auteurs et le bien commun presque de tous les habitans du monde.” (p. 72) egyetemes hasznosságát hangsúlyozva. Mikes másutt is olvasott és írt a nyelvtanulásról és a latin nyelvről, *ÖM I.* 39, 108–109 (27. és 62 lev.), 318, 827 (1761. évi misszilis).

valamint a magyar szót tanulják... — fr. „comme ils apprennent le François,” (p. 72) Mikes ismert fordítói módszere, a francia vonatkozás magyarral történő behelyettesítése.

és olyan léssen mint aköz nép, — fr. „ils tombent dans l'inconvenient du menu peuple, qui est de ne pouvoir iamais rendre raison de ce qu'ils disent.” (p. 73) ...*valamely más nyelvet meg tanulni,* Itt az összevont francia bekezdés (p. 73–74) vége; utána elmaradt kb. kétlapnyi szöveg (p. 74–75) a héber, a német, a spanyol nyelv tanulásával kapcsolatban fölmerült általános szabályokról, majd egy újabb bekezdés közepétől folytatódik, *az írást pedig el nem kel vélek mulatani,* — „On doit aussi leur montrer à écrire, et il est bon quand ils le sçavent un peu, de leur faire coppier quelque chose d'un Livre imprimé, pour leur apprendre l'Orthographe, et à distinguer le discours par points et par virgules.” (p. 76) Az írásmódot is érintő francia szöveg a fordításnál bővebb. Ebbe a bekezdésbe olvasztotta be Mikes a következő két kisebb francia bekezdést is (p. 76–77), az egyik az elhanyagolt „Arithmetique et la Musique”, a másik a „Geographie”, valamint az „Astrologie” és az „Anatomie” s más hasznos tudnivalók (p. 77). A reáliák oktatásának szükségességét a levélíró Mikes is hangsúlyozza, *ÖM I.* 106–108, 553–555 (62. lev.).

91 *Hát a leány gyermekekről. mit mond kegyelmed,*... — Vö. a levélíró Mikes a lányok neveléséről, *ÖM I.* 39–40, 106, 109, 467–469, 558 (27. és 62. lev.); l. itt alább is e beszélgetés vége felé.

minden féle varásra. rajzolásra. tsipke kötésre,... — fr. „comme la coûture, à dessiner, à faire des dentelles, de la tapisserie.” (p. 77) *nagy alakot* — „Elle m'achetoit des poupées toutes muës, et me les donnoit à habiller, et elle me les achetoit grandes;” (p. 77) Mikes utána elhagyta a páter dicsérő válaszát, majd övele folytatja a gyermekek multságairól szóló szövegrészsel.

a verő fényen. — fr. „...au Soleil,” *had jatzodgyenek tekét,*... a fr. szöveg több játékot említ, „jouer à la paume, au volant, aux quilles, cela les fortifie et les endureit”. (p. 78) *a tántoz is meg lehet nékiek engedni némelykor.* Erre a páter csak Télámon kérésére tér ki, nem javallva a leánygyermekeknek, s a fiúknak is csak mérséklettel ajánlja, csakúgy, mint a zeneszerszámokat, a Mikes által elhagyott sorokban (p. 78)

92 *hogy ugy mondgyam.* — fr. „pour ainsi dire,” (p. 79) utána kissé rövidítve a francia bekezdés vége.

prov. 22.15.23.13. — Ugyenez a kiadásban a margón a kurzivált sorokhoz; és a végén még „Prov.13.24.” (p. 80) A kézirat fogalmazása e passzus franciára fordított szövegét követi.

mondgya lactencius, — A kiadásban utalás a margón „Lib.6. cap.19.” a bekezdés végén is kurzív bibliai passzushoz pedig a kéziratban elmaradt „Prov.10.1.” (p. 81) Lucius Coelius Firmianus Lactantius (260?—340?) latin egyházi író.

93 *sőt még avétket is meg kell néki engedni*, — fr. „iusque mesme à leur pardonner le mal qu'ils avoüent.” (p. 81) inkább „megbocsátani” a francia szöveg szerint. A szerző modern nevelési elveket hangoztat.

szán szándékal valok. — Mikes másutt is így írja; fr. „les choses involontaires.” (p. 82)

94 *epedig, rendeletlen keménység*, — fr. „et c'est une grande inhumanite.” (p. 82)

a kisdedeket. ...ezt a kis tsemétét, — fr. „ces petits naturels,... cette ieune plante” (p. 84).

Gondolom hogy... — A fordító az összegező bekezdés „Voilà ce que l'on peut dire pour cette premiere ébauche: mais...” (p. 84) előtt két francia bekezdést (p. 83—84) vont egybe; közben a kiadás megszokott utalása a margón „Xenoph. Cyrop. I.” rövid latin idézettel.

94 *Mostanában már hogy meg mondgyam, rövideden...* — fr. „Pour dire maintenant en peu de mots quelle conduite doit tenir ce pere de famille envers cét enfans, ...” (p. 84) A kiadásban mellette a margón. „IV. Temps de l'education d'un enfant qui regard de mary.”

tudni kell követni a természetnek hajlandóságát, — fr. „...de suivre le penchant de la nature,...” (p. 85) A szerző modern nevelési elvei itt is megmutatkoznak.

Itéllye el kegyelmetek. hogy ... a mire adgya magát az ember, — fr. „Jugez, ie vous prie, quel desordre arrive tous les jours d'un Directeur à qui on a persuadé,...” (p. 86) A kéziratban a bekezdés után kimaradt egy rövid bekezdés a gyermek kollégiumba küldéséről és egy hosszabb külön nevelő („un Precepteur”) fogadásának lehetőségéről (p. 86—87). A fordító és levélíró szava járása *itéllye el ~ el ítélheti* a. m. ítélje meg, Mikes ŐM I. 417, 458.

95 *Haszonatlan volna itt arról szolnom. hogy mit kell az iffjunak tanulni. mivel az iskolákban. az iránt rend vagonon*. — fr. „Il ne serviroit de rien de dire icy ce que nostre ieune homme doit apprendre. L'ordre en est tout estably dans les Colleges: mais...” (p. 87) *oktassad fiadat mondgya abölcs, és vigasztalásodra leszen. és gyönyörúségére lelkednek; prov. 29 17*. A kiadás nyomán Kálditól eltérő fogalmazással. A levélíró is foglalkozott a kollégiumi tanulással, ŐM I. 107, 109, 468, 551, 556 (62. lev.).

De mindennek előtte, azon kell igyekezni. hogy... — fr. „On pourroit avant toutes choses cultiver la teinture que nous luy avons donnée de la morale,...” (p. 88) A fordító ebben két kisebb bekezdést vont össze; a francia szerző ezekben a

biblia és a szentírás mellett filozofikus munkákat is ajánl, említi Plutarkhoszt és Senecát, s a végén egy latin margóidézettel kísért utalást is ad, „*Quint. lib. cap. 3.*” egy szoval *ajó erkölcs által lehet valaki emberséges ember,...* — fr. „Que c'est enfin par ces vertus que l'on est ce que l'on appelle honneste homme, et...” (p. 89) Az „emberséges ember” megjelölést a fordító és levélíró egyaránt használja.

96 *szüntelen az elméjében kell azt verni...* — fr. „Il faut donc ne iamais cesser d'inculquer d'insinuer dans l'esprit de nostre ieune homme...” (p. 89)

Még ezen kívül szükséges hogy... — Mikes az ismétlődést elkerülendő, e kis bekezdésben több lapot (p. 89–94) vont össze. A kiadás először újra a nyelvekről szól, kiemelve a latint, majd a logikáról („l'art de penser”), a retorikáról s poétikáról beszél, érintve a zenét is közben. A *historiákat* a fordító egészen rövidre fogja „La Politique et l'Histoire contribuë visiblement à la prudence: Celle-là peut s'apprendre dans la *Politique d'Aristote*, auquel ie voudrois ajoüter les Loix et la *Republique* de Platon, le Cyrus de Xenophon; et pour les modernes, la *Politique de Iuste Lipse*.” A szerző a továbbiakban csak jó historikusokat ajánl. A földrajz előtt még visszatér a fizikára és az asztrológiára, Plutarkhoszból idézi Anaxagorasz Periklészhez intézett szavait. A földrajz után a geometria és a jog következik. A Courtin itt is a „reáliák” oktatását propagálja.

afő városokat. — fr. „les principales villes,” (p. 93). Ismeretes, hogy még Faludi is gondot fektetett arra, hogy a világföldrajzban járatlan magyar nemeseik, olvasók megismerjék a világ fővárosait: Téli éjszakák vagy is a téli est időnek unalmait enyhítő beszédek. Kiad. Rupp Kornél. Bp. 1900. 160 (a párizsi leírás utáni beszélgetés), Hopp L.: Faludi prózája a XVIII. században. ItK 1981, 437.

voxot kért tollünk,... — fr. „et mon pere nous demandoit nostre sentiment, et...” (p. 94) E bekezdés a francia szöveghez képest kissé összevont; alább *arra voxolt.* — „les autres donnoient leurs avis, et...” (p. 95) itt is némi rövidítéssel.

97 *...magának tsináltatta volt.* — Az ifjú Cyrus törvénykezéséhez a kiadás forrást is ad. „*Xenoph. Cyr. pred. l. 1.*” A kéziratban elmaradt az eset további kommentálása (p. 96), valamint a törvényekről szóló könyvek ajánlása, a végén „On peut donc faire apprendre à nostre Escolier quelque chose de Loix. Les *Instituts*, comme on fait, en sont l'abregé, et le Livre de *Grotius du droit de la guerre et de la paix*, en est comme un précis achevé pour des personnes d'Etat.” (p. 97) E mű egyébként ismert volt már Rákóczi kancelláriáján a szabadságharc éveiben is. Mikes az ilyen természetű könyvekre történő utalásokkal nem terhelte irodalmi igényű prózáját.

A mí pedig a mulattságot illeti,... — Az egyes mozzanatok részletezését (pl. a vadászat) elhagyva, rövidített bekezdés; a kiadás itt is az említett auktorra hivatkozik, „*Xenoph. Inst. Cyr. lib. 1.*” (p. 98), mérsékletet ajánlva.

98 *az olyan jáva gyermekeket, akik...* — fr. „ces enfans dorlotez, qui vieillissent sans savoir autre chose que peigner leur perruque devant un miroir.” (p. 98) Mikes önállóan, saját hazai ismeretei szerint ülteti át; dorloter a. m. kényeztet, babusgat. Mikes jelzője talán a „gyáva” korabeli régies jelentésárnyalata, pl. gyámoltalan értelemben; szótárakban nem találtuk.

én esztergában tsinált. szép munkáit láttam egy nagy fejedelemnek,... — fr. „J'ay veu des ouvrages d'ivoire faits au tour par un Prince, qui estoient des chefs-d'oeuvres.” (p. 98) A fordító Rákóczira gondol, akiről levélíróként is megemlékezett, hogy az „esztergában” dolgozik, *ÖMI* I. 161, 630.

Pater uram, ... ha az iskolából ki veszi. — Előtte elmaradt egy rövid bekezdés (p. 99) a kollégiumba zárt diákról. Az erdélyi iskolából vagy kollégiumból való kijövetelről a levélíró is ír (62. lev.). *tizen hét esztendő, vagy tizen nyolcz.* a franciában csak „et supposons qu'il ait dix-sept ans.” (p. 99) Rövidítve, főleg a bekezdés vége (p. 100).

de halgass, miért hagyatod félbe apáteredl beszédét. — fr. „Mais n'interrompez pas davantage Monsieur l'Abbé.” (p. 101) Előtte Mikes erősen lerövidítette kettőjük párbeszédét (p. 100–101).

99 mint egy preceptor. — fr. „Precepteur ou Gouverneur” (p. 101). A kiadás erről hosszabban szól, főleg a „preceptor” személyének megválasztásáról. *Az idegen országba való menetel...* Ezt a bekezdést Mikes kettőből (p. 102–103) vonta össze, utána pedig elhagyott több mint két lapot (p. 103–105); ezekben a francia szerző tovább részletezi a külföldi „voyage” hasznát, amit ő is tapasztalt diplomata korában (s fordítója is európai utazása során).

Ugy tetzik hogy már lehetne valamit mondanom aleányok neveltetésekről is. — fr. „Et pour dire quelque chose de l'éducation des filles, continua Theotée.” (p. 106) Mikes más mondat szerkesztéssel vezeti be az előbb is érintett témát. A nőnevelés a XVII. század derekától a legtöbbit vitatott erkölcsi problémák közé tartozott; Molière, Bossuet, Fleury, La Bruyère s mások mellett említhető Fénelon értekezése, *Traité de l'éducation des filles* (1687), amelyben általános kérdéseken kívül gyakorlati dolgokról is ír („Remarques sur les défauts des jeunes filles et sur les devoirs des femmes” IX–XIII). *az ő neveltetését is adom például másoknak.* — „vous avez un model de toutes les bonnes maximes que le pourrois vous donner sur ce sujet.” (p. 106) A kézirat e bekezdése két nyomtatott bekezdés összevonása.

100 Ne vonogassad magadot... — fr. „Contentez la compagnie, Angelique, cria Philargie.” (p. 107) Mikes magyaros ízzel fordítja; alább is: *igen kedves dolgot is tselekeszik kegyelmed nékem* — „vous m'obligerez sensiblement.” *Nohát, engedelmeskedned kell.* — „Et bien donc, repliqua Angelique, il faut obeïr; mais ie pourrois commencer comme Aenée: *Vous me commandez, Reyne, un recit bien funeste.* (p. 107) Mikes ez utóbbi mozzanatot elhagyta. A francia szerző élő alakot szólaltat meg a kedvelt s modern felfogás alapján fejtegetett társasági témáról.

deákul pedig meg tanultam. — fr. „J'ay appris le Latin comme en me divertissant, et... avec cela l'Italian et l'Espagnol presque de moy-mesme.” (p. 108) Mikes ezt már túlzásnak tartotta volna a hazai viszonyok szemszögéből, ezért elhagyta; *minden féle varráásra... csipkére, retzére,...* — „Le plus grand soin de ma mere est appliqué à me faire apprendre à coudre, à tricoter, à broder, à faire toutes sortes de points, de dantelle, de guipures, de tapisserie.” *egy keveset*

akép íráshoz is tudok, — „Je sais aussi un peu peindre en mignature...” s kiderül, hogy Philargie-t is megörökítette, Mme Nientilde is látta a képet „dans cette ruelle” (p. 109).

csak történetből tanultam meg, — fr. „par occasion” (p. 109) a. m. alkalmosszerűen; *ami haszontalan*. ilyennek mondja a francia szerző a latint is egy leánynak, mert nem használja semmire.

azoktól többet tanultam mint akár mely könyvből, — fr. „... que i'ay plus appris qu'avec tous mes Livres.” (p. 110) A művelt jó társaság haszna; e mondat előtti részletező előadást Mikes jól megrövidítette, s az anyára vonatkozó új bekezdést folytatólag ide vonta.

101 *én voltam aháznál...* — fr. „le Lieutenant, le Secretaire, le Lecteur, la Tresoriere, la dépenciere, ...” (p. 110)

...szerettyük, és betsüllyük, — fr. „et nous vous en aymons et estimons tous.” (p. 111) Utána elmaradt Angélique köszönete e szép dicséretért.

azért is mondgya azírás. — Mikes ebben az egy bekezdésben hármat vont össze, elhagyva a bibliai idézet előtti részletekből (p. 111–113); *ecclé.7.26*. a kiadásban a margón „Ecclesi.7.26.” s alatta még „Ibid.” jelölései a megrövidített nyomtatott szöveg további kurzív idézetéhez (p. 113).

102 *a tridentinumi Concilium...*, *Sess. 25. Cap. 15.* — A fordító a bekezdés elejét összevonta, a végét (p. 114–115) elhagyta; a tridenti egyetemes zsinat (1545–1563) dekrétumai; vö. *ÖM* II. 945; III. 1054.

romában volt, a pápát nem látta. — fr. „jamais beste ny homme n'amenda pour aller à Rome.” (p. 115) A mondás Mikesnél másutt is előfordul (158. lev. 1740. *ÖM* I. 725). A kiadásban a bekezdés mellett a margón: „V. Temps qui regarde l'enfant mesme.” (p. 115)

...ha jól vitte végben hivatallyát. — Mikes e bekezdésbe kb. kétlapnyi nyomtatott (p. 115–117) szöveg négy bekezdését vonta össze, az elejéről kevesebbet, a végéről többet elhagyva, benne a „preceptor” megjutalmazásáról szóló idézetet, „*Xenoph. inst. Cyr. lib. I.*”

hogy a leg aláb valo tiszttségen kezdgye el. — A franciában szellemes ellentéttel: „le rendant digne des plus hautes, par le merite qu'il aura témoigné dans les plus basses.” (p. 117) *Ha atörvényes dolgokhoz vagyon kedve*. — fr. „S'il est né pour la Robe, il faut le consacrer à la iurispudence, et...”

103 *Itéllye el már kegyelmetek, hogy...* — fr. „Tout cela cependant vous doit faire juger, que...” (p. 118) *valamint Solon mondotta. A halálhoz futok. s'szüntelen tanulok*. „*J'avance vers la mort en ne cessant d'apprendre.*” (p. 119) Mikes másutt is hivatkozik a „hét bölcsek” közé tartozó Szolón mondásaira, *ÖM* I. 466, 559.

104 *az atyák. és az anyák. ha szinte szegények is. de...* — Ez már a következő bekezdés közepe, amelynek az elejét (p. 119) a fordító elhagyta; arról volt benne szó, hogy egy „Peintre” vagy „Sculpteur” menjen el Olaszországba, vagy Észak-Németországba stb. A „szegény szülők” „qui n'ont pas tant de biens de fortune” (p. 120).

...és meg különböztetést nem tehet. — A fr. világosabban „lors qu'il n'a pas le jugement formé, c'est à dire, lorsqu'il n'a pas encore comme l'exprime Aristote, cette vertu electrice, qui sert à nous faire faire le choix et le discernement des choses,...” (p. 120) A kiadásban mellette utalás a margón „*Nico. 4.3.*” (p. 120)

abölcs azt mondgya... — A kiadásban a kurzivált sorokhoz utalás a margón „*Prov. 19.26.*” alatta „*Ecclesiastic. 3.5.*” „*Ibid.6.*” „*Ecclesiastic. 3.7.*” a következő bekezdésben a kéziratban *Eccles. 3.* a kiadásban „*Ibid. 14.15.18.*” (p. 121) A passzusok fordítása a francia szöveget követi Káldihoz viszonyítva.

104 *Ugy tettik mondá máriánna, hogy...* Ettől kezdve a három kis bekezdés Mikes saját szövegalakítása; a kiadásban unalmasan ismétlődő kopogási jelene- teket elhagyva, változatosabbá igyekezett tenni a beszélgetések végét. Íme, a francia „entretien” vége:

„Il me semble, dit Nientilde, que i'entens gratter à la porte.

Ne bougez, ie vous supplie, Madame, répondit Angelique en se levant promptement, cela me regarde. J'aime mieux avoir la peine d'aller à la porte que laisser icy des Laquais, qui ne nous font que du bruit. C'est Monsieur le Maistre, revint-elle dire à Philargie, qui demande Madame s'il vous plaist, qu'on mette le couvert, et où.

On n'a reparti Philargie, qu'à la mettre près de mon lit. Et cependant Madame la Marquise aura la bonté d'aller faire un tour de jardin avec ces Messieurs.

C'est bien dit, répondit Nientilde, allons Messieurs.

Angelique, aioüta Philargie, faites-moy venir une femme de chambre, et accompagnez Madame.” (p. 122)

Hatodik napon. valo beszélgetés. — VI. Entretien. II. Partie. (p. 123) *Más nap. a szokot orában. és...* — Ez is eltérő, hiszen a francia szövegben ebéd után folytatódik a befejező beszélgetés: „Après le disné qu'Angelique remplit de gayeté et de bons mots, aux dépens de Zeroandre, qui s'estoit embarassé à faire le Naturaliste sur les viandes, chacun s'estant remis en place.” (p. 123)

Ugy tettik... eleget beszélénk tegnap... — fr. „Nous avons assez parlé, commença Theotée...” (p. 123) A kiadásban a bekezdés mellett a margón e rész első témajelzése: „I. Les femmes ne sont point exemptes du soin et de la conduite de la maison.”

105 *jóbb volna a háznak fenékel fel fordulni. mint sem azt el mulatni.* — fr. „qu'il vaudroit mieux que la maison renversast de fond en comble, que d'y avoir manqué.” (p. 124)

tit 2. — fr. a margón „*Ad.tit.2.4.5.*” Káldinál: „az ifiu aszszonyokat,...” a kéziratban *az iffiu aszonyi állapotokat.* A nyomtatást követő szabad fordítás.

a mit a férje kereset, — A kiadásban ehhez utalás a margón: „*Arist. de cura rei fam. c.3.*” már idézett műve (p. 125). Mikes a bekezdés utolsó mondatát elhagyta. Az 1678-as kiadásban is „...*rei fam.c.3.*” (p. 456)

106 *és tsak a haszontalan ur név marad anyagokon,* — fr. „ne leur restant pour toutes choses que cette idole ou cette qualité,” (p. 126).

Ne mennyünk arra...nem is kel arrol szólnunk. — fr. „Passons, passons, replique Zeroandre, cela n'est pas nostre sujet.” (p. 126) A kiadásban itt a margón: „II. Defence du titre de ce livre.” *valamit eddig mondottunk a restségről, vagy...* — „car puisque ce que nous avons dit jusqu'icy est veritablement un *Traite de paresse, ou l'Art de bien employer le temps*, nous ne... Theotée s'arresta là tout court, regardant Zeroandre qui rioit en hochant la teste.” (p. 126)

108 *ehez nem kell nagyobb magyarázat, se...* — fr. „Cela s'entend de soy-mesme, et on n'a pas besoin de circollocation.” (p. 128) Innen elmaradt a francia bekezdés példákra utaló folytatása, a fordító csak a végét (p. 129) tartja meg.

De mint hogy az idő rövid,... — fr. „Mais je poursuis, puisque le temps nous presse, et...” (p. 129)

A gazdaság... — fr. „L'oeconomie est proprement le gouvernement, ou la conduite d'une maison ou d'une famille,” (p. 129) A kiadásban mellette a margón a következő témakör: „III. Ce que c'est que l'oeconomie, et quel est le partage du mary dans le gouvernement domestique.” egy háznál lévő tseléd. a. m. család.

109 *az aszony az ő vicéje,* — fr. „la femme est comme son Viceroy, ou son Lieutenant” (p. 130).

mondgya. Socrates, memorab. libr.5. — A kiadás szövege még hozzászerzi „dit Socrate dans Xenophon”, utalva rá a margón; (p. 130) de az idézett részlet nincs kurziválva. Xenophón, Emlékezések Szókratészre c. munkáját a kiadás többször idézte; Mikes első ízben említi.

Egy ház népe...ahol a nép... — fr. „Une maison est donc un petit Estat; et les sujets...” (p. 130)

110 *ugyan arrol is fognak tölle számot kérni.* — A gazdag és a szegény gondolatkörhöz hasonló biblikus felfogás jellemző Mikes más olvasmányaira és fordításaira is; a szegény ~ gazdag ellentétpár, a gazdag segítse a szegényt stb. vö. *ÖM I.*, 512; *II.* 945, 956, 960; *III.* 1047, 1052—53 (*Keresztényi Gondolatok*), 1076, 1090, 1096—99 (*A Kristus Jézus Életének Historiaja*); *IV.* 763, *V.* (2. könyv).

a mi atársaságnak jóvára lehet, — fr. „parce que c'est la nature mesme qui ordonne ce qui sert au bien de la societé.” (p. 132)

szó hordások, a sok temonda, — Mikes másutt is szól ezekről. *ÖM I.* 423; *IV.* 759—760; a *Keresztényi Gondolatok* függelékében egész önálló fejezetet írt *A szó hordásról.* *III.* 556—560, 1062—63. *A te monda v. temonda* erdélyies tájnyelvi szó, a. m. mendemonda, pletyka.

110 *a törvénykedések.* — fr. „et les guerres étrangères sont les procez.” (p. 133) „perlekedések”, „ítélkezések” értelemben.

A mi pedig a belső békeséget illeti, — fr. „Pour la paix interieure,....” (p. 133) némileg összevont bekezdés; a „belső békeség” dolga a levélfíró szerint a rodostói háznál időszerű volt (96. lev. 1731.) *ÖM I.* 175—176, 641, 647; később is, 687, 690, 729.

noha tartozunk mindenikét segíteni. — A bekezdés elejének némi összevonása után a végén elmaradt két bekezdés (p. 135) a keresztényi alamizsnáról és könyörületességéről.

111 *mondgya Socrates... Xenoph.memor.5. a gazda szeme hizlallya a lovat.* — fr. „selon le Proverbe, l'oeil du Maistre engraisse le cheval;” (p. 136)

ollyan respublicat... valamint pláto. — fr. „...vous nous faites icy une Republique de Platon: Et où trouver ces gens dociles, ces gens respectueux? Vous voulez donc fonder un Convent?” (p. 136) Platón (427–347), a görög filozófia klasszikusa államelméleti munkájára (Állam) utal. *egy klastrom... egy klastromban.* — „un Convent... dans un Monestere.”

aprolék, és akarat ellen valo fogyatkozásit. — fr. „les fautes legeres, ou involontaires,” (p. 137) *aprolék;* NySz és MTsz is idézi, ÉrtSz (I. 234) is magyarázza értelmét, ahogy például Mikes 113. levelében is előfordul; itt képletesen használja a fordító.

mondgya egy filosofus. — Ez is az előbbi auktor: „*Xenoph.memor.5.*” (p. 137) a kiadásban.

a férfiu tseledet... a fejr népet — fr. „les valets éloignez des servantes” (p. 137).

112 *mert sok szerentsétlenség. történhetik.* — fr. „car il arrive sans cela de grands mal-heurs.” (p. 138) Mikes kissé rövidített a bekezdésben.

Colos. 4.1. — *eph.6.9.* — Mikes megfordította a mindkét kiadás margóján „*Ephes.6.9.*” alatta „*Coloss.4.1.*” fölcserélt utalásokat.

Szollyunk már a bőségről. — fr. „Venons maintenant à l'abondance, c'est à dire, au soin que l'on doit avoir de tirer sa famille de la necessité.” (p. 139) A kiadásban Szókratészre hivatkozó utalás is van hozzá: „*Xenoph.memor.5.*” a margón.

Eszünkbe juthat mit mondánk ide fellyebb. hogy... fr. „Pour retoucher maintenant ce que nous avons déjà dit en passant, et savoir...” (p. 139) *meg láttyuk, hogy...* — „Nous voyons que...” A kiadásban ettől kezdve Télamon kérdéséig idézőjelben van a páter szövege, a margón ismét „*Ex. Xenoph. memor.5.*” (p. 141) *A második része* kezdetű bekezdés a kéziratban néhány sorral rövidebb, mint a nyomtatásban.

113 *a félelem, és a gyanakodás...az aszony félékenyeb, és gyanakodób a férfiunál.* — fr. „Dieu qui savoit que la crainte et la défiance sont propres pour bien garder les choses, a fait les femmes plus craintives que les hommes.” (p. 140) *Ebből láttyuk hogy a szokás és atisztesség meg egyezik a természettel, mivel...* — „En quoy nous voyons que l'usage et la bien-seance seconde la nature: car...”

mint sem a hegyeket, és az erdőket járja. — Mikes szabad fordítása, vö. „il est plus honneste que les femmes se tiennent dans la maison, que de courir les ruës:comme...” (p. 141)

egy kevésé haragosan, — fr. „un peu brusquement,” (p. 141).

114 *...mint az, aki őtt maradna dolog nélkül.* — fr. „comme un autre seroit à

blasmer de s'y tenir pour n'y rien faire." (p. 141) A következő rövid bekezdés második mondata a kiadásban újra idézőjelben van; vö. itt alább is.

ehéz nagy értelem is kívántatik, — fr. „et demande de grandes qualitez;” (p. 142)

atudatlanság az egyik akadály, mivel... — fr. „L'ignorance est un de ces obstacles: car...” *egy értelmes ember* „un homme qui sçaura les choses...” (p. 142) A kiadásban a bekezdésnek ez a része idézőjelben van, s a végén ismét a margón „*Ex. Xenoph. memor 5.*” (p. 143)

egy filosofus. — fr. „nostre Philosophe”, akire a kiadás előbb utalt; Mikes a kurzivált sorok után említi *xenoph. memor. 5. a szövegben; fő képpen egy nemes ember.* — „qui peut servir de modele à tous les honnestes gens, et particuliere-ment à des Gentils-hommes.” (p. 143)

115 *Ihon mondá télámon, egy pogánynak imádsága.* — A fr. jelzős szerkezetel: „Voilà, interrompit Zeroandre, une priere toute payenne.” (p. 143)

egy emberséges emberhez... ez az emberséges ember, — fr. „d'un honneste homme, ...ce galant homme, dont i'ay voulu apprendre toutes les belles maximes par coeur.” (p. 144) Mikes itt rövidített a kurzivált részlet előtt; az „emberséges ember” előfordulására vö. Mikes ŐMI. 511; *házámat.* „*ma patrie*”. *házámat.* Alább a *házámat* „*ma maison*”.

116 *hogy ékesen szolgáljak, mivel...* — fr. „*Je m'applique à l'étude, et particulièrement à l'éloquence, comme à celle qui est la plus necessaire pour tout le commerce de la vie.*” (p. 145)

hogy tudgyon jól parantsolni, mert... — Mikes összevonta az ettől kezdve idézőjelben levő francia bekezdés középső részét (p. 145).

ugy hogy azok is emberséges emberek legyenek. — A fordításban ezután kimaradt a kiadásban következő, jobbára idézőjelbe tett bekezdés (p. 146), s a kéziratban folytatódó bekezdés vége már a nyomtatásban következő újabb bekezdés (p. 146–147) összevonása.

Szükséges hogy gondosok legyenek. de... — Ez a kiadásban idézőjelben folytatódó új bekezdés (p. 147) összevonása. *a sok aluvok.* — fr. „Ceux de mesme qui ayment à dormir,...” *az aszonyosok,* — „Ceux pareillement qui sont addonnez aux femmes sont...” (p. 147) Mikes jellemző kifejezései tömörek a francia ígés szerkezetekhez képest.

mint az olyan doktor, a ki... — fr. „que seroit un Medecin... qui ne manqueroit pas de visiter ses malades matin et soir, mais qui ne sçaueroit pas leur ordonner ce qui pourroit les guerir.” (p. 148) A mondásszerű részlet önálló mikesi átültetése.

meg büntetven anyakasokat. — fr. „et c'est en usant de chatiment contre les refractaires,...” (p. 148) *az emberségeseket,* — „les honnestes gens,” Mikes összevont bekezdése a kiadásban (p. 148–149) idézőjelben van (Xenophón).

117 *Az úgy vagyton...* — fr. „Il est vray, Madame....” (p. 149) Mikes általában egyszerűsíti az ilyen udvarias francia formulát.

hogy a jó erkölcs, érdemel jutalmat. — Utána elmaradt néhány idézőjeles sor

(p. 150) e bekezdés végéről. *Végezetre,...* — „La cinquieme et derniere qualite que doit avoir l'homme, dont nous faisons icy la description, est la fidelite, elle doit comme couronner toutes les autres: car...” (p. 150) Ez a bekezdés is idézőjelben van a kiadásban.

118 *kik mások alatt vannak,* — fr. „ceux qui sont nez pour obeir,...” (p. 150) *amit ez iránt mondhatunk.* — „tout ce qui se peut dire sur ce sujet.”

sz.luk.3.14. — Mindkét kiadásban a margón tévesen „*Luc.30, 14.*” (p. 151 és p. 491) a kéziratban alatta *eph.6.5.6.7.8.* kiad. „*Ephes. 6. 5,6,7,8.*” és a bekezdés végén a fordításban *tit. 2.9.* „*Tit. 2. 9,10.*” (p. 151 és p. 492) A kiadásban ez a passzus is kurzív, s még egy utalás is van hozzá „*1 Tim. 6.1,2.*” (p. 151) Káldira is részben emlékeztető Mikes itteni fogalmazása és szóhasználata.

Ugy a tselédeket. mondá erre télámon.? — fr. „Oüy à des valets, interrompit Zeroandre.” (p. 152) A társadalmi differenciálás szándékával; mire a páter a társadalmi s állami hierarchia szabályaira hivatkozik. *Én mindenről szollok.* — „Je dis à tout le monde,...” *egy társaságban* — „en societé,” *minden engedelmeskedik.* — „Ainsi tout le monde obeit: Les valets obeissent aux particuliers, les particuliers obeissent au Souverain, le Souverain obeit à Dieu: et...” (p. 152)

119 *...egy tselédes gazdának,* — fr. „d'un bon pere de famille.” (p. 152) *de maga láttya kegyelmetek. hogy...* — „mais vous voyez bien qu'il est impossible de donner des regles à un chacun pour gagner sa vie.” (p. 153) *inkáb legyünk aleg nagyob szegénységbe, mint sem...* — „Il faut seulement se faire une Loy inviolable, de souffrir plütost la derniere necessité, que d'acquérir du bien par des voyes illegitimes;...” (p. 153) A francia bekezdés helyenkénti megrövidítésével. Ez az erkölcsi intelem is társadalmi tartalmú s kritikai élű.

Tartssuk meg tehát tisztán szívünket, és kezeinket, és távozunk el a fősvénység-től. a mely... — „Il faut donc se conserver le coeur et les mains nettes, et se retrancher d'autant plus soigneusement contre l'avarice, qui est un *desir démesuré de biens*, que c'est icy le champ où elle déploie toutes ses forces et tous ses stratagemes, pour perdre et surprendre les hommes.” (p. 154) A fősvény korabeli típusát Molière is megörökítette: L'Avare (1668). Vö. Mikes ÖM III: 1028; IV: 762.

120 *ez iránt nagy tusakodást látunk...* — fr. „C'est icy où nous voyons de rudes combats dans certains esprits: car...” (p. 154) *és azért szüntelen gyűjtenek,* — „ils ne cessent d'amasser et d'accumuler: Et...” *se enni, se inya,* másutt is így, fr. „ny boire ny manger”; *szüntelen ketsegetik magokat,* — „Ils se flattent sans cesse de cette esperance: ils se disent par avance selon la parabole: *Que feray-je de tant de biens, car...*” (p. 154) a francia szöveg nyomán, Káldira csak emlékeztetve; *és a melyeket gyűjtöttél, kiei lesznek. luk.12.17.* Mikes *Leveleiben* is használja ezt a világnézetével s társadalomszemléletével egyező bibliai fordulatot (145. lev. 1738. ÖM I. 714; és ÖM III. 1052 (*Keresztényi Gondolatok*)).

121 *mondván,...* — fr. „disent-ils,” (p. 155) a kiadásban ez a pár sor kurzív. *a ki lélet ad valakinek,...* — fr. „qui donne la forme ou l'estre, doit aussi donner les choses qui servent à la conservation de cet estre.” (p. 156) *az atyai*

joszágot, — „el patrimoine”; *mondgya pláto*. előtte néhány sornyi összevonás; a Platón-idézet a kiadásban kurzív (p. 156).

nem hasadnaé meg egy atyának a szíve,... — fr. „car comme il n’y a point de plus cruel supplice à un pere, que de voir...” (p. 157) Ez is kifejező s önálló mikesi átültetése a francia nyelvi szerkezetnek; *valamint egy közönséges példa beszéd mondgya, hogy boldog fiu az a kinek az atya el kárhozot*. — Ez Mikes betoldása; a mondással találkozunk *Leveleskönyvében* (118. lev. 1735. *ÖM I.* 685).

121 *minden gonosságnak gyökere a pénz szerelme*,... — fr. „Car l’amour du bien est la racine de tous maux, et...” (p. 158) A kiadást követő, de helyenként Káldira is emlékeztető fordítás. *tím.6.6*. A kiadás margóján: „*Tim.6.6.7.8.9.10.*” (p. 158) A kéziratban a következő bekezdésben *luk.1.* után elmaradt egy néhány soros mondat, s a következő eleje is, így a kéziratban a bekezdés utolsó mondatának második felével ér véget a fordítás.

Nézük meg már mostanában. a háznál lévő gazdaságot,... — fr. „Passons maintenant à l’administration interieure de la maison.” (p. 159) E bekezdéssel egy vonalban a kiadás margóján az újabb téma jelzése: „IV. Partage de la femme dans le gouvernement domestique.” (p. 159) *hogy azal jól élhessünk*. A kiadásban e kurzívált passzushoz utalás a margón. „*Ecclesiastic 6.1.*” egy *emberséges aszony* — „une honneste femme” ettől a mondattól a nyomtatásban idézőjel van a bekezdés végéig, s ott a margón az ismert auktor, „*Ex Xenoph. mem.5.*” (p. 159)

Itéllye el kegyelmetek hogy... — fr. „Jugez donc, ie vous prie, quelle vertu, quelles qualitez doit avoir une femme pour estre bonne ménagere.” (p. 159) A következő mondat a kiadásban új bekezdés, amely így kezdődik: „Aussi nostre Philosophie veut que ce soit le mary...” *arégi bölcsek* — „ces sages” (p. 159).

122 *közönséges embereket... nagy renden lévőek... nagy urakrol... rab, ugy mint tseléd*, — fr. „comme venant de gens de basse condition, et qui ne puissent pas servir d’exemple aux personnes de qualitez: c’estoit des Princes ou des grands Seigneurs, qui avoient des deux ou trois cens Esclaves pour leur domestique, et il estoit mesme des mediocres.” (p. 160) Alább a „nagy ur” válasza a kiadásban kurzív; *fejér festéket tenne az orczájára, hogy... és vereset...* a kissé összevont bekezdésvég a nyomtatásban érthetőbb: „*Aussi-tost, continuë-t’il, que j’eus épousé ma femme, ie m’apperçus qu’elle se mettoit du blanc pour paroistre plus blanche qu’elle n’estoit; qu’elle se mettoit du rouge pour paroistre plus vermeille, et mettoit des souliers hauts pour paroistre plus grande.*” (p. 161) Ez az utolsó mozzanat is elmaradt a fordításban a divatos cipőviselésről.

akik kendőznek, nám... — fr. „Vous condamniez tant les toillettes, les ajustemens, et vous voyez cependant, que dés ce temps-là mesme les Dames se fardoient. Il n’y a rien de plus ancien ny de plus autorisé.” (p. 162) *nám* Mikes ismert régies szóhasználat, a. m. lám.

123 *de egy kevesé várakozon kegyelmed...* — fr. „mais donnez-vous un peu de patience, et vous verrez s’il n’y a rien de plus autorisé. *Voyant cela*, poursuit

nostre honneste homme, ie..." (p. 162) Mikes csak az aláhúzással jelzi, hogy ismét a „nagy ur” szavai következnek, igaz, hogy előbb nem húzta alá őket; *tsak fejár onat* a. m. önt (fr. étain), „*qui ne fût pourtant que de l'Antimoine,*” (p. 162) *valamely tsonka. vagy bennaságot* a. m. bénaságot; „...*vous n'eussiez trouvé qu'un corps infect et difforme.*” (p. 162) *az ilyen szem fény vesztés,* — „*tous ces artifices*” (p. 163) *nem kell mindenkör ülni, hanem munkálodni,*... — „*il falloit ne se pas tenir toûiours assise; mais agir,*...” — ez a példa lényege.

kegyelmed fő aszszonyai — fr. „vos Dames de qualité?” (p. 163)

124 *erre is inté a feleségét, hogy...* A kiadásban innen a bekezdés végéig kurzív (p. 164) *és az orczája fris piros posgás és jó színbe volna,* Mikes egyéni nyelvi színekkel fordít, „...*elle auroit toûiours bon appetit, se porteroit bien, seroit fraische, et auroit toûiours bon tein et bonne couleur.*” A könyvben itt a margón újra „*Ex Xenoph. memor.5.*” (p. 164)

Ez a valóságos kendőzés — fr. „Voilà un veritable fard, s'écria Angelique.” (p. 164) „fard” a. m. arcfesték.

Nohát... tsak irjad fel a kapudra,... — fr. „Tu n'auras, Angelique, interrompit Zeroandre, qu'à afficher, comme font les déstillateurs. Pour la beauté, et mettre que tu fais un admirable secret pour rendre belle, et que ce secret est de paîtrir; toutes les Dames curieuses viendront en foule t'apportez leur argent.” (p. 164) Mikes ura a nyelvnek, természetesen és hűen fordít a francia forrás átültetésekor.

a bizonyos hogy nem a szépség ád bövséget aháznál, hanem ajó erkölcs; — fr. „il est certain que ce n'est pas la beauté, mais la vertu même parmy les personnes de la plus haute qualité, qui fait prosperer leur maison.” (p. 165) Ez az erkölcsi tanítás a legfelsőbb társadalmi rétegekre is kiterjed a francia szövegben, amely innen idézőjelben folytatódik csaknem a bekezdés végéig, amelyet Mikes kissé összevont; *meg kell aházát czirkálni.* — „Elle doit faire la ronde dans sa maison, comme un Gouverneur autour de sa place.” S ami elmaradt: „Elle y doit faire reveuë, ainsi qu'un General d'Armée fait de son Infanterie et de sa Cavalerie.” (p. 165) Alább a megrövidített bekezdés utolsó mondata után a fordító elhagyta a következő rövid bekezdést (p. 166)

125 *Az ékességen értem inkább...* — fr. „Par l'ornement on entend plûstot...” (p. 167) A fordításban e bekezdés közepe kissé összevont; *és a sok mester embernek. munkát és kenyeret ád,* — „...mais donne en mesme-temps du travail et du pain à une infinité de pauvres ouvriers, à qui la charité ordonne de subvenir, et...” a kereskedés föllendítése („fait rouler le commerce”) mellett a munka hasznára is figyelmeztet a polgári érdekű megjegyzés; *atsinoságon pedig értem.* — „Or quand nous parlons de la propreté, nous entendons qu'elle soit generale,....” (p. 167)

...oly tisztátalan, hogy tsak reájok sem lehet nézni. — fr. „...et le linge font mal au coeur?” (p. 168)

126 *A szora nem kell vigyáznunk...* — fr. „Les noms n'y font rien, Monsieur,....” (p. 169)

nyirkas helyt, — fr. „et celles qui veulent estre fraîchement dans des lieux frais.” (p. 169) előbb (vö. 63. l.) *nyirkas papiros* — „papier mouillé”.

a magok szokot helyeken volnának. — A Mikes által megrövidített s a következő kis bekezdéssel összevont bekezdés szövege a kiadásban idézőjelben van, s mellette a margón ismét „*Ex Xenoph.memor.5.*” (p. 169)

E nintsen külömbé felelé apáter. — fr. „Fort bien, Madame,...” (p. 170) *másként*. az előtte lévő pár sor a kiadásban kurzív (p. 171), az utána következő példázat pedig idézőjelben van, s hozzá a margón „*Xenoph.ibid.*” (p. 171) *az ollyan ember*, — „un païsan” parasztember.

127 nintsen se szeb, se hasznosab avilágon. a rend tartásnál, — fr. „il n’y a donc rien dans le monde ni de plus beau, ni de plus utile que l’ordre.” (p. 171) Ezt a levélíró Mikes is vallja (37. lev. 1720. 124. lev. 1737. ÖM I. 57, 215, 491).

és mindent. haszonra fordítani. — fr. „...qui est de détourner la perte et de tourner tout à profit: car selon les paroles de Socrates: *Quand nous voyons...*” Mikes elhagyta az itt következő rövid idézetet, amelynek a végén a kiadásban a margón „*Xenoph.memor. 5.*” (p. 172)

kik tsak naprol napra élnek,... — fr. „des gens qui vivent au jour la journée, comme on dit, ou qui n’ont rien à ménager.” (p. 172)

128 a gazdagnak mikor. tettzik ebédelhet. A szegény pediglen. tsak amikor lehet. — fr. „Le riche quand il vouloit: Le pauvre quand il l’avoit.” (p. 173) Hasonló mondás Mikesnél másutt is előfordul (160. lev. 1740. ÖM I. 728).

tészi ezt a hasonlítást egy régi filosofus, — fr. „et c’est ce que le mesme Philosophe, dont nous parlons depuis si long-temps, entendoit par cette comparaison: *Comment...*” (p. 173) *flautázni*. — „*iouèr de la flûte*,” a hasonlat a kiadásban kurzív, Xenophóntól való; a bekezdés után a fordításban elmaradt egy újabb rövid bekezdés (p. 173).

ezer tallér — fr. „mille écus” (p. 174).

a páter helyet. — fr. még egy célhatározói mellékmondattal zárja, „afin de luy laisser un peu prendre halaine.” (p. 174)

Tsak ebéd utánra kel hagyni,... *Ebédöt fel kelvén*. — Ez a mozzanat Mikes betoldása.

azt a tiszteletes gazdaszonyt, — fr. „cette Illustre ménagere,” (p. 174).

129 valamint az anya méh egy kosárban,... *az apró mehetskéket*... — fr. „...ce que la maïstresse Abeille est dans une Ruche.” Ez inkább kas.vagy kaptár, mint kosár; „les jeunes Essains qui naissent”; a méhekről szóló hasonlat a kiadásban idézőjelben van, s a végén a margón, „*Xenoph. memor. 5.*” (p. 175) *ihon eszerént*... Ez a nyomtatásban már a következő bekezdés, amelyet Mikes kissé összevont a közepén, „Voilà en peu de paroles l’office de nôtre ménagere; elle est...” (p. 175—176)

le ülvén meg számlálom a költséget. s a végén luk. 14.28. — A kiadásban a bibliai idézet kurzív. „*Je m’asseois, et ie suppute toute la dépense...*” „*Luc.14.28.29.*” (p. 176) Mikes mondatszerkesztése a kiadás szövegére vall, de mozzanataiban Káldira is emlékeztet.

130 *akár mint mosolyogjon réám a szerentse, de réája sem nézek, ne hogy ingo fővényre építsem a tornyot, és...* — fr. „quelque sou-riis que me fasse la fortune. Je la bannis, dis-je, pour ne pas bâtir ma tour sur le sable mouvant: et...” *ha el tudunk lenni a nélkül a mink nintsen.* — „que la véritable épargne est, de savoir se passer de ce qui nous manque.” (p. 177) A befejező szentencia a kiadásban kurzív.

Tegyük fel hát. hogy... — fr. „Supposons donc que l'aye une année entiere de mon revenu devant moy.” (p. 178) Ez egy bekezdés utolsó mondata, a többi Mikes elhagyta.

az ezer tallérnak tizedikét — tizedét, fr. „le dixième de mes mil écus, et les mets à part pour donner aux pauvres:...” (p. 178) *hogy a szolgál. ur, és a szolgáló. aszszony lesz a háznál.* — „ensorte que la servante devient la Maistresse.” (p. 178)

131 *alkalmasint által látom...* — fr. „Je vois à peu pres...” *mostan ugy beszéllek, mint egy gyermekes aszszony,* — „car ie parle icy en mere de famille;” (p. 179)

En pediglen laistromot fogok tartani,... — fr. „ie tiens un registre exact, et mets tout en recepte et dépense.” (p. 179) *hát egy kevesé meg huzom a gyepőt, és rövidebben fogom.* — „afin qu'en ce cas-là on tienne les resnes du gouvernement domestique en peu plus courtes, elle est d'une utilité incroyable.” (p. 180)

132 *Kitsoda volna olyan együgyü...* — fr. „Et qui seroit si simple que de le donner, repliqua Zeroandre;” (p. 180) *luk. 19.8. az idézet a kiadásban kurzív. uram.imé minden jóságomnak felét. a szegényeknek adom.* Káldi: „Uram, imé felét az én javaimnak a' szegényeknek adom;” fr. „Seigneur, je m'en vais donner la moitié de mon bien aux pauvres.” (p. 180)

valamint szent bernárd mondgya,... — A kiadásban következő sorok kurzívák (p. 181); *értvén azt, hogy az ilyen takargatás vétkes,...* — „Il entend, Monsieur, que toutes ces reserves inhumaines sont criminelles: et...” *egy szent atya szerént* — „C'est selon la pensée d'un Pere de l'Eglise,....” (p. 181) *mondgya ez a szent,* — „C'est donc aioûte ce saint Homme,....” (p. 182) a nyomtatásban ez új bekezdés. *Chrysost. hom. 11. ad tim. cap 4.* Aranyszájú Szent János (Chrysostomus) konstantinápolyi pátriárka (347–407) egyike a négy nagy keleti egyház-atyának. A fordító Chrysostomus Homiliáit másutt is idézte, *ÖM* II. 948; IV. 762 és az V. kötet (könyveiben).

133 *a melyet meg akarják előzni.* — fr. „...contre laquelle ils se veulent précautionner.” (p. 182) Ez a bekezdés Angyélika közbevetése.

...ate okoskodásod sántit, — fr. „Tu vois donc bien, Angélique, que ta Morale cloche, et que ton ménage tient de la profusion de l'avarice, contre tout ce qu'il a dit Monsieur l'Abbé.” (p. 183)

A mi pedig a fősvénységet illeti,... — fr. „Maintenant pour ce qui regarde l'avarice...” (p. 184) Előbb a fősvénység bírálata volt a téma, most arról beszélnek, ami nem az; *a közönséges társaságal birják,* — „ils le possèdent par leur communauté, et...” (p. 184)

134 *nem fősévnyességből*, — fr. „non par un motif d'avarice,” (p. 185).

egy okos, és értelmes embertől, — fr. „car, ainsi que l'ay oüy dire à un homme de bon sens;” (p. 185) ... *valamint a farkas a juh akolban*. — „dés que les debtes entrent dans une maison, c'est le Loup qui entre dans la bergerie; ou pour le dire plus clairement,...” (p. 185)

135 *a kölcsön adó* — fr. „un creancier” (p. 186) *tsak meg kéri az adosságot*, — „...et vent qu'on luy fasse raison à quelque prix que ce soit.” (p. 186) A hitelező, az adós és az adósság témakörét folytatva zajlik a beszélgetés e bekezdés után; Mikes mintegy kétlapnyi szöveget (p. 186–188) elhagyva, benne két utalást (Rom.13.1.2.6.7. és Tacit. 4.hist.), egy bekezdés közepétől folytatja új bekezdésben: *E tehát agazdaságnak, aleg főveb tudomannya*,... — „C'est donc là une maxime essentielle de la veritable oeconomie, que tous bons ménagers doivent inviolablement observer de ne point faire des debtes, ou de les prevenir.” (p. 189)

az eszesség. — fr. „c'est un effet de prudence;” (p. 189) *ezt már meg mutattuk*, — „Nous l'avons déjà fait voir, et que...” ...*hanem az életet keresni*. — „à passer une partie de la vie, non à vivre, pour ainsi dire, mais à gagner de quoy vivre.” (p. 189)

136 *valamely rut sóbrák és fősévny hajlandóság*, — fr. „que par une inclination avare et sordide;” (p. 190) NySz Zsóbrák, sóbrák; alább *zsóbrák* alakban is írja Mikes.

hat esztendő forgása alatt... exod. 23.10. lev.25.3.4. és 20. 21., ha töllem azt kérditek... — A kiadásban e bibliai idézetek kurzívák (p. 190–191); a fordítás ennek nyomán készült, de Káldira emlékeztető szóhasználat is előfordul benne.

Látya hát kegyelmetek. — fr. „Vous voyez donc là, Monsieur, qu'il...” (p. 191) *holmit* — „quelque chose”; *el is mondhatni erre, hogy...* — „et il en faut conclure que...” (p. 191)

137 ...*a gabonás házban*. — fr. „...si comme font la plupart des gens avares, on mettoit son blé en grenier, l'accumulant d'année en année...” (p. 191)

...*avérek árrán adgyák el buzájokat*. — fr. „Qu'on attende la dernière nécessité pour leur vendre la blé au prix de leur sang?” (p. 192)

amint ezt másoktól halottam, és... — fr. „comme l'ay entendu conter?” (p. 192)

138 *nem tudom hogy gázol ki kegyelmed ebből?* — fr. „Vous voylà pris, Monsieur l'Abbé” (p. 193) A kiadásban Télámon közbevetése után külön sorban; Mikes kötetlenül fordítja a francia nyelvi fordulatot; az abbé válaszában is: *Igen könnyen felelé apáter*. — „Pas trop, répondit Theotée, car...” *közönséges arron* — „à un prix raisonnable,” *mondgyuk tehát azt egyszer mindenkorá*. *hogy...* — „Disons donc une fois pour toutes, qu'il faut avoir devant les yeux cette maxime, que... la charité est la Loy dominante et inviolable, que Jesus-Christ est venu établir.” (p. 193)

és hogy azon. a közép uton foly, a melyen kell lenni. — fr. „qu'il est au contraire dans le juste milieu de ces deux extremités, c'est à dire, au point où doit estre la vertu oeconomique.” (p. 194) Mikes a mondat végét elhagyta Angyélika szavaiból.

Ismét elő kezdem. mondá... emeg lévén. — fr. „Je reprends donc maintenant mon calcul, continuë... Cela déduit, ie me sers...” (p. 194) az az, — „ie veux dire...”

138 *és itt meg állapodom,* — fr. „et c'est là le point;” (p. 194) *minden nyughatatlanóság, és sopánkodás nélkül,* — „sans rien dire, sans m'inquieter, sans apprehender que terre me manque, comme certaines gens, si dans le courant de ma dépense ie demeure en deça, ou si ie vais au delà de la ligne, qui est ma route.” (p. 195) Mikes fordítása ennek önálló összevonása; *azután egy laistromba irom...* — „Bien davantage, ie fais un memoire de toutes les choses que...” *otsub, alább otsun... ólttsu... ótsubb,* ritkán előforduló mikesi tájszó, vö. *ÖMI.* 490.

más képpen, nagy vakságba vezeti aház gondgyát. — fr. „autrement c'est un Pilote aveugle qui se mesle de gouverner un Vaisseau.” (p. 195) Ez is teljesen önálló nyelvi s kifejezésbeli mondatszerkesztés.

hogy tudgyon alkuni, mivel... — fr. „...de se debattre du prix: car il dépend de la volonté de ceux qui vendent, de vendre autant qu'ils veulent.” (p. 196)

eszerént kell gondolkodni akézi munkárol, ... a mester ember is kételen drágábbért dolgozni. — fr. „Il est de mesme des Manufactures, si ce sont choses qui demandent beaucoup de temps pour les faire, elles sont cheres; parce que l'ouvrier doit reprendre sur leur valeur sa nourriture et son entretenement pour tout ce temps-là: Cette nourriture croît aussi rabaisse, selon la cherté des vivres. Voilà...” (p. 196–197) Mikes kissé lerövidítette az „árképződés”-ről szóló érdekes korabeli fejtegetést.

139 *Azután arra kel vigyázni, ...* — fr. „Pour les autres circonstances: comme s'il arrive que...” (p. 197) Ez a bekezdés is erősen összevont a nyomtatott sorokhoz képest.

ezt is mondom én minden nap az aszonynak, ... — fr. „Et c'est justement le combat que i'ay tous les iours avec Madame, designant Philargie.” (p. 198) Mikes enyhébb fogalmazásban és másképpen fejezi ki Angyélika bajoskodását Diánnával; *sok olyan nehezen teszi az erszényben a kezét, hogy...* — „La repugnance que l'on a à mettre la main à la bourse, ou à laisser sortir l'argent de ses mains, fait que l'on achepte les choses au double de ce qu'elles valent...” (p. 198) A fordításban a francia bekezdés vége elmaradt.

mint hogy a vevés, és az eladás, olyan mint egy kötés, a vevő, és az eladó között. — fr. „Car l'achapt, et la vente estant une espece de Contract entre un vendeur et un acheteur, ...” (p. 199) *ha valamiben meg isalná magát,* — A kiadásban utána: „C'est ce que dit Lactance en ces termes: *Un acheteur, qui...*” a kurzivált részletet megrövidítve, Mikes csak a példát említi, elhagyva a rabszolgáról szólót belőle: „*vendant par exemple, un Esclave, ou une maison, que l'Esclave est fugitive, ou la maison infectée de peste,...*” (p. 199) *lactentius. libr.5.* az előző beszélgetésben is említett Lactantius.

140 *Az igasság azt is kívánnya, hogy...* — Ez már a nyomtatásban következő bekezdés (p. 199) második mondata: „...cette égalité veut que l'on ne force point

l'acheteur à acheter: Et en troisième lieu, que l'on n'en demande que la prix juste et raisonnable." (p. 200) Utána a fordításban pár sor elmaradt a kurzívált francia idézetig: *versenkedünk*, — „*nous disputons*”; *oltsziban* — „qu'on luy avoit fait moins qu'elle ne valoit,” (p. 200) a bekezdés vége kissé összevont; *szent Chrysostomus*. idézete kurzív; *olvassuk az szent Isidorus életében*, Szt. Izidor (360?—435) görög egyházi íróra utalhat.

140 *Ez az árunak, és a vételnek rendi*,... — fr. „Voilà les regles de la vente et de l'achat: Que doit-on dire après cela de certains gens, qui non seulement marchandent,...” (p. 200) Az ésszerű háztartás előírásainak ismertetése közben a páter külön fejtegetésbe bocsátkozott egy a társaságot érdeklő anyagiás témáról; *az árust*, „un homme à vendre,” ...*csak nem ajándékon oda engedni*. — „...et donner son bien presque pour rien.” (p. 201) Mikes kissé összevonta a francia bekezdés közepét.

se a mészárosnak, se a sütőnek, se a mester embereknek, ...ezek a szegény emberek... — fr. „Il faut mettre dans le mesme rang ceux qui ne payent, ni Boucher, ni Boulanger, ni Ouvrier, et... ces pauvres gens...” *a ki későbbre fizet, kevesebbet ad*, — „car une des maximes de l'équité estant, que qui paye plus tard paye moins,...” (p. 201) a polgári életből vett gyakorlati példák, közmondással fűszerezve.

ismét el kezdem. — Angyélika újra átveszi a szót háztartási tapasztalatait újabb témával folytatva.

141 *a mi el nem alhat*, — Mikes ez után elhagyta a francia bekezdés kb. kétharmadát (p. 202); *az után fel vetem. hogy...* ez már a következő bekezdés a kiadásban: „Avec cela ie suppute combien de...” a „gyertya” után még „de beurre, de charbon” (p. 203), ezt a fordító szintén megrövidítette; *arra is vigyázon*, ez is már egy újabb bekezdés a nyomtatásban, amely előtt a páter helyesel („C'est là la véritable regle, reprend Theotée.”) Angyélikának, akinek szavait a kiadás idézőjelben adja (p. 203)

kezében adván annak... — fr. „Elle doit luy remettre toutes choses entre les mains: j'entens tout ce qui se met en reserve et sous la clef, pour la bouche, et pour autre usage: Elle doit les luy compter, et luy montrer le lieu...” (p. 204) Ez is idézőjelben van a kiadásban a Mikes által kissé összevont bekezdés végéig.

Nézük meg már mitsodásnak kell lenni... — fr. Pour les qualitez que doit avoir cette femme de charge, voicy à peu près celles que ie me souviens que cét honneste homme me marquoit.” Utána ismét idézőjel s a bekezdés végén utalás a kiadás margóján. „*Ex Xenoph. mem.5.*” (p. 205) *a férfiakal való trétsélést ne kedvellye*, — „...et moins encore aimer la conversation des hommes.” Mikes saját szava járásával fordítja; a *trétsélésre* vö. másutt is, *ÖM IV. 746*.

erre kell vigyázni, — fr. „Et c'est là une maxime dautant plus important, que si vous donnez trop à vos gens pour les choses qui ne regardent pas la bouche, c'est autant de perdu; et que si vous leur en donnez trop pour celles qui se mangent, c'est les rendre aussi mécontents, comme si vous ne leur en donniez pas assez.” (p. 205) *még annál inkább zörgölődik*. Mikes kifejező tömörítő fordítása.

142 *a mely lonak sok abrakot adnak, az el kapja az urát.* — „un cheval à qui on donne trop d'avoine devient fougueux.” (p. 205)

egy spanyol példa beszédet, — fr. „ce proverbe Espagnol: „*Ne donne pas à tes valets leur saoul de pain, et ils ne te demanderont point de fromage.*” (p. 205) A kiadásban ez kurzív s a margón van spanyolul; Mikes rövidítette a francia bekezdés végét.

ma tehén hust, holnap császár madarát, — fr. „car ie ne pretens pas donner, par exemple, aujourd'huy de Boeuf, et demain des Perdrix; mais i'entens que si ie fais mettre aujourd'huy des choux dans le pot, i'y feray mettre demain des herbes: si ie fais rostir aujourd'huy ma viande, ie la feray demain mettre en ragoût.” (p. 207) *kaszás lév* „olyan léből készült savanyú leves, melyben füstölt disznóhúst főztek” ÉrtSz III. 777.

143 *piatzos kenyeret* — fr. „du pain de cuisson,” (p. 207) *az ólttsu husnak híg alevé.* Mikes magyar közmondással tömöríti a francia bekezdést (p. 208).

...a filosofusok kövét. — fr. „ie crois, Angelique, que c'est là la pierre philosophale de tout le ménage.” (p. 208) A fordító más, de találó mondatszerkezéssel ülteti át.

ahoz nem kell szem fény vestés, — fr. „et c'est cette magie que le ménage que ie vous préche icy n'entend pas.” (p. 209) A bekezdés közepének némi összevonásával.

Ugyan drága leány ez az angyelika... — „Cette Angelique est agreable, dit Nientilde, en me regardant.” (p. 209) Mikes Máriaanna kedves stílusú megnyilatkozása után teljesen kiiktatja ezt a társaságban hallgatólagosan jelen levő személyt, az író, aki ilyen mozzanatokkal érzékelteti jelenlétét.

hogy én kegyelmedet Czifrán ruházam, — fr. „que ie vous entretinsse d'habits en broderie, de points à la mode,...” (p. 209) *ha tsak ajános pap országában nem megyünk,* ezt Mikes fűzte bele a francia bekezdés végéhez (p. 210) érve, a tőle ismert mondással (ÖM I. 646) a dolog lehetetlenségét fejezve ki.

144 *Éppen ezt akarám mondani,*... — fr. „C'est là iustement ce que ie veux dire, Madame,...” (p. 210) Ez is társalgó nyelvi fordulat. *erről a vegről vagyon tehát itt akérdés. és nem a dologrol.* — „C'est donc de la fin, et non pas de la chose dont il s'agit icy.” Utalás a föntebbi bekezdés végére: „J'entends donc dire que ie feray une moindre dépense pour la mesme fin, non pas pour la mesme chose.” (p. 209–210)

mert a sóbrakságot nem tartom jó gazdaságnak, — fr. „Je dis honnestement; car ie n'appelle point ménage ce qui est sordide.” (p. 210) *de szükséges hogy a hus jó legyen.* — „Mais il faut pour cela que les choses soient bonnes: Car si...” (p. 211) Ez a kiadásban már a következő bekezdés, amelyet Mikes oda vont a rövidített előző bekezdés végéhez.

145 *Rendes példa történt itt a háznál. nem régen* — fr. „Nous en avons eü un exemple plaisant dans la maison de ceans.” (p. 212) A levélíró Mikes előadásszövegéhez hasonló gördülékeny hangnemben; *száraz fát... nyers fát* — „le bois sec... le bois verd”; *sött még böjti napokon is. mivel...ollyankor rántnak leg*

többet, — „et mesme en Caresme où il y a beaucoup de fritures et de court-bouillons à faire, et...” (p. 213) *elég a hogy*,... a *Leveleskönyvből* jól ismert mikesi közbevetés (ÖM I. 7, 9, 407, 410 stb.) *én abban kezdék kételkedni*, — „je voulais un peu penetrer la chose, et i'observay...” *hát el hülék belé*. Ez is hasonlít a levélíró stílusfestésére; *hát a nem jó kiméllésé?* — „N'est-ce pas là bien reüssir en épargne?” (p. 213) A fordításban utána elmaradt két nyomtatott bekezdés (p. 213—214).

A mi szomszéd aszonyunk, meg fizeté a fösvényiséget... — fr. „Il en arriva chez une de nos voisines, le desastre que chacun peut s'imaginer; elle envoya un Laquais dans une chambre sans lumiere querir quelque chose, il fit tomber et casser pour plus de cent francs de porcelaine;” (p. 214) *Mikesnél fincsáit, és kristály edényit*.

146 *az olyan ZSobrák háznál*, — fr. „dans ces maisons inhumaines et sordides.” (p. 214) *vö. előbb sorbrák; el pazérolni*. mikesi tájszó „et font une dissipation generale de toutes choses.” (p. 214)

igasságosnak kell lenni, és jó szívűnek, — fr. „Comme il faut estre iuste et humain...” (p. 215) *és abbol a szegenyeknek is kell adatni*, — „ou qu'on la donne aux pauvres.”

Azt el ne felejtjük, hogy... — fr. „Il ne faut pas oublier non plus que...” (p. 215) *a liktárium tsinalást*, — „Pour cela elles doivent sçavoir faire ou ordonner toutes sortes de confitures...” (p. 216) *a liktáriumra* *vö. a Leveleskönyvben* (ÖM I. 698).

Ezt is hozá teszem. hogy... — fr. „Et generalement parlant il faut qu'elle...” (p. 216) E bekezdések beszélt nyelvi fordulatokkal kezdődnek.

147 *Itt szólhatnak az épületről*. — fr. „On pourroit mettre en cet endroit la disposition du bastiment.” (p. 216) Utána a francia bekezdés bizonyos összevonása; *olyan formán... aki bé jó. vagy ki menyen.*, A kiadásban ez a rész idézőjelben van, a margón ismét „*Ex Xenoph. memor.5.*” (p. 217)

De mi haszna. hogy én ezt mondom. mivel... — fr. „Mais à quoy sert de dire cela: Il y a des Dames qui se croyent deshonorées d'entrer dans une cuisine...” (p. 217) *és meg szennyezni a pompás fő aszonyi titulus*, — „et de gaster le titre auguste de Dames de qualité.” *az illyen finnyáságot*. — „...si elles ne surmontent cette fausse delicatesse.” (p. 217)

Én azt tartom. hogy... — fr. „Je trouve donc, sauf meilleur avis, qu'il n'y a rien de si absurde...” (p. 218) *erre azt mondhatná valaki, hogy*... a franciában közbevetéssel és kurzíválással: „*On fait trop de bonit dans ma cuisine, dira-t'on, cela rompt la teste. Il y sent trop mauvais, cela est incommode.*” (p. 218) *a sir szag a. m. a zsírszag; hogy ha pedig közelebb volna*, — „au lieu que s'ils estoient sous la main, et si on visitoit souvent ces lieux-là...” (p. 218)

De nékem ugy tettik. — fr. „Mais il me semble...” (p. 218) *Mikes* gyakori elbeszélő fordulatára *vö. ÖM I. 8, 10, 28, 91, 448 stb.*

148 *Erre is reá allok*. — „Je le veux, Monsieur...” (p. 218) A beszélgetést élénkítő nyelvi fordulatok; *nem a hely térszi ötet fő emberré*. — „puisque ce n'est

pas le lieu qui fait l'homme de qualité; mais les prerogatives et les qualitez personnels..." (p. 219) Mikes a francia bekezdés ezt követő részét erősen összevonta; majd elhagyott kb. háromlapnyi (p. 219–222) szöveget a tiszta konyháról és együttes étkezésről, a konyháról és a gazdaságos fűtésről stb.

olyan aszonyt üsmérek, ... fr. „Une Dame de nostre connoissance est de ce nombre.” (p. 222) *a ki sajnál pénzt adni...* A francia szövegben nem *egy zár*, hanem „ablakok” pótlásáról van szó, s arról, hogy a huzat miatt gyorsabban égett és fogyott a tüzelőfa. „Pour épargner de faire refaire des vitres à la cuisine, elle brûloit trois voyes de bois davantage par an qu'elle n'auroit fait; car...” (p. 222–223) Ehelyett Mikes a *kamarájában* garázdálkodó *kutyák*-ról rögtönzött példát.

egy szép menté — fr. „un habit” (p. 223) *tsak azért, hogy tizén négy, vagy tizen ött viseltes gombjainak hasznát vehesse, —* „et sans autre raison que pour employer une douzaine de boutons qu'on auroit de reste, afin que rien ne se perde.” A franciától eltérő önálló szerkezettel átültetett részlet; a kiadásban a bekezdés végén a margón latin idézettel kísért utalás: „*Ex Xenoph. mem. 5.*”

Igen közelgetek. agazdaszonyságomnak vége felé, — fr. „J'approche de la fin de mon entreprise, continua Angelique, et il ne me reste plus qu'une maxime à expliquer.” (p. 223) *mint azon kártyás aszony. —* „ny faire comme certaines iouëuses, qui apres avoir perdu au ieu cinquante pistoles,...” Mikesnél *száz forintot* veszített; *nagyon kezdé szidni a szolgálóit, —* „iettent feu et flâme à leur retour chez elle, parce qu'elles trouveront deux chandelles allumées.” A fordításban enyhébben, a fr. szerint „tüzet és lángot szórnak”.

azt mondhatnák erre, hogy... — fr. „Vous me direz peut-estre, qu'il est toujous bon d'épargner d'un costé ce que l'on dépense de l'autre.” (p. 224) Előtte némi rövidítés a bekezdés közepén.

148 *A valo hogy... —* Mikes ezt a bekezdést is (p. 224) összevonta; „a'valo” — az való, hogy... a fordító és levélfíró rendszerint ezzel az ismert megengedő kötőszó kifejezéssel kezdi a megengedést, *ÖM I.* 10, 14–15, 27, 413, 421, 437 stb.

Ihon ez a gazdaszonyságnak. törvénye, ... — fr. „Voila les loix du ménage, et en voila l'éclaircissement autant qu'une personne qui...” (p. 224)

...királynéjává teszi örökségének. — fr. Heureux sera le Souverain, qui vous fera la Reyne de son ménage.” (p. 225)

erről maszor is szolhatunk. — fr. „Cela viendra à propos une autre fois.” (p. 225) Mikes a francia bekezdés közepét lerövidítette, a végét elhagyta; következő mondata a kiadásban új bekezdés.

illiké a fő aszonyokhoz adolog? — Az újabb bekezdés margóján a kiadás a beszélgetés következő részét jelzi: „V. Ouvrage des mains” (p. 225)

Nékem ugy tettik, ... hogy nem igen nagy ékesség, egy fő aszszony kezében a gusaly. — fr. „A la verité, répondit Zeroandre, ie ne trouverois pas une Dame de qualité trop bien parée d'une quenouille.” (p. 226)

mint a kézi munka, — fr. „que le travail des mains.” (p. 226)

150 *Immár vagy mese, vagy nem, ... az a régi auctor homérus, fr. „Contes, ou non, ...”* (p. 227) A kiadásban a margón: „*Homere.*” *sok fabulát* — „car quoy qu'il employe beaucoup de fables et d'allegories dans ses Poëmes, ...” Homérosz (i. e. VIII. sz. dereka) Iliász c. eposzát idézi a kiadás.

mi formában beszélte ez a poeta hector, — fr. „quand il fait parler Hector et Andromaque sa femme.” (p. 227) *hom. illiad* a kiadásban ez a margón van (p. 228); *a vetöllöt* — „la navet” vetéltöt; *...igy beszélni feleségének.* Mikes a bekezdés végét lerövidítette; a régi szokások ilyen értelmezéséről a levélírónál számos példa akad az asszonyokról. *ÖM I.* 480—481, 543 stb.

150 *Hagyuk el a mesét. és mennyünk a historiára, — fr. „Mais laissons la Fable, si vous voulez, et venons à l'Histoire.”* (p. 228) A bekezdés vége a kiadásban kurzív; *just. lib. mon. et exemp. pol. libr. 11. c. 15.* A nyomtatott margón is tévesen „*Iust. Lib. Mon. et Exemp. Pol. lib. 11. c. 15.*” Az 1718-as (p. 595) és az 1743-as kiadásban helyesen: „*Iust. Lips.*” etc. (p. 286) Justus Lipsiust a kiadás már a második és ötödik beszélgetésben is idézte; Mikes csak itt, a hatodik könyv végén írja le a ráutaló hivatkozást. J. L. a humanista újsztoikus iskola képviselője (1547—1606), politikaelméleti írása a *Politica* (Leyden 1589), történeti-politikai példatára a *Monita et exempla politica* (Antwerpen 1606). Mindkettő Magyarországon is megjelent, az utóbbi Nagyszombatban (1698, 1700, 1723 stb.), az előbbi is (uo. 1724), Laskai János fordításában (A polgári társaság tudományáról. Bártfa 1640). Latin kiadásuk megtalálható Rákóczi ifjúkori olvasmányai között.

de nem eről vagyon itt akérés, ... — fr. „mais ce n'est pas de quoy il est question: elle...” (p. 229) *azert hogy pápa szemet kellene fel tenni. — „parce qu'il luy faudroit des lunettes, et...”* Mikes *Leveleskönyvének* egy részlete emlékeztet erre a dámára (146. lev. 1739. *ÖM I.* 237, 715).

Angyélika mondá télamon. — r. „Voila qui est plaisant, répond Zeroandre.” (p. 229) A kiadásban csak ennyi; a többi Mikes betoldása; vö. a levélírot az asszonyok szokásairól (*ÖM I.* 480, 543).

151 *a régi fő asszonyok. — fr. „ces anciennes Dames”* (p. 229). Utána elmaradt a bekezdés folytatása, amely a „*Dames Chrestiennes*”-ről szól egy „*Chronique de la vie de Charlemagne*” alapján (p. 230); *azt írják. — „L'Histoire dit de mesme de cette grande Isabelle Reyne d'Espagne, qu'elle...”* (p. 230) *aza nagy spanyol királyné. Isabella.* A kiadásban ez már új bekezdés, s a munkájáról szóló sorok kurzívak; *ferdinandusal. az ő urával. ez is egy újabb bekezdésben van a nyomtatásban.* Az uralkodópár ismert a levélíró és fordító munkáiban. Mikes először Don Antonio históriájában írt a Spanyolország egyesítését (1479) végrehajtó Izabella kasztíliai királynő és Ferdinánd aragóniai király személyéről (53. lev. 1724. *ÖM I.* 528—530); forrása Mme de Gomez: *Journées amusantes c. regencyciklusa* (III. 21—29) volt, vö. *ÖM I.* 531; III. 599.

azt mondgya rola. egy auctor. — fr. „dit un Escrivain” (p. 231). Szavai a kiadásban kurzíváltak, a margón: „*I. Lips. Monit. et ex Pol. Lib. 11. c. 17.*” (p. 231)

Még több példát is hozhatnék elé kegyelmeteknek. ezeknél ujabbakat is. — fr. „Je pourrais vous rapporter encore d'autres exemples, et mesme plus modernes, si vous...” (p. 231)

...jó erkölcsünek, :(erre figyelmezen kegyelmetek:). — fr. „...qui ayent passé pour vertueuses: Remarquez ce mot, ie vous prie, qui n'ayent travaillé des mains d'une façon ou d'autre.” (p. 232)

152 *hogy bé foghassam szájokat...* — fr. „ie veux finir cette contestation, par une autorité qui fermera la bouche à tous ces Esprits forts, qui...” (p. 232)

de az esettől fogvást, — ti. a bűnbeesés óta; a francia bekezdés elejének (p. 233) némi rövidítésével.

153 *halgassuk mit mond erről rövideden a szent lélek.* — fr. „Voicy l'endroit dont ie vais vous faire l'abregé.” (p. 234) A Mikesnél következő aláhúzott sorok a kiadásban két-három helyen meg vannak szakítva a szerző nem kurzivált magyarázó soraival, amelyeket a fordító elhagyott, s így a kurzív részletek a kéziratban egybekerültek.

a bölts azt mondgya. — fr. „dit le Sage,” (p. 235); a kiadásban a kurzivált sorok végén a margón „*Proverb.31.*” (p. 236) A közbeszótt sorok elhagyásával rövidített bibliai passzus Káldihoz viszonyítva a nyomtatott sorokat követi.

akarjaé kegyelmed meg hazudtatni a régi időt, a historiát,... — fr. „voudriez-vous donner un démenty à l'antiquité, à l'Histoire, à l'usage de tout les temps, à la raison, et mesme à la sagesse, qui nous presche...” (p. 236)

154 *Nem bírok a kegyelmed erejével páter uram.* — fr. „Vous estes trop fort pour moy, Monsieur l'Abbé, répondit Zeroandre.” (p. 236)

E tehát közönségesen,... — fr. „Voilà donc en general, reprint...” A kiadás margóján a következő rész jelzése: „VI. Distribution du temps.” (p. 136)

a philosophusok azt meg nem magyarázhatták, — fr. „... que les Philosophes se trouvent fort empêchez à le définir. On dit que c'est qui designe la mesure ou la durée de quelque chose: Ou que...” (p. 237)

az egész természet szüntelen valo mozgásba vagon,... fr. „La verité est, que toute la nature est dans un mouvement continuel, les Cieux, la Terre, les Elemens, enfin tout ce qui vit, et ce qui ne vit pas.” (p. 237) Erről már szó volt a könyv elején.

nevezvén inkább időnek, mint sem napnak, — fr. „Et on a appellé cette division le Temps, se servant de ce mot Temps au lieu de celui du Soleil.” (p. 238)

155 *elki képen* — fr. „spirituellement” (p. 238) inkább szellemesen; *a tsuddalatos dolog,* — „Cependant, chose admirable!” (p. 239)

valamint mondgya. egy nagy filosofus. — fr. „comme dit un grand Philosophe,...” (p. 239) A kiadásban innentől idézőjel a következő bekezdés végéig; *Xenoph.memor 5.* a kéziratban mindkét bekezdés kissé összevont (p. 239–240).

156 *Igen drága dolog tehát az idő...* — fr. „Le temps est donc une chose infiniment precieuse; et...” (p. 240) A kéziratban a francia bekezdés vége (p. 241) kissé rövidített.

...meg lehet az időt el rendelni. mivel... — fr. „C'est peut-estre,...la raison pourquoy on dit qu'il faut regler son temps, car cela ne peut regarder que des Religieux et des gens d'Eglise, qui n'ont que les affaires qu'ils se donnent.” (p. 241) Mikes fordítása itt elég nehézkes.

Lehetetlen. hogy ne nevessek... — fr. „Je ne puis m'empêcher de rire, repliqua Angelique...” egy *betsületes ember*, — „un honneste homme” (p. 241); *világi ember*, — „un homme du monde,” (p. 242)

157 *a romai szokást követik*, — fr. „Communément on suit la maniere des Romains.” *városi nap*. — „le iour Civil”; *természet szerint valo nap* — „le iour naturel” (p. 242). *A sidok, ... az anyaszent egy ház,...* — „Les Hebreux, que l'Eglise suit,...” (p. 243)

Számlállya fel kegyelmed. — fr. „Comptez bien, Monsieur, continua-t'-elle,...” (p. 243)

158 *de fel merném fogadni...* — fr. „Mais ie gage qu'à vostre égard tout roule sur deux poincts, dont voicy le compte exact.” (p. 244) Ironizáló dialógus a beszélgetés vége felé.

mind a sidok, mind a romaiak. és mind a restek. számlálások szerint. — Mikes a franciákat elhagyta: „Judaiques, Romaines, Françoises, paresseuses et telles enfin qu'il vous plaira.” (p. 244)

(hogy meg alkudtathassa őket:) — fr. „pour les mettre d'accord faisoit un partage assez juste.” (p. 244) Mikes zárójelei nélkül.

az idejeket el rendelni? — fr. „...püssent regler leur temps?” (p. 245) Az időbeosztásról, napi rendtartásról van szó. *minden dolognak ideje vagyón*. — „Toutes choses ont leur temps: et encore qu'il y ait certaines occasions,...” a bibliai mondás a kiadásban kurzív.

159 *Először,...* Mikes elhagyta az itt felsorolt gazdasági tevékenység részletezését (p. 245–246); *másodszor* ez a kiadásban következő bekezdés, amelyet a fordító idevonva kissé rövidített; *harmadszor*, a nyomtatásban ez is új bekezdés (p. 246); *utolszor*. ennek az újabb bekezdésnek is elmaradt kb. kétharmad (p. 246–247).

mint egy kedvessé tenné, ezt a nyomorult életet. — fr. másképpen, „par l'habitude que l'on s'y formeroit, que cette vie, quoy que laborieuse et active, deviendroit un jeu et un plaisir.” (p. 247) Mikes magukra gondol; a francia bekezdésből elmaradnak bizonyos mozzanatok (pl. szokásos jótékonykodás, a szegények táplálása, ispotályok látogatása, börtönök felkeresése), s kialakul a napi rendtartás, amely bizonyos mozzanataiban emlékeztet Rákóczi rodostói udvartartásának rendjére. vö. 37. lev. ÖM I. 57.

160 *és ezek szerint tenni minden rendelést*. — Mikes elhagyta az összegező, de ismétlésnek tűnő francia bekezdés végét (p. 248).

Élég talám már pater uram. — fr. „En voilà bien. Monsieur l'Abbé, s'écria Zeroandre; mais enfin il faudra donc toujours estre comme à la charnè; sans iamais avoir de divertissement.” (p. 248) Ezzel a beszélgetés utolsóinak hagyott témájára utal, amelyet a kiadás margoja is jelez: „VII. Des divertissemens.”

mint egy mizántropus. a ki tiltaná... — fr. „c'est faire le *Misanthrope*, et blesser la charité, que de deffendre entierement les divertissemens, et particulierement aux femmes, qui estant d'une constitution delicate, et sujette à de frequentes indispositions, se doivent un peu plus d'indulgence que les hommes. Seulement

faut-il observer, que ces divertissemens soient honnestes et convenables à des Chrétiens, et..." (p. 249) A Misanthrope-ra történő hivatkozás Molière darabját idézi föl, aki ezt a típust komédiájában megtestesítette: *Le Misanthrope* (1666).

De ha a'kártytát meg tiltlya...tekézni kell hát nékiek. — fr. „Mais à quels jeux jouer, Monsieur l'Abbé, reprint Zeroandre? il faudra que les femmes iouent à la Paume, puisque vous defendez les jeux de hazard.” (p. 249–250) Mikes némileg másképpen fordítja Télámon kérdését. *a ragaszkodás. és a mód nélkül való* — „l'attachement et l'excez” (p. 250) *példának okáért.* Ez a kiadásban új bekezdés. „Car par exemple, il y a des jeux d'exercice, et des jeux sedentaires. On sçait que les jeux d'exercice... Parmi les jeux sedentaires, il y en a...” Mikes nem tér vissza a hazárdjáték elmarasztalására, hanem a bekezdést lerövidítve, a következőt (p. 251) elhagyva, s az utolsó bekezdésből a legutolsó mondatot megtartva fejezi be. „Il faut donc que la prudence regle les divertissemens, aussi bien que les choses serieuses.” (p. 251)

161 *Ennek a Munkának bé fejezése.* — „Conclusion de ce traité.” „*Effet des ces avis et conversion de ces paresseux.*” A kiadásban új oldalon (p. 252).

aki holmit kezdte érezni magában. — fr. „qui se sentoit toucher, il ne se peut rien de mieux.” (p. 252) Az erkölcsi hatás kedvéért ezt Télámon mondja.

Oh! e már nem tréfa, mondá tsak magában... — fr. „Tout de bon, Madame, s'écria Angelique, voila le commencement d'une conversion.” (p. 253) Mikes másként motiválja Angyélika felkiáltását.

...a mint gondollyák. — A kiadásban itt egy kurzivált passzus következik. „*C'est lâcheté et bassesse de coeur de se deffier de ses forces.*” Utalással a margón „*Arist. Eth. 4.c.3.*” (p. 253) *hogya az egésségre,* ti. vigyázzon, vö. fr. más szerkesztéssel: „Mais je vous y convie, Madame, par vôtre propre santé, qui est, ou doit être vôtre unique objet pour le corps, aussi bien que vôtre salut au regard de l'ame qui ne meurt point.”

162 *...alelki és testi betegségek.* — fr. „...la source la plus ordinaire de toutes les maladies du corps et de l'ame:...” (p. 254) A kiadásban ehhez latin margóidézettel kísért utalás „*Xenoph.lib.2.mem.*” Erre gyakran hivatkozott a szerző.

162 *az én tanácsom tehát igen jó, az egésség meg tartására.* — Mikes önálló fordításához vö. fr. „Prenez donc, Madame, ce conseil pour un regime de santé.” (p. 254)

hogya az ide való jövedelem haszonra fordulna, — Mikes utána elhagyta e bekezdés folytatását és Zeroandre rövid közbeszólását (p. 254), s a következő bekezdést (p. 255) idevonva folytatja.

163 *azt arest lágyságot,*... — fr. „cette langueur paresseuse,” (p. 256) *el kell szaladni arestségtől,* és... — „il faut fuir genereusement... cette mole oisiveté, et suivre la vertu.”

a szívem gondolattját, — fr. „ce que mon coeur pense;” (p. 256) a francia igés szerkezet helyett magyaros kifejezéssel.

ujjonnan fogok születni. — fr. „ie m'en vais renaistre.” (p. 256) Rövid közbeszólásokkal („s'écria... dit... reprit... répondit... ajoûta... continua... dit...”) élénkített befejező társalgás; Mikes leggyakrabban a *mondá... felelé* egyhangúbb nyelvi megoldást alkalmazza.

Ez így lévén. már most... — fr. „Et cela estant, Madame, continua Theotée, ie veux esperer aussi que nostre pauvre prisonnier verra bien-tost la fin de son extrême misere.” (p. 257) Visszatérés a kezdő motívumhoz, de a kiadás itt sem említ *leveleket*, amelyekről Mikes kezdettől fogva beszél. Philargie válaszában sem: „Allez, Monsieur l'Abbé, répondit la Dame, il ne couchera pas demain où il est, si Dieu me donne la santé.” (p. 257) Mikes itt is azt mondhatja vele: *holnap oda adom.*

mert a ki a szegényeknek szolgál, ő néki szolgál. — A kiadásban kurzív: „car c'est à luy à qui vous la ferez.” hozzá utalás a margón „Math. 25.” (p. 257)

E képpen lett vége, ahat napig tartó beszélgetésnek. — fr. „Ainsi finirent ces entretiens, dont on a veu depuis des fruits merveilleux.” (p. 257) Így kezdődik az utolsó francia bekezdés is, de utána egész másról van szó, mint Mikes önálló szövegalakításában. Az átdolgozásban Diánna feleségül adta Angyélikáat Télámonnak, s a kártyás Mariánna is a javulás útjára tért. Összevetésként, íme, az eredeti folytatódó szövege:

„J'ay tâché de ne rien obmettre de ce qui en estoit de plus important, et mesme i'ay en recours à ce pieux Abbé pour m'en rafraichir la memoire. J'ay voulu seulement supprimer ce que i'avois contribué aussi de ma part à cette conversation, pour laisser parler tout seul ce digne Ecclesiastique, dont Dieu à qui la gloire en est deuë, voulut bien alors se servir pour donner des avis et des preceptes si solides et si salutaires.” (p. 257) Alatta: „Fin du second Volume du Traité de la Paresse.” Az 1678-as kiadásban: „Fin du Traité de la Paresse.”

164 *Ditséret adassék. az Istennek. a ki áldását adgya azokra. kik hozzája meg térnek.* Ez a fordító hálaadó záró monda; utána lapközépen: *Vége.*

165 *Ennek a könyvnek Táblája.* — Vö. a francia kiadás részletesebb „Table des entretiens”-jét.

Az Izraéliták Szokásáról

169 *Első Rész. Hogy mi végre vagyon tsinálva ez akönyv.* — fr. „I. Dessein de ce Traité.” (p. 1) az emberi életnek legg fővebb példája, inkább is meg egyezik atermészettel. — fr. „est un excellent modele de la vie humaine, la plus conforme à la nature.” (p. 1) ...és az egy társaságban valo életett, ...és az ország béli rend tartást is. — „Nous voyons dans les moeurs, les manieres les plus raisonnables de subsister, de s'occuper, de vivre en Societé: nous y pouvons apprendre, non seulement la morale, mais encore l'oeconomique et la politique.” (p. 1—2) Mikes „la politique” fordítása megfelel a szó korabeli szélesebb fogalmi jelentésének.

...viszá fognak tettzeni, — fr. „...elles nous choquent.” (p. 2) nem fogunk látni anyi nemesi titulust. se... tsak munkás embereket, és parasztokat... — „Nous ne voyons chez les Israélites, ni ces titres de noblesse, ni cette multitude d'offices, ni cette diversité de conditions, qui se trouve parmi nous; Ce ne sont que des laboureurs et des bergers; tous travaillent de leurs mains, tous...” (p. 2) a „berger” pásztor, juhász, 'földi munkával foglalkozó' értelemben; a régi és az új társadalmi rétegződés közti különbség hangsúlyozása Fleury nyomán; ...előttünk nem kedvesek. — fr. „les sacrifices sanglans nous dégoûtent.” (p. 3) Mikesnél erősebb kifejezéssel és más mondatnani megoldásban.

170 *Etől vagyon jóbbára hogy...* — fr. „De là vient en partie que...” (p. 3) ...az elméj rakva vagyon bal ítélettel. — „Les bons Chrétiens, qui ne se sont pas encore défaits de ces préjugés...” (p. 4) Mikes önállóan, érzékletes stílusban fordítja az előítéletek elleni sorokat; a bekezdés végén Fleury a terjedő bibliavulgarizálást és téves értelmezést marasztalja el.

De ha az izraéliták szokásit, aromaiak, agörögök, és az égyptum béliek szokásihoz hasonlítottuk, akoron az olyan bal ítéletek füstben mennek, — fr. „Mais quand on compare les moeurs des Israélites avec celles des Romains, des Grecs, des Egyptiens, et des autres peuples de l'antiquité, que nous estimons le plus; ces preventions s'évanouissent.” (p. 5) Mikes a szokások viszonylagosságáról szóló rész elején tömörítve fordít, képletes magyaros kifejezéssel élve.

Ezeket meg vizsgálván, ... — fr. „On apprend alors à distinguer...” (p. 5—6) A franciához viszonyítva, önálló értekező stílusfordulat; bár szó van az „időnek és a helynek messze voltá”-ról, a szerző a különbségeket nem a társadalmi fejlődés szemszögéből magyarázza, hanem moralista alapon, a keresztényi erkölcs megromlásával; ugyanakkor biblikus erkölcskritikával illeti az általa említett változásokat, hangsúlyozva, hogy mindennek nem a kereszténység az oka. Érdemes összevetni a francia szöveggel a fordító eljárását és kifejezőkészségét: „Ce n'est pas le Christianisme, qui a introduit cette grande inégalité de conditions, ce mépris du travail, cet amour du jeu, cette autorité des femmes et des jeunes gens, cette aversion de la vie simple et frugale; qui nous rend si differens des anciens. De ces pasteurs et de ces laboureurs, que nous voyons dans leurs histoires, chez qui l'argent étoit de si peu d'usage, et les grandes fortunes si

rare; on en eût fait plus aisément de bons Chrétiens que de nos courtisans, de nos praticiens, de nos financiers; et de tant de gens, qui passent leur vie dans une pauvreté oisive et inquiète.” (p. 6–7) Mikes *külömb külömb féle rendeket*, Fleury „cette grande inégalité de conditions”-t ír a korabeli magyar- és franciaországi társadalmi viszonyoknak megfelelően; a *munkás embereket és parasztokat* előbb „des laboureurs et des bergers”, itt „laboureurs et pasteurs” jelenti; vö. alább is; a *mi udvariainkból*, (fr. „de nos courtisans”) és a *vármegyék biráiból. és tiszteiből, akik...* („praticiens” a. m. jogászember, ügyvéd; „financiers” a. m. pénzember, bankár) a franciától eltérő magyar fogalmi átültetésben. Az idézett részt követőleg a fordításban elmaradt a kiadásokban (1681, 1682, 1690, 1720) folytatódó szerzői utalás a bekezdés végéről: „C’est ce qui paroitra mieux, par le portrait que je feray des moeurs des Chrétiens, après avoir décrit celles des Israélites.” (p. 7)

171 *Mind azon által. én nem kívánok itt hoszu beszédet valo ditséreteket tenni...* — fr. „Au reste je ne prétends point ici faire un panegyrique, mais une relation tres-simple;” (p. 7) Mikes a francia szerző nyomán a valóságnak megfelelő, hiteles történeti előadást ígér, de kéri az „idő” („les circonstances des temps et des lieux”) és „hely” szem előtt tartását; az *utozok*, („des voyageurs”) ismert, székelyes írásmóddal; *szomszédtságekban*. — ejtés utáni írásváltozat, ts=cs.

Nem tudhatya az olyan ahistoriákat., aki nem tudja... — Az első két kiadásban (1681, 1682) nem új bekezdés; az 1690-esben és 1720-asban (p. 8 és p. 4) igen; a történeti szempont (historizmus) figyelembevétele szükséges a szokások különbözőségének összehasonlító megítéléséhez, illetve megértéséhez. A levélfírő is foglalkozik a szokások viszonylagosságával, mind történeti összefüggésben, mind korabeli különbségek megfigyelésével, amihez élményei és olvasmányai egyaránt hozzájárulhattak, vö. Mikes *ÖM I.* 3–6. lev. (1717), 19. lev. (1718), 23., 30. lev. (1719), 33., 37. lev. (1720), 40. lev. (1721), 50. lev. (1723), 57., 58. lev. (1724), 59. lev. (1725), 65., 68. lev. (1725), 74. lev. (1726), 78., 80., 83. lev. (1727), 96. lev. (1731), 108. lev. (1734), 185–187. lev. (1752) *apannusok, és a romaiak... a magyarok... a törökök, és a kinaiak szokási... a kik pálestinában éltenek...* Mikes a franciák helyett a magyarokat szötte bele az összevetésbe, ami a kiadás szövegének említett bekezdéséből is kiderül. Alább idézzük az ezt követő összevont bekezdéssel együtt.

„Car il faut ignorer tout-à-fait l’histoire, pour ne pas voir la grande difference qu’apporte dans les moeurs la distance des temps et des lieux. Nous habitons le même pais, qu’ont habité les Gaulois, et ensuite les Romains. Combien sommes nous éloigné, de la maniere de viure des uns et des autres: et même de celle des François, qui viuoient il y a sept ou huit cens ans? Et dans ce siecle où nous sommes, quel rapport y a-t-il entre nos moeurs, et celles des Turcs, des Indiens, ou des Chinois? Donc si nous joignons les deux especes d’éloignement, nous n’aurons garde de nous étonner, que les hommes qui viuoient en Palestine, il y a trois mille ans, eussent des moeurs differentes des nôtres; nous admirerons plutôt, ce que nous trouverons conforme.

Il ne faut pas toutefois s'imaginer, que ces changemens soient réglés, et suivent un progrès toujours égal. Souvent des païs fort proches sont fort differens, par la diversité des religions et des dominations: comme aujourd'huy l'Espagne et l'Afrique, qui sous l'empire Romain étoient uniformes. Au contraire, il y a aujourd'huy grande relation entre l'Espagne et l'Allemagne; qui n'en avoient aucune du temps des Romains. Il en est de même à proportion de la difference des temps. Ceux qui ne savent pas l'histoire, ayant ouï dire, que les hommes des siecles passés étoient plus simples que nous, supposent que le monde va toujours se raffinant; et que plus on remonte dans l'antiquité, plus on trouve les hommes grossiers et ignorans.

Il n'en est pourtant pas ainsi, dans les païs, qui ont été habités successivement par diverses nations: les revolutions qui y sont arrivées, y ont amené de temps en temps la misere et l'ignorance, après la prosperité et la politesse. Ainsi l'Italie est en bien meilleur état, qu'elle n'étoit il y a huit cens ans: mais huit cens ans auparavant, sous les premiers Césars, elle étoit plus heureuse et plus magnifique qu'aujourd'huy. Il est vray qu'à remonter encore huit cens ans, vers le temps de la fondation de Rome; on trouveroit la même Italie beaucoup moins riche et moins polie, quoi que deslors fort peuplée: et plus on iroit au delà, plus on la verroit pauvre et sauvage. Les nations ont leur âge, à proportion, comme les hommes. L'état le plus florissant des Grecs, est sous Alexandre; des Romains, sous Auguste; des Israélites, sous Salomon.

Il faut donc distinguer en chaque peuple ses commencemens, sa plus grande prosperité et son déclin. Nous considererons aussi les Israélites, dans toute l'étendue du temps où ils ont subsisté, depuis la vocation d'Abraham, jusqu'à la dernière ruïne de Jerusalem. C'est un espace de plus de deux mille ans, que je partage en trois, suivant trois états bien differens de ce peuple: le premier, des Patriarches: le second, des Israélites, depuis la sortie d'Egypte, jusqu'à la captivité de Babylone: le troisième, des Juifs, depuis le retour de la captivité, jusqu'à la predication de l'évangile." (p. 8—13)

172 *Hát még az ollyan orszákokban.* — Az első két kiadásban (1681, 1682) „Il n'en est pourtant pas ainsi, dans les païs qui...” (p. 11) nem új bekezdés; *aváltozások*, — fr. „les revolutions” (p. 11) a *mely idő tályba roma fel épüle*, — „vers le temps de la fondation de Rome: on trouveroit la même Italie beaucoup moins riche et moins polie, quoi que deslors fort peuplée: et plus on iroit au delà, plus on la verroit pauvre et sauvage.” (p. 12) Mikes itt rövidített; *mivel a nemzeteknek ugy vagyon bizonyos idejek amelyben el mulnak. valamint egy különös embernek.* — A franciában szabatosan: „Les nations ont leur âge, à proportion, comme les hommes.” (p. 12) E szemléletnek megfelelően szól a következő s befejező bekezdésben az izraelitákról. *nagy Sándor, ... augustus* — Nagy Sándor (336—323); Augustus, C. Julius Caesar Octavianus (i. e. 63— i. sz. 14) 31-től római császár: *amelyet három részre osztok.*, — A „három részre osztás”-t a kiadások kezdettől fogva jelölik a margó szélén és a „Table des titres”-ben, Mikes sem a margón, sem a „Táblá”-ban nem jelzi ezt. A kiadások-

ban római számokkal jelzett fejezeteket a fordító betűvel írt, majd arab számmal kísért „Rész” megjelöléssel tünteti föl; de ez nem azonos a fenti „három rész” beosztással. A kiadásban a II. alatt jelzi a „Premiere Partie”-t; a V. alatt a „Seconde Partie”-t (p. 37); a XXVIII. alatt a „Troisième Partie”-t (p. 350).

173 *Masodik Rész. Először a patriárkákrol és aző Nemesi voltokrol.* — fr. „II. Ire Part. Patriarches. Leur noblesse.” (p. 13) a margón.

...*hogy a gyermekeket jól nevelhessék.* — fr. folytatáslag: „et de les rendre de bonne heure solides et serieux.” (p. 14) Ez a fordításban elmaradt; *mind azon által nehéznek láttzik lenni. hogy...* — „Toutefois il semble difficile que...” (p. 16)

ádámtól fogvást... abárának mértékjét, — A kiadásokban a margón e sorokhoz kurzívált utalás is van: *Gen. V. VII. 11. VIII. 13. VI. 15.* s alább: *hogy az irás még az özön viz előtt találtatot fel.*, után fr. „aussi bien que les instrumens de musique, qui n'étoient pas si necessaires.” *Gen. IV. 22.* (p. 16) a fordításban elmaradt. Mikes nem írja ki a bibliai utalásokat a kéziratban. Az első két kiadásban (az 1682-es javított és bővítettben is) itt végződik a bekezdés; a további sorok csak a következőkben (1690, 1720) vannak meg.

174 *ábrahámnak., ... jákób ... rákel ... az Isák historiája.* — A francia forrásban utalások is: *Gen. XII. 8. XIII. 18. XXVIII. 18. XXX. 48. XXVI. 18. etc.* (p. 17) Mikes a bekezdés végéről elhagyott néhány — görögökre és rómaiakra utaló — sort (p. 18). *A pátriárkákknak.* — Ezt a bekezdést a fordító kissé összevonta a franciához képest (p. 18–19). ...*az Isák barátságát.* fr. még „et Ismaël, Jacob et Esaü se conserverent dans la même independance.” és hozzá utalás a margón *Gen. XXVI. 26. 28.* (p. 19–20) *és más segítségel együt.* — fr. még *Gen. XXIV.* (p. 20)

175 *ahistorikusok.* — Ez is jó példa Mikes tömörítő fordítói eljárására; fr. „Tout ce que nous avons d'histoires dignes de foy, ne nous fait voir en ces temps-là que de fort petits royaumes, même en Orient; et dans les autres païs, nous les trouvons encore fort petits long-temps après.” (p. 20–21)

3. *Rész A pátriárkák jóságairol. és foglalatosságairol.* — fr. „III. Leurs biens et leurs occupations.” (p. 21) Erről a témáról Mikes *Leveleskönyvében* is olvashatunk: *ÖMI. 19. lev. (1718), 74. lev. (1726) és 450., 590. l. jegyz.*

de lovat, se sertés marhát nem tartottak. — fr. „Il n'y avoit ny chevaux ny porcs.” (p. 21) ...*akutakra,* — „...les puits et les citernes” (p. 22) a bekezdéshez utalások a kiadás margóján *Gen. XIII. 6. XXXII. 16. etc.* (p. 21)

mennyi sok gyermek. aszszony... — fr. „des enfans, des vieillards, des femmes, et des esclaves achetez.” (p. 22) *az arany peretek, és fülben valok* — „Les bracelets et les pendans d'oreilles” (p. 22) *fél fontot nyomtanak,* — „étoient de six onces d'or” (p. 22) és a margón *Gen. XIV. 14. XIII. 2. XXIV. 22. XXIII. 16. XXVII. 27.* „once” — uncia (kb. 30 g).

176 *hejában nem hevertének.* — A levélírótól ismert mikesi nyelvi fordulat; fr. „Avec toutes ces richesses, ils étoient fort laborieux, toujours...” (p. 23) *gyakorta kellett meg indulni. és meg szállani, és gyakorta ide s'tová. menni, és*

urban lenni, mivel... — „souvent occupez à camper et à décamper, et souvent en marche; car...” (p. 23) vö. az ilyen „sátoros életről” Mikes első leveleit, amelyekben sajátos gondolatkapcsolás folytán, vándorló életükről szólva, az izraeliták életmódja jut eszébe, bibliai ismerete és olvasmányai alapján. *ÖM I.* 18. lev. (1718), 28. lev. (1719), 61. lev. (1725), 74. lev. (1726) és 448., 550., 592. l. jegyz. A kiadás utalásai e bekezdéshez: *Heb. XI.9.13.Gen.IV.17. X.10.* (p. 24) alább is utalás a következő bekezdésnél *Gen. XLIII.3.*

a pásztori élet. annál eléb való. — fr. „Quelle innocente que soit l'agriculture, la vie pastorale est plus parfaite; la première fut le partage de Caïn, et l'autre d'Abel.” (p. 25) Mikes elhagyta a bekezdés végéről a „pásztori élet” dicséretét: „Elle a quelque chose de plus simple et de plus noble: elle est moins pénible, elle attache moins à la terre, et toutefois elle est d'un plus grand profit. Le vieux Caton mettoit les nourritures, mêmes médiocres, avant le labourage, qu'il préféreroit aux autres moyens de s'enrichir.” (p. 25) *De re rust. inít.n.* margóutalással. Összevetésképpen l. a levélíró (74. lev.) vallásos és világi gondolatokból szőtt megnyilatkozását: *édes néném, ha volna egy pásztorném. úgy szeretném az olyan pásztori életet, mert...* (*ÖM I.* 132)

Jákobnak, alábánnal való vetekedése. — fr. „Les justes reproches que Jacob faisoit à Laban...” (p. 26) Az első két kiadásban nem új bekezdés; *én tégedet... félben hadtam.* a kiadásban utalás a margón *Gen. XXXI.40.* (p. 26) Káldinál: „Ezért voltam-e húsz esztendeig veled? ...éjjel és nappal hévség és hideg süt vala, és el-távozik vala az álom szemeimtől. És így húsz esztendeig szolgáltam néked házadnál...” Mikes a fordítás szövegét követte. *rebeka. ... rákel.,* a könyvben utalás: *Gen. XXIV.15. XXIX.9.* (p. 26)

177 homérus... — fr. „Homere en fournit par tout des exemples; [s még egy sor, ami Mikesnél elmaradt] et les poésies pastorales n'ont point d'autre fondement.” (p. 27) *és akik idő töltésnek kedviért, mulatságra való énekeket tsináltak.* — „et qui dans le grand loisir de cette espece de vie, et la belle humeur que ces beaux païs inspirent faisoient des chansons fort naïves et fort agréables.” (p. 27) Homéroszra, az archaikus kor eposzírójára többször utal az Iliász és a régebben neki tulajdonított Odüsszeia c. történeti eposz kapcsán.

4. Rész Az Eledelről. — fr. „IV. Leur frugalité.” (p. 27) *és három mértékni lisztből. pogátsát süttete,* — fr. „avec le pain de trois mesures de farine, qui...” (p. 28) előtte van még pár sor Rebeka Izsáknak készített ragujáról, de Mikes elhagyta s egybevonta az Ábrahám vendégségéről szóló sorokat; utána ismét elhagyott néhány sort a „nagyevőkről” s görögökről; *homérus arégieket nagy ehetőknek mondgya lenni,* — „et Homere les fait grands mangeurs.” (p. 29) *Odüss.14.* a margón, Mikesnél *odüss.14.* a szöveg végén.

...és nem azért. hogy magokat meg mentsek amunkától, — fr. „Leurs valers servoient à les aider, non pas à les dispenser du travail.” (p. 30) Jákob és József gyaloglására vonatkozó s a fordításban kissé rövidített részekhez a kiadásban utalás: *Gen. XXXII.11. XXXVII.15. két száz mely földnire.* — „un voyage de plus de deux cens lieuës, car...” (p. 30) „lieue” — mérföld.

178 *Azt el lehet hinni, hogy...* — fr. „C'étoit sans doute cette vie simple et laborieuse qui les faisoit arriver à une si grande vieillesse, et mourir si doucement.” (p. 31) A bekezdés végéhez utalás a kiadásban: *Gen.L.2.* (p. 32) Mikes *Leveleiben* is foglalkozik a *munkás élet*, az *egészség* és az *öregség* összefüggésével, *ÖM I.* 64. lev. (1725), 83. lev. (1727) és 568—569. l. jegyz.

Az aszszonyok iránt valo meg türköztetéseket... — fr. „Je n'admire moins la moderation des patriarches à l'égard des femmes, quand je considere la liberté d'en avoir plusieurs, et...” (p. 32) Abrahamhoz, Sárához, Izsákhhoz, Rebekához a kiadásban utalások a margón: *v. August. XVI. Civit.25.* és *Gen.XV.2. XVI.10. XVIII.11. V.20. Gen.46.* (p. 32—33)

179 *rákelt ... lát*, — fr. utalások hozzá *Gen.29. Gen.30.* (p. 34) áttérve a római számokkal való jelölésről az arab számokra; *a szolgálóját engedvén az urának.* Mikes innen elhagyta a bekezdés végét, amelyben egy Jákobra vonatkozó ágostoni idézet is volt utalással (*18. Civit.38.*) — *akiket az irás igazaknak nevez*i, — fr. „ceux que l'écriture met au rang des Saints: car au reste les hommes n'étoient dés lors que trop corrompus.” (p. 36) vonatkozó névmási tárgyias alak utáni sajátos mikesi tárgyias ragozás, vö. *ÖM I.* 3., 25. lev. és 412., 464. l. jegyz. Júda históriájához a kiadásban utalás: *Gen.38.* (p. 36)

Illyen rendben vala tehát az Isten népe abban az időben, — fr. „Tel fut donc en general le premier état du peuple de Dieu.” (p. 36) Mikes a bekezdés végén *az Isten népének második rendét. tudni illik, az Izraéliták.* helyzetét fogja jellemezni, — „Venons maintenant au second état: qui et celuy des Israélites, depuis...” (p. 37) a végén elmaradt a fordításban „et la plus grande partie des livres sacrez s'y rapporte.” (p. 37)

180 *5 Rész Az Izraélitákról. és az ő nemességekről.* — fr. „V. II. Part. Israélites. Leur noblesse.” (p. 37)

igen Jeles — fr. „tres-nombreux” (p. 37) *nem valának még meg elegendve*, — „n'étoient point encore mêlez;” (p. 37) a bekezdésben s a végén a fordító némileg rövidített, itt-ott elhagyott valamit a francia (p. 38) szövegből.

Az Izraéliták. Ez a bekezdés is rövidített; az elején utalás a kiadás margóján: *Gen.25.16.* (p. 38) *aromai nép* előtt pár sor kimaradt a görögökről hivatkozás (Xenophón és Démoszthenész) kíséretében (p. 39); a bekezdés vége is kissé összevont a franciához viszonyítva (p. 40); *atyafiosok valának*, — „ils étoient veritablement freres, c'est à dire parens, suivant le langage des orientaux, et veritablement nobles, s'il y a jamais eu des hommes nobles sur la terre.” (p. 40)

181 *kevés talalkoznék illyen Európában.* — fr. „Il y a peu de seigneurs dans l'Europe qui pussent en prouver autant.” (p. 41) A bekezdés elején a „Chanaan” nemzetséggel való házasság tilalmához utalás a kiadás margóján: *Ex. 34.16. Deut.7.3.* (p. 41)

hogy ők nem éltek olyan nemesi titulusokkal, mint mi élünk, — fr. „Ce qui nous trompe, c'est que nous ne voyons point chez les Israélites, des titres semblables à ceux de notre noblesse.” (p. 41) A bekezdés végéről elmaradt néhány hasonló jellegű francia sor (p. 42—43) fordítása.

Illyen neveket tartunk mi barbarus neveknek, ... ami nemeseink. — fr. „Voilà quels sont ces noms que l'ignorance de la langue Hébraïque nous fait paroître si barbares. Ne valent-ils pas bien ceux des châteaux et des villages, dont se pare nôtre noblesse?” (p. 43)

182 *némelykor vezeték névül adták.* — fr. „Quelque fois on donnoit pour surnom le nom de la mere;” (p. 44) előtte és utána elmaradt pár sor a fordításban; a kiadásban utalás is „Joab” és „Sarvia” körüli részhez: *1. Par. 2.16.* alatta *Jerem. XL.s. Gre.* (p. 45) *a mely unadalmas előttünk.* — „Et voilà la raison de ces suites de noms qui nous paroissent ennuyeuses, car...” (p. 45) a bekezdés végéig folytatódó néhány sornyi francia szöveg nincs lefordítva.

az atyok neve, — fr. még hozzá „...ou de leur pais.” (p. 45) *de amidön kötés levelet tsináltanak,* — „mais dans les actes publics...” (p. 46) a bekezdés fordítása némi összevonással.

atizedit, és a sengéjit — fr. „...que les dîmes et les premices qu'elle recevoit des autres tribus.” (p. 47) alább többször is *sengéjét* jav. nélkül, a. m. zsengejét ~ zsengejét. *ajákob jövendölése szerént.* — fr. utalás a margón: *Gen. 49.10.* (p. 48) Saulhoz is *1.Reg. 9.21.* a kurzivált idézethez; Káldi: „Felelvén pedig Saul, mondá: Nem-de nem Jemini fia vagyok-e én, Israélnak leg-kisebb nemzettségéből, és a' rokonságom leg-utólsobb a' Benjamin nemzetiségének minden chelédai között?” Mikes itt is a francia idézet alapján fordít; a bekezdés végének néhány sorát (p. 48–49) elhagyta.

183 *6 Rész Az ő foglatosságokrol. a földi munkárol.* — fr. „VI. Leurs occupations. Agriculture.” (p. 49)

munkások, és pásztorok — fr. „laboureurs et pasteurs”, (p. 49) vö. alább is. *hogy musikálna előtte,* — fr. „pour jouër de la harpe” (p. 50).

az irás tele vagyon illyen példákal. — fr. „L'écriture est pleine de pareils exemples.” (p. 50) Mikes kissé összevonta a bekezdés végét; a kiadásban a felsorolt példákhoz utalás a margón: *Jud. 19.16. Jud. 6.11. 1.Reg. 14.5; 16. 11; 17.15. 2.Reg. 23.13. 4.Reg. 19.19. 3.Reg. 4.18.* (p. 49–50)

184 *adolgosokrol, munkásokrol, és apasztorokrol...* — fr. „Quant on leur parle de laboureurs et de bergers, ils se figurent des païsans grossiers, menant une vie penible et triste dans la pauvreté et la mépris, sans coeur, sans esprit, sans éducation.” *apasztt ember táplállya avárosit, abirákot, anemes embereket. és az egyháziakot,...* — „Car c'est le païsant qui nourrit les bourgeois, les officiers de justice, et de finance, les gentilshommes, les ecclésiastiques: et...” (p. 51–52) Fleury moralista természetű megjegyzései és korabeli viszonyításai társadalomkritikát is tartalmaznak, akárcsak a következő bekezdés gondolatai egy olyan országról, *ahol anemesi élet. nem abból áll. hogy semmit ne munkálodgyanak,...* — „où vivre noblement ne fût pas vivre sans rien faire, ...et se contenter de peu plûtôt que de faire quelque bassesse pour s'enrichir: un païs où l'on méprisât l'oisiveté,...” (p. 53) Mikes mindezt pontosan követi a fordításban, szinte minden rövidítés nélkül; a nemesség bírálata összevág a levélíró s fordító kritikus társadalmi gondolkodásával.

nem kell azért. aplato respublikájában menni. hogy... — fr. „Or il ne faut point recourir à la republique de Platon pour trouver des hommes en cet état;” (p. 53—54) Platón (i. e. 427—347) „eszményi” államára, a 370-es évek közepén írt Állam c. főművére utal.

homérusban... — A kéziratban a bekezdés vége után kimaradt csaknem egy lapnyi folytatódó francia szöveg fordítása, amelyben Homérosz után másokra (Hésziodosz, Xenophón) is hivatkozik a szerző (p. 54—55).

185 *nem láttuké azt közöttök. hogy... ismét viszártát az ekéje mellé.* — Ez egy egész lap összevonása, ahol a szöveg „Caton le censeur” példáját részletezi (p. 56—57); Mikes *Leveleiben* hivatkozik ilyen „régí rómaiaknál” történt példára, vö. *ÖM* I. 65. lev. (1725) és 574. l. jegyz.

a mezei munka — fr. „le travail de la campagne” (p. 58), előbb a mezei munkában fr. megfelelője „au ménage de la campagne” (p. 55) volt, vö. itt alább is; *...nehezen hagyák el.* — „...et demeurèrent dans leur ancienne ignorance; dont ils se sont fait honneur avec le temps, et y ont attaché une idée de noblesse, dont nous avons peine à nous défaire.” (p. 59) jelenre utaló fogalmazással.

186 *sokal jobb, avad állatok. után valo fáradozásnál.* — fr. „le travail...vaut bien celuy qui ne tend qu'à prendre des bêtes sauvages,...” (p. 60) és folytatólág kb. féllapnyi lefordíthatlan szöveg a bekezdés végéig.

amezei munka, — fr. „l'agriculture” (p. 61) vö. előbb is a különböző francia kifejezéseket, alább *a mezei munkára* — „à la culture des terres” (p. 61) vö. még a 16. Részben előforduló újabb francia kifejezést is; *valamint asidoknál,* utána kimaradt pár sor a karthágóiakról és a föníciaiakról; Kúroszhoz utalás a margón: *Xenoph.oecon.* (p. 61) Kúrosz (ur. i. e. 559—529) az óperzsa birodalom megalapítója. Babilonhoz is: *Herod.I.* (p. 62) Kínáról az általunk ismert kiadásokban csak ez áll: „Enfin l'histoire de la Chine nous apprend que l'agriculture y étoit aussi fort estimée dans les temps les plus anciens et les meilleurs.” Utána egy más jellegű mondat is van a francia szövegben a bekezdés végén (p. 62). A kínai császárral kapcsolatos sorok Mikes betoldásának látszanak.

egy felöl. egy kastélyt, más felöl holmi nyomorult házakot látunk, — fr. „Au lieu de nos villages, où nous voyons d'un côté des châteaux et des maisons de plaisir, et de l'autre de miserables chaumières: figurons-nous ces grandes fermes que les Romains appelloient villes, qui...” a margón *Villas* (p. 62) *azok arabok pedig jobb állapotban valának a mi paraszt embereinknél,* — fr. „Ces esclaves étoient la plûpart plus heureux que nos païsans: bien nourris bien vêtus, sans aucun soin de leurs femmes ny de leurs enfans.” (p. 63) A rabszolgák állapotának idealizálásával szembetűnőbbé teszi a jelenkori parasztok nyomorúságát; *xenophontusban,* a francia kiadásban a margón *Xenoph. oecon.* (p. 63) Xenophón (i. e. 430?—354); a kiadás előbb is utalt rá a Mikes által elhagyott részekben. *meg vizsgálta adolgosit,* — „visitant ses ouvriers”, (p. 63) és *amaga hasznáért,* után még van egy féllapnyi Ciceróra utaló részlet marginális jegyzettel *Lib.4. in. Verr.* *sign.* (p. 64)

187 *Végítire vallyuk meg...* — fr. „Enfin il faut reconnoître...” (p. 64) *keveseb familia romlot meg*, ti. ment tönkre, „il y avoit moins de procez, de ventes de biens, de renversemens de familles...” (p. 65)

188 *a munkára téteték az ember*, — fr. „Ils savoient que l'homme avoit été mis dans le paradis terrestre pour y travailler: et...” (p. 67) *Gen. 2.15; Ibid. 3.17.* ez a bibliai alapelv Mikes más fordításában is előfordul, vö. e kötetben előbb *Az idő Jöll el töltésének Módgya...* jegyzeteit. *esete után.*, a. m. bűnbeesése után „après son peché,” Salamon könyveihez utalások a kiadásban *Prov.10.4. Ibid.5; 20.4.13.* (p. 67) *ismét ezeket mondgya*, előtte elmaradt egy féloldalmi szöveg (p. 67—68) lefordítása; a kiadásban kurzivált idézethez utalás a margón *Prov. 24.27.* (p. 68) Káldinál másképpen: „Készítsd-el kívül a' te dolgotat, és szorgalmatosan miveld a' te szántó-földedet: hogy az-után meg-építtsed a' te házadat.”

a Cáto mondása is meg egyezik ezel. — Marcus Porcius (i. e. 234—149), a kiadás már előbb utalt rá egy Mikes által elhagyott részben (p. 25).

A példa beszédek, és... — Mikes a bekezdés első felét lefordította, a másikat (p. 69) egy mondat híján elhagyta.

7. *Rész A szent földről. és annak termékenységéről.* — fr. „VII Qualité de la terre sainte et sa fertilité.” (p. 70)

189 *igen kies a szemnek*, — fr. „fait des paysages tres-agréables à la vuë,” (p. 72)

a historikusokból tudhatjuk meg... — fr. „consulter les anciens auteurs...” (p. 73)

főképpen, josef. — Josephus Flavius (37—95); a fordításban A zsidó háborúra való hivatkozás nélkül, fr. utalások a margón: *Ios.3. bell.c.2.p. 832. etc. 2.bell. c. 4. p. 783. Num. 13.24.* Mikes utána elhagyott kb. féloldalmi részt (p. 73—74), amely a francia- és olaszországi szőlő s gyümölcs összevetéséről szól a bekezdés végéig.

igen sok búzajók... az ő tiszta búzajók, — fr. „quantité de bled et d'orge, et le pur froment...” és utalás: *Ezech. 27.17.* (p. 74) *ajuda. és az ephraim hegyei,... ajeriko tartományban.* — A kiadásban utalások *Ios. 1.bell. c.5.p.719. Plin. lib. 13.c.4.* (p. 74)

190 *Ha meg tekéntyük...* — A számszerű adatokhoz bibliai utalások a kiadás margóján: *Num. 11.32. Jud. XX.15.17. I.Reg. XV. 4. 1.Paral.XXVII. 2.Reg. XXIV.9. 2.Paralip. XVII. 14. 15. etc.* (p. 75—76)

ahistoriakban; — fr. „dans les histoires profanes.” (p. 76) *égyptumban,*... a margón: *Tacit.2. annal.* (p. 76) *roma városában*, — „A Rome au premier cens de Servius Tullius, l'an 188. de sa fondation,...” s hozzá: *Liv.1.c.24.* (p. 77)

191 *azért is mondgya abölcS,*... — fr. a kurzivált sorokhoz utalás: *Prov. XIV.28.* (p. 77)

...de azt mutasd meg nekünk,... — fr. „Ces maximes sont belles, dira quelqu'un; mais revenons au fait particulier: montrez-nous comment il est

possible... Pour le voir, il se faut donner la patience de calculer, et ne pas dédaigner d'entrer dans le dernier détail, sans quoy il n'y a point de preuve solide." (p. 78–79) Mikes kissé nehézkesen ülteti át a hosszadalmas előadás élénkítésére szánt fordulatokat.

Josef... ahecates abderites... aki is nagy sandor idejében élt, — fr. „Joseph nous a conservé un fragment précieux d'Hecatée Abderite, qui vivoit du temps d'Alexandre le Grand...” a margón: *Ios.cont.App.lib.1. p.1048. alatta Ib. p.1049.* (p. 79) J. Flavius Apion ellen írt munkájára utal a kiadás.

eustathius szerint. egy arura... — fr. „L'arure, selon Eustathius, étoit de cent coudées, c'est à dire, de cent cinquante pieds [Mikesnél tévedésből kétszázötven áll], qui multipliez en quarré en font vingt-deux mille cinq cens.” (p. 79–80) a margón: *Eustath. ex Hom. s folytatólag:* „Or nôtre arpent de cent perches contient quarante mille pieds quarréz, à ne compter la perche que de vingt pieds: ainsi neuf de nos arpens font seize arures.” Mikestől némileg eltérően. „coudée” — lat. cubitus, kb. 50 cm. — „pied” — szintén régi mértékegység kb. 33 cm. *a francia mérték szerint.* — fr. „mesure de Paris”. (p. 80) *két font. és hat onczia kenyeret* — „deux livres six onces de pain,” (p. 80) *egy gomorni* — „un gomor par tête,” hozzá utalás *Exod. 16. 16. ibid. 18.2.* (p. 81) „livre” — kb. fél kiló.

192 sok kívántatott. — fr. még egy mondat a bekezdés végén: „De plus, il étoit nécessaire, suivant la loy, de laisser reposer la terre tous les sept ans.” (p. 82–83)

De már azt kell meg tekinteni. hogy... — fr. „Mais il faut remarquer que...” (p. 83) az első kiadásban (1681) nem új bekezdés, a másodiktól (1682) igen; *a mappák szerint.* — „suivant nos cartes,” *egy gradus* — „un degré” *négy szegeletű frantzia földet,* — „arpens quarréz,” a kiadás margóján számjeggyel is kiírva: 2. 930.259. alatta: 14.651.298. (p. 83) Mikesnél ez utóbbi a szöveg végén *...kiletzven nyolcz* áll, bizonyára a margó alapján, mivel mindegyik fr. szövegben *...quatre-vingts-quinze arpens.*” (vagyis 14.651.295 van betűvel kiírva; az első két kiadásban (1681, 1682) nincs semmi a margón; az 1690, 1732, 1754: ...95; 1700, 1701, 1712: ...98; közös: 1727, 1735, 1739, 1746, 1755, 1760: ...95; az 1720. közös kiadásban van ...98 a margón! *sok füvelő hely* — fr. „les pâturages;” a bekezdés végén utalás a margón *2. Par. 17.11.* (p. 84)

193 és akerttyek tele vala gyümölcs fákal. — fr. „On void par le cantique de Solomon, que les jardins étoient pleins d'arbres fruitiers ou de plantes aromatiques.” (p. 85) S még néhány sor folytatólag a francia bekezdés végéig.

8.Rész. Az Izraéliták jóságairol. — fr. „VIII. Les biens des Israélites.” (p. 85) *minden ötvenedik esztendőben, ... a törvény is csak ezt kívánta,* — fr. utalás a margón: *Levit. 25. 10.11. etc.* alatta *Ios. 3. antiq. cap.10. in fi. p.96.* alább *Deut.15.4.* (p. 86)

194 náboth...Samuel — fr. utalás is *3.Reg. 21.3.* és *1.Reg. 8.15.* (p. 87) *mint sellérek,* — „Aussi la loy dit, qu'ils n'étoient que les usufruitiers de leurs terres, ou plutôt les fermiers de Dieu qui en étoit le véritable propriétaire.” *Levit. 25.23.*

(p. 87) A „fermiers” — *sellérek* ~ *zsellérek* értelmezéshez, fermier a. m. bérlő, gazdálkodó.

a törvény tiltván nékik aherélést, — fr. „car la loy défendoit de les couper. (p. 88—89) Utalás a margón: *Levit. 12.24.* (p. 89) *közönségesen, mind gazdag, mind szegény, számaron járt.* — „Les ânes étoient la monture ordinaire, même des riches.” Mikes egyéni mondatszerkesztésű fordítása; hozzá utalás a kiadás margóján: *Iud. 10.4.* alatta *Iud.12.14.* s alább *Iud. 5.10.* (p. 89) de az utóbbiak már a fordításban elhagyott Abdon bíró és a Debora által említett izraeliták járására vonatkoznak.

195 az usora meg volt tiltva... — fr. „L'usure étoit défenduë entre les Israélites, et permise avec les étrangers: mais...” e sorokhoz utalások *Levit. 25.8. Deut.15.13. Levit.25.36. etc. Deut.23.19.* s a bekezdés végén ismételt passzushoz, *2. Par. 2.17.* (p. 91)

tsendesen valo aluvást. — fr. „un sommeil tranquille,” előtte és utána utalás a margón: *Levit. 26.3. etc.* alább *Deut. 28.4.* (p. 91—92)

9Rész A Kézi Mesterségekről. — fr. „IX. Arts et métiers.” (p. 92)

akézi mesterségek, és a kereskedések... — fr. „Les Egyptiens et les Syriens y joignent les manufactures, la navigation et le commerce.” (p. 93) *atenger mellett...* a kiadás margóján: *Ios. 1.cont. App. p.1038.* Mikes elhagyta a bekezdés végéről a kivételképpen kereskedő „Zabulon” nemzetséggel foglalkozó sorokat (p. 94) utalással: *Gen. 49.13.* és *Deut. 33. 19.* együtt. *Leveleskönyvben* éppen ilyen szempontból említi őket, vö. *ÖMI I. 9.lev. (1718), 429. l. jegyz.*

196 *aki tettzik hogy* — fr. „et il paroît que...” (p. 94) *jo mester emberek* — „d'exellens ouvriers.” *kik a frigy ládáját tsinálák,* — „qui firent le tabernacle,” a kiadás margóján: *Ex 31.4.5.* és *36.37. etc.* (p. 94) *minden féle métallumból tudtak dolgozni,* — „Ils sçavoient fondre et fabriquer les métaux: ils sçavoient tailler et graver les pierres precieuses, ils étoient menuisiers, tapissiers, brodeurs et parfumeurs.” (p. 95)

a ládán lévő Chérubimok — fr. „tels qu'étoient les cherubins de l'arche et le veau d'or” hozzá utalás *Ex.32.4.* (p. 95). Mikes elhagyott egy jó féloldalnyi részletet a francia bekezdés végéről (p. 95—96), amely folytatja a mesterségek jellemzését.

olylan mester emberek lettek volna. — fr. „il y ait eu des Israélites artisans de profession, qui travaillassent pour le public.” (p. 96) Saul uralkodásához utalás a margón: *1.Reg. 13.19.* alább Dávidhoz is *1.Reg.XXII.9.* (p. 97) *aszánto vasakat... meg fennyék,* — „pour aiguiser les outils qui servent au labourage.” (p. 97) Mikes a bekezdés végét kissé összevontan fordította.

197 *Az is ki tettzik, hogy* — fr. „Il y a apparence aussi que...” a kenyérsütéssel kapcsolatos további féloldalnyi részlet (p. 98) a fordításban elmaradt.

Ha a mesterségeket meg vizsgáljuk egyenként. — fr. „Entrant dans le détail des métiers, on trouveroit que...” (p. 99) a bekezdés közepén kis összevonással.

Homerus azt mondgya nekünk, hogy... — fr. „Homere décrit...” hozzá a már

előfordult hivatkozás *Odys.14.* alatta *Odys.23.* alább *Odys.5.* a Kalüpszóval kapcsolatos sorokhoz (p. 100), amelyeket Mikes elhagyott: *kis ásiában.* — „vers la côte de l’Asie mineure” s erre utalás *Marm. Arundel.* (p. 101)

198 *Ámbár ne szollyunk is arégieb időkről, de* — fr. „Mais quoy qu’il en soit des temps precedens, il est certain que...” alább utalás *1.Par.22.15.* (p. 101) s a bekezdés végéig *3.Reg. V.13. ibid.6.* és végül *3.Reg. 7.13.* (p. 102)

anép holmin inkáb kapván, — fr. „le luxe étant augmenté,...” (p. 102) Mikes sajátos nyelvi átültetése; Júdához és Jeruzsálemhez utalás a kiadás margóján: *2.Par. 4.14. 22. 23. Isa. 3.3. 4.Reg. 29.14.* (p. 103) utána mintegy féloldalnyi részlet elmaradt a bekezdés végéről (p. 103–104).

de azt jó meg tudni, hogy... — fr. „c’est à dire.” (p. 104) Mikes *Leveleiből* ismert fordulat, pl. *ÖM I. 27, 36, 38, 50. lev. jerem. 7.13.* a kiadásban csak a margón *2.Paral. 36. 15. Ierem. 7. 13. 11.7. 35.14.* (p. 105)

199 *10 Rész Az Izraéliták ruhájiról.* — fr. „X.Leurs habits.” (p. 105)

ki veszem ahires raphaelt, és más ilyeneket, — fr. „je parle des ouvrages des plus grands peintres, excepté Rafaël, Poussin, et quelque peu d’autres, qui ont bien étudié l’antique et les moeurs de chaque temps, ou comme ils disent le costume.” (p. 106) a fordítás némi összevonással folytatódik; Raffaello Santi (1483–1520) az olasz reneszánsz egyik legkiválóbb mestere. *tsalmát* — „des turbans” (p. 107) Mikes a turbán jelölésére török szót használ, mint *Leveleiben,* *ÖM I. 14, 177, 182. lev.*

a frantziák hoszu köntöst viseltek, — fr. „...comme nous-même en France,” (p. 108) Mikes itt meghagyja a franciákat, de mintegy róluk szólva, Fleury „nous-même”-jével szemben; *az izraélitáknak. volt olyan osztovátájok.* — „Ils avoient même l’art de faire sur le métier, des robes à manches tout d’une piece sans coûture, comme la tunique de Jesus-Christ.” *Ioan. 19.23.* (p. 109) *ilyen vala akristus ruhája* — Krisztus „varrás nélküli” köntösére vö. a *Leveleskönyvben* is, *ÖM I. 95. lev. és 640. l. jegyz. osztovátájok* NySz egy 1666-i adattal: osztováta, észtováta; textoria tabula; weberstuhl PPB. „Az esztováta mellé ülven...” (II. 1891).

200 *Semmi új szokást...mire valo az a sok féle változtatás, ... azt nem kellene többé meg változtatni.* — fr. „Les modes ne changeoient point, comme... il n’y a point de raison à cette prodigieuse variété d’habits, et à ces changemens si frequens, ausquels nous sommes accoûtuméz...” a folytatódó rész kissé összevontan készült fordításra, csak a bekezdés utolsó mondata maradt meg: „Mais quand on a une fois trouvé le commode et le beau, on ne devroit jamais changer.” (p. 109–110)

az újságot, az aszszonyok, és az iffiak szokták bé hozni, — fr. „ce sont les femmes et les jeunes gens, aidez par des marchands et des ouvriers ignorant, qui n’ont autre vüë que leur intérêt...” utána pár sornyi rövidítés; elmaradt pl. „C’est une source continuelle de querelles entre les vieilles gens et les jeunes...” (p. 111) *tsak nem szár középig érő dolmányban., azt meg neveti,* — „voyant les portraits

de leurs grands-peres, avec des habillemens, dont tout le ridicule paroît, parce que..." a bekezdés végéről (p. 112) elmaradt néhány sor a fordításban; *szár közepig* a. m. a felső lábszár közepéig, a levélíró is így (ÖMI. 11. lev. 1718, 432. l. jegy.) írja NySz Közép: szár-közép.

a lucullus köntösös hazában, — fr. „dans la garderobe de Lucullus cinq mille chlamydes, qui étoit une espece de manteaux de guerre: on peut juger par lá du reste.” *Horat. lib. I. Epist. 6.* (p. 112) *rend szerént...* ez már az idevont következő bekezdés elejéről (p. 113) való összevont mondat. Valószínűleg L. Lic. Lucullus (megh. i. e. 56) római konzul fényűző életmódjára céloz; a levélíró is emlegette, ÖMI. 56. lev. (1724).

A selyem eresztő bogarat... — fr. „Pour nôtre soye de vers, elle étoit encore inconnüe du temps des Israélites: et...” (p. 113) Mikes *Leveleskönyvében* is szó van róla, vö. ÖMI, 60—61. lev. (1725) és 447—550 l. jegyz.

201 viola színü purpura, — fr. „la pourpre...” (p. 114) *Eccl. 9.8.* a kiadásban a margón, s nem a szövegben; Józsefhez és Dávidhoz is utalás *Gen. 37.23. 2 Reg. 13.18.* (p. 115)

A köntösök tzifrasága... — fr. „Les ornemens des habits étoient des franges ou des bordures de pourpre ou de broderie; et...” (p. 115) a bekezdés végéről az utolsó mondat (p. 116) elmaradt a kéziratban.

abelső dolmányrol, és apalástrol. — fr. „la tunique et le manteau” után némi összevonás; *övezd fel magadot, etc.* hozzá utalás a kiadásban *Num. 15.38.* (p. 116) *adávid követyei*, utalás hozzá: *2. Reg. 10.4.* (p. 117) utána összevonás a fordításban a bekezdés (p. 117—118) végéig.

202 mivel olyan forma kalapodiát viseltenek., — fr. „parce que ne portant que des sandales...” (p. 118) „sandales” a. m. saru; *kalapodiát* az NySz-ből hiányzik. *valamint nálunk a barátok.* Mikes tette hozzá; a fordításban több sor elmaradt a francia bekezdés (p. 118) végéről.

ézekiel próféta — Mikes pár sort elhagyott előtte; a kiadásban a margón *Ezech. 16.9.* (p. 119) *Judith Holofernészhez* menetele előtt is kimaradt a szíriai asszonyokra hivatkozó részlet s a margón *Iuven. Sat. 3.* alatta *Judith. 10.3.* etc. (p. 119) *korona forma süveget...* — „une couronne, ou plûtôt une mitre...” (p. 119) a fordításban több sor hiányzik a francia bekezdés végéhez (p. 120) viszonyítva.

II. Rész Az ő házi eszközökről, és házokrol. — fr. „XI. Leurs meubles et leurs maisons.” (p. 120)

az izraélitáknak kevés házi eszközök vala, — Mikes ezt *Leveleskönyve* elején emlegeti, magukra célozva, ÖMI. 19. lev. (1718) és 450. l. jegyz.

készítsünk egy kis házatskát. — fr. „une petite chambre” hozzá utalás *4. Reg. 4.10.* előtte néhány, utána több sornyi (p. 121) rövidítés a kéziratban.

203 a kőfalt meztelen hadni hivesebb. — fr. „...parce que les morailles nuës sont plus fraîches.” Előtte több sornyi összevonással, utána kb. féllapnyi részlet (p. 123—124) elhagyásával rövidült meg a bekezdés a fordításban.

Az ő házok,... — Erősen összevont, négy bekezdésből (p. 124—128) rövidített bekezdés; Dávidhoz utalás *1. Reg. 11.2.* (p. 125)

12. Rész Az ő eledelekről. — fr. „XII. Leur nourriture.” (p. 128)
ezt jó meg tudni,... — fr. „et il est necessaire de l’observer,...” és *atöb nap keletiek*, — „et les autres orientaux,” hozzá utalás *Esth. 1.6.7.8.* (p. 128) *hanem tsak törték., böz, kedvezni akarván ruthnak,...* a kiadásban utalások: *Isa. 5.11.* és *Ruth. 29.14.* (p. 129) *előtte pár sor elhagyása a fordításban.*

204 ...*Dávidnak*, — Az ajándékokhoz utalások a kiadásban. *1.Reg. 25.18.* *2.Reg. 16.1.* *2.Reg. 19. 3.Paral.11.* (p. 130) A kiadásban van még pár sor a bekezdés végéig (p. 131).

eledelnek tartván, — Utána elmaradt pár sor a *Plat. rep.3.* margóutalással (p. 132) *nád mézet* — „le sucre” (p. 132) *moyses idejében* — a kiadásban utalás *Levit. 2.4.5. etc.*

205 ...*hasonlo képen tselekedének*, — fr. „les peuples voisins en usoient de même (p. 133) hozzá utalás *Herod. 2.* a margón; *ammonust*, — „Ammon” (p. 134) ...*azt meg mosta.* — utána pár sor (p. 135) elhagyásával folytatódik. *az indiai bálványozó papok.* — „les Bramines des Indes” a bekezdés végéig (p. 135).

az olyan hal is akinek haja nintsen., — fr. „Il en est de même des poissons qui n’ont point d’écaille...” (p. 137) *ti. pikkelye nincsen. alexandriai szent kelemen.* A kiadás utalása *2.Pedag.1.* (p. 137) *Clemens Alexandrinus* (II. sz. — 220?) *Libri tres Paedagogi*; az alábbiakban még többször utal rá.

206 *A mi pedig ajó erkölcsöket illeti*, — fr. „Quant aux raisons morales,...” és utalás *Cassien. instit. 5.* (p. 137) *még a pogány filosofusokis...* — „les philosophes Socratiques... Platon... Pythagore...” utalással, *Plat. ep.7. inít.* (p. 138) csaknem egy lapnyi kihagyással folytatódik, *tertullianus Tertullianus*, *Quintus Septimus Florus* (?160—?240) latin egyházi író, vö. róla *ÖM II. 961; IV. 747.* a kurzivált szöveg elejéhez utalás a kiadásban *2.In Marc.cap.18.* (p. 139) *Adversus Marcionem*, alább ismételt hivatkozással.

13 Rész A Tisztulásról. — fr. „XIII. Purifications.” (p. 140)

az égyiptumbéli papok, — A kiadásban utalás: *Herod.lib.2.* *alatta Porphyr. de abst.* (p. 140)

Az izraéliták... — Mikes tartalom szerinti tagolással új bekezdést alkalmazott a folytatódó francia szöveg (p. 140—141) kissé összevont fordításakor.

207 *főképpen a szegénység között*, — „Il est certain que la saleté, où vivent parmi nous la plupart des petits gens, sur tout les plus pauvres, et dans les villes, cause...” (p. 142) s a bekezdés végéig tömör, szabad fordításban.

tertullianus így magyarázza az ilyen törvényt, — fr. „Tertullien prend ainsi ces sortes de loix, quand...” (p. 143) *előtte bizonyos rövidítés a fordításban*; a kurzivált idézet elejéhez utalás *tertull. in mar. lib 2. Cap.19.* a kiadásban a végéhez is *Isa. 1.16.* (p. 144) *és meg másut*, — „Et ensuite:” (p. 144) *Mikes az idézet után a szövegbe tette az utalást, a folytatólagos francia szöveg néhány sorát pedig elhagyta.*

208 *A törvény azt hadgya,...* — fr. „Voila le fondement des loix, qui ordonnent...” (p. 144) s hozzá utalások *Levit. 11.3.23.etc. Num. 31.23.*

Lev.14.34. Levit. 12. Levit.23. (p. 145) *abél poklosokot... abélpokol.* — „des lepreux... la lepre blanche, qui...” utalással a lap szélén: *Aug. 2. qu. Evang.40.* (p. 145)

a doktorságot...adoktorokrol,...borbélyok — fr. „la medicine... de medecins... des chirurgiens...” *de nem szol tudtomra* — fr. „mais non, que je sçache,” és utalások a doktorokhoz: *Ps. 87.11. Isa. 3.7. majd Ex. 11.19. Isa.1.6. Ierem. 8.21. 46.11.* (p. 146) Mikes kb. egész lapnyit elhagyott a példákkal folytatódó francia bekezdés második feléből (p. 146—147).

aköz népnek — fr. „au commun des hommes.” (p. 148) *az irás azt mondgya, hogy... herodotes fel teszi, hogy* — „l'écriture marque... Herodote témoigne...” utalással *Gen.43.32. és Herod.2.* (p. 148) A kiadásban már előfordult hivatkozás a görög klasszikus kori auktorra, Hérodotoszra (i. e. 484?—425), akit Cicero a „történetírás atyjának” nevezett; világtörténeti művét a hellenisztikus korban kilenc könyvre osztották föl. *még mái napon is a törököknek. sok ilyen szokások vagyon.* — „Encore aujourd'hui les Mahometans ont plusieurs pratiques semblables: mais ceux qui en ont plus, et qui y sont attachez avec le plus de superstitions, sont les Indiens.” (p. 148—149) Mikes ehelyett saját rodostói tapasztalatait szövi bele: *egy irás tudó, áitatatos török, egy kereszténynek aházában nem menne pénteken.*

209 *...kik nem valának környül metélkedve,* — fr. „particulierement les incircconcis.” *ábrahámnak minden maradékához* fr. utalás *Ierem. 9.26.* (p. 149) utána némi rövidítés a kéziratban; *ezeket proselitáknak nevezték.* — „Les Rabins nomment ces derniers proselytes de justices: et ils nomment proselytes d'habitation,...” hozzá utalás is *V.Selden.de jure nat.* (p. 150) Salamonig néhány sor elmaradt a bekezdés vége előtt (p. 151), a végén utalás *2.Par. 2.17.*

a házásokok — Ezekhez utalások a kiadásban *Ex. 34.16. Deut. 7.3. alább 2.Reg. 3.30. 1.Par. 2.17. 3.Reg. 3.1. ibid 11.1.* Salamon előtt pár sornyi hasonló házassági példa (p. 151) elmaradt a fordításban.

még a szent atyák közül is, — fr. „même des peres de l'Eglise.” *atörvényhez.* utalás a margón *Num. 36. 7.8. etc.* (p. 152) a bekezdés végéhez *2.Reg. 3.2.* (p. 153)

210 *14 Rész A házásokokrol.* — fr. „XIV.Mariages. Femmes.” (p. 153)

thamar. a király leánya lévén,... Mikes fordításában előtte kimaradt kb. féllapnyi szöveg, amely homéroszi és szentírási példákra utalt (p. 153—154), Thamarhoz *2.Reg.13.8.* (p. 154)

Isboeth, király fia lévén,... — fr. „Il n'y avoit qu'une servante à la porte du roy Isboeth,...” utalással *2.Reg. 4.5. sec. vulg. etc. 70.* Mikes kb. kétlapnyi bekezdést vont össze eggyé, elhagyva antik szerzőktől vett példákat (Homere: Penelope, Calypso, Circé; Theocrite, Terence, Suetone) és ószövetségeket is (p. 155—156). *az özvegyek. magános életet eltenek.* — itt is elmaradt Judit példája a bekezdés végéről (p. 157), *Iud. 5. 8.*

alakadalom hétt napig tartot, — fr. „La fête duroit sept jours.” (p. 157) utána

elmaradt pár sor Sámsonig, ahol utalás is van a margón *Ge. XXIX. 27.* (p. 157), s innen mintegy féllapnyi szöveg (p. 158) fordítása hiányzik.

211 E bekezdés eleje is összevont; Sámsonhoz és a menyasszonyi koronához utalások a kiadásban: *Iud. XIV. 11. Jo. III. 29. Matth. XXV. Cant. III. 11. Isa. LXI. 10. Pirce. Abot. c. 16. Selden. c. 15.* (p. 158–159) *musika szoval kísérték őket házakhoz.* — fr. „On les conduisoit avec instrumens de musique, et les assistans tenoient à leurs mains des branches de myrte et de palme.” (p. 159)

atselédés gazda, fr. „pere de famille” (p. 159) Mikes *Leveleiből* és fordításaiból ismert szóhasználat; *rebeját, ... ruthot, ... sárát,* — a példákhoz utalások a kiadásban: *Gen. 24. 60. Ruth. 4. 11. Tob. 7. 15.* (p. 159)

hogy a kép irok meg ne tsallyanak, mert... — „En toutes ces ceremonies, il faut prendre garde à ne nous pas laisser tromper par les peintures modernes, comme j'ai dit des habits.” (p. 161)

212 *a saul szolgálja, siba,* — fr. „Siba serviteur de Saül,” hozzá utalás *2. Reg. 9. 10.* (p. 162) és a bekezdés végéhez is *Num. 27. 8.* (p. 163).

az ollyat igen boldognak tartották lenni, ... — fr. „On regardoit comme heureux celui qui...” és utalás *Psal. 127.* (p. 163)

az öregek koronái. az írás szerént, ... — fr. „La couronne des vieillards, dit l'écriture, sont les enfans de leurs enfans: et...” a kiadásban utalással *Prov. 17. 6.* majd *két birái felől,* — *Iud. 10. 4. 12. 14.* s alább *Dávid felől,* utalás *2. Par. 11. 2.* azután *roboam felől.* szintén *2. Par. 13. 2.* (p. 164) *a görög poéták* — „C'est ainsi que les poëtes ont vanté...” *a szüzességben való élet,* — „La virginité, considerée comme une vertu, étoit encore peu connuë;” (p. 165) *ajephté leánya* hozzá utalás *Iud. 11. 38.* (p. 165) előtte Elektra, utána Sámuel anyja példája maradt el a bekezdés végéről (p. 165).

213 *a thamár historiájából.* fr. „comme il paroît par l'histoire de Thamar...” utalással *Gen. 38. 8.* (p. 165) utána továbbiak *Deut. 15. 6.* majd *Matth. 1. Luc. 3. 6.* és *szent josefnek* a margón: *Aug. de Conf. evang.* (p. 166)

roboámnak. — Előtte több, utána néhány sor fordítása elmaradt; utalás hozzá *2. par. 11. 21. 23.* (p. 167)

dajkájiról. — *Gen. XXIV. 59. 2. Reg. IV. 4. 4. Reg. XI. 2.* (p. 168)

...az egy néhány feleség tartást. — fr. „Nous ne devons donc pas trouver étrange, que Dieu tolerât la Polygamie, qui...” utalás *Gen. 4. 14.* (p. 168)

214 *azért is mondgya akristus.* — fr. „que Jesus Christ dit aux Juifs...” *Matth. 19. 8.* (p. 169) néhány sor elmaradt e bekezdés végéről (p. 170).

...valamint mostanában bánnak atörökök. — fr. „comme font encore les levantins;” (p. 170)

tudni illik 523 esztendeig, — fr. „C'est à dire jusques à l'an 523.” *Gell. 4. c. 3.* (p. 172)

215 *15 Articulus A gyermekek neveltetéséről, foglalatosságokrol, és tanulásokrol.* — fr. „XV. Education des enfans. Exercices. Etudes.” (p. 173)

...és arégi görögök, — Ehhez utalás a kiadásban: *V. Plat. de rep. 2. etc. 3.* (p.

173) és az elmét, az írásban, *olvasásban, és a musikäban*, — „et l'esprit, par les lettres et la musique.” *a dávid vitézi*, ehhez is utalás 2.Reg. 23. (p. 173) *jonathás* példájához is 1.Reg.20. előtte kb. féllapnyi példázat (p. 173—174) elmaradt a fordításban.

gymnásiumnak — A kiadás utalása: v.*Hier.mercurial.de arte gymnast.* (p. 174) innen a bekezdés végéig elmaradt kb. másfél oldal (p. 175—176) fordítása, csak az utolsó mondat befejező része kapcsolódott ide.

az egy sido nyelv... — fr. „Leur langue maternelle leur suffisoit, et c'étoit la langue Hebraïque,...” *hosszá utalás Ios. 20. Ant.in fine.* (p. 177) *az ő nyelvek a szóból igen gazdag*,... — „Elle a une richesse merveilleuse dans ses verbes; dont la plupart expriment des frases entieres. Entre grand, faire grand, être fait grand, sont des mots tout simples, que la traduction ne peuvent exprimer parfaitement.” Majd a praepositiookról szóló sorok (p. 177—178) elhagyása után: „C'est la langue la plus courte que nous connoissons, et par consequent la plus approachante de langage des esprits qui n'ont point besoin de paroles pour se faire entendre. Les expressions sont nettes et solides, donnant des idées distinctes et sensibles: rien n'est plus loin du galimatias.” Az ezután következő „Le genie de cette langue...” kezdetű bekezdésből kapcsolta ide a fordító a befejező sorokat: „De là vient que dans les narrations ils font toujours parler directement leurs personnages, et ne feignent point de repeter: sur tout ils sont exacts à dire toujours les mêmes choses en mêmes mots.” (p. 178—179) ...*nékünk parasztonak tettzik, noha a sido nyelven, igen szépen esik.* — „Et voila qui nous fait d'abord trouver plat et grossier le style de l'écriture; mais c'est en effet une marque du bon sens, de la solidité et de la netteté d'esprit de ceux qui parloient ainsi...” s még néhány sor a francia bekezdés végéig (p. 179).

216 *sophérimnak nevezi*, — fr. „...les savans sont nommez dans l'écriture Sopherim, c'est à dire scribes, suivant les anciennes traductions.” (p. 180)

a munkás embereknek... — fr. „Aussi des laboureurs ont bien moins besoin d'écriture que des marchands et des gens d'affaires.” *Deut. VI.6.7. etc. Ios. 2.cont. App.6. Orig. contr. Cels. p. 182. lib.4.* (p. 180)

avilág historiáját,... — fr. „Ils y voyoient l'histoire du monde,...” utána némi összevonás; *és a városi törvényeket*, — „leurs loix civiles.” *a mojses ött könyvében.* — „Ainsi ce livre seul, qui est le Pentatheuque ou les cinq livres de Moïse, renfermoit tout ce qu'ils doivent sçavoir.” (p. 181)

mojses idejétől fogva... — A könyvekhez utalások a kiadás margóján: *Num. 21. 24. Ios.10. 13. 2. Reg. 1. 18. alább 3.Reg. 4. 32. Eccl. 12.12.* (p. 182) *példa beszédeket* — „paraboles” *énekeket*, — „cantiques” *hanem azok akönyvek* — előtte elmaradt egyes elveszett könyvekre való hivatkozás, „comme ceux des Egyptiens, des Siriens, et des autres Orientaux” (p. 183).

217 *apogányok helytelen, és istentelen fabuláit*, — fr. „puisqu'ils y eussent appris les fables impies et extravagantes qui faisoient la théologie des idolatres.” A fordítás bekezdésének végéhez utalások *Psal. 15.4. Sap.14.27. I.Par.8. 33.34.* (p. 163—164), utána még csaknem egyoldalnyi szöveg folytatódik a könyvben az említett fabulák jellemzésével (p. 164—165).

meséket — fr. „des enigmes” (p. 185) *ameg fejezésre*, a. m. a megfejtésre; Samson és Saba királynője, utalás *Iud. 14.14. 3.Reg. 10.1.* (p. 185) utána kb. egyoldalnnyi részlet elmaradt az antik fabulákról a bekezdés végéig; többek között „Les Grecs nous racontent la même chose de leurs premiers sages. [A margin: *Plutarch. comm. sept.Sap.*] Ils usoiient aussi de ces fables à la maniere d’Esophe, dont la fiction est si manifeste qu’elle...” (p. 186)

azok apéllda beszédek rend szerént versekre valának tsinálva, és azokat énekellették... Ez már a következő, Mikestől összevont bekezdés elejéről való: „Ces paraboles étoient d’ordinaire exprimées en vers, et les vers étoient faits pour chanter: ainsi je croy que les Israélites apprenoiient aussi la musique...” *addig tsak az énekekben marada fent anagy dolgoknak emlékezetek*, — „Avant l’usage des lettres, la memoire des grandes choses se conserviroit par des chansons.” *régenten eszokás volt anémeteknél, még mostanában is magyar országban.* — „Les Gaulois et les Germains en usoiient encore ainsi du temps des Romains: et la même coütume s’est conservée jusques à present chez les peuples de l’Amerique.” (p. 187) Mikes helyett a magyar históriás énekekre tereli a szót: *atörökkel valo hadakozásokat versekre tsinálták, és azokat énekelik, valo hogy tsak debretzenbe akoldusok.* A levélíró nem árulta el, hogy tud ilyen magyar irodalmi hagyományról s ennek szájhagyományban való fennmaradásáról a XVIII. század elején; szó lehet személyes élményről is, amikor a Kolozsvárról Szerencsre tartó Rákócziival Debrecenben járt 1707. május 4–6-án; vö. II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei. In: Kuruc vitézek folyamodványai, 1703–1710. Összeállította, bev. jegyz. Esze T. Bp. 1955. 553.

218 mindenik éneket tsinála, — fr. „cantiques” utalások: *Exod. 15. Deut.32. Iud. 5. 1. Reg.2.* (p. 188) *ezek az énekek...* — „Ces poésies...” utána kb. féllapnyi folytatás elmaradt a fordításban a francia bekezdés végéig (p. 188–189). A következő „C’étoit là l’usage legitime de la poésie et de la musique...” kezdetű bekezdés (p. 189–190) is elmaradt.

...musikást hivata, — fr. „qui demandoit un joueur d’instrumens,” Saul, Dávid, Elizeus példáihoz utalások *1.Reg. XVI.23. 1.Reg.10. 4. Reg. 3.15.* (p. 191) Innentől kezdve elmaradt a nyomtatott bekezdés kb. egylapnyi része (p. 191–192); *a sidok között igen sok musikás vala.* A következő bekezdés elejéről: „Ce n’est pas qu’elle fût rare chez eux, ils étoient tous musiciens...” Dávidhoz utalás *1.Par. 23.5. 25.7.* (p. 192) *dávid magais. nagy poéta. és fő musikás vala*, — „David lui-même étoit grand poëte et grand musicien...” *kép irok hárfát adnak adávid kezében. nem tudgyuk miért*, — „Ainsi nous quand nous donnons une harpe à David, ce n’est que par conjecture...” (p. 193) *mivel nem tudgyuk azt. hogy mitsoda féle musikás volt.* Mikes itt is átveszi Fleury „képírókra” vonatkozó bíráló megjegyzéseit.

A ének szó mellett... tsuportban tántzoltanak, — A francia bekezdésből csak összevont eleje maradt meg; „Leurs chants étoient accompagnez de danses... une troupe de danseurs,... et dansoiient une espece de branle...” (p. 194)

219 a görög nyelven az iskola idő töltést teszen. — fr. „Aussi le nom d’école

signifie en grec loisir;” Mikesnél elmaradt: „et le mot latin *ludus*, qui signifie jeu, revient à la même idée.” *azt tartom tehát. hogy...* — „J’estime donc que...” (p. 195)

atörvény — fr. „*la loy*” utalással Deut.6.7.20. (p. 196) némi összevonás a következő sorokban; *tsak aparasztok* — „des gens grossiers et de peu de reflexion,” (p. 197) *mint sem azok a mély spéculációk,*... — „que celles de la plûpart des speculatifs que l’on estime çavans...” néhány sor elhagyásával a bekezdés végéről (p. 197).

énnekem úgy tettik, hogy egy ilyen jó izraélita. ért annyit, mint... — fr. „Ce bon Israélite valoit bien, ce me semble, un homme nourri dans nos affaires de justice ou de finance, ou dans les disputes de nos écoles.” (p. 198) *semmi nehéz munkára nem is alkalmatosok.* — „deviennent incapables des actions de vigueur, et des travaux penibles.” A francia bekezdés ezek további rövid jellemzésével ér véget (p. 199), amit Mikes elhagyott.

220 *dávid idejében* — A kiadásban utalás hozzá *1 Par.12.32. malakiás proféta azt mondgya.* ehhez is *Malac. 11.7.* (p. 200)

...irnak vala historiákot, — fr. „Les prêtres et les prophetes étoient les seuls qui se méloient de composer, sur tout les histoires.” *Iosep.cont. Ap.1.c.2.* (p. 201) utána kimaradt a francia bekezdés végéig (p. 201–202), majd a következő bekezdés elejével folytatódik; a fogalmazás a görög történetírók elmarasztalására irányul, Fleurynál bővebben (p. 203).

221 *Ök nem szoktak vala elől járó beszédekel élni,*... — fr. „Ils ne font ny preface ny transitions: ce ne sont que des faits racontez, ...” *és az olvaso eleiben világosan teszik,* — „et mettent l’action devant les yeux du lecteur, par une narration tres-vive.” Innentől elmaradt a fordításban kb. féllapnyi a bekezdés végéig (p. 204–205). *a sidok nem tsak ahistoriákrol, de...* — „Les Hebreux n’écrivoient pas moins bien dans tous les autres genres. Les loix sont écrites avec clarté et breveté;” Mikes itt lekerekítette a bekezdést, amely mintegy fél lappal még folytatódik a kiadásban (p. 205–206); utána még kb. három nyomtatott lap (p. 206–209) maradt el a fordításban.

16 *Rész Az Izraélitáknak, jeles, és emberséges magok viselésekről.* — fr. „XVI. Politesse des Israélites.” (p. 209)

...amezei munkával, és a mezei étellel, — fr. „avec la vie champêtre, et avec le travail du corps: l’exemple des Grecs prouve bien le contraire.” *az emberség lat értem közönségesen...* — „Je prens icy la politesse en general, pour tout ce qui nous distingue...” (p. 210)

udvariságok — fr. „Les civilitez des Orientaux...” (p. 210)

222 *nem is vala parasztság közöttök egymást te s’utzni.* — fr. „Ce n’étoit point une incivilité de se tutoyer: toute l’antiquité parloit ainsi comme sont encore la plûpart des nations du monde.” Mikes kifejezése a tegeződésről; NySz Të: te-s-tuval, tével-túval; MTsz II. 677: [të-s-tu] testus: tegeződő. *a süveg levétel.* — „se découvrir la tête.” (p. 211)

A ruth, Abigaíl, és ajudith... — A kiadás margóján: *Ruth. 2. 11.13. 1.Reg. 25. 23. 41. 2.Reg. 14. 9. 17. Iud. 11. 5.6.* (p. 212)

hasonlatosságot — fr. „Ils usoient volontiers dans leurs discours d'allegories et d'énigmes ingenieuses.” *ök nem mondották ki avizeletet, hanem azt láb viznek nevezték, és azt a részt. amelyet ki nem akarom nevezni, ök tzombnak hitták,* — „Ils disoient l'eau des pieds pour dire l'urine: couvrir les pieds, pour satisfaire aux autres besoins; parce qu'en cette action [utalás: Deut.23.12.] ils se couvroient de leurs manteaux, après avoir creusé la terre: ils nommoient la cuisse pour les parties voisines, que la pudeur défand de nommer.” (p. 213) Mikes tömörítette ezeket a sorokat; *de mind ezeket* — „Toutes ces differences ne viennent que de la distance des temps et des lieux.” (p. 214) Ez már a következő bekezdés eleje, összevonva az előzővel; *ha egy predikátor... meg nevetné a halgatóit,* — Mikes szabad fordítása, a könyv itt a mohamedánokról beszél ilyen összefüggésben (p. 214). *tsak nem mind meg házasodtanak.* — Utána elmaradt pár sor és egy rövid bekezdés a francia szöveghez viszonyítva (p. 215).

223 17. Rész *Az Izraéliták mulattságairol.* — fr. „XVII. Plaisirs.” (p. 215)

...a vendégségnél. és amusikánál. — fr. „...qu'il ne connoissoit point d'autre felicité, qu'un festin accompagné de musique.” (p. 216) E bekezdés folytatódó sorai elmaradtak fordításban; s a következő bekezdés is a parfümökről (p. 217).

a szellős helyeket igen keresik, — fr. „...de chercher l'air et le frais.” S folytatólag még néhány sor, ami a kéziratban elmaradt; *avalo hogy munkások lévén,...* — Ez már az idevont újabb bekezdés eleje; „L'application au travail de la campagne ne permettoit pas de faire tous les jours des festins, et...” *valamint tselekesznek mostanában agazdagok,* — „comme font aujourd'hui la plüpart des riches, mais...” (p. 218) *a lakadalmakkor, ...szüretkor...* — A kiadásban utalás *Isa 9.3. Isa.16.10.* (p. 219) *és amidön kalákában mentenek egy másnak dolgozni* — „où les voisins s'assembloient pour s'aider les uns les autres.” Mikes népnyelvi kifejezést használ az egymást segítő közös munkára, NySz kaláka; (adata 1733? 1783?) Utána elmaradt néhány görögökre vonatkozó sor (p. 219). *és spectaculum,* — „Les Israélites n'avoient point de spectacles profanes.”

Azt nem látom hogy ök jádzottanak, vagy vadásztanak volna. — fr. „Je ne voy chez eux ny le jeu ny la chasse, que...” Mikes kissé összevonta e bekezdést (p. 220–221). *...még a királyok is,* — „et on ne void ny chiens ny équipages, même aux rois.” (p. 221)

224 18 Rész *A Gyászrol.* — fr. „XVIII. Deüil.” (p. 221)

azis jele volt agyásznak, — „Les marques de deüil...” (p. 222) ez már a következő bekezdés eleje, amely a megrövidített előzőhöz kapcsolódik; *aki amejét verte,* — mellét verte „se battre la poitrine...” hozzá utalás *1 Reg.13.19. Ierem. 2.37.* (p. 222) E bekezdés végéről is (p. 223) hiányzik pár sor fordítása.

a gyászkor böjtöltenek, — fr. „Le deüil étoit accompagné de jeüne...” utalás *Ezech.24.17.* (p. 224) előbb bizonyos tömörítés a fordításban.

225 ennyi ideig tarta, — fr. folytatólag: „Mais il y avoit des veuves qui continuoient leur deuil tout leur vie, comme Judith et Anne la prophetesse.” A bekezdéshez utalások: *Thr. 2.10. 1.Reg. vult. Eccls. 22.13. Num. 20.30. Deut. 34.8. Gen. 50.3.* (p. 224–225) *ezigy lévén.* — „Aussi leur deuil n'étoit pas comme le nôtre, une simple ceremonie, dont il n'y a que les riches qui s'acquient regulierement...” ez már a következő idevont bekezdés eleje; *és magát tsinoganni,* — „...de se parer” (p. 225) *a görögök. és a romaiak között is,* a kiadásban még van pár sor a bekezdés végéig (p. 226).

nagy zokogással, és fel szoval sirtak, — fr. „dans la tristesse ils pleuroient et gémissoient à haute voix...” (p. 226) *egymást esze szitták,* — „ils se disoient des injures.” *de idővel a kereszténység,*... — „La philosophie, et le Christianisme en suite, ont corrigé cet exterieur, en ceux qui...” (p. 227) Mikes záró mondata előtt és után elhagyott néhány sort a francia szövegből.

19 Rész A Temetésekről. — fr. „XIX. Funerailles.” (p. 227)

226 *azután kö pintzékben tették.* — fr. „dans des sepulchres.” (p. 228) előtte s utána rövidítés a fordításban.

és nagy fel szoval kesergettenek, — „et lamentoient à haute voix comme il paroît à l'enterrement d'Abner.” (p. 230) utalás is *2.Reg. III.31. Ierem.9.17. A „siratóasszonyok” olyan asszonyok valának, akik...* — „Il y avoit des femmes qui faisoient metier de pleurer...” *Matth. 9.23.* — utána elmaradt pár sor a bekezdés végéről (p. 230).

Josiás — előtt és után utalás a kiadásban: *Levit.21.2.3. és 2.Par. 34.5.* (p. 231) *szent pál* — *1.Cor. XV.29.* (p. 232) előtte néhány sor elmaradt a fordításban.

20 Rész A vallásokrol. — fr. „XX. Religion.” (p. 232)

néziük meg már az ő vallásokat. — „Venons maintenant à la religion et à l'état politique.” *némelyek pedig homályosan.* — Mikes folytatja a következő bekezdéssel: *azokat...* a kiadásban szinte soronkénti utalás e „Ce qui'ils connoissoient distinctement étoit: Qu'il n'y a qu'un seul Dieu...” kezdetű bekezdéshez: *v.Ios. cont.Appion.lib.2.c.8. alatta Deut.4.39. 6.4. Ps. 103.126.* (p. 232) *Ps. 61.70. Is.36. Ierem. 17. Ps.93. 138. 3.Reg. 8.39. 1.Reg. 10.26. Prov. 21.1 Ps. 50.7. Gen. 6.5. Ps. 52.4. Deut. 30.6. Ezeq. 36.27. Deut. 30.19.20. Ps. 17.9. Ps. 61.13. Exod. 34.6. Deut. 30.1.2. Ps. 72. 17. Eccl. 8. 11.9.* (p. 233) *2.11.9. 12.14.* (p. 234)

227 *Azt is tudták, hogy...* — fr. „Ils connoissoient encore, que Dieu, par sa pure bonté...” Itt is utalások a bekezdés elejétől: *Sap. 2.23. Deut. 7.6. 7.8. Ibid. 9.5.6. Gen. 49.10. 2.Reg. 7.12. Ps. 21.18. Ps. 71.11. Isa. 11.1.10. Ezeq. 34.23. alább Deut.4.6.* (p. 234) *még az asszonyok. és arabok is.* — „jusques aux femmes et aux esclaves; tous étoient dans les mêmes sentimens.” (p. 235) utalás *v.Orig. cont. Cels.5. Ios. 2. in App.6.*

Valának pedig olyan valóságok,... — fr. „Les veritez qui leur étoient enseignées plus obscurément étoient: Qu'en Dieu il y a trois personnes,...” utalások a margón: *Gen. 1.26. Ps. 32.6. Prov. 30.4. Isa. 48.16. Ps. 2.7. Ps. 109.3.*

Ps. 4.4. 7.8 Gen. 22.18. Isa. 53.11. Ibid. 5.6. etc. (p. 235) Isa. 60.19. 64.4. Tob. 13.21. etc. Job. 19.26. Dan. 12.2. Sap. 3.1. etc. 5.1. etc. Tob. 2.18. 4.23. (p. 236) hogy az egész nép meg tudhatta volna. — A kiadásban a bekezdés utolsó mondataként folytatólag: „Aussi les hommes n'étoient pas encore capables de porter des veritez si relevées.” (p. 236)

228 *Hogy pedig fel tett szándékomot kövessem.* — fr. „Mais suivant mon dessein, je dois seulement expliquer, ce que...” (p. 236)

A templomnak... — fr. „Le corps du temple avoit...” utalások: 3.Reg. 6.2.3. etc. *Ios. 15. Antiq. c. ult. etc. 5. bell. c. 14.p. 915.* és alább 2.Par. 3.4. (p. 238)

229 *arany pléhekel* — fr. „et tout couvert de lames d'or.” (p. 239) *Coenacula* a kiadásban a margón (p. 239) *menedékes uton* — „montoient par une rampe sans degrez,” *réz tengernek.* — „et que l'écriture nomme la mere d'airain.” (p. 240)

apapok udvara — fr. „La court des prêtres étoit enfermée de galeries, et...” hozzá utalások: 2.Par. 2.9. *sec.hebr. etc. 70. V.Ezech. 40. etc. 42. (p. 241) apogányoknak pedig* — fr. utalás *Ios.15.ant.in fi.* Mikes bevette a margóról *gazophylacia, thalami, exhedrae.* ahol ez áll: „Gazophylacia, pastophotia, thalami, exhedrae.” (p. 241) de nem kurzív.

Ollyan kints tarto helyek... 8 fr. „Il y avoit des tresors pour les vases sacrez d'or et d'argent, dont le nombre...” utalások: *Ierem. XXXV.4.* majd *1.Esd.1.11. Ezech. 44.19. 2. Par. 31.11.* alább *2.Mac. 3.10.* (p. 242) *más ollyan helyek* — „En d'autres lieux...” és utalás *Thalmud. Cod.Middoth.* (p. 242) *ollyan konyhák* — *Ezech. 40.20. Idem. 42. 13. Idem. 40.44.45.* (p. 242—243) *názárénusok* — „les Nazaréens” utalás *Cod.Middoth.* (p. 243) *egy nagy tanás ház, ...hetven tanás ur...* — „une salle où se tenoit le conseil souverain des soixante et dix senateurs: et...” *1.Paral. XXXVI.15.* (p. 243)

231 *szüntelen valo áldozatnak,* — fr. „et c'est ce qu'on appelloit le sacrifice perpetuel.” utalás *Tamid Entelechismos. juge sacrif.* (p. 243)

...hasonlo volt amészár székhöz, — fr. „Nous sommes choquez de ces sacrifices sanglans, qui attiroient la boucherie dans le temple: mais...” (p. 244)

231 *eztet láttyuk...* — fr. „On le void dans la loy et...” utalás *Lev. 1.5. 11. etc. 1.Reg. 2.13.* (p. 245) *Jeremiás. és ézekiel.* a margón *Ierem. 1.13. Ezech. 24.3.4. etc.* (p. 245) *hozá szoktak vala... látni.* „accoutumez à voir...” (p. 245) gallicizmus.

azt láttyuk homérusban., — fr. „Ainsi dans Homere,...” és ismét utalás *Illiad. 3.* (p. 246) *bélyegül lenne, a szövetségnek.* — „dont le sang étoit le sceau du traité...” *Odyss. 2. in si.* A bekezdés végéről (p. 246—247) néhány homéroszi példát jellemző sor hiányzik a fordításban.

Valami atörvényben ki adatot... — fr. „Au reste, tout ce qui est prescrit dans la loy,...” ismételt utalás *V.Tertull. in Marc. 2.c.18.* (p. 247) *apogányok.* — „Les idolatres...” áldozataikhoz ismert utalás *Herod.lib. 2.c. 40.* (p. 247) *a proféták által.,* — e sorokhoz utalások *1.Reg.15.22. Ps.49.8. etc. Isa. 66.3. Ierem.7.22. etc. ibi Hier.* (p. 248)

232 *se bort, se más részegítő italt nem ittanak*, — fr. „et ne beuvoient ny vin ny autre liqueur qui pût enyvrer.” *Levit. 10.3.* (p. 248) s alább a *köntös* viseléshez is utalás *Ezech. XLIV.17.* (p. 249)

233 *atrombitát...ezüst trombitával...* — fr. utalások *Deut.20. 2.Par. 13.12. Num.10. Ios. 5.bell.3.* (p. 251) *arégi egyiptumbéli barátok* — *Reg.S.Pach. c.1.n.3.9.*

Az Izraelíták innepjei... — fr. „Les fêtes des Israélites étoient, le sabat de chaque semaine: le premier jour...” utalás *Levit. 23.Num.28.29.* (p. 251)

az őszi equinoctiumkor — fr. „maison croit qu'elle commençoit alors à l'équinoxe d'automne.” (p. 252) equinoxé a. m. napéjegyenlőség; *abib havában*, — „au mois Abib, qui fut celui de la Pâque;” utalás *Exod. 12.2.* (p. 253) a bekezdés végén még van néhány lefordítatlan sor a kiadásban (p. 253–254).

234 *mind testi, mind lelki vigasságban legyenek.* — fr. „et de joindre la joyé sensible avec la spirituelle.” (p. 255)

Nem kell tehát azt tsudálni, ha... — fr. „Il ne faut donc pas s'étonner si...” utalás *Ps. 121. Ps.83.* (p. 255) *Dávid azt sokszor ohajította bujdosásában.* — „comme David s'en plaint si souvent dans son exil.” *Isa. 29. 30. Ps. 41.5. Ps. 42.* (p. 255)

21 Rész A böjtről, és a fogadás tetelről. — fr. „XXI. Jeunes. Voeux.” (p. 255) *nagy keserűségel ahamun feküdtének...* — fr. „Ils demouroient en silence dans la cendre et le cilice, et donnoient toutes les autres marques d'affliction” utalások *Isa 58.5. 3.Reg. 21. 12. Ioël. 2. 15. 16. etc.* (p. 256) *amás városokban pedig apiatzra*, — „aux autres villes dans la place publique.”

235 *A törvény... zakariás proféta* — A kiadás utalásai *Levit. 16. etc. 27. és Zach. 8.19.* (p. 257) *valamely nyomoruságtól tartottanak*, utána elmaradtak az ilyen példára vonatkozó sorok (p. 258), s a fordítás a bekezdés utolsó mondatával folytatódott.

...ahiteket, és a fogadásokat, — fr. „leurs vœux et leurs sermens.” A példához utalások *Iud. 11.35. Ios.9.19. 1.Reg. 14.27.* (p. 258) *az Isten nevére való esküvés...* — „C'étoit un acte de religion que de jurer au nom de Dieu...” *Deut. 6.13. 10.20. Ps. 62. 12.* (p. 259)

vagy el tették, — fr. „soit pour être mise en reserve.” *Levit. 17.* (p. 259) Salamonhoz is utalás *1.Par.26.28.* (p. 260) *a pogányok is... az ő gaz istenek templomira.* — „Les Payens faisoient de pareilles offrandes aux temples de leurs faux dieux...” és még pár sor a bekezdés végéig egy *Herod. lib.1.* utalással (p. 260)

236 *a récabíták regulájitól...* — fr. „La règle des Recabites...” előtte a nazarénusokhoz *Num.6.* (p. 260) utána is utalás *4.Reg.10.15. Ierem. 35.6.* (p. 261)

22 Rész A profétákról. — fr. „XXI. Prophetes.” (p. 262) Itt is XXI a számozás, mint az előző 21. Résznél; innen adódik, hogy a kiadás egy fejezettel kevesebbet mutat a végén.

samuel idejében, ... saul ... Illyés, és Élizéus — A kiadás utalásai *1.Reg.10.5. 19.20. 4.Reg.4.10.Ibid.27. s a végén 4.Reg. 5.10.* (p. 262–263).

237 *Két tsuda tételei...* — fr. „Deux autres miracles de ce prophete...” utalás *4.Reg. 38.43.* (p. 263–264) a *habakuk példájából. akit az angyal el ragada...* — *Dan.14.32.* (p. 264) Erre a levélíró is hivatkozik egy élményszerű eset kapcsán, vö. *ÖMI. 11. lev. (1718)* és 432. l. jegyz. vö. az *Epistolák...*-ban is, II. 409.

hogy vetné le a zákot. — fr. „il luy ordonne d'oter son sac d'autour des ses reins.” A zsákból készült ruhához utalás *4.Reg.1.8. Isa. 20.2. Apoc.11.3.* (p. 265) Mikes három sort elhagyott a bekezdés végéről.

Illyés proféta. — A kiadás utalása *4.Reg. 4.1.* (p. 265) *mondá Ámos, a kurzivált nyomtatott sorokhoz Amos.7.4.* (p. 266)

nem számlálatnak a proféták könyvei között, — fr. „ne sont point mis au rang des livres prophetiques...” utalás v. *Eccli. 49. 11.12.* (p. 267)

238 *a népet oktatták szombatokon.* — fr. „Ils instruisoient aussi le peuple, qui venoit les trouver les jours des sabat et les autres fêtes.” *4.Reg.4.23.* (p. 268) Mikes tömörítő átültetése.

olyan hamis proféták. — fr. „Cependant il y avoit beaucoup d'imposteurs qui...” utalás *Zach. 13.4.* alább *3.Reg. 18.19.* (p. 269) *az izraéliták pediglen...* „Or la tentation étoit grande aux Israélites faibles dans la vertu,...” előtte összevonás a fordításban (p. 269–270).

23. *Rész. A balványozásról.* — fr. „XXII. Idolatrie.” (p. 270) A kiadás eltérő számozására vö. a 22. Rész.

239 *visgállyuk meg hát egy kevesé. hogy honnét eredet az arosz.* — fr. „Il faut donc un peu s'arreter icy, et penetrer jusqu'à la source de cce mal.” (p. 272) A bekezdés közepén némi összevonás a kéziratban!

még aleg böltsebbek is közöttök, — fr. „et à qui les plus sages ne presentoient que des objets sensibles et materiels?” (p. 273) S még néhány lefordítatlan sor a kiadásban (p. 274).

atesti ékességet... akép írásokban, kép faragásokban. és a mesterséges építésekben foglalták magokot, amusikában igen gyönyörködtenek,... — fr. „La peinture, la sculpture et l'architecture regardent le plaisir des yeux;...” (p. 274) Az antik görög művészetek elfogult jellemzése, mert csak a „testi dolgokra” figyeltek; hasonlóképpen a meztelenséggel párosult testi kultúra elmarasztalása az idevont következő bekezdésben, amelyet Mikes erősen megrövidített az előzővel együtt; *...agörögök mely nagyra vitték vala a szemérmelenséget,* — fr. „Aussi on sçait à quel point de dissolution les Grecs arriverent par ces beaux moyens: les impudicitez les plus abominables étoient chez eux, non seulement en usage, mais en honneur.” Ezzel végzi Mikes; a kiadásban még folytatódik a muzsika és a költészet ilyen szempontú jellemzésével kb. fél oldalon (p. 277).

241 *...mentől legg szebbek, és leg régiebbek valának a faragot képek.* — fr. „et ils honoroient d'autant plus ces statués; qu'elles étoient plus belles ou plus

antiques, ou..." utalás *Sap. 13.10.* s még pár lefordíthatlan sor a bekezdés végéig (p. 279).

241 *Hasonlo volt a szolgálattok...* — fr. „Le culte étoit conforme à la creance.” *Sap. 14.27.* (p. 279) *a komédiák, és atrágyédiák,...* — „La comedie et la tragedie commencerent par les réjouissances des vendages en l’honneur de Bacchus: les jeux Olympiques et...” alább utalások *V. Tertull. de spect. Aug. 2. civit.* s a végén *Demosth. Philipp.5.* (p. 280) *azokban töltötték idejeket.* erős összevonás a fordításban több sor elhagyásával a francia bekezdés végéig.

Az ő vallások... — fr. „Leur religion n’étoit donc pas une doctrine de morale comme la veritable religion.”

Aug. de vera relig. init. (p. 280) *a vallást pedig úgy tekintették, mint akereskedést,...* — „La religion étoit regardée comme un trafic: on donnoit aux dieux...” utalás *Plat Eutyphron.* (p. 281) A fordításban ezután kimaradt kb. féloldalmnyi részlet (p. 281–282) *Apul.lib.11.* utalással; *olyan aszszonyok valának. kik avénus tiszteletiért. mindeneket, magokhoz bé fogadtak.* — „Il falloit s’enryvrer pour bien celebrer les bacchanales: et il y avoit des femmes qui se prostituoient en l’honneur de Venus particulierement à Corinthe.” *Strab.lib.* (p. 282) Utána még van három sor a kiadásban a bekezdés végéig.

és irtozato kegyetlen Cérémoniákkal — fr. „il falloit les appaiser par des sacrifices nocturnes et des ceremonies affreuses et inhumaines.” *Sap.14.23.* (p. 283) *emég most is meg vagyon.* — „qui continuoient encore en Afrique cette abomination du temps de Tertullien.” *Tertull.Apol.c.9.* (p. 283)

242 *vért botsátani magából,...* — fr. hozzáfűzi „ainsi que faisoient les faux prophetes de Baal et les prêtres de Cybele: de jeûner: de se baigner dans l’eau froide, et d’autres semblables.” *3.Reg.18.28. Mane die quo tu indicis jejunia, nudus in Tiberi stabit.Hor.2. sat.3.* (p. 283–284) utalás a margón.

annyi sok féle hamis profétának, — fr. „et se laissassent amuser si facilement à des astrologues, des augures, des haruspices, et tant d’autres sortes de devins.” *és azanatomiában,* — utána elmaradt kb. hat sor (p. 286) fordítása.

nem szollok afalusiakrol, vagy az együgyüekről,... — fr. „je ne dis pas seulement des paisans et des idiots de la lie du peuple: je dis des femmes qui se piquent de bel esprit, de politesse et de science; des hommes...” a folytatódó s összevont bekezdés végén elmaradt néhány sor (p. 287) fordítása.

243 *az ástrologia, necromantia,* — fr. „quand l’astrologie, la pyromantie, la necromantie et tout le reste étoient les sciences divines?” (p. 288) astrologie — csillagjósolás; necromancie — halottidézés, szemfényvesztés; pyromancie — tűzjósolás.

valamint Dávid maga mondgya. — fr. „David luy-même témoigne, que...” utalás *Ps.41.3.* (p. 290)

245 *a szerelem is odaelegyedvén... eszerént színle bé magát közikbe a bálványozás,...* — fr. „On faisoit des connoissances et des amourettes; qui se terminoient ou à une pure debauche, ou à quelque mariage contre la loy. Ainsi

s'insinuoit l'idolatrie; dont..." a mádiániták leányai, a kiadás utalása *Num. 25.* (p. 291)

...vigasságra indította vala őket, — fr. „en un climat qui inspire le plaisir.” (p. 292)

246 24 Rész Az Izraéliták rend tartásáról. szabadságokról. és a házi hatalmakról. — fr. „XXIII. Etat politique. Liberté. Puissance domestique.” (p. 194)

mint nálunk vannak még az urak is, mivel... fr. „ny toutes ces especes de sujctions, qui parmi nous sont si ordinaires, que les seigneurs même n'en sont pas exempts: puis que nous voyons des souverains, qui...” célzás a korabeli francia abszolút monarchiára és más XVII. század végi európai államokra. Sámuelhez 2.Reg.10.18. (p. 295) gedeon... azt feleléjelesen nekik, — „il répondit genereusement: *Je ne seray point vôtre seigneur, c'est Dieu qui le doit être.*” (p. 296)

247 hanem mint jofel mondgya teocratia, — fr. „mais comme Joseph le nomme, Theocratie;” utalás *1os. 2. cont.App.6.* (p. 296) abban az időben... amit akart. — A kiadásban kurzivált sorokhoz utalás *Iud. 18. 31.21.24.* (p. 296) abirák idejében, — „sous les Juges,” *Iud. 2.11.22. etc.* (p. 297)

a sidok... kik mások rabságában eshettek, — fr. „Il y avoit des Hebreux esclaves de leurs freres, et...” — az alábbi esetekhez utalások *Lev. 25.39. Exod. 22.3. 4.Reg. 4.1. Exod. 21.2. Lev. 25.40.* (p. 298–299) valamint aszolja szemei... úgy ami szemek az uron. A kiadás kurzív soraihoz *Ps. CXXII.2.* (p. 299)

248 mivel arabságot, — fr. „Car l'esclavage étoit venu du droit de la guerre,...” utalással *Init.de.jur.pers. §.3.* (p. 300) az a maga pénze, mondgya az irás., — „C'est son argent, dit La loy,...” előtte *Ex.21.20.* (p. 301) a romaiaknak — utalás a kiadásban *Instit.de his qui sui vel al. §.1.* és *Instit.quib. mod. Jud. pat. §.6.* (p. 302)

249 par Coemptionem. — fr. „a margón „Per coemptionem.” fölötté *Ex.v.27.* alatta *2.Esd. v.25. Isa. L. 1.* (p. 302) fenysd meg gyermekedet., de azt meg ne öllyed, — „Corrigez vôtre fils sans perdre l'esperance; mais ne vous aheurtez pas à le faire mourir.” *Prov. 19.12.* (p. 303) a romaiaknál, — *Liv.lib.2.* s alatta a törvény — „La loy de Dieu...” *Deut.21.19.* (p. 303) ugyan ez a törvény meg volt az athénésbéliéknél, — „Cette même loy fut pratiquée à Athenes: et...” utalás *Heliod.1.* (p. 304)

az olyan iffiak, ha gazdagok feslet életük. és tékozlok, ha szegények, vándorloká lesznek. — fr. „Ces jeunes gens indépendans, s'ils sont riches, se plongent dans la débauche et se ruinent; s'ils sont pauvres, ils deviennent des vagabons et des gens sans aveu, capables de toutes sortes de crimes.” (p. 305)

250 25 Rész Az öreg embereknek hatalmakról. — fr. „XXIV. Autorité des vieillards.” (p. 306)

az iffiaknak ditsőségek az erejekben áll mondgya a bölcs, és... — fr. „La gloire

des jeunes gens est leur force, dit le sage, et la dignité des vieillards sont leurs cheveux blancs.” Prov. 20.29. (p. 307) Káldi: „Az ifjak vígasága, az ő erejek: és a vénék méltosága, az ősz-haj.” *jaj annak a földnek, a melynek gyermek akirálya,* — „*Malheur à la terre dont le roy est un enfant.*” Eccl. 19.16. (p. 307) *Isaiás által,* — utalás Isa. 3.4. (p. 308)

Az Izrael népét, mihent felesedni kezdék,... — fr. „Dés que les Hebreux commencerent à former un peuple,...” Mózeshez utalás Exod. 4.29. (p. 308) *az ipját jéthrot,* — „son beupere Jethro.” Ex.18.12. (p. 308) *választana maga mellé,...* — „*Choisissez, lui dit-il, soixante et dix hommes que vous connoissez, pour être les anciens et les intendans du peuple.*” Num. 11.16. (p. 309)

251 *Ezért is mondgya a soltár, hogy...* — fr. „De là vient l’expression du pseume, qui...” Ps. 106.32 (p. 309) *anép, és az öregek gyülekezetiben,* — „...dans l’assemblée du peuple, et dans la séance des vieillards, c’est à dire le conseil public. Ce sont les deux parties qui composoient toutes les anciennes republicues: l’assemblée, que les Grecs nommoient *Eccllesia* et les Latins *Concio*; et le senat.” (p. 309–310) *roboám*—két utalás a bekezdés végén 3.Reg. 12.8. és 2.Par.12.13. (p. 310)

26 *Rész Az Igasság ki szolgáltatásáról.* — fr. „XXV. Administration de la justice. Porte.” (p. 310)

magistri,... *praecones,* — Ez kurzív a kiadás margóján; fölötte utalás Deut.16.18. alatta Ios.3.2. (p. 311) *Dávid idejében.* Deut. 33.10. 1.Par.26.29; 23.4. 2.Par.19.5 Ibid.8. (p. 311) *jérusalemben,* — Deut. 17.8 (p. 312) *a sidok traditioja* — a margón Cod.Sanc.hedr. c. 1.§. 6.§. 1. etc. végül Sámuelhez 1. Reg. 6.8. kurzív idézetben (p. 312).

252 *...mint a mi fő városaink,* — fr. „Ce n’étoient pas des villes comme nos capitales de provinces, qui...” (p. 313) *tsak ajuda nemzettségének* — a kiadás utalása Ios. 15.21.etc. (p. 314) *ezekből el ítélni, hogy a városok sürüen, és mezsei városok valának.* — Mikes a lényeket összefoglalva tömörített: „Il falloit donc qu’elles fussent petites et fort voisines, comme de grands villages murez et bien bâtis; ayant au reste tout ce que l’on void à la campagne.” (p. 314)

a mi eleink idejében,... *a fejdelmek udvarai,* — fr. „Chez nos ancêtres, les vasseaux de chaque seigneurs s’assembloient dans la cour de son chateau, et de là sont venus les cours des princes.” (p. 314)

253 *az udvarház kapujában* — fr. „à la porte de leur serail” (p. 315) *a kastély kapuja volt. az udvarlo hely.* — „et cette coûtume, de faire sa cour à la porte du palais, étoit en usage dés le temps des anciens rois de Perse;” Eszterhez utalás Ester. 2.19.21. 3.2.3. (p. 315)

ábrahám, — fr. utalás Gen.23. 10.18. (p. 315) *sichem, el ragadá dinát,* — Gen. 34.20. alább *aváros kapujában le üle.* — „il s’assit à la porte de Bethlehem,...” Ruth.4. (p. 316)

atobiás és a jérémiás könyvében, — fr. utalások Tob.1.19. 7.16.8.24. és Ierem. 31.10. (p. 317) *atörvény* — „La loy de Moïse” Deut. 24.1.

254 *A romaiaik, ...* — Mikes összevonta e bekezdést; *aváros piattzán.* — „dans la place publique” (p. 318) ...*mint sem egy notarius előtt valo mostani kötések.* — „Ces actes étoient bien aussi publics, que ceux qui se passent aujourd’huy en des maisons particulieres, devant un notaire, qui souvent ne connoît point les parties; ou devant un tabellion de village, avec deux témoins apostez.” (p. 319)

igen oltsu — Mikes ismert tájszava; fr. „à vil prix” és utalás 4.Reg. 7.1. (p. 319) *ácháb király.* — 3.Reg. 22.10. (p. 320) *Dávid*—2.Reg. 18.33. és alább *jérusalemben.* — *Ierem. 26.10.* (p. 320)

255 *David ki szaladván jérusalemből, ...* — fr. „David fuyant de Jerusalem...” utalás *Ps. LIV.10.* (p.322) *az uttzáin, az usora, és atsalárdság,* — „et dans ses rués l’usure et la tromperie; les prophetes sont pleins de pareils reproches.” (p. 322) ...*mint mi közöttünk.* — „Seulement on peut croire que ces maux estoient moins frequens que chez nous, ...” a szerző alább is utal visszatetsző korabeli társadalmi tapasztalataira.

mivel mostanában... minden tiszttségre, és méltóságra vágy, ... mint olyan titulust, amely... — „Ainsi il falloit peu de charges differentes, et peu d’officiers, en comparasion de ce que nous en voions aujourd’huy; car il est honteux parmi nous d’être simple particulier, ... Tout le mond veut être personne publique; avoir des honeurs, des prerogatives et des privileges: et... ou comme des titres, qui les distinguent.” (p. 323) Fleury itt is a XVII. század végi franciaországi társadalomban tapasztalt jelenségekre céloz. ...*kivántatnának azokhoz.* — Mintegy három sor elhagyásával (p. 324) fejeződik be a bekezdés.

kik atörvényt végeben vüették. — fr. „les executeurs.” (p. 324) Mikes ezután elhagyott kb. kétlapnyi szöveget a Dávidtól ismert tiszttségek összegezéséről (p. 324—326).

27 *Rész A hadakozásrol.* — fr. „XXVI. Guerre.” (p. 326)

256 *babaniás pap, ...jóáb után, ...husz esztendő korában... dávid, és salamon* — fr. utalások 2.Reg.23.20. 3.Reg.2.35. Num. 1.3. 21. etc. alább v. 2.Par.8.9. (p. 327—328) *nem úgy volt nálók, mint mi nálunk, ...sokan vannak, akik nálunk hadban nem mennek, ...* — „et que nous avons de plus un peuple infini de gens inutiles pour la guerre; praticiens, financiers, bourgeois, marchands, artisans...” (p. 327) *delectum habere* — fr. a margón: *Delectum habere.* (p. 328) *nem kurzív; az ország kitsid lévén,* — „le país étoit si petit” (p. 328).

agában városa béliek, ...saul...David — fr. utalások *Iud. 20.16. 1.Reg. 18.11. 22.16; 25.13.* (p. 329—330) „Gabaa” előtt elmaradt néhány sor a fordításban; Saul után is van némi rövidítés; *a németeknél, és a gallusoknál...fegyvert viseltenek.* — „La coûtume de porter toujours l’épée au côté étoit particuliere aux Gaulois et aux Germains.” (p. 330)

257 *agoliáth fegyvere rézből vala.* — fr. „On void l’exemple d’une armure complete en celle de Goliath, qui étoit toute d’airain, comme celles des Grecs dans Homere.” 2 Reg.17.5.6. etc. és *Ibid. 18.* (p. 330) alább *ozitás király.* — 2

Paral.26.14. és Ibid. 15. (p. 331) ...*lehető hajítani.* — utána elmaradt kb. hat sor a fordításban a bekezdés végéről.

ahol nagy pusztaságok vannak. — fr. „et pour faire de grandes marches par des plaines steriles ou peu habitées, comme en Pologne ou en Tartarie.” (p. 332)

absolon...salamon — fr. utalás *2.Reg.11.5; 18.9.* (p. 332) és *2.Par.9.25.* (p. 333) *ezek ahadi szekerek.* — „Ces chariots de guerre”; *jöjjetek... ülhessenek.* — „*Passez au service... voyez si vous avez des gens capables de les monter.*” A kiadás kurzív soraihoz utalás *4.Reg. 18.23.* (p. 333)

258 az ezereket, — fr. „des bataillons”, *ki ki el volt rendelve,*... — „Chacun étoit rangé...” utalás *Num. 1.2.etc.* (p. 334) *atáborban lévő tisztaságra igen vigyáztak,* — „On avoit pourvû à la netteté des logemens, si necessaire dans un païs si chaud, et...” (p. 335) *a prédán,*... előtte elmaradt néhány sor a kéziratban a görögök és rómaiak táborozásáról.

...és hadakoznék érettek, — fr. „pour avoir la conduite generale de leurs armées, et faire la guerre pour eux.” *1.Reg. 8.20.* (p. 336), Saulhoz — *1.Reg. 13.2. Dávidhoz 1. Paral. 27.* (p. 337)

259 28. Rész. A királyokrol. — fr. „XXVII. Rois.” (p. 337)

dávid — fr. utalás *2.Reg. 1.15. Ibid. 4.12.* (p. 337) *salamon* — *1.Reg. 17.15. 3.Reg. 12.14.* előtte némi összevonás a fordításban; *absolon* — *2.Reg.1. és 3.Reg.1.* (p. 339) előtte rövidítés a kéziratban.

de oda számlállyák. — fr. „mais on y compte aussi...” a felsoroláshoz utalás *1. Par.27.25. etc.* (p. 339) *salamon idejiben,* — *1.Reg. 4.7. és Ibid. 22.* (p. 340) előtte elmaradt egy görögökre utaló néhány sornyi homéroszi (*Odyss.14*) részlet.

260 dávidnak, és salamonnak — fr. utalás *1.Par.29. és 1.Par. 22.1. Ibid. 29.7.* (p. 341) *száz nyolcvan ezer* — elírás lehet „cent huit mille” helyett; *német forint szerént.* — fr. „de nôtre monnoye”, tehát itt francia pénz (livres) szerint, betűvel, a margón számszavakkal: „11669668 mille livres” és megjegyzésként „35. 9. 1. 7.s.6. den.” Mikes „német forint”-ban ennek a felét számolja.

a bôltban ahová temetkezék, — fr. „dans son sepulchre.” *a libánium* — „Liban” utalás *3.Reg. 4.etc.* (p. 342) *német forintra,* — „treize mille livres” a duplája; *három ezer német forintra.* — „Six mille livres” (p. 342) Mikes alább is felét számolja a francia pénznek.

fű szerszámot, — fr. „des parfums.” (p. 343) *...a hol bányák valának.* — fr. „Il y en avoit peu en Grece, point en Italie ny dans le reste de l'Europe, hors l'Espagne où il y avoit des mines.” (p. 344)

261 Állapodgyunk meg itt egy kevéssé, és vizsgállyuk meg... fr. „Arrêtons nous un peu à considerer...” Mikes törekszik a francia értekező stílusfordulatok átültetésére; *és egy nagy királyné maga személyében...* — „et qu'une reine y vient en personne de bien loin.” *3.Reg. 4.34. Ibid. 10.* (p. 344) *minden féle kívánságút bé tölthette,* — fr. hozzá „comme il avoué luy-même, et...” utalással *Eccl. 2.4. etc.* alább *Ibid.* (p. 345) *látam hogy a gyönyörűség, és...szív béli*

szomorúságok, valának. Eccl. 2.4. — „L'ay trouvé que le plaisir et la joye n'étoient qu'illusion, et... affliction de coeur.”

az egész emberi nemzetet, — fr. „genre humain” (p. 345).

262 ezerig való aszszonyokat tartá. — fr. „Il s'abandonna tellement à l'amour des femmes, qu'il en eut jusques à mille, contre la défense de la loy de Dieu: et...” utalás Deut.17.17. (p. 348)

az árulás, partolás. ót gyakorta történt. — fr. „les revoltes et les trahisons y furent frequentes.” Sap. XIV.27. (p. 349)

az idegenekkel igen kezdének társalkodni, — fr. „le commerce devint frequent avec les étrangers.” (p. 349)

263 29 Rész A sidok rabságban való létekről — fr. „XXVIII. III. Part. Juifs. Captivité.” (p. 350) A kiadás eltérő (29~XXVIII) számozására vö. a 22. Rész számozását.

Ezek láttzanak tehát nekem... néziük meg már mostanában, — fr. „Voila ce qui a paru de plus remarquable... Voyons maintenant...” (p. 350)

de tsak sidoknak, és judeának nevezték. — Mikes kissé összevonta ezt a fejezetet; Fleury még hozzáfűzi: „l'on étoit accoutumé à ce nom dés devant la captivité.” 4.Reg.16.6. (p. 352)

ámmoniták, ...Cháldéusok. — fr. utalás Ierem. 40. 11. Ierem. 40. (p. 352)

264 babiloniában — fr. utalás 2.Paral. 36.20. (p. 352) atroja meg vételekor, ... — „Ainsi à la prise de Troye, tout ce qui reste en vie fut fait esclave, jusqu'à la reine Hecube et aux princesses ses filles.” (p. 353) Előtte néhány sor elmaradt a fordításban.

akotya vetyén — fr. „à l'encan,” NySz Kótya-vetye, Tinódi, Pázmány, Amade, Bod P. adataival, a szólások között is. tobiásnak, ...jóákim, a susánna ferje, — a kiadás utalásai Tob. 1.14. Dan. 14. (p. 354)

valamint mostanában adeák nyelvet. — fr. „comme parmy nous le latin.” (p. 356)

265 30 Rész A sidok fel szabadulásokról., és hogy mitsoda állapotban valának apersák alatt. — fr. „XXIX. Retour des Juifs, et leur état sous les Perses.” (p. 356)

oda számlálván. — fr. „les esclaves compris: et...” csak rabszolgákat említ, utalással 1. Esd. 2.64. s alább 1 Esd.8. (p. 357)

jérusálem városa — fr. utalás 2. Esd. 11.3. (p. 358) ajövendölő anna — „Anne la prophétesse,” noha ő tsak egy szegény mester ember vala közöttök. — „comme l'on void par celle de S.Joseph qui n'étoit qu'un pauvre artisan.” (p. 379)

266 az idegenektől, ...az idegenekkel való házaságot., fr. „...de se separer des étrangers, ... les mariages avec les infidelles.” 1 Esd. 9. 2. Esd.9. (p. 379) josef fel tészí, — fr. ismételt utalása 1.Cont.App.2. (p. 360) utána némi rövidítés a bekezdés végén (p. 361).

esther, — fr. utalás Esth. 3.12. (p. 361) herodetes, — Herod. liv.3. (p. 362)

amely térszen, hét száz, ötven ezer forintot, — fr. „qui font plus de 1500. mille livres, — utalás *Ios. 2. bell. c.4.* (p. 363)

267 *respublica formájára*, — fr. „selon leurs loix en maniere de republique,” (p. 363) *azIsten temploma...* — „Le temple de Dieu étoit honoré, même par les étrangers, qui...” utalás *Philo.legat. p. 1033.c.* (p. 364)

szent justinus, — Szt. Justinus (mártír 165 körül) egyházatya (Iusztinosz), *ÖM IV. 747. solon*, — Szolón, athéni törvényhozó (VI. sz.), a „hét bölcsék” egyike, költő. *pythagorás* — Püthagorasz (i. e. VI. sz.) pogány bölcs, filozófus és matematikus, vö. *ÖM III, 1040. pláto... socratessel*, — Szókratész (i. e. 469—399).

268 *sok helyeken is térszen fel...* — fr. „Il raconte en plusieurs endroits,....” utalás *Plat.6. de repub.* alább is *v.Plat.10. de repub. in fi.* (p. 366) *ám bár, fabulákal valának is esze keverve*. — „... quoy qu’enveloppées de plusieurs fables.” (p. 367)

31 *Resz Hogy mitsoda állapotban valának a sidok. agörögök birodalmok alatt*. — fr. „XXX. Etat des Juifs sous les Macedoniens.” (p. 367)

josef bizonyitva Cleárceset, az áristotélles,... tanítványával, — fr. „Joseph en rapporte des preuves, pas les témoignages de Clearque, disciple d’Aristote et d’Hecatée Abderite.” *Ios. 1.cont. App.9.* (p. 367) s alább *Ios.2. App.2.* és *Ios. 12. Ant.1. etc. 2. cont. App.c.2.* (p. 368) és a bekezdés végén *Ibid. l. 13. Antig.2.* s a következő elején *Ibid.3.* (p. 369) Arisztotelész (i. e. 384—322).

269 *ót nékik helyt ada hogy városokat építsenek, és azokhoz szántani való földeket*. — fr. „leur donnant des places à bâtir et des terres à cultiver.” (p. 370) *amely nyelv akoron, közönséges vala, anap keleti országokban*. — fr. „...la langue grecque, qui se rendit alors commune par tout l’Orient, et...” (p. 371)

270 *szent pálnál*, — fr. utalás *Rom.1.16.2.10.etc.* (p. 272) *...hogy a szent könyveket meg fordították*, — „principalement depuis la traduction des livres sacrez.” *aközöttök lévő tudosok*. — „Les sages et les vrais philosophes les estiment: on en peut juger par ce qu’en écrit Strabon,....” utalás *Strab.liv. 16.p. 760.* (p. 373) ez elmaradt a fordításban.

ut primum...horat. — fr. szintén kurzív, de a margón, s a végén *Horat. 2. Ep.1.* (p. 373) *és a fő mesterségekben*; — „Tout le reste des Grecs étoit possédé de la curiosité et de l’amour des beaux arts: l’un s’appliquoit à la rhetorique, l’autre à la poésie, l’autre à la musique: les peintres, les sculpteurs, les architectes étoient fort consideréz.” (p. 374) A folytatódó sorokban a „gymnastique” következik, ami a fordításban elmaradt. A kiadás a XXII-ben már idézte Horatiust (Szatírák), itt Mikes is idézi Episztoláit (Epistolae). — Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65—8).

271 *romae dulcae fuit, et...horat*. — fr. a margón *Romae dulce diu fuit...Horat. ibid.* (p. 374—375) *és anépet igazgassák*, — fr. folytatva „faisant, comme dit Virgile, leur capital de la politique.” (p. 375) *asidok pediglen*, — fr. hozzá utalás *Ios. cont. App. lib.1. c.4. etc. lib.2.c. 6. Orig.cont. Cels. lib.5.* (p. 375) *tacit* — fr. a margón kurzívált idézet után *Tacit.5. hist.init.* (p. 376) Publius Cornelius Tacitus (?55—?120) *Historiae*.

...mint sem az india béliek. — fr. „Ils sont plus éloignez de nous que les Susiriens, les Bactriens et les Indiens.” (p. 377)

Tegyük azt is hozzája, hogy a sidok...meg vetették akép írást, és akép faragást,...amelyek, tsak a heverő embernek munkáji... — fr. „Ajoûtez à cela, que l'horreur de l'idolatrie, faisoit rejeter aux Juifs la sculpture et la peinture, ces arts si chers des Grecs. Ils méprisoient les statuës, comme des ouvrages inutiles et dignes de risée; qui ne pouvoient être que l'effet d'une grande oisiveté...” utalások *Philostr. vita Apol. lib. 5.c. 11.p. 241.c.* alatta *Isa.44.10. Jerem.10.15. Sap.13.13.* (p. 377)

272 az utálatos fabulákat, amelyekel tele valának agörög poéták, — fr. „Par la même raison, les Juifs ne pouvoient ouïr sans horreur, les fables impies, dont les poëtes Grecs étoient remplis...” utalás *v. Plat. Ion.* (p. 318) akik aversek éneklése után élödtenek. — „tout les autres, dont la subsistance et la reputation étoit fondée, sur la poësie et la fausse theologie.” Mikes a bekezdés végét kissé összevonta.

A valo. a sidok azt tartották, hogy... — fr. „Les Juifs à la vérité tenoient pour maxime de ne se point moquer des autres nations,...” utalás *Ios.cont. App.* (p. 379) a filosofusok — fr. „et les philosophes les croyoient impossibles; parce qu'ils ne raisonnoient que sur les regles de la nature, et les tenoient necessaires, d'une necessité absoluë. *V. Galen. de usu part.*” (p. 380)

örömet halgaták, ...gyalázásokat, — fr. „Les Grecs aussi disposez écouterent volontiers les calomnies...” utalás *V. les 2.liv. entiers de Ioseph. cont. Appion.* (p. 381) ebből származnak azok ahazug fabulák, a melyeket ir tacitus a sidok eredetéről, — „Et de-là vinrent ces fables impertinentes, que Tacite debit si serieusement, quand il veut expliquer l'origine des Juifs, et faire le sçavant historien: et...” utalás *5. Hist.init.* utána másokról (Justinus, Sztrabón) is szó van a bekezdés végéig (p. 381).

273 a görög éditioiban. — fr. ez a margón *In Edit. Gr.* (p. 382) *heliodorus...antiochus* — fr. utalások *2.Mac. 3.7.etc.* és *1.Mac. 1.43. etc.* a végéhez *Martyrol. Rom.1. Aug.* (p. 382)

Daniel...Eléázár. — fr. utalás *Dan. 3.16. 6.16. 14.30.* és *2.Mac. 6.18.2.* (p. 383) *leg első példa az egész világ historiájában,* — „et c'est de premier exemple, que je sçache, dans toute l'histoire du monde, de ce genre de vertu.” (p. 383)

Josef, — fr. utalás *1.cont. App.p. 1038 B.* (p. 384)

274 ...nem tartatának azután sidoknak. — fr. „...ainsi ils n'étoient plus comptez pour Juifs.” *1.Mac.1.16.* (p. 384)

32 Rész A Makabéusok idejében valo dolgokrol. — fr. „XXXI. Regne des Assamonéens.” (p. 385)

El érvén tehát... — fr. „Nous voici donc au temps des Macabées, où...” utalás is az alábbi sorokhoz *v.1.Mac. 14.4.* (p. 385)

A sidok, városokat is kezdének venni, ... — fr. „Les Juifs firent même des

conquêtes. Iean Hyrcan prit..." utalás *Ios.13. antiq. c.17.* és a bekezdés végén *Ios.13. antiq.c.20. 21.22.* (p. 386–387)

275 *valo hogy az ő esetek,* — fr. „Il est vray que leur perte..." számlálván attól az időtől, amelyben simont fejeknek tévék, — „depuis que Simon eut été declaré chef de nation..." utalás *1.Macc. 14.41.* (p. 388)

aromaiak — fr. utalás *Ios antiq. 14.8.12.* (p. 388) *a pártusok erőt vévén marcus antoniuson,* — „les Parthes, prenant avantage de la foiblesse de Marc-Antoine,...” (p. 389) *fő képpen a szeretsenek,* — „particulièrement des Arabes.” A levélíró Antonius (i. e. 83–30) és Kleopátra történetét említi, *ÖM I. 56, 96. lev.*

A valo hogy... — fr. „Il es vray qu'elle se rétablit un peu sous Herode.” *Ios antiq. 15.* (p. 389)

276 *a főpapság béli rendet fel fordítá.* — fr. „Il ruína la succession des pontifes,...” utalás *Ios.15.antiq.c.2.* (p. 390) s még három sor, ami a fordításban elmaradt.

...vespasianus alat, — fr. „jusqu'à leur ruine sous Vespasien.” (p. 391) Vespasianus (9–79) római császár 69-től.

33 *Rész Az utolsó időkben lévő sidoknak szokásairól.* fr. „XXXII. Moeurs des Juifs des derniers temps.” (p. 391)

az országban meg telepedni, — fr. hozzá „comme parle l'écriture.” *Act. 2.5.* (p. 392)

277 *apapok, és a szegények tartásokra,* — fr. „...l'entretien des prêtres et des pauvres.” *v.Ios. 14.antiq.12.* s még egy mondat: „C'est cet or Judaïque dont parle Ciceron.” *Pro Flacco.*” (p. 394)

a templom el pusztulása után. — fr. „après la ruine du temple.” *Epiph. haer 30.n. 4.7.11.* (p. 394) *meg tilták.* fr. utalása *1.14. cod.de Iudaeis.* (p. 394) a pénzszedés végéhez *Hier.in Isa. III.4.* (p. 395) *olylan fejek vala.* — fr. folytatólag „des chefs de leur nation nommez en grec Ethnarques qui jugeoient selon leur loy...” utalás *Strab.lib.p.* (p. 395)

minden synagóának egy feje vala, — fr. „En chaque synagogue il y avoit un chef ou archisynagogue...” utalás is *Epiph. haer. 30. n.1.* (p. 395) előtte s utána rövidítés, a bekezdés végén több sor (p. 396) elhagyása a fordításban.

278 *az irás eszerént adgya előnkben,* — fr. „C'est ainsi que l'écriture nous peint la prospérité du gouvernement de Simon: *Chacun...*” utalás *1.Mac.XIV.8. etc.* előtte Mikes kb. hat sort elhagyott; a másik kurzív idézet utalása *Eccli.7.16.* is a kiadás margóján van (p. 397), ez utóbbi Káldinál: „Ne gyűlöld a'fáradtságos dolgokat és a' Főlségestől teremtett mezei munkát.” Mikes mindkét idézet fordításakor a francia szöveget követte.

erről hires példa, josef, atobiás fia, a ki... — fr. „Un exemple fameux est Ioseph fils de Tobie, qui...” utalás *Ios. 12. antiq.4.* (p. 399)

eccl. 26.28. — fr. a margón *Eccli. 26.28.* (p. 399) majd *Ibid. 27.1.2.* (p. 400) *kereskedők,... a kalmár... akereskedést.* — fr. „des marchands... le marchand... le négoce.” (p. 400)

279 *tsak a kereskedésből élnek*, — fr. „Ils ne vivent que de trafic, et encore de l'espece la plus sordide: ils sont...” ez s még néhány sor (p. 401) nincs lefordítva.

a prédikátorok könyveben — fr. utalás *Eccli. 38.* (p. 401) *az évangélium pedig* — *Marc. 5.26. Luc. 8.43.* a Mikes által szövegbe átvett utalás is *Eccli. 38.15.* a margón (p. 401), alább *Ibid. 36.* (p. 402); a bekezdés végén még egy mondat: „Les Juifs racontent la même chose de leurs plus fameux rabbins.” *Thalm.* (p. 402)

34. *Rész A sidok sok féle vallásiról. és babonaságyról.* — fr. „XXXIII. Sectes et superstitions.” (p. 402)

a farisaeusok... — fr. utalás *Ios. XIII. antiq. 9. XVIII. 2. se a lélek meghalhatatlanságát...* — „ny l'immortalité de l'ame, ny...” utalás *Act. XXIII. 8.* (p. 403)

280 *alexandra királyné,* — fr. utalás *Ios. I. Guer. 4.* (p. 404)

az esseniánusok, ... — fr. „La secte des Esseniens estoit la plus singuliere, il...” utalás *v. Joseph. II. Guer. 12.* (p. 404)

...igen vigyáztanak, — fr. „Ils se piquoient d'une extrême exactitude dans la pratique extérieure de la loy.” *Matth. 23. 23.* alatta *marc. 7. 2.* (p. 405) *mintának,* — „la mente”, menthe a. m. menta; *kristus* — *Io. 9. 16.* és *Matth. 12. 2.* (p. 406) *hetfűn, és tsőtörtökön,* — ismét utalás a kiadásban *Luc. 18. 12.*

281 *totaphotot, és zizithet,* — fr. „Ils affectoient de porter les totaphoth et les zizith bien plus grandes que le commun.” *Matth. 23. 6.* alatta a margón a Vulgata szavai, *phylectaria et fimbrias.* (p. 406) Mikes bevette őket a szövegbe. *az zizith,* — *Deut. 6. 8.* és *Num. 15. 38.* (p. 407) Máté szerint „kiszélesítik imaszijaikat és megnagyobbítják köntösük bojtjait”. *tsak mives napokon* a. m. hétköznapokon *v. munkanapokon:* „mais les jours ouvrables seulement.” *szombat napokon. és más innepeken,* — „Les jours de sabat et de feste...” *v. Buxtorf. synag. Iud. c. 4.* (p. 407)

A farisaéusok... — fr. utalás *Matth. 6. 2. 5. 16.* (p. 407) *az aszszonyok* — *Matth. 2. 14.* (p. 408) *és azon szín alatt,* — „et sous pretexte” (p. 408).

282 *példának okáért, ha szabadé szombat napon a számára ülni,* ... — fr. „S'il est permis le jour du sabat de monter sur un âne, pour le mener boire, ou s'il faut le tenir par le licou.” *v. Buxtorf. synag. c. 11.* (p. 409) *...lisztből való pappával vagon meg kenve,* — „S'il est permis de garder du papier collé, ou quelque emplâtre où il entre de la farine.” (p. 410) Szinyei II.: [pappáz] be-pappáz: papirossal beragaszt (kitört ablakot) (Csík m.); a pappá vízzel kevert lisztből való, kenhető, kovászszerű régi „házi” ragasztó. *és más több ilyen nevetséges kérdéseket, amellyeket. tele vannak azok a könyvek.* — „Et un million d'autres cas de conscience de cette sorte, dont est rempli le talmud avec ses commentaires.” (p. 410) *... és az emberséget tudták,* — Ez után elmaradt mintegy oldalnyi új bekezdés (p. 411—412) lefordítása, a görögül jól tudó zsidókról.

283 *hanem még, más értelmű beszédekkel magyarázták,* — fr. „ils y trouvoient plusieurs sens figurez par des allegories, et par diverses appropriations.” *és a*

szent atyák írásból — „et par les écrits des plus anciens Peres...” utalás v. *Justin. in Triph.* (p. 413) a *philon könyveiből, és atálmudbol. ritualis judaeorum liber.* — „par les livres de Philon, par le talmud, et les plus anciens commentaires hebreux sur la loy...” *Beresith. rabba, etc.* s még pár sor elmaradt a fordításban a bekezdés végéről (p. 413). Alexandriai Philón (i. e. 20—i. sz. 50) a korai császárság zsidó-hellenisztikus irodalom jelentős prózaírója.

ezek amagok hasznokot keresték, és fősvények valának., — fr. „Ils étoient interessez, avarés et sordides; sur tous les Pharisiens, la plúpart grands hypocrites.” *készek, a fel támadásra, zenebona szerzésre,* — „toújours prêts à la sedition et à la revolte,...” (p. 414) *az egy más ellen valo hadakozásokkor. és jérusálem utolso el romlásakor.* — „et durant toute la guerre civile, et pendant le dernier siege de Jerusalem.” (p. 415)

35 *Rész A valóságos Izraélitákról.* — fr. „XXXIV. Vrais Israélites.” (p. 415) A kiadás eltérő (35~XXXIV) számozására vö. a 22. Rész számozására vonatkozó jegyz.

284 *a sziv béli környül metélkedet sidok,* — fr. „Tous ces saints personnages, et généralement tous les Juifs spirituels, circoncis de coeur, aussi bien que de corps, étoient enfans d’Abraham, bien plus par l’imitation de sa foy que par leur naissance.” Kissé körülményes szöveg nehézkes fordítása. *könnyen tekéltetes keresztényeké tévé. ezeket a valóságos izraélitákat.* — fr. „il fut aisé de faire des chrétiens parfaits de ces vrais Israélites.” (p. 416) A könyvet záró befejező fordulat után: *vége.* — „Fin.” — *Dítsértessék. az Izrael Istenének szent neve.* Mikes záró fohásza.

285 *Ennek a könyvnek táblája.* — „Table des titres.” (p. 417) Mikes a táblában nem számozza a részeket.

A kéziratban jelzett 25 *Rész Az öregeknek hatalmakról.* kimaradt a táblából. A kiadásban a szövegben is (XX, XXI, XXI, XXII stb.) és a Table-ban is (XIX, XXI, XX, XXI, XXII) téves a számozás; ezért jelez a végén XXXIV-et XXXV helyett. A három részre osztást egyébként a Table is feltünteti: II. Premiere Partie. *Patriarches...* V. Seconde Partie. *Israélites...* XXVIII. (valójában XXIX.) Troisième Partie. *Juifs. Captivité.* (p. 418)

289 A Keresztényeknek Szokásairól. való beszélgetés — fr. „Les Moeurs des Chrétiens.”

Előszőr. Ezen könyvnek. el osztásáról. — „I. Division de ce Traité.” A kiadásban margójelzés (p. 1)

Ezt a könyvet negy részre fogom osztani. — fr. „Je diviserai ce discours en quatre parties.” Ez a felosztás a kiadás szövegének margóján és a „Table des Titres”-ben is követhető: „II. Première Partie. *Vie de Jesus-Christ.* IV. Seconde Partie. *Temps des...* XXXIV. Troisième Partie. *Princes Chrétiens.* LV. Quatrième Partie. *Relâchement des Chrétiens.*” Ezeket Mikes is jelzi a „2. rész” kivételével; ez a kézirat szövegében és a táblában a 4. beszélgetésnél elmaradt, illetve máshová került.

...azok meg olvashatták az anyaszent egy ház historiáit, — Fleury ezt sajátjaként említi: „et ceux qui voudront en voir les preuves, les trouveront dans les deux premiers volumes de mon histoire ecclesiastique.” (p. 1–2) A szerző Histoire ecclesiastique c. (Tom. I–XX) nagyszabású egyháztörténetének első kötetei 1691-től jelentek meg: I. Les 2 premiers siècles. II. Troisième siècle. III–XII. 313-tól 1053-ig stb. (Ez is megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában, vö. Zolnai, i. m. 1926. 5, 21–22.) A Mikes által használt kötet tehát csak 1691 utáni, a második, javított és bővített kiadást követő könyv lehetett, mivel az első két (1682, 1683) francia kiadásból ez a mondat hiányzik.

2 beszélgetés. Első rész. a kristus jesus. életéről. — fr. „II. Première Partie. *Vie de J. C.*” (p. 2)

mondgya tertullianus. — fr. utalás a margón *Tertull. praescript. c.22.* (p. 2) Tertullianus, Quintus Septimus Florus (150?–230?) alább többször idézett auktor; a keresztény dogmatika latin fogalmainak kialakításában nagy szerepet játszott, s kora legtermékenyebb írójaként harmincegy munkája maradt fenn. Fleury előbbi könyvében is hivatkozott rá; vö. Mikes *ÖM* II. 961.

mivel avasóságos izraéliták,... készebbek valának... — fr. „Les vrais Israélites déja instruits par la tradition de leurs peres, et par la lecture des écritures saintes,... se trouverent disposez à la pratiquer dans sa perfection, si-tôt que...” (p. 2–3) Ezzel a gondolattal fejeződik be az első, *Az Izraéliták Szokásairól — Les Moeurs des Israélites* c. munka.

290 sokal nehezeb... apogányokot., — fr. „Il étoit bien plus difficile d’amener à la perfection les Gentils, qui...” utalások a bekezdés végén *Eph. II. 32. I. Cor. XII. 2.* (p. 3) A kiadás margószéli utalásaihoz mindig lapszámot is adunk.

mivel ő minden tekkletességnek a kut feje, — fr. „il est le modele comme la source de toute perfection.” *Jo. XIII. 15.* (p. 3) *...az életnek igéjét,*... — „le Verbe de vie, qui l’avoient ouï de leurs oreilles et...” *I. Jo. I. 1.* (p. 4)

mivel azt írják, hogy — fr. „Car il est dit qu’à mesure qu’il...” utalással

Luc. 11. 40. (p. 4) *akristusnak* — előtte a kiadásban *Matth. XIII. 55.* hozzá *Marc. VI. 3.* (p. 5)

292 *a mint egy régi mondgya, justin.in. tryph.* — fr. „comme porte une ancienne tradition...” utalás a margón *Justin.in. Tryph.* Mikes ebben a kéziratban is, akárcsak az előzőben, a francia kiadás margón levő utalásait, illetve azok egy részét bevette a fordítás szövegébe. Justinus mártír egyházatyja, Szent Justinus (kb. 100–165?) filozofikus párbeszédét, *Dialogo cum Triphon* (*Dialogo con l'ebreo Trifone*) Marcus Aurelius alatt írta; vö. Mikes *ÖM IV.*, V. k.

a szelidséget, és az alázatosságot. — fr. „...la douceur et l'humilité.” *Matth. XI. 29.* (p. 6)

Minek előtte aprédikálláshoz kezdene. — fr. „Avant que de commencer l'ouvrage de sa mission, il...” utalások *Luc. III. 21.* és *Matth. III. 15.* (p. 6) *ágoston, epist. 36. ad Casul. n. 27.* Szent Ágoston (354–430) *Epistolae...* gyűjteményére és az egyházatya más műveire Fleury és a fordító alább többször hivatkozik. *és théodorétus írja...* *theod. hist. relig. c. 26.* a kiadásban még hozzá p. 880. (p. 7) Theodoretus (IV–V. sz.) szíriai püspök, görög egyházi történetíró, *Historia ecclesiastica libri V* kompilációját Sosomenus munkája folytatásának szánta. A továbbiakban a kéziratban már előfordult hivatkozásokat, többször idézett auktorokat és munkáikat a jegyzetekben nem jelezzük. Ha a kiadáshoz viszonyítva elmaradt valami a fordításban, ezeket a margóutalásokat lapszám kíséretében pótoljuk.

293 *az imádságban... imádságáról... imádságról... imádkozásáról... imádkozot... — fr. „...à prier... de son oraison... priere... de sa maniere de prier... Il prioit...”* a változatosabb szó szerkezettel és főnévi, igei s főnévi igenévi megoldással élő francia szerzőhöz képest a fordítás ezúttal egyhangúbb; a kiadás utalásai *Jo. XVII.* és *Luc. VI. 12.* (p. 7–8)

a mint maga is mondgya, — fr. „comme il dit lui-même,” *Luc. XIX. 16.* (p. 8)

294 *názárethben.mondgya szent jánosnál,* — fr. utalások *Marc. VI. 6.* (p. 9) s a kiadásban kurzívált idézethez *Jo. V. 30.* és *Jo. XIV. 10.* (p. 10) Mikes az idézett passzust a kiadás szövegét követve fordítja, Káldi bibliaszövegétől eltérően.

eki tettzik, ... — fr. „On le voit...” utalások a példákhoz *Marc. V. 24. Marc. III. 9. Marc. I. 32. 3. 20. Marc. I. 45.* (p. 10) s a végén a *szélvészkor abárkában.* — „comme dans la barque pendant la tempête.” *Matth. VIII. 24.* (p. 11)

295 *arra nem is lett volna ideje, ... — fr. „Car il n'en avoit plus le loisir, ...”* utána a margón *Luc. VIII. 1. Jo. XII. 6. Jo. XIII. 29. Matth. XVII. 26.* (p. 11)

A bizonyos hogy mindenkor nagy szegénységben élt, — fr. „En effet il vécut toujours dans une grande pauvreté.” Az említett helyekhez utalások *Matth. VIII. 20. Marc. X. 45. Jo. IV. 6.* s a végén *Mat. VI. 11.* (p. 11–12)

az írás fel tészí, hogy — fr. „...il est dit que” *Jo. IV. 27.* (p. 12) s alább *Marc. X. 21* és végül *Marc. IX. 35. 10. 14.* (p. 13) *az embert jól meg tekintette,* — „Il regardoit les gens en face, comme ce jeune homme qu'il prit en affection, pour la bonne volonté qu'il témoignoit.” (p. 13)

296 *oda el ment.* — fr. tovább „...comme aux nœces de Cana et au festin de saint Matthieu.” *Luc. V.29.* s alatta az idézett (a kiadásban kurzív) passzuszhoz *Jo.IV.32.34.* (p. 14) *valamint szent Chrysostomus mondgya,* — fr. *In Matth. hom.6.mor.* (p. 14) Aranyszájú Szent János (Chrysostomus) konstantinápolyi pátriárka (347–407) homilái mellett alább más munkáira is többször történik hivatkozás. *tsuda tétel által.* — itt is utalás *Matth. XVIII.26.* (p. 14) *jób adni. mint sem mástól venni,* — fr. kurzív: „*Que c'est un plus grand bonheur de donner que recevoir.*” *Act.XX.35.* (p. 15) előtte pár ismétlődő tartalmú sor elmaradt a fordításban. *hogy rossz életü aszszony a lábait meg mossa,* — „...qu'une femme le touchât et lui parfumât les pieds;” *Luc. VII.38.* (p. 15)

a synagogákban — fr. „dans la synagogue”, utalás is *Luc. IV.16.* s a végén (a kiadásban kurzív sorokhoz) *Matth. VII. 29.* és *Luc. IV.22.* (p. 16) Mikes itt is a kiadás idézetét követi.

297 *mondgya szent justinus.* — fr. utalása *Just.2. apol.* (p. 16) Justinus második polemiká apológiája: *Altercatio Iasonis et Papisci. menyetek el, és...* — a kiadásban ez is kurzív, és utalás *Matth. XI.22.* (p. 16) utána pár sor elmaradt a fordításban; a példabeszédekhez *Matth. XIII. 21.* (p. 17) *valamint Nicodémus,* — *Jo. III.2.* és *Jo. IX.31.* (p. 17)

nem is kételkedet mint socrates, — fr. „il ne dout point comme Socrate...” (p. 18) Szókratészre, a klasszikus kori athéni filozófusra az előző könyvben is történt hivatkozás. *vélek egy társaságban lakot,...* — „il vivoit avec eux en commun, ne faisant qu'une famille;” *Tertull. de praeser. 6. 32.* (p. 18)

298 *de némely szorgalmatos kérdésekre meg nem felelt nekik,* — fr. „Toutefois il ne donne rien à leur curiosité.” előtte *Matth. XIII. 11. XV. 16. Jo. XV. 15.* alatta *Matth. XXIV. 36. Act. I.7. Jo. XXI. 22. és Jo. XIV. 22.* (p. 19) a bekezdés vége előtt némi rövidítés van a kéziratban.

a tizen kettőt — fr. utalás *Marc.III.14.* (p. 20) *ezek igen sokan is voltak.* — „Ils étoient en grand nombre...” *Act. I.15.* alább *a kristust.* — hozzá *I.Cor. XV.6.* végül *hetven* — fr. „soixante et douze” és *Luc. X.1.* (p. 20)

akristus — fr. hozzá *Luc.X.29.* (p. 20) a bekezdés végén *lázárt* — utalás *Jo. XI. 5.11.35.* (p. 21)

299 *a midőn, ...meg másut, ... követik,* — fr. utalások *Luc. XI.49. Jo.XI.4. Luc. XI.28. Matth. XII.48.* (p. 22)

jöjjetek én hozzám... — fr. „Venez à moi, disoit-il, vous...” és utalás *Matth. XI. 28. és meg nyugotlak titeket,* — ez Káldi szóhasználata is; „*je vous soulagerai.*” (p. 22) alatta s a csodákhoz *Matth. IX.36. Matth. XIV.14. Luc. VII.13.* (p. 22) *valamint jó haza fia,* — „comme bon citoyen.” *Luc. XIX.41.* (p. 23) *noha ura volt, mind atörvénynek, mind a szombatnak.* — fr. „et qu'il fût maître et du sabbath et de toutes les loix.” *Matth. XIII.8.* alatta *kétt atyafi között* — hozzá a kiadásban: *Luc. XII.14.* (p. 23)

300 *mint hogy pedig mindenben hasonlo volt hozánk a vétken kívül,... akit maga a bölcsesség igazgatot.* — fr. „Comme il nous étoit semblable en tout, hors le péché; il... et rien ne pouvoit être déréglé dans un corps conduit par la sagesse

même.” (p. 24) Ez a csaknem féloldalmi nyomtatott rész nincs meg az 1694-es kiadásban, de megvan az utána következőkben: 1701, 1712, 1713, 1754 és a közös kiadás szövegében is 1720 (p. 167) 1727 (p. 167), 1735 (p. 167), 1739 (p. 167), 1746 (p. 167), 1755 (p. 176), 1760 (p. 176), vö. még a 404. és 413. l. jegyz. is.

301 *szent pál*, — fr. a kiadás kurzív soraihoz utalás *I. Cor. XI.1.* és *Phil. III.17.* (p. 26)

vélek együtt uoztanak. — fr. „Ces disciples suivoient les apôtres dans leurs voyages, et...” (p. 26) előtte pár sornyi összevonás a fordításban.

szent péter mellet voltak, — fr. a kiadás utalása a felsorolás elején *I. Pet. V.13.* s a vége után *Euseb. III.hist. 6.38.* (p. 27) *szent pál szerént*. — fr. *I. Tim. IV.12. Tit. II.7.* (p. 27) s a Mikes által a szövegben jelzett utalás is a margón a kurzív nyomtatott sorokhoz *2. Tim. II.2.* (p. 27) ...*mint sem azírás*. — fr. még egy folytatódó mondatrészt „de l’aveu même des Philosophes qui ont tant écrit.” *Plato Phaedr. (p. 28) a bekezdés végén*.

302 *3. Beszélgetés A jerusalémi Anyaszent egy házrol*. — fr. „III. Eglise de Jerusalem.” (p. 28)

Alhatatosak valának... — fr. első utalás a kurzív szöveghez *Acte. II.41.* (p. 28) Mikes itt követi a margón lévő utalásokat (p. 28–29), s az idézett passzusokat Káldi nyomán ülteti át központoszási, ékezési, helyesírási eltérésekkel; nyelvi, hangrendszerbeli jelenségekre példák: *örökségeket, és marhájokat* — Káldinál: „örökségöket és marhájokat” (*Act. ap. II. 45*) *egy szívek vala, és egy lelkek* — „egy szívök vala, és egy lelkök” (*IV. 32*) *tsudák* — „chodák” (*V. 12*) *nem méri vala* — „nem meri vala” (*V. 13*).

303 *az ur vatsorját*. — fr. „la sainte eucharistie.” (p. 30) *minos* — Mínosz Kréta szigetének legendás ókori királya. utalása *Arist. polit.lib. 2.* (p. 31) alább *lycurgos*, ... *a pythagoras tanítványi* — hozzá *Gel. lib. 1.c.9.* (p. 31) *pláto*. — Lükurgosz késő klasszikus kori, i.e. VI–IV. századtól emlegetett spártai mondai törvényalkotó; Püthagorasz követői, a püthagoreusok szektáját alkotó tanítványok; Platón (427–347), a tudományos idealizmus i.e. IV. századi klasszikusára Mikes — Fleury nyomán — többször hivatkozik fordításaiban.

304 ...*nem lehet addig aközönséges társaság tekéletes, valamég az emberek azt mondgyak, ez a tiéd, ez azenyim*, — fr. „Ils voyoient bien que pour faire une société parfaite, il falloit ôter le tien et le mien, et tous les intérêts particuliers: mais...” (p. 32) Az ősi keresztényi közösségek egyik fő alapelve kapcsán formált moralista társadalmi gondolat Mikes más munkáiban is előfordul, vö. pl. *A Valóságos Keresztényeknek Tükörében: A Tiéd, és az enyim, ez a két dolog indittoja mindennek az emberek között, és csak nem mindnyájan a kereszténynek között.* ÖM III. 976, 1096.

de vita Contempl. — fr. a margón részletesebben: *Philo. quod omn. prob. lib. p. 876. D. Id de vita contempl.* alatta *Joseph XIII. Antiq. c. 9. XVIII. c. 2. id. II. bell.c. 12.* (p. 32) ezekre hivatkozik alább *philo, meg josef. ezekről böven beszélnek*. — „On peut voir dans Philon et dans Joseph un plus grand détail de la

vie des uns et des autres.” (p. 33) ...és klastromokban. — „dans les monasteres et les autres communautez religieuses.” Mindkét auktorra (Philón, Josephus Flavius) hivatkozott előző könyvében is.

305 *mondván, hogy...* fr. utalása *Jo. XIII.35.* és alább *és gyere köves engemet.* — a kiadásban kurzív sorokhoz *Matth. XIX. 21.* (p. 34) s a végén *Matth. XXIV. 34.* (p. 35) *s. aug. de catech. rud.23.* — Szent Ágoston: De catechisandis rudibus liber c., moralista és pasztorális könyve a 397–400-as évekből. Mikes *ÖM* II. 946. Alább még utal rá néhányszor.

a szent pál leveliből, — fr. utalása *Act. XXIV. 17.* és *I. Cor. XVI.3.* (p. 35) *azt el hihettyük, hogy...* — „Il est à croire que...” előtte és utána pár sor elmaradt a fordításban a bekezdés második felében (p. 36).

306 *a salamon tornázában,* — fr. „dans la galerie de Salomon, et...” *Act. III.* (p. 37) *v. baron. an 34. p. 250* Caesar Baronius (1538–1607) kardinális, *Annales Ecclesiastiques* alább még többször idézett egyháztörténeti műve, *Annales ecclesiastici a Christo nato...* Mikes *ÖM* III. 1023. *és áldozatokat tettek,* — „et offrant même les sacrifices”, *Act. XXI. 26.* (p. 37)

a melyet neveztek ágápnak, az az, felebaráti szeretetnek, — fr. „...sous le nom d'Agape, qui signifie charité.” (p. 38) *euseb. III. hist. C. 3.* hozzá a kiadásban a margón fölötte *Matth. XXIV. 15.* alatta *Epiph. haer. 7. et. 29. Item. de pond. n.30.* (p. 39) Eusebius cesareai püspök (III. sz.) *Historia ecclesiastica* c. munkájára még néhányszor utal.

sev. sulp. lib.2. — A bekezdés végén összevonás néhány sor (p. 39) elhagyásával. A galliai Sulpicius Severus (IV–V. sz.) történetíró históriájára utal.

307 [Második Rész] 4. *Beszélgetés. Hogy mitsoda állapotban voltak a pogányok meg térések előtt.* — fr. „III. II. Partie. Etat des Gentils avant leur conversion.” (p. 39)

Claudius, és Néro CSászárok alatt... tacitusban, — Tacitusból merített az izraelitákról szóló előbbi leírásában is, *Annaleseit* és *Historiáit* alább is idézi. Caius Claudius Caesar v. Caligula (37–41) és Néró (54–68).

308 *horaciusból. juvenalisból. martialisból. és petroniusból.* — Az izraelitákról szóló előző könyvben Horatius episztoláit és szatíráit, itt s alább ez utóbbit idézi. Decimus Junius Juvenalis (50 és 60 között — 132?) *Satirarum libri V.* — öt könyvre osztott, tizenhat szatírából álló gyűjteményére hivatkozik, vö. Mikes *ÖM* IV. Marcus Valerius Martialis (kb. 42–102) szintén a római császárkor szatíra- és epigrammaköltészetének képviselője, jeles epigrammaíró. Petronius Arbiter (megh. i. sz. 66) az első európai regény, a *Satyricon* regénytöredék szerzője. *az egész emberi nemzetet,* — „le genre humain”. v. *Chrysost. in op. ad. Tit. III.7. homil.5.* (p. 41)

svetoniusbán. az auktorokban. kik az augustus Császár históriáját írták, — „On voit le mêmes abominations dans Suetone, dans les auteurs de l'histoire d'Auguste, qui décrivent les deux siecles suivans, dans Lucien, dans Apulée,

dans Athenée; en un mot dans tous les auteurs qui entrent dans quelque détail de mœurs.” és akövetkezendő két saeculumot., azt lucianusban., apuleusban., atheneusban, egy szóval mind azokban az auctorokban kik aszokásrol irnak., Caius Caesar Octavianus Augustus (i. e. 27— i. e. 14). Alább Suetonius Augustusról írt életrajzára Mikes külön is hivatkozik. Lucien v. Lucianus (Lucinus) jeles görög auktor a II. században. Lucius Apuleius (kb. 124—180 után) az ókori latin széppróza utolsó klasszikus írója. Athénaiosz a III. század derekán élt, Lakomázó szofisták című kompilációja kortörténeti adalékokban gazdag.

a szent atyák... atöbbi között szent agoston. de civit. 2. C. 4. alexandriai szent kelemen. pedag. lib 2. — fr. Ágoston (De civitate Dei) után még „Tertulien” s egy utalás *Cypr. ep. I.* a margón (p. 41). Clemens Alexandrinus Libri tres Paedagogi c. munkájára az izraelitákról szóló előbbi könyvben gyakran utalt.

tsak vessük szemünket aristophánusra, — fr. „Il ne faut que jetter les yeux sur Aristophane, pour voir...” (p. 41) Arisztophanész (i. e. 450—445—380 körül) a görög klasszikus kor alkonyának komédiaírója. *virgiliusbol. és ovidiusbol.*, — fr. utalás is *Virg. 4. Georg. Ovid. 4. Metam.* (p. 43) Publius Vergilius Maro (i. e. 70—19) és Publius Ovidius Naso (i. e. 43—i. sz. 17—18) az Augustus kori epika és az elégiaköltészet klasszikusai.

309 a Cicero oratioi — fr. „Oraisons de Ciceron” *verrus arespublica idejében* — a kiadás utalása v. *Juven. sat. 8.* (p. 44) Marcus Tullius Cicero (i. e. 106—43) Beszédei; a Cicero által bevádolt személy Caius Licinius Verrus (i. e. 119—43).

de amidön... — fr. utalás is *I. Cor. VI. 11.* (p. 44) *ellene mondván* — „renonçant” *Justin. in Tryp. init.* (p. 45)

310 szent Cypriánusban, szent ambrusban. szent léoban,... szent polycarpus actáiban. a szent pionius, smyrnai pap actáiban, a szent justinus, és az alexándriai szent kelemen irásiban, — Az eddig nem említettek: Thascius Caecilius Cyprianus (kb. 200—258) egyházatya. Ambrosius (340—397) Miláno püspöke, vö. róluK Mikes *ÖM II.* 952, 954. Nagy Szent Leó pápa (440—461), *ÖM III.* 1052. Szent Polycarpus püspök (155-ben végezték ki). *a mely meg veti, a másnak, alatomban valo ártást.* — fr. röviden „qui méprise l’artifice.” (p. 47)

311 s. aug. epist. 137. ad volus. és hozzá n. 16. a kiadás margóján; *epist. 138. ad Marcell.* hozzá n. 17. (p. 48) *de Civit. lib. 22. C. 7. de vocat gent I. II. C. 15. tertullianus ...apolog. C. 2.* — Szent Ágoston már idézett episztolái és az apologetikus *De civitate Dei*, libri XXII (411—418-ból), *De vocatione gentis*. Mikes *ÖM II.* 947; IV, 769. Itt Tertullianus Liber Apologeticusára utal, *ÖM IV.* 747.

5. Beszélgetés. A tanításokrol. és a kereszttségről. — fr. „V. Instruction. Baptême.” (p. 48)

Az *Évangélium prédikálásának módgya.* — fr. „La methode de prêcher l’évangile...” *Ambros. in Luc. IX. 21. lib. 6. c. ult.* (p. 48) *az apostolok tsekedetiben,* — „Les actes des apôtres nous fournissent des exemples...” *Act. II. 14.*

III.12. XIII.16. XIV.14. XVII.22. (p. 49) alexándriai szent kelemen... tatiánusnak, agörögök ellen való tractátussa, — „Tels sont l'avis aux Gentils de Clement Alexandrin, les trois livres de Theophile à Antolyque, le traité de Tatien contre les Grecs.” (p. 49) Tatianus keresztény apologeta (II. sz.) írásaiban föllépett kora pogány, görög-római erkölcstelenségeivel szemben; Theophilus antiochiai püspök (II. sz.).

312 az ollyanokot pedig, akik... — fr. „Ceux qui étoient engagez dans une profession criminelle...” *Const. Ap. 8. c. 32. S. Aug. II. de serm. D. in mon. s* alább *se a gladiatorokot, se...* — a felsoroláshoz is utalás *Conc. Eliber. can. 62.* (p. 50) ...*irá szent kelemen az ő pedagogussát.* — „Cette instruction de morale est le sujet du Pedagogue de Clement, qui avoit succédé au philosophe Pantenus dans l'école d'Alexandrie,... Origene lui succéda, et...” s még három sor a bekezdés végén (p. 52) *panténus nevü philosophus* — Panaitiosz (kb. i. e. 185–100). *Origénes* — Origines (Adamantius), Origenész (185?–252) alább gyakran idézett görög auctor. Mikes ÖM IV. 746. Itt alább szentírásmagyarázataira (Homiliae... Mikes ÖM II. 925), homiliáira hivatkozik, *Contra Celsum.*

313 A *Cathecuménus* rendiben, — fr. „Le temps du catecumenat...” *Conc. eliber. c. 42.* (p. 52) *de nem tsak atanulására vigyáztanak, hanem...* — „On ne regardoit pas seulement s'il aprenoit la doctrine, mais...” *Orig. in Luc. homil. 2.* (p. 52) ...*laistromában, orig. in Cels. 1. 3.* és hozzá fr. p. 142. (p. 53) *valamint ahivek,* — „comme les fidelles,” *Tertull. de bapt. 19. 20.* (p. 53) Tertullianus, *De baptismo. exorcizálták őket,* — „faire sur eux des exorcismes” a. m. imával történő ördögűzést végeztek rajtuk.

314 a *jerusálemi szent Cyrillus* *Cathechezisében* — alább *s. Ciril hierosol. catech. 4. de ascen.* — Szent Cirill (315?–386) püspök legfontosabb műve, *Catechismusa. és a diáconus ferrandus szent fulgenciusnak írot levelében,* ... *ap. fulg. epist. II.* s hozzá fr. p. 214 (p. 54) Szent Fulgentius Claudius Gordianus püspök (468–532) episztolái. *epist. 4: szent léo pápa,* — A már említett auctor *Epistolae gyűjteménye;* Mikes ÖM IV. és V. is. *Conc. tribur.* és hozzá a kiadás margóján évszám is *c. 12. an. 895.* (p. 54–55)

tertull. de bapt. C. 19. 20. — fr. alatta *Id. de Cor. 2. 3.* (p. 55) *S. Cypr. epist. 70. ad januar.* — alább *epist. ad. donat.* Szent Cyprianus *Epistolarium*ából, Mikes ÖM V. *tertull. in prax. 6. 26.* — alatta a kiadás margóján *Cypr. epich. 69. al. 76. ad magn. és Id. epist. 64. ad Fidum.* (p. 55) A többször idézett Tertullianus, *Adversus Praxean c., 213* utáni írása. *clanicusoknak nevezé...* — „nommoit Cliniques ceux...” (p. 55) *tertull. de resur Car. Cap. 8.* — Tertullianus: *De resurrectione carnis* (211 körül); fr. alatta *De bapt. haer. ad Cypr. és Tertul. de Cor. C. 3. etc. 1 in Marc. c. 14. és de Cor. c. 3.* (p. 56)

316 *ugy mint, dénes, márton, demetrius,* — fr. utalása *Dionis. Alex. ap.* (p. 56) alatta *Eus. VIII. c. 20. és Chrys. in Gen. hom. 21.* (p. 57)

6. *Beszélgetés. Az Imádságról.* — fr. „VI. Priere.” (p. 57) *szent pál* — fr. utalás *1. Tim. II. 18. Thess. V. 17.* (p. 57)

együt is imádkoztanak,... — fr. „Ils prioient en commun...” és utalás *Ignat.ep.ad Ephes. etc.al.* és *Tertull.apol. c. 39.* (p. 58)

316 ha ketten. vagy hármán. et *matth.18.19.20.* — fr. „Si deux de vous...” (p. 58) a kiadásban kurzivált idézet fordítása elmaradt, s a bekezdés folytatódó része az alábbi új bekezdésbe került.

Szent Ignátz, azt jovellya, szent polycápusnak., — fr. „Saint Ignace recommande à S.Polycarpe...” (p. 58) vö. itt alább is.

arra intették a hiveket., — fr. „On les exhortoient à...” *Const. Ap.2.59.* (p. 59) a *matutinumok*, — „Les matines” a. m. hajnali ájtatosság vagy könyörgés; o *lux beata trinitas.* — fr. a margón folyt. *Lucis creator opt.* és utána *Conditor alme...*” (p. 59) *tertull.orat.c. 13* — De oratione.

a *tertius. sextus. nona, még éttzakais.* — fr. utalása v. *Baron. an.34.n. 251. etc.* (p. 60) *Const.apost. VIII.34.* s a kiadás margóján tovább 35 *etc.* alatta *Clem.Alex. 7.7. strom. p. 719. 722. Tert.adv.Psych. c. 10.* (p. 60) folyt. a kéziratban *st Cypr. de orat dom. in fine,* — De oratione dominica (a Pater noster magyarázása). *Constitutiones Apostolicae v. Constitutiones Apostoliques* gyakran idézett okmánytár, S. Clemens I. Romanus, seu Auctor Constitutionum Apostolicarum. Paris 1671, t. I. Cotelier, Patres aevi apostolici. Paris 1672. 3 vol. in-fol. Du même Monumenta ecclesiae graecae. Paris 1677—1686. 2 vol. in-4.

317 *orig.de orat. C.33.* — Origenész, De oratione. *martial. IV. epigr.8.* — fr. fölötté a margón *Clem.7. strom. p. 724.6.* (p. 60) a *strásáktot* — „les gardes” (p. 61) ...*fel költenek imádkozni,* — „On se relevoit même pour prier au milieu de la nuit...” utána kb. három sor elmaradt a fordításban, a kiadás utalása *Bar.an.51. n.68. etc.* alatta *Ps. 118.62. Act XVI.25.* és *Clem. 7. strom. p. 7.28.2. Poed.c.9. Tertull. 2. ad uxor.c.4. Cypr.de orat.in fine.* (p. 61) a kéziratban csak *St. Chrys.hom.26. in acta.hom.14. in epist.ad rom.* Chrysostomus már idézett homiliáiból.

a *hiszek egy Istent,* — „reciter le symbole” *Aug.hom.42.* alatta *Ambros. lib. 3 der virg.* (p. 62) a fordításban csak az utóbbi. Szent Ambrus, De virginitate c. traktátusa.

318 a *levél kezdetin valo, és más egyéb kori köszöntések,* — fr. „La salutation au commencement d'une lettre et...” (p. 63) *tertull. ad uxor.5.* s fölötté a kiadásban előbb idézett *Tertull. de Cor. c.2.* (p. 63) Mikes egy mondatot elhagyott a bekezdés végéről: „Dans les occasion de tentation, ils y ajoütoient le souffle, pour chasser le demon.” Tertullianus két traktátusa, De corona militis és Ad uxorem.

7. *Beszélgetés. A szent Irás tanulásáról.* — fr. „VII. Etude de l'écriture sainte.” (p. 63)

és *meg tanyitnak, mind azokra,*... — „et donnent des modeles...” utalás is *Athanas. epist. ad Marcellin.* (p. 63) *apocryphusoknak.* — fr. utalása v. *Orig.ad Afric.p. 219.etc. in Matth.XXIII.hom.26.* (p. 64) *hogy igazán írják le akönyveket,* — „...de la faire fidellemant.” *Eus.20.hist.* (p. 64) *szent Irénéus* „Saint Irenée l'a

fait à la fin de son épître à Florin...” a végén utalás *Apoc. XXII.18.* (p. 65) Alább a kéziratban a hivatkozással *st. Iren. ad. florin.* — Irenaeus (Eirenaosz) görög egyházi író, a II. század végén vértanúként halt meg; a kiadás alább főművét, *Adversus haereses* is idézi. Mikes *ÖM IV. 757.*

320 *szent pál* — fr. utalás *Act. XX.20.* (p. 65) *st. ignat. epist. ad. polycarp.* — Antiochiai Szent Ignác püspök, 115 előtt mártírhálált szenvedett Trajanus császár alatt; híveinek görögül írt leveleket. *ÖM IV. 747.*

ezek mindenek felet arra vigyáztanak, hogy... — „Ils faisoient profession de ne rien dire d'eux-mêmes...” *Tertull. praesc. c.8.* (p. 65) *intvén ahiveket arra, hogy...* — „Ils imprimoient dans l'esprit des fidelles...” utalásokkal *S. Clem. Al. Strom. I. in. it. Pap. apud Eus. hist. III. c.38.* (p. 65) és *S. Iren. lib. III. c.3.4. etc. ap. Eus. V. hist. c.20.* végül *Ignat. ep. ad Trall. etc. al.* (p. 66)

320 *...olyan volt mint egy pásztor,* — fr. „Car chacun dans la sienne étoit comme un pasteur particulier, qui...” *Const. Apost. 4. c.10.* (p. 67) *jele pedig a, hogy...* — „une marque du grand soin...” előtte elmaradt kb. tízsornyi részlet több hivatkozással (p. 67). *mondgya szent Chrysostomus.* előbb is hivatkozott homiliáira; alább is *in math. hom. 72.* a kiadásban a margón alatta is *In. Jo. hom. 53. Mar.* (p. 68) *diocletianus idejében, ... act. s. s. agap.* — fr. *Acta SS. Agapes.* (p. 68) Diocletianus császársága (284–305).

az üldöztetések miat, — fr. „...et par les persecutions” *ex script. electa n. 27. post. Clem. Alex.* (p. 69) *a kik igen jól irtanak.* — „...un grand nombre de bons écrivains.” (p. 69)

322 *mert ugyan... találsz,* — fr. kurzív (p. 70) *a ki is ige, logos az az, örökös böltsesség,* — „qui est le Verbe, Logos, c'est à dire la souveraine raison.” (p. 71) *St Clem. al. I. Strom.* — A már említett Alexandriai Szent Kelemen főműve, *Stromata dogmaticus libri VII* (a VIII. töredékes). Mikes *ÖM V.*

8. *Beszélgetés A munkáról, és a hivatalról.* — fr. „VIII. Travail. Professions.” (p. 71)

Mikes más munkáiból ismert moralista intellemmel kezdődik: *Leg inkább a gazdagoknak jóvallyák vala, hogy... el kerüllyék a henyélést,* — fr. „C'étoit particulièrement aux riches que l'on recommandoit de lire assidûment l'écriture, pour éviter l'oisiveté et la curiosité.” *Const. Apost. I.4.* (p. 71)

322 *el adák minden jóságokat, ...* — „Ils vendoient leurs biens...” *Eus. hist. III.37.* (p. 72) alatta is *2. Thess. 3.6. etc. Cass. de sp. Acced. c.7.* továbbá *Const. Ap. I.4.2. ult.* és *Clem. Alex. Poedag. 3. c.10.* (p. 72) s a következő bekezdés vége előtt is *Const. Apost. 2.62.63.* (p. 73) *nem is kívántak más titulusal élni,* — „ils ne prenoient point d'autre qualité: et...” *én keresztény vagyok:* — „Je suis Chrétien.” (p. 73) a kiadásban kurzív.

mind azon által, — fr. „toutefois” *Orig. Cont. Cels. 8. in fi.* alatta *Tertul. de cor. c. II.* (p. 73)

323 *a prédálást, huzást, vonást, ne kövessék,* — fr. „et ne point faire de concussions ni de fraudes.” *Luc. III.4. Tertul. Apol. 6.37.* (p. 74) *maximiánus*

tszászár, — „Maximien Herculus” Maximianus (285—305) „associé à Dioclétien”. *act. st maximil. act. st marcelli. Centur. Tertul. de Coron.* Az auktor már idézett *De corona militis* traktatásában.

9. *Beszélgetés. A böjtről.* — fr. „IX. Jeûnes.” (p. 74) *mint sem a sidok*, — fr. *Moeurs des Israélites. n.18.21.* (p. 75) a kiadásban a szerző saját művére hivatkozik itt; *alamisnát, többet adtak.* ez maradt meg kb. tízsornyi összefonásból. *act. st. fruct hist. eccles.lib. VII.* — fr. itt is a szerző munkájára, a bevezetőben említett *Histoire ecclésiastique*-ra hivatkozik. *Acta S.Fruct.Hist. Eccles.Liv. VII.n.46.* (p. 75)

tertul. de jejun. C. 2. — Tertullianus, *De ieiunio. akristus szenvedésinek emlékeztire* — „en memoire de la passion de Jesus-Christ...” *Const.apost. V.c.18. Matth.IX.15. Marc.II.20. Tertul.ib.c.13.* (p. 76) *stationak* nevezték. — „se nommoit station...” utána itt is elmaradt néhány, inkább csak ismétléseket tartalmazó sor (p. 76) fordítása.

324 *Ezek a böjtök, ...* — fr. utalása *v. Vales. in Euseb. V.hist.c. 24.* (p. 76) *a dupla böjt, vagy superpositio*, — „Le jeûne double ou renforcé *superpositio*,...” *Cang.gloss. V. superpos. és Epist.canon. Dion. Alex. tom.I. conc. p.832.* (p. 77)

Iren. ap Euseb v. hist. C.24. — fr. fölötte még a margón *Tertul. jejun. c.13. Ibid. c.9.* (p. 78) a folytatódó nyomtatott bekezdés szövegéből kb. tízsornyi elmaradt a fordításban.

dávid — fr. *Ps. LXXXIX.10.* (p. 79) utána kb. tizenkét sor lefordítatlan maradt (p. 79—80); *szent bernárd idejéig* — előtte némi összefonás a kéziratban. Szent Bernát clairvaux-i apát (1090?—1153), vö. Mikes *ÖM II. 951 és IV. 734.*

326 *szent Cyprianus, ... de laps.* — *Tractatus de lapsis. többet imádkoztanak, és mind többet olvastanak.* — fr. „on prioit et on lisoit beaucoup plus.” (p. 81)

X. *Beszélgetés. Az ételről.* — „X. Repas.” (p. 81)

327 *jó hust nem enni, és bort nem inya, de fő képpen a aszszonyoknak. igen jovalották a bor nem italt,* — fr. „*Il est bon de ne point manger de chair et de ne point boire de vin.*” a kiadásban kurzivált passzushoz utalás a margón *Rom.XIV.21. Hier.ad Furiam. Clem. 2. Paedag.2.* (p. 82) „*C'étoit principalement aux femmes et aux jeunes gens que l'on recommandoit l'abstinence du vin, et...*” *Prud.hymn. ante cib.* (p. 82) *az apostolok Conciliuma szerént,* — fr. utalása *Act.XV.29.Min.Fol.* A bekezdés vége (p. 83) kissé össze van vonva a fordításban.

amint ezt tyáni apollonius példájából láttyuk, és aporphyrius írásiból, — fr. „comme il paroît par l'exemple d'Apollonius de Tyane, et par les écrits de Porphyre.” (p. 84) A római császárkorban prófétaként tisztelt tüanai Apollóniosz (I. sz.) püthagoreus volt; Porphüriosz (III. sz.) pedig az újplatonista Plotinosz tanítványa.

horacius, noha epicurianus volt, — fr. „Horace, tout Epicurien qu'il étoit,...” (p. 84) korábban más összefüggésben hivatkozott rá. *lib.I.sat. ...I ep.5.*

Epikurosz (i. e. 341–270), Athénből kisugárzó eszméi az itáliai művelt körökben is hódítottak az i. e. I. században; alább *svet. in aug. 76. s a végén svet. in vitell. c. 13.* Caius Suetonius Tranquillus (kb. 68–161) De vita Caesarumában tizenkét császár életrajzát írta meg; Aulus Vitellius (15–69) lakomáiról a levélíró Mikes is megemlékezik, 56., 104. lev. I. 537, 662.

328 *prandium* és *inkáb fölöstököm volt; mint sem ebéd, ami szokasunk szerént*, — fr. „Pour ce qu'ils appelloient *prandium*, c'étoit plûtôt un déjeuner, qu'un dîner à notre manière.” (p. 84)

A keresztények, ... — fr. utalás a bekezdés elején *Clem. Alex. paed. II. c. 1.* (p. 85) *Collatit*, — fr. utalásai *Gal. V. 21. Rom. XIII. 13. I. Pet. IV. 3.* (p. 85) *prudentius... Cathemerin*, 3. 4. — Prudentius (kb. 348–410) a legjelesebb korai keresztény költő, alább néhány versére, himnuszára utal a szerző.

plinius, ... plin. 12. ep. 5. és juvenalis — fr. a margón *Plin. III. epist. 5. Sat. XI.* (Juvenalhoz, p. 85) Caius Caecilius Plinius Secundus (i. sz. 61–kb. i. sz. 114) tízkönyvnyi levélgyűjteményéből. *de a keresztények* — fr. hozzá *Clem. II. Paedag. 4. et strom. 6. p. 659.* (p. 85) *az eretnekekel nem ettenek. se az excommunicusokal*, — „Ils ne mangeoient point avec les heretiques et les autres excommuniez, ni même avec les catacumenes; mais...” *I. Cor. V. 6. etc. Ibid. X. 27.* (p. 86) előtte néhány sor elmaradt a fordításban.

11 Beszélgetés A keresztények szemérmességel való magok viseléséről. — fr. „XI. Modestie et serieux des Chrétiens.” (p. 86)

329 *apud bar. an. 2.* — fr. a margón *an. 293.* és fölötté *Clem. Alex. II. Paedag. 3.* (p. 86)

amely a kényeséget ketsetgethette, — fr. „en un mot tout ce qui peut exciter l'amour sensuel et la volupté.” Mikes megrövidítette a részletes felsorolást, amelyhez a kiadás utalást is ad *Vopisc. Aurel. p. 224. D.* alatta *Clem. Alex. II. Paedag. c. 10. 11. 12. et III. C. 1. 2. 3. etc. Const. Apost. I. c. 3. et 29. V.* (p. 87) *tertull. de pall.* — Tertullianus, De palladio.

330 *tertull. de spect.* — De spectaculis; s alább újra a kiadásban *de spect. c. 21.* és fölötté *Cypr. ep. 1.* (p. 89) *a szent atyák. ezek ellen eleget irtanak, ...* — Mikes erősen összevonta a bekezdés végét, de a kiadás utalásait elhagyta; *Athenag. apol. p. 38.* alatta *August. VI. confess. c. 7.* alább *Clem. III. Paedag. II. Cypr. de oper. et elem. Ovid. de arte am. lib. 1. v. 89.* (p. 89–90)

A keresztények, ... — A bekezdés elején Fleury itt is halmozza a fordító által rendszerint elhagyott vagy mérsékelt, margót betöltő utalásokat *Clem. Paed. III. c. II. Apollon. ap. Euseb. lib. V. c. 18. Idem. II. Paedag. c. 6. 7. Iren. lib. IV. c. 47. Ambros. I. Off. 23. Const. Apost. V. c. 9.* (p. 90) *ami nem emberséges emberhez illendő*, — „et d'indigne d'honnêtes gens;” utána mintegy tíz sor összevonása (p. 90) a bekezdés végén.

prov. III. 34. — fr. itt is jóval több *Prov. III. 34. IX. 7. XII. 19. 20. etc. Chrysost. hom. 6. in Matth. Mor. Ephes. V. 4. et ibi Chrys. hom. 17. mor. v. S. Tho. 2. 2. q. 168. a. 2.* (p. 91) *amit agörögök eutrapétiának neveztek*, — „ce que les

Grecs nommoient eutrapelie, — s egy elmaradt sor — et dont Aristote avoit voulu faire une vertu.” (p. 91)

331 az *érzékenység béli gyönyörűségeket* — fr. „le plaisir sensible” alább „le plaisirs des sens” azt látjuk a közönséges nép között, hogy a mulatást nem keresi, hanem a munkát, és atest mindenkor jó egészséges erőben vagon. a mulatást pedig csak a gazdagok, és a henyélők keresik, hogy még is enyhíttessék ahenyélésben való magok meg unásukat. — fr. „On le voit par l'exemple des pauvres et de tout le peuple, qui travaille continuellement. Ce sont les riches et les gens de loisir, qui cherchent les divertissemens, pour diminuer l'ennui de leur oisiveté.” (p. 92—93) Ez a moralista témakör, a szegények és gazdagok életmódjának a munka révén történő szembeállítás, ismert a levélíró és fordító Mikes munkáiban, *ÖM* I. 64. lev. és jegyz. 569; s e kötetben, Fleury előbbi művének fordítása elején.

St Greg. naz. orat. 6. — Nazianzi (Nazianus) Szent Gergely (kb. 329—390) görög egyházatyja, konstantinápolyi püspök; teológiai beszédeket, költeményeket és leveleket írt. Mikes *ÖM* II. 950.

332 *szent pál*, — fr. utalása *Phil. III. 5. IV. 4. etc.* és a bekezdés közepén *Cypr. ad Demetrian.* (p. 94)

akézi munkájuk után, — fr. „du travail de leurs mains,” (p. 95).

ihon ez a gyönyörűsége és mulatása akeresztényeknek. — fr. is kurzív, „voilà les plaisirs, voilà les spectacles des Chrétiens.” (p. 96)

333 *12. Beszélgetés A házáságról.* — fr. „XII. Mariages.” (p. 96)

akiknek sok gyermekek volt. — fr. „Ceux qui se trouvoient chargez d'enfans ne faisoient point de difficulté de les exposer...” (p. 96) Ez már a következő bekezdés első mondata, amely az előző, kb. öt sorral megrövidített bekezdéshez tartozik a fordításban.

A szent justinus. és szent kelemen már említett munkáira vonatkozó utalásokkal ellátott idézetek a kiadásban kurzívak (p. 97); a fordításban következő rész erősen összevont. *azt ki ki tudgya. hogy mitsoda rendeletlen dolgot tselekedék magán origénes, a tisztaság meg tartásáért.* — „On sait jusques où Origene poussa le zele indiscret de la continence; et cet abus de sem mutiler devint si frequent, qu'il falut des canons pour le reprimer.” *Can. apost. 21. 22. Can. Nic. I.* (p. 97) Origenes „öncsönkítása” Mikes *Leveleiben* a különös és nem követendő példák közé tartozik, vö. *ÖM* I. 83. lev. és jegyz. 613.

tertul. de monog. — Tertullianus utolsó írásai közül való, *De Monogamia* (212—222 között). A kéziratban előtte az apostoli és a niceai kánonokra való utalás az előző bekezdés végéhez tartozik. *a sz. péter, és sz. philep példáit.* — Mikes inentől kb. tizenöt sornyi részt elhagyott a nyomtatott bekezdés (p. 98) végéről a szentatyáknak a házassággal kapcsolatos fejtegetéseiből.

334 *hogy a rossz életet el kerüllyék,* — fr. „pour prévenir la debauche.” (p. 99) utána elmaradt kb. két sor fordítása. *a két hazasulando személyek,* — „Les époux se donnoient la main, et...” előtte *Tertull. II. ad. ux. in. fi. alatta Clem. Alex. III.*

Paed. c.2. (p. 99) mivel a régieknél a gyűrű, petsét nyomo is volt egy szers mind. — „or chez les anciens les anneaux servoient de cachets.” (p. 100) valamint most is a törököknél. Mikes törökországi megfigyeléséből adódó bővítés.

...*alakadalom meg vagyon tiltva*, — fr. „d’où est restée la défense de célébrer les noces...” (p. 100) utána kb. négy sor fordítása elmaradt a fordításban. *tertullianus... a hivek közül ketten... egy mást fel gerjesztik*, — fr. csak ez az idézett rész kurzív (p. 100–101) *híveknek nem engedik vala meg apogányokal valo házasságot*, — „On ne permettoit pas aux fidelles de se marier avec les infidelles...” *I. Cor. VII.39.* (p. 101) *hier. ad salvin. in fine.* — Szent Hieronimus, Jeromos, Hieronimus Sophronius Eusebius (kb. 331–420) latin egyházatya, munkái, levelei polemikus tárgyúak. Mikes ÖM II. 943.

335 *13 Beszélgetés A keresztények egyeségéről.* — fr. „XIII. Union des Chrétiens.” (p. 101)

hogy pediglen... — fr. hozzá *Act. XIX. 32.* (p. 102) *mindenik városban tehát...* — „Les Chrétiens de chaque ville faisoient donc un corp et...” előtt mintegy tíz sor fordítása elmaradt a kéziratban. *és gyakorta irtanak egy másnak*, — „et entreteoient un commerce frequent de lettres...” (p. 104)

336 *annyi sok féle nép közöt*, — fr. „dans cette grande diversité de peuples...” *Bardes. ap. Eus. VI. praep. c. 8. Euseb. I. praepar. c. 4.* (p. 104)

14 *Beszélgetés A gyülekezetről, aliturgiáról.* — fr. „XIV. Assemblées. Liturgie.” (p. 105)

dies solis, — fr. „le jour du soleil,” utalás e sorokhoz *Justin. 2. Apol. in fi. alatta Orig. in Ex. hom. 7. in Isa. hom. 5.* (p. 105) *az ebédlő házat* — „une de ces salles à manger,” *font valo házak* — „qui étoient au haut des maisons.” *ahonnét le esék az iffiu eutyclus*, — „Tell étoit le cenacle d’où tomba le jeune Eutyclus que S. Paul ressuscita. Il étoit à un troisième étage,...” *Act. XX. 7. etc.* (p. 105) háromemeletes házban volt.

337 *a Cryptakban. az az, aföld alatt valo pintzékben*, — fr. „dans des cryptes ou caves souterraines hors les villes: comme les Catacombes que l’on voit encore à Rome, et...” v. *Baron. an 57. n. 99.* (p. 106) némi rövidítéssel. *gordianus... gallianus tsászár*, — III. Gordianus (238–244) és Gallianus (260–268); *egy kevés idővel az elöt. hogy diocletianus...* — „Un peu temps avant la persecution de Diocletien...” (p. 107) előtte kb. tizenöt sornyi szöveg (p. 106–107) fordítása elmaradt.

dominicum Collecta, — fr. ez a margón (p. 107) van.

ezeket írásban találljuk az első időkben, — „Voici ce que nous en trouvons écrit dès les premiers temps.” (p. 108)

338 *st. just. 2. apol. in fin.* — fr. a kiadásban ez a bekezdés elejénél van a margón (p. 108), s *az ament*, mellett *Cypr. ep. 63.* áll (p. 109); *orig. in rom. 16. lib. 10.* — Origenész idézett homiliái, vö. alább is.

azután az áldozathoz kezdvén... — fr. „Il commençoit alors l’action du

sacrifice,...” *S. Cypr. de orat.* (p. 109) ...*hogy leg kisseb morsalék le ne esnék.* — „...qu’il n’en tombât la moindre partie.” s a mondat elejéhez utalás *Orig. in Exod. hom. 13.* (p. 110) Az utolsó mondat előtt kb. három sor fordítása elmaradt a kéziratban.

tertul. 1. ad uxor. C. 5. — fr. alatta még egy többször említett forrásmunka *Clem. I. Strom. p. 271. c.* (p. 110)

339 *15. Beszélgetés Hogy mitsoda titkokban tartották atitkokot.* — fr. „XV. Secret des mysteres.” (p. 111)

az üdvezítő szavaira, — fr. hozzá *Math. VII. 6.* (p. 111) *hogy ótt mit tsinálnak,* — „mais on n’osoit même leur raconter ce qui s’y passoit...” *Orig. in Jos. hom. 4.* (p. 112)

az új testámentumban. — fr. „rompre le pain.” *Act. II. 42. 46. Id. XX. 7. 11.* (p. 112)

340 *a pogányok... sok titkos Ceremoniák valának,* — fr. „ils en faisoient autant pour leurs ceremonies profanes.” (p. 113) utána elmaradt kb. ötsornyi ilyen felsorolás fordítása; alább *herodotes* előtt is; *hérodotes... annak tudom az okát, de nem merem meg mondani.* — „J’en sai bien la raison, mais je n’ose pas la dire.” (p. 113) Hérodotosz (i. e. V. sz.) a „történetírás atyja”

16. *Beszélgetés A keresztények ellen valo káromlásrol.* — fr. „XVI. Calomnies contre les Chrétiens.” (p. 113)

valamint a Cérés Ceremoniái, és a bacchusnak valo áldozatok, — fr. „comme dans les ceremonies de Cérés et de Cybele; et dans ces sacrifices de Bacchus, qui furent défendus par ordre du senat l’an de Rome 568.” *S. Clem. Alex. pro. trépt.* alatta *Liv. LIX. C. 9. Greg. Naz. Orat. 33. p. 532. c.* (p. 114) Mikes által kissé megrövidítve. *epiph. heres. 26. et 27. Iren. lib. 1. C. 24.* — fr. még fölötte a margón *Castor. ap. Euseb. IV. hist. c. 7. v. Baron. an. 120. n. 22. etc.* (p. 114) s a bekezdés végéhez is *Eus. V. hist. C. 1. Justin. I. Apol. p. 50. c.* előbből ismert utalások. Szent Epiphanius (?–403) ciprusi metropolita (Epiphano di Salamina) polemikus iratai; *adversus omnes haereses, libri III, 7 tom (375–377 között).*

341 *és ugyan valósággal kellett arrol irni.* — fr. „et on étoit réduit à s’en justifier serieusement.” *Tert. Apol. c. 7. 8. 9.* alatta még *Orig. cont. Col. VI. p. 293.* (p. 115) Ezek részben a bekezdés végéről elhagyott kb. hatsornyi folytatásra is utalnak.

Clem. paedag. — fr. fölötte még *Const. Apost. V. 6. 9.* alatta *Aug. in Ps. 98. n. 5. Serm. 7. in App. Ambrose. Baron. in Martyrol. I. Jan.* (p. 116–117)

342 *ezt roszra magyarázák.* — fr. „...étoient interpretez en movaise part;” *Tertull. Apolog. c. 39.* s alább *Poud. hymn. in S. Laur.* (p. 118) *nap keletről jövének.* — „car la plûpart de ces imposteurs venoient d’orient.” (p. 119) előtte erősen összevont e bekezdés vége a fordításban.

343 *suetonius, és tacitus,* — műveire már előbb is hivatkozott; a fordításban kurzívált sorok a kiadásban az utalásokkal együtt a margón vannak, de nem

kurzívak; a nekik megfelelő francia szöveg viszont a nyomtatásban kurzív (p. 120–121); *tiberius Császár* — I. Tiberius (i. e. 42–i. sz. 37).

17 *Beszélgetés Hogy még miket mondtak a keresztényekről.* — fr. „XVII. Autres reproches.” (p. 121)

344 *egy sidó azt el hihetné, de én nem, monda horatius...* — fr. „Un Juif le pourroit croire, dit Horace parlant d'un prodige, mais non pas moi.” Latin megfelelője a margón (p. 122). Horatius Szatíraira előbb is hivatkozott. *aleg nagyobb vetekedések atöb sidokal.*, — „et que leur principale dispute contre les autres Juifs, étoit...” *Act. XXV.19.* és alább *Act. XXVIII.22.* (p. 122)

agyermekeket, és az aszszonyokat. — fr. „les femmes et le petit peuple: parce qu'ils...” *Orig.in Cels.lib. 3.p.* (p. 123) *St aug.de vera relig.init.* — Szent Ágoston, *De vera religione c.* traktatusa a 388–391 években a manicheusok ellen írt polemikus könyve. *avalentinianusok, és a több eretnekek...* — „les réveries des Valentiens, et de tous ces visionnaires que S.Irenée a combatus...” *Orig.cont.Cel.* (p. 123)

345 *euseb. praepar.1. Cap.2.* — Eusebius, Sophronius, *De praeparatione evangelica, libri V,* apologetikus szentírásmagyarázat. *és a sidok fabuláihoz hajlani,*? fr. „et vous interesser à soutenir les fables Judaïques?” (p. 124)

...hogy az emberi nemzetet job rendre hozák,... — fr. „prétendant reformer le genre humain;” az itt elhagyott három sorból kiderül, kikre gondolt a szerző („comme Apollonius de Tyane, Musonius, Damis, Epictete”) v. *Baron.an.75.n.6.* (p. 124)

a pyrrhonianusok, — fr. „Le nombre des Pyrrhoniens étoit grand.” Minuc. Felix.” (p. 125) A hellenizmus filozófiai irányzatainak egyike Pürrhón (kb. i. e. 365–275) megismerést tagadó szkepticizmusából táplálkozott.

346 *az epicurianusok* — fr. „Les Epicuriens...” *Assisto divinis. Horat.* (p. 126) a kiadás margóján; előtte kb. nyolc sor elmaradt ezek további jellemzéséről (p. 126). Epikurosra vö. előbb. *ti. liv libr. 29.* — fr. *Tit.Liv. lib.29.* a margón (p. 127) előbb is hivatkozott már Livius 3. és 12. könyvére. *szent ágoston. de Civitate Dei* — „son grand ouvrage de la cité de Dieu,...” (p. 128) az Isten városáról szóló ágostoni írás az első vallási alapelveken készült történetfilozófiai mű (410 után).

az olyan kardosokat. kik... — fr. „des gladiateurs volontaires,...” *Tertull.apol. c. 50.* (p. 128) *...hogy egy emberséges ember, magát meg ölte,* — „On voyoit tous les jours les plus honnêtes gens se tuer eux — même pour le moindre déplaisir: et il y avoit des philosophes...” kb. ötsornyi folytatás (p. 128) elmaradt a fordításban.

347 *azt fogják nekünk mondani,*... — fr. „On nous dira, dit S. Justin, Tuez-vous...” a kiadásban az idézet kurzív; alább is *ah! nyomorultak,* — „Ah miserables! si...” (p. 129) *Tertul. ad scap. C. ult.* — Tertullianus, *Ad Scapulam,* Afrika keresztényüldöző helytartójához.

bolond hagymázban lévőket, — fr. „des foux mélancoliques,” (p. 129) *egy ilyen, igen emberséges ember, kár hogy keresztény,* — „Un tel est un honnête

homme, c'est dommage qu'il est Chrétien." a kiadásban kurzív; Bonus vir, C. Sejus,... pedig a margón (p. 129). NySz Hagymáz (hagymás betegség); MTSz I. 778: Hagymáz (betegség); EMSzT IV. hagymáz 1. tízfusz.

18. *Beszélgetés. Az Itéletek formájáról, akinokrol.* — fr. „XVIII. Forme des Jugemens. Supplices.” (p. 130)

Azt nem kell tsudálni, hogy ha... de talám valaki azon tsudálkozhatik., hogy... — fr. változatosabb „Il n'est pas merveilleux que... mais peut-être quelqu'un s'étonnera que...” (p. 130)

348 *atörvénykező hely...* — fr. „Le magistrat étoit sous une galerie converté,...” *Cic. IV. Verr. 6. 40.* (p. 131) *akik mind bárdot, mint tsomo veszöt hordoznak vala...* — „des lecteurs portant les haches et les faisceaux de verges, et...” *aromai birok,* — „les magistrats Romains...” *L. 6. §. 2. ff. de poen. 1. 9. §. 11. 1. 10. 1. 28. etc. ibid.* (p. 131) *...tüzes vasal.* — „avec des fers rouges ou des flambeaux.” s folytatólag csaknem húszsornyi rész a nyilvános kínzásról a bekezdés végéig (p. 131—132), amely a fordításban elmaradt.

349 *egy kies helyen lévő ágyra* — fr. „sur un lit dans un lieu délicieux, pour être tenté par une femme impudique.” *egy szemtelen aszszonyt* — írja Mikes: *és az aszszony szeme közti pökte,* — „à qui il cracha sa langue au visage.” (p. 133) *st hier. init. vitae st paul.* — Hieronymus szentekről írt (Thebai Pál, Hilarion, Malchus) életrajzaival meghonosította a legendaírást.

19 *Beszélgetés. Az üldöztetésekröl.* — fr. „XIX. Persecutions.” (p. 133) Efölött állt a kéziratban: *Második Rész* — de a szövegkiadásban a helyére, a 4. *Beszélgetés.* elé került.

apüspökök... — fr. „Les évêques s'en donnoient avis, et...” *v. Cyp. ep. 15. etc.* (p. 134) *akristus* — *Matth. X. 23.* (p. 134) *pénzen meg váltották magokat,* — „D'autres se rachetoient de la persecution par de l'argent,...” *v. Can. 12. Petri. Alex. IV. 1. Conc.* (p. 134) *libellatici.* — fr. a margón; a szövegben „libellatiques,” (p. 135).

350 *orig in Cels. 8:* — fr. fölötte még a margón *Conc. Elib. c. 60.* (p. 135) *tertul. in scorp. C. 1.* — Tertullianus, De fuga in persecutione és scorpice c., a vértanúság gnosztikus elvetése elleni írása.

352 *az isteneknek* — „aux faux dieux” *v. Can. 14. Petri Alex. 10. 1. Conc. p. 967.* (p. 137) *nem a fertezeti meg az embert...* — fr. kurzív és utalás *Acta SS. Tharaci Probi et Andron. Matth. XV. 11. 18.* (p. 138) *szent basilus...* *hom. 18.* Basilios (Baszileiosz), Nagy Szent Vazul (329 v. 330—379) kisázsiai püspök homiliái. Mikes *ÖM II. 943. ezt scorpionak nevezték,* — fr. „ou de foüets garnis de pointes de fer nommez scorpions, ou.” (p. 138)

353 20 *Beszélgetés. A martyrok tselekedetiröl.* — fr. „XX. Actes des martyrs.” (p. 139)

anotáriusok, — fr. „des greffiers,” (p. 139) a. m. törvényszéki írkok; a

bekezdés végén kb. három sor fordítása elmaradt. *szent kelemen. pápa, romában*, — fr. a margón *Lib. Pontif. in Clem.* (p. 140) Clemens Romanus (I. sz.) episztolák és homiliák szerzője. *szent Cyprianus*, — fr. *Cypr. ep. 36.* (p. 140) *st greg. lib. VII. epist ad eulog. szent gergely pápa* — fr. a margón ...*epist. 29. ad Eulog.* (p. 140) Nagy Szent Gergely pápa (590—604) episztoláiból Mikes ÖM II. 951, 959. *a martyrologiumok*. — fr. utána folytatólag még hét lefordítatlan sor a kiadásban. (p. 141).

leg inkább — „souvent” *leg inkább* — „surtout” *leg inkább* — „particulierement” (p. 141) *leg inkább*... Mikesnél ritkán fordul elő ilyen egyhangúság a szóhasználatban.

354 *st felic tibur.* — fr. a margón *Acta Cirtens. an. 303. Acta S. Felic. Tibur.* (p. 141)

senkit nem neveztenek. — fr. „Ils ne nommoient jamais personne: mais...” *Acta marty. Abitiin. Acta SS. Agapes. etc.* (p. 142)

21 *Beszélgetés A tömlőztről.* — fr. „XXI. Prisons.” (p. 142)

v. paulin. nat. 4. st. felic. — fr. „alatta a margón *Prud. Peristeph. 4. de S. Vincent. et al.* (p. 143) Szent Paulinus (353?—431) de Bordeaux, Nola püspöke szerzeménye. *st Cypr. epist. 22.* — fr. a margón *Epist Luciani ap. Cypr. ep. 22. Acta marty. Abit.* és kissé alább a kéziratban is jelzett *Acta SS. Perpet. et Felicit.* (p. 143)

355 *ahivek közül, még mások is...* — fr. „Les autres fidelles...” *Acta SS. Perpetuae, etc.* (p. 144) *az őrzőket, és a tömlőcztartokat* — „les gardes et les geoliers.” *a tömlőcz ajtajánál* — „aux portes des prisons” (p. 145)

356 *philost. III. hist. c. 13.* — Philosztratosz (II—III. sz.) szofista és görög historikus.

22. *Beszélgetés. A reliquiákról* — fr. „XXII. Soin des Reliques.” (p. 146)

a hivek pedig seregel mentenek oda, — „Les fidelles accouroient en foule, pour...” (p. 147) *ap. Euseb. IV. hist. 15.* — fr. alatta a margón *Martyrol. 18. Janu.* (p. 147) *és bátorítának.* — a fordításban elmaradt egy ilyen példa kb. háromsornyi folytatásban (p. 147) a bekezdés végéről.

357 *st bonifac. an.* — fr. a margón *v. Act. SS. Tharaci, etc. S. Bonifac. an.* (p. 148) *az ő reliquiáit.* — fr. hozzá *Hier. de scrip. Chrysost. de Ign.* (p. 149)

lészen minékünk arra gondunk, — fr. „Nous y donnerons bon ordre.” (p. 149)

23 *Beszélgetés. A Confessorokrol. vagy a vallás tévökröl.* — fr. „XXIII. Confesseurs.” (p. 150)

inscripti. — fr. a margón is utalás *Cypr. epist. 77.* (p. 151)

359 *Mind azokat., akik...* — fr. „Tous ceux qui...” *Const. Apost. V. c. 1.3.* (p. 151) a kiadásban folytatódó szöveg, amelyet Mikes új bekezdésbe tett; a végéhez is van utalás a nyomtatásban *Cypr. epist. 38. 40.* (p. 151)

24. *Beszélgetés Az ExCommunicátióról. vagy a gyülekezetből való ki rekesztésről.* — fr. „XXIV. Excommunication.” (p. 152)

lapsi, az az meg esteknek, — fr. „lapsi, c'est-à dire, tombez;” *mint a mirigyés embereket,* — „comme des gens frapez d'un mal contagieux.” (p. 152)

360 25 *Beszélgetés A penitentzia tartásról.* — fr. „XXV. Penitence.” (p.153)

st leo. epist. 136. al.80. — fr. fölötte a margón *Orig. hom. 2. in ps. 38. Socr. V. hist.c.19.* (p. 154)

st. aug. serm. 57. de temp — fr. fölötte a margón *Cyp.ad Anton. p. 146. alatta Conc.Arans. I.c.3. Carth. IV.can.76.86.* (p. 154) Szent Ágoston, *Sermones, De tempore,* az egyházi év különböző ünnepköreiről szóló beszédek. *Mikes ÖMIV. 736. st leo. epist. 80. et 92. ad rustic. C.2. — Epistola ad rusticum.*

prosper. II. Contempla. C. 7. — Tiro Prosper Aquitaniából (V. sz.) Augustinus egyik jeles tanítványa.

361 *szent basilus,... epist.3.Can.ad...* — Itt episztoláira, előbb homiliára hivatkozott.

sozom. VII.hist. C.16. lib.1.sacra rom.eccles.n.16. — Sozomenasz görög egyházi történész (V. sz.) kilenc könyvből álló történeti munkája a 325–439 időszak összefoglalása. *tertul.de paenit. C.II. de pudic.c.13.* — fr. a margón alatta *V Moeurs Isr. XVIII. Chrysost. de compunct. to.6.p. 150.* (p. 156) Tertullianus két írása: *De poenitentia* és *De pudicitia.*

362 *szükség nélkül, tsak épen...* — „Ils ne sortoient que...” *Ambr.I. paen.c.16. poenit.Rom. tit. 1. c. 11.* (p. 157) *Conc. ancyr.* — fr. fölötte is *S.Elig.hom.8.* (p. 157) A fordításban két sor elmaradt a bekezdés végéről (p. 158).

append. ad epist. st. greg. thaum. 6.1. — fr. fölötte a margón *S.Basil.can.56.* és alább *Ambros.de poenit.I.c.7.15. II.c. 7.10.* (p. 158)

363 *Const apost. libr.2.61.* — fr. fölötte a margón *S.Basil. ibid. 84.85.* (p. 159) *st.ambr. in ps.37. et 3. epist.19.* — fr. fölötte *Chrysost.2. Sacerd. init.* (p. 160) *st. ambr.II. penit. ep.9.* Szent Ambrus, *Enarrationes in Psalmos; tractatus De poenitentia.*

365 *ordo rom.n. 1. libr 1. sacram.rom. eccl n.38.* — *Ordo Romanus I.n.Libr.1. Sacrament. S.Gregor; etc.* (VI. sz.) Szent Gergely pápa idejére esik a *Liber regulae pastoralis* (591) is. *nagy Ceremoniával.* — fr. utalása *S.Elig.hom. 7.8 et 11.* (p. 162) némi összevonás a fordításban; *kétség nélkül, valának...* — „Il y a eu sans doute beaucoup de diversité dans ces ceremonies exterieures,...” *szent ágoston: ... serm. 34. de divers.* — *De diversis ... c. sermója.*

366 *st.aug.ep. 54.ad maced. C.7.* — fr. alatta a margón *Pastor. mund. 4.n.3. Clem. 2. Strom. p. 385.* (p. 164)

367 *mivel ha másal vádolták volna,...* — fr. „S'ils sont accusez d'autre chose, ajoûte-il, ils ne font plus Chrétiens...” (p. 166) kurzív a bekezdés végéig. *apolog. C.4.5.* — fr. fölötte a margón *De praescript. c. 41.42.* (p. 165)

26 *Beszélgetés. Ascetae, a barátokról. és a szüzekről.* — fr. „XXVI. Ascetes. Vierges.” (p. 166)

1 cor. 9.26. — fr. fölötté a margón még *1. Tim. 4.7.* (p. 166) igen különösön éltenek, — „ils vivoient en grande retraite,” *origénes... in numer. hom. 25.* — fr. fölötté is *Euseb. hist. 6.c. 3. id. praepar.* (p. 167)

367 *Sokan valának aleányok közül is,...* — fr. „Il y avoit un grand nombre de filles qui...” Mikes összevonás és kb. hat sor (p. 167) elhagyása után új bekezdést kezdett a szüzekről. *és a hoszu trécseléseket keresék, kik aszépen valo szóllást szerették,...* — „faire de grandes conversations, parler agreablement, et montrer leur bel esprit;” *akik kényesen jártanak,* — „et marcher d'un air affecté.” *Cypr. de hab. virgo.* — Cyprianus, *De habitu virginum* c. könyvében a szüzeknek ad erkölcsi oktatást. Mikes *ÖM IV. 755.*

ót is különös helyek volt, — „où elles avoient leur place séparée du reste des femmes.” *Ambros. ad. virg. laps.c.6.* (p. 168)

27 *Beszélgetés Az özvegyekről, diáconisákról.* — fr. „XXVII. Veuves. Diaconisses.” (p. 169)

noha anyira el nem zárták magokat,... — fr. „Mais elles n'étoient pas si enfermées,...” *v. Hier. in epist. Paulae.* (p. 169) előtte két sor elmaradt a fordításban; *atöbb keresztény aszonyok is...* — „Toutes les femmes Chrétiennes veuves ou mariées s'y employoient fort, et...” *Tertull. II. ad. ux. c.4.* alatta *Id.2. de cult. fem. c.11.* (p. 169) előtte és utána is kisebb elhagyások a kiadáshoz viszonyítva; *a diaconisákokot.* — fr. *1. Tim. V.9.* (p. 169)

369 *Conc. nicaeae. C.17. Conc. Calched. C. 15.* alább *Calced.* — fr. fölötté a margón *Const. Apost. VI. c.17. VIII. c.19. Tertull. de vel. virg. c.9.* (p. 170) *A nicaeai (325) és a calcedoniai (451) zsinat.*

Const. apost. — fr. kissé alább *Epiph. haer. 79. n.3.* (p. 170) a bekezdés végéig itt is vannak összevonások a fordításban.

arra igen kelleket vigyázni,... — fr. „Il falloit prendre garde que...” *Can. Apost. 3. c.5.6.7.* (p. 171) *és hogy valamely meséket, haszontalanságokat ne tanítsanak.* — „ou ne semassent des erreurs et des fables: qu'elles ne...” (p. 172) utána kb. tizenkét hasonló tartalmú sor fordítása elmaradt.

369 28. *Beszélgetés. A szegényekre valo gondviselésről.* — fr. „XXVIII. Soin des pauvres.” (p. 172)

A bekezdés elejéhez ismétlődő utalás a kiadás margóján *Const. Apost. lib.2. c.4. et lib. 4.c. 1.2. etc.* (p. 172) *dolog tehető koldusok* — fr. „mandians valides.” *Colonatu...* — ez a kiadás margóján (p. 173).

act. ss. perpe. et felic. — fr. fölötté is *Const. Apost. IV. c.1.2.* s még előbb *Peristeph. 11.* (p. 173)

371 *st. just. 1 apol. tertull. apol. C.39* — fr. még egy utalás fölöttük *v. Baron. an. 44. n. 68. etc.* (p. 174)

tizen ött száz — fr. „quinze cens” (p. 175) *euseb. IV. hist. C.23.* — fr. fölötté

még *Epist. Dion. Corinth. ap.* (p. 175) *mind inkább ingo bingo jóvakból állot, ...* — „Ces biens communs des eglises pendant les trois premiers siècles ne consistoient guere qu'en meubles, en provisions de bouche, en habits, en argent comptant, qui...” v. *Acta Colon. Cirtens.an. 304.* (p. 175)

372 *vala földi jóságga.* — fr. „Les eglises avoient des immeubles...” előtte a margón *Gen. Apost. 3.4.* (p. 176) *Constantinus,* — I. vagy Nagy Konstantin (306–337) császár 313. évi milanói rendeletével elismerte a katolikus vallást, és véget vetett a vallásüldözésnek. *ap. lact de mort. persec. 45.* — Lactantius, Lucius Coelius Firmianus (III–IV. sz.), *De mortibus persecutorum.*

a diaconusok — fr. utalásai e sorokhoz *Prud. Peri Steph. hymn. 2.* alább v. *Baron.an. 34.n. 227.* (p. 176) *Const. apost II. C. 51.* — a kiadás margóján előbb még kétszer *Const. Ap. III. c. 19.* és *II. c. 28.* (p. 177)

373 29 *Beszélgetés A szállás adásrol.* — fr. „XXIX. Hospitalité.” (p. 178)

A bekezdés elejéhez utalás a kiadásban v. *de Thomassin. Tesser. hospital.* (p. 178)

...*örömet bé fogadták,* — fr. „on le recevoit à bras ouverts;” v. *prior. de litt Canon.* — és a kiadásban még fölötté v. *Baron.an. 142.n. 7.* (p. 179) *a püspök szabad levele nélkül.* — „sans les dimissoires de leur évêque.” S folytatólag még kb. hat sor a „lettres de recommandation”-ról a bekezdés végéig (p. 179–180), ami a fordításban elmaradt.

374 *I tim. 5. 10.* — fr. kissé följobb is *Moeurs Isr. X. p. 168.* (p. 180) utalás Fleury saját előző művére. *szent anicetus pápa... ahires szent albánus. és szent pacomus,* — fr. utalás hozzá *Martyr. 22. Jun. Id. 11. Dec.* és *Vie de S. Pacome. c. 4.* (p. 181) Szent Anicetus pápa (157–168).

30 *Beszélgetés A Betegekről.* — fr. „XXX. Malades.” (p. 181)

375 *az Évangélium* — fr. utalása *Matth. XXV. 36.* (p. 182) *válériánus Császár* — Valerianus (253–258). *a martyrok koporsójok előtt* — „devant les sepulchres des martyrs.” a szentelt olajhoz utalás v. *Baron.an. 63.n. 16.* (p. 182) Mikes kissé összevonta a bekezdés vége előtti sorokat.

amit apoéták mondtak, — fr. „ce que les poètes racontent...” a kéziratban kurzivált szövegek és az utalások a kiadásban a margón (p. 183) *Cic. tusc. quaest lib. I.n. 6.* — Cicero, *Tusculanae questiones* v. *Tusculanae disputationes. I cor. 15. 32.* — fr. fölötté *Isa XXIII. 13.* (p. 183) a hozzá tartozó passzus a kiadásban kurzív. *Cypr. de mortal. et in demetr.* — Cyprianus, *De mortalitate,* vö. Mikes *ÖM IV. 735.*

376 *dormivit Cum patribus suis.* — fr. ez a margón, s alatta utalás *3. Reg. II. 10. XI. 43. XIV. 20. etc.* (p. 184)

376 31 *Beszélgetés A temetésről.* — fr. „XXXI. Sepultures.” (p. 184)

377 *ezt nevezik a mi nyelvünkön tornak.* — Mikes megjegyzése.

fossores, laborantes. — fr. ez a margón; „fossoyeurs ou travailleurs;”

numismákat, — „des medailles,” *apogányok* — fr. hozzá a margón v. *Thomass.disc.p.2. lib.3. c. 13.14.* (p. 186)

Catacombések, longae fornices... — Mikes máshonnan idevett magyarázata. *vak ablakok, vagy is almáriumok vannak mélyen ki vagva,*... — fr. „on trouve de longues ruës, qui des deux côtez ont deux ou trois rangs de niches profondes où les corps étoient posez; car on les en a tirez pour la plûpart.” *vagyon olyan nagy mint egy hostát*, — „est comme un grand faux-bourg sous terre,” előtte elmaradt öt-hat sor a márvány síremlékekről (p. 187) „et quelques-uns ont deux ou trois étages en profondeur.” (p. 188) Mikes itt az „étages”-t úgy fordítja, hogy *kétt vagy három sorjában vannak le ásva, a földbe*, vö. előbb *fent valo házak* — „qui étoient au haut des maisons”.

378 *az elmult saeculumnak a vége felé akadtanak reájok*, — fr. „et n'ont esté decouverts que depuis la fin du siecle passé.” Fleury nyomán Mikes XVI. század végi földtárasra utal. *arenaria... areae* — fr. a margón „Arenaria.” alatta „Arae.” (p. 188) bevételük a fordított szövegbe kissé zavaró a mikesi központozás miatt.

thomass.disc.p.1. libr. 1.c.55.n. 11. — fr. még alább *Const. ap.6. c.ult.* (p. 188) Louis Thomassin (1619—1695) oratorianus, Ancienne et nouvelle discipline de l'Eglise touchant les bénéfiques et les bénéficiers (1678—1679).

32 *Beszélgetés A püspökökről. és más egy háziakrol* — fr. „XXXII. Évèques. Clergé.” (p. 189)

Hogy egészen el végezem az első időkről valo beszédemet,... — fr. „Pour achever le tableau de ce premier temps, il faut encore dire un mot...” (p. 189) A szerzői fordulat azt jelzi, hogy lassan vége a második résznek. *vetekedvén apogányokal*, — „disputant avec les Payens”, (p. 189).

379 *alexander severus Császár,*... *lamprid.in. alex.* Alexandre Sévère Alexandre (222—235) „Szigoru Sándor”.

A püspökséget... — Mikes új bekezdése; *ötet magát is ugy hagyák mint holtat.* — „...avoit été lui-même laissé pour mort.” (p. 190)

380 *gregor.tur.X.hist. C.3.* — Grégoire de Tours, Saint Gregorius v. Georgius, tours-i püspök (538—593?4) a francia történetírás atyja. *Historia Francorum* en X livres első könyve egyetemes egyháztörténeti érdekű.

minek előtte a püspököt fel szentelték, — fr. „Les ordinations étoient toujours précédées d'un jeûne, et accompagnées de prieres.” v. *Baron. an. 44.n. 74.* (p. 192) *püspököt tettenek.* — a kiadásban itt utalás *Conc. Elib. c. 24.* (p. 192) *holtig valo maradásra* — „pour le reste de leur vie:” (p. 193).

381 *meg feddették volna, mint valamely lopásrol.* — fr. „en eût esté repris comme d'une espece de larcin.” (p. 193) *ollyan tiszteletesek* — „si venerables,” *el nem szenvedték volna*, — „ne l'eussent pas souffert” (p. 194).

382 *meg ért, idős korokig?* — fr. „des hommes qui eussent gardé la continence jusques à un âge meur?” (p. 195) *Can.apost.6.* — a kiadásban még fölötté *Epit.decret.Siricij. ad Himer.c.7.* (p. 196) *Presbyterae. Episcopae.* alább a margón.

Conc. anthioch. II.an. 270. — fr. még alatta *Euseb.7. hist.cap.10.* (p. 196) Subintroductae. Agapetae. is a margón. *hogy a kettőnek egy ágya volt.* — „jusques à n'avoir qu'un même lit.” (p. 196)

383 *in eos...* — fr. a margón, nem a szövegben (p. 197) *Conc.nic. Can.3.* — fölötté még *v.Thom.p.1. I. I.c. 49.n.9.* (p. 198) *st hier.in vigilant C.1.* — Hieronimus, *Contra Vigilantium* polemikus könyve. *ez a szokás mondgya, nem egyezik meg a rendel,...* — „*Cet usage, ajoutez-t-il, n'est pas conforme à la regle, mais...*” (p. 199) kurzív.

385 *A püspökök, és...igen szegényül éltenek,...* — fr. „Tous les clercs jusques aux évêques, vivoient pauvrement, ou du moins simplement, comme des gens du commun;” (p. 200) *prémondáját,* — fr. „et chacun recevoit, par mois ou par semaine, une certaine distribution...” (p. 200) *a prémondájok is nagyobb volt.* — „Car les portions... étoient plus grandes...” (p. 201) *MTsz II. 214: Prémonda, prémonda (prémonda Háromszék) három jelölt jelentése (járandóság, útravaló, díj v. jutalom) közül az első értelemben használta Mikes.*

386 *szent Pál* — fr. a margón *1.Cor.VI. fölötté Const. Apost. II.c.45.46.etc.* (p. 202) *...kik magokat meg nem jobbittyák,* — „...comme pecheurs impenitens et incorrigibles.” (p. 202) a mondat befejező része egészen más szerkesztésben. *hetfűn* — „le lundi” Mikes székeleyes szóhasználata.

A püspöknek tellyes hatalma vala. — fr. „Il avoit la souveraine disposition de tout le tresor de l'église, et on ne craignoit pas qu'il en abusât.” *Const.Apost.H.c. 24.25. alább XLI.* (p. 203) *azt írják szent polycárpus felől.* — fr. „On remarque de S.Polycarpe que...” *Epist. Eccl. Smyrn.* (p. 203)

387 *Chrysost. sacer. lib.2.* — fr. kissé följobb a margón *Const. Apost. VIII. c.1.* (p.204) *De sacerdotio c. traktatus Chrysostomus egyik legszebb dialógusa.*

33. *Beszélgetés. A keresztények békeséges türesekrol.* — fr. „XXXIII. Patience des Chrétiens.” (p. 204)

ha valamely pogány meg szeretet egy keresztény leányt. — fr. „si-tôt qu'un Payen étoit amoureux d'une fille Chrétienne, il pouvoit...” *Pallad.hist.Laus. c.3.* (p. 205) az 1720-as kiadásban *Pallard...* Mikesnél is *pallard hist.laus. C.3.* Palladius, *Rutilius Taurus Aemilianus* római író (IV. sz.).

388 *hogy a keresztényeket, szabadon huzák,vonnyák.* — fr. „que les Chrétiens sont pillez et volez impunément, et de nuit et en plein jour, sous pretexte de...” (p. 206) *és belölkök komédiát tsinálni,* — „...de les jouër en plein théâtre.” *apogányok Cérémoniáit.* — előtte (p. 206) kimaradt kb. három sor; a kiadás margóján *Tertull. ad.martyr. c.2. s a bekezdés végéhez Clem.6.strom.p. 655.1. Orig. in Cels. init.* (p. 207)

389 *azt igen kerülték, hogy...* fr. „Ils avoient grand soin de ne rien faire...” *Cypr.epist.5.36. alatta Rom.XII.18. és 1.Pet.11.15.* (p. 207) *romaiak.görögök,* — fr. a margón *Tertull.apol.c.42. Aug.cont.Faust.XX.c.ult.* (p. 208)

szent Ignátz — fr. idézete kurzív, s nem új bekezdés; az alábbi példákhoz a kiadás margóján *Acta S. Cypr. Acta S. Max.Martyr 7. Sept. de S. Eupsychio.* (p.

209) *egy pál nevű martyr*, — előtte kb. hat sor elmaradt egy másik régi mártírról (p. 209); *az adot, örömei meg fizették*. — „ils payoient les tributs non-seulement sans resistance, mais sans murmure; et...” *Tertull.apol. c. 42.* (p. 210) a bekezdés végén összevonás, két sor elhagyásával.

390 *nérónak. domitiánusnak, Commodusnak. Caracallának*,... Domitianus (81—96), Vespasianus császár fia; Marcus Aelius Aurelius Antoninus Commodus (180—122), Marcus Aurelius fia; Marcus Aurelius Antoninus Bassianus Caracalla (211—217) VII. Severus császár fia.

egy egész légyio. — *act.st. mauric.* — fr. „et l'on vit des legions entieres, comme celles de S.Maurice,...” *Acta S. Mauric.ex.S.Eucher.* (p. 211) már említett példa; *ádriánus császár* — Adrianus v. Hadrianus császár (117—138) Trajanus cs. fogadott fia és utóda. *v.Eus.IV. hist. 3.25.* — a kissé összevont bekezdéshez a kiadásban még két utalás kissé följebb *Orig.cont.Cels.init.* és *2.Pet. 11.23.* (p. 211)

mi csak tegnaptól fogva... — fr. a Tertullianus-idézet kurzív; *amartyrologiumban*. — a kiadásban felsorolás a margón *Eus.VI.hist.28.* utalással (p. 212). *anero, trajanus, alexánder, decius, valerianus, és diocletianus Császárok*, — a még nem említettek: Trajanus (98—117), Decius (249—251).

391 *történt olyan dolog hogy a Comediások... ugyan a theátrumon*... — fr. „On a vû jusques à des comediens se convertir sur le théâtre,...” *Acta S.Bonif.an. 305.Martyrol.* s itt újabb felsorolás, a végén *Acta S.Genes.* (p. 213)

a midőn Constantinus a maga oltalma alá vevé. — fr. „...quand Constantin s'en declara le protecteur.” (p. 213) Előzőleg a 28. beszélgetésben szólt már Nagy Konstantin 313. évi rendeletéről, s most a II. Rész végén ezzel jelzi az üldözések végét.

3 Rész 34. *Beszélgetés A keresztény Fejedelmekről*. — fr. „XXXIV. III.Partie. Princes Chrétiens.” (p. 213)

Már ennek amunkának. aharmadik részin vagyok,... — fr. „Me voici à la troisième partie de ce traité, où je dois représenter...” (p. 213) *ugyan azon szokások amelyeket le irtam*,... *azért itt már. csak azt kell fel tennem, hogy*... — „Cependant les mêmes moeurs que j'ai décrites... ainsi il ne reste ici qu'à remarquer...” (p. 214) francia értekező fordulatok követése; alább *is a melyekről itt írok*, — „...dont je parle icy,...” (p. 215)

392 ...*Constantinápoly városát*, — fr. „Il fit Constantinople toute Chrétienne.” *Euseb.III. vitae. c. 48.IV.c.22.* (p. 215) *asok tsorgok*. — „des fontaines” (p. 216) *a niceaei gyűlésben* — „...concile de Nicée” *Euseb.vi. Const.III.c.6.7.etc.* alatta *Socr.I. hist.c. 5.et 8.* (p. 216) Eusebius, *De vita Constantini*, inkább jellemzés, mint biográfia.

393 *A nagy theodosius* — fr. alább utalás hozzá *Theod. hist. Eccl. 4.c. 17.* (p. 217) I. Theodosius (379—395) római császárról és penitenciájáról Mikes másutt is olvasott, *ÖM II. 952, 957; IV. 761; a levélírónál, 72. lev. I. 584.*

az iffiu Császárt théodosiust, egy testvér ötsét, — fr. „le jeune empereur

Theodose son frere.” *Socr.VII.c.22. Sozom. IX.c.1. Theod. IV.c.36.* (p. 218) II.v.ifj. Theodosius (408–450) keleti császár. A fordításban kissé összevont bekezdés; *nényeivel*, — „avec ses soeures” (p. 218).

A *nénye*, — fr. „Sa soeur”; e bekezdés végéről kb. nyolc sor (p. 219) fordítása elmaradt a kéziratban.

marciánus Császár, — Marcianus (450–457) keleti császár.

394 35 *Beszélgetés Hogy mitsoda formában valának a templomok építve* — fr. „XXXV. Forme des eglises.” (p. 220)

itt ahelye azért annak., hogy szollyak... — fr. „C’est donc ici le lieu de parler de...” *szent athanásius...athan. apol.1. apol.2.* — *Athan. apol. 1.p. 684. Apol. 2.p. 781.etc.* (p. 220) Athanasius (Athanasziosz) jeles atticista egyházatya (293–95?–373) alexandriai püspök; Constantinus császár száműzetésbe küldte, mert tévelygéssel bevádolták. *Apologia ad Imperatorem Constantium. v. Euseb. ...C.58.* — fr. még alatta a margón *v. Mabill. Comment. in ord. Rom. c.3.* (p. 221) *hogy kérhessenek* — a. m. kéregethessenek, koldulhassanak, „de mandier” *Paulin. ep. 12. et.natal.10.* alatta *S.Greg.IV. Dialog.c.14.* (p. 221) ez utóbbi a kéziratban is. *Dialogorum de vita et miraculis patrum Italicorum et de aeternitate animi.*

395 *mentenek a templomban.* — fr. „Au fond étoit un double vestibule, d’où l’on entroit par trois portes dans la salle ou basilique, qui étoit le corps de l’église.” (p. 221) *Cellae. Exhedrae.* A kiadásban a margón (p. 222).

A *templom*, — fr. „La basilique” s a két oszlopsor közötti részre „dont le milieu étoit la nef, comme nous voyons à toutes les anciennes eglises.” *fél circulusra* — „un demi cercle” *v. Cang.desc.S.Sophiae.* (p. 222) *Csiga formára*, — „coquille;” a. m. kagylóhéj, csigahéj; „et l’arcade qui en faisoit l’ouverture s’appelloit en grec absis. Peut-être les Chrétiens avoient-ils d’abord voulu imiter la séance du sanhedrin des Juifs, où...” *Cod. Thalmud. Sanhedr. c.4. §.3.* (p. 223) ez a fordításban elhagyott magyarázó részlet érthetőbbé teszi a templomleírást.

prudent. steph.11.v. 225.de st hippol., — fr. még alatta a margón *Ordo Rom. (p. 223) choros.,... Clericusok... tsak arra voltak rendeltetve.* — „...destinez à cette fonction.” Ezután a fordításban elmaradt kb. féloldalmnyi további részlet a bekezdés végéről (p. 224).

396 *Az óltár* — fr. „L’autel” leírásának eleje kissé rövidített a kéziratban; a kiadásban utalások is vannak hozzá *Ath ad solit. p. 847. D. és Baron. in. Martyr. 6. Jul.* (p. 224–225)

36 *Beszélgetés A templomok ékességéről.* — fr. „XXXVI. Ornaments des eglises.” (p. 225)

anast. in silvest. in leo.III. — fr. még alatta a margón *Id. in Steph.IV.* (p. 226) *galambokot* — „des colombes d’or ou d’argent, pour représenter le saint Esprit;” *Conc. Constantin.an. 536.Act.V.v.Mabill comm.in ord.Rom.c. 20.* (p. 226) *ollyan forma skatulyákban* — „dans de simples boîtes, telles que sont nos ciboires.” Mikes kb. nyolc sort elhagyott a bekezdés végéről (p. 226).

397 *opus mosivum*. — fr. ez a margón; *ostábla formájára, vagy más féle figurára*, — „des ouvrages de Mosaiques, qui est une marqueterie de petites pieces de verre peintes de diverses couleurs. On en fait toutes sortes de figures, qui ne s'éfacent jamais.” *Felib.princip.de archit.* (p. 227) *az ó testamentum béli historiákat* — „On y voyoit diverses histoires de l'ancien testament,...” *v.Roma Soffer.lib. 4.c.6.7. etc.* (p. 227) *Eusébius írja*, — „Eusebe témoigne que...” *Euseb.III. vitae c. 49. VII.hist. c.18.* (p. 227) e soroknál némi rövidítés mutatkozik a fordításban. *szent agoston,... VIII.trin. C 4.n.7.* — De Trinitate, libri XV, dogmatikai traktatusa (399—406 között). *a férfiak, és...emelik*, — fr. kurzív sorok (p. 228) *leo Császárnak...* Nagy Leó bizánci császár (457—474). *baron. ad martyr. 18.nov.* — fr. fölötte még a margón *Hieron. ad Demetr. Paul.Natal. 3.et 6. Anast. in Leon.* (p. 228)

398 *A diaconicum*, — fr. utalás *Conc. Agath.c.66.* alább *Paulin ep. 12.* (p. 229) *amint szent Márton* — „comme S. Martin, qui avoit accoûtumé d'y passer trois heures...” *Sever. de vita S. Mart.* (p. 229) *Conciliumot is* — fr. a margón hozza *Conc. Carthag.* a bekezdés végén.

más fél fontot... tizen ött fontot — fr. „trois marcs... quarante-cinq marcs” *Lib.Pont.in Mar.et alibi...* (p. 230) mint a fordításban. *2.macc. IV.22.* — fr. följobb a margón *v.Hier. in Vigilant.c.3. Prudent.de S.Laurent.* (p. 230) Mikes a bekezdés második felét (p. 230—231) megrövidítette.

mentenek fel a vízben. — ti. mentek le a vízbe. fr. „où l'on descendoit par quelques marches, pour entrer dans l'eau; car c'étoit proprement un bain.” *Anastas.in Sylvest. alatta Greg.Tur.lib.2.* (p. 231) ez utóbbi a kéziratban is; a megrövidített bekezdés végéhez is utalások *Paulin.ep. 12. Lib. Pontif.in Innoc. I. et al. Psal.XLI.1. Conc. Constantin.an 535.* (p. 231—232)

400 *37 Beszélgetés Hogy mitsoda külömség volt, a szent egy ház, és apogányok temploma közöt.* — fr. „XXXVII. Difference des eglises et des temples.” (p. 232)

csak azt felelék, hogy... — fr. „les Chrétiens ne s'en defendoient qu'en disant, que...” *Orig.in Cels.lib.8. Minuc. Felix. s alább Clem. 7. strom.p. 707. B. 720.* (p. 232—233)

kerekdéd vagy hoszas kerekdédén volt építve, — fr. „Un temple étoit un bâtiment d'une certaine forme ronde ou oblongue, où...” (p. 234) oblongue a. m. hosszúkás.

401 *nevezték basilicae*, fr. folyt „que les anciens nommoient basiliques, et dont Vitruve fait la description.” *Vitr. I.5.* (p. 234)

szent hieronimus — fr. hozzá *Epist. de fut. Nepot.* (p. 235) *Cubicularii, aeditui*, — ez a kiadásban a margón (p. 236); *amidön harangok kezdének lenni...* — „de sonner les cloches, lors que l'usage en fut reçû, c'est-à-dire, vers le septième siecle.” (p. 236) A levélírónak is van egy kérdése: *hogy ha régi szokásé aharangozás a templomokban...* (80. lev.), de válasza *az ötödik saeculumnak az*

elein kezdették a harang szót hallani, I. 146, 148. lev. és 609. A bekezdés végéről kb. féloldalmi szöveg (p. 237) fordítása elmaradt.

402 38. *Beszélgetés Hogy a látható dolgok avallásnak segéltenek.* — fr. „XXXVIII. Les choses sensibles servent à la Religion.” (p. 237)

Példának okáért gondoljunk el, ... — fr. „Supposons par exemple, ce que...” *hát még arasz énekesek, kik az éneket, imide, amoda vonnyák, és a fület hasogattják,* — „...des voix discordantes qui chantent une méchante musique.” (p. 238—239) Mikes jól érzékelteti a francia szöveg lényegét.

403 *mind szível. mind szájal,* — fr. utalás *I. Cor. XIV. 15.* (p. 239)

azt is tudták, hogy a szép rend, és... — fr. „Ils savoient que l'ordre, la grandeur et la netteté des objets extérieurs excite naturellement des pensées nobles, pures et bien réglées;” *V. Platon 3. repub.* (p. 240)

39 *Beszélgetés Az Isteni szolgálatnak, vagy a lyturgiának rendiről.* — fr. „XXXIX. Ordre de la liturgie.” (p. 241)

Chrys. in joan. hom 25. init. — fr. fölötte a margón *V. S. Epich. haeres. in fi.* (p. 241) *Card. bona. I liturg C. 18.* — Bona Giovanni (1609—1674) De rebus liturgicis (1671); Bona kardinális néhány könyve megvolt Rákóczi rodostói könyvtárában. *karátson éttzakáján*, a több mise mondására vö. a levélíró is, 79. lev. I. 144, 605.

harmadik leo pápa, — III. Leo, szent 795—616, aki Charlemagne-t császárrá nyilvánította 800-ban.

404 *introitus* — fr. utalása *Const. Apost. II. 7. 57.* (p. 242)

I Cor. 11. 1. — a kiadásban alatta is *I. Tim. IV. 12. Tit. II. 7.* (p. 243) *apoc. 6. 9.* — fr. előtte még *Apoc. V.* s alább a margón *Apoc. VII. 9.* (p. 244)

405 *közönséges nyelven* — fr. „en langue vulgaire;” *szent Antal* — fr. hozzá *v. de S. Ant. c. 1.* (p. 24) *Conc. Calced.* — a kiadás margóján fölötte *Concil. Eph. is. ordo. rom. X. n. 17.* — fr. még folyt. *cod. sacram.*

406 40. *Beszélgetes. A prédikálásról.* — fr. „XL. Sermon.” (p. 246)

valamint mostanában, — utána elmaradt kb. négy sor a fordításban a folytatólagos szövegből (p. 247). *olyan jedzés írásal.* — „par cet art des notes dont j'ai parlé.” (p. 247) *az közönséges iskolákban,* — „comme les sophistes qui disputoient dans les écoles profanes, par une mauvaise émulation de...” (p. 248) a szofistákról szóló sorok megrövidültek a fordításban.

Eus. VI. hist 20. — fr. alatta a margón *S. Paulin. natal. 5.* és kissé följebb *v. Aug. de opere Monach. c. 29. et epist. ad Diosc. v. Synes. ep. 55.* (p. 248) a fordítás a példák elhagyásával kb. öt sorral rövidült; *szent hieronimus... ad nepot.* — Epistola ad nepotianum, levél formában írt nekrológ.

407 *...nem igyekeztenek az ékesen való szolláson, vagy hogy peroratiokot tsinállyanak,* — fr. „Il est vrai; ces saints évêques ne prétendoient point être orateurs, ni faire de harangues; ils prétendoient parler familièrement...” *homéliáknak, az az nyájas beszélgetésnek, oktatásnak,* — „homelies en grec, et

en latin sermons; c'est-à-dire entretiens familiers." (p. 249) *leg együgyüebbek*, — „les plus simples" (p. 250) *stilussa könnyeb, mint sem a leveleinek*, — „Les sermons de S. Augustin... le stile en est bien plus coupé et plus facile que celui de ses lettres; parce qu'il prêchoit..." utána pár sor elmaradt a fordításban Ágoston retorikájáról (p. 251)

a mostani humanisták — fr. „...que les humanistes modernes reprochent aux peres;" a humanizmus latin stíluskritikájával szemben Fleury védelmébe vette a régi szent atyák írásait. *jádzó beszedekek* — a. m. szójátékokkal „des jeux des paroles, des rimes." (p. 251)

terentius — Terentius Afer (kb. i. e. 195–160) klasszikus komédiaköltő.

408 *és a mi leg hasznosab a jó szokásra*. — fr. „...et le plus utile pour les moeurs." (p. 252) utána elmaradt kb. tizenkét további jellemző sor a bekezdés végéig (p. 252).

szent agoston — fr. utalása *Ep. 29. és alább Aug. IV. doctr. chr. c.24.* (p. 253)

az olvasások, és atanítások alatt,... — fr. „Durant les lectures et les instructions..." előtte elmaradt néhány sor (p. 254) a fordításban; a kiadás margóján *Const. Ap. II. C.57. Greg. Naz. carm. 9. de Anast.* az ülésrendhez;*senki ne alugyék, ne nevesse, egy másnak ne suttogjanak,...* — „que chacun fût attentif, et ne souffrir personne sommeiller, rire, parler à l'oreille, ou faire quelque signe à un autre, en un mot à procurer par tout le silence et la modestie." (p. 255)

409 *az energumenusokért.*, — fr. pour les energumenes ou possédez du demon," (p. 255)

ha vagyone... öllelyetek meg egy mást, — a kiadásban kurzív; s a következő rövid bekezdés elején utalás *Innoc. I. ep. I. c.1.* (p. 256) Ez a mintegy négysornyi bekezdés nincs meg az 1694-es kiadásban; 1720-asban megvan (p. 289). Vö. a 300. és 413. l. jegyz. is.

41 *Beszélgetés. A szent ruhákról.* — fr. „XLI. Habits sacrez." (p. 256)

adiaconusok, ... apüspök — fr. utalások *Ordo Rom. I. n.12. és Const. Apost. VIII. c.12.* (p. 256–257)

410 *első Celestinus pápa... Celest. I. ep. 2. C.1.* — Szent Celestinus pápa (422–432). *aurelianus Császár, ... v opisc. in avel. p. 225.* — Aurelianus (270–275). *hom. leon. p. IV. to.8. Conc. p. 34.* — fr. alatta még *Constit. Riculsi. Suess. c.7. an 589. to. 9. Conc.* (p. 258) *Conc. brac. IV. C.3. an 675.* — fr. alatta még *Conc. Laod. C.12.13.* (p. 258)

411 *ambr. II. off. C.19.* — Szent Ambrus *De officiis ministrorum c.* traktátusa, első kísérlet a keresztény etika összefoglalása.

avállá vonításáról, és... — fr. „aux mouvemens de ses épaules, et à ses éclats de rire." *és avalóságos nemesi magaviselemben*, — „et dans les plus nobles idées de la veritable bienséance: ou..." (p. 259)

42 *Beszélgetés A szent Aldozaatról.* — fr. „XLII. Sacrifices". (p. 260) *ord. rom. I. n.13.* — fr. kissé alább még *Can. Apost. 2.4.* (p. 260)

412 *a melyet ajánlot*, — utána kb. két sor elmaradt egy utalással (p. 261). *secreta. in... om.ss.* — fr. a margón s alább *Componere altare*, is a többi utalással együtt (p. 261).

A offertoriumtól... — fr. utalása a bekezdés elején *Const. Apost. VIII.11.* (p. 262) kissé alább v. *Greg. Naz. Orat. 20 p. 351. Orat. 32.p. 517.* (p. 263)

414 *A Consecratio után...* — fr. utalása a margón *Const. Apost. VIII.13. Can. Niz. 17. s alább Ordo Rom. I.n.20.* (p. 264) evagr. *IV hist. 36. niceph. XVII. hist C.25.* — Evagrius Scolasticus (536?–600) *Historia ecclesiastica libri VI.* — Nicephorus konstantinápolyi pátriárka (?–829) történeti munkát, polemikus traktátusokat írt.

415 43 *Beszélgetés A Czérémoniával valo Isteni szolgálatokrol.* — fr. „XLIII. Offices solennels.” (p. 265)

aug. IX. Conf. 1. — Ágoston, *Confessionum libri XIII* (397–398). Mikes ÖM II. 947; III. 1026; IV. 735 és V. k.

mindenüt énekelték a soltárokot... — fr. „l'on chantoit les pseumes et...” *Saint Basile In ps. I.* (p. 266) A kézirat bekezdése után a nyomtatott szöveg tovább folytatódik az antik zene és ének és a keresztény templomi éneklés közti különbség jellemzésével; Mikes a hosszadalmas részből kb. másfél oldalnyit (p. 266–268) elhagyott.

Gondolom, már mondtam anyit, hogy... — fr. „Je pense en avoit assez dit pour montrer que...” (p. 268)

416 *semmi zenebona, semmi rendeletlenség nem volt.*, — fr. „sans tumulte et sans confusion;” (p. 268)

A szem, álmélkodással nézte, ... külömb féle szép látások. és hallások. meg havtán a szivet, ... — fr. „Les yeux étoient frapés de tout cõtez par les marbres et les peintures, et... Par cette varieté l'ame frapée tout à la fois de tant de grands et de beaux objets, étoit bien mieux disposée à profiter de...” (p. 269)

az olyan diaconusok, — fr. utalás a bekezdés elején v. *Greg. Naz. Orat. 20.p. 251. 3.* (p. 269)

44. *Beszélgetés Az Innepekrõl, és a bucsu járásrol,* — fr. „Fêtes. Pelerinages.” (p. 270)

417 *Cass. Collat. 21. de remiss. quinq..* — Jean Cassien v. Cassianus (IV–V. sz.) püspök (évêque d'Autun), *Collationes patrum in Scithico eremo commorantium c. könyve. szent pacomus, ...st pacom vit.* — fr. utalása *Vie de saint Pacome. c.8.* (p. 271) *st leo. serm. 3 de quadrages.* — Nagy Szent Leó, *Sermo de quadragesima, Sermones-gyűjteményébõl.*

a szentek temetõjire, — fr. „aux tombeaux de saints,” (p. 272)

418 *szent hieronimus,* — fr. a margón *Hier. ad Marcell. (p. 274) vagy afrikában menni.* — a franciában „ou en Asie.” áll Afrika helyett; elõtte némi összevonás a fordításban a bekezdés végén. *st.greg.III. epist 30* — fr. alább is *S.Greg. epist. V.6. VI.23. v. Prud. Perist. passim.* (p. 275) *azt ki ki tudgya,* — elõtte kimaradt

„On sçait combien fut celebre en France la franchise de S. Martin de Tours; et le respect que les Goths...” *Greg. Turon. hist.* (p. 275) *oros. VII. hist. C. 39.* — Orosius (IV—V. sz.) hispániai születésű auctor, teológiai és történeti munkákat írt.

419 45 *Beszélgetés. A Conciliumokrol.* — fr. „XLV. Conciles.” (p. 275)
akiket leg inkább keresik vala, — fr. „comme ceux que l'on cherchoit le plus.”
utána a nyomtatott bekezdés végéig kb. öt folytatólagos sor (p. 276) elmaradt a fordításban; Mikes ide kapcsolta a következő megrövidített bekezdést is.
Nicaei gyűlés, — fr. utalása *Can. Nic.* és alább *Eus. I. Vit. c. 51.* (p. 277) *öt vegezték el...* — „où se jugeoient...” előtt elmaradt kb. négy sor fordítása;
atoletumi negyedik Conciliumbol, meg lehet látni, ... tom. 5. — „On voit eu détail la forme de tenir des Conciles dans le quatrième Concile de Toledé.” Tom. 5. Conc. p. 1702. (p. 278) Ez a bekezdést záró két és fél sornyi mondat hiányzik az 1694-es kiadásból; az 1720-asban megvan. Vö. a 300. és 409. l. jegyz. is.

46. *Beszélgetés A penitentzia tartásokrol.* — fr. „XLVI. Pratiques de penitence.” (p. 278)

a Communiot. — fr. e sorokhoz utalás *Innoc. ep. ad Exuper. c. 22.* (p. 280) *euseb. V. hist. C. 34.* — fr. 1701. és 1694. kiad. *Eus. VI. hist. c. 34.* (p. 280) kiad. *Eus. V. hist. c. 34.* (p. 302) *philippus Császár* — Fülöp cs. (244—249). *a nagy theodosius példáját.* — vö. előbb is.

421 47. *Beszélgetés. Az eretnekekröl.* — fr. „XLVII. Heresies reprimées.” (p. 280)

az ariánus — fr. „Les Ariens du temps de Constantin...” *I. 5. I. II. cod. de haeret.* (p. 281) — Arius (Areiosz követői az ariánusok, eretnek doktrínájuk tagadta a Szentháromság egységét és tanát s Krisztus isteni voltát; először a nicaei (325), majd a konstantinápolyi (381) konciliumon ítélték el.

422 *adonatistáknak.* — fr. „la grace des Sirconcellions, espece de Donistes...” *Aug. ep. 134. n. 3. 4.* (p. 282) a donatisták után kb. hat sor fordítása elmaradt a kéziratban.

48 *Beszélgetés Az egy házi renden valok szokásairol.* — fr. „XLVIII. Moeurs du Clergé.” (p. 283)

v. serm. st. aug. de vita Comm 355. 356. — fr. alatta további utalások a margón *Conc. Claron. c. 15. Conc. Aurel. III. c. II. Pisc. p. I. I. I. c. 39. et p. 2. I. I. c. 31. et p. 3. lib. c. 28. et 51. Conc. Vasat. II. c. I. Tolet. II. c. I. IV. c. 23. Emerit. c. 18. Aquisgran. c. 135.* (p. 284). Mikes csak részben írja ki őket.

424 *Conc. rom* — A római gyűlés 313-ban volt *meg ilyen efféle,* — fr. „ou d'autres semblables.” (p. 286)

425 *az ilyen titulust... az ilyen titulust.* — fr. „Ces titres étoient... C'eût esté les offenser que de manquer à ces formules.” (p. 286)

amint már azt meg mondtam, — fr. „comme j'ai montré,...” (p. 287) a bekezdés elejéhez egy utalás a kiadás margóján v. *Baron. Not. ad Martyr. 10. jan.*

426 49. *Beszélgetés A Clericusok szegénységéről* — fr. „XLIX. Pauvreté des clerics.” (p. 288)

az alá való *Clericosokot* — fr. „des moindres clerics,” (p. 289)

szent agoston. ...*serm.2. de vita Comm.* — De vita Commune. A bekezdés elejéhez a kiadásban v. *Thomass. Disc. P. I. lib. 9. c. 9. 10. 11.* (p. 283) *szent paulinus* — fr. hozzá *Paul. ep. 1. in fi.* és alább *szent marton.*-hoz is *Sulpic. de vita S. Mart. c.* (p. 290) ezután még folytatódnak a példák a nyomtatásban kb. nyolc sorban a bekezdés végéig, de ezeket Mikes elhagyta a fordításban.

427 *kenyeret, és sőt ett, és vizet ivut,* — Mikes székelyes nyelvhasználatá.

amn. marc. lib. 27. C. 3. — Ammianus Marcellinus (330?–397?) Rómában írta *Rerum gestarum libri XXXI c. művét.*

anastasius pápáról. — I. Szent Anasztáz pápa (398–401). II. Szent Anasztáz (496–498).

a kis dénes... gelasius pápáról — „Denis le Petit” I. Gelasius (492–496), szent; *dion. praef. in Canon.* — Diósz (kb. 40–120) tudós szónok.

428 50 *Beszélgetés. Az Anyaszent egy házak kincséről.* — fr. „L. Richesses des eglises.” (p. 293)

szent sylvestertől — I. Szent Szilveszter (314–335).

Constantinus pogonatus — „Constantin Pogonat” Konstantin IV. Pogonat (654–685) keleti császár (668–685).

nehezen fogják el hinni, amit mondok, noha... nézük tehát mit mond... és ezekből meg láthatyuk... — fr. „On aura peine à croire ce que j'en dirai, quoi que... Voici donc ce qu'Anastase décrit...” (fr. 294) előadást élénkítő elbeszélő fordulatok a hosszadalmas bekezdésekben.

429 *a többi husz fontot mindenik.* — fr. „le reste vingt livres” (p. 295) font=livres az egész felsorolásban. *a keresztelő válu* — „la cuve” a. m. medence, kád; *válu* a vályú népnyelvi változata; *viz folt* — „un agneau d'argent versant de l'eau,” (p. 295)

Constantinus — fr. e mondat előtt még van kb. nyolc sor a súlyok átszámolásával (p. 296), ami a fordításban elmaradt. *arany pénzre,* — „sols d'or,” *amely térszen, ötven hétt ezer, ött száz német forintot.* — fr. francia pénzre számítja át, „ce qui revient à près de cent quinze mil livres de rente, comptant de sol d'or à huit livres cinq sols de notre monnoye, selon les calculs de Mr. le Blanc, dans son traité historique des monnoyes de France. Tout cela apertenoit à la seule eglise de Latran.” (p. 297) Ezzel is hangsúlyozandó az egyházi kincsek mérhetetlen nagyságát az első püspökök szegénységével szemben. A kiadások a margón számjegyekkel is jelzik a nagy összegeket, de ezek a kéziratban elmaradtak.

430 v. *euseb. de vita...* 35. — fr. még hozzá *et c. 50. lib. IV. c. 58. 59.* alább *Ibid.* 4.28. (p. 288) a fordításban egy-két sornyi összevonás is van a bekezdés végéig (p. 289).

mitsoda nagy gondgya vala arra, hogy... — fr. „le soin qu'il avoit que...” *Vita Greg. per Jo. Diac. lib. 2.c. 55. etc.* (p. 300)

431 *egész falukot testálni...* — fr. „...de leguer à leurs amis par testament des villages entiers...” *ff.de instr. et instrum. leg.* (p. 300)

szentes agoston. — fr. előtte még *Thomass. Disc. part.I. lib. 3.c. 11.* (p. 301) *abbol két... avilágiakhoz,* — „*Il en arrive, dit-il, deux...à des seculiers.*” A kiadásban a közbevetések kivételével az egész kurzív (p. 301—302).

432 *gondviselőket* — fr. „des oeconomos” s a bekezdés végén *Conc. Carthag. V. Can. 9. an. 398. et ibi. Baron. n.33.* (p. 302)

51. *Beszélgetés Az Ispotályokrol.* — fr. „LI. Hôpitaux.” (p. 302)

a heverőköt, és a munkálkodható koldusokat ki irtsák, — a. m. megszüntesék, fr. „La politique des Grecs et des Romains alloit bien à bannir la faineantise et les mandians valides.” (p. 303) *julianus apostata* — Julianus császár (361—363), akit „apostata” — hitehagyott jelzővel illeltek a keresztény auktorok.

st. greg. libr. IX. epist 24. — fr. alatta még *v. Cass. XVIII. Coll. c. 7. et XXI. Coll.c.I.* (p. 304) *st hier.ad rustic.* — Hieronimus, Epistola ad rusticum.

433 *azokat nevezék.* — fr. „...s'apelloit” s a felsoroláshoz *v.I. 19.I. 21. Cod. de Sacros. Eccl.* (p. 304) s alább *Aug. in Jo.tract. 97.c.4.* (p. 305) *a hová minden féle szegényeket bé fogadták,* — „pour toutes sortes de pauvres.” (p. 305) Utána kb. négy sor fordítása elmaradt; *szent sámson.* — fr. előtte „S.Zotique” is. *szent pammachius,* — fr. utána „à Porto,” *ez az utolso,* — „Ce dernier...” *Martyr. 25. Jun.* (p. 305)

... a romai birodalom vége felé, — fr. „comme il arrivoit souvent dans la chûte de l'empire Romain. Ils vendoient jusques aux vaissaux sacrez pour ces deux derniers aumônes...” (p. 306)

434 52 *Beszélgetés. A klastromokrol.* — fr. „LII. Monasteres” (p. 307)

szent antal — fr. „premier Ermit. S. Antoine” *Vita S.Ant.* (p. 307) *akalyibák* — „les cellules” (p. 308).

436 *emind meg lehetet. abban az országban a melyben ő lakot.* — „ce qui est praticable dans le país où il vivoit.” (p. 310) Utána egy mondat fordítása elmaradt a bekezdés végéről.

hogy tiszta szívűek lévén, az Istent meg láthassák, — fr. „comme dit S.Paul, ils pussent arriver à la pureté du coeur qui les rendît dignes de voir Dieu.” *I.Cor. IX.25. 2.Tim. 11.5. Matth. V.8.* fölötté is *Cass.Instit.V.c.12.16.etc. VI.c.7.* és a bekezdés elején *Chrysost. ad fidel patr.* (p. 310) Mikes kb. tizenegy folytatólag következő sort elhagyott a bekezdés (p. 310—311) végéről.

A szüntelen valo böjt, — fr. „Le jeûne continuel...” *Cassian. Coll. 2.c. 17. alább cap.19.* (p. 311—312)

436 *szent ágoston. de mor.eccl. 1.C. 67.* — fr. még a bekezdés végéhez *v.Chrysost. hom. 72. in Matth.* (p. 312) *De moribus eccl. cath. et de moribus Manichaeorum.*

vagy magok számokra, vagy pedig nap számra — fr. „soit pour eux, soit en se loüant, comme d'autres ouvriers,...” (p. 313) *reg. st. ben. C. 48.* — Szent Benedek (480—kb. 550) regulái. *Columella, lib. C. ult.* — Columella, L. Iunius Moderatus (I. sz.) *De re rustica* c. munkája 12 könyvben a század dereka után keletkezett hexameterekben írva.

némelyek könyveket irtanak le. — a. m. másoltak. fr. „...au moins de transcrire des livres.” (p. 313) A bekezdés végénél elmaradt három sor a fordításban.

st aug. de op. monach. — fr. alatta is *Chrysost. advers. vitup.* (p. 314) *De opere monachorum.*

437 *De meg ellenben,...* — fr. 1694 és 1701: folytatólag „Aussi...” (p. 314) 1720: „Aussi...” új bekezdés (p. 321). *szent basilus... ad amphiloich. 19.* — fr. fölötté is utalás a margón v. *Cass. 17. Collat. C. 21.* (p. 314) Nagy Szent Vazul, *epist. ad Amphiloichium.*

438 *itt szollok az első időkről,* — fr. „Je parle des premiers temps.” (p. 316) *különös helyek* — „leur place marquée” kissé alább *Ambrose. ad virg. laps. C. 6.* (p. 317)

ugy lesznek bé zárkozva. a klastromban. valamint aholtak a koporsokban., — fr. „ils demeuroient enfermez dans les monasteres, comme des morts dans leurs sepulchres.” (p. 318)

A leányoknak is vala apusztában klastromok. sőt még közel laktanak abarátokhoz, hogy... — fr. „Il y eut aussi des monasteres de filles, même dans les deserts; où elles demeuroient assez proche des moines, pour...” (p. 318)

...hogy semi gyanóságot nem lehetet rollok gondolni, — „pour tirer un secours reciproque de ce voisinage; et assez loin, pour éviter tout peril et tout soupçon.” Más összefüggésben ironizált a levélíró a leányok és barátok kolostorának közelségéről, *aki ezeket a klastromokat fundálta. a kedvetet az aszszonyoknak;* (84. lev.) I. 153, 615.

439 *st. hier. epist. 48. ad sabinian.* — fr. alatta még *Baron. ad Marty. 20. Sept.* (p. 319) *köntösét* — „l'habit” *kék dolmányok* — „Une tunique bleuë” *fejér ruha* — „un voile blanc” *egy fekete palást,* — „un manteau noir,” (p. 319) *szent gergely pápát,* — „Le pape S. Gregoire...” *Jo. Diac. lib. 2. 11. 12.* fölötté *Thomass. Disc. 2. part. 1. 1. c. 34. 35. 36.* (p. 320) Előtte és utána több sornyi összevonás a fordításban.

a szent fructuosus érsek reguláiban. — fr. „On voit des reglemens pour toutes ces differentes personnes dans la regle de S. Fructueux archevêque de Brague.” *Reg. comm. c. 6. 7. 8. 16. 19. Cod. regul. to. 2.* (p. 321)

440 *különös életet* — fr. „une vie singuliere” (p. 321).

53 *Beszélgetés. Hogy mitsoda hasonlatosága volt. abaráti életnek, az első keresztényeknek életéhez.* — fr. „LIII. Comparaison de la vie Monastique avec celle des premiers Chrétiens.” (p. 321)

mivel ha meg olvasák, amit mondtam... — fr. „Car si l'on veut repasser ce

que j'ai dit..." így nevezték az előtt. Itt néhány sornyi összevonás a fordításban a bekezdés (p. 322) végén.

abarátok kezdették... — fr. „Ce sont les moines qui ont introduit les offices de prime et de complies, qui...” (p. 323)

441 a *Cannonusokot* — fr. „les chanoines” (p. 323)

és minden vasárnapokon. — „et tous les dimanches,...” utána elmaradt kb. hat folytatódó sor (p. 324) a bekezdés végén.

asok ember szollás., szóhordás, tsufság, illetlen tréfa, asok haszontalan beszéd, — „comme les médisances, les mauvais rapports, les railleries, les boufoneries, les discours impertinens et inutiles;” (p. 325) a *szóhordás*-ról Mikes külön is értekezett, vö. III. 556–560, 1062; e kötetben is *Az idő...* 6. napi beszélgetés elején.

54. *Beszélgetés. Hogy mi okból különböztetnek meg abarátok külső képpen.* — fr. „LIV. Raison de l'extérieur singulier des moines.” (p. 325)

442 *mire valo az a Csufos formájú köntös.?* — fr. „pourquoi cet habit. cette figure,...” (p. 325)

vilia... hor. 1 ep. 7. és pullo... in Cucullo.mart. — fr. a margón (p. 326–327); az utóbbi után némi összevonás a fordításban.

444 *a föld, és a sokszori reforma szerént,* — fr. „selon les païs et les diverses réformes;” (p. 328) *lengyel országban, ... török országban... orosz országban.* — „on n'en porte point encore en Pologne, et par toute le Turquie on couche sans drap à demi vêtu... il étoit ordinaire de coucher nuds, comme on fait encore en Italie; et...” (p. 329)

azt is meg mutattam ... — fr. „J'ai fait voir aussi...” (p. 329)

vatsorát pedig hat orakor, — „et on soupoit à six heures du soir.” Utána kb. négy sor fordítása elmaradt, s további összevonással a bekezdés megrövidült a kéziratban mintegy három-négy sorral (p. 330).

445 *Cellái, kalyibák, vagy egy mástol mesze valo kis házatskák valának,...* — fr. „Les celles ou cellules chez les premiers moines habitans des deserts, étoient autant de cabanes ou petites maisons séparées, comme celles des Chartreux et des Camaldules.” (p. 331) *vagy a Camaldulok Cellái,* Mikes is látott ilyeneket a kamalduli kolostorban Grosbois-ban (Yerres), amikor Rákóczival együtt ott lakott 1715–1717-ben. Rákóczi írt is erről Vallomásai 2. könyvében. A bekezdés végéről kb. nyolc sor (p. 331) elmaradt a fordításban.

vitruvius. és palladius. — Marcus Vitruvius Pollio, Vitruvius római építész *De architectura c. tractatus* kb. i. e. 80; Andrea Palladio (1508–1580) nagy olasz építész. *valamint aromaiaknál.* — fr. „comme il étoit aux maisons antiques.” (p. 332) Az utalás A. Palladius római építészre vonatkozhat.

és valamint hogy mostanában is atudos építő mesterek tanulják azoknak arégi épületeknek formajokat, tudván azt hogy az ő mesterségeket, azok a fő példák vitték anyira. — fr. „Et comme les plus savans architectes étudient avec soin ce qui reste des bâtimens antiques, sachant que leur art ne s'est relevé dans les

derniers temps, que sur ces excellens modelles;” (p. 332–333) Fleury utalása a francia klasszicizmus korabeli stílusteremtőjeire.

446 *azt meg. kel vallani, hogy...* — fr. „Avoüons cependant que...” előtte elmaradt csaknem egy lapnyi nyomtatott szöveg fordítása a kolostorok régi értékeiről (p. 333). *mostanában is találnak őt minden nap...* — „On découvre tous les jours dans les usages écrits des anciens monasteres, des antiquitez ecclesiastiques tres-curieuses.” (p. 334) A szerző a XVII. század második felében megélénkült egyháztörténeti kutatásokra céloz.

egy szoval... a mely tartásbol. hová tovább el távoztanak, avilágiak. — fr. „Enfin la pratique la plus pure de l'évangile s'y est conservée, tandis qu'elle a esté se corrompant de plus en plus dans le siecle.” (p. 334) A záró mondat a következő részre is utal.

4 *Rész 55 Beszélgetés Hogy menyire meg bomlottanak. és el távoztanak akeresztények.* — fr. „LV. IV. Partie. Relâchement des Chrétiens.” (p. 334)

Ezt az aláb, aláb valo le szállást, szükséges hát hogy még meg magyarázam. és... — fr. „C'est cette decadence qui me reste à expliquer; et...” *nézük meg tehát tsak közönségesen, mi formában eset. az az el távozás.* — „Voici donc en general quel a esté le progrés du relâchement.” (p. 334–335) Mikes nehézkesen követi a francia szerző kialakult értekező stílusfordulatait.

hesych. epist. ad august. 198. al. 79 n.6. — Hesychius görög lexicográfus Alexandriában (kb. V. sz.).

447 *a szabados szokásért,* — fr. „par libertinage d'esprit, ou de moeurs;” (p. 336)

az olyan különös elméjük, — fr. „certains esprits singuliers,” (p. 336) *valamint aplatonicusok.* — „C'étoit les Platoniciens de ce temps-là...” a bekezdés végéről (p. 337) kb. három sor elmaradt a fordításban.

448 *de valósággal meg nem tértenek.* — fr. „...sans être veritablement convertis.” Utána kb. kilenc folytatólagos sor (p. 338) fordítása maradt el a kéziratban.

abuza, mindenkor elegyes volt akonkolyal, — fr. „Il y avoit toújours de la zizanie mêlée avec le froment,...” (p. 339)

449 *a világ ha keresztényé lett is, azal tsak világ marada,* — fr. „Le monde devenu Chrétien ne laissoit pas d'être monde.” (p. 340)

A természetnek meg romlása, mindent meg ront, — fr. „La corruption de la nature empoisonne tout.” (p. 340) Fleury munkájának keresztény erkölcsi alapjainak gondolata.

it én azokrol az időkről szollok, amelyeket le irtam aharmadik szakaszban... — fr. „Je parle ici des mêmes temps que je viens de décrire dans la troisième partie; et...” (p. 341)

450 *az áriánusoknak,* — fr. még folyt. „principalement Gerges usurpateur de siege d'Alexandrie.” (p. 342)

A pogányoknak, szines jó erkölcsök, oly tör volt... — „Les vertus aparentes des Payens étoient un autre piege pour les foibles.” (p. 343)

451 ezek avilági böltsek, — fr. „Ces sages mondains” (p. 344).
némely formalitásokat, — „certaines formules” (p. 345).
numen,... patrimon. — fr. a margón (p. 345).
az ilyen beszéd, oly igen szokásban volt. — „Ce langage étoit si établi que...”
(p. 345)

452 56 Beszélgetés. A romaiak meg romlásokról. — „LVI. Corruption des Romains.” (p. 345)

etehát avalóságos oka aromai birodalom elesésének, ... — fr. „Voilà les vrais causes de la chute de l'empire Romaine,...” és amint machiavélus. és más egyéb istentelenek merék azt mondani az utolsó időkben. — „et comme Machiavel et les autres politiques impies et ignorans ont osé dire dans les derniers temps.” (p. 347) Niccolò Machiavelli (1469—1527) különösen a Discorsi sopra la prima decada di Tito Livio (1531) c. művében értekezett a római történetről. Fleury kortársa, Bossuet is foglalkozott a római császárság nagyságának és bukásának okaival a Discours sur l'Histoire Universelle (Paris 1670) harmadik részében, a „les Empires” de l'Antiquité tanulmányozása során; később, a XVIII. században Montesquieu már Mikes fordítása keletkezése táján írta nagy művét: Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence (1734) — Elmélgedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól.

v. salvian. de gubern. dei. lib.6. — A galliai Salvianus (az V. század első felében) neves prédikációíró.

454 Mire valok valának tehát, azt mondhatná valaki,...” „A quoi donc servoient, dira-t-on,...” (p. 349) st aug. enchirid. C. 80. — Szent Ágoston Enchiridion c. munkája.

455 az Isten előtt siránkoztanak ö érettek, — fr. „ils gémissoient pour lui devant Dieu, et...” Const.Ap.2.c. ap. 41. (p. 350) ...az anathémáról valo beszédit. — „On peut voir sur ce sujet le discours de S. Chrysostome sur l'Anathème.” Edit.Angl. t.6.p. 439. (p. 351)

...meg lelete különböztetni a magot a szalmától. — fr. „pour discerner la paille d'avec le grain; mais...” (p. 351)

456 57 Beszélgetés. A barbarusok el terjedésekről, és szokásokról. — fr. „LVII. Incursions des Barbares et leurs moeurs.” (p. 352)

az évangélium, örökös bölcseség lévén, — fr. „L'Évangile qui est la souveraine raison,...” ezekről keservesen írnak, — „nous en ont laissé de tristes peintures.” (p. 352)

...possidius: — Possidius: De vita Augustini.

457 gyülést tartani, — fr. „ou de s'assembler en concile,” v. Conc.I. Bracar. an. 411. (p. 354)

A valo hogy a barbarusok meg térének, amagyarok, keresztényeké levének,... — fr. „Il est vrai que les barbares se convertirent,... — Les Francs se firent Chrétiens: Les...” (p. 355) Mikes tévesen a magyarokkal helyettesíti a frankokat;

a IV. században a *gotusok* és *lombardusok* társaságában aligha írhat magyarokról. Papp, i. m. 29–30.

458 *akiket mi vad embereknek hívunk*, — fr. „que nous appeloñs Sauvages.” *mostanáig is nehéz belöllök keresztényt tsinálni*, — „il a esté tres-difficile jusques à present d'en faire des Chrétiens; sinon de ceux qui ont esté dés l'enfance aprivoisez et évelez parmi les François.” (p. 356) Mikesnél: *hanem az olyanokból, kik a francziák, vagy a spanyolok között nevededtenek fel*, — bizonyára olvasmányából toldotta meg. *ismét ember hust kezd enni*, — „et recommencent à manger la chair humaine, et...” *a feketék, és a Cáfrák*, — „les Negres et les Cafres,” *mind ezekből elsőben embereket kell tsinálni, azután keresztényeket*, — „De tous ces gens-là, il faut en faire des hommes avant que d'en faire des Chrétiens.” (p. 357) Fleury ezt a virágzásnak indult rabszolgakereskedelem korában írta; Mikesnek más olvasmányai is voltak a „vademberek”-ről, fordított is ilyen szépirodalmi egzotikus tárgyú novellát, levélíróként is emlegette őket, 69., 75., 199. lev. I. 577, 592, 782; III. 218, 1017–1018 (a szép vadleány, vademberek, vadasszonyok).

Nem mondom azt, hogy a hunnusok, vagy az akori nemzetiségek illyenek lettenek volna, de... — fr. „Je ne veux pas dire que les Francs et les autres peuples vainqueurs des Romains fussent encore en cet état. Mais...” (p. 357) Mikes itt hunokat írt a frankok helyett; a bekezdést erősen megrövidítette, és a barbárok további jellemzéséből több mint egyoldalnyit (p. 358–359) elhagyott.

58. *Beszélgetés. A romaiaknak, abarbarusokkal valo esze elegyedésekről*. — fr. „LVIII. Mélange des Romains et des Barbares.” (p. 359)

459 *...meg tiltották vala, a püspököknek, a pogányok könyve olvasását, és...* — fr. „Quelques conciles avoient défendu aux éveques de lire les livres des Payens; et...” *a galliában lévő bétsi püspököt* — „Didier évêque de Vienne,” (p. 360) Mikes tette hozzá, hogy *galliában*, mivel franciaországi városról van szó, s nem az ausztriai Bécsről.

szollottam ennek a könyvnek a harmadik részében, — fr. „Toute la discipline, que j'ai marquée dans la troisième partie,...” (p. 361) *Carolus magnus* — „Charlemagne” — Nagy Károly frank király (768–814), császár (800–814).

460 *szent farkas, troját*, — fr. „de Troyes, par S. Loup; d'Orleans, par S. Aignan; mais S. Disier de Langres et S. Nicaise de Reims furent égorgez pour leur troupeau par les Vandales.” *Martyr. 23. Maii. 14. Dec.* (p. 363) Mikes rövidített fordítása erre céloz.

hogy a népen valo huzást, vonást, és az igasságtalanságokat meg gátolják, — fr. „pour empêcher les injustices et les oppressions; (p. 364)

461 *olvasák meg...* — fr. „Qu'on lise les vies de S. Arnoul, de S. Eloy, de S. Oüen, de S. Leger, et des autres...” (p. 364) Mikes ezeket nem részletezte.

avalo hogy a keresztényekhez nem illik ugy az országokat valo hódítás, mivel azok a nagy hódítások, és országok nyerése. nem más, hanem nevezetes, és emlékezetes tolvajságok. — „Il est vrai que les Chrétiens ne sont pas si propres à

devenir des conquérans, parce que les grandes conquêtes ne sont la plûpart que d'illustres brigandages." (p. 364—365) Fleury álláspontját olyan időben fogalmazta meg, amikor a két keresztény királyság, a Bourbon- és Habsburg-ház királyai éppen az európai hódító háborúkkal voltak elfoglalva.

59 *Beszélgetés A nap keleti keresztényeknek szokásairól.* — fr. „LIX. Moeurs des Chrétiens Orientaux.” (p. 365)

462 *ahizelkedő püspökökel,* — fr. „par la lâche complaisance des évêques, ils...” *bulgarokal,* — fr. folyt. „Russes”. *avilág historiájában.* — „Aussi dans toute histoire du monde,…” a szerző többször hivatkozik az egyetemes történetre.

463 *mahomet nemzettségi* — fr. „les Mahometans... des Musulmans... les sectateurs de Mahomet...” *akeresztények pedig sokáig nem szokhatának a muszurmányokhoz.* — „Les Chrétiens en avoient horreur, et furent long-temps sujets des Musulmans, avant que de se pouvoir apprivoiser avec eux.” (p. 368) Mikes ezt a nyomtatott oldalt erősen összevonta.

a mahomet vallása már régi lévén, aminden féle fabulálal meg vala rakva, és az alcorán béli pompás bolondságban. az... — „L'origine du Mahometisme étoit déja assez ancienne, pour l'obscurcir et l'embellir de beaucoup de fables; et le pompeux galimatias de l'Alcoran où...” *A valo hogy a muszurmányok, sok keresztényi külső szokásokat vettek bé, mivel...* — „Les Musulmans d'ailleurs, ont copié plusieurs pratiques extérieures du Christianisme.” (p. 369) Mohamed vallása ismert témakör Mikes írásaiban, *ÖM* I. 423, 607, 740, 757—759, ill. 7., 80., 172., 179—185. lev.; *ÖM* II. 950; III. 1060; V. 271. *az ö csáméjokban.* — „dans les mosquées.” (p. 370) Mikes 189. levelében *metset*-nek írja a „mosquée”-t, I. 776.

464 *A mi országokat jároink,...* — fr. „Nos voyageurs...” célzás a XVII. század végéig elterjedt keleti utazókra és francia egzotikus útleírásokra; és *gyakorta meg tántorodot elmével térnek viszá,* — „ils en reviennent quelquefois ébranlez, et disposez à croire tout indifferent en matiere de religion.” (p. 371)

isaurianus leo... mihály császár... harmadik mihály... alexander, — III. Leo Isaurien (717—741), II. Mihály (Michel le Bègue) keleti cs. (820—829), III. Mihály (Michel l'Ivrogne—Rézgeges) 842—867.

mind ezekre valo nézve kételkedem abban. hogy ha nem... de nem gyanakodom mindnyájokról. hanem... — „Tout cela me fait soupçonner les Grecs d'avoir esté les premiers auteurs du libertinage qui a passé en Italie. Mais je ne prétens faire tomber ce soupçon que sur quelques grands, et...” (p. 372) az egyháztörténész Fleury megnyilatkozása.

465 *60 Beszélgetés. A nap nyugoti szokásokról, és a tizedik saeculumban lévő rendeletlenségekről* — fr. „LX. Moeurs de l'Occident. Desordres du dixième siecle.”

saxoniába, bavariába, es az egész német országba, — fr. „dans la Saxe, dans la

Baviere, et dans tout le reste de la Germanie; mais pour l'affermir chez ces nations indomptables, Charlemagne avoit esté obligé de soutenir la prédication par le fer et par les suplices." (p. 373) *kénszeriteték fegyverrel meg halgatatni a predikációt.* Fleury erről nem szól elítélőleg, Mikes sem fűz hozzá kommentárt. *ugyan ezekben az időkben...* — Mikes kb. tizenöt sort elhagyott a folytatódó nyomtatott szövegből (p. 373–374), s összevonással folytatta. *a saracénusok... a magyarok még akkor pogányok lévén, Európának egyik részit fel nyargalták,* — fr. „l'empire François... les Normands encore payens le pillerent et le desolerent de tous côtez; les Hongrois aussi payens coururent l'Italie; les Sarrasins..." (p. 374) 466 *azokot nem értették, mert deákul voltak,* — fr. „ils ne pouvoient les entendre puis qu'ils étoient écrits en latin." A szerző az anyanyelvről is ír: „Car on ne le parloit plus, et on n'écrivoit pas encore le françois, ni les autres langues vulgaires, qui commençoient à se former. C'étoit en latin que se faisoit l'office de l'église et les lectures publiques de l'écriture, et on les expliquoit rarement." (p. 375)

Agob. de priv sacerdot. — fr. folyt. a margón *Theodulph. c.43.46. Hom. Leon.* PP. IV. (p. 376)

azon időben faragták ki, az... — C'est vers ce temps qu'ont esté fabriquées les fausses decretales d'Isidore, qui ont tant contribué au changement de l'ancienne discipline." (p. 377) A. m. kompilálták, összefabrikálták;

isidorus hamis decretalisait — Isidorus (?–636) sevillai püspök anyaggyűjtő és jeles kompilátor „dekretália”-gyűjteménye.

468 *abarbarusok,* — fr. „les Normands;” előtte néhány sor (p. 378) fordítása elmaradt.

glaber. I. II. C.9. IV. C.5. — Raoul Glaber (Glaber Rudolfus) bourgogni születésű X. századi krónikás. *Historiarum libri quinque ab anno incarnationis DCCC usque ad annum MXLIV.*

469 *de söt még roma...* fr. „Roma même fut exposée à ces desordres;” (p. 380) előtte elmaradt kb. három sor fordítása.

Gyűléseket, ritkán kezdének tartani,... — fr. „Les conciles devinrent tres-rars,..." (p. 380)

61. *Beszélgetés. A vallás meg tartásáról.* — fr. „LXI. Conservation de la religion." (p. 381) A bekezdés elejéhez utalás a kiadás margóján *Ps. XLV.6.*

470 *...és a más életet.* — fr. „et une autre vie; (p. 382) a bekezdés végén elmaradt kb. öt sor összevonásából fogalmazta Mikes a következő bekezdés első sorát.

a sok rozsat meg gátolá... — fr. „Elle empêchoit beaucoup de maux; elle..." *v. Euseb. I. praep. evang. c. 3. etc. VI. c.8. ex Bardes. et Theod. de cur. aff. Graec. lib.9.* (p. 382)

szent romuáldus akoron szerzé a Camaldulensis barátokat, Mikes ezt hagyta meg, talán mert ismerte őket Grosbois-ból; „En France la discipline monastique commença à se relever, par la fondation du fameux monastere de Cluny, dont... En Italie S. Romuald fonda le monastere de Camaldoli et..." (p. 383)

szent gerardus... magyar országban martýrságot szenvedet, — fr. „S. Gerárd noble Venetien évêque et martyr en Hongrie, et...” (p. 383) Szent Gellért, csanádi püspök volt 1046-ban.

egy néhány szenteket, úgy mint szent István magyar királyt, szent imrét, az ő fiát, szent henricus Császárt, robertus királyt, — fr. „S. Geraud Comte d'Aurillac, S. Etienne roi de Hongrie, S. Emeric son fils, l'empereur S. Henry, le roi Robert.” (p. 384) II. Szent Henrik (1014–1024) császár és II. Róbert (986–1036) ugyan ezis tsinálta azt az Isteni hymnust. veni sancte... Mikes tette hozzá a következő 62. beszélgetés egyik bekezdése végéröl.

471 az évangéliumot meg kostolák, — fr. „...avoient une fois goûté l'évangile...” (p. 384)

62. Beszélgetés. Az anya szent egy ház rend tartásának helyre állításáról. — fr. „LXII. Rétablissement de la piété, et de la discipline.” (p. 386)

472 az ezeredik esztendőben — fr. hozzá utalás Galab.lib. III. c.4. (p. 386)

a kotákat, a melyek a mostani musikának fundamentumi, — fr. „Ce fut dans l'onzième siecle que Guy moine d'Arezzo en Toscane, inventa les notes et la methode, qui est le fondement de toute la musique moderne.” A bekezdés végén Mikes elhagyott négy sort: „Nous chantons encore des répons composez par le roi Robert; et...” Helgaud. vit. Rob. (p. 387) Ezekből toldotta meg az előbbi 61. beszélgetés egyik bekezdésének végét, vö. robertus királyt.

petr. dam. lib. VI. ep. 32. — Saint Pierre Damien IX. Leó pápa idején; Capellanusok — „des chapelains” (p. 388) udvari papok.

473 söt még az aszszonyok is a sanctuáriumig közelgetének, — fr. „et même les femmes s'est avancée jusques dans la sanctuaire.” (p. 389)

fel támadának atörvény ellen, — fr. folyt. „particulierement en Allemagne, où la religion avoit toujours esté plus faible.” (p. 390) Ez a fordításban elmaradt.

7 dik gergely pápa — VII. Szent Gergely (1073–1085).

9 dik leó — IX. Szent Leó (1049–1054).

474 63. Beszélgetés. A penitentzia tartásban valo változtatásról. — fr. „LXIII. Changement dans la penitence.” (p. 390)

petr. dam. opusc. VII — fr. folyt. alatta a margón Gomorr. cap. 10. 11. 12. etc. s alább Greg. VII. lib. 7. ep. 10. (p. 391)

...hogy ugyan az ember el rémul amikor olvassa... — fr. „que nous sommes effrayez du recit que nous en fait S. Pierre Damien son directeur;” (p. 393)

475 sugarolta — „inspira” (p. 393).

az okoskodás, és az intés — fr. „Les raisonnements et les exhortations...” (p. 393) új találmányok... — fr. „n'étoient pas des inventions nouvelles.” (p. 394)

476 sokan elnek viszá az ilyen butsu járásal, — fr. „on se plaignoit de plusieurs abus qui s'y glissoient...” Conc. Cabill. II. an. 813. (p. 395)

a fő renden lévök, huzni, vonni kezdék a szegenységet. — fr. „Les seigneurs en

prenoient occasion de faire des exactions sur leurs sujets, pour fournir aux frais du voyage; et..." *Capitul. Aquisgran. an. 787. c. 73.* (p. 395)

...*illyen formán tölteni életeket.* — fr. „on avoit quelquefois ordonner aux penitens du passer ainsi leur vie, errans et portant des marques de leur misere.” (p. 396) *és akirályokis,* — fr. „et les rois. Le roi Robert passoit les carêmes en pelerinage, et fit le voyage de Rome.” *Helgaud. Epist. Bened. VIII. ad. episc. Burg.* (p. 396) Ez elmaradt a fordításban.

64. *Beszélgetés A keresztesekről, és az indulgenciákról.* — fr. „LXIV. Croisades et Indulgence.” (p. 396)

fegyveres szarándokok, — „des pelerins armez et assemblez en grandes troupes.” (p. 396)

477 *de az én ítéletem szerént.* — fr. „à mon avis,” (p. 397) a fordító a levélírótól jól ismert fordulattal él. *villehard. lib. I.* — Geoffroi de Villehardouin francia krónikás (1150—1212?) írt a negyedik kereszteshadjáratról.

kedvesé lön abban az időben apenitentzia tartás, mivel... — fr. „La penitence devint un plaisir, car...” *nékik mulattság volt.* — „...est un divertissement.” (p. 398)

tréfás beszédek — „par des discours plaisans” (p. 398).

atopzodás, — alább *tobzodásokot* alakban is előfordul.

478 *ugyan láttyuk is azt ahistoriákból, hogy a kereszties had, hamisab volt amás féle hadnál, joinville.pag.32.* — Jean sire de Joinville (1224?—1317?) francia historikus. Histoire de saint Louis címen írt emlékezése a XIV. sz. elején készült. — fr. „Aussi est-il certain par les histoires, que les armées des croisez étoient non-seulement comme les autres armées, mais encore pire; qu toutes sortes de vices y regnoient, et...” (p. 399)

kik az eretnekek ellen hadakozának. — fr. „contre les heretiques, rebelles non-seulement à l’église, mais à leur prince, comme les Albigeois en France; et...” (p. 400) ezek a befejező sorok elmaradtak a fordításban.

és agyonás nehezebbé lön a penitenziánál. — fr. „et la confession fut la plus grande difficulté de la penitence.” (p. 401) Mikes kissé összevonta e bekezdést. A keresztiesek témáival a levélíró is foglalkozott, különféle olvasmányai (Fleury, Maimbourg, Bayle) alapján, 80. lev. I. 606—607.

479-65 *Beszélgetés A Doctorok sokaságáról.* — fr. „LXV. Multitude de docteurs.” (p. 401)

mert abban az időben kezdének... — fr. „Car ce fut alors que l’on commença dans les écoles s’écarter de...” *Traité des études. n. 7. s alább is n. 8. etc.* (p. 402) lapszéli, nem kurzív utalás Fleury egyik saját művére.

gratiánust inkább olvasák. mint sem az atyákat, — fr. előtte is pár sor. „Ainsi la scholastique l’emportoit sur la positive, on lisoit plus le Maître des sentence ou Gratiens, que les peres; on cherchoit plus...” (p. 402) Gratianus olasz szerzetes a XII. században, *Decretuma* kompiláció a kánonjogról.

480 *doktorokra szálla, akik az universitásokban tanulának.* — „Ainsi les études, la prédications et l'administration des sacremens, devinrent le partage des docteurs instruits dans les universitez, qui...” (p. 403)

Ezt követőleg Mikes elhagyta a következő hosszabb bekezdést, amely főleg francia vonatkozású (p. 403–405); majd a további bekezdés közepe utáni mondat (p. 405–406) kezd.

Az universitásokat, ... tradicioi, — ezután elmarad egy mondat e nyomtatott bekezdés végéről (p. 406) s a kézirat egy újabb idecsatolt bekezdéssel folytatódik: *idővel, a koldulo szerzetesek is bé vétetének az universitásokban.* — „Les religieux mandians entrent dans les universitez...” (p. 406) e bekezdés második fele is kissé összevont a fordításban.

481 *Sokan magok a doktorok is, ...* — fr. „Le gros même des docteurs...” *szent tamás* — Aquinói Szt. Tamás (1225?–1274) teológus doktor; arisztotelianizmustól inspirált doktrínája az ún. tomizmus.

482 *szent bernárd...* serm. in Cap.jejun. — Sermo in Capite jejunii.

st. thom. 2. 2q. 147. art.7.ad.1. — Aquinói Szent Tamás, *Questiones quodlibetales* (v. disputatae).

ugyan az Illyen tudatlanság tselekedte., hogy... — Mikes a következő bekezdést idevonva folytatja. „Cette même ignorance a fait traiter de nouveautez des antiquitez oubliées.” (p. 409)

végére olyan Casuisták valának, akik... — fr. „il s'est à la fin trouvé des casuistes, qui ont fondé leur morale plûtost sur le raisonnement humain, que sur l'écriture et la tradition.” (p. 410)

66 *Beszélgetés Hogy a jó tanítás minden koron meg volt. és minden időkben voltanak jó példák.* — fr. „LXV. Succession de saine doctrine et le bons exemples dans tous les temps.” (p. 410) A kiadás jelzése itt is és előbb is „LXV.” — s ezért a továbbiakban eltér a kézirat és a kiadás jelzése, noha azonos a „beszélgetések” száma.

Nem akarom, külön külön meg vizgálni... nem is az. a szándékom. hogy... — fr. „Je ne prétens pas entrer dans le détail des... et rien n'est moins de mon dessein, que de décrire...” (p. 410)

483 *Minden koron valának illyen élő példák, ...* — fr. „Il y a toujours eu de ces modes vivans.” (p. 411) *szent bernárd...* serm. de st andr. vita. st malach. *harmadik Innocentiusnak,* — III. Ince (1198–1216) *szent ferentz,* — Assisi Szent Ferenc (1182–1226). Mikes ÖM I. 570.

Igaz tehát a, hogy... — fr. „Il est donc vrai que...” *Heb. XIII.8.* (p. 412)

484 *...noha püspök volt,* — fr. „tout évêque qu'il étoit.” Mikes elhagyta a nyomtatásban következő csaknem féllapnyi részletet a bekezdés végéről (p. 413–414).

Ugy tétettyük. mint ha... — fr. „On feint de respecter...”

...nem követhetünk, — „...ce que nous n'avons pas la force de pratiquer.” (p. 414) Itt is elmaradt kb. öt sor a fordításban a bekezdés végéről.

de mire valok ezek a metaphorak? — fr. „Que veulent dire ces metaphores?”
ki merné azt mondani, — „osora-t-on dire qu'elle ait esté...” (p. 415) előadás-
élénkítő fordulatok.

485 ne gondollyuk azt, hogy hejában legyen... — fr. „et ce n'est pas en vain
qu'il est avec nous...” *Math. XXXVIII. ult.* (p. 416)

67 Beszélgetés Hogy mi formában, és mitsoda viszá élest szenvednek el. — fr.
„LXVI. Quels abus tolerez, et comment.” (p. 416) A beszélgetés eltérő
számozására vö. az előbbi, 66. beszélgetés jegyz.

a negyedik saeculumba, — fr. „dans le neuvième siecle” (p. 416) és a másik
kiadásban is a IX. században.

blesiai péter. ... *petr. bles. serm. 16.* — fr. „Pierre de Blois” (XII. sz.)
sermóiból.

486 azt is ide számlálom, hogy... — fr. „Je mets encore au rang des
adoucissements...” (p. 417)

ne gondollyuk azt, hogy mostanában ameny országnak utya könnyeb. — fr.
„...pour nous imaginer que le chemin du ciel soit devenu plus facile, que...” (p.
418) Fleury idejében már nagy viták folytak erről a kérdéstről, főleg a janzenisták
és a jezsuiták között; Mikes fordításaiban is van ennek nyoma, vö. az üdvösség
útjáról s a „keskeny uton járókról”, *ÖM* II. 965; III. 1022, 1043 (*A Keresztnek
királyi utya*), 1050, 1075.

ugy mint — Mikes utána elhagyott pár sort *szent mártonig*; fr. „Comme ces
spectacles absurdes, que l'on avoit eu la temerité d'introduire jusques dans les
eglises, et qui furent défendus au concile de Basle.” *Conc. Basil. sess. 21. c. 11.*
v. Syn. Vigorn. an. 1240. c. 4. „Comme des réjouissances profanes aux fêtes, dont
nous voyons des restes à la S. Martin, aux rois, et aux fêtes de patron dans les
villages;” és a *fársangi tobzodásokat*, — „et les débauches du carnaval, qui...”
(p. 419)

487 *atridentinumi gyűlés*, — „Le concile de Trente” (1545—1563). Mikes *ÖM*
III. 1054.

szent therésia, ... *vit. de st ther. C. 27. in fin.* — Teresa de Jesus, Szent Teréz
(1515—1582) spanyol misztikus; művei, levelei megvoltak a rodostói könyvtár-
ban is. Mikes *ÖM* III. 1093. A nyomtatott bekezdés végéről (p. 420) kb.
háromsornyi elmaradt a fordításban.

68. Beszélgetés Hogy mi haszonra légyen ez az irás. — fr. „LXVII. Usage de
cet écrit.” (p. 420) A beszélgetés eltérő számozására vö. előbb a 66. és 67.
beszélgetés jegyz.

semmit itt olyat nem mondtam, a melyet az olvasot emberek nem tudnának,
és azt olyan könyvekből vettem ki, a melyek közönségesek, söt... — fr. „Je n'ai
rien dit ici qui ne soit familier aux gens de lettres, et tiré des livres qu'ils ont entre
les mains; ils verront même que j'en ai beaucoup omis.” (p. 420)

488 a *réforma színe alatt*. — fr. „sous pretexte de reformation,” (p. 421).

azt is meg látták, hogy az ő réformátorok., tsak... mint a kiktől el szakadtanak. — „Ils verront que leurs reformateurs ont trop legerement condamné des... que parmi ceux dont ils ne sont separez.” (p. 421—422) Ez a kb. 15 nyomtatott sor nincs meg az első (1682) és a második (1683) kiadásban; de az 1694-estől kezdve (p. 420), 1701 (p. 421), 1712 (p. 421), 1713 (p. 421), 1754 (p. 543) és a közös 1720 (p. 379) stb. kiadásokban megvan.

Egy szoval reménlem. hogy... — fr. „Enfin j'espere que...” (p. 422) *azok a tudák pedig. anyira meg hatották vala az elméket, hogy...* — „Ces miracles avoient fait une si forte impression, que l'on ne s'est avisé que bien tard de les revoquer en doute.” (p. 423) Mikes itt elhagyott kb. tizennyolc folytatódó sort a bekezdés végéről.

489 *mivel a ki maga felől sokat tart. az olyan, könnyen hizelkedik magának, hogy meg külömböztesse magát, a közönségesektől,* — fr. „On se flate par vanité de se distinguer du vulgaire ignorant et de...” (p. 424—425) Így van az 1694-es (p. 423), a közös 1720-as (p. 381) és a többi kiadásokban, kivéve az első két és az ezeken alapuló 1701-es közös kiadást, ahol a szöveg: „La vanité y trouve sont compte; on croit par là se distinguer...” 1682 (p. 490), 1683 (p. 419).

69 *Beszélgetés Bé fejezés.* — fr. „LXVIII. Conclusion.” (p. 425) Az utolsó beszélgetés eltérő számozásához vö. előbb a 66., 67., 68. beszélgetés jegyz.

Ezeket akarám tehát ki terjeszteni, az... — fr. „Voilà ce que j'avois à dire touchant les moeurs des Israëlites et des Chrétiens.” (p. 425) *az elsöben.* — Mikes ezt is lefordította, vö. a kötet előző részét; *a másikában meg akartam mutatni, hogy...* — fr. „Dans le second discours j'ai voulu montrer...” (p. 426) *boldognak mondhatnám magamot. hogy ha valaki ezen írásra valo nézve,...* — „Trop heureux si à l'occasion de cet écrit, quelqu'un prenoit une idée veritable de la vie raisonnable et chrétienne, et s'appliquoit serieusement à la pratiquer!” (p. 426) Mikes a befejezésben követi a francia szerző rövide fogott befejező szavait; *vege* — „Fin.” *Légyen üdvezitönk szent nevének dítseretire* — Mikes kéziratot záró fohásza.

491 *Ennek a könyvnek Táblája.* — „Table des Titres.” A könyv négyes felosztását a Tábla is jelzi, kivéve a „2. részt”, amely a 4. *beszélgetés* helyett a 19-ikhez került; ezt a szerkezeti rend kedvéért jegyzet kíséretében kiigazítottuk, s a szövegben is a helyére tettük. Mikes Táblája 69 beszélgetést mutat, a francia kiadások pedig csak LXVIII-at. Valójában ezekben is LXIX van! Számozásuk ugyanis téves a szövegben. A Table számozása is LXVIII-at jelez, de valójában ez is LXIX. Vö. a jegyz. bevezetőjét.

A Sidók és az Új Testámentumnak Historiája

497 A Sidók. és az új Testámentumnak Historiája. — *Histoire des Juifs, et du Nouveau Testament.* (1737, p.1) Az 1718. és 1719. kiadásban csak *Histoire du Nouveau Testament.* (p. 476)

Első könyv — *Livre premier.* Mint a bevezetőben említettük, az *I Rész* első bekezdése az 1718. és 1719. évi kiadásban még az *Histoire de l'Ancien Testament Livre VIII. Ch. XLIII.* utolsó bekezdését alkotja (p. 475); az 1725-ös, 1737-es, 1742-es kiadásokban pedig ezzel kezdődik az *Histoire des Juifs, et du Nouveau Testament Chapitre I.* A margón: *A Kristus eszt.36. An. vulg.33.* A kiadásokban minden oldalon a felső külső margó szélén az idő s az évek jelzése, s ha az események előrehaladtával s az idő múlásával változik az év, azt közben is jelzi a margón. „An du Monde MMMMXXXVI de J. C. 36. de l'Ere vulg. 33.” Az utolsó ilyen jelzés: „An du Monde MMMMLXXV de J. C. 75. de l'Ere vulg. 72.” (p. 836. 1718, 1719). Az 1737-es kiadásban ugyanez, „An du M. 4036., de J. C. 36. de l'Ere vulg. 33.” és „An du M. 4075. de J. C. 75. de l'Ere vulg. 72.” (p. 513). Mikes ezt nem írja ki ilyen rendszerességgel, s általában rövidebben teszi ki a kézirat margóján.

fel mentenek. a leg felső ebédli házban. — fr. „et ils monterent dans la salle haute, où...” (1737, p.1; 1719, p. 475) *ajános Anyáé, akit Márknak is nevezik.*, — „On croit que cette maison appartenoit à Marie, mere de Jean Marc, connu dans l'histoire des Apôtres, et dont nous parlerons ci-après.” A mondat vége Mikesnél elmaradt. *templomá változtatták*, — „Cette maison fut dans la suite changée en une Eglise celebre, et nommée l'Eglise haute, ou l'Eglise des Apôtres.” A fordító itt is rövidített; a kiadásban kurzív utalás is volt hozzá a lap alján: „Vide Cyrill. Catech. 16. et Hyer. Ep. 27. (p. 2; p. 475) *mind eszeséget száz huszan valának*, — „Ils étoient au nombre d'environ six vingt personnes;” *hihető, hogy...* — „apparemment sans y comprendre les femmes, qui ne se comptoient pas dans ces sortes de denombrements.” (p. 2; p. 475)

Atyám fiai. — fr. „Mes freres,...” *a soltárban* „dans le Livre des Pseaumes” (p. 2; p. 476) a következő kurzívált sorok végén elmaradt „ou dans l'intendance, et dans l'inspection qui lui avoit été confiée.” (p. 2; p. 477) Mikes a kézirat margójára írja a kiadás lapalji utalásait.

498 *kinek a vezeték neve igaz volt*, — fr. „surnommé le Juste;” A következő mondat után a fordításban elmaradt kb. tizenöt sor három lapalji utalással a francia bekezdés folytatásából, amelyben Barsabas személyére vonatkozó életrajzi dolgokról emlékezik meg a szerző az általa kritikával kezelt hagyományos szövegek alapján; a végén meg is jegyzi: „Mais on ne peut pas faire un très-grand fond sur la plûpart de ces traditions, et de ces conjectures.” (p. 3; p. 477)

egy néhány mondásit írja le. — fr. „Saint Clément d'Alexandrie rapporte de lui quelques maximes. Par exemple: (p. 3; p. 477) A kiadás az idézet eleje: „Admirez les choses présentes;” után a forrást is megmondja: „ce qui étoit tiré d'un Ouvrage intitulé: Les Traditions de saint Matthias.” Az idézetek vége után

a kiadásban még van kb. nyolc sor egy szent Mátyásnak tulajdonított hamis evangéliumról; az elhagyott sorokhoz kurzív utalás is az idézett műből, *Clem. Alex. 1.3. Strom. p. 438.* és *Idem. 1.4. Strom. p. 488.* Mikes lápszéli utalása *clem. alex 1.2. strom p. 280* – Alexandriai Szent Kelemen – Klémész: latinosan Clemens Alexandrinus Stromata libri VII. c. dogmatikus könyve; munkáira előbb az *Izraéliták... s Keresztények...* c. fordításban többször hivatkozott Fleury nyomán; vö. *ÖM V.* is.

és az *Apostolok közti számláltaték.* – fr. „il fut associé aux onze Apôtres.” (p. 4; p. 478) *act. I.24. 25. 26.*

tüzes nyelveket – fr. „comme des langues ou flammes de feu” (p. 5; p. 478) *a mellyet tartozták meg tartani,* – A bekezdés eddigi feléhez két utalás a kiadásban: *Act. II.1.2.* és *Act. II.5.* A fordításban elmaradt kb. tizenkét sor a bekezdés végéről a Jeruzsálembé gyülekező zsidókról *Exod. XXIII. 14.* utalással (p. 5; p. 478).

halván ki ki a maga országa béli nyelven szollani öket. – fr. „les entendant parler chacun la Langue de son pays, quoiqu’ on scût que ces hommes étoient tous Galiléens, et sans Lettres;” (p. 6; p. 479) A francia mondat magyarázó befejező része a fordításban elmaradt. *joseph. de vita sua.* – fr. lapszám is p. 1020. Josephus Flavius (37–95) Önéletrajza; a zsidó történetíró alább gyakran említett művei a Fleurytól fordított két munkában is előfordultak; vö. róla a Mikes *ÖM V.* kötetében is.

500 *a koporsobol... koporsoban... akoporsobol,* – fr. „... du tombeau... dans un sépulcre... du tombeau,” (p. 7; p. 479) *ps. 17 ps. 109* – fr. *Psalms. CIX. 1.2.* Káldira emlékeztető szövegátültetés mikesi írásmóddal. A második idézet után még van három magyarázó sor a kiadásban. (p. 7; p. 480)

Ezek a szók meg haták... – fr. „A ces discours, toute la multitude qui écoutoit Pierre, fut touchée de componction;” (p. 7; p. 480)

501 *II Rész. az első keresztyénekről* – fr. Chap. II. „Vie des premiers Chrétiens.” (p. 8; p. 480) A továbbiakban csak az 1737-es kiadás lapszámát adjuk; az 1718–1719. kiadását csak eltérés esetén jelezzük.

imé eszerént adgya előnkben... – fr. „Voilà la peinture que...” (p. 9) *...az szerzeteseknek.* – „qui ont été le modèle des Congrégations Religieuses, et de tous ceux qui dans la suite des siècles, ont aspiré à une perfection particuliere.” Mikesnél rövidebben.

ez estvéli imádság volt, – „C’étoit la priere du soir, et...” (p. 9) és hozzá pár sor ennek idejéről. *Danielnél.* s ami elmaradt „et comme l’enseignant les Rabbins.” s hozzá utalás is a lap alján. A kiadásban a margón az eset jelzése: „Saint Pierre guérit un boiteux à la porte du temple.” Mikes általában elhagyja forrásának az események tartalmi jelzését szolgáló petit szedésű marginális tájékoztató sorait.

502 *hogy ti, és a ti tanáts uraitok,* – fr. „vous et vos Senateurs” *A Péter intési „Le discours de Pierre”* (p. 10).

...a tanátsot, – fr. „on n’eut pas le loisir ce jour-là d’assembler le Sanhédrin.”

(p. 11) *ti áts mesterek*, — „vous autres Architectes”; *az első szegelet kö*, — „la première pierre de l’angle.” (p. 12)

504 *hogy ezek. nem írás tudok, és csak a közönséges nép közül valok*, — fr. „que c’étoient des hommes sans Lettres, et du commun du peuple,” (p. 12).

még rendule. — fr. „le lieu où ils étoient assemblez, trembla.” (p. 13)

a mint hogy igen is tartot ahoz az Apostolhoz, — fr. „Il est sûr qu’il fut toujours fort lié à l’Apôtre jusqu’à ce qu’il s’en separa à l’occasion de Jean Marc, ainsi que...” s még pár sort Mikes elhagyott a francia bekezdés végéről; fr. két utalás *Euseb. hist. Eccl. 1.1. cap. 22. et lib. 2.c.1. Epiphan. haeres. XX. c.4.* (p. 13)

III Rész — fr. Chap. III. „Ananie et Saphire frappez de mort pour avoir menti au Saint-Esprit.” (p. 13)

505 *az Isteni sugarlásból.* — fr. „par une revelation divine.” *holmi ifiak.* — „quelques jeunes gens” *a szent Lelket* — „l’Esprit du Seigneur?” (p. 14)

a salamon folyosolyaban — fr. „dans la galerie de Salomon.” *az ördögösök*, — „les démoniaques” (p. 15)

506 *még jó hajnalban*, — fr. „dés le point du jour,” (p. 15).

egy Gamaliel nevű fariseus. — fr. négy-öt sorban még arról is, hogy egyesek szerint titokban már keresztény volt (p. 16).

507 *amelyben a népet fel számlálták*, — fr. „dans le temps du denombrement du peuple,” *ezt a tanácsot bé vénék*, — „Ils se rendirent à son avis;” (p. 17)

az zugolodást pedig az okozá, hogy... — fr. „Ce murmure étoit fondé sur ce que...”

act. XXI.9. — fr. előtte még egy utalás *Isid. Pelus. Epist. 449.* (p. 18) *Nicomimiai* — „Nicomédie” (p. 19) a további kb. nyolc sort Mikes egy mondatba sűrítette a bekezdés végén.

Epiphan haeres 25 — fr. még folyt. *vide Cotelier. Notas, p. 267.* Szent Epiphanius ciprusi metropolita alább még többször idézett polemikus iratai, *Adversus omnes haereses* (375–377 között), vö. hozzá *ÖM V. k. jegyz.*

509 *igen szép felesége lévén,...* — fr. „On dit qu’ayant une femme d’une rare beauté,” *utálatos tisztátalanságával*, — „par leurs monstrueuses impudicitez.” A kiadásban következő kb. öt folytatólagos sort a fordító elhagyta a bekezdés (p. 19–20) végéről. *mind azon által sokan akik erről irtak. mentik Miklost* — Mikes a következő bekezdést vonta ide ezzel a tömörítő mondattal; az *ugy mint* az utalásokban jelzett forrásokra vonatkozik, s ezek közül itt csak azokat jelezzük, amelyekről még nem volt szó, vagy nincsenek feltüntetve a kézirat margóján: *Euseb. hist. Eccl. 1. 3.c. 29. Theodoret. haeres. 1. 3.c.1. Aug. haeres. 5. s fr. még kettő Vide apud Baron. ad an 68 §. 10. Cassian. collat. 18. c. 16.* (p. 20–21)

Eusebius cesareai püspök, *Historia ecclesiastica c., III.* században írt munkáját még néhányszor idézi; a kiadás többször is utal Eusebiusra, de a fordító legalább tíz esetben elhagyott belőlük; az előbbi *Keresztények...* c. fordításban is előfordul; I. még az *ÖM V.* kötetében is. — Theodoretus szíriai püspök (IV. sz.) munkáira szintén hivatkozott az előbb említett Fleurytól fordított műben. — Szent Ágoston (354–430), *De haeresibus c. polemikus munkája*; ez előfordul az *ÖM V.* kötetben is.

510 *alatomban meg tsinált férfiakat küldének.* — fr. „subornerent des gens, pour...” (p. 21) suborner a. m. felbújt, rosszra visz; „megcsinál” Mikes szóhasználatában.

IV Rész — fr. Chap. IV. „Martyre de saint Etienne Diacre.” (p. 22)

a maga mentésigire hoszu beszédet kezdet elő. — fr. „pour se défendre, commença un assez long discours...” (p. 22)

511 *a sátort,* — fr. „le Tabernacle” (p. 22) *kemény fejüek,... meg nem tartottátok.* — „Têtes dures,...” (p. 23) Az *act. VII. 51.* utalás a kiadás után szabadon fordított szöveg.

512 *lucianusnak látásban.* — fr. „dans une vision à Lucien,” a. m. látomásában; *lucian. Epist de revelat. corp. S. Steph. ad Calcem t. 7 oper. S. Aug.* — Lucianus vagy Lucinus jeles görög auktor (II. sz.), vö. az előbbi fordítás utalását is.

7 mély föld, — „sept lieues de Jerusalem.” (p. 24) *az én koporsomban* — „dans mon tombeau” (p. 25) a. m. sírboltomban.

act X. 1. 39. — fr. alatta még *Act. XXII. 3.* és *Strabo I. 14. p. 673.* (p. 25)

513 *act XXII. 12.* — fr. alatta is *Act. XI. 19.* (p. 26)

Aug. Serm. CXVI. c. 6. et CCCVI. c. 4. — Ágoston Sermoneseiből; sermóutalások vannak a *Keresztények...* előbbi szövegében is.

V Rész — fr. Chap. V. „Le Diacre saint Philippe va à Samarie.” (p. 27)

filip a Diaconus, — fr. két utalás e bekezdéshez *Act. VIII. 5.* és *Joan. IV. 14.* (p. 27) *Iren. I. 1. c. 20. Justin. Apolog. 2.* — fr. folyt. *Author. addit. ad lib. praescript. Tertull.* (p. 27) *Hier in Math. XXIV.* Irenaeus (Eirenaiosz), *Adversus haereses;* Iustinus (mártír) filozófus második polemikus apologiája; Szent Hieronimus, Jeromos, Hieronimus Sophronius Eusebius (kb. 331–420) Homiliáiból; ezekre történő hivatkozások előfordulnak a fentebbi Fleuryből fordított műben is; vö. még *ÖM V. k.*

514 *Chrysost. in acta homil 18.* — fr. folyt. *p. 171. 172. Aug. in Psal. CXXX. n. 5.* s még a bekezdés elejéhez is *Fromont. Grot.* (p. 28) Aranyszájú Szent János (Chrysostomus) Homiliái, vö. *ÖM V. k.*

Tertullianus azt mondgya, — fr. „Tertullien ajoûte qu’il...” *Tertul. de anima c. 34.* — Tertullianus, Quintus Septimus Florus, *De anima* (211 körüli) c. apologetikus műve; *ÖM V. k. is.*

ezt már régi írások is... — fr. „ce qui est confirmé par quelques anciens Manuscrits” *Codex Ms. Cantabrig. et secundus Robert. Steph.* (p. 29)

516 *Theodoret hist I. 1. c. 1.* — Theodoretus e másik művét is idézi Mikes Fleurytól fordított előbbi könyvében; egyéb utalásai alább elmaradtak.

justin — *Apolog. 2.* — fr. folyt. *Theodoret. de haeres. I. 1. c. 1. Iren. I. 1. c. 20. et Epiphan. haeres. 21.* s a végén mindegyikben *Aug. haeres. 1.* (p. 29) *minden utálatóságokat el követet véle.* — „commettant avec elle toutes sortes d’infamies.” A „belle Hélene” személyére vonatkozó folytatódó, kb. huszonegy sor (p. 30) fordítása elmaradt.

és meg szabadította az embereket. — fr. „et enfin pour sauver les hommes.” További kb. tizennégy sor (p. 30–31) nincs lefordítva.

origen. lib 6. Contra Cels. — Origenész (Adamantius) görög egyházi író a keresztény vallást támadó Celsus (gör. Kelszosz) ellen; kommentárjaira és szentírás-magyarázataira vö. Fleury előbbi műve jegyz. is.

Tertull. praescript c 33. alii — Tertullianus, De praescriptione haereticorum (200 körül); az alábbi apológiával együtt számos utalás a *Keresztények...* előbb közölt szövegében is.

Justin. dialog cum Triphon pag. 234:235 Euseb. — Iustinus első apológiája: Dialogus cum Triphone; Eusebiusra vö. fentebb.

518 *amely irtoztatob. az oedipusénél;* — fr. „et que leurs festins de Religion étoient accompagnez d’incestes plus horribles que ceux d’Oedipe.” — *de azt gondoltuk, hogy ezekről szólhatunk mostanában is,* — „mais nous avons crû devoir les rapporter en cet endroit.” (p. 33) *Tertull. apolog c. 16.* — Apologeticus. *Minut. felix p. 5.7.* — *Minucius Felix* (II–III. sz.) egy ideig Rómában élő keresztény író; Octavius c. dialógusában Cicero és Seneca elveit valló, ill. Tertullianus tanítványaiként érvelő filozófusok vitáit elevenítette meg.

519 *Joseph Antiq lib 18. c 6.7.* — Josephus Flavius: Antiquitates Judaearum, A zsidók története; vö. róla előbb is.

saloméát. — „Salome” utána elmaradt kb. két folytatódó sor fordítása a bekezdés végéről (p. 34).

VI Rész — Chap. VI. „Lettre de Pilate à Tibere touchant I.C.” (p. 34).

azt tarttyák... — fr. „On assure que...” *Euseb. I.2.c.2. Casaub. exercit. 16. Baron. an. 34 §. 224.* (p. 34) *sok szent auctorok* — fölsorolásuk a margón, a kiadásban a lap alján, ahol még van egy a végén *Gregor. Turon. hist. Francor. I. I.c. 4. et 24.* (p. 35) *az actákra* vonatkozó részlet fordítását Mikes kb. öt sorral megrövidítette. *florentínus* — „Martyrologe de Florentinus” Florentius Martirológiuma.

520 *Vannak mind azon által olyan tudosok...* — fr. „Il y a des Sçavans qui...” — Ez már a bekezdés vége, amelyből Mikes elhagyott kb. huszonegy sort a Pilátus aktáinak valódiságát vitató részből (p. 36–37).

a kisebbik szent Jakab, — fr. „saint Jacques le Mineur” (p. 38).

521 *Bernard. de consid. I. 2. c 8.* — Szent Bernát (1090?–1153), De Consideratione... a pápai kormányzat elveiről szóló kódexe, vö. ÖMIV. és V. k.

arany pléhet — fr. „une lame d’or,” (p. 39) *oblia.* — „Oblia, ou Ophlia, c’est-à-dire, la Forteresse de Dieu.” (p. 40)

523 *VII. Rész* — fr. Chap. VII. „Le Diacre S. Philippe baptise l’Eunuque de la Reine Candace.” (p. 41)

Isaias LIII. 7. — A kurzivált passzus átültetése a kiadást követi. *de egy kevesé különbözik a sido nyelvtől.* — fr. „...et s’éloigne un peu de l’Hebreu.” A folytatódó sor (p. 42) elmaradt a fordításban.

524 *ihon a víz.* — fr. „Voilà de l’eau;” *és filep meg keresztelé ötet,* — „et Philippe baptisa l’Eunuque.” Utána elmaradt három folytatólagos sor (p. 42–43) a fordításban.

természet felet valo ajándékit. — fr. „les dons surnaturels du Saint-Esprit” a folytatólag következő kb. öt sor (p. 43) fordítása elmaradt.

egy kis házatskája — fr. „Il y avoit sa petite maison;” Act. XXI. 8. (p. 43)

VIII Rész — fr. Chap. VIII. „Conversion de S. Paul.” (p. 44)

miért üldösz... a kit te üldösz, act. IX. 1. 2. — A kiadás szövegét követő fordítás; Káldinál „üldösz?”

526 *mint valamely zugást, vagy zengést.* — fr. „comme un bruit confus, et un son inarticulé.” *valamint a hályog,* — „une espece de taye,” (p. 45).

chrysost. homil. 47 in acta. — fr. folyt. még t. 5. *homil. et Aug. serm. 169. c. 8.* (p. 45) — Már említett források.

Ananiás — fr. utalása Act. IX. 10. XXII. 12. (p. 46) *azt is tarttyák, hogy...* — fr. „On croit même...” August. *quaest. Evang. 1. 2. c. 40. Ita et Graeci.* (p. 46)

527 *és ő látást látta,* — fr. „et il eut une vision,” (p. 46) *a Saul szemeiről le hullának mint a hal héjak,* — „Aussitôt il tomba des yeux de Saul comme les écailles, et il recouvra la vûë.” (p. 47) l'écaille a. m. pikkely; de itt fr. kifejezés „les écailles lui sont tombées des yeux” lehullt szeméről a hályog.

szerezsen országban mene, — fr. „il alla en Arabie;” (p. 47)

528 *...a guberniumnak.* — fr. utalása a bekezdés végéhez *Joseph. Antiq. 1. 18. c. 6.* (p. 48)

IX Rész — fr. Chap. IX. „Dispersion des Apôtres par toute la terre pour prêcher l'Évangile.” (p. 48)

...samariába,... — fr. utalása Act. IX. 31. (p. 49)

Az Apostolok oszlások előtt... — Ez a bibliai esemény olvasmányai alapján rögződött a levélíróban a szólásszerű „divisio apostolorum” nyomán: *it most minden órán az apostolok el oszlása léssen...* (146. és 147. lev. 1739. ŐM I. 236—237, 714.)

529 *Leo. serm. 80. c. 3. Rufin l. X. c. 9. Socrat. t. I. c. 19.* — Nagy Szent Leó pápa, Sermones; itt alább Epistolae c. írásai is; vö. az előbbi fordításban és Mikes más munkáiban is, ŐM V. és IV. k. — Rufinus Tyrannius (IV—V. sz.) latin egyházi író s fordító, l. róla ŐM IV. — Szókratész (i. e. 469—399), az előbbi fordításokban is több utalás rá.

Rufinus de symbolo p. 539 — fr. folyt. *Fortunat. t. II. c. 1. p. 261.* (p. 50) fr. Exposition du Symbole.

Ambros. de Eli. t. 1. p. 546. — fr. folyt. in *Append. nov. Edit.*

Hieronym. Ep. 31. c. 9. tovább mindkettőben *Fulgent. contra Fabian.* — A már említett Szent Hieronimus episztolái. — Szent Fulgentius (Claudius Gordanus) püspök (468—532), írásaira vö. ŐM IV.

szent Leo, — fr. utalása *Leo Ep. 27. p. 491. 492.* (p. 51) E mondat után elmaradt kb. öt sor (p. 51) fordítása. *Cyrril. Catech.* — Jeruzsálemi Szent Cyrill görög egyházatyja, püspök 348-tól, főműve a Catechesi, vö. ŐM V. k. is. *Ambros. ep 7. p 186 a. b.* — Szent Ambrus (Ambrosius, 340—397) Epistolariuma, vö. az előző kézirat jegyz. Fleury is idézi műveit; *vigilius Thapsusal,* — fr. utalása *Vigil. Taps. in Entych. 1. 4. c. 1.* (p. 52)

531 *egy ina szakat embert*, — fr. „un paralytique,”
egy felső házban ki nyujtoztaták. — fr. „on le mit dans une chambre haute.”
(p. 52)

egy Simon nevü szigyartonál, — fr. „chez un Corroyeur nommé Simon,” (p. 53) corroyeur a. m. cserzővarga, bőrkikészítő.

532 *éhomra*, — Mikes ismert erdélyi népnyelvi szava; fr. „Etant un jour à jeun et en priere...” (p. 53) ti. böjtölt délutánig; *fel hatottak az Istenhez*. — „sont montées jusqu'à Dieu,” *a felső házban* — „à une salle haute” *Act. X.9. 10. et seq.*
(p. 54)

mit tenne alátás, — fr. „ce que cette vision signifioit.” (p. 54)

534 *Kornélius azután elé beszéllé*... — fr. „Corneille lui raconta...” (p. 55) A levélíró is gyakran használja ezt az előadásszöveg fordulatot.

Aug Serm. ...c.12. — fr. folyt. *Chrysost. in Acta, homil. 24. etc.* (p. 56)

535 *hogy miért ment volna a nemzetekhez*. — fr. „pourquoi il avoit été chez des Gentils,” — *Greg. lib. 9 ep. 39.* — fr. folyt. *Chrysost. homil. 24.* (p. 57) Nagy Szent Gergely (535–604) episztolái; Fleury is idézi az előbbi műben.

X Rész — fr. Chap. X. „Histoire du jeune Agrippa fils d'Aristobule.” (p. 57)

536 *városi tisztséget ada neki*, — fr. „il le fit Magistrat,” (p. 58) Berenicza — „Berenice” *ados levelet* — „une obligation” (p. 59).

537 *már a hajora akara ülni*, — fr. „il étoit prêt de faire voile...” (p. 59) *aki addig kíserte vala ötét*. — „...qui l'avoit suivi jusques-là.” A folytatólag következő kb. négy sor (p. 60) fordítása elmaradt a bekezdés végéről.

538 *ezen a meg esésén*, — fr. „Agrippa ne s'étonna point de cette disgrâce.” (p. 60) A bekezdés végéről elmaradt kb. három sor (p. 61) fordítása.

Drusustol egy kis fiatskája,... *Antonia kis unokájához* — fr. „Tibere avoit de Drusus un petit-fils, ...à Caius, petit-fils d'Antonia,” (p. 61).

539 *Egy darab idő mulva*... — fr. „Quelque temps après...” (p. 61) *de az Istenek bizonyágim, hogy* — „mais je prends à témoins tous les Dieux, que...” *ted lántzra ezt az embert*, — „Enchaînez-moi cet homme-là,” ... *a theatrumbol ki menyen*, — „attendit que l'Empereur eût fait un tour du cirque.” (p. 62)

540 *a keserőség egészen le nyomván, egy fának a tövire le heveredék*,... *Agrippa ezt tsak meg neveté*,... *a mint meg fogjuk latni*. — fr. „Accablé de douleur, il se jeta au pied d'un Arbre,... Agrippa se mocqua de cette prédication: mais... comme la suite le fera voir.” (p. 63)

XI Rész — Chap. XI. „Imposteur qui séduit les Samaritains.” (p. 64)

542 *bétsbe, Galliában*. — fr. „à Vienne en Dauphiné” *Ado Aetat. 6. c. 40. Bibl. PP. t.7. p. 338.* (p. 65) *maga lön magának hohérja*,...” il fut lui-même son bourreau...” (p. 65) *oros. 1. 7 c 5.* — Orosius (IV–V. sz.) egyházatyára Fleury is utal, vö. ott.

543 *közönségesen hirdetek* — fr. „on dit tout publiquement...” a. m. kihirdették.

[*XII Rész*] — „Chap. XII. Agrippa est délivré de prison par Caius, et comblé d'honneurs.” (p. 67) Mikes itt elhagyta az eddig folyamatosan kiírt *Rész-ek* jelzését.

aranyat ada nékie, — fr. „il lui en donna une d'or.” *Joseph. Antiq. I. 18. c. 8. et Dio lib. 59. p. 645.* Kissé összevont bekezdés; a végéről (p. 67) elmaradt kb. négy sor fordítása.

544 *vide philon. in legat ad cajum* — Filo v. Philo (gör. Philón) hellén zsidó bölcselőt Fleury is idézi, vö. az előbbi mű jegyz. A Caligula császárhoz általa Rómába vezetett küldöttség (39-ben) dolgairól ír töredékes munkájában.

545 *bekéségnék árticulusit meg tsinálák,* — fr. „et on convint des conditions de paix.” (p. 69)

ez igen nehezen esék vitelliusnak., — fr. „Ce qui déplut fort à Vitellius;” *oréásnak hitták.* — „étoit surnommé le Geant.” (p. 69)

546 *és tsak azokat hitették el,...* — fr. „et ils ne séduisirent que ceux qui voulaient être séduits,” (p. 70).

philostat. vit Apollon I. 1. c 3. 4. — Philostratosz (II–III. sz.) a Szofisták életrajzai c. munka szerzője; Tüanaí Apollónioszról írt terjedelmes könyve egy első századi történeti személyről, bölcs és csodatevő alakjáról szól.

elméje nagy volt, és igen emlékező, ékesen szólló, — fr. „Il avoit l'esprit vaste, la memoire excellente, beaucoup d'éloquence, et...” *a pithagorás vallását választá...* — „et choisit la secte de Pythagore,....” (p. 70) Püthagorasz (i. e. VI. sz.), Fleury is utal rá mindkét könyvében.

547 *az ő beszédi. fontosok. rövidek. és hathatosok valának,* — fr. „Son style étoit grave et décisif. Ses sentences, qu'il prononçoit comme autant d'oracles, étoient courtes et solides, et mots propres et significatifs.” (p. 71)

a ki másnak azt parantsollya, a mi maga követ, — fr. „qui ordonne aux autres ce dont il est persuadé lui-même.” A bekezdés végéig folytatódó kb. tizennégy sor (p. 71–72) fordítása elmaradt a kéziratban.

XIII Rész — Chap. XIII. „Saint Pierre vient à Antioche.” (p. 72)

Euseb. in chronic. — fr. Chroniques; előbb Eusebius egyháztörténeti historiájára is hivatkozott.

Hieron de viris illust. — fr. folyt. *Chrysostom. 5. homil. 12.p. 163. d.tom. 1. homil. 42. p. 503. c. Hieronym. in Galat. II.* (p. 72) Hieronimus: De viris illustribus c. munkájára a kiadás alább többször is hivatkozik.

Basil. seleuc vita S. Teclae. I. 1. p. 276.c. — Basilius, Nagy Szent Vazul (kb. 330–379), Fleury is utal rá, vö. előbb a jegyz.

Euseb. 1. 3. c.1. p.71. — fr. folyt. *et c.4. p.73. Leo serm. 80. Hieronym. de Viris illust.* (p. 73)

549 *hogy a heverést el kerülyék,* — fr. „soit afin d'éviter l'oisiveté.” (p. 74) *Recognit I. 7. c.6.* — fr. előtte még *Gregor. Naz. orat. 16.p. 244.b. et car. 140 p. 113. a.Vide Nicetam apud. Coteler. Not. p.381.* (p. 74) Eusebius fordítása, Recognitiones, fr. Recognitions de Clement.

550 *a kis Jakabhoz...* — fr. „à saint Jacques le Mineur Evêque de Jerusalem.” (p. 75)

meg sajditván, — „ayant scû” (p. 76), megsejtvén; alább is, különféle francia

megfelelőkkel; változataira vö. Mikes *ÖM* III. 983. 1001. NySz Sajdít: meg-sajdít; *ÖMI* I. 600.

a nemzeteknek valo prédikálásra. — fr. „prêcher bien loin aux Gentiles.” *azt nem tudhatni... de azt el hihetni...* — „On ne sçait pas combien de temps... mais il y a apparence qu'il fut...” (p. 76)

551 *XIV Rész szent András Ap historiája* — Chap. XIV. „Histoire de S. André Apôtre.” (p. 77)

életét a halázzatal keresé, — fr. „...et de gagner sa vie à la pêche.” (p. 77)

Theodoretus azt mondgya. — fr. „Théodoret dit...” (p. 78) előtte és a mondat után elmaradt kb. három, ill. kilenc sor fordítása; *Theod. in psal. CXVI.* A már előfordult Theodoretus zsolttármagyarázataira utal.

a Moszkák. a Scyták közti számláltattak. — fr. „la plûpart des Anciens le font Apôtre des Scythes, du nombre desquels sont les Moscovites.” (p. 79)

552 *a melyet szent Andras keresztinek nevezik* — fr. „une croix nommée de saint André, ayant la forme d'un X.” A bekezdés eleje is összevont, majd kb. egy teljes oldal elmaradt a fordításban a különféle vélemények összevetéséről (p. 79–80); a bekezdés elejéhez nem kurzív utalás a kiadásban: Voyez M. de Tillemont, tome I. S. André, et la Note 2. p. 620.

XV Rész. szent János Evagyélista historiája. — fr. Chap. XV. „Histoire de saint Jean l'Evangeliste.” (p. 80)

Epiphan. haeres. 73. c. 7. — fr. folyt. *Vide et Ambros. in Luc. IX.* (p. 81) *Aug. de virginit. c. 49 et...* — Ágoston moralista írása: De sancta virginitate; fr. folyt. *Hieronym in Isai. LVI. et in Jovini 1. 1. c. 14. Epiphan. haeres. 58. Ambros. de Symbol. c. 30. Chrysost de Virg. c. 82. Paulin. Ep. 4. Cassian. coll. 16. c. 14.* (p. 81) *Gregor Moral. 1. 14. c. 23. Beda. Baron.* — Nagy Szent Gergely, Moralia; Beda Venerabilis, szent és egyházdoktor, I. *ÖM* V. Caesar Baronius (1538–1607) egyháztörténet-író, a Mikes által előbb elhagyott utalások az Annales ecclesiastici... c. munkára vonatkoztak; Fleury is sokat idézi.

553 *a közönségesen valo hitel mindenkor a volt, hogy* — fr. „et la créance la plus générale a toujours été...” (p. 82)

Aug. quaest. Evang. 1. 2. c. 34. — Ágoston: Questiones evangeliorum libri 2, szentírásmagyarázat, *ÖM* V. k. is.

Hanem azt nehéz meg tudni. hogy — fr. „Mais il y a de la difficulté sur le temps...” (p. 83)

555 *semmiből ki nem tettik, hogy...* — fr. „Or il n'y a gueres d'apparence que...” *Jóbb tehát azt mondani,...* — „Il vaut mieux reconnoître, que...” (p. 84) A bekezdés eleje után összevonás a fordításban kb. hat-hét sor elhagyásával, részben a végéről (p. 85).

XVI Rész. Szent íleap Apostol historiája. — fr. Chap. XVI. „Histoire de saint Philippe Apôtre.” (p. 85)

556 *a sidok példájára,* — fr. „à l'imitation des Juifs.” Utána kb. négy folytatólagos sor (p. 86) elmaradt a fordításban; *hogy békeségben holt volna meg.* — „qu'il mourut en paix.” Előtte némi összevonás a bekezdés végén (p. 86).

Rupert. in I joan. I. Tostat. in Matt. X. Cornelius a lapide. — fr. ez utóbbi előtt még *Osor. serm. de S. Joan. Jansen. Cornel. à Lapid. Hammond. in Joan. I.* (p. 87) Rupert de Deutz (abbé de Tuy) német eredetű teológus (XI–XII. sz.), középkori misztikus munkája, *Tractatus in evangelium Johannis.* (Opera. Ed. 1638.) Cornelis Cornelissen van den Saen (1567–1637) jezsuita szerző, kommentárokat és szentírás-magyarázatokot írt, vö. *ÖM V. k. Cornelius a Lapid.*

A leg bizonyosab tartása. mind... — fr. „mais la tradition la plus constante des Anciens et des Modernes, est qu'il...” Ez már a bekezdés második mondata; az első sorok után kb. féllapnyi nyomtatott részlet (p. 88) elmaradt a fordításban; *sok féle képen irnak az ő haláláról.* — Mikes összefoglaló mondata a bekezdés végéig folytatódó kb. tizenöt sorból (p. 88–79).

XVI Rész szent Máthé historiája. — fr. Chap. XVI. „Histoire de saint Matthieu.” (p. 89) A kiadásban és a kéziratban egyaránt ismétlődik a XVI. jelzés; valójában ez a XVII. Rész — Chapitre. (Az 1718–1719. kiadásban Chap. XVII. p. 537.)

557 Clem Alex. I. 2. paedag. c. 1. — Libri tres Paedagogi, Alexandriai Szent Kelemen pedagógiai munkája; Fleury többször is hivatkozott rá, vö. a *Keresztények...* jegyz.

558 historikusok meg nem egyeznek azon hogy... — fr. „Les Historiens ne conviennent pas du pays qui...” (p. 89) Mikes a bekezdés második részét kb. négy-öt sor (p. 90) elhagyásával összevonta.

paulin Carm 26. — Szent Paulinus nolai püspök (353–431), vö. hozzá *ÖM II. 954.*

A régiek azt írják, hogy — fr. „Les anciens nous apprennent, que...” *Euseb. I. 3. c. 24. hist. Eccl. Iren. I. 3. c. 1. Hieronym. de viris illustr. C. 3. Chrysost. in. Matth. homil. I. etc.* (p. 90)

valamint a sido originálist., — fr. „que l'Original Hebreu.” Utána elmaradt kb. öt-hat folytatódó sor (p. 91) fordítása.

559 A régiek traditioja a, hogy — fr. „La tradition constante des Anciens...” *Origen. apud. Euseb. I. 3. c. 1. Rufin. I. 10. c. 9. Recognit. I. 9. c. 29. Eucher. qu in Acta. p. 370.* (p. 92) Mikes megrövidítette a bekezdést, az elején összevonással, majd kb. kilenc sor elhagyásával a mágusokig, s utána mintegy nyolc sor maradt el a bekezdés végéről (p. 93).

ezen sokan az Atyák közül meg alkuszna — fr. alapján átfogalmazott tömörfő fordítás a különféle nézetek részletezése helyett. *ki koholtak volt* — „avoient fabriqué” (p. 93) *egy orosz lány el szaggatá.* — „fut... déchiré par un lion.” Innen is elmaradt kb. négy-öt folytatólagos sor (p. 94) fordítása.

Szent Nilus — Saint Nil l'Ancien (megh. 430 körül) görög szerző. — nil. apud phot. cod. 276. — Phótiusz (kb. 820–897) konstantinápolyi pátriárka, antik emlékek gyűjtője és rendszerezője.

Asterius homil X p 196. — fr. folyt. *Gaudent. ser. 17. p. 60. Vide et Theodoret. Graec. Affect. I. 10. p. 607. a Gregor. Turon. de gloria Mart. c. 32.* (p. 93) Aster

v. Asterius (megh. 410 körül) püspök, görög egyházatyja, művei s főleg homiliái a Patrologia grecában jelentek meg.

procop de bello persico 1. c 12 — fr. Procope, caesareai Prokopiosz, bizánci (VI. sz.) történetíró, Justinianus császár hadjáratairól beszámoló legfontosabb munkája; első hét könyve közül kettő a perzsa, kettő a vandál, három a gót háborúról szól.

Eusebius írja, — fr. „Eusebe nous apprend, que...” *Euseb. I. I.c. 13. p.32. 33. Ex Archivis publ. civit. Edessenae.* (p. 94)

a kristusnak volt intitúlva, — fr. „avec une Lettre adressée à Jesus Sauveur,” (p. 94).

561 tudták ezt alevellet. — fr. „ont connu cette Lettre, [de még hozzáfűzi, amit Mikes itt elhagyott] et l'ont cruë authentique: mais aujourd'hui plusieurs la révoquent en doute.” (p. 95)

mihent meg sajdítá — fr. „Dès qu'il aperçut...” (p. 96)

562 XVII [XVIII] Rész. szent Judas Apostol historiája. — fr. Chap. XVII. „Histoire de saint Jude Apôtre.” (p. 97) Vö. az előbbi Rész jegyz. (Az 1718—1719. kiadásban folytatólag Chap. XVIII. p. 543.)

unoka gyermek — fr. „cousin germain” (p. 97) s a bekezdés elejéhez utalás a kiadásban *Matt. XIII. 55.* Az első sorokban kétsornyi elhagyás is van.

egy levele — fr. „une Epître” (p. 97) *meg jövendölték én előtem* — „ont prophetisé avant moi.” Utána kb. három sor fordítása elmaradt a bekezdés végéről (p. 98).

nicephor 1. 2. c. 40 — Nicephorus (7??—829) konstantinápolyi pátriárka, polemikus traktátusok, apológiák, történeti írások szerzője.

563 fortunat 1. 8. c. 4. Beda. in acta. p. 3. alii. — Fortunat v. Fortunatus (Venantius Honorius Clementianus) olasz eredetű szerző (530?—VII. sz.), Poitiers püspöke, verses munkáinak gyűjteménye XI könyvből áll.

...persiában is... — Mikes e mondat előtt és után is elhagyott pár sort a bekezdésből (p. 98).

Britaniában is... — „dans les Isles Britaniques,” Mikes itt is hasonló eljárással rövidítette meg a bekezdést (p. 98—99).

mondgák hogy ez is szava járása volt., Tsudálljad a jelen valo dolgokat. — fr. „On dit aussi qu'il disoit: *Admirez les choses présentes.*” (p. 99) *a tízen egyedik Saeculumban* — fr. „au douzième siècle” *a kövezesre itélék*, — „il fut condamné à être lapidé;” (p. 100)

De sokan a tudosok közül ezeket az actakat. se ezeket a traditiokat. igazaknak nem tartják. — fr. „Mais plusieurs Scavans ne reconnoissent pas ses Actes, ni ces traditions pour véritables.” (p. 100)

564 Második könyv — „Livre Deuxième.” (p. 100) Az 1718—1719. évi kiadásban tovább folytatódik a Livre I. Chap. XIX. (p. 546).

I Rész. A kajus kaligula birodalma ennek esztelenségi. — fr. Chap. I. „Regne de Caius Caligula. Ses extravagances.” (p. 100)

Meg mondók ide fellyeb. hogy... — fr. „Nous avons vû ci-devant que...” Caius Claudius Caesar v. Caligula (37–41). *fel Isteneknek* — a. m. félisteneknek — fr. „demi-Dieux” (p. 101) *egy tegez. nyilakal együt.* — egy tegez... — fr. „un arc et des flèches” *sueton I. 4 c. 52.* — Caius Suetonius Tranquillus (kb. 68–161); Fleury is idézi. *Dion I. 59.* — Dión (kb. 40–120) szónok, az újszofisztika egyik legjelesebb képviselője; a kiadás többször, a kézirat csak néhányszor említi.

Jupiter atyafiának. és kedvesinek tartá magát, — fr. „Il prétendoit quelquefois être le pere, et le favori de Jupiter,” *kő képeket* — „les statuës” (p. 101).

565 de söt még a lovát is. apapjai közti számlálá, — fr. „Il y admit aussi son propre cheval;” (p. 102)

566 faragot képit. — fr. „sa statue” *és méltatlan hizelkedésekkel írot leveleket küld vala néki.* — „et lui écrivait des Lettres pleines de flatteries et de bassesses.” (p. 103)

hogy had tehetne egy fordulást Judeában. — fr. „qu’il pût aller faire un voyage en Judée,” (p. 103).

567 ...és illetlen verseket tsinálának ellene. — fr. „ils l’attaquerent par des railleries sanglantes, et par des satyrs en vers,...” (p. 103)

nád levelet... egy darab nádat — fr. „une feüille de jonc, ou de papier d’Egypte,... un morceau de roseau” *halabarda helyet.* — „des bâtons en forme de halebardes,” *suplikatiokot* — „des placets;” *Maris. az az ur,* — „Maris; c’est-à-dire, Seigneur;” (p. 104) NySz Alabárd (halabárd), két-élû dárda; MTSz I, 26: Alabárd (halapárda); EMSzT I, 194: alabárd; halebarda.

568 a sidok új levelet írnak. hasonlot az elsöhöz. — fr. „...un nouveau mémoire semblable au premier, et...” (p. 105)

[II Rész] *Mikes a VII Részig* nem jelölte a margón. — fr. Chap. II. „Soulèvement des Bourgeois d’Alexandrie contre les Juifs.” (p. 105)

faragot képeket... bálványokot — fr. „des statuës... des statuës de Caius.” (p. 105) Erősen tömörített bekezdés itt-ott pár sor elhagyásával.

szekére tevék. amelyet négy ló vonta, — fr. „et portée sur un char tiré par quatre chevaux.” (p. 106) Innen kb. négy folytatólag következő sor elmaradt a fordításban.

...meg fosztván őket ahazafiuságtol. — fr. „Flaccus publicus un Edit, où il déclaroit les Juifs étrangers à Alexandrie; c’est-à-dire, qu’il les dépouilloit du droit de bourgeoisie,...” (p. 106) Mikes kiemelte az ediktum tartalmát. *nagy sándortol fogvást,* — „depuis Alexandre le Grand.” (Uralk. 336–323)

569 az öt első betűknek — fr. „des cinq premières lettres de l’alphabet.” *valamint ahadakozásban.* — „comme dans une guerre ouverte.” (p. 107) Néhány sor elhagyásával megrövidített bekezdés.

570 kamarájokot, bolttyokot fel verék, és... — fr. „Ils enfoncerent leurs magazins et leurs boutiques, qui...” A bekezdés végéig kb. tíz sor összevonásából (p. 107) készült a fordítás.

a mód nélkül valo sütös ferö fényen — fr. „exposez à l’excensive chaleur du climat...” (p. 108)

...és halálíg kinozták. — fr. „on le faisoit mourir en croix.” A vérengzést részletező bekezdést (p. 108–109) Mikes erősen megrövidítette kb. tizenkilenc sor összevonásával.

az eleit a sidoknak — fr. „les principaux des Juifs.” (p. 109).

571 ...inneplették, — fr. „où l'on célébroit la naissance de l'Empereur.” A kiadásban még: „C'étoit le 31. Août. ou...” (p. 109) két magyarózi sor.

az után jöttek a tántzosok. a komédiások, és... — fr. „Après qu'oi venoient les danseurs, les farceurs, et les autres divertissemens accoutumez dans ces rencontres.” (p. 110) Előtte kisebb rövidítés, utána a bekezdés végén elmaradt kb. öt sor fordítása.

imé eszerént adgya előnkben philo... — fr. „Voilà la peinture que Philon nous fait...” (p. 110) Mikes ezúttal kb. három sort hagyott el a bekezdés végéről (p. 111).

[III Rész] Vö. előbb a [II Rész] jegyz. — fr. Chap. III. „Agrippa va prendre possession de ses Etats.” (p. 111)

572 a sidok levelét, amelyet... — fr. „la copie de l'Acte, que les Juifs avoient mis en main à Flaccus...” (p. 111)

Bassus oda küldé egy vitezit szolgálja köntösben, — fr. „Bassus y envoya un des siens déguisé en valet, qui...” (p. 112)

flaccus hajora tették... fr. „Flaccus fut embarqué...” az ő uttya veszedelmes, és hoszas volt — „La navigation fut longue et fâcheuse.” (p. 112)

574 az ő házi, és ládabéli portekáji... — fr. „Ses meubles, qui étoient très-précieux et...” (p. 113)

[IV Rész] Vö. előbb a [II Rész] és [III Rész] jegyz. — fr. Chap. IV. „Herode le Tétrarque va à Rome. Caius le relegue à Lyon.” (p. 113)

amint ezt meg mondók ide fellyeb, — fr. „comme on l'a vû ci-devant, mérges irigység nélkül — „sans une extrême jalousie,” (p. 113).

575 francia országban lyonban. — fr. csak „à Lyon.” (p. 114)

és a ki viszá küldé pilátushoz. királyi palástot adatván reája. tsufáságbol. — fr. „et qui l'avoit renvoyé à Pilate comme un Roi de théâtre.” (p. 115)

fő ado szedője — fr. „Receveur des deniers publics” (p. 115).

576 de az igazságot el titkolá, és a mit a sidok ellen irhata, azt el nem mulatá. — fr. „lui déguisant la chose, et la dépeignant avec les plus noires couleurs.” (p. 116) Mikes önálló, kifejező, a levélíró által is használt előadó fordulata.

[V Rész] Vö. a [II Rész] és a [IV Rész] jegyz. — fr. Chap. V. „Caius veut mettre sa statuë dans le temple de Jerusalem.” (p. 116)

a maga öntöt képít. aranyal bé boritva, — fr. „sa statuë revêtue d'or,” (p. 116).

Petronius egy szers mind által látá, hogy — fr. „Petronie vit tout d'un coup la difficulté...” a. m. egyszerre, egy csapásra. készen valo képít — „une statuë déjà faite,” a leg jobb kép faragokot — „les plus habiles sculpteurs de la Phénitie,” hogy hadakoznék a sidokra. — „et l'exhorta de faire la guerre aux Juifs...” (p. 117) a francia mondatszerkezet hatása!

578 Azonba — régies, avultas alak a fordító, de a levélíró Mikes szóhasznála-

tában is; *hogy sem a templomjokat meg ferteztetve lássák.*, — fr. „que de voir profaniser leur Temple.” (p. 118)

és az ő mely veréseknek zörgése, — fr. „et le bruit qu'ils faisoient, en frappant leur poitrine.” *meszünen* — „de loin” *hamvas fövel*, — „la tête couverte de cendres,” *nagy zokogással*. — „les yeux fondant en larmes,” (p. 118).

amelyről őket vádollyák.: — fr. „...dont on vouloit les accuser: Que toute cette multitude...” (p. 119) A nyomtatott francia szövegben használt kettőspon- tok elszórt nyomai a fordítás kéziratában.

579 *a kinek meg ferteztessék szenttségét?* — fr. „dont on violât la sainteté?” (p. 119)

Petronius haragal felelé.... — fr. Pétrone en colere leur répondit:...” (p. 119) *mind egyike, mind a másika, méltó a tiszteletre*, — „L'un est bien aussi digne de respect que l'autre.” (p. 120)

580 *az ő feleletek tsak avolt, hogy* — fr. „Ils ne lui répondirent qu'en le conjurant de ne...” (p. 120) A kiadásban új bekezdés; Mikesnél új lapkezdetben.

Petronius ezeket látván meg esék a szive rajtok, és... — fr. „Ces dispositions touchèrent Pétrone; et...” *követeket* — „des Députez” *El tekellé tehát magában, hogy maga írna a császárnak,...* — „Il prit donc le parti d'écrire à l'Empereur,...” (p. 121)

582 *függöben hagyá elméjeket*. — fr. „Quant aux Juifs, il les laissa en suspens, et...” A levélírótól ismert kifejezés; *a mester embereket* — „les ouvriers” *és amely munka. olyan légyen. a melyhez hasonlo ne találkozzék*. — „et pour la rendre telle, qu'elle pût passer pour un chef-d'oeuvre.” (p. 122)

el felelé haragját. — fr. „Il dissimula néanmoins son ressentiment,...” (p. 122) *azékit a templomba tenné*. — „... à consacrer sa statuë.” (p. 123)

584 *szán szándékal*. — fr. „volontairement” (p. 123) Mikes *Leveleiben* és fordításaiban előforduló alak.

ügy feküt mint a holt., — fr. „où il demeura sans sentiment et sans connaissance...” (p. 124)

egy hoszu levelet írta kájusnak, — fr. „il se mit à écrire à Caius une longue Lettre, où il témoigne...” (p. 124)

585 *Ezt a levelet kájusnak el küldé, bé petsételve*, — fr. „Il envoya cette Lettre cachetée à Caius, et...” (p. 125) A kézirat margóján Agrippa familiájára utaló sorok, a kiadásban lapalji megjegyzés (p. 124) a bekezdés elejéhez.

mitsoda fejések azok az emberek a magok vallásokban., — fr. „combien ces gens sont attachez à leurs Loix, et combien ils sont entêtez de leur Religion,...” (p. 125) entété a. m. fejés, nyakas, konok, makacs.

586 *a jó lakás, és az italközben* — fr. „dans la chaleur du vin et de la bonne chere, il lui dit que...” (p. 126) *kájus ezeket tsak udvarí szoknak. tartván*. — „Caius prenant tout cela pour des compliments...” (p. 127)

tehát egy levelet irata — fr. „Caius fit donc écrire à...” (p. 127)

588 *és akoron alatomban* — fr. „sans bruit” (p. 128).

[VI Rész] Vö. a [II Rész] és az [V Rész] jegyz. — fr. Chap. VI. „Philon est député à Caius de la part des Juifs d’Alexandrie.” (p. 128)

ennek a Gubernátornak esetével — fr. „avec la chute et l’exil de cet homme.” (p. 128) a. m. bukásával.

Appionus... igen sok könyveket írt, — fr. „Il composa divers Ecrits; entre autres,...” Mikes néhány sort elhagyott az egyiptomi követ tudományának jellemzéséből (p. 129).

ezt Tiberius. a világ Cymbalmának szokta vala hini. — fr. „Tibère avoit accoutumé de l’appeler la Cymbale du monde.” Plin. Praefat. (p. 129)

589 philo sok könyveket írt,... — fr. „Philon composa un grand nombre d’ouvrages, que...” (p. 130) Előtte elmaradt kb. két sor családi vonatkozás, a mondat után pedig munkásságának, nyelvének, platonizmusának („Platon Juif”) jellemzése a bekezdés végéig; majd a következő bekezdés első fele is (p. 130) arról, hogy keresztény lett-e vagy sem; a kéziratban folytatódó szöveg az idekapcsolt bekezdés (p. 130–131) összevonásából alakult. Euseb. I. 2. c. 17. — fr. folyt. Hist. Eccles. Hieron. de Vir. illustr. c. 8. alii. (p. 130)

galliában volt — fr. „dans les Gaules;” (p. 131) előtte kb. két sor elmaradt a fordításban; egy memorialist — „un Mémoire” a császár kameráriusát. — „Grand-Chambellan;” (p. 131)

590 ékes és drága palotait mene látni, — fr. „pour aller voir des Palais magnifiques” (p. 132) amelynek historiáját ide fellyeb meg mondtuk, — „et dont nous venons de rapporter l’histoire.” száma nélkül — „si souvent” (p. 133).

mulato házaiban, — fr. „dans les maisons de plaisance” két udvar házakban lévő palotáknak ajtait meg nyitató, — „Caius... se fit ouvrir les chambres de deux Palais de Mécnas et de Lamia, pour...” mivel mérges mosolygásal mondá nekik, — „car il leur dit en montrant les dents, et avec un ris amer: Vous êtes...” (p. 133)

592 olyan káromlást monda a melyet philo nem mérte le írni. — fr. „il proféra un blasphème, que Philon n’a pas osé rapporter.” (p. 134)

hogy atiszta káromlás volna.; hogy... — fr. „que c’étoit une pure calomnie: Que...” (p. 134) Mikes gyakran hagyott egy tollvonást, vesszőt vagy pontot a kiadásban használt kettőspont előtt vagy után.

házrol. házra futkos vala;... házakot. — „couroit par tous ces logemens, et voyoit les uns après les autres les appartemens des...” (p. 134)

594 Imé eszerént mene végben az audientia. — fr. „Voilà ce qui se passa dans cette audience.”

de philo nagy veszedelemben forga. — fr. „Mais Philon fut en danger de la [ti. vie] perdre;” Euseb. I. 2.c.5. Hist. Eccl. (p. 136) Utána kb. két sor elmaradt a fordításban.

VII Rész két egy testvér atyafinak. Asineusnak. és Anileusnak historiajok, — fr. Chap. VII. „Histoire des deux freres Asinée et Anilée.” (p. 137)

595 mert egy takáts. akinek ő legényi valának. vélek roszul bánék, — fr. „parce qu’un maître tisseran, dont ils étoient apprentifs, les avoit maltraitez;” (p. 137).

véghez ís vivé. és meg éteté, — fr. „Elle y réussit, et l’empoisonna.” (p. 138)

Mitridátes igen meg boszkonodék... — fr. „Mithridates irrité des outrages...” (p. 138) *Mithridatész v. Mithradatész* (i. e. 132—62).

596 ...*a Tigris mellé.* — fr. „ils passerent à Seleucie, ville sur le Tigre, où...” (p. 139) Utána kb. két sor elmaradt a fordításban.

a syriaiak. az az a föld népe. — fr. „les Syriens, c'est-à-dire, les naturels du pays,” (p. 139).

VIII Rész. Héléánának, az Adiabéniek királynéjának. és Izatnak. az ő fiának historiája — fr. Chap. VIII. „Conversion d'Heléne Reine des Adiabeniens, et de son fils Izate.” (p. 140)

...*nevezetes dolog történék...* — fr. „Il arriva dans ce même tems une chose fort singuliere...” (p. 140) A bekezdés elején némi összevonás a fordításban.

597 *Joseph. loco cit.* — fr. folyt. néhány sort héberül is idéz (p. 141).

Monobázus. a koronát viszá adá néki. — fr. „Monobaze lui rendit le diadème.” (p. 141)

Izát, az uralkodását, szép kegyelmes tselekedeten kezdé el. — fr. „Izate commença son regne par une action de clémence...” *valamely más sido által:* — „par le moyen d'un autre Juif:” (p. 142).

598 *Egy kevés idő mulva pedig, ...* — fr. „Mais quelque tems après...” (p. 142) *de más nap az Arabusokra ute. meg veré, és...* — „Mais lendemain il attaqua les Arabes, les défit, et...” (p. 143)

A pártos urak — fr. „Les mécontens” utalás is a bekezdés elejéhez *Voyez Tacit. Annal. XII. C. 13. 14.* (p. 143) *az ő imádsága meg halgattaték,* — „Ses prieres furent exaucées.” Alább a bekezdés végéről (p. 143) elmaradt kb. két-három sor fordítása.

az also városban volt a háza, — fr. „Elle demeura dans la basse ville, où elle avoit son Palais.” (p. 143) Előtte némi összevonás, utána kb. két sor elhagyása a bekezdés végéig. (p. 144)

600 *Jerusalembe...* — fr. utána még kb. négy sor arról, hogy Heléna nem térhetett keresztény hitre. *Titus* (79—81) *Vespasianus* fia.

IX Rész. A kajus halálarol. claudiusrol. — fr. Chap. IX. „Mort de Caius Caligula. Claude lui succede.” (p. 145)

incitatus... a lovais — fr. „Pour faire comprendre jusqu'ou alloit son extravagance, il ne faut que rapporter ce qu'il fit à l'égard de son cheval, nommé Incitatus.” (p. 145)

E leg tsudáb természetü, leg könyeb, leg változob ember volt... — fr. „C'étoit l'homme le plus bizarre, le plus léger, et le plus inconstant que l'on connût.” (p. 145) *Cassius* — fr. utalása *Voyez Joseph. Antiq. lib. 19. c. 1. 2. etc. Sueton. in Caio. Dio, I. 59.* (p. 146)

601 *parolátot* — alább *parolát* — a. m. jelszót v. őrszót — fr. „et lorsque Chéréa étoit obligé de venir à son tout prendre de lui le mot du guet, il...” (p. 146)

játékokot komediákat kellették adni a maga udvarában. — fr. „Caius devoit donner des jeux dans son Palais en l'honneur d'Auguste...” *a párt ütök* — „les conjurez” *egy setét siktátorban* — „dans des lieux obscurs,” (p. 146) *kezd elől.* —

„Recommence,” mivel ez a szó. volt az ő jelek, — „qui étoit leur signal.” a karja meg asz, — „de dessécher son bras,” (p. 147).

A tanács urak esze gyűlvén... — fr. „Le Sénat convoqué par les Consuls au Capitale,...” (p. 147)

603 meg sajdítá, ... meg sajdítván — fr. „ayant vû”... „ayant.. informé” (p. 148) hazafiak között való hadakozást. — „une guerre civile.” (p. 149)

hogy oly igen tartanának az Egyedül uralkodo hatalmaságtól, a mint azt... — fr. „Qu’il ne s’étonnoit pas qu’ils eussent tant d’éloignement de la Monarchie, après ce qu’ils venoient d’éprouver; mais...” (p. 149)

604 és meg osztaná vélek a hatalmat.: — fr. „et partageoit avec eux toute l’autorité:” ellene nem mondhat az örökös hatalomnak, — „qu’il ne lui seroit pas même permis de quitter la souveraine autorité, et...” (p. 149).

borbélyra volna szüksége. — fr. „qu’il avoit un prompt besoin de médecins.” (p. 149)

azonal magát meg fésülé. meg füstölé, és... — ti. megillatosítja — fr. „Il se peigna, se parfuma, et vint au Sénat...” (p. 150)

606 a hazafiaknak, a hazafiak ellen fegyvert fogot vérekel. — fr. „par le sang des citoyens armez contre les citoyens.” (p. 151)

[X Rész] — fr. Chap.X. „Honneurs, dont Claude combla Agrippa.” (p. 151)

hogy ezt a donatot. réz táblára írják. — fr. „Claude voulut que cette donation fût gravée sur le cuivre, et mise dans le Capitole.” (p. 151) a Romai nagy piacon. — „au milieu de la grande place de Rome.” (p. 152)

607 párvát vegyék — fr. „prendront copie de ce Rescrit,” amint azt meg fogjuk látni. — „comme nous le verrons ci-après.” (p. 153)

leveleket — fr. „des Lettres de recommandation” (p. 153).

num.6.18. — Ezt a hivatkozást nem találtuk a kiadásban.

608 a pénzes láda felibe fügeszteté, — fr. „au-dessus du tronc où l’on jettoit l’argent...” aki fel emeli, és meg aláza őket amikor néki tettzik. — „et du souverain pouvoir de Dieu sur la fortune des Rois, qu’il élève, et qu’il abaisse quand il lui plaît.” (p. 154) A fordító és levélíró Mikes munkáiban ismétlődő biblikus alap gondolat.

Agrippa ditséré jó erkölcsét. — fr. „Agrippa loua sa modestie,” (p. 155).

kegyelmeséget mutat vala anéphez, tartván azt. hogy az, avalóságos bélyege egy fejdelemnek, — fr. „Il témoignoît aussi beaucoup de bonté et de clémence envers son peuple, croyant que c’étoit-là le vrai caractere d’un Prince.” (p. 155)

610 szüntelen a szolgálattját hántorgatta. — fr. „vantant continuellement ses services,” Ágrippa el unván az ilyen beszédeket. — „Agrippa fatigué de ces discours,” (p. 156).

Ezt követőleg a fordításban elmaradt egy tizenhat soros bekezdés Agrippa egyik jeruzsálemi ténykedéséről (p. 156—157).

Claudius meg parantsolá hogy hadnák félben a munkát. — fr. „Ce qui obligea Claude à lui défendre de continuer cet ouvrage.” (p. 158)

XI Rész szent péter romában megyen — fr. Chap. XI. „Saint Pierre vient à Rome sous l’Empire de Claude.” (p. 158)

611 *tsak hamar elhiresedék* — fr. „devint bien-tôt célébre...” *Rom. I.8.* (p. 158)
Euseb. I. 2.c. 14. Justin. Apolog. I. — fr. még közöttük *Cyrrill. Catech. 6. Theodoret. haeret. fab. I.1. c.1.* (p. 158)

aző *tükös boszorkányságait*, — fr. „des secrets de sa magie,” ...*Tertul. Apologet. c.13.* — fr. folyt. még *Euseb. I.2.c. 14. Cyrrill. Cath. Aug. de haeres. etc.* (p. 159)

612 *tudományal, és hathatos beszédekel* — fr. „le don de la science et de la parole.” *keresztényeknek kezdék őket nevezni*, — „on commença à les y connaître sous le nom de Chrétiens.” (p. 160)

Josef... — fr. utalása *Joseph. Antiq. I. 19. c. 7.* (p. 160)

öt királyok — fr. „cinq Rois” ezek felsorolásával (p. 161). *egy kis mélyföldnire* — „sept stades” és jegyz. „Les 7. stades font 875 pas.” (p. 161) Mikes ezért írja „kis mérföld”-nek.

614 *XII Rész.* — fr. „Chap. XII. Mort de S. Jacques le Majeur.” (p. 161)

Elionét — fr. „Elionée, fils de Cithaeus.” *Antiq. I.19.c.ult.* (p. 162) az *örző aki... az örző uttyában* — „le soldat qui... cet homme...” *tsak vászon dolmánt. és palástot viseltenek*, — „qu'ils ne portoient qu'une simple tunique et un simple manteau de lin.” *A spanyolok. azal kérkednek. hogy* — „Les Espagnols se vantent de...” (p. 162) kb. négy folytatódó sor elmaradt a fordításban a bekezdés végéről (p. 163).

a pogátság napján fogatá meg,.... — fr. „Il le fit prendre pendant le jour des azymes, attendant...” *Act. XII. 3. 4. 5. etc.* (p. 163) utalás a húsvéti napokra; azyme a. m. kovásztalan (kenyér).

615 *keresztül vivé az örzőkön.* — fr. „le mena à travers les corps de garde,” (p. 164)

el lehet itélni, hogy... — fr. „On peut juger de...” (p. 164) A levélíró Mikes előadásszövevéből ismert fordulat.

617 *Mondgya szent lukáts.* — *Act. XII. 22. 23.* az utalást Mikes írta hozzá; *igen nagy szív fájást érze*, — „Il sentit un grand mal de coeur,” *Imé ihon vagyon...* — „Voilà celui que vous vouliez flatter de l'immortalité, tout prêt à mourir;” és *azudvarában kellették bé vinni ötöt* — „et il fallut le reporter dans son Palais.” (p. 166)

618 *El lehet itélni* — fr. „Ce qui fait juger...” *A leányinak képeket a bordély házakban vitték.* — „Ils arracherent du Palais les statuës de ses filles, et les porterent dans les lieux de prostitution, leur faisant...” *káronak.* — „à Charon,” (p. 167) *(ezek mind pogányok valának.)* — a zárójeles megjegyzést Mikes fűzte hozzá.

alovas regimenteit. és gyalog regimenteit., — fr. „les regimens de cavalerie de ces deux villes, et cinq cohortes d'infanterie...” (p. 168)

XIII Rész — fr. Chap. XIII. „Paul et Barnabé portent à Jerusalem les aumônes des Fidèles d'Antioche.” (p. 168)

620 *azok anagy látási* — fr. „ces grandes révélations”

némely régi eretnekek, és némely értelem nélkül valo áitatosok, azal kérkednek

vala régenten, hogy... — fr. „Quelques anciens hérétiques, et quelques dévots imprudens se vantoient autrefois d'avoir un Livre, qui...” (p. 169)

Sozomen. I. 7. c. 19 — Sozomenus egyháztörténeti munkájára Fleury is hivatkozik előbb a *Keresztények...* szövegében, vö. ott is.

inkáb rontot. mint építet. — fr. „plus propre d'étruire, qu'à édifier.” (p. 170)

621 *akiről ide felyeb szollottunk.* — fr. „dont on a parlé ci-devant,” (p. 170) Mikes a tárgyiasabb francia általános alany általában többes szám első személyű igével fordítja.

Antonia tornyában. — fr. „dans la forteresse Antonia” (p. 171).

Mind azon által. — fr. „Néanmoins” (p. 171) Mikes tette új bekezdésbe a folytatódó nyomtatott szövegből.

622 *a koronán, azt az arany pléhet kel érteni., a melyen...* — „Cette couronne est la lame d'or sur laquelle étoit gravé...” (p. 172) Ez a megjegyzés a kiadásban a lapalji utalások között van, a szövegtől elválasztva.

...a kinek néki tettik. — fr. „à qui bon lui sembleroit.” (p. 172) Utána kb. két-három sor fordítása elmaradt a bekezdésből.

[XIV Rész] — fr. Chap. XIV. „Voyage de Paul et de Barnabé en Cypre et en Asie.” (p. 173)

valamely sengéje — fr. „quelque teinture de la vraie Religion,” (p. 173).

623 *a tisz tarto* — fr. „Le Proconsul” (p. 174) kb. két folytatódó sor elmaradt a fordításban a bekezdés végéről.

és a veszedelmes hajokázásba. — fr. „et des dangers de la navigation,” *meg is láttyik ez után.* — „et on verra ci-après, que...” (p. 174)

mint egy által menőleg — fr. „qu'en passant,” (p. 175).

625 *meg kellették halni, de rohadást nem szenvedni,* — fr. „le Christ devoit mourir, sans éprouver la corruption.” (p. 176)

El lehet itélni mind ezekből. hogy... — fr. „D'où l'on peut inférer quelle étoit...” (p. 176)

1. *Thess. II. 7.9.* — fr. folyt. még 2. *Thes. III. 8.9.* (p. 176)

A következő szombaton — fr. „Le samedi suivant,” *Act. XIII. 44. et seq.* (p. 177)

626 *lázasztának fel. és fel indították...ellenek,* — fr. „Les Juifs ... animèrent ... et soulevèrent contre” *reájok rázván alábokrol valo port,* — „ayant secoué contre eux la poussière de leurs pieds, ainsi que Jesus-Christ l'avoit commandé”, *Luc. IX. 5.* (p. 177)

fel lázaszták ellenek — fr. „irriterent contre eux” (p. 178) e mondat után elmaradt kb. hét sor lefordítása, s a kézirat a nyomtatott bekezdés utolsó mondatával zárul.

[XV Rész] — Chap. XV. „Histoire de sainte Thécle.” (p. 178)

Ambros. de virginib. l. 2. l. 3. — Szent Ambrus: De virginibus ad Marcellinam morális-aszketikus sermője; és *ÖM V. k.*

627 *de idővel meg tudák hamiságát. és...* — fr. „Mais ayant été convaincu de cette fausseté, et...” (p. 179) E mondat után még van kb. tizenegy nyomtatott sor, amelyek fordítása elmaradt.

vide Tertull. de Baptismo — fr. folyt. még c. 17. *Hieronym. de Viris illustr. c. 7.* (p. 179)

Imé rövideden a szent Thecla élete. — fr. „Voici le précis des Actes de sainte Thécle,” *In Spicileg. PP.J. Ernest. Grab. t.I. p. 87. 88. etc.* (p. 179) *a tűzbe mene.* — „et monta sur le bucher.” (p. 180) a. m. a máglyára.

Epiph haeres. 78. c. 1. — fr. folyt. még *Vide et Faust. apud Aug. 1. 30. c.4. contra Faust.* (p. 180)

vide chrysost ibidem — fr. folyt. *Maximin. Taurin. homil. in Natal. S. Agnetis. Nazianz. exhort. ad Virgin. et carm. 4.p. 156. et 300.* (p. 180)

nagy szerelemben esek véle, — fr. „conçut pour elle une passion violante.” (p. 180)

628 *Damas.* — St. J. Damas v. Johannes Damascenus (VIII. sz.) az igaz hit védelmében írt munkájára utal, vö. *ÖM V. k. jegyz.*

tengeri bornyuk — fr. „Les vœux marins” a. m. főkéák; *vad bikakhöz* — „à des tauraux indomptez,” *és szabadosan el bocsátá.* — „et la renvoya absoute.” (p. 181) „absoute” a. m. szabadon, feloldozva, megbocsátást nyerve, fölmentve.

férfiu köntösbe öltözék. — fr. „elle se déguisa en homme,” (p. 181) *ugyan ót is hala meg békesegbe.* — „et y mourut en paix.” (p. 182) A nyomtatásban még van kb. négy sor a bekezdés végéig.

sántált. — fr. „qui étoit perclus de ses jambes, et boiteux dès le ventre de sa mere.” (p. 182) Mikes régies igealakba foglalja a sánta ember leírását; „sántál” székely szó, benne van a tájszótárban, Szinnyei, II. 342; NySz Sántál, több régi adattal.

630 *atyámfiai,* — fr. „Mes amis,” (p. 183) *a hol el kezdék a tanítást,* — „où ils commencèrent à prêcher.” (p. 184)

631 *segitté ezen level irásában.* — fr. „lui aida à la composer, quant aux termes, et quant au style.” (p. 185)

Hieron. Ep. 150. qu.11. — fr. folyt. még *Iren. 1. 3. c.1. Papias apud. Euseb. 1. 2. c. 14.* (p. 185)

632 *tsak aprobálá,* — fr. „l'approuvá seulement,” (p. 185).

Clem Alex apud Euseb l 2. c 15. — fr. folyt. *Epiphan. haeres. 51. Hieronym. de Viris illustr. etc.* (p. 185)

S. Athanas. Baticid chronic alex. — fr. előtte hozzá *Author. Synops.* (p. 185) — Szent Athanasius v. Athanasziosz (IV. sz.) a legjelesebb atticisták közé tartozó egyházatyja; Fleury is hivatkozik rá, vö. előbb a *Keresztények...* jegyz.

hogy Görögül írá. fr. „qu'il écrivait en Grec.” (p. 186) Utána kb. húsz sor fordítása elmaradt egy állítólagos velencei másolattal kapcsolatos fejtegetésről.

633 *atenger fenekén,* — fr. „Il fit trois fois naufrage, et il fut un jour et une nuit au milieu de la mer.” (p. 187) a. m. a tenger közepén.

Chrisost. in Rom. hom. 19. p 372. — fr. folyt. *Theodoret. in Rom. p. 112. a.* (p. 187)

XVI Rész Cumanus gubernator. jérusalemben háboruság. — fr. Chap. XVI. „Ventidius Cumanus Gouverneur de Judée. Troubles à Jerusalem.” (p. 188)

a templom mellett — fr. „près du Temple, *Antiq. 1. 20. c.4. et de Bello, 1. 2. c. 20.* (p. 188) *a szoros utakon* — „dans les passages étroits;” (p. 189).

634 *joseph 1. 2. de bello c. 20.* — Josephus Flavius már említett művei mellett a *De bello judaico c. művére* hivatkozik legtöbbit; vö. a Fleurytól fordított előbbi művek jegyz. is.

meg foszták, és minden portékáját el vevék, — fr. „le volèrent et pillèrent tout son bagage.” *hadí embereket... egy hadí ember* — „des gens de guerre, ... un soldat” (p. 189).

Innocent 1. Ep. ad Decent. initio. — Szent I. Ince pápa (402—417) episztoláriumból, *Epistola ad Decentium*; vö. hozzá *ÖM II. és V. k. jegyz. is.*

Gelas. papae decret. Concil. t.4. p. 1262. — fr. Saint Gélase I. pápa (492—496).

635 *vette volna,* — fr. „après en avoir reçu un ordre exprès de Dieu dans une vision.” (p. 191) Utána elmaradt kb. öt folytatólagos sor fordítása.

a tsuda meg hatván a szívét, — fr. „Cet homme touché de ce miracle,” (p. 191).

636 *XVII Rész. A Therapötusokrol.* — fr. Chap. XVII. „Therapeutes en Egypte.” (p. 192)

Cassian. 1 2.c 5. — Cassianustól előzőleg elmaradt két utalás; Fleury is hivatkozik rá, vö. hozzá a *Keresztények... jegyz.*

mivel arra köteleztük it magunkot hogy... le irjam, — fr. „puisque nous avons entrepris de donner ici l’Histoire...” (p. 192) A francia az infinitívusos szerkezettel megmarad az általános kifejezésmódnál, míg Mikes egyes szám első személybe megy át; itt is: *A mi szándékunk nem a, hogy elő hozam...* — fr. „Notre intention n’est pas de rapporter les disputes...” (p. 193) *és melyen még mostanában sem egyeznek meg a tudosok.* — fr. „et qui partagent encore aujourd’hui les Sçavans.” A kiadás itt számos szerzót említ a lap alján a disputa résztvevői közül.

az elmélkedő életben — fr. „à la vie contemplative,” (p. 193).

638 (: *ezeket philo beszéli felöllumok* :) — Mikes saját megjegyzése, mivel a kiadás itt hosszasan utal rá.

azok a házak. parasztosok és szegények, — fr. „Ces maisons sont pauvres et simples,” (p. 194).

és az érzékenységi figyelmetlenségtől, — fr. „et des distractions des sens,” a *regeltől esvélig valo idő az olvasásban. és az elmélkedésben foglaltatik.* — „l’intervalle du matin au soir est tout employé à la lecture et à la méditation.” (p. 195) Utána elmaradt kb. tíz folytatólagos sor fordítása az allegóriák kedveléséről.

Ök énekeket tsinálnak. sok féle kótákra,... — fr. „Ils composent des hymnes et des cantiques de differente mesure, et sur divers chans, mais fort serieux, et sur divers sujets de piété.” (p. 195)

639 *az ő beszéde fontos, de nem tzifrázot,* — fr. „sa voix modérée, son discours solide et sans ornement.” A végén elmaradt kb. három sor (p. 196) a fordításban.

A mértékleteséget... — fr. „La temperance passe chez eux pour le fondement

des vertus.” (p. 196) *A leg kényeseb. Isopot teszen a kenyérhez.* — „Les plus délicats joignent au pain un peu d’hyssope.” (p. 197) *Hyssopus-hysope a. m. izsóp, kerti dísz- és gyógynövény.*

A hét szám közöttök nagy tiszteletben vagyon,... — fr. „de nombre de sept est en vénération parmi eux.” *Az ebédlő házban* — „dans la salle à manger,” (p. 197).

641 *mivel közöttök nintsen szolgál,* — fr. „car parmi eux on ne connoît point d’esclaves, ni de serviteurs;” (p. 198)

rövid, és értelmes beszédek, — fr. „mais simplement et à l’oisir,...” (p. 198) Ettől kezdve összevonás a fordításban itt-ott több sor elhagyásával, főleg a bekezdés (p. 198–199) közepén.

642 *némelykor külön külön,* — fr. „tantôt à deux choeurs,...” s még néhány sor a nyomtatásban az éneklés közbeni mozdulatokról; *mint valamely szent el ragadattásból,* — „comme transportez par un saint enthousiasme,...” *gyönyörköd-tető zengést okoznak,* — „forment un agréable concert.” (p. 200)

Mihent a nap kezd fel tétteni, ... — fr. „Dès que le soleil commence à paraître, ils...” (p. 200)

643 *XVIII Rész.* — fr. Chap. XVIII. „Dispute à Antioche sur la nécessité des cérémonies de la Loi. An de l’Ere commune 51.” (p. 201)

Epiphan haeres 28. c 4 — fr. hozzá előtte *Philastr. c. 36.* (p. 201)

Atyám fiai, ... — fr. „Mes freres, vous savez...” (p. 202)

Act XV — Mikes utalása; alább is *Act XV.* a kiadás nem jelzi.

644 (*: it a kornélius meg térésit érti :*) — fr. „(il veut parler de la conversion de Corneille.) *az Isten kegyelme által.* — „par la grace de Dieu,” (p. 203).

őhják magakot... — fr. „les obliger à s’abstenir de...” (p. 203)

645 *levelet adának kezekben. a melybe evala irva.* — fr. „et on les chargea d’une Lettre conçûe en ces termes:” *köszönetünket,* — „Salut.” (p. 204)

646 *„legyetek egészségben.”* — „Adieu.” (p. 204)

a Nemzetek Apostolává — fr. „Apôtre des nations,” *és meg fogják látni. ebben ahistoriában. hogy...* — „et on verra dans la suite de cette Histoire, ce...” (p. 205)

647 *hogy Titust környül metéltesse,* — fr. „pour obliger... à le faire circoncire;” *ő rolla gyakorta léssen szo ebben ahistoriában.* — „Il en sera souvent parlé dans la suite de l’Histoire.” (p. 206)

a hol mulata, — fr. „où il s’arrêta.” (p. 206) a. m. megállt, időzött. *ennek az Apostolnak leveleibe.* — „dans les Epîtres de cet Apôtre.” (p. 207)

648 *a fővebb fundatora.* — fr. „Le principal fondateur.” (p. 207)

mint egy tettetésből, és emberi tekéntetből. — fr. „par une espece de feinte et de dissimulation, qui...” (p. 207)

és az Anyaszent egy háznak épületit. — fr. „et l’édification de l’Eglise.” (p. 208) Utána elmaradt kb. három folytatódó sor fordítása a nyomtatott bekezdés végéről (p. 209).

XIX Rész — Chap. XIX. „Paul et Barnabé se séparent. Paul prend Silas pour son compagnon.” (p. 209)

650 *Barnabás arra reá álla*, — fr. „Barnabé y consentit:” *nem álhatván a szent pál mondásira*. — „ne peut être persuadé des raisons de saint Paul,” (p. 209).

minden akadály nélkül. — fr. „sans aucune opposition de sa part.” (p. 210)

651 *látása volt*. — fr. „eut la nuit une vision,” (p. 210).

652 *mestersége doktori mesterség volt*. — fr. „Il étoit médecin de profession, et...” Majd két jellemzésre szánt sor elmaradt: „Il écrit en Grec d’une maniere plus pure et plus polie que les autres Auteurs du nouveau Testament.” *az Apostolokat igen gyakorolta*, — „Saint Luc avoit aussi conversé avec les autres Apôtres,” (p. 211) *ezekről beszélünk ez után*. — „et dont nous parlerons ci-après.” (p. 212)

653 *bársonyt árult*, — fr. „marchande de pourpre,” *az egész tselédivel*, — „avec sa famille,” (p. 212).

egy rab leányt — fr. „une fille esclave,” (p. 213) *ez ördögös volt*, — „laquelle étoit possédée d’un démon qui la faisoit deviner;” *hogy ha szent pál a leányba szenvedé ötet*. — „s’il le souffroit.” ti. eltűri, hogy benne maradjon.

Anép arra fel lázadván, kiáltani kezdé ellenek. — fr. „Le peuple mutiné accourut, en criant contre eux;” (p. 213)

654 *a labokot kalodában tévé*, — fr. „et leur serra les pieds dans des ceps, ou des entraves, qui étoient deux gros ais, qui en se réunissant, laissoient des ouvertures à diverses distances, où l’on faisoit passer les jambes des prisonniers.” (p. 114) Ez a részletezés a fordításban elmaradt, s még a bekezdés végéről is két-három sor.

A tömlőt tartó fel serkenvén. — fr. „Le geolier s’étant éveillé,” *anéki életében járó dolog volt*. — „parce qu’il en devoit répondre sur sa vie: mais...” *gyertyát hozatván*, — „ayant demandé de la lumière, entra...” (p. 214)

az ugy nem leszén. — fr. „Il n’en sera pas ainsi:” (p. 215)

655 *a nem bizonyos*. — fr. „la chose n’est pas certaine.” Kb. nyolc folytatódó sor elmaradt utána a fordításban ennek taglalásáról (p. 115), az utolsó mondat megtartásával.

A város szolgálai — fr. „Les huissiers” (p. 215) *Az oltától fogvást* — „Depuis ce tems,...” (p. 216)

XX Rész Sz.pál thessalonikába megyen. — fr. Chap. XX. „Saint Paul va à Thessalonique.” (p. 216)

hogy példát adna a munkás életre. — fr. „et pour donner l’exemple de la vie appliquée et laborieuse,” *holmi hamis alá valo embereket*. — „quelques méchants hommes de la lie du peuple, et...” (p. 217)

656 *nagy seregél* — fr. „en troupes” *ihon ezek háborútyák fel avárost*,... *ezek tsak háboruság indítottok*, — „Voici des gens qui sont venus nous trombler ici... Ce sont des séditeux, qui veulent soulever l’Etat,...” (p. 217) *kezest állítván* — „ayant donné caution, et...” (p. 218)

a sidok kedvesen. és buzgoságal halgaták ötet. — fr. „ils l’écouterent avec beaucoup d’affection et d’ardeur,” *és elő kellő aszonyok* — „et plusieurs femmes de qualité,” (p. 218).

hajora ülven. Béréába, Athénesbe érkezék. — fr. „Saint Paul s'embarqua donc à Bérée, et vint à Athenes,” (p. 218) *abban az időben. leg hireseb város vala. mind atudományokra. mind a filozofiára, mind az ékesen szollásra valo nézve.* — „Athenes étoit alors la plus célèbre ville du monde pour les sciences, pour la Philosophie, pour l'éloquence.” (p. 219) *az egész Imperiumbol. oda mennek vala tanulni. minden féle szép dolgokat. De a babonáság oly nagy volt ót, hogy...* — „On s'y rendoit de tous les endroits de l'Empire, pour y étudier, et pour y prendre le goût des belles choses. La superstition y étoit telle, que...” (p. 219)

658 némely Epicurius, és stoikus filozofusok. vetekedvén véle, szó szaporitonak. szofia beszédünek tarták lenni, vagy... — fr. „Quelques Philosophes Epicuriens, et quelques Stoïciens ayant conféré avec lui, le traitèrent de discoureur et de diseur de rien, ou...” (p. 219) *Epikúrosz (i. e. 341—270) athéni filozófus és követői (Philodémosz, Szeirón stb.), valamint Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4—i. sz. 65), sztoikus moralista filozófus. Később a IV. században egy ismeretlen szerző hamis kompilációba foglalta Pál apostol és Seneca „levelezését”.*

az időt tsak abban töltötték. hogy hireket mondgyanak. és halyanak, evala az ő leg nagyob foglalatosagok. — fr. „n'avoient point d'autre occupation que de dire et d'entendre des nouvelles. C'étoit-là leur passion dominante.” (p. 220) *Az üsméretlen Istennek.* — „Au Dieu inconnu.” (p. 220)

659 Chrisost de sacerdot I. 4. c. 7. — fr. még hozzá *Aster homil. 8.* (p. 221), — *A már többször idézett auctor, Chrysostomus: De sacerdotio c. traktátusa, vö. hozzá ÖM V. k. jegyz. is.*

I Thessa. XI.1.2. — *A kiadásban többször, pl. alább 2 Thessal. XI.1.3. vagy Tit. XI.1.2. és 2.petr. XI.1. 2.petr. XI.3.4. 2.petr. XI.15.16. esetében CXI áll; Mikes XI-et írt, de ez is fölösleges, mert nincs ilyen számozás az említett újszövetségi helyeken.*

korinthusba... a leg szebb, és gazdagab városában görög órszágnak, de azt is el mondhatni. hogy... — fr. „et vint à Corinthe, qui étoit Capitale de l'Achaïe, une des plus belles, des plus riches et des plus superbes villes de la Grece. Mais on peut dire...” (p. 221—222)

Aquila pedig sátor tsináló volt. a hadi embereknek... — fr. „Le metier d'Aquila étoit faire des tentes de peaux à l'usage des gens de guerre;” (p. 222)

661 XXI Rész A sidok Romabol ki üzetnek. — fr. Chap. XXI. „Les Juifs sont chassez de Rome.” (p. 222)

egy bizonyos Chrestnek ingerlésire. — fr. „à la sollicitation d'un certain Chrest. (p. 223) *mint a sido vallástol el szakadtakot.* — „comme une secte de Juifs, ou une réforme du Judaïsme.” (p. 223)

A Gubernátort... meg tsinálván apénzel, — fr. „Cumanus gagné par l'argent des Samaritains.” (p. 224)

662 és a kik a tolvajsághoz szoktanak, — fr. „et accoûtumez au brigandage;” *mindenkor volt valamely kis tsatályok egymásal,...* — „faisoient de petites courses les uns sur les autres, se dressoient des embuscades, et...” (p. 224)

de söt még segítették kéz alatt. — fr. „qui étoient même favorisez sous main par...” (p. 225) *regularis hadakot* — „des troupes régulières”, *és abból közönségesen való hadakozás let volna...* — „On étoit prêt à en venir à une guerre ouverte, sans l'autorité de...” (p. 225)

663 *kik a népet atámadásra ingerlék.* — fr. „qui portoient le peuple à la révolte,” s folytatólag „et à dix-huit autres qui avoient eu part à ce qui s'étoit fait dans l'Acrobaténe.” (p. 226)

664 *az ő perek közönséges volt.* — fr. „parce que leur intérêt et leur cause étoient communs;” *fő képen a szabadosok pártjokat fogák.* — „et ils trouverent beaucoup de protection à la Cour de la part des affranchis de l'Empereur.” (p. 226)

Azt jó meg tudni hogy kik legyenek azok a szabadosok, — Mikes, a francia szerző helyenkénti magyarázataihoz hasonlóan, önálló magyarázó megjegyzést fűz a kiadás e passzusához; *a Romaiaknál. közönséges volt, valamint a törököknél, rabokal szolgáltatani magokat... az olyanokat fel szabadították. és szabadosoknak hitták.*

XXII Rész felix judéának gubernatorja — fr. Chap. XXII. „Felix devient Gouverneur de la Judée.” (p. 226)

665 *meg adá magát parolára,* — fr. „...sur la parole” (p. 227).

rövid két élő kést hordoztak aruhájok alatt, — „qui se mêloient parmi le monde avec de petits poignards cachez sous leurs habits,” (p. 227) *a párt ütést. és a senkitől nem függést jóvallá,* — „et avoit inspiré à ses sectateurs l'esprit de rébellion et d'indépendance.” (p. 228) *azelator nevet* — „le nom de Zélateurs;” (p. 228)

joseph. Antiq. 1. 20 c 6. — fr. folyt. még et *de Bello, 1. 2. 6. 23.* (p. 228)

666 *de a gyűkér tsak meg marada,* — fr. „mais ils n'en pouvoient ôter la racine.” (p. 228)

egy Dorás nevű embert pénz el tsinála. — fr. „Il gagna un nommé Doras...” (p. 229) *A bekezdés végén kb. négy nyomtatott sor fordítása elmaradt Jonathas származásáról és halálának idejéről.*

ez az ország — fr. „Ce Royaume...” előtte s részben utána is pár soros rövidítés a fordításban.

az atya testvér atyafiához. — fr. „épousa... son oncle.” (p. 229) *ti. a nagybátyjához.*

de attol el válék. — fr. „mais elle le quitta, et...” (p. 230) néhány soros összevonás előtte és a bekezdés végén a fordításban.

667 *ákájának első sengéji,* — fr. „Il dit que ce sont les prémices de l'Achaïe.” (p. 230) *aleg első levelét* — „la première Epître” (p. 231).

A levelnek a kezdetin fel teszi — fr. „Il met à la tête...” *az Ante kristus* — „l'Ante-Christ” (p. 231).

holmi részeiben, — fr. „dans quelques-uns de ses points,” (p. 232).

668 *hamis levelet is tsináltak volt* — fr. „une fausse Lettre sous son nom” *az Igének fuvallása által.* — „par le souffle de la parole,” *azt el lehet hinni hogy rend*

szerént másal iratta alevelit. hanem maga, tsak anevét irta fel. — „Il y a assez d'apparence que pour le corps de ses Lettres, d'ordinaire il se servoit de secretaire: mais il ne manquoit pas de les signer, et de les paraffer de sa main.” (p. 232—233)

669 ezután a Nemzetek közti megyek, — fr. „je m'en vais désormais vers les Gentils.” (p. 233)

A bekezdés végén kb. négy sor fordítása elmaradt.

670 *senec lib 4. natur quaest.* — Seneca: Questiones naturales (Természettudományi kérdések) c. munkájának módszerét az etikai érdeklődés, valamint az erkölcsi kommentárok kedvelése határozta meg.

Ez okos, kegyes, és kellemetes ember volt. és épen nem kegyetlen, — fr. „C'étoit un homme d'esprit, doux et agréable, et nullement porté à la cruauté.” (p. 234)

Act. XVIII 12. — fr. 1737: *Act. XVI. I.12. et seq.* (p. 234) tévesen. 1718—19: *Act. XVIII. 12. et seq.* (p. 640)

azt hiszük, hogy sosténes jó akaroja volt szent pálnak — fr. „Nous croyons que Sosthene étoit ami de saint Paul, et...” (p. 235) Mikes utána elhagyott kb. öt sort a fordításban a bekezdés végéről.

XXIII Rész szent pál Jerusalemben megyen — fr. Chap. XXIII. „S. Paul quitte Corinthe et va en Syrie et à Jerusalem.” (p. 235)

671 *áldozatokot tévén a törvény szerént* — fr. „pour offrir les sacrifices prescrits par la Loi.” (p. 235) Utána elmaradt kb. három sor és utalás a bekezdés végéről (p. 236).

köszönté a hiveket, — fr. „salua les freres;” *a hol egy darabig mulatván* — „où il passa quelque tems.” (p. 236)

egy Apolló nevű sidó, — fr. „il y vint un Juif, nommé Apollon,” *Act. XVIII. 24. etc.* (p. 236) *a tsudalatos dolog, hogy* — „Il est assez surprenant que...” *és meg fogják ezután latni,* — „et on verra encore ci-après, que...” (p. 237)

672 *fel járván* — fr. „ayant parcouru” (p. 237). *a Gubernátorságában* — előtte kb. négy-öt sor összevonás a fordításban a bekezdés vége előtt (p. 238). *az Egyiptus el szalada,* — fr. „L'Egyptien se sauva, et...”

673 *valamint a szokat lenni, hogy...* — fr. „Mais de même que...” (p. 239)

674 *a kik a szabadság szeretetének és a közönséges jónak szép színe alatt,*... — fr. „qui sous une vaine apparence d'amour de la liberté, et du bien publique,...” (p. 239)

Apolló a mint meg mondok. — fr. „Appollon étant allé, comme nous l'avons vû,...” (p. 239)

de ebben vagyon valamely nehézség, — fr. „Mais cela n'est pas sans difficulté.” (p. 240)

675 *XXIV Rész szent pál viszá tér Éfésusba* — fr. Chap. XXIV. „S. Paul revint à Ephese, et commence à y prêcher.” (p. 240)

külömb féle nyelveken szollának. és jövendölének, — fr. „Ils parloient diverses Langues, et prophétisoient.” (p. 241)

ugyan őt is tarta. mint egy Iskola formát. — fr. „C'est-là où il tenoit une espece d'Ecole,” az ilyen tanítást. két esztendeig gyakorolá. — „Ce qu'il continua pendant deux ans:” (p. 241) a keszkenők, és a ruhák. — „des mouchoirs et des linges” és a gonosz lelkek ki mennek vala az emberekből., — „et que les esprits malins sortoient des corps des possédez.” (p. 242)

677 és oly rutul bánék vélek. hogy — fr. „et les traits si mal, qu'ils...” (p. 242) azoknak a babonás. és ördögös könyveknek pedig számok. oly nagy vala, hogy... — „Le nombre de ces Livres magiques et superstitieux fut si grand, que...” (p. 243) ugy mint 12 ezer német forintra — fr. a lapalji megjegyzésben „...25. mille livres.” bizonyos fű — „une certaine plante nommée Bâras,” (p. 243).

678 bizonyos babonás betűi... — fr. „les lettres Ephésiennes, qui étoient certains caracteres magiques, et certains mots barbares, que...” (p. 244)

Apollo Efesusban érkezvén tehát. — fr. „Apollone étant donc venu à Ephese...” előtte kb. négy sor (p. 244) fordítása elmaradt.

philostrat. v. t. Apollo 1. 4. c 1 — Philostratoszt előbb is idézte, de alább már csak a kiadás utal rá.

A hejában valóság. tunyaság. bujalkodás őt uralkodának, — fr. „La vanité, la paresse, le luxe y regnoient.” (p. 245)

és a bokrokon kis madaratskák., — fr. „il y avoit de petits oiseau perchez dans un bois qui étoit proche.” (p. 245)

679 az után követvén beszédit. és a madarak példáját adá elejekben. hogy — fr. „Ensuite, il continua son discours, et se servit de cet exemple des oiseaux, pour...” (p. 245)

de esztelenség volna azt tartani. hogy... — fr. „Mais il est impertinent de prétendre que...” (p. 246)

A telyeségel nem hihetetlen dolog, hogy... — fr. „Il n'est pas nullement incroyable qu'un aussi grand magicien...” atudni valo dolog. philostrates aki az életét írta. tele vagyon fabulákkal. és hazugságokkal. — „Il est notoire que sa vie écrite par Philostrate, est pleine de fables et de mensonges grossiers.” (p. 247)

680 Apollonius jelen volt az olympiai játékokon. — fr. „Il assista aux jeux olympiques, qui se célébreroient à Élide...” hogy ujjab boszorkányságot tanulhason, — „pour y apprendre de nouveaux secrets de magie”. azután a théátrumra vivé őket. — „Il les mena tous au théâtre, où il y avoit un Temple d'Hercules le Libérateur.” (p. 247) Mikes elhagyta itt a mondat másik felét; egy nagy komondort — „Ils ne trouverent qu'un gros chien, et...” (p. 248)

Térjünk viszá szent pálhoz, aki... — fr. „Revenons à saint Paul, qui...” (p. 248) De a bizonyos, hogy — „Ce qui est certain, c'est que...” előtte elmaradt kb. három sor lefordítása.

Chrysost in corinth XV. homil 40 p 454 — fr. folyt. még et Theodoret. in 1. Cor. XV. et alii. Voyez Tillemont, Note 4. sur S. Paul. (p. 248)

682 és erősen futnak vala az Isten uttyán, ... — fr. „et ils couraient bien dans la voye de Dieu et...” (p. 249)

ezt a levelet egészen a maga kezével írá, hogy meg mutatná. hogy... — fr. „Il

écrivit cette lettre entierement de sa main, pour marquer combien il avoit à coeur l'affaire dont il s'agissoit." (p. 251)

683 [XXV Rész] *I levele szent pálnak. a korintus béliekhez* — fr. Chap. XXV. „I. Epître de saint Paul aux Corinthiens.” (p. 251)

a kik tanását kéri vala sok Dolgokrol. ugy mint... — fr. „qui lui demandoit des avis sur plusieurs articles, comme...” (p. 251)

685 *A mi aházáságot illeti. azt akarja. hogy...* — fr. „A l'égard du mariage, il veut que...” (p. 253) *az ilyen tudományt* — „Ces maximes étoient fort peu connus...” (p. 253) *egy templom venus aszonymnak szentelve, ...ennek az Isten aszonymnak* — „un Temple dédié à Venus,.... le secours de la Déesse, à qui la ville Corinthe étoit sacrée.” (p. 254)

686 *hogy közöttetek sok betegek vannak és alusznak sokan* — fr. „que plusieurs d'entre vous sont frappez de mort et de maladie.” (p. 255) *ingyen valo ajándékji,* — „des presens tous gratuits du même Saint-Esprit, et” (p. 255).

687 *senkinek nem kel magát azért el hini...* — fr. „personne ne doit s'élever d'orgueil...” (p. 255) *Az aszonyok atemplomban ne beszéljenek, és ha... azt kérdegyék meg férjektől. különösen.* — „Que les femmes ne parlent pas dans l'Eglise, et que si elles veulent s'instruire de quelque chose, elles le demandent à leurs maris dans leurs maisons.” (p. 256)

689 *Imé avelje a szent pál... első levelének.* — fr. „Voilà le précis de la premiere Epître de saint Paul aux Corinthiens.” (p. 257)

akarván követni az Apostolt. és nyomdokába járni, mesterének — fr. „désirant d'imiter le désintéressement de l' Apôtre, et de marcher sur les traces de son Maître.” (p. 258)

XXVI. Rész *szent pál kényszerítetik Éfésust el hagyni macedoniaba megyen* — fr. Chap. XXVI. „S. Paul est obligé de sortir d'Ephese, et va en Macedonie.” (p. 258)

a világnak egyik tsudája volt, — fr. „Le Temple de Diane d'Ephése étoit une des merveilles du monde.” *a szaru fák.* — „La charpente du toit” *hébénium fábol* — „d'ébène;” *szöllő fábol,* — „de bois de vigne.” *de enem a vadász Diána volt, ... hanem a sok tsütsü Diánna...* — „Ce n'étoit pas Diane la Chasseuse,.... mais Diana à plusieurs mammelles;” (p. 258) *ilyen vala tehát. az Éfésumi Diánna, ...* — „Telle étoit la Diane d'Ephese.” Mikes a bekezdés végét kissé összevonta, elhagyva a Diána-émléktárgyak részletezését (p. 259). NySz Csöcs, csöcs (mamma); MTSz I. 279–280: Csöcs, csöcs; csics-gomb, székelyföldi adatok; EMSzT II. 48–49: csecs, csics; csics=csecs (erdélyi szó). A szerző egy régóta elterjedt mitologikus elemet szőtt szövegébe; a mondai felfogás szerint Diána ősi itáliai istenasszony a görög Artemisz istennő latin mása lett. Eleinte összecserélték, később azonosították őket, s az erdők, ligetek s a vadászat istennője szerepén túl a mindent tápláló istenségként éltek a legendában. A latin istennőt a görög (Artemis Ephésienne „à plusieurs mammelles” — „a sok tsütsü”) istennő mitológiai alakjáról mintázták, utánozták. Diána és Artemisz ábrázolása kedvelt tárgya volt az antik művészetnek; az efezusi templom Artemiszéről, a „sok

emlőjű” istennőről mintázott szobrok (Nápoly, Laterán, Vatikán) muzeális emlékekké váltak.

691 *és felesem tudta hogy mibe van adolog.* — fr. „et la plûpart ne sçavoient pas même de quoi il étoit question, ni pour quoi on s’assembloit.” (p. 260) *az város író Déákja.* — „le greffier de la ville” (p. 260)

691 *és ez a nagy zendülés. tsak hejában valo volt.* — fr. „de sorte que tout ce grand fracas n’aboutit à rien.” (p. 261)

692 *hajora nem üle Efesusba. hanem Troásba mene.* — fr. „et au lieu de s’embarquer à Ephése, il alla à Troade,…” *a mint azt meg mondók,* — „ainsi que nous l’avons dit;” (p. 261)

Titus tudtára adá azt is, hogy — fr. „Tite lui rapporta aussi que…” (p. 262)

693 *Ebben alevelbe, elejekben adgya* — fr. „Dans cette Epître il leur parle…” (p. 263) *Ezek a hamis munkások* — „Ces mauvais ouvriers…” *hogy az ő levelei sulyosak, és kemények, de...* — „Ils disoient qu’à vérité les Lettres de l’Apôtre étoient vives et fortes, mais…” (p. 263)

694 *és a sátának egy Angyala. artzul tsapdoz engemet* — fr. „et un Ange de Satan qui lui donne des soufflets;” *Imé a... levelnek a veleje.* — „Voilà quel est le sujet de la seconde Epître aux Corinthiens.” (p. 265)

különösön. — fr. „particulièrement” (p. 265).

696 *XXVII Rész szent pal Romaiakhoz irt levele* — fr. Chap. XXVII. „Epître de S. Paul aux Romains.” (p. 265)

Azt tudtára adták volt. hogy — fr. „On lui avoit raconté que…” (p. 266) *és ditsekedének sok olyan első jusokal.* — „et se van-toient de plusieurs prérogatives…” *nintsen semmi is olyan jusok, ami...* — „et qu’ainsi les Juifs n’avoient audessus d’eux aucun avantage, dont ils dûssent se flatter.” (p. 267)

697 *hogy a természetnek gyalázattára vannak.* — fr. „et qui font honte à la nature.” (p. 267)

ez a nemzet gyükere annak a fának amelyben óltattak a... — fr. „cette nation est toutefois est comme la racine qui porte le tronc sur lequel les Gentils convertis sont entez.” (p. 268)

698 *a tenger szélyin lévő helyeken.* fr. „sur toutes les côtes de la mer,” (p. 268).

Tertius. a ki írődeákja volt — fr. „Tertius, qui avoit servir de secretaire à saint Paul pour écrire cette Lettre. met aussi son salut.” (p. 270)

700 *és őt tölté akovásztalának napjait. és...* — fr. „et n’en sortit qu’après les Azymes et la Fête de Pâques, qui…” (p. 271)

a harmadik felső rend házba volt, — fr. „dans une chambre du troisième etage, où…” (p. 271)

más nap... más nap... azután valo nap... — fr. „Le lendemain... Le jour suivant... Le jour d’après...” (p. 272) *Mikes az utazással kapcsolatos fejezetet több sor elhagyásával lerövidítette.*

701 *De ezektől én nem tartok,...* — fr. „Mais je ne crains rien de toutes ces choses, et...” (p. 273) *Azt tudom hogy az én színemet többé meg nem látjátok,* — „Je sçai que vous ne verrez plus ma face,” ehhez van egy lapalji megjegyzés és

utalás is *Philipp. 1.25. 26 II.24. Philem v.22. Heb. XIII.23.* (p. 273) *tudtokra adom tehát* — „Je vous déclare donc...” (p. 273)

703 *a kos szigetében* — fr. „ils allerent droit à l'Isle de Cos;” (p. 274) *...ki rakodni.* — „et se mirent sur un navire qui devoit décharger à Tyr.” (p. 274) *de semmi meg nem tartoztatható ötet.* — „mais rien ne fut capable de l'arrêter.” (p. 275)

XXVIII Rész szent pál jérusálembé érkezik — fr. Chap. XXVIII. „S. Paul arrive à Jérusalem.” (p. 275)

704 *és mondák néki, látod atyám fia.* — fr. „et lui dirent: Vous voyez, mon frere,...” (p. 276)

könnyen meg fogadván amit kívánának tőle, — fr. „Saint Paul n'eut pas de peine à se rendre à ce qu'ils demandoient de lui.” (p. 277)

705 *egy kosár kovásztalan kenyér. olajal meg kenve, pogácsák, és bór az öntözésre.* — ti. italáldozatra. — fr. „un panier plein de pains sans levain, mais frottez d'huile; des gâteaux de même, et le vin nécessaire pour les libations:” (p. 277)

azt gondolák, hogy... — fr. „Ils crurent, ou ils feignirent...” *az egész város felzudula és nagy tudulás lön a nép között.* — „Aussi-tôt toute la ville fut émue, et il se fit un grand concours de peuple.” (p. 278)

hogy meg ne engedgyék azenebonát, — fr. „pour empêcher le tumulte,” *és lántzra téteté.* — „et le fit enchaîner.” (p. 278) *lehető az a szabadságom hogy valamit mondgyak néked* — „Puis-je prendre la liberté de vous dire quelque chose?” (p. 279) *kérlek engedmeg, had szollyak a népnek,* — „Je vous prie de me permettre de parler au peuple.” *Atyám fia. kérlek hogy halgasátok meg. a mit magam mentségire mondok néktek* — „Mes freres et mes peres, je vous prie de vouloir écouter ce que j'ai à vous dire pour ma justification.” *Act. XXIII. 1.2. etc.* (p. 279) Francia nyelvi udvariassági fordulatok átültetése.

706 *az elméjiben el ragadtaték,* — fr. „il eut un ravissement d'esprit,” (p. 279) *vedd ki evilágból ezt ahamisat,* — „Otez du monde ce méchant.” (p. 280)

Én pedig abban születtem felelé... — fr. „Et moi, dit saint Paul, je le suis par ma naissance.” (p. 280)

fejéritet fal, — fr. „muraille blanchie,” (p. 281) vagy „sépulcres blanchis” fehéritett v. bemeszelt sírok~képmutatók biblikus értelemben (Mt 23,27).

708 *a maga fia volt elől járojjok.* — fr. „dont son propre fils étoit le Chef.” (p. 281) *amint is hogy, mihent eszerént kezdé beszélni,* — fr. „En effet dès qu'il eut ainsi parlé,...” (p. 282) *mit tudunk mi abban. ha...* — „Que sçavons-nous si un Esprit ou un Ange ne lui a point parlé.” (p. 282)

709 *De a szent pál hugának a fia* — fr. „Mais le neveu de saint Paul, fils de sa soeur,” (p. 283) *tarítsanak készen egy lovat pál alá.* — „d'avoir des chevaux prêts pour saint Paul, et...” (p. 283)

XXIX Rész szent pált félix gubernátorhoz viszik — fr. Chap. XXIX. „S. Paul est conduit à Césarée devant Félix Gouverneur de la Province.” (p. 284)

azért helyesnek ítéltem hogy hozzád küldgyem. avádlokna is tudtokra adtam.

hogy hozzád menyenek. — fr. megmarad a 3. személynél: „il avoit jugé à propos de le lui faire conduire, et d'envoyer aussi par-devant lui ses parties, pour poursuivre leurs accusations.” *kérdézkedvén* — „Felix l'ayant interrogé...” (p. 284)

710 *feje volna a Názárenusok szakadásának*, — fr. „qu'il étoit Chef de la secte des Nazaréens,” (p. 284) a. m. a nazarénusok szektájának.

jó szível mentem magamat, ... — fr. „Je me défends de bon coeur, sçachant...” *azt néked meg vallom. hogy...* „J'avouë que je...” *Imé ebből ál adolog, és...* — „Voilà le fait; et ils ne peuvent rien prouver davantage.” (p. 285)

711 *egy kevés fordulást tévén*. — fr. „ayant fait un petit voyage, revint...” (p. 286) *felix azon meg rémülvén. mondá néki, már mostanában elég, tsak menyel. amidön idöm léssen meg halgatlak*. — „Felix en fut effrayé, et lui dit: C'est assez pour cette heure; retirez-vous, et quand j'aurai le tems, je vous entendrai.” (p. 286) Mikes általában tegezésre fordítja az ilyen dialógusokat, ami bibliai nyelvhasználatra is utalhat.

712 *akö hajigáláson végezék.*, — fr. „et en venoient ensuite aux coups de pierre,” (p. 287) *...a tízednek ki osztogatása okozá*. — „Il y a toute sorte d'apparence que ces broüilleries arriverent à l'occasion de la distribution des dixmes.” *A fő papok... a közönséges papoknak tsürjökbe küldék, és el viteték a dézmát*. — „Les Grands Pontifes... envoyèrent leurs gens dans les granges des simples Prêtres, et firent enlever les dixmes qui appartenoient à ceux-ci.” (p. 287)

713 *A historikus Josefnek historiája*. — fr. „Histoire de Joseph l'historien.” (p. 288) A szerző s fordító a margón is kiemeli; eddig is gyakran merített belőle. *az igazságos dolog. hogy meg üsmértesük ötet, és le írjuk rövideden az életét*, — fr. „il est juste que nous le fassions connoître, et que nous donnions ici le précis de sa vie.” (p. 288)

Josef nekünk négy nevezetes munkát hagyot — fr. „Joseph nous a laissé quatre Ouvrages importants, qui sont l'Histoire de la guerre des Juifs contre les Romains, les Antiquitéz Judaïques; et outre cela, l'Histoire de sa vie, et deux Livres contre Appion, Grammaïrien d'Alexandrie.” (p. 289) *A sidoknak, a Romaiak ellen valo hadakozásoknak historiáját. A sidoságnak régiségit. A maga életet, és Appionus ellen két könyvet*.

714 *hogy olyan bibliotékában tegyék., ahol mindenek olvashasák*, — fr. „il voulut qu'on la mit dans une bibliotheque ouverte à tout le monde.” (p. 290) *...hogy meg bizonyítsa annak igaz voltát*, — „et il signa de sa main, pour la rendre plus authentique.” (p. 290)

715 *még is találnak abban valamely hüségtelenséget, és el hagyásokat*, ... — fr. „Mais on lui reproche quelques infidélitez et quelques omissions. Il déguise aussi quelques fois...” (p. 290) *a maga életének historiáját*, — előbb csak *A maga életet*, — fr. itt is „l'Histoire de sa vie,” (p. 290).

716 *Illyen vala tehát Josef, és ilyenek valának az ő írási*, — fr. „Voilà qui étoit Joseph, et quels sont ses Ecrits.” Ez már a következő bekezdés vége, mivel Mikes az előző bekezdés (p. 291) végének némi összevonása után elhagyta a

Józsefnek tulajdonított vitatott könyvre vonatkozó részleteket (p. 291–292) az újabb bekezdésből.

716 XXX Rész. *A sidok meg oszlások czézáréában.* — fr. Chap. XXX. „Division des Juifs dans la ville de Césarée.” (p. 292)

Térjünk viszá a historiankra. amelyet félbe szakasztottuk vala. — fr. „Repre- nons la suite de notre Histoire.” *sok szor avetekedéseket. veszekedések. és verekedések követték.* — „Les disputes produisoient souvent des querelles et des batteries;” (p. 292)

Ugy történék egy szer, hogy... — fr. „Un jour les Juifs...” (p. 292) *egy kis hartz lön közöttök.* — „il y eut entr’ eux une espece de combat,” *de ök meg neveték.* — „Mais ils se moquerent de...” (p. 293)

717 *Beryllus, a Nero császár iro Déákja. és preceptora,* — fr. „Néron sollicité par Berylle son secretaire et son précepteur, qui avoit été gagné par les Syriens de Césarée, fit rendre un Réglement, par l’Empereur, qui privoit les Juifs du droit de bourgeoisie à Césarée et...” (p. 293) Mikes e bekezdés utolsó mondatát elhagyta, pedig Calmet bizonyára a következő könyvhöz átvetető mondatnak szánta: „Cela irrita tellement les Juifs de Césarée, que depuis ce tems, ils ne cesserent de remuer, jusqu’à ce qu’ils eussent porté toute leur nation à se revolter contre les Romains.” (p. 293)

[Az 1718–1719. kiadásban Ch. XLVIII. p. 682.]

717 *Harmadik könyv* — Livre troisiéme.

porcius Festus Judeába gubernátorá tétetik — fr. Chap. I. „Porcius Festus vient en Judée en qualité de Gouverneur.” (p. 294) Az 1718–1719. kiadásban: Livre second. Chap. I. (p. 682)

akinek nagy hitele volt a császárnál, — fr. „que l’Empereur confideroit beaucoup,” (p. 294).

más nap Cérémoniával szembe let vélek., — fr. „dès le lendemain il leur donna une audience publique,” (p. 295).

719 *A Romai törvények* — fr. „Les Loix Romaines” *Paul. Recepta. Sentent. I. 5. tit.26. Lege Julia de vit. publica. Damnatur, qui...* (p. 295) a kiadásban kurzivált lapalji utalás a kéziratban a margón. *A császárhoz appelláltál. elis mégy acsászár eleibe.* — „Vous avez appellé à César; vous irez devant César.” (p. 296)

meg mondottuk vala ide fellyeb hogy — fr. „Nous avons parlé ci-devant...” (p. 296)

720 *és bé menván egy nagy palotában.* — fr. „et étant entrez dans la salle des audiences” (p. 297) *hadd tudhasak mit irni felölle, mert...* — „je sçache ce que j’en dois écrire; car...” (p. 297)

menté a különösön valo maga viselésit, mondván. hogy meg fedhetetlenül élt, a farisaeusok szakadásába,... — fr. „justifia sa conduite particuliere, disant qu’il avoit vécu sans reproche dans la secte des Pharisiens, qui...” (p. 298)

722 *Imé ezen okbol fogának meg engemet a sidok...* — fr. „Voilà le sujet pour lequel les Juifs s’étant saisis de moi...” (p. 299)

Esztelen nem vagyok. jó festus, felelé pál. mert... — fr. „Je ne suis point insensé, très-excellent Festus; mais les paroles que je viens de dire, sont...” *tsak alig hogy el nem hiteted velem hogy keresztyéné legyek...* — „Il ne s'en faut guères que vous ne me persuadiez d'être Chrétien.” (p. 299)

723 Act. XXVI. — fr. is Act. XXVI. 1.2. etc. (p. 300) s az 1718–1719-es kiadásban Act. XXVII. 1. 2. etc. (p. 688) E helyen az Act. XXVII a pontos utalás.

meg indulván sidonából, és... — fr. új bekezdésben „Etant partis de Sidon, ils prirent leur route au-dessous de l'Isle de Cypre, parce que...” (p. 300) a kiadások egyes földrajzi nevekhez bizonyos magyarázatokat is fűznek a lap alján; *sok napi lassu hajokázások után.* — „après plusieurs jours d'une navigation fort lente, (p. 301) *mivel mar ...kezdődik,* — ez a nyomtatásban zárójelben; *A déli szél fel kelvén, a vas matskát is fel vonák, és a portol el indulván.* — fr. „Le vent du midi commençant donc à souffler, ils leverent l'ancre, et côtoyerent l'Isle de Crète du côté de l'Orient: mais...” (p. 302)

724 *Azután le vevék az árbutz fát. és el hagyák magokat a haboknak,* — fr. „Après quoi ils abaissentent le mâts,” NySz Árbóc: Arbotzfa; MTSz I. 52: Árbóc (árbus, Székelyföldről); EMSzT I. 412: árbocfa; árbutz fa; „et s'abandonnerent ainsi à la mer.” (p. 302) *...hogy senki az ételről sem gondolkodot,* — „Mais parce qu'il y avoit long-tems que personne n'avoit mangé...” *tsak a hajo fog el veszni,* — „parce que personne de nous ne périra, et qu'il n'y aura que le vaisseau de perdu; (p. 302)

az Adriaticum tengerén, vagy is a sicilia tengerén — fr. „sur la mer Adriatique, ou plûtôt sur la mer de Sicile, ou sur la mer Ionienne, les matelots...” (p. 303)

és le vetvén a fenék mérőt. — fr. „et ayant jetté la fonde,” *négy vas matskát vetének le. a hajo faránál* — „ils jetterent quatre ancrs de la poupe,” (p. 303).

725 [II Rész] — fr. [Chap. II. „Naufrage de S. Paul. Il arrive à Malte.”] Mind a kéziratban, mind az 1737-es (v. 1725-ös) kiadásban hiányzik ez a jelzés, de az 1718–1719-es kiadás jelzi (p. 690).

de egy tenger szakadékot látván. amelynek partya vala, — fr. „mais ayant apperçu un golphe où il y avoit un rivage, ils...” (p. 304)

pál pediglen sok venikét gyűjtvén esze. a tüzre hányá... *egy vipera kigyó.* — fr. „Alors Paul ayant ramassé quantité de sarmens, et les ayant mis au feu, une vipère que la chaleur en fit sortir, lui sauta à la main.” (p. 305)

727 *akoron más képen itélének felöle,* — fr. „ils changerent de sentiment, et dirent que c'étoit un Dieu.” *és Istennek mondák lenni.* — *Málta szigetiben semi mérges állat nintsen,* — „on assure que dans l'Isle de Malte, il n'y a ni vipère, ni aucun animal venimeux;” (p. 305)

...mind hideg lelésbe. mind vér hasba feküt. — fr. „Le pere de Publius avoit la fièvre et la dyssenterie.” (p. 306)

és a mely Castor. és pollux Czimereket viselte... *a fabula, azt tarttya. hogy ezek egy hasal let fiaí valának...* — fr. „et qui avoit pour enseigne Castor et Pollux, que la Fable fait fils jumeaux de Jupiter et de Léda.” (p. 306)

728 *hogy mitsoda keveset tudtanak abban az időben a tengeren valo járáshoz, ... mitsoda sok kerületeket...* — fr. „combien la navigation étoit alors imparfaite, et par combien de circuits on faisoit les moindres trajets,” *a hajosok* — „les mariniere” (előbb „les matelots” is) (p. 307).

azt el lehet hinni, hogy a százados... — fr. „Il est croyable que ce fut le Centenier, qui...” *és ennek felelni kellett rolla.* — „et qui répondoit de lui.” (p. 307)

729 *...a keresztyéni szakadásrol. hogy azt mindenüt üldözik.* — „car ce que nous scavons de cette secte des Chrétiens, c'est qu'on la combat par-tout.” (p. 308)

némellyek bé vevék mondasit, mások meg veték, és... — fr. „Les uns crurent ce qu'il disoit: les autres ne le crurent pas; et...” (p. 308)

siralomra méltó állapotba találá, — fr. „trouva la Province dans un état déplorable.” (p. 309)

731 *uj házakot építete a királyi udvarháznak. tornáztáához közel,* — fr. „y fit bâtir un nouvel appartement près le portique du palais royal,” (p. 310) *körös körül lévő folyosoin.* — „sur les galeries qui l'envirnoient de tous côtéz.” *Joseph. de Bello, I. 2. c. 20. p. 794.* (p. 311) A kiadás utalásaihoz építészeti magyarázatok is vannak.

poppéa. a kinek josef anyira düséri áitatoságát., a maga seculumában, leg fertelmeteseb, és leg mértékletleneb aszszony vala, ... — fr. „Poppée, dont Joseph loüie ici la pieté, étoit une des plus corrompues et des plus déreglées personnes de son siècle.” (p. 311)

732 *mint egy zálagul.* — fr. „comme pour ôtages” (p. 312).

sőt még olyan leveleket is láthatni. mint ha szent pál irta Senekának. és seneka szent pálnak. — fr. „On montre même des Lettres comme saint Paul à Séneque, et de Séneque à saint Paul, que saint Jérôme et saint Augustin paroïssent avoir crû véritables: mais elles sont aujourd'hui rejeitées de tout le monde.” (p. 313) *de mostanában, azok iránt más gondolatba vagyon az egész világ.* — fr. alapján mindenki elveti v. cáfolja ezek eredetiségét. Egy IV. századi kompilációs hamisítványról van szó egy ismeretlen szerzőtől.

733 III Rész. *Szent pálnak a filippi béliekhez valo levele.* — Chap. III. „Épître de saint Paul aux Philippiens.” (p. 313)

a kiknek a hasok az Istenek. akik tsak... — fr. „qui font leur Dieu de leur ventre, qui n'ont de goüt que pour les choses de la terre, et...” (p. 314)

amidön az Isten ki veszi a fogságbol. — fr. „lorsque Dieu l'auroit tiré de ses liens.” (p. 314)

735 *és egy levelet küldé általa filémonak.* — fr. „Il le chargea d'une Lettre à Philémon, dans laquelle nous apprenons toutes ces circonstances.” (p. 315) *és hogy onésimus, ót Mártírság által végezte volna el életét.* — fr. patetikusabban „et qu'Onésime y couronna sa vie par la gloire du martyre.” (315) *Const Apost 1. 7. c. 46.* — fr. még *Nil. 3. Epist. 332. Ejusd. serm. Ascet. c. 35.* — A Constitutiones Apostolicae-ra a Fleurytól lefordított *Keresztények...* kéziratában sok a hivatkozás, vö. ott a jegyz.

el nem titkolható aveszedelmet a melyben valának — fr. „ne lui permit pas de dissimuler le danger de celle de Collosses.” (p. 316) az ellenséges ember, — „L'homme ennemi y sema sur le bon grain l'yvrave d'une Philosophie trompeuse, et...” (p. 316)

736 *Hogy meg torkolya azokat...* — fr. „Pour réfuter ces dangereux Docteurs, et...” (p. 317) *igen szép rendet ad nékik. a...* — „Il leur donne d'excellentes règles de conduite.” (p. 317)

A midön szent pál ezt a levelet ír Romából. — fr. „...lorsqu'il écrivit...” (p. 317) Ez már a bekezdés közepe, mivel a fordításban elmaradt az eleje, amelyben Calmet kétségbe vonja a laodiceaiaknak írt levél hitelességét.

szükséges először. egy kis fordulást tenni Judeában, — fr. „il est bon de faire un tour en Judée, afin de mieux entrer dans l'esprit et dans les intentions de l'Apôtre,...” (p. 318)

738 *IV Rész. A kis szent jakobot meg ölik* — fr. Chap. IV. „Mort de S. Jacques le Mineur Evêque de Jerusalem.” (p. 318)

Ezt Josef mondgya nekünk. — fr. „C'est ce que nous dit Joseph.” (p. 319)

De Eusébius... sokal bővebben beszél nekünk — fr. „Mais Eusébe après Hégypte, nous apprend plusieurs particularitez du martyre de...” (p. 319) *és a menyei félhökön fog még egy nap el jöni.* — „et doit venir un jour porté sur les nuées du Ciel.” (p. 320)

739 *el végezék hogy el veszések az igazat.* — fr. „résolurent de faire périr le Juste.” (p. 320) *egy ványolo a fejét bé töré, aposztó ványolo botyával.* — „Enfin un Foulon lui donna sur la tête un coup du bâton dont il servoit pour fouler les draps, et acheva de le tuer.” (p. 331) „fouler” a. m. sajtol, présel, nyom; NySz Ványol: ványoló; MTsz II. 919.

orige. in Cels. 1. 1. p. 55 — fr. folyt. még *in Matt. Graec. p. 223. c. d. Euseb. 1. 2. 6. 23. p. 65. Hieron. de Viris illustr. c. 2. in Jovin. 1. 1. c. 24.* (p. 321) és néhány sor kommentár.

740 *és Máriáé, a szent szüz nényié. ez így lévén akristus Jesusal unoka gyermek volt.* — fr. „et de Marie soeur de la Vierge. Ainsi il étoit cousin germain de...” (p. 322)

A siméon választását, szakadás követé. — fr. „Son élection fut suivie d'un schisme...” (p. 312)

a mely első ahét közönséges levelek között, — fr. „qui est la première des sept Catholiques.” *ezt a levelet az egész lévő meg tért sidoknak ír.* — „Elle est adressée à tous les Juifs convertis dans toutes les parties du monde.” (p. 322) *beszél arosz gazdagok ellen.* — „Il invective contre les mauvais riches, et...” (p. 323) *mind a testnek, mind a léleknek. meg gyógyulásokra* — „pour la guérison du corps et de l'ame.” (p. 323) Ezt követőleg elmaradt egy kb. kilencsoros bekezdés szent Jakabnak tulajdonított, de nem hiteles írásokról.

V. Rész szent pál levele a sidokhoz. — fr. Chap. V. „Epître de saint Paul aux Hébreux.” (p. 323)

742 *szent pál fel nem teszi anevét. ennek alevélnek se a kezdetin, se...* — fr. „Il

ne met point son nom, et sa qualité d'Apôtre, ni au commencement, ni en aucun endroit de cette Epître;" (p. 324) Calmet a bekezdés végén a levél autentikus voltára utalva, mintegy öt sorban visszatér a szerzőség kérdésére, amit Mikes elhagyott; a szerző is azzal zárja, hogy „Ces examens n'appartiennent pas proprement à l'Histoire.”

Athanas. ad Dracont. — fr. folyt. *Cyrril. Jerosol. Catech. 17. Epiph. haeres. 27. c.6.* és *Chrysost. ad hebr. praefat p 696* után is még *Hieronym. in. Isai. XI. 14. Theodoret. in.2. Timot. IV.17.* (p. 324) A már idézett Athanasziosz Dracontius-hoz.

a templom kapitányának az irodeákját. — fr. „le secretaire d'Eléazar, Capitaine du Temple.” (p. 325).

és meg büntetvén, — fr. „et en les faisant punir.” *Antiq. I. 20. c.8. Vide et de Bello, I. 2. c. 24.* (p. 325)

743 Albinus azt könyven meg engedé, — fr. „Albin l'accorda sans peine.” (p. 326) *a szabadság mindent tselekedni,* — „Ainsi la licence de tout faire... remplît Jérusalem et...” *Albinus maga. is huzta bitanglotta. predálta...* — „Albin voloit, pilloit, ravissoit les biens de tout le monde, chargeoit...” (p. 326)

a kiről már szollottunk,... — fr. „dont on a parlé,...” (p. 326) az ilyen fordulatok bizonyos ismétlődések jelzői is; *mind ezek elől járói valának, a sido nemzet el romlásának.* — „C'étoient-là comme les préludes de la ruine de la nation des Juifs.” (p. 327)

744 a sok drága kö képeket is. — fr. „et quantité d'excellentes statuës des plus grands personnages de l'Antiquité.” (p. 327)

tizen nyoltz ezer mester ember — fr. „dix-huit mille ouvriers” (p. 328) *az tanátsolák... hogy tsináltassa meg a folyosot... a mely romlando félben volt.* — „proposerent au Roi Agrippa de rebâtir la galerie... et qui menaçoit ruine.” (p. 328) *pádimentumoztasák meg avárost* — „...de paver leur ville de pierres blanches.” (p. 329) a. m. kövezzék ki.

746 a sátoros Innepekre menvén. — fr. „étant venu à la Fête des Tabernacles, que les Juifs célébroient au mois d'Octobre, commença tout d'un coup à crier: Malheur au Temple: Malheur au Temple: Voix du côté...” *se a verésbe nem jajgata.* — „ni pour se plaindre;” (p. 329)

se egy tsep könyvet nem ejtet, — fr. „ni une seule larme;” (p. 329) *semi szot ki nem vehete belölle.* — „il ne lui répondit rien,” (p. 330) *el botsátá mint egy esztelent.* — „Ainsi il le renvoya comme un fou.” *az ő szava. mind erőseb. mind hangosab vala,* — „il les prononçoit d'une voix plus forte et plus élevée.” (p. 330)

747 egy kö...meg tanálá. és meg ölé — fr. „une pierre poussée par une machine des assiégens, le renversa et le tua comme il proferoit ces mots.” (p. 330)

VI Rész. — fr. Chap VI. „Saint Paul vient en Judée” (p. 330)

a mint azt láttuk, — fr. „comme nous l'avons vû,” (p. 330) ez is ismétlődő esemény.

a hit hajójából ki estenek, és a sátánnak adta, — ti. őket — fr. „...ont fait naufrage dans la foi, et qu'il les a livreés à satan.” (p. 331)

és nem hejában való ékeséget. és fodorított hajal, — fr. „et non de vaines parures et de frisures.” (p. 332)

Hogy a mely püspököket fog tenni. azok egy feleségüek legyenek. — fr. „Que les Evêques qu'il ordonnera n'ayent qu'une femme, et...” (p. 332) Mikesnél új lapkezdet; a kiadásban nem új bekezdés.

749 hogy olyan formába élyen,... akik minék utánna lágy életet éltenek volna. — fr. „de vivre de telle maniere, que... car après avoir mené une vie molle...” *dupla tiszteletet vegyenek.* — „soient doublement honorez,” azért hogy a többi is tartalékba legyenek, — „afin que les autres en ayent de la crainte;” *hanem élyen kevés borral is.* — „mais d'user d'un peu de vin,” *Imé ezek a főveb részei...* — „Voilà les principaux points de discipline que l'on remarque dans l'Épître à Timothée.” (p. 333)

vagy is talám már ebben avárosba volt. — fr. „Il étoit peut-être déjà en cette ville,” (p. 334) előtte elmaradt kb. három sor a fordításban.

750 maga haragos ne légyen. se részeges. se erőszakos. se... — fr. „qu'il ne soit ni altier, ni colere, ni sujet au vin, ni violent, ni...” (p. 334)

hazugok, hamisak. restek. torkosok, — fr. „menteurs, méchants, paresseux, gourmands.” (p. 334) *hagyák el. a sidó fabulákat., és az emberi hagyásokat,* — „les exhorte à quitter leur entêtement, à mépriser les fables Judaïques et les traditions humaines;” (p. 335) *Ezekből áll. a Titusnak irt levél.* — „Telle est l'Épître à Tite.”

Gessius Florust — fr. hozzá *Antiq. 1. 20. c. 9. et de Bello, lib. 2. c. 24.* (p. 335) *ugyan a felesége is nyereté meg néki azt a Gubernatorságot.,* — „Cléopatre,... lui avoit fait obtenir ce gouvernement par la faveur de Popée, qui avoit de l'affection pour elle.” (p. 335)

751 olyan kevés maga meg türköztetéssel viselé magát. és... — fr. „se conduisit avec si peu de menagement, il...” (p. 336) *a párt ütésnek... apárt ütésre,* — „la révolte,... à la rebellion,” (p. 337).

[VII Rész] — fr. Chap. VII. „Neron fait mettre le feu à la ville de Rome.” (p. 337)

752 Néro császár... egy magos toronyba fel menvén, ahonét egészen ki láthatá az égést, — fr. „Alors il monta sur une haute tour, d'où il voyoit fort bien tout l'embrassement,” és ót musikás köntösben., a maga tsinált verseit kezdé énekleni. a Troja városának el égéséről. — „et là en habit de joueur de lyre, il se mit à chanter un poème qu'il avoit fait sur l'embrassement de Troye.” (p. 338)

...hogy ő maga volna a kezdője annak az égésnek. — fr. „Toutes ces circonstances firent croire que c'étoit lui-même, qui étoit auteur de cet embrassement;” (p. 338)

754 mind ezek a Néro kerttyeiben menek vala végben. — fr. „Les jardins de Néron servirent de théâtre à ce spectacle.” a ki magais ót volt. kosis köntösbe. és szekereket futtatot — „Il y representoit en même-tems les jeux du cirque, où il paroissoit lui-même en habit de cocher, conduisant des chariots.” (p. 339)

és még többek. — fr. kb. hat-hét sorral részletesebb, mint a fordítás, amelyben elmaradt a bekezdés vége (p. 339).

... egy kevése nap lemenetele előtt. — fr. „un peu avant le coucher du soleil, on vit en l'air...” *mint ha meg akarták volna szállani.* — „comme pour les assiéger.” (p. 340) Utána elmaradt kb. kétsornyi, más eseményre vonatkozó részlet.

755 *szozatot... Menyünk ki innét* — fr. „et ensuite une voix qui cria subitement: *Sortons d'ici.*” (p. 341)

üstökös tsillag... olyan rend kívül valo fényeséget — fr. „une cométe... un astre, ou un météore extraordinaire, ayant la forme d'une épée.” *az Irásnak ígéreti* — „les oracles de l'Écriture, qui...” *Ez a historikus. ezt vespasiánusra akarászabni.* — „Cet Historien en voulut faire l'application à Vespasien.” (p. 341)

757 *Azt hiszük. hogy Romából írta ezt a levelét.* — fr. „Nous croyons qu'il l'écrivit de Rome,” *és talám, a jelenés után,* — „et apparemment après cette apparition...” (p. 342)

a melyekel a rossz elméjükek viszá élnek. — fr. „dont quelques mauvais esprits abusoient,” (p. 343).

758 *Greg. Mag. in Ezech. homil 18* — fr. utána folyt. *Origen. in Joan. p. 88.* (p. 343)

olyan verseket hoz elé, — fr. „en allégué quelques passages.” (p. 344)

VIII Rész szent pál Romába mégyen utol szor. — fr. Chap. VIII. „S. Paul vient à Rome pour la dernière fois.” (p. 344)

Erasmust. — fr. „Erasme,” (p. 344) de a kötet végén az Errata jav. „lisez Eraste” (p. 665).

Euseb. I. 2. c 25 — fr. folyt. *Aster. homil. 8. Ambros. serm. 68.*

Chrysost in acta. homil 46. — fr. folyt. *et in Vitup. vit. Monast. I. 1. c. 4.* (p. 344)

Sokan a regiek közül azt tartották, hogy — fr. „Plusieurs Anciens ont aussi attribué...” *Vide Consist. I. 6. c. 9. Arnob. I. 2. p. 50. Maxim. Tyr. homil. 54. Greg. Turon. Hist. Fr. I. 1. alii passim.* (p. 344)

a mely boszorkányos szekér volt. — fr. „dans un chariot de feu, se servant pour cela des secrets de sa magie.” (p. 345)

759 *és a vére a székgig fítskánkozék...* — fr. „un homme entreprit de voler en présence de l'Empereur; mais... il tomba par terre, et que son sang réjaillit jusques sur la loge, où ce prince étoit placé pour le regarder.” (p. 345) „rejaillir” a. m. kiömlik, kifreccsen; MTsz I. 588: ficskázdoz (fecskenyez), a Székelyföldről idézi; EMSzT IV. 106: ficskázdozik (szerte)fröcsköl. A bekezdés végéről (p. 345—346) elmaradt kb. hét sor a fordításban.

vide Bolland. 14. mart p. 343. — Jean Bolland (1596—1665) jezsuita tudós történész, a Héribert de Roswey hagiográfiai sorozat, az Acta Sanctorum... folytatója.

Chrysost contra vituperat vitae Mon I. c 4. — Chrysostomus aszketikus szellemű írása a kolostori élet gúnyolói ellen, *Adversus vituperatores vitae monasticae*, vö. még ÖM IV. k.

egy inya adoját — fr. „un échanson du même Prince.” (p. 346) *Alexander. aréz mives,* — „ouvrier en cuivre,” (p. 347).

hanem csak eszerént volt, — fr. „et qu'on y lisoit simplement: *Paul Apôtre de Jesus-Christ, ...aux Saints qui sont, ... et aux Fidèles,* etc. (p. 347)

Basil. 1. 2. advers. Eunom. — A már idézett Baszileiosz egy másik dogmatikai műve, fr. *Contre Eunomius, livres V.*

vide Tertull. 1.5. Contr. marcion. c 17. — Tertullianus polemikus írása, *Adversus Marcionem V libri (207—211-ből),* vö. hozzá *ÖM V. k. is.*

760 fel teszi nékik a predestinatiót, és... — fr. „Il parle aussi de la prédestination et...” (p. 347) *és az Isten szolgálattában való társának,* — „et son compagnon dans le service de Dieu.” (p. 348) A bekezdés végéről kb. két sor elmaradt a fordításban.

Arra inti, hogy... — fr. „il l'avertit de ranimer...” (p. 349) előtte elmaradt kb. négy sor a kéziratban.

762 és aki csak az újságot keresi, — fr. „et qui ne cherchent que des nouveautez,” (p. 349).

azon helyre temeték. a melyet vaticánumnak nevezik — fr. „Il fut enterré au lieu nommé, Vatican.” (p. 350)

prudens martyr 12. p. 144. — Prudentius (kb. 348—410), akit „keresztény Horatius”-ként említenek. *Aster.* — Asterius homiliáit előbb is idézte.

Euseb. 1. 3. c. 1. — fr. folyt. *Nyssen. de Beat. vit. orat. 8.*

Ambros. in ps. 118. — fr. folyt. p. 1079. *Theodoret. de Charitate, t. 4. p. 689.* (p. 350) A már idézett Szent Ambrus bibliamagyarázata, *Expositio in Psalmum CXVIII.*

Euseb. 1. 2. c 25 — fr. előtte még *Petr. Alex. can. 9.* és még *Hieronym. de viris illustr. c. 5.* után is *Chrys. in 2. Timot. IV. 16. homil. X. Prudent de Mart. 12.* (p. 350)

[IX Rész] — fr. Chap. IX. „Successeurs de S. Pierre dans le Siège de Rome.” (p. 351)

763 Beda Baron. etc. — fr. előtte *Rufin.* utána *Bolland.* (p. 351)

a hatalmat, csak egy személyre kellett adni, — fr. „il fallut réunir toute l'autorité dans une seule personne,” (p. 351).

a deákok... a Görögök — fr. „Latins... Les Grecs” (p. 352).

Justin. Apol 2. p. 69. — fr. folyt. *et Dialog. cum. Tryph. p. 349. c. (p. 352)*

Tertul. Apol. c. 13. — fr. előtte még *Cyrrill. Catech. 6. Iren. 1. 1. c. 20.* és utána *Euseb. 1. 2. c. 14. alii passim.* (p. 353)

Simoni Sancto, Deo., — fr. a lap alján *Simoni sancto Deo. Ita Justin. Tertull. Cyrill. Jerosol.* (p. 353) Utána kb. két sor, a bekezdés végéről pedig mintegy tíz sor maradt el a fordításban; majd egy kb. húszsornyi újabb bekezdés fordítása is hiányzik a heretikusokról (p. 353—354).

764 Tertull. praescript c 46 — fr. folyt. *Theodoret. haeret. 1. 1. c. 2. etc.* (p. 354)

a leg híreseb tanítványi... — fr. „Les plus fameux Disciples de Ménandre, furent...” előtte és utána is (p. 355) elmaradt egy-egy mondat a fordításban.

simon mágus — fr. „Simon le Magicien.” *Philostrat. vit Apollon. 1. 4. c. 8. 13. 14. 15. 16. Fleury, t. 1. liv. 2.* (p. 355) *rabságban,* — „en prison, où Néron

l'avoit fait mettre, à cause de la conjuration de Pison,...” (p. 355) kb. két sor fordítása elmaradt a kéziratban.

766 *anapban fogyátkozás lön*, — fr. „Il y eut une éclipse du soleil, et...” (p. 356) *mivel Néror asztalnál lévén, a meny kö az asztalra esék. és...* — „Comme Néron mangeoit, la foudre tomba sur la table, et fit tomber la coupe...” (p. 356) *olyan tréfa szokot ejte* — „il lui échappa enfin quelque raillerie, dont...” (p. 357) *a könyvet* — „le libelle d'accusation,” *a papirosat fejéren találá. az irás oda volt.* — „il trouva un papier blanc, sans aucune écriture;” (p. 357)

egy nagy familiából valo leány — fr. „une jeune fille d'une famille Consulaire,” (p. 357) *a leány férjhez menöleg volt.* — „étant prête à se marier,” *akoron a leány fel serkene,* — „Alors elle s'éveilla, commença à parler, et...” (p. 357)

767 *...hogy a leány valósággal meg holt volna.* — fr. „Ceux qui mêmes étoient présens, n'osoient assurér qu'elle fût morte: il sortoit encore...” (p. 357) kb. négy folytatódó sor fordítása elmaradt a bekezdés végéről.

X Rész. szent János Évangyélista Éfesusba megyen — fr. Chap. X. „S. Jean l'Evangéliste vient à Ephése.” (p. 357)

a talárd boszorkányok ellen, — fr. „malgré les impostures des Magiciens,” (p. 358).

rend szerént valo maradása, ...helyhezteté maradását, — fr. „sa résidence ordinaire,... fixa principalement sa demeure” a bekezdés végén (p. 358) kb. két sor fordítása elmaradt.

Euseb I. 3. c 28. — fr. folyt. *Theodoret. haeres. I. 2. c. 3.* (p. 359)

sükséges it fel tenni az ő historiáját. és rövideden... — fr. „il faut faire ici son histoire, et le précis de ses erreurs, ainsi que...” (p. 359)

768 *Theodoret haeretic.* — fr. folyt. *Fab. Prolog.p. 188.c.* (p. 359)

sok szakadásokra. vagy ágakra terjede, — fr. „qui produisirent chacune plusieurs sectes, ou plusieurs branches.” (p. 359)

az igen lehető, hogy... — fr. „Il y a beaucoup d'apparence que...” (p. 360)

770 *Origénes azt mondgya.* — fr. „Origenes reconnoît que...” (p. 361)

mint egy első graditsa vala esetének. — fr. „comme le premier degré de sa chute.”

sulpit sev. I 3.hist p. 149, — A galliai Sulpicius Severus (IV–V. sz. ford.) történetíró.

Iren II. c 25. — fr. folyt. *I. 3. c. 11. Theodoret. etc.* (p. 361)

...a láthatatlan lételeknél, — fr. „par une puissance fort inferieure aux êtres invisibles, qui...” (p. 362)

Mind ezek után nehez volna el hinni. hogy... — fr. „Il seroit mal-aisé de croire après cela, que...” (p. 362)

771 *Ignat Ep. ad philipp.* — Szent Ignác (I–II. sz.) antiochiai püspök, episztolaíró; vö. előbb *A Keresztényeknek...* jegyz. is.

és viszá tért a maga tellyességében szenvedetlenül. — fr. „et s'en étoit retourné dans sa plénitude, sans rien souffrir.” (p. 363)

ezek nagy szók., de csak arra valok. hogy el bodítsák atudatlanokot, — fr. „Grands termes, et qui ne sont propres qu'à étourdir les ignorans.” (p. 363)

Euseb. 1. 3. c 28. — fr. folyt. ex Dion. Alex. et Caio. Theodoret. haeret. Fab. 1. 2. c. 3. (p. 364)

772 A pogányok babonaságát. széltiben követték, — fr. „Ils ne faisoient nul scrupule de toutes les superstitions du Paganisme.”

August. haeres. 5. — fr. folyt. Philast. c. 33. (p. 364)

Epiphanius haeres. 38. — fr. folyt. még Aug. Theodoret. etc. (p. 365)

Az erköltsökről való tanítások szintén olyan megromlott volt... — fr. „Leur morale étoit aussi corrompue que leur foi.” (p. 365)

774 ugyan olyan formában is ira ellenek — fr. „et saint Irenée les a refutés sous cette qualité.” (p. 366) kb. kilenc folytatódó sor fordítása elmaradt a bekezdés végéről. (p. 366–367).

A Gnostikusok két kezdetet tartottanak, — fr. „On dit qu'ils reconnoissoient deux principes; l'un bon et l'autre mauvais.” (p. 367)

775 hanem csak tettzet mint ha szenvedet volna — fr. „sans souffrir réellement, mais seulement en apparence.” (p. 367)

egy olyannak a lelke,... valamely élő állatban megyen holta után — fr. „Ils admettoient la métempsyose pour ceux qui n'étoient point de leur secte.” (p. 368) A lélekvándorlásról van szó.

végűre. — fr. „et enfin” előtte elmaradt még egy Máriával kapcsolatos könyv említése; kb. három sor (p. 368) lefordíthatatlan maradt.

Plotinus...plotin 1 18. p. 203 — Plótinosz (205–270). plátoból — Platón, vö. az előző fordításokban is. Hier. in vigilans c 2. — Hieronimus polemikus írása, Contra Vigilantium; vö. az előző kéziratban is.

XI Rész szent márk mártírágát szenved Alexandriába 68. eszt. — fr. Chap. XI. „S. Marc vient de nouveau à Alexandrie, et y souffre le martyre, l'an 68. de l'Ere vulg.” (p. 369) Az 1718–1719. kiadásban ez is Chap. X. (p. 736), s ezért a továbbiakban számozása eggyel kisebb.

Chronic orient p. 110 — fr. folyt. Bolland. 25. April. (p. 369)

776 hirtözni... vontzolták — fr. „ils le traînerent,... le traînoit ainsi” (p. 369).

Békeség legyen veled. — fr. „La paix soit avec vous.” (p. 370)

Térjünk viszá már mostanában. és nézük meg mitsoda állapotban vagy on sidoszág,... — fr. „Retournons à present aux affaires de Judée.” (p. 370)

lactan. Instit. 1. 4. c 21. — Lucius Coelius Firmianus Lactantius latin egyházatyja: Divinae institutiones (Isteni alapigazságok) c. műve a keresztény világnézet első rendszeres kifejtése.

778 hogy ez a nemzet nem volna olyan megvető, a mint gondollya. — fr. „que cette nation n'étoit pas aussi méprisable qu'il le croyoit,” (p. 371) inkább: nem volna olyan megvetendő, hitvány.

...két millium öt száz ötven ezer — fr. „deux millions cinq cens cinquante six mille” (p. 372) Mikes kerekítette a beszorzásnál.

aki meg halgatván rövidséget, — fr. „Il écoute leurs plaintes, et...”

XII Rész. *haboruság Cesareába. és Jerusálembé.* — fr. Chap. XII. „Brouilleries à Césarée, et à Jérusalem.” (p. 372)

779 *a mint ide fellyel meg mondok,* — fr. „ainsi qu'on l'a marqué ci-devant,” inkább előzmény, mint ismétlődés. *Gallusnak... Gallus a pénzt el vevé.* — fr. „à Florus... Florus prit l'argent, et...” A fordításban itt elírásból Gallus — *Florus* helyett; *kilentz ezer hat száz forintot.* — „dix-neuf mille deux cens livres,” (p. 372) Mikes itt is elfelezi a „livres”-ben jelzett összeget forintra átszámolva; ugyanígy alább is.

tsak hamar averekedéshez fogának, — fr. „on en vint bien-tôt aux mains.” (p. 373) *Gallushoz* — fr. itt is Florus; Mikes a következő bekezdésben már újra *Florust* ír.

780 *tiszteletnek okáért,* — fr. „pour lui faire civilité.” (p. 374)

Florus a királyi udvar házhoz szálla. — fr. „Florus se logea dans le palais royal, et...” (p. 374) *hogy mennének fel prédálni a felső piatzot,* — „d'aller piller le haut marché, et de tuer tous ceux...” (p. 375) *kik a Romai lovas titulus viselték.* — „des Juifs honorez de la qualité de Chevaliers Romains.” (p. 375)

782 *de Florust meg vakitván a fősvénység.* — fr. „mais Florus aveuglé par son avarice,....” (p. 375) *Ez a Fejdelem Aszony. holmi vallás béli fogadásért...* — „Cette Princesse étoit arrêtée à Jerusalem par un vœu de Nazaréat, qui l'obligeoit de...” (p. 376) kb. négy folytatódó sor fordítása elmaradt a bekezdés végéről.

A nép arra igen nehezen állá, és... — fr. „Le peuple ne s'y détermina qu'avec une peine extrême.” *De Bello, 1. 2.c.27.* (p. 376) *fogván a szent edényeket. és a musikákat.* — „prenant avec aux les vases sacrez et les instrumens de musique,....” (p. 376)

a nép közül a háboruságot szerzőbbek. látván hogy — fr. „Les plus séditeux du peuple voyant qu'on...” (p. 377)

783 *köveket hajigalván reája.* — fr. „en les accablant à coups de pierres et de traits: ce qui...” *a folyosot* — „la galerie,” (p. 377).

XIII rész *Cestius Gallus judeaba küld, hogy meg vizsgálják a florus tselekedetiit.* — fr. Chap. XIII. „Cestius Gallus envoie en Judée pour s'informer de la conduite de Florus.” (p. 378)

hogy végire mene a dolognak. — fr. „pour s'en instruire.” *sokáig beszéle. néki. meg valván, hogy...* — „leur fit un long discours, où il témoigna être fort content de...” (p. 378)

784 *nem állá kérésekre,* — fr. „ne voulut pas y donner les mains.” (p. 379) *a kinek hoszu beszédivel.* — „et lui fit un long discours, pour...” *a Romai igát* — „le joug des Romains.” (P. 379)

minden tehetségel ellent állának. — fr. „s'opposèrent de toute leur force à cette innovation.” (p. 380)

785 *a felső városba... az also varost* — fr. „dans la haute ville,... la basse ville,” (p. 380).

a hol aváros leveleit... — fr. „le Greffe public,” (p. 381).

akikről már másut szollotunk. — fr. „dont on a parlé ailleurs,” (p. 382) csak emlékeztető némi ismétléssel.

787 királyi köntösbe — fr. „avec un habit royal,” meg fogák és meg ölék. — „il fut pris et massacré avec les siens.” (p. 382)

[XIV Rész] — fr. Chap. XIV. „Les Juifs de Césarée sont égorgez par les Payens de la même ville.” (p. 383)

nyakokat szegék — fr. „égorgerent” a gályákra küldé, — „et les envoya aux galères.” és valakit meg ölhetének meg ölék, — „et tuèrent autant d’hommes qu’ils en pûrent prendre.” (p. 383)

789 Scytopolis város, — fr. „La ville de Scythopolis, nommée Bethsan dans les Livres saint écrits en Hebreu,…” Liv. 2.c. 34. (p. 384) a sidok arra reá állának, és... — „Les Juifs y consentirent; et...” rajtok menének, — „allèrent les attaquer; (p. 384)

E nevezetes familiából valo volt. — fr. „C’étoit un homme d’une race considérable.” (p. 385) magát által üté a fegyverével. — „il se perça de son épée, et tomba mort.” (p. 385)

790 azal fenyegeték. hogy mind meg égetnék őket a théátrumba, — fr. „menaçoient de les brûler tous dans l’amphithéâtre, s’il ne...” (p. 386)

hogy ölnék meg a kik nyakaskodnának, — fr. „de tuer les mutins,” de végtére el nyomatának, — „mais enfin ils succomberent;” (p. 386)

A több syriai városok, — fr. „Les autres villes de Syrie...” előtte elmaradt három (Tyr, Hippos, Gadara) városra utaló néhány sor (p. 387) fordítása.

791 XV. Rész. Cestius Gallus judéába mégyen. — fr. Chap XV. „Cestius Gallus vient en Judée.” (p. 387)

meg bátorította a sidokat, és... — fr. „donna coeur aux Juifs, qui...” (p. 388)

és ennek példájára a több varosok is azt tselekedék, — fr. „et les autres villes suivrent son exemple.” (p. 388)

792 fegyvert kapának. — fr. „ils coururent aux armes,” (p. 389) és egy néhány szekereit el nyéré. — „et lui enleva quelques chariots chargez de bagage.” (p. 389)

oly keményen üte reájok. — fr. „les poussa si vivement,” (p. 390).

Josef azt erősitti, hogy ha... — fr. „Joseph assure que s’il eût donné l’assaut...” arrol le verék. — „il en fut détourné par...” (p. 390)

794 ketelének valának le ugrándozni a kö falrol. — fr. „et les obligerent à se jeter à bas des murailles.” (p. 390) A sidok pedig anyi sidát kezdenék le hajigálni... — „Les Juifs lancerent... tant de traits du haut...” (p. 391) (a mint ök nevezik vala,) valamint a tekenös béka, — „et faisant se qu’ils appelloient la tortuë,” De az Istennek haragja igen nagy volt. — „Mais Dieu étoit trop irrité contre ces mutins, pour permettre que la guerre se terminât si facilement.” (p. 391)

Cestius pediglen nem tudván igazán... — fr. „Cestius mal informé de l’état des choses, et...” Là-même, ch. 40. (p. 391) és a hátul járo seregből, sokakat meg ölének, — „donnerent sur son arriere-garde, et lui tuèrent beaucoup de monde.” (p. 392) a keskeny és vallus uton, — „jusqu’à la descente de Béthoron, qui est fort étroit;” (p. 392) ereszkedő v. lejtős, igen keskeny úton.

795 nagy tsendeségel, — fr. „sans faire de bruit;” (p. 392) *ki jár ót. valamint a strásák. szokták kiáltani,* — „Qui va là? comme font les sentinelles,” *Cestius olyan sietséggel ment.* — „Il fit tant de diligence,” (p. 392) *Tacitus, és suetonius tesznek emlékezetet... és azt is fel teszik, hogy...* — „Tacite et Suétone parlent de... et remarquent qu’il y perdit une des aigles des legions.” (p. 393) *Publius Cornelius Tacitus,* vö. az előbbi fordításokban előforduló utalásokat.

valamint ki szaladnak az el merülő hajobol., — fr. „comme on se sauve d’un vesseau prêt à être submergé.” *A régiek nekünk azt mondgyák....* — „Les Anciens nous racontent,” *azt nem lehet valójában tudni, ... hanem azt el lehet hinni* — „On ne sçait pas précisément... Il y a bien plus d’apparence que...” (p. 393—394)

796 XVI Rész. *vespasianust küldi Néro a sidok ellen* — fr. Chap. XVI. „Vespasien est nommé par Néron pour faire la guerre aux Juifs.” (p. 394)

mert nem tsudálta az éneklésit. — fr. „parce qu’il ne témoignoit point assez admirer sa belle voix;” (p. 394)

a piatzon a játékos helyre — fr. „dans le lieu des exercices publics,” (p. 394).

egyenlő akaratbol — fr. „d’un commun consentement,” (p. 395).

798 *igen nehéz is volt. ezeket igazgatni.* — fr. „et difficiles à gouverner.” (p. 396)

fegyverisete fel, — fr. „Il arma...” *hogy őket hadi embereké tehesse,* — „de les aguerrir,” (p. 396) *Giskalai János. aki igen tsalárd ravasz, nagyra vágyo, és hazug ember vala,* — „Jean de Giscala, homme artificieux, dissimulé, grand menteur, ambitieux, fourbe, s’étoit mis à la tête d’une troupe...” (p. 397)

799 *nem gyanakodván semit felöle,* — fr. „sans se défier de rien.” *azt hirdette volt, hogy...* — „il avoit fait courir le bruit, que...” (p. 397)

Egy sereg iffiuság — fr. „Quelques jeunes gens du bourg d’Abarith, qui faisoient garde dans le grand Champ,...” *Mikes elhagyta, hogy kik voltak; igen rosznak találá tselekedeteket,* — „Il désaprouva fort cette violence, et...” (p. 397) *Tarisé mellé.* — „dans l’Hippodrome, près de Tarichée,” (p. 398) *de a körül valo paraszt emberek.* — „mais les paysans des environs crierent...” (p. 398)

801 *Josef ezeket kotzodni hagyá,...* — fr. „il les laissa contester avec ceux des autres villes, qui...” (p. 398) *NySz Kocód-ik, számos régi adattal; MTSz II. 1146: Kocód-ik: civódik. A többi látván ezeket oly véresen, meg ijedének, és el szaladának.* — „Les autres furent si effrayez de ce spectacle, qu’ils ne songerent qu’à s’enfuir.” (p. 399)

betegé tevén magát, — fr. „feignit d’être malade,” *silás pedig az ő jó akaroja. tudtára adá ezt neki,* — „Silas, un de ses amis, lui en donna avis.” (p. 399)

802 *és egy tsónakba ugordék* — fr. „et se jetta dans une petite barque...” (p. 400) *tartván avárosi hadakozástol.* — „craignant une guerre civile, les empêcha.” (p. 400)

hogy ha eleit nem veszik; — fr. „si on ne le prévenoit.” (p. 400)

hogy ót számot adgyon a maga viselésiről — fr. „pour y rendre raison de sa conduite.” (p. 401)

mert igen titokba volt adolog. — fr. „parce qu’on tenoit la chose fort secrette.”

négyet a fejek közül meg fogatá, — „s'étant saisi des quatre Chefs de ces mutins,” (p. 401).

803 *hanem mesterséggel akará meg tsalni...* — fr. „il usa de stratagème pour tromper...” *kis hajotskát... a hajotskákot* — „barques” (p. 401) *a kik ötlet meg kövessék,* — „pour lui faire satisfaction.” (p. 402) *Josef azokat egy hajoban téteté.* — „Il les fit mettre dans une barque,” *hogy messe el neki a kezeit.* — „pour lui couper les mains.” *hogy leg aláb tsak az egyik kezét messék el.* — „Clitus le pria de lui laisser au moins une main.” (p. 402) *hogy legalább egyik kezét hagyják meg.*

805 *de végtire viszá kelleték nyomulni vesztésel.*, — fr. „mais enfin il fut obligé de se retirer avec perte.” (p. 403)

XVII Rész *Jerusalem a Romaiak ellen valo hadokozáshoz készül* — fr. Chap. XVII. „Jérusalem se prépare à la guerre contre les Romains.” (p. 403)

a sziveket akesorúség meg hatotta vala. — fr. „avoient le coeur percé de douleur,” *hejában valo reménséggel. táplálák magokat.* — „se repaissaient de vaines esperances.” *de semit nem vihete végbe* — „mais il succomba dans son entreprise.” (p. 403)

vespásianus syriába mégyen. — fr. „Vespasien vient en Syrie.” *De Bello, 1. 3. c. 1.* (p. 404)

806 *a hadait pedig igen szoros rendbe tartá.* — fr. „Il fit garder à ces troupes une exacte discipline;” (p. 404)

de rend, és hadi tudomány nélkül. — fr. „mais sans discipline et sans expérience.” *és bátran várá őket,* — „et les attendit de pied ferme.” (p. 404)

ezek mind nyilasok valának, — fr. „Toutes ces troupes étoient garnies d'arcs et de flèches.” (p. 406)

807 *szán szándékal* — fr. „exprès” *hogy ha... kötest akarnak tsinálni.* — „s'ils avoient dessein de faire un traité,” (p. 406).

Josef sokat beszélvén Jotapátrol. meg nem mondgya hogy mely tályon volt az avár. — fr. „Joseph qui nous a tant parlé de Jotapat, ne nous apprend pas en quel endroit elle étoit située.” (p. 407) Calmet próbálja azonosítani a helyet, de Mikes e pár sort elhagyta a fordításban. *A város magos kösziklán fekiüt. és sohult ahoz nem férhettek, hanem észak felöl.* — „La ville étoit bâtie sur un rocher escarpé, et inaccessible de toute part, si ce n'est du côté du septentrion;” (*De Bello, 1. 2. c. 12.* (p. 407)

808 *ki mondhatatlan sietségel... igen nagy sietségel* — fr. „avec une ardeur incroyable... avec une extrême diligence,” (p. 408) *fügeszteté tsak logolag, mint hogy pedig a bőrök tsak logoban valának fel akasztva,*... — „et suspendit entre chaque poutre des peaux de boeufs fraîchement tuez, qui étant lâchement suspendués,...” *mivel azt tudta. hogy a víz szük volt avárosba.* — „car il sçavoit que'on manquoit d'eau dans la ville.” *Ez így lévén el végezék. hogy erővel kellene meg venni avárost* — „Ainsi on en revint à la voye de la force.” (p. 408)

a padlásokot — fr. „les plattes-formes” (p. 409) *hogy kosokal. rontassa a falat.* — „il résolut d'employer le bélier pour battre la place.” (p. 409)

810 *sok szalma sákot* — fr. „quantité de sacs pleins de paille,” *sok égető*

eszközt gyűjtete esze. — „ayant fait amasser tout ce qu'il y avoit de matières combustibles” és a Rómaiak meg nem mentheték — „sans que les Romains y pussent apporter remede.” (p. 409)

a sorkában nyilat lötenek, — fr. „il reçut un coup de flèche au talon,” (p. 409) a. m. nyilat kapott a sarkába.

közönségesen valo ostromot tétete, — fr. „Vespasien fit donner un assaut général à la place.” (p. 410) rendelést tén a falak örzések iránt, ... a meg tsorbásítot falnak örzését... — „Joseph donna ses ordres pour la défense des murs, et s'attacha principalement à défendre la brèche, qui...” igen sok forró olajat öntete... — „une grande quantité d'huile bouillante;” *De Bello*, I. 3. c. 19.20. (p. 410)

811 avíznek nem volta miat. — fr. par le manquement d'eau.” (p. 411) a. m. a víz hiánya miatt.

XVIII Rész jotapat városát meg veszik — fr. Chap. XVIII. „Prise de la ville de Jotapat.” (p. 411)

812 szököt sidó... hive az sidó szavának, — fr. „un transfuge, ... Vespasien profita de cet avis, et...” (p. 412) személy válogatás nélkül. — „sans aucune distinction.”

egy titkos barlangba — fr. „dans une caverne fort secrète,” ot marad vala rejtékben. — „Il y demeuroit caché...” egy aszony. el árulá, — „une femme le découvrit;” (p. 412)

813 maga esziben jutattá arégi álmajit, és... — fr. „rappelant aussi dans son esprit d'anciens songes qu'il avoit eus, et...” (p. 413)

Josef igen szép beszédet akará vélek azt el hitetni, hogy — fr. „Il leur fit un fort beau discours pour leur persuader qu'il ne...”

vessünk sorsot, hogy ki ölesék meg előbször — fr. „fut de leur proposer de tirer au sort qui mourroit le premier.” az által. aki utánna következik. és... a más keze által halyon meg, — Mikes magyarázata a végrehajtás módjához; erre atanátsra. mindnyájan örömel reá állának. — „Ils y consentirent;” (p. 413) nem kételkedvén abban. hogy... és így mind végig, — ez a részletezés nincs meg a kiadásban, és új bekezdés sincs.

814 hogy különös beszédgye volna véle. — fr. „qu'il souhaitoit lui parler en particulier.” (p. 414) igen kevesé fognak élni, — „ont si peu de tems à vivre?” Én tiéd vagyok a hadi hatalom által, — „Je suis à vous par le droit de guerre,” és kegyesen kezdék véle bánni. — „et commença à le traiter avec beaucoup d'humanité,...” (p. 414) suetonus. és Dionus fel teszik. — „Suétone et Dion remarquent aussi, que...” (p. 415)

815 keserves énekeket énekelyenek az ő emlékezetire, — „qu'il y avoit presse à retenir des Musiciens, pour chanter des chants lugubres en sa mémoire.” (p. 415)

816 des rettentő szélvesz támadván a tengeren. — fr. „mais ils furent battus d'une si horrible tempête,” (p. 416) a parttól. el nem távazhatának., se a partra ki nem szálhatának. Mikes helyzetmagyarázata; a Rómaiak azt meg nem engedék nekik, — nyomorultul négy ezeren atengerbe veszének — ennek van bizonyos

megfelelője a bekezdés végén: „que plus de quatre mille furent noyez. Les Romains y laisserent quelques troupes, qui pillotent tous les environs.” (p. 416) *a habok a kösziklákhoz tsapván hajojokat mind el töredezésnek és el sülyedének, nagy keserves kiáltásokal.*, Mikes leírása az összevont s toldott bekezdés végén.

817 *atartomány béli fő partosok, ... A pártosok.* — fr. „les principaux séditieux du pays. Les rebelles” (p. 417) másutt „les factieux” is. *nagy oszlás* — „la division” a *városiak* — „les bourgeois naturels,” (p. 417) *el szaladának amint leheté,* — „se sauverent comme ils pûrent;” (p. 418)

sok számu hajot... tsak halász hajokban — fr. „un grand nombre de barques, ... qui n’avoient que des barques de pêcheurs, et qui étoient sans experience et sans conducteurs.” (p. 418)

819 *az alább valo házakra dölnek vala. azok meg az aláb valokot döjtik vala, le, és...* — fr. „et par la chute des maisons, qui étant bâties sur un penchant, tombaient sur l’une sur l’autre, et...” (p. 419) *három romai vitézek akik strásán valának.* — „trois soldats Romains ayant fait tomber une tour,” (p. 419) Mikes a torony elrontását is leírja pár sorban *éztaka. aváros leg magosab... el veszének,* — *másnap Titus lovas. és gyalog seregel. be mene* — „l’armée y entra de nouveau, et...” (p. 419)

819 *ilyen formába vevék meg aromaiak. Gamalát* — fr. „Ainsi Gamala tomba entre les mains des Romains.” (p. 420) összevonással és némi betoldással szótt sorok a bekezdés végén.

a hegy teteje pedig nagy tágas térhely, a hosza több három ezer lépesnél — fr. „et le sommet est une pleine de vingt-six stades, en trois mille deux cens quarante pas de circuit.” (p. 420) Mikes kerekített.

a gratiát — fr. „le pardon qu’il leur offrit,” *avároshoz közelgetvén.* — „s’étant approché de la ville, ...” (p. 420)

821 *akikben örzököt hagyá* — fr. „où il mit garnison.” (p. 421)

XIX Rész *jérusalembe nagy haboruság és meg oszlás vagyon* — fr. Chap. XIX. „Troubles et divisions dans Jérusalem.” (p. 422)

Azt jó meg tudni, hogy... a kik egy mástol nem fügötenek, — Mikes saját magyarázó megjegyzése, (: *a hazához valo buzgoknak.*) ez is a fordító magyarázata az előzmények alapján. *a mint ide fellyeb meg mondok.* — „comme nous l’avons vû.” (p. 422)

822 *a meg hasonlást, mivel... külömb féle részt tsinalának* — fr. „et la division, par les differens partis qu’ils y forment.” (p. 422)

A nép ezen a mérészségen meg ütözék. — fr. „Cette hardiesse étonna le peuple: mais...” (p. 423) *de bello 1 6.c 15* — fr. előtte is *Antiq. 1. 20. c. 8. et* (p. 423).

Az ő szándékjok. tsuda volt., — fr. „C’étoit une entreprise monstreuse;” utána elmaradt kb. négy folytatódó sor (p. 423) fordítása.

sorsot vetvén tehát, — fr. „et ayant jetté le sort” *I.Paral. XXIV.12.* (p. 424) előtte kb. két sor fordítása elmaradt; *inkáb hasonlitta atheátrumon valo egy actorhoz, mint sem egy fő paphoz.* — „plûtôt comme un Acteur de théâtre, que comme un véritable Pontife.” (p. 424)

823 *A buzgok* — fr. „des Zéléz” *A hartz atemplom mellet volt. a mely kö hajjigálásból állot,* — „Le combat se donna auprès du Temple à coups des pierres.” (p. 424)

noha oda nem hitták. — fr. „sans qu'on l'y appellât;” (p. 425) *János mindgyárt meg esküvék mindenre,* — „Jean n'hésita pas de faire ce serment, et...” (p. 425)

825 *XX Rész. Az iduméusok Jérusalembe mennek.* — fr. Chap. XIX. „Les Iduméens viennent au secours des Zéléz.” (p. 426)

Hirkanus János idejében, — fr. „sous Jean Hircan,” *Joseph. Antiq. lib. 13. c.17 et de Bello, 1.4. c. 16.* (p. 426) *és olyan örömel mentek az ütközetre. valamint mások avendégségre,* — „courant au combat avec la même joye, que les autres vont à une fête.” (p. 426)

rettentő nagy zápor eső volt, — fr. „il survint un si furieux orage, que...” (p. 427)

826 *és azt akarák hogy ezeknek avadak. és a madarak. legyenek temető helyek.* — fr. „et voulurent qu'ils fussent exposez aux bêtes carnacieres, et privez de sa sépulture,” (p. 428) *Ez is volt egyedül...* — C'étoit le seul homme...”

akikből. irtoztato mészár székét tsináltanak, — fr. „ils en firent une horrible boucherie.” *De Bello, 1.4.c.19.* (p. 428) *fő renden lévő urak,* — „hommes de qualité, étant encore dans la vigueur de leur âge, et en état de bien défendre leur patrie.” (p. 429)

Az Iduméusok, és a buzgok., — fr. „Les Iduméens et les Zélateurs...” a bekezdés első soraihoz utalások a kiadásban: *De Bello, 1.4.c.19.p. 883.* és *Grotius, Hamm. Constant. l'Empereur, Loüis de Dieu; Tillemont, Ruine des Juifs, t.I. art 54. Jansen. in Matth. etc. s tovább Matth. XXIII. 34.36.* Voyez notre Commentaire sur... (p. 429)

827 *és beszédit, a hazájának nyomoruságos voltán végezé el.* — fr. „et finit, en déplorant l'état malheureux de sa patrie.” (p. 429)

egy jó embert — „un homme de bien.” (p. 430) *vedd el tőlünk ezt a fel oldást.* — „Reçois cet absolution que nous te donnons, et...” (p. 430)

828 *Iduméusok...* — fr. „Les Iduméens ouvrant enfin les yeux sur...” *De Bello, 1. 4.c.20.* (p. 430)

829 *A pedig halálra méltó vétek volt, ha...* — fr. C'étoit un crime digne de mort d'avoir mis en terre...” (p. 431)

idövel bé is tellyesedék vespásiánusnak ezek a szavai, — fr. „L'évenement justifie parfaitement cet avis de...” (p. 432) *a melyekre it, úgy tettik hogy Josef figyelmez* — „auxquels Joseph semble faire attention dans cet endroit.” (p. 432) *a mint már azt látuk,* — fr. „comme nous l'avons vü,” (p. 432) csak utalás, nem ismétlés.

830 *de ritkán verekedének egy másal.,* — fr. „mais ils en venoient rarement aux mains, et...” (p. 432)

[XXI Rész] — fr. Chap. XXI. „Mort de l'Empereur Néron.” (p. 433)

plutarch. in neron. suet. 1. 6. — fr. még *Dio. 1. 63.* (p. 433) s végül *Tacit. hist. 1. 1.* — Plutarkhosz (i. e. 50 előtt—120 után).

a Gálba része — fr. „Le parti de Galba” *mind ezek a támadások* — „Ces mouvements” (p. 433).

...*még a skatulyát is a melybe méreg volt.* — fr. „on lui avoit même ôté une boëte de poison que Locusta lui avoit préparé;” (p. 434) *egy ó köpenyeget veve magára,* — „couvert d’un vieux manteau, il...” (p. 434)

831 *tsipkés és bokros ösvenyen* — fr. „par un sentier plein de ronces et d’épines.” *arra kéré. hogy bunék egy gödörbe,* — „Phaon le pria de se cacher dans un creux, d’où l’on avoit tiré du sable;” (p. 434)

832 ... *ki huza két nagy kést.* — fr. „tira deux poignards” (p. 435) *egy sirt* — „sa fosse”, *mondván gyakorta.* — „et disoit:” *hogy kel illyen jó musikásnak el veszni!* — „Faut-il qu’un si bon joüeur d’instrument périsse!” *segítvén arra amaga író deákja,* — „aidé par Epaphrodite son Secrétaire.” *és ezel ki mula a világból.,* — „Sur cela il expira.” *uralkodásának tizen negyedik esztendejében* — „Il avoit trente-un ans, et en avoit régné treize, et huit mois, moins deux jours.” (p. 435) Mikes ezt kerekítette.

833 *a víznek nagyon valo meg áradása.* — fr. „cette riviere grossie par les pluies, les arrêta;” (p. 436) *hajokon a meg holt tengeren,* — „dans les barques sur la mer Morte,” *reájok mene. és fel darabolá őket.,* — „il alla les attaquer, et les tailla en pieces.” (p. 436)

Massáda kastélyában — fr. „dans le Château de Massada,” *De Bello, I. 4. c. 24.* (p. 436) *szintén ugy. valamint az emberi testben., amidön...* — „de même que dans le corps humain...” (p. 437)

a vindex pártolását. — fr. „la révolte de Vindex, et les troubles de l’Espagne...” *Là-même, ch. 26.* (p. 437)

834 *hogy élödgyenek, nyerekedgyenek,* — Mikes összevonó fogalmazása a bekezdés végén — fr. „et y laissa des troupes pour faire des courses dans les pays: de sorte que presque toutes les avenues de Jérusalem étoient occupées par ses troupes.” (p. 438)

835 ... *magokot fogyaszták ronttsák.* — fr. „ils ne s’en servirent que pour s’entredétruire, et” (p. 438).

XXII Rész. simon judeát pusztítja — fr. Chap. XXII. „Simon fils de Gioras désole la Judée.” (p. 438)

különös hada volt, — fr. „il fit un corps à part, pilloit part-tout, et...” (p. 439)

836 *a kö falrol le ugrég a völgybe és meg hala,* — fr. „il se jetta du haut de la muraille dans la vallée, et se tua.” (p. 439)

hada sokal feleseb — fr. „que l’armée de Simon étoit beaucoup plus grande, qu’elle n’étoit en effet.” (p. 440)

ugy tettzik. hogy a rosz tselekedetben gyönyörködtek, — fr. pour ainsi dire, plaisir à malfaire.” (p. 440)

837 *száz féle képen kinoztatá őket,* — fr. „les faisoient tourmenter en mille maniere.” (p. 441) *hogy el végeze. ami még ót prédálásra maradot volt.* — „pour aller achever de piller le reste de l’Idumée.” (p. 441)

és nagy hajokon valának. — fr. „et qu’ils étoient embarquez sur de grands vaisseaux,” (p. 441).

Vespasiánus meg indula... — fr. „Vespasien partit de Césarée le cinquième de Juin, pour...” *Là-même, ch. 33.* (p. 441)

a országban való légiok, — fr. „par les légions qui étoient en Germanie;” (p. 442)

838 *nagy kedve lett volna. meg segíteni hazáját,* — fr. „il brûloit d’envie de la secourir: mais...” (p. 442) a. m. égett a vágtyól... erősebb érzelmi hangsúllyal.

XXIII Rész vespasiánust császára teszik — fr. Chap. XXIII. „Vespasien est proclamé Empereur par son armée.” (p. 443)

végítire az egész nap kelet Császárnak üsmeré nagy örömel. — fr. „Enfin tout l’Orient le reconnut avec une joye incroyable.” *engedelmes leveleket,* — „avec des Lettres pleines de soumission.” (p. 443)

839 *el rontván a lántzait. ...tették volt lántzra, ... el törék az ő lántzait.* — fr. „en brisant ses liens, ...dans les fers... on lui rompit ses chaînes.” (p. 444) Mikes egy szót használ, a francia három különbözőt.

Mind ezek a nagy változások alatt, — fr. „Pendant toutes ces révolutions, ” *Ezek aszony köntöst vesznek vala magokra, magokat fel ékesítik, és meg festik vala, ...* — „Ils s’habilloient en femme; ils se paroient et se fardoient comme elles, et les surpassoient par leur infamies et leurs abominations.” (p. 444) Mikes a mondat befejező részét elhagyta.

végítire a meg osztlás közikbe szivárkozék, — fr. „Enfin la division se mit parmi eux.” (p. 444)

olyan orvosághoz fogának, a mely veszedelmeseb volt anyavalyánál, — fr. „ils eurent recours à un remede, qui étoit plus dangereux que le mal.” (p. 445)

840 *a fő pap Matthias.,* — fr. „Le Pontife Matthias, apparemment... comme on l’a vû ci-devant,” (p. 445) Mikes kb. három sort elhagyott, mivel már szó volt róla.

841 *... meg ne véreze kezeit.* — fr. „de tremper ses mains dans le sang.” (p. 446) a francia szöveg nyomatékosabb: *tremper ses mains dans le sang*” a. m. hogy kezeit vérrel mocskolja be.

tsak éppen sido ország marada a pártolásba. — fr. „Il n’y avoit que la Judée qui perséveroit dans sa rébellion.” (p. 447)

842 *a papok rekeszésít. ... Izrael udvarában* — fr. „du parvis des Prêtres, et... dans le seul parvis d’Israël.” (p. 447)

Jerusálem három részre oszlik — fr. „Jérusalem est divisée en trois partis.” (p. 447) szintén a margón.

azokból részelteté a maga embereit. akik gyakorta meg részegedtenek. — fr. „en faisoit part aux siens, qui en abusoient souvent jusqu’à s’enyvrer.” (p. 448)

843 *fel égeté az élés házakot,* — fr. „mettoit aussi le feu aux magasins;” (p. 449)

János a tornyokból akará rontatni a templom belső falait. — fr. „Jean voulut s’en servir pour battre le temple intérieur.” (p. 449) előtte és utána néhány magyarázó sor elmaradt a fordításban.

XXIV Rész. Titus jerusálem ellen indul — fr. Chap. XXIV. „Tite marche contre la ville de Jérusalem pour en faire le siege.” (p. 449)

Titus meg indulván... — fr. „Tite alla...” az utazásról szóló kb. tizennégy sornyi részlet (p. 450) fordítása elmaradt.

sok szeretsenek is — fr. „Il y avoit aussi beaucoup d'Arabes, et...” (p. 451) *hirt, nevet akarának magoknak szerzni.* — „qui étoient bien-aises de se signaler à la vûe de Tite.” (p. 451)

844 *ezeket követé egy sereg ásoval, kapával. és féjszível. ezek az utakat egyenesítették. és...* — fr. csupán „les pionniers les suivoient, pour applanir les chemins.” (p. 451) *abágásiával.* — „avec le bagage.” *amarkotányosok. a mester emberek* — „Les vivandiers et les manoeuvres, avec...” (p. 451)

végzetlen idegen sidok — fr. „une infinité des Juifs étrangers” (p. 451) *Az a retentő sok ember.* — „Cette multitude d'hommes,” (p. 452).

de bello I 6 c 34. — fr. folyt. p. 963. c. et *Praefat. p. 705. d. Dion. I. 66. p. 746. c. d.* (p. 452)

846 *halhattuk ide fellyeb* — fr. „Nous avons vû ci-devant” (p. 452) Mikes igyekszik változatossá tenni az ilyen francia szerzői utalásokat. *A feleség, a kétségben való esés.* — „L'obstination et le désespoir” (p. 453).

szoros, tövises bokros. és gödrös uton. — fr. „par un chemin serré et embarassé par des hayes, des fossez, des clôtures de jardin, il...” *se elé, se hátra nem mehete,* — „sans pouvoir ni avancer, ni reculer.” (p. 453) *Az Istennek látható gond viselése volt rajta. meg nem engedvén hogy...* — „Dieu par une providence visible, ne permit pas...” (p. 454)

Ez a kis győzedelmetske — fr. „Ce petit succès” (p. 454).

847 *mert a Romai szokás avolt. hogy... azon a helyen.* — Ezt Mikes fűzte hozzá.

a lineáin kívül üzék. és fel is adtanak volna egészen rajtok, ha... — fr. „la chasserent hors de ses lignes, et l'eussent antierement défaite, si...” (p. 455)

Hihető hogy Tacitus... — „C'est apparemment ces differens chocs que Tacite et Dion ont voulu marquer, en disant, qu'avant que...” *Tacit hist I. 5 c 11* — fr. folyt. p. 118. *Dio, I. 66. p. 746.* (p. 455) Mikes elhagyta a másik auktort. A már idézett Tacitustól itt a *Historiae*-re utal; a kiadás erre s *Annaleseire* is hivatkozott már.

849 *bé tszutatá.* — fr. „y fit glisser” (p. 456) *a nép igen meg ijede.* — „Cela causa un effroyable tumulte parmi le peuple, qui...” (p. 456)

az Élézár része — fr. „la faction d'Eléazar” (p. 456).

XXV Rész Titus békeséget hirdet a sidoknak — fr. Chap. XXV. „Tite fait faire des proposition de paix aux Juifs de Jérusalem.” (p. 457)

Más nap a sidok úgy téteték mint ha... úgy tétetvén — fr. „Le lendemain ils feignirent de se vouloir rendre.” (p. 458) „faisant semblant de...”

850 *olyan balgatagok valanak* — fr. „ayant eu l'imprudence de les suivre...” (p. 458) *hogy meg kegyelmeze nekik* — „qu'ils obtinrent leur pardon.”

Titus meg kerülé a várost, — fr. „Tite fit le tour de la ville” *De Bello, I. 5. c. 17.* (p. 458)

lövő szerszámok. — fr. „des machines,” (p. 459).

851 *a leg kisebbik kö. száz huszon öt fontos vala.* — fr. „Les plus petites de ces pierres étoient du poids d'un talent.” A lapalji jegyzetben „Le talent Hebreu étoit du poids de cent vingt-cinq livres Romaines, ou...” (p. 460) Mikes ennek alapján írta föntnek; *kiáltván sidoul. Bar-ba: A fiu jö.* — „en criant en Hébreu: Bar — ba: Le fils vient.”

fold alatt valo utak — fr. „des conduits sous terre,” *aki menetelek,* — „leur issué” (p. 460) *egy kötel végire kötven egy darab onnot. aváros faláig hajították.* — „ils jetterent un plomb attaché à une corde...” (p. 461) *a kosok* — „les béliers”.

853 *és ki ki meg tsendesedék.* — fr. „et ainsi le trouble cessa.” (p. 462)

Titus a városba szálla, és... — fr. „Tite se campa dans la ville...” (p. 462)

mint akarnák meg jadtzotatni a Romafakat., — fr. „pour l'avertir du jeu qu'ils jouoient.” (p. 463) *de tsak hamar észre vevén az ő mesterségeket,* — „mais ayant bien-tôt reconnu leur artifice,...” (p. 463)

854 *mind ezek nékik sokat szolgáltak.* — fr. „leur étoient favorables.” (p. 463) *a második kerületet... a második kerítést.* — „cette seconde enceinte,... ce second mur” (p. 464).

XXVI Rész nagy éhség jérusálemben. — fr. Chap. XXVI. „Extrême famine à Jérusalem.” (p. 464)

apártosok kegyetlenül prédállják vala aközönséges népet, — fr. „Les factieux pilloient impunément le menu peuple;” *hogy láthasa ahadat.* — „pour voir ce spectacle.” *ez a mustra* — „Cette revüé dura quatre jours.” (p. 464)

856 *de rövid idő alatt az éhség meg emészti őket.* — fr. „ils seroient bien-tôt consumez par la famine:” (p. 465) Mikes Titus beszédében többnyire követi a kiadás kettőspontozását, de itt-ott pontot és vesszőt is tesz hozzá; *a silóé tsorgója.* — „la fontaine de Silóé,” (p. 466) *Ez a tsuda meg történt volt...* — „Que ce même prodige avoit été remarqué lorsque...” (p. 466)

nagyob indulatal követé beszédit, mint annak előtte; — fr. „Cela ne'empêcha pas de continuer son discours avec encore plus de véhémence qu' auparavant: mais...” (p. 466)

857 *tudták hol keresni az el nyelt aranyat.* — fr. „ils retrouvoient cet or dans leurs excremens.” (p. 466) *és mint egy jádzanak vala a nép életével. és vérivel.* — „et ils se joüoient de la vie et du sang du peuple.” (p. 467)

A szegények, a kiknek sok tselédgyek vala, és... — fr. „Les pauvres qui étoient chargez de famille, et...” *alig gyözték keresziet tsinálni...* — „A peine pouvoit-on suffire à faire des croix, et trouver de la place pour les planter, tant le nombre...” (p. 467)

858 *a kiket fegyveresen fogták el.* — fr. „qui étoient pris les armes à la main,...” (p. 468)

a földet meg ásataá pintze formára, és — fr. „mais Jean ayant fait miner pas dessous les deux terrasses qui...” *meg kenetvén szurokal. meg gyujtatá.* — „et y ayant amassé beaucoup de bois enduit de poix et de bitume, y mit le feu;” (p. 468) *rettendő vakmerőségel* — „allerent avec une intrépidité étonnante,” (p. 469)

nagy vakmerő sebeséget. menének a Romaiak strásaira, — „allerent avec une impétuosité incosiderée attaquer les corps de garde des Romains, et...” (p. 469)

859 *közönségesen ezt mondgyák vala, Dio azt mondgya, hogy* — fr. „ainsi qu'on le disoit communément, Dion ajoûte que...” (p. 469) Mikes eddig Dion alakot használt; Dio a francia szövegben is előfordult a fordításban elmaradt utalásokban; volt egy Cassius Dio (kb. 155–235) görög történetíró is, aki megírta Róma történetét Marcus Aurelius császár haláláig.

XXVII Resz. *A Romaiak körül veszik falal jérusalemet* — fr. Chap. XXVII. „Mur que les Romains bâtirent tout autour de Jérusalem.” (p. 470)

némelyek azt tanátsolák, hogy... azt jóvallák. hogy... Mások azt mondák. hogy... — fr. „Les uns disoient... étoient d'avis... D'autres crurent qu'on...” *A Titus tanátsa pedig a vala. hogy* — „Tite fut d'avis...” *a kerület* — „son circuit” ...*hetven* — „... soixante et quinze” (p. 470).

861 *A gonosz pártosok* — fr. „Les scelerats,” *A haldoklok haltokor,* — „Les mourans en rendant l'ame...” (p. 471)

Az éhség pedig nevedekvén, ugy tettzet mint ha apártosok kegyetlenségeis nevedekék, — fr. „La famine croissant toujours, il sembloit que la cruauté des factieux s'augmentât aussi.” (p. 472) *akiben még valamely kevés erőtske volt,* — *tsak örletlen eszik vala,* — „où les uns mangeoient ce grain sans être moulu,” *akoron nem leheté látni teritet aszalt.* — „On ne voyoit en aucun lieu de tables dressées: mais...” (p. 472)

862 *A partosok mint aragadozo farkasok... mint a dühöt ebek,* — fr. „Les factieux comme des harpies,... comme des chiens enragez...” (p. 473) *de még a holtakat is meg keresgéltek,* — „On fouilloit jusqu'aux mourans, pour...” *a mellyet már fel hajházták volt.* — „où ils avoient déjà fouillé par-tout.” (p. 473)

leg aláb ezer két száz forintot, — fr. „au moins deux mille quatre cens livres.” (p. 473) Mikes itt is a felét számítja.

863 *mint aza nevezetes példa. a melyet Josef mond egy aszszonyrol., a ki meg ette a maga gyermekét. Ez az historikus meg vallya hogy...* — fr. „que l'exemple fameux que Joseph rapporte d'une femme qui mengea son propre enfant. Cet Historien avoué qu'ou...” (p. 474)

A fiát a tsetstől el voná. és ezen szokot mondá néki. — fr. „Elle arracha son fils de la mammelle, et lui parla de cette sorte: Enfant infortuné, que...” (p. 475) *ezeket el végezvén,...* — „Ayant dit cela, elle tuë son fils, le fait cuire, en mange une partie, et cache le reste.” (p. 475)

865 *Illyen halálos tselekedetnek a hire az egész városon el terjede,* — fr. „Le bruit d'une action si funeste se répandit aussi-tôt par toute la ville.” (p. 476)

ezt a rettentő dolgot. — fr. „cette action d'inhumanité,” (p. 476) *It mind egészen le irtuk a mi az éhséget illeti. azért hogy félbe ne szakaszuk a historiát.* — „Nous avons mis ici de suite tout ce qui regarde la famine, pour ne plus interrompre le fil de l'Histoire.” (p. 477) *tí. hogy újra v. többé ne szakítsuk meg a történet fonalát.*

866 *tizedik juny kezdék el, és tsak a végin készülének el,* — fr. „On y travailla

depuis le 10. de Juin, jusqu'à la fin du mois." (p. 478) A kiadásban ez lapalji megjegyzésben; *meg fosztatva arégi szépségektől.*, — „dépouillez de leur ancienne beauté.”

rettentő hálá adatlansággal fizeté meg... — fr. „paya ce service par la plus noire des ingrátitudes.” (p. 478)

867 *egy kövel meg sebesíték a fejít. és le esvén el ájula.* — fr. „il fut blessé à la tête d'un coup de pierre, qui le fit tomber évanoui.” (p. 479)

XXVIII *Resz josefre gyanakodnak mind a sidok mind a Romaiak.* — fr. Chap. XXVIII. „Joseph est suspect aux Juifs et aux Romains.” (p. 480)

Nemellyek a falokon botosátyák vala le magokot. — fr. „Les uns se jetoient par dessus les murailles: *De Bello*, 1.5. c. 36. (p. 480) inkább átvetik magukat, v. le ugranak... *mivel fel lévén puvadva. mint aviz korságosok.* — „car étant enflés comme des hydropiques, et...” (p. 480)

869 *Azt mondok ide fellyeb hogy* — fr. „On a remarqué ci-devant que...” (p. 481) *hogy a szököt sidok tele volnának aranyal.* — „que ces transfugents étoient tout pleins d'or.”

a varos költségin — fr. „aux dépens du public,” (p. 481) *Mások azt mondgyák. hogy* — „D'autres rapportèrent...” (p. 482)

870 *de még dög halált is.* — fr. „et y produire bien — tót la peste.” *mint ami tartományinkba.* — „que dans nos climats.” (p. 482)

minden tartalék nélkül el vevé a bort, és... minden tartalék nélkül meg is részegeenek vala. — fr. „Il ne craignit pas de prendre aussi du vin et de l'huile, que... et de le partager à ses gens, qui en userent sans crainte, jusqu'à en faire des excès.” (p. 483) *tartalék nélkül* — félelem nélkül. NySz Tart: tartalék 3. Mikes ÖM III. 1007, 1017.

a sidok hejában valo remenségekel hizelkednek vala magoknak. — fr. „les Juifs se flattoient encore de vaines esperances; ne pouvant se persuader que...” (p. 483)

871 *tsak haszontalanul.* — fr. „sans avoir rien fait.” *egy köben meg botlék.* — „ayant rencontré une pierre qui le fit tomber,...” (p. 484)

nagy hartz lön. — fr. „et il se donna un combat opiniâtre, qui dura dix heures, aux portes de ce saint Lieu.” (p. 485)

873 *a szegek miat. a melyekel a tzipelüse talpa meg vala rakva. az akori hadi embereknek szokások szerent. meg sikamodék, és el esék.* — fr. „les cloux dont ses souliers étoient semés, selon l'usage des gens de guerre de ce tems-là, le firent tomber, et...” (p. 485)

XXIX *Rész Az estvéli és a regeli áldozatok meg szünek a templomba.* — fr. Chap. XXIX. „Les sacrifices perpetuels qui s'offroient le soir et le matin, cessent dans le Temple.” (p. 486)

János pedtg szitokal bestelenséggel. felele a Josef beszédire. mondván... — fr. „Jean ne répondit au discours de Joseph que par des injures, ajoütant...” (p. 486)

874 *azt kezdék hirdetni hogy* — fr. „ayant fait courir le bruit, que...” (p. 487)

Azok a dühösesek — „Ces furieux” és még kevélyebbeké lének, — „et n'en devinrent que plus insolens.” (p. 488)

de bello 1.6. C 21 22. — fr. Ch. XXI. et XII. (p. 488) Az 1718., 1719. kiadásban Chap. XI. et XII. (p. 818)

első kerítésit... első kerületit — fr. „la premiere enceinte... la premiere enceinte du Temple” *amint ezt meg fogjuk mondani.* — „ainsi qu'on le dira ci-après;” *remélvén hogy meg lophattják őket,* — „dans l'esperance de les surprendre.” *Là-même, ch. 15.* (p. 488—489)

875 22 júly — 27 júly, fr. hozzá *De bello, 1. 6. c. 16. Dio. 1. 66. és Chap. XVIII. et XIX.* (p. 489) *fával, büdös kövel, és szurokkal, és... „ayant rempli de bois, de souffre, et de bitume,...”* *soufre~kén; lajtorjákön* — „des échelles” *és száz féle képen veszének el,* — „et les fit périr de mille manières diverses,...” (p. 489) *de anagy terh reája esvén* „mais il fut accablé du poids et...” (p. 490)

Titus... vereté amásodik kerítést. — fr. „Tite fit battre... un des salons de la seconde enceinte, ou du parvis des Prêtres.” *De Bello, 1.6. c. 22.* (p. 490)

877 *és a zászlojokot fel tegyék.* — fr. „et planter leurs drapeaux.” (p. 491)

tsak nézék. még sem mozdulának. — fr. „Ils virent brûler les portiques sans remuer, se contentant de...” (p. 491)

Más nap kilentzedik Augusti. — fr. „Le lendemain neuvième d'Août, Tite donna ordre...” Chap. 24. (p. 491) *olyan tsudálatra méltó épületet* — „un édifice si admirable,” (p. 492).

879 *a melyet valóságosan mondhatni... Templomnak hitták* — Mikes kb. négyssornyi magyarázata a bekezdés végén.

XXX Rész. Egy Romai vitéz a templomot fel gyujtja — fr. Chap. XXX. „Un soldat Romain met le feu au Temple.” (p. 493)

egy égő üszöget — fr. „prit une pièce de bois tout en feu;” *három sorjában valának egy másra építve.* — „Il y en avoit trois étages l'un sur l'autre, et...” *veszedelmes napja vala a Jérusalemi Templomnak* — „jour fatal au Temple de Jérusalem, puis-que ce fut...” (p. 493) kb. három sor elmaradt a fordításban a bekezdés végéről.

azonal oda futamodék. — fr. „accourut aussi-tôt” (p. 493) *üzik. vágják. ölik vala a sidokot,* — „les Romains pousoient, tuoient, massacroient les Juifs;” (p. 494)

880 *a szekrény, a törvény táblái. és kérubimok.* — fr. „l'Arche d'Alliance, avec les tables de la Loi et les Chérubins.” (p. 494)

A vitézek. le huzák szagaták. az arany, és az ezüst pléheket, ... azután el ragadák és el ronták az... — fr. „Les soldats arracherent chacun ce qu'ils pürent des lames d'or et d'argent; ils enleverent et casserent les vases et les tables; et...” (p. 495)

keservesen kiáltozának, — fr. „jettoient des cris lamentables.” (p. 495)

881 *Titustol gratiát kérenek,* fr. „Ils demandèrent la vie à Tite;” (p. 496)

882 *hamis jövendölő* — fr. „Un faux Prophète” (p. 496).

még tsak a kints tarto házakot sem. — fr. „non pas même les chambres de la

trésorerie, qui..." az *Ab. holnapjoknak kilentzedik napján a mely Augustusba esik.* — „le neuvième du mois *Ab*, qui revient à peu près au mois d'Août. Ils y célèbrent le grand jeune, demeurent..." *Vide Hyeronym. in Sophon. 1. Scalig. Isagog. p. 45.* (p. 497) Kb. három folytatódó sor elmaradt a fordításban a bekezdés végéről.

XXXI Resz a Romaiak áldozatot tesznek aváros meg vételiért. — fr. Chap. XXXI. „Les Romains sacrifient à leurs Dieux, en action de graces de la prise de Jérusalem et du Temple.” (p. 497)

883 *de bello. 1 6. c 43* — fr. folyt. *Apollonii Thyan. vita per Philostr. lib. 6. c. 14.* (p. 497)

— azt meg. engedé nekik, és... maga kezdé el a beszédet, — Mikes írta ezt a sort Titus szavai elé. *Ti magatok gyujtottátok meg a Templomot, mondá nekik, és... Nem méltoztatom hogy hoszab beszédel előttökbe tegyem bolondságtokot.,* mindezt kb. tizenkét sorban Mikes szötte bele Titus beszédébe.

884 *mas nap fel égeték a helyt ahol aleveleket szokták volt tartani. és ahol törvényt tettek,* — fr. „Le lendemain ils brûlerent le trésor de Chartres, le palais d'Acra, celui où l'on rendoit la Justice, et le lieu nommé Ophala.” (p. 498)

azokáért, azon vala hogy... a mi még meg maradtot, — Ez is Mikes kb. háromsornyi bővítése. *de ök tsufságal illeték ötet,* — „mais ils se moquerent de lui.” (p. 499) *nem is akarák hallani azt. hogy... azt a szegény népet.,* — Mikes fűzte hozzá a kb. tizenkét sornyi szöveget, jóllehet már ismert dolgokról van szó benne.

885 *Azal hizelkedének magoknak...* — fr. „Ils se flattoient que...” (p. 499) *de etsak hejában valo volt... vigyázása elöl* — Mikes saját szentenciózus mondatával zárja a bekezdést.

Titus kegyelmesen fogadá őket. — fr. „Les Romains les recevoient tous.” (p. 500) *de ha oltson adták is. kevesen valának a vévök.* — „parce qu'encore qu'on les donnât à vil prix, il le trouvoit peu d'acheteurs.” (p. 500)

köves papi ruhakot. drága superlatokot. — fr. „des habits pontificaux avec leurs pierreries, de tentures précieuses...” (p. 500)

886 *Ezek agonoszoknak, arettenő kevélységek... azt a mód nélkül valo változta,* — alább *mint hogy pedig a félelem... nem tudván hová lenni,* — tovább *és mint ha a meny kö eset volna réajok, tsak el bámulának,* — *világosan ki tették akoron... meg bódulván. — a Romaiak tsak... meg sem mozdíthaták volna,* — *vagy ugy mondván. az Isten őket ki hajta. — nagy örömel valo kiáltásal, mivel... el szélyedvén avárosban.* — Mikes betoldásai.

Titus avárosba bé menvén — fr. „Ce fut... que Tite entra dans la ville.” (p. 501) *tsudálkozék az ... meg nem vehette volna. — de bello L 6. C 43.* Mikes bővítése, utalása és új bekezdése.

888 *meg tartá a triumphusra...* — fr. „réserva pour le triomphe les plus jeunes, les plus robustes et les mieux faites;” (p. 502)

Josef sok roboknak nyere szabadságot., — fr. „Joseph obtint la liberté à plusieurs de ces captifs: car Tite...” Joseph. de vita sua p. 1030. 1031. (p. 502)

889 *minden sartz nélkül*, — fr. „sans rançon” alatta a bekezdés végéig (p. 502—503) némi összevonás a fordításban.

XXXII Resz arabok, és halottak számokrol. — fr. Chap. XXXII. „Nombre des morts et des captifs qui furent faits dans la guerre des Juifs.” (p. 503)

Josef nekünk azt mondgya, hogy... — fr. „Joseph compte...” (p. 503) Mikes a bekezdés derekán kezdi. *egy milium, száz ezer ember hala meg.* — „onze cens mille de ceux qui périrent dans le siège.” (p. 503) Mikes kb. tíz sort ezután elhagyott, amelyben a francia szerző Justus Lipsius adatait sorolja fel; *vagy a fegyver, pestis. vagy...* „qui moururent de faim et de misere. La plûpart des Juifs...” (p. 504) Ezt a bekezdés végéről hozta előre a fordító; *mint hogy pediglen... vesze el avárosba.* — Mikes kb. tizenöt sort toldott ide ismert dolgok összegezésével.

A Romaiak... — fr. „Les Romains s’occupèrent...” (p. 503) Ezzel kezdődött a kiadásban az előző bekezdés.

890 *valamint tselekedének atöb rabokal.* — fr. „comme on avoit fait à ceux qu’ou avoit trouvez dans les prisons.” *De Bello, c. 43.p. 968.* (p. 503)

A két kegyetlenek... — fr. „Pour les deux Tyrans...” és utalások *Chap. 46. Lib. 7.c.7.* (p. 504) *Titus azután Romába vivé. és ót meg ölék.* — „Tite le mena à Rome, où après qu’il eut servi d’ornement à son triomphe, il fut executé publiquement.” (p. 505)

a sidok azt tarttyák. hogy az ekét, Céréoniával... — fr. „La tradition des Juifs veut même que l’on ait passé solennellement la charruë sur la ville, ou au moins sur le Temple: ce qui étoit le marque de...” (p. 505)

891 *Titus meg parantsolá... harmad napig vendégelé. de bello I 7. c.3.* — Ezt a bekezdést Mikes írta hozzá.

892 ... *egy néhány városokot fel járván...* — fr. „Tite ayant visité différentes villes d’Orient, en attendant que...” (p. 505) Mikes itt elhagyta e bekezdés első mondatát, amely a megelőző nyomtatott bekezdés végéhez kapcsolódott még. *meg nem tartoztathatá magát, hogy könyves szemekel ne nézné, el romlását, egy... hogy oly keményen bányon avárosal.* — „Il ne put retenir ses larmes en voyant... qui l’avoient forcé à user envers elle d’une si grande séverité.” (p. 506) Mikes ezt a bekezdés végéről hozta előbbre.

XXXIII Resz Vespásianus es Titus trümphusal menek bé romaban. — fr. Chap. XXXIII. „Triomphe de Vespasien et de Tite pour la défaite des Juif.” (p. 506)

a kövön ki metzve. — fr. „On voit encore à Rome, des restes de bas-reliefs, où...” (p. 506) Mikes kissé összevonta a francia bekezdés végét (p. 507) a fordításban.

893 *Három erőség vala még sido országba.* — fr. „Il y avoit encore trois château dans la Judée...” (p. 507)

Fulvius Silva — fr. hozzá *De Bello, I. 7. c. 30. 31. 32. 33. 34. 35.* (p. 507)

894 *a szél a lángot a Romaiakra fordítá. a kik, amidön... mint ha magokra gyujtották volna meg tüzet.* — alább azután a *Romaiak... meg ostromolyák*

avárat., — Mikes mintegy négy-öt sornyi betoldása a bekezdés közepe utánig; ezután a fordító új bekezdést kezd saját előadásban:

Eléázár pedig látván... ki ki meg ölelé, feleségit. gyermekeit. majd (778) a kiadásnak megfelelő sorok után ismét betoldás: mikor már több nem maradt... a meg ölé akilentzet, — utána a nyomtatott bekezdés vége közben is saját megjegyzés: *etizen ötödik aprilis történék.* Mikes ezután új bekezdést kezd ismét saját szöveggel: 895:

Más nap jó regel... hogy oly rettentő dologra adta magát.

Hetven egyedik esztendőben., — fr. „*Quelque tems auparavant...*” *An de l'Ere vulg.* 71. és alább *De Bello, I. 7.c.27.* (p. 508)

896 *ilyen formában...* — fr. „*Ainsi...*” előtte pár sor (p. 509) elmaradt.

kilentz mély földnire — fr. „*à huit ou neuf lieues de Memphis.*” (p. 510)

A kézirat margóján elmaradt a *XXXIV Rész* jelzése; a kiadásban: „*Ch. XXXIV. Les Juifs de Cyréne séduits par Imposteur, sont mis à mort.*” (p. 510) *lybiába mene,* „*courut jusqu'à Cyréne dans la Lybie,*” *igérvén hogy tsudákat tenne,* „*il leur promettoit de leur faire voir des prodiges.*” (p. 510)

897 *de bello I. 7 c 38* — fr. *folyt. et de vita sua, 1031.c.* (p. 510)

a fő renden lévő sidokot — fr. „*Les principaux Juifs*” (p. 511) *Josefa historikus* — „*Joseph l'Historien,*” *oda számláltaték,* — „*fut du nombre des accusez,*” *jonathást káromlonak találá leni,* — „*trouva que Jonathas étoit un calomnieateur.*” „*...ártatlanoknak mondá leni.*” „*et déclara innocens tous ceux qu'il avoit accusez.*” (p. 511)

hihető meg hallotta volt. azt, hogy... — fr. „*Il avoit apparemment appris que...*” (p. 512) *hogy pedig végit vesse...* „*Pour couper donc jusqu'à la racine toute occasion de révolte et de sédition parmi les Juifs, il résolut...*” (p. 512)

898 *A synagoga le esésének ideje. és... a templom el rontásakor... atemplom el romlásával lett.* — fr. „*L'époque de la chute de la Synagogue, et de l'abolition totale des cérémonies Judaïques, est la destruction du Temple par les Romains. A la résurrection de Jesus-Christ, la Loi expira; mais elle ne fut ensevelie que sous les ruines du Temple de Jérusalem.*” (p. 512)

A kéziratban a margón az utolsó bekezdéshez tartozó utalásokhoz a kiadásban még *Chrysost. in Acta homil. 5.p.53. a. Vide et in Rom. homil. 25. p. 343.e. et in Matth. homil. 77.p.805. 807. Hieronym. et Beda in Matth. XXIV. Aug. Ep. Olim. 80. nunc 199.* (p. 513)

899 *a historiát pedig. a historikus joseftől tarttyuk. aki... születet sido volt. fő renden valo, a ki... ezt a hadakozást. leg igazábban leg hiveben irta volna le atöbinél.* — fr. „*Nous en tenons l'histoire de l'homme du monde le plus propre à nous en instruire; de Joseph l'Historien, Juif de naissance, homme de condition, instruit à fond de tout ce qui s'y passa, comme en ayant été témoin, et y ayant eu lui-même beacoup de part.*” Calmet az auctor dicséretével zárja, akinek rövid életrajzát is előadja a második könyv végén, s akitől különösen sokat merített munkája harmadik könyvében. „*Son autorité et son témoignage sont d'autant plus considerables, que les Juifs, les Payens et les Chrétiens l'ont reconnu pour le*

plus exact et le plus fidèle Ecrivain de cette guerre.” (p. 513) Mikes osztja a francia szerző elismerését; a fordító maga is ebből a hitelesnek tartott forrásból bővítette munkájának utolsó részeit.

Jeruzsálem pusztulásáról Mikes más munkáiban is ír. *ÖMI.* 201. lev. és jegyz. 294, 788—789; II. 805, 971; III. 718, 730, 1077; IV. 78, 739; V. k. első könyvében utalások Josephus Flaviusra.

A sidok, és az új Testamentum historiájának. Vége — „Fin de l’Histoire des Juifs et du Nouveau Testament.” (p. 513)

Az 1718—1719. kiadásban „Fin de l’Histoire de l’Ancien Testament.” (p. 836)

RÉSUMÉ

Le sixième et dernier volume des oeuvres complètes de Kelemen Mikes (1690—1761) contient le texte intégral des traductions sans date des manuscrits inédits de l'écrivain. Le texte hongrois établi par la méthode critique est accompagné de notes minutieuses en bas de page, signalant les ratures, les corrections, les surcharges, les retouches des phrases etc. L'appareil explicatif qui suit le texte contient une introduction détaillée aux notes de ce volume en donnant des éclaircissements nécessaires sur l'état des manuscrits, sur la méthode suivie dans cette édition, sur les sources françaises de ces remaniements et enfin sur les recherches concernant les travaux de Mikes.

Dans le dernier volume on a publié les oeuvres suivantes:

Az idő Jöll el Töltésének Mődgya Minden féle rendben.

Az Izraéliták Szokásáról.

A Keresztényeknek Szokásiról valo beszélgetés.

A Sidók és az új Testamentumnak Historiája.

On a déjà démontré les sources françaises de ces traductions de Mikes. Les livres choisis étaient des lectures qu'il avait faites antérieurement, et ils venaient surtout de la bibliothèque du prince François II Rákóczi à Rodosto (Tekirdağ), de la collection des livres transportés de la France en 1717 en Turquie.

Antoine de Courtin, diplomate et moraliste, l'homme de cour et secrétaire de la reine Christine dans le temps du séjour de Descartes en Suède. Puis il se livra à la composition de divers ouvrages sur la civilité. *Traité de la paresse, ou l'art de bien employer le temps, en forme d'entretiens*, par A. de Courtin. Paris, H. Josset, 1673. in-12°, VIII-191 p. (Et Amsterdam, 1674, in-12°. — Paris, 1677. Ibid. 1 tom. en 2 vol. in-12°. — Paris 1678. Ibid. 1 tom. en 2 vol. in-12°.) Dans son Avertissement l'auteur souligne l'unité de ses livres: „...on a accompagné cet Ouvrage de trois autres Traitez, qui tous ensemble donnent en general des preceptes pour tous les temps de la vie civile... Nouveau Traité de la Civilité, qui se pratique en France parmy les honnestes gens. — Suite de la Civilité Française, ou Traité du Point d'Honneur. — Traité de la Jalousie, ou Moyen d'entretenir la paix dans le mariage. — Ces quatre Traitez ne sont qu'un Ouvrage divisé en quatre parties, dont l'une ne doit point estre separée de l'autre.” Le traducteur en remaniant cet „Avertissement” pouvait connaître l'intention morale de ces livres en forme de dialogue. Son manuscrit correspond à la structure de la deuxième ou troisième édition française: *Traité de la paresse, ou l'art de bien employer le Temps en toute sorte de conditions*. A Paris, H. Josset, 1677. Corrigée et augmentée. 1 tom. en 2 vol. in-12°.

Kiadás	Entretien					
1673	IV:	I.	II.	III.	IV.	
1677	VI:	I.	II.	III.	IV.	V. VI.
1678	VI:	ibid.				
1743	VI:	ibid.				
Kézirat	VI:	I.	II.	III.	IV.	V. VI.

En ce qui concerne le contenu du livre, Mikes a suivi la „Table des Matières” ou la „Table des Entretiens...”

- I. Ce que c'est que la Paresse; son Origine, et ses effets interieurs.
- II. Effets extérieurs de la Paresse, vie et occupation paresseuse des gens du monde.
- III. Le travail et l'action regardent naturellement toutes sortes de personnes, chacune selon sa condition, et s'en dispenser s'est attirer de grands maux sur soy même et sur les autres.
- IV. Qu'il faut faire promptement le bien.
- V. Devoir des Chefs de Famille.
- VI. Où il est parlé des Chefs de Famille, et de la conduite domestique.

Conclusion de ce Traité. Effet de ces avis et conversion de ces paresseux.

Le caractère génétique du „traité” s'est transformé dans l'adaptation hongroise par suite de son caractéristique de belles-lettres et de la robe de genre.

Mikes traduit deux livres de Claude Fleury, historien, pédagogue, auteur possédant une formation littéraire très poussée, bon styliste, disciple de Bossuet, ami de la Bruyère et de Fénelon, membre de l'Académie. *Les Moeurs des Israélites*, où l'on voit le modèle d'une politique simple et sincère pour le gouvernement des états et la réforme des moeurs, par M. Fleury... Paris, Vve G. Clouzier, 1681, in-8°, VIII-348 p. — *Les Moeurs des chrestiens*, par M. Fleury... Paris, Vve G. Clouzier, 1682, in-12°, XII-492 p. La première parution des éditions collectives: *Les Moeurs des Israélites et des chrestiens*, par M. l'abbé Fleury... Paris, 1700, in-12°, 2 vol. L'ensemble des deux livres offre un tableau chronologique des actes édifiants répandus dans la Bible, l'Évangile et l'histoire des Juifs et des premiers chrétiens.

Le traducteur a choisi parmi les éditions nombreuses une édition corrigée et augmentée de 1690 (ou identique à celle de 1700, 1701, 1712, 1732) *des Moeurs des Israélites*; une édition corrigée et augmentée de 1694 (ou identique à celle de 1701, 1712, 1713) *des Moeurs des chrétiens*. Dans le cas des éditions collectives ce sont les éditions de 1720, 1727, 1735, 1739 qui correspondent au texte du manuscrit.

Les Moeurs des Israélites comprend 35 chapitres, du temps d'Abraham à la ruine de Jérusalem. Après le chap. I. „Dessein de ce Traité” le livre est divisé en trois parties:

- Ire Partie: Patriarches. Chap. II—IV.
 IIe partie: Israélites. Chap. V—XXVIII.
 IIIe partie: Juifs. „Captivité.” Chap. XXIX—XXXV.

Les Moeurs des chrétiens contient 69 chapitres; dans le manuscrit il y a 69 entretiens. Le Livre se divise en quatre parties après le chap. I. „Division de ce Traité”.

- Première Partie: Vie de Jesus Christ. Chap. II—III.
 Seconde Partie: Temps des persecutions. Chap. IV—XXXIII.
 Troisième Partie: Princes chrétiens. Chap. XXXIV—LIV.
 Quatrième Partie: Relâchement des chrétiens. LV—LXVIII.
 Chap. LXIX. „Conclusion.”

L'auteur de la dernière source française de la traduction de Mikes était Augustin Calmet, bénédictin, historien de Lorraine, l'abbé de Senones. Il s'agit d'*Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament*, par le R. P. D. Augustin Calmet, Religieux Benedictin de la Congrégation de S. Vanne et de S. Hydulphe, Abbé de S. Leopold de Nancy. A Paris, Chez Emery, Pere et Fils, M.DCC.XVIII. Tome I—II, in-4°. Plus précisément, de la deuxième édition: *Histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament, et des Juifs. Pour servir d'introduction à Histoire Ecclésiastique de M^r l'Abbé Fleury. Par le R. P. D. Augustin Calmet,...* A Paris, Chez Emery, Pere — Emery Fils, Saugrain l'aîné, Pierre Martin, M.DCC.XIX. Tome I—II, in-4°. Le texte qui correspond à la traduction de Mikes se trouve dans le tome II, et va jusqu'à la destruction de Jérusalem, en deux, puis en trois livres.

Voici la structure des éditions envisagées:

1718 4°	I Livre 1—48 Chapitre		II Livre 34 Ch.
1719 4°	I Livre 1—48 Chapitre		II Livre 34 Ch.
1725 12°	I Livre 18 Chap.	II Livre 30 Ch.	III Livre 34 Ch.
1737 4°	I Livre 18 Chap.	II Livre 30 Ch.	III Livre 34 Ch.
Kézirat	I Könyv 18 Rész	II Könyv 30 R.	III Könyv 34 Rész

Quant à la division de l'*Histoire du Nouveau Testament, et des Juifs*, la modification de la structure n'était pas accompagnée de changements du texte, et ainsi la troisième et la quatrième édition correspondent parfaitement au manuscrit de Mikes.

La vaste érudition de Mikes, sa culture littéraire française s'étaient assimilées à travers le filtre de ses lectures et de son idéologie religieuse. La production littéraire du prosateur et du traducteur se situe entre 1720 et 1760 environ. L'émigration, qui devait s'avérer sans espoir de retour dans la patrie, joua un rôle décisif dans la formation de l'écrivain. Par son activité traductrice conscien-

te, l'épistolier devint l'un de nos auteurs qui a le plus traduit avant les Lumières hongroises. Or, au temps de Mikes, ces travaux moralisateurs et religieux, historiques, pédagogiques et didactiques, étaient encore considérés en Hongrie comme des lectures littéraires. Et si nous tenons compte de ce que, parmi les auteurs choisis par Mikes, il y avait non seulement des savants renommés, mais aussi des écrivains considérés comme d'excellents connaisseurs de la langue et du style, les traductions deviennent importantes aussi bien du point de vue linguistique, que littéraire et stylistique.

Les idées du chambellan du prince Rákóczi ont leurs racines dans le sol de la patrie, elles sont à la base de tout ce que par la suite, l'écrivain pourra faire sien à partir des expériences acquises à l'étranger, de ses lectures, des adaptations d'ouvrages français. Rien d'étonnant que ce soit justement un homme de cour aussi fortement imbu de culture française et de formation littéraire classique que Mikes, représentant de la noblesse moyenne, qui évoque la nécessité de la promotion de la langue maternelle et d'une communauté linguistique nationale. Ses voyages en Europe l'avaient renforcé dans son idée que la connaissance de la langue maternelle, l'usage et le perfectionnement de la langue nationale, ainsi que le respect du patrimoine culturel sont liés à l'amour de la patrie, à l'intérêt du pays, au développement d'une littérature de langue hongroise et à la diffusion des connaissances dans la langue maternelle. Chez lui, cette conception prenait une forme moderne; l'idée de la propagation des connaissances par le truchement de la langue maternelle ne signifiait pas un repliement de la nation sur elle-même, mais au contraire une ouverture vers l'Europe et sa civilisation.

Les différentes adaptations de Mikes, comme les traductions de ses contemporains en Hongrie, préparaient les voies pour un renouveau de la langue maternelle et de la culture littéraire, pour la création de la prose romanesque. C'est au sein de cette évolution que se situe l'oeuvre de traducteur de Mikes. Dix ans à peine après la mort de Mikes, Bessenyei, la figure de proue des Lumières de Hongrie, se fit le porte-parole des aspirations des écrivains, en soulignant l'importance de la traduction dans le programme du culte de la langue maternelle. Le dessein de ces nouvelles tendances conscientes était de répandre, de vulgariser en Hongrie, par la traduction, les idéaux de la société plus évaluée l'Europe occidentale, souvent en les revêtant de l'habit hongrois. Mikes appartient au rang des précurseurs de cette nouvelle génération des écrivains.

Kelemen Mikes de Zágón, maître éminent des belles-lettres hongroises anciennes, banni de son pays transylvain, a vécu et travaillé loin de sa patrie. Son legs littéraire arriva sans encombre en Hongrie et en Transylvanie à la fin du 18e siècle. Malgré son isolement, ses traductions et adaptations, conformément à la conception traditionnelle hongroise, s'intègrent organiquement dans l'évolution littéraire. L'édition critique des manuscrits presque oubliés pendant plus de deux siècles, qui englobe toutes les oeuvres inédites de l'écrivain, pourra servir de base à de nouvelles recherches. Elle permettra de juger de la conception de la littérature qu'avait Mikes, épistolier et traducteur, de faire des rapprochements

entre les idées des *Lettres de Turquie* et celles que font entrevoir les traductions, de porter une appréciation sur l'ensemble de l'oeuvre de Mikes et de mieux comprendre l'art du style de l'écrivain.

Étant donné que ces oeuvres sont un remaniement d'oeuvres françaises de la littérature des 17e et 18e siècles, le rédacteur a poursuivi des recherches dans les bibliothèques de la France, jouissant d'une bourse et de l'appui de l'Institut d'Études Littéraires de l'Académie des Sciences de Hongrie et du C. N. R. S. Le rédacteur prie les collègues, archivistes et bibliothécaires, de trouver ici l'expression de ses profonds remerciements et de gratitude pour l'assistance et leur volonté d'aider.

L'édition critique des oeuvres complètes de Kelemen Mikes paraît sous les auspices de la Maison d'Édition de l'Académie Hongroise. C'est grâce à ses soins que ce dernier volume pouvait paraître pour le 300e anniversaire de la naissance de l'écrivain.

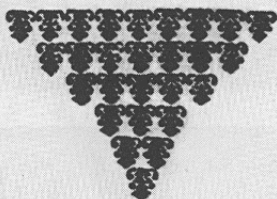
KÉPEK

Az idő
Módgya
Mindön fele rendben.
Jóden országban idögen nycho-
ból fordítalott Magyarara.

Devi en adjuvatiua meum.
Ist el veszetem a mit el löttem
de a ismét legytem a mit ismét
et en megmencet a mit aktan.

1. (a, b) Az idő Jöll el Töltésének Módgya... kézírata címlapja

TRAITE
DE LA
PARESSE,
OU L'ART
De bien employer le Temps en
toute sorte de conditions.

A PARIS,
Chez HELIE JOSSET, rue Saint
Jacques, à la Fleur de Lys d'Or.

M. DC. LXXVIII
Avec Privilège du Roy.

Elöl járó beszéd.

Ha a legtöbb nyavalyát iránt, az igazán tartják,
hogy a ki a nyavalyát nem ismeri, azt meg sem győz-
hatalya, a többi nyavalyák felől is hasonló lehet monda
ni, mivel abszolút hogy sokan vannak olyan jó termi-
pésűek akik el nem mutatják az Isten azon körülmény
meg győztes gyengégekéből, hogy ha meg ismerik,
a veszedelmét, a melyben vélik őket.

A részleg egyiké azonban a nyavalyáknak, vagy hogy
jobbban mondjam, az a többi köröt legveszedelmesebb, az
olyan el rejtet vétek, mely az egész világot el rabolja, igen
kevesen is vannak olyanok, ha ki ki jól meg vizsgálja ma-
gát, akiben resting nem találhatók, némelyekben több, né-
melyekben keveseb. mind azon által, mintson talán fendi-
is, aki magát rosszra tartaná lenni, az igaz, hogy oravé-
sek, olyan mint a világ alatt el rejtet kigyó.

Ezre való nére mint hogy mintson fed fendi is aki
magának annyira ellenőre volna, hogy az ismerő nagy
kísérletés az olyanhoz, aki tudtára adná, hogy meg akas-
ját életre, lehet tehát remélni, hogy az irítmerek ked-

Az idő jól el töltséinek módja minden
féle rendben.

Első napon.

A részlegről és annak eredetéről való
bepötlgetés.

Gondolom, hogy nagy rövidséget tette volna
azoknak, akik az időt jól és hátról elvárásban tartatik
néhánykor foglalták, hogy ha egy néhány fő rendszer lévő
felmegynek bepötlgetéseket elvisszátartva, a melyek
ket mind hátról, mind pedig kérvényen lehet elvárni, az
a bepötlgetések csak hat napig tartottak, de félre
előbb megmondani, hogy csak legyenek azok a felmegyők.

Leg előbb. Tiánán kezdtem el, a ki is mint egy-
negyven évről korában öregei maradt, de a ki min-
denkor a Csifrángban, is a keményen való életben töl-
tött idejét, mint olyan, ahinek a nagy jószág, módos adni
mindennek.

A felebaráti szeretete halgatón tehát megelégedés
is arra intem hogy ne halgassa, minden dolgotan tudom azt,
hogy a fiam azóta adja mi a jó orvoslást, hogy győzedelmes
vételünk azonos a mely győzedelmes meg is korrinára a jéhon.

A felebaráti szeretetnek kell tehát munkálodni, mi bon
nunk, ugyan az kútlósa ki régenben a romlókat apufla
böl, is hogy ha mostan találtakval valaki olyan köztünk,
aki valamely indulattól annak meg rothlyu sipharagát, vagy
ha is magam is meg rothom, jay annak, is innenek.

Valaki az ajton rögzessen, dianna mondá angé-
likának hogy nőne meg kútlósa.

Angéliká aronnal siphá tere, is mondá, hogy a
vateriának ideje volna. dianna meg marafiván má-
riannát, együt vateriának.

Harmadik Napon való befélgetés.

Hogy a munka, terméket posens, minden
renden levőket illeti.

Ma is nap, mindnyájan epe gyűlésen a dianna
hárában, is egymás köztösven, is ki le üle miat hogy
neken kell epeben juttatni apalesnek mondá angéliká,
hogy mielőt vola begnap a befél, a körmön epebe jút,
hogy minő eddig csak a rejtésről befélgetünk, arról
a kaggyeslen de kedves örökös utunkról, a kinek is mind-

et aludgyók.

Go mit mond kegyelmed m'olyan apomy felől, kőrké
angyélis, mint a kőnél voltam a minap, tudniára adák hogy
hogy egy nagyfő akarna lalogatánira jőni, erre nagy felpia
kóvva. Jól kiálta. oh: micsoda nagy alkalomablanság ez, idem,
ad'is a vállamat, oh: most. leg alab, két orváj vállba keltem
nem.

Még etud jomni, de mitredt p'omvára nem okom mi
foknak. m'olyan ross légyug, most p'andokvára nemom,
mikor m'olyan apomy abár mellet, a határ abárnak for.
dítva, ez a magának keletgetés gyongosigo miat, a foyt m'oly
birta, a tar mellet is birtalab nom ütke. hanem a falgá-
lyonak monogya, panna. ily hatam megé: ez kettő ad a
fajomak, a fegomy leányak itt kel illam: mind ading
valamig m'apomy elnom. unya egy helybe ütvi, a koman
kegyedig firtöt, a határ a tar firt: hogy egy fél koppon,
hol mán kopon elhatmanna magát fegomy, ha lehetne, hogy
elomonon meg az firtök, mint ha az egébe isz ilkéses vö-
na a fegomy leány, m'apomy tanyarig avir.

E mind nom jó, felele' apátot, de most nom kel tudálkon-
ni, most avestégnak, ez avestnek, olyan talogobnsága vagyon, hogy
trah magát poteti; ez az gondolatja, hogy az egék embert nem ret,
ez az egék formáes trah'ó vicae korontésed, ez mint hogy az
elkonkerik, a felebarát potescedel, most firtot is ad amia-
ritágon, a kegyellenségoit, a melyel vagyon m'arokhar.

Nem mondom, hogy fogás ne keltoék tartam, jót meg-

Ennek a könyvnek Táblája.

Első napon való befeljegzés.

A reptérigret. és annak erdeiesorot.

Hátsodik napon való befeljegzés.

Hogy külső képen mit vifon vögbe. aratásig. és a vi
lajinaknak tuncy élése

Harmadik napon való befeljegzés.

Hogy a munka. termelési formát. minden roudon leso
felmélyeset illeli.

Negyedik napon való befeljegzés.

Hogy mi képpen lehepon a kouszages el hagnyi.

Ötödik napon való befeljegzés.

A treléses gaudának kötelesegeivrit.

Hatodik napon való befeljegzés.

Hogy a treléses gaudának tartomnak gondos vi
telni trelésgebre.

Ennek a munkának befejezése.

A melybe meg látszik. az eodig való befeljeg
zésnek hányra volta. és ezeknek a resteknek
megfejezése.

II. A.

Israélliták Szokásairól

Ferdinánd Szejer könyvtárából
1873. szeptember 10. é.

A

Keresztényeknek Szokásairól

8. (a, b) Az Israélliták Szokásairól és a Keresztényeknek Szokásairól címlapja (egy kötetben)

Az Izraéliták Szokásáról.

Első Rész.

Hogy mi végre vagyon bírálva ez állomány.

Az emberek a népek szokásait, akik az Isten valapárt való ma-
gának, hogy meg tartsona az igazán való vallás az evan-
geliumnak predikálásig, az emberi életnek legfő-
bb példája, inkább is meg egyenlő az orvosi célok, meggy-
lában, szokásból, a leg további tartó igazságok, leg-
korab, meggyát, annak foglalatosságát, is az egy házban-
is való életet, meg tanulhatjuk abból, nem csak egy
hátt, hanem meg aggodalmat, is az orvosi béké, rendes-
is is.

Mond azon által, csak a szokások, olyan kétféle
a mielőtt, hogy mindannyit elvontak népszerű

Ennek a könyvnek táblája.

Az egy mi sigez nagyon bönaknca	A kometásokról. 75
a könyv. pag. 1.	A vallásokról. 77.
A pátriárkákról és az ő nemzetei	A törvén. és a jogakról. 82.
völéséről. 6.	A profétákról. 49.
A pátriárkák, jofágiról és fogla	A babiloniakról. 92.
latofágiról. 9.	A zsidókat, rómaitól, pártól, szabad-
A z elvéről. 12.	jágról és a házi hatalmokról. 100.
A iraeliták, és az ő nemzetei	A zsidóknak hatalmokról. 105.
gáiról. 15.	A zsidóknak a foglalkozásokról. 109.
A z foglalkozásokról, a földi	A hadakokról. 114.
műveiről. 20.	A királyokról. 117.
A zenségek, és annak termé-	A zsidókat, rabokban való létéről. 120.
kegyeiről. 22.	A zsidókat, fel szabadulásokról, és hogy
A iraeliták jofágiról. 29.	mitoda állapotban valóak, egyor-
A zsidó megismeréséről. 32.	szak alát. 122.
A iraeliták ruhájáról. 41.	A zsidókat, állapotban valóak a
A z ő házi öltözékéről, és karak-	zsidókat, agórigókat börtönben alát. 125.
ról. 45.	A z makkabéusok ityében való dol-
A ziptulioról. 51.	gokról. 129.
A z haraságokról. 55.	A z utolsó időkben lévő zsidóknak fo-
A z gyermeknek neveléséről. 62.	káiról. 132.
A iraeliták, jelles, és emberiség	A z zsidókat, földi vallásokról, és baba-
magok irieléséről. 70.	náságiról. 145.
A iraeliták mulatásairól. 72.	A z valóságos iraeliták. 151.
A gyámról. 73.	

A.
Keresztényeknek Szokásiról való bejelgetés

Először
Ezen könyvnek el őftésáról.

Ezt a könyvet negy részre fogom őftani. az elsőben, meg
látszok, a jezsuiták keresztségének szokásait, mind addig, míg a
város el nem paptala, ez a keresztségű első rend tartás. oly talált.
leset rend tartás való, hogy ha frisse kevés ideig tartot is, de mel-
tő az különösen meg vigátni, amosóik részben, fel sejték.
az utódokéik ideit, tudni illik, ahánem első faculumban alás
való ideit, is akik e szót bizonyosságot kívánnak, azok meg ol
vashatják az anyakönyv egyházi historiciat a harmadik részben,
to inon az anyakönyv egyháziak felelősségben való létét. Constanti-
nustól fogva, is a negyedikben, fel kéresem az állatorvosoknak is
kaid, amelyek az állatorvosok fogva látnak.

2. bejelgetés.
Első rész a krisztus jesus életéről.
A keresztségű vallás nem lévén emberi találmány, ha

gának, hogy meg különböztette magát, a különiségeitől, aross
tégis késelkezőben tartja, és így nem ad magának, hogy a dol
got meg vizsgálja. De ott akar mit mondjanak, a miket én mon
dotam azok meg maradnak, és mindenkor az igaz ugyan léhen, va
laminis origeaw mondja lelesonak, hogy a krístus, reformál
ván avilagos, be'stélőde olyan jó értékelővel, a melyket az első
nem ismerék.

69 Beszélgetés

Bé fejezés.

Erekes akarim tehát ki fejezsem, az irrachitást, és a ke
repsimék josháiról, az az is, és az testamentumbeli hívőknak,
külöb képen való élegetek, az elsőben meg láttuk, hogy lehesen
leg jobban élni a világi jódal, és őt meg tanulhattuk, az életnek
leg okosab módját, a másodikban meg akarim mutatni, hogy mi
később éleket élnék azok, kik csak a mennyi dolgokat kedönlék,
és a kik, míg a földön élvén, csak lélek forrás élnék, a mely
élet mind lélek, és mind természet felet való élet lévén, a krístus
genus kegyelmének erejétől függ, boldognak mondhatnám maga
mat, hogy ha valaki ezen irányra való hívve, valóigoman megör
gáltna az okos, és korreponji éleket, és az valójában akarim ki
velni.

vege

Légyen úrvevőnk jóra nevének dicsőesere

Ennek a könyvnek Táblája.

- Először ezen könyvnek előfőszaváról. pag. 1.
2. bevezetés. Elő szó a krisztus-jésus életéről. 1.
3. bevezetés. a jótudomány anyafent egyháza. 16.
4. bevezetés. azaz, hogy mitroon állapotban voltak a pogányok meg térítés előtt. - 22.
5. bevezetés. a tanításokról. és a kereszténységről. 24.
6. bevezetés. az imádságról. - 32.
7. bevezetés. a pont irás tanulmányáról. 35.
8. bevezetés. a munkáról. és a hivatalról. 39.
9. bevezetés. a bűnről. - 42.
10. bevezetés. az ételről. - 44.
11. bevezetés. a keresztények jellemző tulajdonságairól. vagy magok viselkedéséről. 47.
12. bevezetés. a házaokról. 53.
13. bevezetés. a keresztények egyszerűségről. 55.
14. bevezetés. a gyűlöletéről a hitveséről. 57.
15. bevezetés. hogy mitroon sítokban, tisztotnak a tiszokot. 60.
16. bevezetés. a keresztények ellen való hárgásokról. 61.
17. bevezetés. hogy meg miket mondottak a keresztényekről. 63.

Gabrielában, Aannus eliben vitesetvica, is meg köv-
szetesvini a kiseret, a kövresere itellek, is holta
uján fogi veséik. De joken a tudosok körül ere
ket az acetakot, je eréket a traditiochat, igazaknak
nem tartják.

A brisibus
epitaphoje
nek 41.
annus val
garis 34

1 R.Ép.
A kajas ka
lygata biva
valma on
nak optalon
fogj.

Második könyv

Meg moniák is a felgyeb, hogy kajas kaliga
la csáphasi lévén Tibérius halála után, minőn
jokhat, is detöréssel ki tölte az ő bencéjés dij-
grippát, is neki adta az Ananya békjének Jetrák
kőjés, felegnek Jetrák kőjés. Agrippa Romában
maradva egy ideig kajas mellet, Er az ifjú csáphás
elinté gyönyörűsége vrb a Romai népnek, is
remélheték a boldogságot az ő bencéjés alá, de
tard hamar az ő rop bencéjés ki töltek egy
nehény fele optalon bencéjés, kegyetlen
bencéjés, felegből, kegyetlen is mértéklen
elinté, a leg nagyobb boldogságot ki töltek, a
a mielőtt egy akasvó oragás imádaton mint
jokhat, el kegyetlen azon, hogy magás vrbokha hason
lett a kegyetlen a Romaiak fel jokenek veretik.

Akrichus ep.

63.

Anat. 60.

provinciae
Iudeae
gubernatoria
IerusalimAntiq. l. 20
c. 7.Antiq. l.
acc. XXI
22.

Harmadik könyv

Két efsendővel aratán hogy páls meg fogják
Jerusalomban. Nero császár. porcius festus praesti-
naba küldte: hogy Gubernátor lenne felébe helyek.
aki Gubernátorságának a vége felé. azon igyeke-
zik hogy kevéssé nyegesse a jó'soknak. ugyan eves
ésköl is tartá fogadásba slyan sokáig jone páls
cicariában. De a jó'sok azt nem tekintvén. az ele-
je körültek. panaszon menének ellene a császárnak.
az igazságbalanságokért. ameblyekes teletekét unem
resekkel el sem kerülte: volna. az elsőfaktételcziit
vales büntetés. abállya. pallás nélkül. xkinck nagy
hátsó velle a császárnak. is aki nagy kevéssé után
nyegese kegyelmes felébe nek.

Antiq. l. 20
c. 7.Act. XXV
1. 2.

Harmad nap mulva hogy festus Cicariába
étkerék. Jerusalomban mene. a hol a főpap. a fésen-
den levők. is anep. nagy kiáltással kérék őtet. hogy
isélne meg páls. xkinck velle. is halálút ki'ának.
De festus azt felébe nékik hogy a Romaiak szokása
a volna hogy minék elötte meg itéllyenek vralakis
meg halgalták a kevésségek. is az'ának elötte.
arután arra kérék. hogy leg zlab korasa Jerusa-
lomban. az itélekre. mert az ő pándéjgek vvala
hogy meg öllgék az aton. festus pedig vagy aris
hogy alsólat látá pándéjgket. vagy igazságból. meg

18. A három kéziratkötet együtt (OSzK)

KÉPEK JEGYZÉKE

1. (a,b) Az idő Jöll el Töltésének Módgya... kézírata címlapja
Mikes bejegyzése a kézirat elején (1. recto)
2. Traité de la Paresse... 1678. párizsi kiadás címlapja
3. Az idő... „Elöl járó beszéd” (3. recto)
4. Az idő... Első Napon (5. recto)
5. Az idő... Harmadik Napon (36. verso)
6. Kéziratlap a harmadik napi beszélgetésből (39. verso)
7. Ennek a könyvnek Táblája (112. recto)
8. (a,b) Az Izraéliták Szokásáról és A Keresztényeknek Szokásiról címlapja
(egy kötetben)
9. Az Izraéliták Szokásáról. Első Rész (2. recto)
10. Ennek a könyvnek táblája (78. recto)
11. A Keresztényeknek Szokásiról... Először (82. recto)
12. 69. Beszélgetés — Bé fejezés (206. recto)
13. Ennek a könyvnek Táblája (206. verso)
14. (a,b) A Sidók és az Ujj Testámentumnak Historiája címlapja és vége
15. A Sidók és... Első könyv (3. recto)
16. Második könyv (54. verso)
17. Harmadik könyv (165. verso)
18. A három kéziratkötet együtt (OSzK)

*

A Mikes-kiadás befejező kötetében szeretnénk volna közzétenni az író korabeli olajfestésű arcképének eredeti színes fotokópiáját. Az I. kötetben ennek fekete-fehér nyomatát közöltük a kolozsvári Erdélyi Múzeum (jelenleg a RSzK Akadémiája fiókja) Farkas utcai Történeti Levéltárában őrzött eredetiről készült főlvetel negatívja alapján. Miután értesültünk, hogy Mikes képe időközben a kolozsvári Egyetemi Könyvtár gyűjteményébe került, 1987 augusztusában kéréssel fordultunk annak igazgatóságához, majd októberben levelünk másolatát újra elküldtük, de nem kaptunk semmiféle választ. Közben megtudtuk, hogy a Mikes-arckép átkerült a kolozsvári Művészeti Múzeumba (Muzeul de artă, fondul doc. nr. 14). Ide 1988 márciusában küldtük el levélbeli kérésünket, amelyet válasz hiányában június elején megismételtünk, hogy hivatalos úton hozzájuthassunk a Mikes-kép színes kópiájához vétel, cseré, kölcsönzés vagy bármilyen módon. Sajnos, hiába. — Mikes születésének közelgő 300. évfordulója különösen időszerűvé tette volna a háromszéki író, az erdélyi fejedelem egykori apródja eredeti színes portréjának napfényre hozását. Kérésünkre és a felajánlott együttműködésre nem jött válasz... Zágoni Mikes Kelemen Rákóczi udvarában készült színes eredeti arcképe tovább bújdosik a kolozsvári muzeális gyűjtemények raktárában.

NÉVMUTATÓ

- Abafi (Aigner) Lajos 908, 913, 946,
974—975
- Adalbertus, Szent 470
- Adam, M. 943
- Adrianus (Hadrianus)császár 770,
1108
- Ágoston, Szent (Augustinus) 292,
305—306, 308, 311, 345, 347, 361,
365—366, 398, 405—407, 409—
410, 415, 420, 422—423, 425—426,
431, 436, 438, 447—449, 451, 453—
455, 457, 509, 512, 514, 516, 524,
528, 530, 534, 553—554, 557, 559,
561, 620, 627, 695, 700, 733, 762,
770, 772, 774, 952, 969, 1087, 1090—
1091, 1100, 1103, 1107, 1110—
1117, 1120, 1131—1132, 1134—
1135, 1137, 1148, 1162, 1169, 1186
- Alexander Magnus I. Nagy Sándor
- Amade László 1080
- Amat, R. d' 909
- Ambrus, Szent (Ambrosius) 310,
318, 363—364, 393, 406—407, 411,
415, 434, 452, 530, 553, 558, 627—
628, 757, 762, 969, 1091, 1093,
1096, 1099, 1103—1104, 1112,
1134, 1137, 1147, 1166—1167
- Anastasius, Szent 397, 428,
1109—1110, 1115
- Anaxagorasz 930, 1027
- Anicetus, Szent 374, 1105
- Anjou, Duc d' 942
- Antiochus 269, 273, 1082
- Appionus 589, 594, 714—715, 1143
- Apuleius, Lucius 308, 447, 953,
1075, 1091
- Aretinumi barát (guy moine d'Arezzo
en Toscane) 442, 1124
- Arisztophanész (Aristophanus)
308, 1091
- Arisztotelész 19, 77, 82, 269, 930—
932, 953, 1000, 1020—1021, 1030,
1048, 1081, 1089
- Arius (Areiosz) 1114
- Assisi Szent Ferenc 483, 1126
- Aster (Asterius) püspök 559, 1138,
1152, 1166—1167
- Athanasius, Szent (Athanasziosz)
395, 425, 632, 742, 1093, 1109,
1148, 1164
- Atheneus (Athenaiosz) 308, 1091
- Aubouyn, P. 945
- Augustus, Caius Caesar Octavianus
172, 308, 327, 519, 545, 571, 585,
602, 870, 936, 952, 1053, 1056,
1065—1066, 1075, 1090—1091,
1096, 1099, 1160
- Baronius, Caesar 306, 329—330,
343, 345, 351, 376—378, 386, 398,
400, 405, 433, 465, 472, 523, 529,
553—554, 559, 614, 742, 754, 762—
763, 893, 1090, 1093, 1098—1100,
1104—1106, 1109—1110, 1115—
1117, 1131, 1133, 1137, 1167
- Barry, D. Juan Bautista Josef de 946
- Basil I. Vazul
- Bayle, Pierre 1125
- Beda Venerabilis 553, 563, 763, 776,
898, 1186
- Benedek, Szent 437, 442—444, 972,
975—976, 1117

- XIII. Benedek pápa 972
- Bernát, szent 55, 132, 481, 483, 521, 924, 934, 1013, 1038, 1095, 1126, 1133
- Berry, Duc de 942
- Bertrand, Jean 976
- Bessenyei György 908, 1191
- Bielski, Szymon 946
- Bíró Ferenc 904
- Blanc, le Mr. 1115
- Blesiai Péter (Pierre de Blois) 485, 1127
- Bod Péter 1080
- Boëtius 923, 1007
- Boileau (Boileau-Despréaux), Nicolas 912, 940
- Bolland, Jean 742, 759, 1166–1167
- Bona, Giovanni 403, 1111
- Bossuet, Jacques-Bénigne 940–942, 1028, 1189
- Bouhours, Péter Dominique 912
- Bourbon-dinasztia 968, 1122
- Bourdaloue, Louis 940
- Bourgogne, Duc de 942
- Buxtorf 1084
- Caligula, Caius Claudius Caesar 309, 543–545, 564, 566, 569, 572, 576–578, 580, 582–584, 586–587, 590–594, 600–604, 977, 979, 1090, 1136, 1139–1144, 1169
- Calmet, Barthélemy 971
- Calmet, Dom Augustin 909, 942, 971, 973–978, 981, 1160, 1163–1164, 1173, 1186, 1190
- Caracalla, Marcus Aurelius Antoninus Bassianus 390, 1108
- Cassien, Jean (Cassianus) 417, 435, 441, 636, 1064, 1113, 1116, 1131, 1137, 1144, 1149
- Cato, Marcus Porcius 188, 953, 1058, 1059
- Celestinus, Szent 410, 1112
- Cellini, Benvenuto 1020
- Chandon, Louis 909, 912
- Chanu, Pierre 910
- Charlemagne (Carolus Magnus) I. Nagy Károly
- Chauveau, F. 916
- Chérel, Albert 945
- Chévrier 972
- Chrysostomus (Aranyszájú Szent János) 132, 140, 296, 318–319, 321, 326, 383, 387, 403, 406, 408–409, 420, 427, 431–432, 437–439, 442, 449, 454–455, 514, 519–520, 526, 529, 547, 553–554, 556, 627–628, 632, 659, 681, 683, 701, 728, 742, 755, 758, 760–762, 767, 898–899, 934, 1038, 1041, 1088, 1090, 1092–1094, 1096, 1102–1103, 1107, 1111, 1116–1117, 1120, 1132, 1134–1138, 1148, 1152, 1155, 1164, 1166–1167, 1186
- Cicero, Marcus Tullius 44, 309, 375, 407, 921, 923, 969, 1002, 1007, 1058, 1065, 1083, 1091, 1101, 1105, 1133
- Cioranescu, Alexandre 909
- Claudius 307, 343, 517, 603–611, 618, 621, 633, 660–661, 663, 666, 672–673, 1144–1145
- Clauzier, Ch. és G. 944–945, 1189
- Ciognard, Jean Baptiste 978
- Colbert, Jean-Baptiste 910
- Columbanus, Szent 476
- Columella, L. Iunius Moderatus 437, 1117
- Commodus, Marcus Aelius Aurelius-Antoninus 390, 1109
- Constantinus Magnus, Flavius Valerius I. Nagy Konstantin
- Conti, Armand de 940–941
- Cordemoy 940
- Cornelius pápa 371, 381, 425
- Cornelius, Szent (Cornelius à Lapide) 556, 1138

- Coteler 1131, 1136
- Courtin, Antoine de 909–916, 918–920, 923–925, 928, 930–931, 939, 964, 1000, 1015, 1024, 1027, 1188
- Cyprianus, Szent (Thascius Caecilius) 310, 315–317, 326, 329, 332, 336, 338–339, 350, 353, 355–358, 360, 364, 366, 368, 376–377, 379–380, 383, 385–386, 389, 407, 419, 425, 448, 969, 1091–1093, 1095–1099, 1101–1102, 1104–1105, 1107
- Cyryllus, Szent (Jeruzsálemi Szent Cyrill) 314, 319, 418, 530, 1092, 1129, 1134, 1146, 1164, 1167
- Cyrus I. Kürosz
- Damas, St. J. (Johannes Damascenus) 628, 1148
- Damianus, Szent Péter 472–475
- Dávid 183, 190, 197–198, 201, 204, 210–212, 218, 235, 238, 244, 252, 254–255, 257, 259, 268, 500, 510–511, 624, 739, 897–898, 955, 957–958, 1061, 1063–1064, 1066–1068, 1073, 1075, 1077–1079, 1095
- Decius császár 391, 1108
- Delandine, Antoine-François 909, 912
- Démoszthenész 62, 925, 952, 1002, 1016, 1056, 1075
- Descartes, René 910, 971, 1188
- Desfontaines abbé 943
- Dézi Lajos 908, 912–913, 947, 975
- Diaconus Ferrandus 314
- Digot, Augustin 974
- Diocletianus császár 337, 391, 1094–1095, 1108
- Dion (Dio) 428, 565, 600, 606, 608, 815, 852, 859, 895, 1092, 1095, 1105, 1136, 1140, 1144, 1169, 1174, 1176, 1179, 1181
- Diósz szónok 1115
- Domitianus császár 390, 716, 1108
- Duchemin, Mr. 976
- Duguet 971
- Du Hamel 923, 1001
- Duménil 910
- Duplessis, Stanislas 973
- Emery, P. (pére et fils) 945, 974, 977–978, 1190
- Emmanuel király 936
- Epikürosz 658, 1096, 1100, 1152
- Epiphanius, Szent (Epiphano di Salamina) 341, 369, 384, 426, 509, 514, 519, 521–522, 535, 548, 552, 555, 614, 620, 624, 635–636, 643, 653, 740, 763, 767–774, 776, 796, 1083, 1099, 1104, 1130, 1137, 1148, 1150, 1164, 1169
- Epiphanius, Szent (Epiphano di Salamina) 341, 369, 384, 426, 509, 514, 519, 521–522, 535, 548, 552, 555, 614, 620, 624, 635–636, 643, 653, 740, 763, 767–774, 776, 796, 1083, 1099, 1104, 1130, 1137, 1148, 1150, 1164, 1169
- Erasmus 923, 930, 1003, 1020–1021, 1166
- Esterházy Könyvtár 975
- Esze Tamás 1068
- Eucher 1138
- Eusebius, Emisenius 307, 313, 320–321, 325, 329–330, 337, 341, 345, 353, 357–358, 371–372, 374–375, 381, 388–390, 392, 394–395, 397, 405–406, 418–419, 421, 423, 448, 451, 509, 514, 516–517, 519–522, 529, 542, 547–548, 554–557, 560, 562, 589, 611, 614, 635–636, 643, 738, 740, 758, 762–764, 767–768, 772–774, 796, 891, 897, 1089–1090, 1095, 1099–1100, 1102, 1104, 1107–1108, 1110–1111, 1114–1115, 1123, 1130, 1133,

- 1136, 1138—1139, 1143, 1146,
1148, 1163, 1166—1169
- Eustathius (Eusztathiosz) 953,
1060, 1092—1094, 1108
- Evradius Scolasticus 414, 561
- Ezópus (Aiszóposz) 930, 954, 1024,
1068
- Fabre, P. J.—C. 976
- Fangé, Dom Augustin 973
- Faragó József 1002
- Farid, Kamal 912
- Farkas Lajos, Losonczy 904—906
- Fénelon (François de Salignac de la
Mothe) 940, 942, 946, 1028, 1189
- Ferdinandus spanyol király 936,
1045
- Firmianus, Lucius Coelius 1105
- Firmin Didot-Frères, MM. 910
- Fleury, Claude 908, 912, 940—948,
952—957, 960, 963—966, 968—
969, 975—977, 1028, 1052, 1057,
1062, 1068, 1078, 1080, 1086—
1087, 1089, 1096—1097, 1105—
1106, 1112, 1119—1125, 1127,
1130—1138, 1140, 1148—1149,
1162, 1167, 1189—1190
- Florentinus 519, 1133
- Fortunatus v. Fortunatus (Venantius
Honorius Clementianus) 563,
575, 1134, 1139
- Fourmont, M. 971
- Fulgentius, Szent (Claudius
Gordianus) 314, 530, 1092, 1134
- Fructuosus, Szent 440, 1117
- Fülöp (Philippus) császár 421, 1114
- Filo (Philo, Philon), Alexandriai
544, 565—567, 576, 589—594, 632,
636—643, 781, 953, 1081, 1085,
1089—1090, 1136, 1140, 1143
- Galba császár 830—831, 837
- Galénosz 953, 1082
- Gallianus császár 337, 1098
- Gaquère, Abbé Fr. 944
- Gaumont, M. de 940
- I. Gelasius pápa (Saint Gélase) 635,
1115, 1149
- Gellért, Szent (Gerardus) 470, 965,
1124
- Gellius, A. 953
- Gerand, S. Comte d'Aurillac 965
- Gergely, Nagy Szent 353, 395, 398,
415, 417, 419, 424, 431, 433—434,
457, 459, 461, 535, 548, 553, 557—
558, 728, 742, 758, 762, 1102—
1103, 1109—1110, 1135, 1137, 1166
- Gergely, Szent, Nazianzi
(Nazianus) 332, 363, 396, 404,
407—408, 411, 415, 428, 449, 1097,
1099, 1112—1113, 1136
- VII. Gergely, Szent 474, 1124
- Gergely, Szent, Thomatorgius 322,
363, 456
- Gillet 972
- Glaber, Raoul (Rudolfus) 468, 471,
473, 1123
- Gobinet, Charles 918, 924, 1008,
1013
- Gomez, Mme de 1045
- III. Gordianus császár 337, 1098
- Goujet abbé, Claude-Pierre 911—
912, 976
- Gratianus 480, 1125
- Greente, Georges 909
- Grégoire de Tours, Saint Gregorius
(Greg. Turon.) 380, 1106, 1113,
1116—1117, 1133, 1138, 1166
- Grotius, Hugo van (Hugo de Groot)
912, 930, 981, 1027, 1176
- Guerin, Hyppolite-Louis 978
- Guyon, Mme 942
- Habsburg-ház 968, 1122
- Hammond 1138, 1176
- Hecates Abderites 269

- Hegesippus 738, 740, 897
 Helgaud 1124—1125
 Heliodoros 1076, 1082
 Heltzel, V.B. 912
 Henricus (S. Henry) II., Szent Henrik
 császár 471, 965, 1124
 Héribert de Roswey 1166
 Hérissant, J.—T. 945—946
 Hérodotosz 953, 1058, 1065, 1073,
 1080, 1099
 Hesychius 446, 1119
 Hésziodosz 1058
 Hieronymus (Hieronimus),
 Szent Jeromos (Sophronius Eusebi-
 us) 335, 361, 384, 387, 401, 406,
 409, 418, 420, 424, 428, 430—431,
 434—435, 438—439, 456, 514, 517,
 521—522, 524—525, 527—530,
 547—548, 552—554, 557, 611, 631,
 636, 648, 652, 674, 682, 700, 715,
 733, 742, 750, 758, 760, 762, 767,
 776, 898, 952, 1067, 1072, 1083,
 1095, 1098, 1101—1102, 1104,
 1107, 1110—1111, 1116—1117,
 1129, 1132, 1134, 1136—1138,
 1143, 1148, 1163—1164, 1167,
 1169, 1184, 1186
 Hoefler, M. 910
 Homérosz (Homerus) 150, 197, 203,
 328, 407, 936, 1045, 1055, 1058,
 1061, 1065, 1072, 1078
 Honoré, de Sainte-Marie, Le P. 944
 Hopp Lajos 909, 1027
 Horatius (Quintus Horatius
 Flaccus) 308, 327—328, 344, 346,
 376, 443, 953, 1063, 1075, 1081,
 1090, 1095, 1100, 1118
 Houstá, B. de 944
 Ignác, Szent 316, 320, 334, 357, 389,
 404, 771, 1093—1094, 1107, 1168
 Ilosvai Selymes Péter 955
 Imre, Szent 471, 965, 1124
 I. Ince, Szent 634, 1149
 Irénéus, Szent
 (Irenaeus~Eirenaioz) 319—
 320, 325, 341, 345, 351, 514—516,
 554, 611, 701, 763—764, 768, 770,
 772—774, 1093—1096, 1099—
 1100, 1132, 1148, 1168—1169
 Isabella királyné 151, 936, 1045
 Isidorus 467, 573, 1123
 István, Szent 471, 965, 1124
 Izidor, Szent (Isidorus Pelus.) 433,
 934, 1041, 1130
 Jancsó Elemér 904
 János pap 935, 1042
 Jansenius (Jansen), Cornelius 981,
 1138, 1176
 Jeremiás 199, 231, 360, 1057, 1065,
 1071—1073, 1077—1078, 1080,
 1082
 Joinville, Jean sire de 478, 1125
 Josephus Flavius (zsidó József) 189,
 191, 246, 266, 274, 499, 536, 538,
 541—543, 566—567, 574—576,
 589, 594, 597, 606—610, 613, 616,
 618, 621—622, 632—634, 661,
 663—667, 673, 677—678, 708,
 712—716, 730—733, 738, 744—
 746, 755—756, 778—779, 781, 788,
 793, 797—804, 807—810, 812—
 815, 829, 838—839, 845—846,
 850—851, 855, 863, 867—868,
 873—874, 884, 889, 897, 899, 953,
 976, 981, 1059—1060, 1069, 1071—
 1072, 1076—1077, 1080—1084,
 1089—1090, 1130, 1133—1134,
 1136, 1144, 1146, 1149, 1153,
 1159—1160, 1162—1163, 1171—
 1176, 1181, 1184—1187
 Josset, J—F. és Hélie 911, 1188
 Julianus apostola 432, 445, 447
 Julianus császár 1116
 Julius Caesar, C. O. 1053
 Julius pápa 425

- Justinianus császár 1139
- Justinus, Szent 267, 292, 296, 310, 312, 333, 339, 341, 347, 371, 388, 514, 516–517, 519, 611, 764, 770, 953, 1081–1082, 1085, 1087–1088, 1091, 1097–1100, 1104, 1132–1133, 1146, 1167
- Juvenalis, Decimus Junius 308, 328, 375, 1063, 1090–1091
- Káldi György 903, 981, 1000, 1004, 1012, 1016, 1019, 1021, 1026, 1030, 1034–1035, 1038–1039, 1046, 1055, 1057, 1059, 1077, 1083, 1088–1089, 1130, 1134
- Károly Gusztáv 910
- Károly, Nagy 460–461, 465, 968, 1045, 1111, 1121, 1123
- Kelemen József 904–905, 913
- Kelemen, Szent, pápa (Clemens Romanus) 301, 763, 977, 1102
- Kelemen, Szent, Alexandriai 267, 310, 312–313, 318, 322, 326, 329, 333–334, 338, 342, 351, 498, 505, 509, 521–522, 554–558, 563, 614, 632, 764, 773, 953, 1064, 1091–1097, 1099, 1102–1103, 1107, 1110, 1129–1130, 1138
- Király György 909, 947–948, 975
- Kleopátra 1083
- Kohn Ármin 908, 946, 975
- I. Konstantin, Nagy 289, 372, 391–394, 418–419, 422, 424, 428–430, 446, 949, 1105, 1108–1110, 1115, 1176
- Konstantin IV., Pogonat 428, 433, 1115
- Konsza Samu 1002
- Kopácsy József 946–947
- Köpeczi Béla 972, 974
- Krisztina királynő 910, 1188
- Kriza János 1014
- Kulcsár István 906
- Kúrosz (Cyrus) 83, 97, 186, 265, 1022–1024, 1027, 1058
- Kürtý Menyhért 908, 947, 975, 977
- La Bruyère, Jean de 940, 942, 1028, 1189
- Lactantius, Lucius Coolius Firmianus 140, 777, 930, 934, 1026, 1040, 1105, 1169
- La Harpe 943
- XIV. Lajos 942, 946–947
- XV. Lajos 943
- Lamoignon, Guillaume de 940
- Lantheaume, P. –Fr. 944
- Lassailly, J. 944
- La Vallière, Mlle de 941
- Ledieu abbé 942
- Legravereng, l'abbé 946
- Lemaître, de Claville 943
- Lenglet, l'abbé 943
- Leo, Nagy Szent 310, 314, 360–361, 411, 417, 448, 460, 529–530, 546, 611, 969, 1091–1092, 1110, 1113, 1134, 1136
- III. Leo, Szent 403, 407, 1111
- III. Leo Isaurien császár 398, 465, 1122
- IX. Leo, Saint Pierre Damien 474, 1124
- Lipsius, Justus 151, 922–923, 930, 936, 1010, 1045, 1185
- Livius, Titus 347, 925, 981, 1016, 1059, 1100, 1120
- Lonquerne 943
- Lorraine, Duc de 972
- Louis de Dieu 1176
- Lucien v. Lucianus (Lucinus) 308, 511–512, 1090–1091, 1132
- Lucullus, L. 1063
- Lükurgosz 1089
- Mabillon, Dom Jean 942, 971, 1109
- Machiavelli, Niccolò 968, 1120

- Madácsy László 909
 Maggiolo, L.—E. 974
 Maimbourg 1125
 Marcellinus, Ammianus 1115
 Marcianus császár 394, 1109
 Marcus Antonius 1083
 Marcus Aurelius 410, 1087, 1108, 1112, 1181
 Mariette, Pierre-Jean 945—946, 978
 Martialis, Marcus Valerius 308, 318, 1090
 Martin, Gabriel és Pierre 945—946, 974, 977—979
 Márton Gyula 904
 Márton, Szent 423—424, 461, 1110, 1114—1115
 Maximianus császár 424, 1095
 Michaud, M. 909, 911—912, 974
 II. Mihály (Michel le Bègue) 465, 1122
 III. Mihály (Michel l'Ivrogne) 1122
 Mínozs király 1089, 1095
 Minucius, Felix 518, 1100, 1110, 1133
 Moetjens, A. 945
 Mohamed (Mahomet) 463—464, 1122
 Molière 933, 938, 1011, 1028, 1034
 Montesquieu (Charles de Secondat) 1120
 Montfaucon, Bernard de 942
 Montmor, M. de 940
 Moréri, Louis 909
 Muzzarelli, A. 944
 Nagy József 908
 Néro 307, 309, 343, 376, 390—391, 666, 673, 680, 713, 715, 717, 732—733, 736, 738, 744, 751—754, 757—759, 766—767, 781, 784, 790, 796—797, 806, 814, 818, 830—832, 834, 837, 839, 1090, 1108, 1160, 1165, 1167—1168, 1172, 1176—1177
 Nicephorus 563, 1139
 Nilus, Szent (Saint Nil l'Ancien) 559, 1138, 1162
 Origenész (Adamantius) 313—314, 317, 322, 333, 336, 338, 340, 343, 350, 357, 360, 367, 370—371, 377, 379—380, 382, 392, 448—449, 454, 489, 517—518, 529, 740, 757, 770, 952, 1067, 1071, 1081, 1092—1094, 1097, 1099—1104, 1107—1108, 1110, 1133, 1138, 1163, 1166, 1168
 Orosius 419, 1114, 1135
 Ovidius, Publius Naso 928, 1020, 1091, 1096
 Palladius, Rutilius Taurus Aemilianus 388, 445, 970, 1107, 1118
 Pál, szent (Paul) 16, 19, 32, 52, 55, 71, 80—81, 105, 118, 121, 279, 300—301, 303, 305, 308, 316, 318, 320, 327, 334, 337, 349, 360, 367, 374—375, 385—386, 397, 404, 417—418, 430, 434, 505, 528—529, 548—550, 554, 559, 612, 619—620, 622—630, 632, 643—660, 667—672, 674—678, 681—684, 687—712, 717—730, 733—737, 741—742, 747, 750, 758—764, 774, 776—777, 915, 918, 924, 926, 928, 932—933, 977, 980, 1011—1012, 1018, 1021, 1071, 1081, 1089—1090, 1092, 1094, 1097—1098, 1101, 1116, 1134, 1151—1152, 1154—1158, 1162—1164, 1166—1167
 Pantenus (Panaitiosz) 313, 529, 1092
 Papp Endre 908, 912, 946, 975, 977, 1121
 Pascal, Blaise 923, 930—931, 1011, 1025
 Patouillet, N. 947
 Paulinus, Szent (Paulin)

- de Bordeaux) 354, 417, 427,
434–435, 558, 562, 754, 1102,
1109–1111, 1115, 1137–1138
- Pázmány Péter 1080
- Pellisson 940
- Periklész 1027
- Petronius Arbitrator 308, 376, 577–
578, 580, 583, 1090, 1141–1142
- Phaedrus 930, 1024, 1089
- Philodémosz 1152
- Philosztratosz 356, 546, 678–680,
759, 953, 1082, 1102, 1136, 1150,
1155, 1169, 1184
- Photius (Phótiosz) 559, 767, 1138
- Pionius, Szent 310, 1091
- Pirot, L. 941–942
- Piso (Pison) 1168
- Platón 121, 268, 346, 447, 776, 930,
932, 943, 953, 956, 1027, 1032,
1035, 1058, 1064, 1066, 1075,
1081–1082, 1089, 1111, 1169
- Plinius, Caius Caecilius Secundus
328, 351, 923, 981, 1001, 1059,
1096, 1143
- Plautus 923, 1007
- Plotinus (Plotinosz) 447, 776, 1095,
1196
- Plutarkhosz 830, 930, 953–954,
1027, 1068, 1176
- Polycarpus, Szent 310, 316, 320,
334, 357, 374, 387, 554, 1091
- Pompeius Magnus, Gn. 275, 509
- Porphüriosz 327, 447, 1095
- Possidius 431, 457, 1120
- Pouget, F.—Aimé 918
- Poussin, Nicolas 960, 1062
- Prevost, M. 909
- Procopus (Prokopiosz) caesareae
560–561, 1139
- Prosper, Tiro 1103
- Prudentius 328–329, 358, 370, 377,
396, 398, 418, 762, 1095–1096,
1109–1110, 1113, 1167
- Pulszky Ferenc 906, 908, 912–913,
946, 974
- Pürrhón 1100
- Pythagoras (Püthagorasz) 327, 346,
447, 546, 953, 1064, 1081, 1089,
1136
- Quintilianus, M. F. 930, 1027
- II. Rákóczi Ferenc 907, 909, 929,
941, 944, 947–948, 955, 970, 975–
976, 998, 1004, 1018, 1027–1028,
1045, 1047–1048, 1068, 1086,
1118, 1188, 1191, 1193
- Raphael (Raffaello) 960, 1062
- Rapin 940
- Reusch, F. H. 947
- Riedl Frigyes 908
- II. Róbert király 471, 965, 1124,
1132
- Romualdus, Szent 470, 476, 970,
1123
- Rubens, Peter Paul 1020
- Rufinus, Tyrranius 529–530, 558,
763, 1134, 1138, 1167
- Ruinart, Dom Theiri 942
- Rupert de Deutz (abbé de Tuy) 556,
1138
- Rupp Kornél 1027
- Saint-Amant (Marc Antoine
de Gérard) 918
- Salamon 62, 152–153, 172, 198,
238, 258, 261, 268, 511, 678, 880,
937, 952, 1016, 1053, 1060, 1073,
1079, 1090, 1130,
- Sallustius 925, 1016
- Salvianus 335, 453, 1120
- Sándor, Nagy 172, 191, 268, 274,
952, 968, 1053, 1060, 1108, 1140
- Saugrain 945, 977–978
- Saussure, César de 947
- Schwarzenberg József 908, 946,
974, 976

- Selden 1065–1066
 Seleucos, Nicanor 269, 596
 Seneca 733, 920, 922–923, 930, 1005, 1007–1008, 1027, 1133, 1152, 1154, 1162
 Servius Tullius 1059
 Severus, Alexander 379, 391, 465, 1106, 1108
 Severus, Sulpicius 307, 422, 424, 770, 1090, 1110, 1168
 Sozomenus (Sozomenasz) 361, 392, 418, 422, 451, 620, 636, 1087, 1103, 1147
 Suetonius, Caius Tranquillus 308, 327–328, 343, 565, 600, 606, 661, 752, 759, 815, 830, 953, 1065, 1090–1091, 1095, 1099, 1140, 1144, 1172, 1174, 1176
- Szabédi László 904
 Szabó I. Attila 904
 Szathmári Király Ádám 1004
 P. Szathmáry Károly 908, 912
 Szeirón 1152
 Szigeti József 904
 Szilasi Móricz 908, 912, 946, 974–975
 I. Szilveszter, Szent 1115
 Szinyei József 1085
 Szókratész 44, 86, 109, 111, 297, 419, 451, 529, 558, 921, 923, 930–932, 940, 953, 1007, 1023, 1031–1032, 1037, 1081, 1088, 1103, 1108, 1134
 Szolón 103, 930, 953., 1029, 1081
 Sztrabón 404, 952, 981, 1075, 1081–1083
- Tacitus, Publius Cornelius 62, 81, 308, 343, 376, 661–663, 670, 752, 754, 795, 830, 838–839, 844, 848, 923, 925, 930, 953, 959, 1008, 1016, 1021, 1059, 1081, 1099, 1144, 1172, 1176, 1179
- Tamás, Aguinói Szent 18, 19, 34, 481, 483, 486, 915, 923–924, 998–1000, 1005, 1012, 1096, 1126
 Tatianus 312, 1092
 Terentius Afer 952, 969, 1065, 1112
 Teréz, Szent (Teresa de Jesus) 487, 1127
 Tertullianus (Quintus Septimus Florus) 206–207, 290, 311, 314–315, 317–319, 324–325, 330, 332–333, 335, 339–345, 347–348, 351, 355, 358, 361, 367, 371, 377, 386, 390, 392, 419, 515, 517–520, 554, 611, 627, 629, 632, 760, 763–764, 767, 770, 773, 953, 1064, 1072, 1075, 1086, 1088, 1091–1104, 1107–1108, 1132–1133, 1146, 1148, 1167
 Thaly Kálmán 947, 975–976
 Theodoretus (szíriai) 292, 357, 509, 514, 516, 552, 554, 556, 696, 735–736, 742, 768, 770, 774, 1087, 1123, 1131–1132, 1137–1138, 1146, 1148, 1155, 1164, 1167–1169
 Theodosius, Nagy, császár 393–394, 1114
 II. v. ifj. Theodosius 1109
 Theokritosz 952, 1065
 Theophilus 465, 1092
 Thomassin, Louis 378, 410, 423–424, 460, 481, 1105–1107, 1115–1117
 Thuküdidész 925, 1016
 I. Tiberius 343, 517–518, 520–521, 528, 536–545, 564, 575–576, 585, 589, 1100, 1143
 Tiberius Alexander 632–633, 781, 790, 877
 Tillemont, Lenain de 942, 981, 1137, 1155, 1176
 Tinódi Sebestyén 955, 1080
 Titus Flavius V. 600, 714, 806–807, 811–815, 817, 819–821, 837, 839,

- 842, 844–861, 865–870, 872–893, 1144, 1150, 1157, 1165, 1178–1181, 1184–1185
- Toldy Ferenc 906
- Trajanus, Marcus Ulpius 391, 556, 811, 1094, 1108
- Tristan l'Hermite, François (sieur Du Solier) 924, 1014
- Tyáni Apollonius (Tüanai, Thyan) 327, 329, 441, 545–546, 678–680, 765–767, 1095, 1136, 1155, 1184
- Valentinianus császár 452
- Valerianus császár 391, 1108
- Valette, M., l'abbé de 946
- Vaugelas, Claude Favre de 923, 1010
- Vazul, Nagy Szent (Basilios, Baszileiosz) 370, 388, 411, 420, 426–427, 435–436, 442, 449, 456, 548, 760, 1101, 1103, 1113, 1117, 1136, 1167
- Vergilius, Publius Maró 328, 407, 973, 1081, 1091
- Vermandois herceg 941
- Verrus, Caius Licinius 309, 1058, 1091, 1101
- Vespasianus császár 714, 756, 777, 796–797, 806–812, 814–817, 820–821, 829, 832–834, 837–839, 841–842, 844, 892, 895–897, 976, 1083, 1108, 1144, 1166, 1172–1174, 1178, 1185
- Vigilius Thapsus 530, 1134
- Villehardouin, Geoffroi de 478, 1125
- Vitellius 328, 528, 541–545, 577, 622, 838–839, 841, 1096, 1136
- Vitruvius, Marcus Pollio 445, 970, 1110, 1118
- Voltaire 943, 973–974
- Xenophón 83, 115–116, 156, 923, 930–931, 933, 935, 937–938, 953, 1006–1007, 1021–1029, 1031–1033, 1035–1037, 1041, 1043–1044, 1046, 1048–1049, 1056, 1058
- Zolnai Béla 904, 909, 913, 943, 947–948, 975–976, 1086
- Zrínyi Miklós 908
- Zsoldos Jenő 909, 948, 976

TARTALOMJEGYZÉK

Az idő Jöll el Töltésének Mődgya Minden féle rendben	5
Elöl járó beszéd	7
Első Napon	9
Második Napon	20
Harmadik Napon	54
Negyedik napon	61
Ötödik napon	74
Hatodik napon	105
Ennek a Munkának bé fejezése	161
Ennek a könyvnek Táblája	165
Az Izraéliták Szokásáról	167
Első Rész. Hogy mi végre vagon tsinálva ez akönyv	169
[Második rész — Harmincötödik rész]	173—284
Ennek a könyvnek táblája	285
A Keresztényeknek Szokásáról	287
Először. Ezen könyvek el osztásáról	289
[Második beszélgetés — Hatvannyolcadik beszélgetés]	290—489
69. Beszélgetés. Bé fejezés	490
Ennek a könyvnek Táblája	491
A Sidok és az Ujj Testámentumnak Historiája	495
Első könyv	497
Második könyv	564
Harmadik könyv	717
Jegyzetek	901
Mikes összes művei VI. kötetének kritikai kiadásáról	903
Kézirathagyomány	904
A kéziratok sorsa	906
Keletkezéstörténet és források	906
A kéziratokban előforduló bibliai rövidítések	981
Irodalom	983

Tárgyi jegyzetek	992
Az idő Jól el Töltésének Mődgya...	992
Az Izraéliták Szokásáról	1051
A Keresztényeknek Szokásáról	1086
A Sidok és az Ujj Testámentumnak Historiája	1129
Résumé	1188
Képek	1192—1193
Képek jegyzéke	1193
Névmutató	1195

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és NyomdaVállalat főigazgatója

Felelős szerkesztő: Kormányos József

Műszaki szerkesztő: Horváth Anikó

A burkoló- és kötésterv Bogdán Hajnal munkája

Terjedelem: 75,5 (A/5) ív+20 oldal melléklet

88-5984 — Szegedi Nyomda

Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató

5/2010

ОТКА - МИКЕТ

